

શ્રી જિનભદ્રગણિહમાચમણકૃત

શ્રી બૃહત્સંગ્રહણિ.

મૂળ-મૂળ ને રીકાના અર્થે સુદ્ધ.



પ્રસિદ્ધ કર્તા,

શા. કુંવરજી આણંદજી

ભાવનગર.

શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણવિરચિત.

શ્રી મલ્લયગિરિજીવિત ટીકાયુક્ત

શ્રી પૃહતસંગ્રહણિ.

મૂળ તથા મૂળ અને ટીકાનું ભાષાન્તર, વિવેચન
અને ઉપયુક્ત યંત્રો સહિત.

ગુરુણીજી લાભશ્રીજીની પ્રેરણાથી તથા શ્રાવિકાવર્ગની
આર્થિક સહાયથી

ભાષાન્તર કર્તા તથા પ્રસિદ્ધ કર્તા,

શા. કુંવરજી આણુંદજી

પ્રમુખ-શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા

ભાવનગર

વીર સં. ૨૪૬૧] કિંમત રૂ. ૧-૦-૦ [વિક્રમ સં. ૧૯૮૧

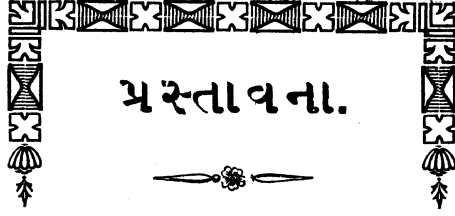
મળવાનું ઠેકાણું:—
શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા
ભાવનગર

પૂજ્ય ઉપકારી શાસનપ્રભાવક ગુરૂ મહારાજનું
ખાસ સ્મરણ અને અર્પણ.

શુદ્ધ મુનિમાર્ગપ્રવર્તક મુનિરાજશ્રી બુટેરાયજી
મહારાજના મુખ્ય શિષ્ય મુનિરાજશ્રી મૂળચંદ્રજી ગણિ,
તરિછબ્ય ત્યાગમૂર્તિ મુનિરાજશ્રી ભક્તિવિજયજી તથા શાંત-
મૂર્તિ પરમ ઉપકારી મુનિરાજશ્રી વૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજ
તરિછબ્ય પંન્યાસજી શ્રી ગંભીરવિજયજી ગણિનું આ ગ્રંથ-
પ્રકાશનરૂપ શુભ પ્રસંગે ખાસ સ્મરણ કરી આ જ્ઞાન-
પ્રસાદી તેમના કરકમલમાં અર્પણ કરું છું.

લઘુકિંકરી લાભશ્રી

મુદ્રક:—
શા. ગુલાબચંદ લલુભાઈ
શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, દાણાપીઠ-ભાવનગર.



પ્રસ્તાવના.

આ બૃહત્સંગ્રહણિ ગ્રંથ કે જેનું બીજું નામ ત્રૈલોક્યદીપિકા છે તે પ્રથમ શ્રીજિનલદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજએ શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાદિના આધારે રચેલો છે. તેની મૂળ ગાથા ૩૫૩ છે. સદરહુ ગ્રંથ શ્રીમલ્લયગિરિજી મહારાજ-કૃત ટીકા સાથે છપાયેલ છે, તેમાં પાછલા ભાગમાં ૩૫૩ મૂળ ગાથાઓ આપેલ છે. ટીકામાં ૧૪ ક્ષેપક ગાથા ભળવાથી ૩૬૭ ગાથાઓ છે. શ્રીચંદ્રસૂરિ કે જેઓ મહાધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્ય છે તેમણે આ બૃહત્સંગ્રહણિ ઉપરથી ગાથા ૩૧૮ની બીજી બૃહત્સંગ્રહણિ બનાવી છે. તે હર્ષસારમુનિના શિષ્યે કરેલા અર્થ-બાળાવબોધ સહિત બહુ વર્ષ અગાઉ શ્રાવક ભીમસિંહ માણેકે પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૪ થામાં છપાવેલ છે. તેના અર્થમાં બાળાવબોધકારે મૂળ બૃહત્સંગ્રહણિ શ્રી જિનલદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે ૫૦૦ ગાથાની બનાવ્યાનું લખ્યું છે, પરંતુ તેમાં કાંઈ ભૂલ થયેલી જણાય છે; કેમકે શ્રી જિનલદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણની કરેલી બૃહત્સંગ્રહણિ તો ૩૫૩ ગાથાની જ છે. શ્રી ચંદ્રસૂરિકૃત બૃહત્સંગ્રહણિનું નામ આપીને માસ્તર ઉમેદચંદ રાયચંદે ભુકાકારે એ ગ્રંથ છપાવેલ છે તેમાં ગાથા ૪૮૫ છે; પરંતુ એટલો વધારો બીજી ક્ષેપક ગાથાઓવડે થયેલો જણાય છે.

આ બૃહત્સંગ્રહણિ ગ્રંથના ટીકાકાર મહારાજે અનેક સ્થળે ટીકા એટલી બધી વિસ્તૃત કરી છે કે જેની અંદર ઉપર જણાવેલી ભુકની સર્વ ગાથાઓનો સમાવેશ પ્રાયઃ થઈ ગયેલો છે. આ ગ્રંથ ટીકા સાથે શ્રી ભાવનગર જૈન આત્મા-નંદ સભા તરફથી સંવત્ ૧૯૭૩ માં છપાયેલ છે. તેનું સંશોધન ઉપાધ્યાય શ્રી વીરવિજયજીના શિષ્ય પંન્યાસશ્રી (હાલ આચાર્ય) દાનાવજયજી ગણિએ કરેલું છે. અમે તે ગ્રંથની ગાથાઓનું તથા ટીકાનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાં-તર કરીને પ્રગટ કરવાનો અદ્યપમતિ અનુસાર પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમાં જે ગાથાની ટીકા માત્ર શબ્દાર્થ પૂરતી જ હોય તેનો અર્થ અમે જુદો લખ્યો નથી, પરંતુ જે ગાથાની ટીકા વધારે વિસ્તારવાળી હોય તે ગાથાનો શબ્દાર્થ જુદો આપ્યો છે.

આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી જિનલદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે કર્તા તરીકે પોતાનું નામ આપેલું નથી; પરંતુ ટીકાકાર શ્રી મલ્લયગિરિજી મહારાજે પ્રારંભમાં જ આ ગ્રંથના કર્તા શ્રી જિનલદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ છે એમ કહ્યું છે. વળી આ આચાર્ય પૂર્વધર હતા.

કારણ કે વાદી, ક્ષમાશ્રમણ, વાચક ને દિવાકર એવા ઉપનામ પૂર્વધરને જ આપવામાં આવે છે. ઉપાધ્યાયને વાચક શબ્દથી બોલાવાય છે પણ આ વાચક તે ઉમાસ્વાતિ વાચકાદિ સમજવા.

આ ગ્રંથકર્તા સંબંધી જન્મતિથિ, જન્મસ્થાન, ગુરુનામ વિગેરે લભ્ય નથી તેથી અમે લખી શક્યા નથી. એમણે મહાભાષ્ય, જિતકલ્પ, બૃહત્તક્ષેત્રસમાસ, વિશેષણવતી વિગેરે ગ્રંથો રચેલા ઉપલભ્ય છે. ટીકાકાર શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ કળિકાળસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના સમયમાં જ થયેલા છે. એમણે સાથે રહીને જ સરસ્વતી મહાદેવીનું આરાધન કર્યું હતું, જેમાં સાથે શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિ જેઓ પાંચ કર્મગ્રંથ સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથેના રચનારા છે તેઓ પણ હતા. શ્રી મલયગિરિજી મહારાજ મહાન્ ટીકાકાર થયા છે. એમણે જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના, ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ, સૂર્યપ્રજ્ઞસિ, જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ વિગેરે સૂત્રો તથા બૃહત્સંગ્રહણિ, બૃહત્તક્ષેત્રસમાસ વિગેરે અનેક પ્રકરણ ગ્રંથો ઉપર ટીકા કરેલી છે. આવશ્યક સૂત્ર ઉપર પણ એમણે ટીકા કરી છે. તેનો અમુક ભાગ છપાયેલો છે. આ ટીકા એમણે મૂળ ટીકાકાર ૧૪૪૪ ગ્રંથના પ્રણેતા મહાપુરુષ શ્રી હરિભદ્રસૂરિની કરેલી પ્રાચીન ટીકાને આધારે કરી છે; પરંતુ એ મૂળ ટીકા અત્યારે લભ્ય નથી. આ ટીકાની અંદર ઘણે ઠેકાણે તેનો આધાર લીધાનું કહેલું છે. આ ટીકાનું પ્રમાણ શુમારે સાડાપાંચ હજાર શ્લોકપ્રમાણ છે. ટીકાની ભાષા બહુ જ સરલ છે તેથી જ મારી જેવો અલ્પમતિ તેનું ભાષાંતર કરવા શક્તિમાન થયો છે. જો કે અલ્પમતિને લઈને તેમ જ છદ્મસ્થપણને લઈને આ ભાષાંતરમાં અનેક સ્થાને સ્ખલના થવાનો સંભવ છે તે મને જણાવવા માટે વિદ્વદ્વર્ગને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે. સ્ખલના દૂર થવા માટે મેં બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. સભાના શાસ્ત્રી જેઠાલાલે પણ તેના પર સાડાં લક્ષ્ય આપ્યું છે જેથી તેનો પણ હું આભારી છું.

જેમ બૃહત્તક્ષેત્રસમાસ ને લઘુક્ષેત્રસમાસ છે, તે બંને ઉપર જુદી જુદી વિસ્તૃત ટીકાઓ પણ છે તેમ આ બૃહત્સંગ્રહણિ માટે નથી; કારણ કે જે લઘુસંગ્રહણિ કહેવાય છે તે તો માત્ર ૩૦ ગાથાની જ છે અને તેમાં જંબૂદ્વીપના શાશ્વત પદાર્થો વિગેરેનો જ અધિકાર છે કે જે આનાથી તદ્દન જુદો જ વિષય બતાવે છે.

આ ગ્રંથનું બીજું નામ ત્રૈલોક્યદીપિકા પણ છે, કારણ કે આ ગ્રંથમાં ત્રણે લોકમાં રહેલા દેવ, નારક, મનુષ્ય ને તિર્યચરૂપ ચારે ગતિના જીવો સંબંધી હકીકત સમાવી છે. આયુ, સ્થાન, અવગાહના, ઉપપાતવિરહકાળ, સ્થવનવિરહકાળ, ઉપપાતવિરહસંજ્યા ને ગતિ, આગતિરૂપ નવ નવ દ્વાર દેવ અને નારકીના નિરૂપણ કર્યા છે અને સ્થાનનું અનિયતપણું હોવાથી મનુષ્ય ને તિર્યચના સ્થાન સિવાય આઠ આઠ દ્વાર કહેલા છે. એકંદર ચાર ગતિના મળીને ૩૪ દ્વાર કહેલા છે; પરંતુ પ્રાસંગિક દેવોને અંગે ચિહ્ન, શરીરના વર્ણ, અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ, વિમાન, વિષય, લેશ્યા વિગેરે અને નારકીને અંગે ત્રણ પ્રકારની

વેદના, અવધિજ્ઞાન અથવા વિભંગજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર, નરકાવાસાના આકાર, લેશ્યા વિગેરે તેમ જ મનુષ્ય ને તિર્યચના સ્થાન તરીકે મનુષ્યક્ષેત્ર અને તિર્યચલોકનું—અસંખ્ય ક્ષીપસમુદ્રોનું સ્વરૂપ વિગેરે અનેક બાબતો બતાવી છે. ચારે ગતિના જીવોમાંથી કયા જીવો તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવાદિપણું પામે છે, ચક્રવર્તીના ચૌદરત્નમાં કેાણુ ઉપજે છે વિગેરે અનેક બાબતો બતાવી છે. એકેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહેતાં નિગોદનું સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી બતાવ્યું છે. ત્રણ પ્રકારના પદ્યોપમાદિનું અને ત્રણ પ્રકારના અંગુળાદિનું સ્વરૂપ પણ બહુ વિસ્તારથી બતાવેલ છે. કેટલીક બાબતોમાં શંકા સમાધાન પણ ટીકાકારે બહુ વિસ્તારથી કરેલ છે. વીર પ્રભુના શરીરથી ભરતચક્રીનું શરીર ૫૦૦ ગણું સિદ્ધ કરવામાં ઘણી યુક્તિઓ વાપરી છે. દ્રવ્ય લેશ્યા છે તે દેહના વર્ણરૂપ નથી એ બાબત ચર્ચાને સિદ્ધ કરી છે. બીજા પણ અઢીક્ષીપ બહારના સ્થિર સૂર્યચંદ્રાદિની સંખ્યા, પંક્તિ વિગેરેના સંબંધમાં એકથી વધારે મતાંતરે પ્રદર્શિત કર્યા છે.

મૂળકર્તાએ પ્રાંતે સંક્ષિપ્તર સંગ્રહણિનું નિરૂપણ કરતાં તેમાં કહેવાતા ૨૪ દ્વારના નામ માત્ર જ બે ગાથાવડે આપ્યા છે, પરંતુ ટીકાકાર મહારાજએ તે ચોવીશે દ્વારનું બહુ વિસ્તારથી સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. પાછળના ભાગમાં પર્યાપ્તિ, યોનિ, કુલકોટિ વિગેરેની સંખ્યા ને સ્વરૂપ કહેવા સાથે યોનિના ચાર પ્રકારે ત્રણ ત્રણ લેહ બતાવ્યા છે. સિદ્ધ સંબંધી અને તેના સ્થાન સંબંધી તેમ જ સમ-યસિદ્ધિ સંબંધી પણ સાડું નિરૂપણ કર્યું છે. જ્યાં જ્યાં પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો ત્યાં ત્યાં વિસ્તાર કરવામાં તેમણે કૃપણતા વાપરી નથી.

આ ગ્રંથનો બહોળો ભાગ તો દેવસંબંધી અધિકારે જ રોક્યો છે. તે અધિકારમાં ગાથાઓ ૨૩૧ ને આ બુકના પાના ૧૩૭ રોકાયેલા છે. ત્યારપછી નરકાધિકારમાં ગાથાઓ ૭૪ ને આ બુકના પાના ૪૮ (૧૩૮ થી ૧૮૫) રોકાયેલા છે. તિર્યચ ને મનુષ્યાધિકારનો બહુ વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો નથી. તેમાં ગાથા ૩૬ ને આ બુકના પાના ૨૧ (૧૮૬ થી ૨૦૬) રોક્યા છે. પછી પાછળની ગાથાઓ ૨૩ ને આ બુકના પાના ૨૧ (૨૦૭ થી ૨૨૭) પ્રાસંગિક અનેક બાબતોમાં રોકેલ છે. એકંદર ગાથાઓ ૩૬૭ અને ટીકાવાળી પ્રતના પાના ૧૪૩ છે. આ બુકના પૃષ્ઠ ૨૨૭ છે. આ બધી હકીકત જાણવા માટે આ સાથે આપવામાં આવેલી વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા વાંચવાની જ ભલામણ કરવી યોગ્ય લાગે છે કે જેથી પુનરાવર્તન કરવું ન પડે.

આવા ગ્રંથો દ્રવ્યાનુયોગનો એક વિભાગ છે. બોધ મેળવવા ઇચ્છનારને તેમાંથી અનેક પ્રકારનો બોધ મળી શકે છે. આ ભાષાંતરની અંદર પણ પ્રસંગે પ્રસંગે નાના-મોટા ૨૩ ચંત્રો આપેલા છે તેનો સમાવેશ પાછળ આપેલા ચંત્રોના સંગ્રહની અંદર થઈ જાય છે; પરંતુ માત્ર ચંત્રોથી જ બોધ લેવા ઇચ્છનાર માટે ઉપયોગી થવા સાડું એ ચંત્રોના સંગ્રહની છ દ્વારમની ખાસ બુક જ જુદી કરેલ છે જે આ ભાષાંતર સાથે પણ જોડવામાં આવી છે.

આ ભાષાંતર છપાવવાની સહાયને અંગે ગુરુણીજી લાલશ્રીજીનો સારો પ્રયાસ છે. તેમને આવા વિષય ઉપર બહુ પ્રેમ છે, તેમ જ તેઓ તેના સારા અભ્યાસી છે. યંત્રોની બુક તો ખાસ તેમના ઉત્સાહનું જ પરિણામ છે. ભાવનગરના શ્રાવિકા સમુદાય ઉપર તેમનો વિશેષ ઉપકાર હોવાથી અને અમદાવાદ વિગેરેમાં સારો ધર્મસંબંધ હોવાથી મદદ ઠીક મળી છે. તેનું લીસ્ટ આ સાથે આપવામાં આવેલ છે. એ સહાયકોનો પણ અત્ર આભાર માનવામાં આવે છે.

સહાય સારી મળેલી હોવાથી અને આ બુકોનો મોટો ભાગ સહાયકોને ભેટ આપવામાં, તેમ જ તેના અભ્યાસી સાધુ-સાધ્વી અને શ્રાવક-શ્રાવિકાઓને ભેટ આપવામાં થનાર હોવાથી આ બુકની કિંમત રાખવાની જરૂર નહોતી પરંતુ તેના ઇચ્છક સર્વને આ બુક ભેટ તરીકે મળી શકે નહીં તેથી ખર્ચ કરતાં પણ ઓછી કિંમત રાખવામાં આવી છે. એમાં પૈસા ઉપજાવવાનો બીલકુલ હેતુ રાખવામાં આવ્યો નથી.

જૈન શાસ્ત્રની અંદર પ્રવેશ કરવા માટે આવા ગ્રંથો ને તેના ભાષાંતરો પ્રવેશક દ્વારાનું કામ કરે છે, તેથી થોડા વખત અગાઉ જ લઘુક્ષેત્રસભાસ ભાષાંતર સાથે બહાર પાડી તરતમાં જ આ ગ્રંથનું ભાષાંતર કરવાનું ને છપાવવાનું કામ હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. આજે અમે એ એક જાતની જ્ઞાનપ્રસાદી જૈનવર્ગની આગળ ધરી અમારા આત્માને કિંચિત્ કૃતાર્થ માનીએ છીએ.

પુનઃ વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા વાંચવાની અને સ્ખલના માટે મને જણાવવાની પ્રાર્થના કરી આ પ્રસ્તાવના સમાપ્ત કરવામાં આવે છે.

કાલ્ચુન શુદ્ધિ પ્રતિપદા }
સંવત્ ૧૯૯૧

કુંવરજી આણંદજી
ભાવનગર.

અનુક્રમણિકા.

નંબર.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	ટીકાકારનું મંગળાચરણ	૧
૨	અંચકર્તાનું મંગળાચરણ	૩
૩	સંગ્રહણિ, સુર (દેવ), નારક, નર અને તિર્યંચ શબ્દનો અર્થ	૫
૪	અભિધેયનો વિસ્તાર, દેવ અને નારક સંબંધી નવ નવ દ્વાર અને મનુષ્ય તથા તિર્યંચ સંબંધી આઠ આઠ દ્વાર-કુલ ચોત્રીશ દ્વારનાં નામ	૬
૫	પ્રયોજન અને સંબંધ	૭
૬	દેવોના ચાર પ્રકારના પેટા ભેદ	૮

૧ આયુદ્ધાર.

૭	વૈમાનિકમાં દેવોના ઇંદ્રાદિક દશ પ્રકાર	૯
૮	ભવનપતિ અને વ્યંતરની જઘન્ય સ્થિતિ (આયુ)	૧૦
૯	વ્યંતરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૧૧
૧૦	ત્રણ પ્રકારના પદ્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ	૧૧
૧૧	ભવનપતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૧૫
૧૨	ભવનપતિ અને વ્યંતર નિકાયની દેવીનું આયુ	૧૬
૧૩	સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ અને નક્ષત્રાદિની ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય સ્થિતિ	૧૭
૧૪	ચંદ્ર અને સૂર્ય વિગેરેની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ	૧૮
૧૫	ચંદ્રાદિક પાંચે પ્રકારના જ્યોતિષીની દેવીનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ	૧૯
૧૬	ભવનપતિ અને વ્યંતર નિકાયના દેવ-દેવીના આયુ સંબંધી યંત્ર. (૧)	૧૯
૧૭	જ્યોતિષક દેવ-દેવીના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુ સંબંધી યંત્ર. (૨)	૨૦
૧૮	વૈમાનિક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.	૨૦
૧૯	પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.	૨૧
૨૦	વૈમાનિક દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ.	૨૨
૨૧	અનુત્તર વિમાનના દેવોની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૨૨
૨૨	સૌધર્માદિક દેવલોકની દેવીની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર. (૩)	૨૩
૨૩	વૈમાનિક દેવીઓની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૨૩
૨૪	સૌધર્મેશાન દેવલોકની દેવીની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર (૪)	૨૪
૨૫	ચાર દેવલોક વિગેરેના પ્રસ્તુતની સંખ્યા	૨૪

૨૬ દરેક પ્રસ્તટે આયુ વિશેષ જાણવા સંબંધી કરણ	૨૫
૨૭ સૌધર્મ દેવલોકના દરેક પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૨૫
૨૮ સૌધર્મશાન દેવલોકના તેર પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર (૫)	૨૬
૨૯ શર્કેદ્રના લોકપાળનું સ્થાન ને આયુ	૨૬
૩૦ દરેક પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ સંબંધી ચર્ચા	૨૭
૩૧ ત્રીજા કલ્પથી દરેક પ્રસ્તટે સ્થિતિ જાણવાનું કરણ	૨૭
૩૨ ઉપર પ્રમાણેના કરણથી પ્રાપ્ત થતી ત્રીજા-ચોથા દેવલોકમાં જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.	૨૮
૩૩ સનતકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકના બાર પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ આયુ સંબંધી યંત્ર (૬)	૨૯
૩૪ અલ્પદેવલોકે પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૨૯
૩૫ અલ્પદેવલોકમાં દરેક પ્રસ્તટે આયુ સંબંધી યંત્ર (૭)	૩૦
૩૬ લાંતક દેવલોકે પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૩૦
૩૭ મહાશુક દેવલોકે પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૩૧
૩૮ સહસ્રાર દેવલોકે પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૩૨
૩૯ હઠા, સાતમા અને આઠમા દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંબંધી યંત્ર (૮)	૩૩
૪૦ આનતાદિ દેવલોકે પ્રતિ પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૩૩
૪૧ નવ, દશ, અગ્યાર અને બારમા દેવલોકના ઉત્કૃષ્ટ આયુ સંબંધી યંત્ર (૯)	૩૪

૨ ભવનદ્વાર.

૪૨ ભવનપતિના દશે નિકાયના ભવનોની સંખ્યા	૩૫
૪૩ દક્ષિણોત્તર દિશાના વિભાગે ભવનોની સંખ્યા	૩૫
૪૪ ભવનપતિના દશે નિકાયના દક્ષિણોત્તર ભવનોનું યંત્ર (૧૦)	૩૬
૪૫ ભવનપતિના ભવનોનું પ્રમાણ	૩૬
૪૬ ભવનપતિના ભવનોનું સ્થાન	૩૬
૪૭ ભવનપતિના દશે નિકાયના નામો તથા તેનું સ્વરૂપ	૩૭
૪૮ દશે પ્રકારના ભવનવાસી નિકાયના ચિન્હો	૩૮
૪૯ દશે પ્રકારના ભવનપતિના શરીરવર્ણવિભાગ	૩૯
૫૦ દશે પ્રકારના ભવનપતિનો વસ્ત્રવિષયક વર્ણવિભાગ	૩૯
૫૧ ભવનપતિના દશે નિકાયના બ્રહ્મે ઇંદ્રોનાં નામ	૩૯
૫૨ કયા ઇંદ્રની કયા વિષયની શક્તિ છે ? તેનું વર્ણન	૪૦
૫૩ તે ઇંદ્રોની શક્તિનો બીજો પ્રકાર	૪૧
૫૪ ભવનપતિના ઇંદ્રોના તિર્થગ્ લોકમાં કયા દ્વીપમાં આવાસો છે ?	૪૧
૫૫ ભવનપતિના ઇંદ્રોના સામાનિક અને આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા	૪૨
૫૬ વૈમાનિક ઇંદ્રોના સામાનિક અને આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા	૪૨
૫૭ ચારે નિકાયના ઇંદ્રોના સામાનિક અને આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યાનું યંત્ર (૧૧)	૪૩
૫૮ ચારે નિકાયના ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીની સંખ્યા	૪૩

૫૯ વ્યંતરોનાં નગરોની અને જ્યોતિષીના વિમાનોની સંખ્યા	૪૪
૬૦ વ્યંતરોના નગરોનું પરિમાણ	૪૪
૬૧ વ્યંતરોના નગરોનું સ્થાન	૪૪
૬૨ વ્યંતરોના આઠે નિકાયના ૧નામ અને તેના પેટા ભેદ	૪૫
૬૩ વ્યંતરોના આઠે નિકાયના ઇંદ્રોના નામ	૪૬
૬૪ વ્યંતરોના આઠે નિકાયના દેવોનાં ચિન્હો	૪૭
૬૫ વ્યંતરોના આઠે નિકાયના દેવોનો શરીરવર્ણવિભાગ	૪૭
૬૬ જ્યોતિષીના ઇંદ્રોની દ્વીપો અને સમુદ્રને આશ્રયીને સંખ્યા	૪૮
૬૭ કાળોદધિ વિગેરેમાં ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યા જાણવાનું કરણ	૪૮
૬૮ સદરહુ કરણ પ્રમાણે આવતી ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યા	૪૯
૬૯ મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવેલા ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યા	૫૦
૭૦ નક્ષત્ર અને ગ્રહની પંક્તિઓનું પરિમાણ	૫૧
૭૧ સૂર્ય અભ્યંતર મંડળથી બાહ્ય મંડળ સુધીના યોજનની સંખ્યા	૫૧
૭૨ ચંદ્ર અને સૂર્યનું જંબૂદ્વીપમાં અને લવણસમુદ્રમાં ગમનાગમનનું પરિમાણ	૫૨
૭૩ સૂર્ય અને ચંદ્રના સર્વ મંડળોની સંખ્યા અને જંબૂદ્વીપ તથા લવણસમુદ્ર ઉપર કેટલા કેટલા મંડળો છે ? તેની સંખ્યા	૫૨
૭૪ ચંદ્ર અને સૂર્યના પરિભ્રમણનું સ્વરૂપ	૫૩
૭૫ મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચંદ્ર-સૂર્યનું અપાંતરાલ	૫૩
૭૬ સ્થિર ચંદ્ર-સૂર્યના અપાંતરાલ સંબંધી મતાંતર	૫૪
૭૭ મતાંતરવડે આવતી ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યા	૫૫
૭૮ ચંદ્ર-સૂર્યના અંતર અને પંક્તિ સંબંધી બીજા મતાંતર	૫૫
૭૯ બીજા મતાંતર પ્રમાણે આવતું ચંદ્ર-સૂર્યનું અંતર	૫૬
૮૦ પ્રતિદ્વીપ અને પ્રતિસમુદ્રે ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યા જાણવાનું કરણ	૫૭
૮૧ સર્વ દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યા અને તેનો વિસ્તાર	૫૮
૮૨ મનુષ્યક્ષેત્રનું પ્રમાણ	૫૯
૮૩ કેટલાક દ્વીપોનાં નામો	૬૦
૮૪ કેટલાક સમુદ્રોનાં નામો	૬૧
૮૫ પીસ્તાળીશ લાખ યોજનના અને લાખ યોજનના શાશ્વત પદાર્થો	૬૧
૮૬ સમુદ્રોમાં રહેલા જળનું સ્વરૂપ	૬૨
૮૭ સમુદ્રોની અંદર રહેલા મત્સ્યોના શરીરનું પ્રમાણ	૬૩
૮૮ સમુદ્રોની અંદર રહેલા મત્સ્યોની સંખ્યા સંબંધી તરતમતા	૬૩
૮૯ સદૃશ અને વિસદૃશ નામોવાળા દ્વીપો અને સમુદ્રો	૬૪
૯૦ દ્વીપ-સમુદ્રોનાં નામો સંબંધી સોળ પ્રકાર	૬૪

૯૧	અન્યેક ચંદ્રના ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાના પરિવારની સંખ્યા	૬૬
૯૨	ચંદ્રાદિના વિમાનોના સંસ્થાનાદિકનું સ્વરૂપ	૬૭
૯૩	ચંદ્રાદિના વિમાનોનું આયામ-વિષ્કંભ અને ઉચ્ચત્વનું પ્રમાણ	૬૮
૯૪	મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચંદ્રાદિકના વિમાનોનું પરિમાણ	૬૯
૯૫	સમભૂતલા પૃથ્વીથી કેટલા યોજન ઉંચે ચંદ્રાદિક ચાર ચરે છે ?	૬૯
૯૬	નક્ષત્રના પરિભ્રમણના સંબંધમાં વિશેષતા	૭૦
૯૭	મનુષ્યક્ષેત્રમાં કેટલા ચંદ્ર-સૂર્ય છે ? તેની સંખ્યા	૭૧
૯૮	ચર જ્યોતિષચક્ર મેષપર્વતથી કેટલા યોજન દૂર રહીને ફરે છે ? અને સ્થિર જ્યોતિષચક્ર અલોકથી કેટલા યોજન અંદર રહેલ છે ?	૭૧
૯૯	દરેક દ્વીપ-સમુદ્રોમાં નક્ષત્ર, ગ્રહ અને તારાની સંખ્યા જાણવાનું કરણ	૭૨
૧૦૦	જ્યોતિષિકના વિમાનોને વહન કરનાર આભિયોગિક દેવોની સંખ્યા.	૭૨
૧૦૧	વહન કરનાર દેવો કેવાં રૂપ ધારણ કરીને ફરે છે ? તેનું સ્વરૂપ	૭૩
૧૦૨	ચર ચંદ્રાદિકની ગતિની તરતમતા	૭૪
૧૦૩	ચંદ્રાદિકની ઋક્ષિની તરતમતા	૭૫
૧૦૪	તારાના વિમાનોનું વ્યાધાતે અને અવ્યાધાતે પરસ્પર અંતર	૭૫
૧૦૫	મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચંદ્ર-સૂર્યનું પરસ્પર અંતર	૭૬
૧૦૬	મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના ચંદ્ર-સૂર્યની પંક્તિનું અવસ્થાન	૭૬
૧૦૭	ચંદ્રના મંડળની વૃદ્ધિ-હાનિનું કારણ (નિત્યરાહુ). રાહુ સંબંધી વક્તવ્ય.	૭૭
૧૦૮	વૈમાનિક દેવોના દરેક દેવલોકના વિમાનોની સંખ્યા	૭૮
૧૦૯	વૈમાનિક દેવોના વિમાનોની એકંદર સંખ્યા	૭૯
૧૧૦	જિર્વલોકમાં દેવલોક સંબંધી દર પ્રતરો, દરેક પ્રતરમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ અને પુષ્પાવક્રીર્ણ વિમાનોનું સ્વરૂપ	૭૯
૧૧૧	દરેક પ્રસ્તટમાં આવેલા ઇંદ્રક વિમાનોનાં નામ	૭૯
૧૧૨	આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોનું દ્વીપ-સમુદ્રને ઉદ્દેશીને આવેલું સ્થાન	૮૦
૧૧૩	દરેક દેવલોકમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા લાવવાનું કરણ	૮૧
૧૧૪	દરેક દેવલોકને અંગે મુખ્ય અને ભૂમિની સંખ્યા અને તે ઉપરથી આવતી આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા	૮૩
૧૧૫	વૈમાનિકમાં દરેક દેવલોકે આવલિકાપ્રવિષ્ટ, પુષ્પાવક્રીર્ણ અને કુલ વિમાનોની સંખ્યાનું યંત્ર (૧૨)	૮૫
૧૧૬	આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં વૃત્ત, ત્ર્યસ અને ચતુરસ્ર વિમાનો કેટલા કેટલા છે ? તે જાણવાનું કરણ	૮૫
૧૧૭	દરેક દેવલોકે દરેક પ્રસ્તટમાં ત્રણે પ્રકારની આકૃતિવાળા કેટલા કેટલા વિમાનો છે ? તેની ગણિત પ્રમાણે આવતી સંખ્યા	૮૬
૧૧૮	આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં ત્રણે પ્રકારની આકૃતિવાળા વિમાનોની સંખ્યાનું યંત્ર (૧૩)	૮૦

૧૧૯ શકેન્દ્ર અને ઇશાનેન્દ્રના સ્વામિત્વવાળા આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા	૯૦
૧૨૦ સનતકુમારેન્દ્ર અને માહેન્દ્ર ઇન્દ્રના સ્વામિત્વના આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા	૯૧
૧૨૧ લોકપાળનું સ્થાન	
૧૨૨ વિમાનોની આકૃતિ વિગેરેને લગતી કેટલીક જાણવા યોગ્ય હકીકત	૯૨
૧૨૩ વિમાનોનું અધિષ્ઠાન એટલે તે શેને આધારે રહેલા છે ?	૯૨
૧૨૪ વિમાન નીચેની પૃથ્વીનું આહલ્ય અને વિમાનનું ઉચ્ચત્વ	૯૩
૧૨૫ સૌધર્માદિ કલ્પના વિમાનોનો વર્ણુવિભાગ	૯૪
૧૨૬ ભવનપત્યાદિકના ભવનાદિકનો વર્ણુવિભાગ	૯૫
૧૨૭ સૌધર્માદિ કલ્પોના વિસ્તાર, આયામ, આભ્યંતર અને આજી પરિધિપ્રતિપાદક દેવોની ચાર પ્રકારની ગતિનું નિરૂપણ	૯૫
૧૨૮ ચાર પ્રકારની ગતિવડે શું શું માપવું ?	૯૭
૧૨૯ ચાર પ્રકારની ગતિવડે ન માપી શકાતું આયામ વિગેરેનું પરિમાણ	૯૮
૧૩૦ ગતિના નામાંતર તથા તેને અંગે શંકા અને સમાધાન	૯૯

૩ અવગાહના દ્વાર.

૧૩૧ ચારે નિકાયના દેવોના શરીરની અવગાહના	૯૯
૧૩૨ શરીરનું પ્રમાણ આયુની સ્થિતિ ઉપર હોવાથી તે રીતે આવડું શરીરની અવગાહનાનું પ્રમાણ	૧૦૧
૧૩૩ આયુષ્યને આધારે આવતા શરીરના પ્રમાણનું યંત્ર (૧૪)	૧૦૩
૧૩૪ દેવોના ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના	૧૦૪
૧૩૫ ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના	૧૦૪

૪ ઉપપાતવિરહકાળ દ્વાર.

૧૩૬ ચારે નિકાયના દેવોના જઘન્યોત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળનું પ્રમાણ	૧૦૪
--	-----

૫ ઉદ્વર્તનાવિરહકાળ દ્વાર

૧૩૭ ચારે નિકાયના દેવોના જઘન્યોત્કૃષ્ટ ઉદ્વર્તના વિરહકાળનું પ્રમાણ	૧૦૬
---	-----

૬-૭ ઉપપાત અને ઉદ્વર્તનાની સંખ્યા દ્વાર

૧૩૮ ચારે નિકાયના દેવોની ઉપપાત અને ઉદ્વર્તનાની સમય સંખ્યા	૧૦૬
--	-----

૮ ગતિદ્વાર

૧૩૯ ચારે નિકાયના દેવોમાં ઉપજતા જીવો (મનુષ્ય અને તિર્યંચ)	૧૦૭
૧૪૦ તિર્યંચ અને મનુષ્યગતિ આશ્રયી દેવગતિમાં ઉપજવા સંબંધી વિશેષતા	૧૦૮

૧૪૧ લવનપતિ વ્યંતરાદિકમાં કેવા મનુષ્યો ઉપજે છે ?	૧૦૯
૧૪૨ વૈમાનિકમાં કયા જીવો કયાં સુધી ઉપજે છે ?	૧૧૦
૧૪૩ મિથ્યાદૃષ્ટિનું લક્ષણ	૧૧૧
૧૪૪ સૂત્ર સ્વરૂપ	૧૧૧
૧૪૫ ચૌદ પૂર્વોનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી દેવપણું ઉપજવું	૧૧૧
૧૪૬ સર્વવિરતિ અને દેશવિરતિ મનુષ્ય જઘન્યથી કયાં સુધી ઉપજે ?	૧૧૨
૧૪૭ છ સંઘયણનાં નામ અને તેનું સ્વરૂપ	૧૧૩
૧૪૮ છ સંસ્થાનનાં નામ અને તેનું સ્વરૂપ	૧૧૩
૧૪૯ કેટલા સંઘયણ કયા જીવોમાં હોય છે ?	૧૧૫
૧૫૦ કયા સંહનનવાળા જીવો કયા દેવલોક સુધી ઉપજે ?	૧૧૫

૯ આગતિદ્વાર^૧

૧૫૧ દેવો ચ્યવીને કયાં કયાં ઉપજે છે ? તે સ્થાનો.	૧૧૬
૧૫૨ કયા કયા દેવલોકના દેવો દેવીનો કેવી રીતે ઉપભોગ કરે છે ?	૧૧૬
૧૫૩ સપ્રવિચારી અને અપ્રવિચારી દેવોના સુખનું પ્રમાણ	૧૧૮
૧૫૪ દેવ દેવીના ઉત્પત્તિ સ્થાન	૧૧૮
૧૫૫ દેવ દેવીના ગમનાગમન મંજીથી વિચાર	૧૧૮
૧૫૬ કિલ્લિષિક દેવોની સ્થિતિ અને સ્થાન	૧૧૯
૧૫૭ આભિયોગિક અને કિલ્લિષિક દેવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન	૧૨૦
૧૫૮ વૈમાનિક દેવીઓનું ઉત્પત્તિ સ્થાન	૧૨૦
૧૫૯ કેટલા આયુષ્યવાળી દેવીઓ કયા દેવલોકના દેવોના ઉપભોગમાં આવે છે ?	૧૨૦
૧૬૦ ચારે નિકાયના દેવોની લેશ્યા	૧૨૨
૧૬૧ વૈમાનિક દેવોનો દેહવર્ણવિભાગ	૧૨૩
૧૬૨ ચારે નિકાયના દેવોને આહારની ધૃત્તિ અને ઉચ્છ્વાસ કયારે હોય ?	૧૨૪
૧૬૩ આહારના ત્રણ પ્રકાર	૧૨૪
૧૬૪ કઈ અવસ્થામાં કયો આહાર હોય ?	૧૨૫
૧૬૫ આહારના સચિત્તાદિ ત્રણ પ્રકાર	૧૨૭
૧૬૬ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોને આહારની થતી ધૃત્તિનું કાળમાન	૧૨૭
૧૬૭ પ્રાણ, સ્તોક, લવ અને મુહૂર્તનું કાળ પ્રમાણ	૧૨૮
૧૬૮ એક મુહૂર્તમાં કેટલા પ્રાણ હોય ?	૧૨૯
૧૬૯ એક અહોરાત્રમાં, એક માસમાં, એક વર્ષમાં અને સો વર્ષમાં કેટલા શ્વાસોચ્છ્વાસ હોય ? તેની સંખ્યા	૧૨૯
૧૭૦ પ્રતિ સાગરોપમે ઉચ્છ્વાસ અને આહારનું પરિમાણ	૧૩૦

૧ દેવો ચ્યવીને કયાં કયાં ઉપજે તે રૂપ આગતિ સમજવી.

૧૭૧ અંતઃસાગરોપમના આયુષ્યવાળાના આહાર અને ઉચ્છ્વાસનું કાળપ્રમાણ	૧૩૦
૧૭૨ દેવોના શરીરનું સ્વરૂપ	૧૩૧
૧૭૩ નવા ઉત્પન્ન થતા દેવોને કેટલા કાળે પર્યાપ્તિની નિષ્પત્તિ થાય ?	૧૩૧
૧૭૪ વૈમાનિક દેવોના અધોભાગે અવધિજ્ઞાનના પ્રમાણ	૧૩૨
૧૭૫ વૈમાનિક દેવોના તિચ્છા અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ	૧૩૩
૧૭૬ નારક, તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય અને દેવોના અવધિજ્ઞાનનું સંસ્થાન	૧૩૪
૧૭૭ દેવો સંબંધી કાંઈક વિશેષ સ્વરૂપ	૧૩૫
૧૭૮ વૈમાનિક દેવો શા શા કારણે અહીં આવે છે ?	૧૩૫
૧૭૯ ઉક્ત નિમિત્ત વિના અન્યદા દેવો કેમ અહીં આવતા નથી ?	૧૩૬

દેવાધિકાર સંપૂર્ણ.

નરકાધિકાર પ્રારંભ.

૧ સ્થિતિદ્વાર.

૧૮૦ સાતે નારકીના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનું પ્રમાણ	૧૩૮
૧૮૧ સાતે નારકીની જઘન્ય સ્થિતિ	૧૩૮
૧૮૨ પહેલી નરકના જીવોનું પ્રતિપ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુ	૧૩૯
૧૮૩ રત્નપ્રભાના નારકીઓના પ્રતિપ્રસ્તટે આયુ સંબંધી યંત્ર (૧૫)	૧૪૦
૧૮૪ શર્કરાપ્રભાના નારકીની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૧૪૦
૧૮૫ શર્કરાપ્રભાના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર (૧૬)	૧૪૧
૧૮૬ વાલુકાપ્રભાના નારકીની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૧૪૧
૧૮૭ વાલુકાપ્રભાના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર (૧૭)	૧૪૨
૧૮૮ પંકપ્રભાના નારકીની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૧૪૨
૧૮૯ પંકપ્રભાના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર (૧૮)	૧૪૨
૧૯૦ પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી નરકના નારકીઓની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ	૧૪૨
૧૯૧ પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી નરકના નારકીઓની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંબંધી યંત્ર (૧૯)	૧૪૩

વેદનાદ્વાર.

૧૯૨ નારકી જીવોની વેદના સંબંધી હકીકત	૧૪૪
૧૯૩ ત્રણ પ્રકારની વેદના	૧૪૪
૧૯૪ નરકમાં અશુભ પુદ્ગલોનો દશ પ્રકારનો પરિણામ અને તેથી પ્રાપ્ત થતી દશ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદના સંબંધી દરેક નારકીને અંગે વિસ્તૃત હકીકત	૧૪૪
૧૯૫ પરસ્પર ઉદીરિત વેદનાનું સ્વરૂપ	૧૪૬

૧૯૬ પરમાધાર્મિક ઉદ્ધરિત વેદનાનું સ્વરૂપ	૧૪૭
૧૯૭ પરમાધાર્મિકના પંદર પ્રકાર	૧૪૭
૧૯૮ પરમાધાર્મિક દેવો નારકીઓને શા માટે પીડા કરે છે ?	૧૪૭

૨ સ્થાનદ્વાર.

૧૯૯ સાતે નરક પૃથ્વીનાં નામ	૧૪૮
૨૦૦ સાતે પૃથ્વીના પ્રતિષ્ઠાન અને સંસ્થાન	૧૪૮
૨૦૧ ધર્માદિ પૃથ્વીની ઉચ્ચાઈ (જડાઈ)	૧૪૯
૨૦૨ સાતે પૃથ્વી નીચે ધનોદધિ વિગેરે છે તેનું પ્રમાણ	૧૫૦
૨૦૩ સાતે નરક પૃથ્વી ફરતા ધનોદધિ વિગેરે ત્રણ વલયનું પરિમાણ	૧૫૧
૨૦૪ સાતે નરક પૃથ્વી ફરતા ત્રણ વલયના પરિમાણનું યંત્ર (૨૦)	૧૫૩
૨૦૫ સાતે નરક પૃથ્વીમાં નરકાવાસાઓનું સ્થાન	૧૫૪
૨૦૬ સાતે નરક પૃથ્વીના પ્રસ્તટની સંખ્યા	૧૫૪
૨૦૭ સાતે પૃથ્વીમાં પ્રસ્તટ પ્રસ્તટ વચ્ચેનું અંતર	૧૫૪
૨૦૮ દરેક પૃથ્વીમાં કેટલા નરકાવાસા છે ? તેની સંખ્યા	૧૫૬
૨૦૯ આવલિકાપ્રવિષ્ટ પ્રસ્તટે પ્રસ્તટે કેટલા નરકાવાસા છે તેની સંખ્યા	૧૫૭
૨૧૦ દરેક પ્રસ્તટના મધ્યમાં રહેલા ઇંદ્રક નરકાવાસાના નામ	૧૫૮
૨૧૧ પ્રતિપ્રસ્તટે દિશા-વિદિશાના આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાની શ્રેણિનું પશ્ચા- તુપૂર્વોએ પરિમાણ	૧૫૮
૨૧૨ પ્રતિપ્રસ્તટે દિશા-વિદિશાના મળીને આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાની સંખ્યા ગણવાનું કરણ	૧૫૯
૨૧૩ આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાની સંખ્યા ગણવા માટે મુખ અને ભૂમિની સંખ્યા	૧૬૦
૨૧૪ મુખ અને ભૂમિની સંખ્યા ઉપરથી મળી આવતી આવલિકાપ્રવિષ્ટની સંખ્યા	૧૬૦
૨૧૫ આવલિકાપ્રવિષ્ટથી શેષ રહેલા પુષ્પાવકીર્ણ નરકાવાસાની સંખ્યા	૧૬૧
૨૧૬ દરેક નરક માટે પૂર્વોક્ત કરણની લાવના	૧૬૧
૨૧૭ સાતે નરક પૃથ્વી સંબંધી મુખ, ભૂમિ, સમાસ વિગેરેની સંખ્યાનું યંત્ર (૨૧)	૧૬૨
૨૧૮ સાતે નરક પૃથ્વીમાં વૃત્ત, ત્ર્યક્ષ અને ચતુરક્ષ નરકાવાસાની સંખ્યાનું યંત્ર (૨૨)	૧૬૩
૨૧૯ નરકાવાસાના આયામ, વિષ્કંભ અને ઉચ્ચત્વ	૧૬૩

૩ અવગાહના દ્વાર.

૨૨૦ સાતે નરકના જીવોના ભવધારણીય શરીરનું પ્રમાણ	૧૬૪
૨૨૧ રત્નપ્રભાના દરેક પ્રસ્તટે દેહ પ્રમાણ	૧૬૪
૨૨૨ શર્કરાપ્રભાના દરેક પ્રસ્તટે દેહ પ્રમાણ	૧૬૫
૨૨૩ વાલુકાપ્રભાના દરેક પ્રસ્તટે દેહ પ્રમાણ	૧૬૬
૨૨૪ પંકપ્રભાના દરેક પ્રસ્તટે દેહ પ્રમાણ	૧૬૭

૨૨૫ ધૂમપ્રભાના દરેક પ્રસ્તટે દેહ પ્રમાણ	૧૬૭
૨૨૬ તમપ્રભાના દરેક પ્રસ્તટે દેહ પ્રમાણ	૧૬૮
૨૨૭ સાતમી પૃથ્વીના જીવોનું દેહ પ્રમાણ	૧૬૮
૨૨૮ સાતે પૃથ્વીના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે નારકી જીવોના દેહમાનનું યંત્ર (૨૩)	૧૬૮-૬૯
૨૨૯ દરેક પૃથ્વીએ ઉત્તરવૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ	૧૬૯
૨૩૦ ભવધારણીય અને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જઘન્ય અવગાહના	૧૬૯

૪-૫-૬-૭ ઉપપાત અને ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ તથા સંખ્યા.

૨૩૧ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળનું પ્રમાણ	૧૭૦
૨૩૨ ઉપપાત-ઉદ્ધર્તનાનું સંખ્યા પ્રમાણ	૧૭૦

૮ ગતિદ્વાર.

૨૩૩ કયા જીવો મરીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય ?	૧૭૦
૨૩૪ કઈ નરક સુધી કયા કયા જીવો ઉપજે ?	૧૭૧
૨૩૫ કેટલાક તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો માટે આહુત્યકૃત વિશેષ	૧૭૨
૨૩૬ કયા સંહનનવાળા કઈ નરક સુધી ઉત્પન્ન થાય ?	૧૭૨

લેશ્યાદ્વાર.

૨૩૭ સાતે નરકના જીવોની લેશ્યા	૧૭૩
૨૩૮ દેવો અને નારકીઓની દ્રવ્યલેશ્યા આજી દેહવર્ણરૂપ છે કે કેમ ? તેની ચર્ચા.	૧૭૩
૨૩૯ લેશ્યા સંબંધી છેવટનું સમાધાન	૧૭૮

૯ આગતિદ્વાર.

૨૪૦ નરકમાંથી નીકળીને જીવો કયાં કયાં ઉપજે છે ?	૧૭૯
૨૪૧ નરકમાંથી નીકળેલા જીવોને કઈ કઈ લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે ?	૧૭૯
૨૪૨ નરક સિવાય અન્ય સ્થાનથી ઉદ્ધરેલા જીવો પણ અરિહંતાદિક કઈ કઈ લબ્ધિ પામે છે ?	૧૮૦
૨૪૩ પૃથ્વીકાયાદિમાંથી નીકળેલા કઈ કઈ લબ્ધિ પામે છે ?	૧૮૧
૨૪૪ ચક્રવર્તી અને વાસુદેવનાં રત્નો તરીકે કયા કયા જીવો ઉપજે છે ?	૧૮૨
૨૪૫ ચક્રાદિ સાત એકંદ્રિય રત્નોનું પ્રમાણ	૧૮૨
૨૪૬ ચક્રવર્તીના ચૌદે રત્નોનાં નામ અને તેનું કાર્ય	૧૮૩
૨૪૭ વાસુદેવના સાત રત્નોનાં નામ	૧૮૪
૨૪૮ નારકી જીવોના અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ	૧૮૫

તિર્થંચ-મનુષ્ય અધિકાર.

૨૪૯ એકેન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિય તિર્થંચ જીવોના શરીરની અવગાહના	૧૮૬
૨૫૦ વિકલેન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના	૧૮૮
૨૫૧ એકેન્દ્રિય જીવોના દેહમાનની તરતમતા	૧૮૮
૨૫૨ એકેન્દ્રિય જીવોના આયુષ્યનું પ્રમાણ	૧૮૮
૨૫૩ વિકલેન્દ્રિય જીવોના આયુષ્યનું પ્રમાણ	૧૮૯
૨૫૪ પૃથ્વીકાયના પેટાભેદનું આયુષ્ય પ્રમાણ	૧૮૯
૨૫૫ ગર્ભજ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય	૧૮૯
૨૫૬ પૂર્વના વર્ષોનું પ્રમાણ	૧૯૦
૨૫૭ સમૂર્ણિમ તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયોના આયુષ્યનું પ્રમાણ	૧૯૦
૨૫૮ સમૂર્ણિમ મનુષ્યની અવગાહના અને સ્થિતિ	૧૯૦
૨૫૯ સમૂર્ણિમ જીવોનું જઘન્ય આયુષ્યપ્રમાણ	૧૯૧
૨૬૦ મનુષ્યાદિના સંબંધમાં આયુને અંગે જાણવા યોગ્ય સાત બાબતો	૧૯૧
૨૬૧ સર્વ જીવોના આયુનો બંધકાળ અને અબાધકાળ	૧૯૨
૨૬૨ સર્વ જીવોના આયુનો અંતસમય અને એ પ્રકારની ગતિનું વર્ણન	૧૯૩
૨૬૩ વક્રગતિની વિશેષ હકીકત	૧૯૪
૨૬૪ આયુ સંબંધી અપવર્તન અને અનપવર્તનરૂપ બે દ્વાર	૧૯૫
૨૬૫ આયુ સંબંધી ઉપક્રમ અને અનુપક્રમરૂપ બે દ્વાર	૧૯૬
૨૬૬ આયુને લાગતો સાત પ્રકારનો ઉપક્રમ	૧૯૭
૨૬૭ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોની કાયસ્થિતિ	૧૯૮
૨૬૮ તિર્થંચ અને મનુષ્ય સંબંધી ઉપપાતઉદ્વર્તનાવિરહકાળ અને ઉત્પદ્યમાન અને ઉદ્વર્તમાન જીવોની સંખ્યા	૧૯૯
૨૬૯ નિગોદનું સ્વરૂપ	૨૦૦
૨૭૦ પ્રત્યેકશરીરી વનસ્પતિકાયને વિષે પણ અનંતકાય જીવોનો સંભવ છે કે નહીં ?	૨૦૧
૨૭૧ જીવોને એકેન્દ્રિયપણાની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય છે ?	૨૦૧
૨૭૨ વિકલેન્દ્રિયાદિ જીવોનો જઘન્યોત્કૃષ્ટ ઉપપાત અને વિરહકાળ	૨૦૨
૨૭૩ વિકલેન્દ્રિયો અને તિર્થંચ પંચેન્દ્રિયોની ઉપપાત અને ઉદ્વર્તનાની સંખ્યા	૨૦૨
૨૭૪ મનુષ્ય અને તિર્થંચાદિકની ગતિ	૨૦૨
૨૭૫ તિર્થંચ ગતિના જીવોની આગતિ	૨૦૩
૨૭૬ ગર્ભજ અને સમૂર્ણિમ મનુષ્યોનો ઉપપાતવિરહકાળ	૨૦૩
૨૭૭ ઉત્પદ્યમાન અને ઉદ્વર્તમાન મનુષ્ય જીવોની સંખ્યા	૨૦૪
૨૭૮ પૃથ્વીકાયાદિક જીવોની લેશ્યા	૨૦૪
૨૭૯ મનુષ્યપણું કયા જીવો પામી શકતા નથી ?	૨૦૬
૨૮૦ મનુષ્યો પાંચે ગતિમાં જાય છે	૨૦૬

પ્રાસંગિક વિષય

૨૮૧ સિધ્ધ જીવોનું વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર	૨૦૭
૨૮૨ સિધ્ધિ ગતિને આશ્રીને ઉપપાતવિરહકાળ	૨૦૭
૨૮૩ એક સમયે કેટલા જીવો કેટલા સમય સુધી સિધ્ધિગતિને પામે ?	૨૦૮
૨૮૪ કયા કયા પ્રકારના જીવો ઉત્કૃષ્ટ એક સમયે કેટલા સિધ્ધિપદને પામે ?	૨૦૯
૨૮૫ ત્રણ પ્રકારના અંગુલનું પ્રમાણ	૨૧૦
૨૮૬ વીર પરમાત્માના શરીરપ્રમાણને અંગે ચર્ચા	૨૧૧
૨૮૭ દરેક જાતિના જીવોની જીવાયોનિની સંખ્યા	૨૧૪
૨૮૮ દરેક જાતિના જીવોની કુલકોટીની સંખ્યા	૨૧૫
૨૮૯ સંવૃતાદિક ત્રણ પ્રકારની યોનિ	૨૧૬
૨૯૦ સચિત્તાદિક ત્રણ પ્રકારની યોનિ	૨૧૭
૨૯૧ શીતોષ્ણાદિ ત્રણ પ્રકારની યોનિ	૨૧૭
૨૯૨ શંખાવર્તાદિ ત્રણ પ્રકારની યોનિ	૨૧૭
૨૯૩ છ પર્યામિતનું સ્વરૂપ	૨૧૮

સંક્ષિપ્તર સંગ્રહણિ

૨૯૪ સંક્ષિપ્તર સંગ્રહણિમાં આવેલા ચોવીશ દ્વારનાં નામ	૨૨૦
૨૯૫ પ્રસ્તુત ચોવીશ દ્વારનું વિશેષ સ્વરૂપ	૨૨૦
૨૯૬ અંતઃકર્તાનો ઉપસંહાર	૨૨૬
૨૯૭ વીકાકારનો ઉપસંહાર	૨૨૭

ભાષાંતરમાં ખાસ સુધારો

પૃષ્ઠ ૩૬ ઉપર ભવનપતિના વિમાનોની સંખ્યા વિષેના ચંત્રની નીચે દક્ષિણ શબ્દ છે ત્યાં ઉત્તર અને ઉત્તર છે ત્યાં દક્ષિણ શબ્દ સમજવો.

ચંત્રોના સંખ્યાના અંક પૃષ્ઠ ૮૫ ને ૯૦ ઉપર ૧૩-૧૪ છે તે ૧૨-૧૩ સમજવા.



સહાયકારકના નામ.

૧૬૯૧૧૧	જુદા જુદા ત્રણ ખાતાના વધારાના હતા તે	
૫૧)	શા. અનોપચંદ ગોવિંદજીની વિધવા આઠ અજવાળી	ભાવનગર
૫૧)	શા. ચુનીલાલ આણંદજીની ધર્મપત્ની આઠ સુભદ્રા	"
૫૦)	પારેખ કુશળચંદ કાનજીની પુત્રી એન લાડકુંવર	કચ્છ અંબર
૨૫)	શા. ચંપકલાલ જીવરાજની ધર્મપત્ની આઠ હીરી	ભાવનગર
૨૫)	શા. ભોગીલાલ સાંકળચંદની પુત્રી એન વિમળા	અમદાવાદ
૨૦)	સાધ્વી જશ્વશ્રીના ઉપદેશથી તપ વિગેરેના વડવાની આઠઓના	ભાવનગર
૧૬)	ઝવેરી ભોગીલાલ મોહનલાલની વિધવા આઠ ગંગા	અમદાવાદ
૧૫)	શા. તનમન કાળીદાસ	"
૧૫)	શા. મૂળચંદ હડીઅંગતી વિધવા આઠ મંગુ	"
૧૫)	શા. ત્રિભોવન હરખચંદની ધર્મપત્ની આઠ જડી	ભાવનગર
૧૫)	શા. છોટાલાલ વેલચંદની ધર્મપત્ની આઠ રંભા	પાલડી
૧૫)	આશુ છતુલાલ ઋષભદાસની વિધવા આઠ ભમરી	કલકત્તા
૧૧)	એન ગુણી ત્રિભોવન	ભાવનગર
૧૧)	વોરા ગોરધન હરખચંદનો પુત્રી એન પ્રભાવતી	"
૧૧)	ભાવસાર ગોવિંદલાલ ગાંડાલાલની ધર્મપત્ની આઠ સંતોક	"
૧૦)	વકીલ ભીખાભાઈ રતનચંદની વિધવા એન ચંપા	અમદાવાદ
૧૦)	વોરા તારાચંદ ખોડીદાસની વિધવા આઠ મણિ	ભાવનગર
૧૦)	શા. અમૃતલાલ પુરૂષોત્તમની પુત્રી એન મોંઘી	"
૧૦)	શા. ઓધવજી તેજપાળની ધર્મપત્ની આઠ સંતોક	"
૧૦)	શા. મૂળચંદ ચતુર્ભુજ	"
૧૦)	શા. ગોવિંદજી વિકૃલદાસની ધર્મપત્ની આઠ કરતુર	"
૧૦)	બહેન જસકાર શાંતિલાલ	"
૧૦)	શા. અમરચંદ હરજીવનની વિધવા આઠ કરતુર	"
૧૦)	શા. જેઠાભાઈ દામજીની વિધવા આઠ વીજી	"
૧૦)	શા. શવચંદ માણેકચંદની વિધવા આઠ સંતોક	"
૧૦)	શા. અમૃતલાલ ચાંપશીની ધર્મપત્ની આઠ ચંપા	ગોધા
૧૦)	પારેખ જેઠંગભાઈ મોહનલાલની ધર્મપત્ની આઠ પરશન	રાધનપુર
૧૦)	શા. પરમાણંદ રતનજીની વિધવા આઠ કાશી	ભાવનગર
૬)	શા. શાંતિલાલ જમનાદાસની માતૃશ્રી આઠ કડવી	"

૫)	શા. જમનાદાસ શામજીની ધર્મપત્ની આઠ સમરત	ભાવનગર.
૫)	શા. છગન ભગતની વિધવા આઠ પ્રેમ	”
૫)	વેરા ખાતિલાલ અમરચંદની ધર્મપત્ની આઠ નિર્મળા	”
૫)	વેરા નગીનદાસ જગજીવનની ધર્મપત્ની આઠ વિજયા	”
૫)	શા. ધુલચંદ ઘેલાની ધર્મપત્ની આઠ ઝમક	”
૫)	શા. તારાચંદ રતનજીની ધર્મપત્ની આઠ ચંદન	”
૫)	એન ગુલાબ છગન	૬) આઠ નંદુ
૫)	એન વિનીતા પ્રાગજી	૫) શાહ આતે
૫)	એન લીલાવતી હરિચંદ	”
૫)	શા. નારણજી ભાણુભાઈની વિધવા આઠ ઉજમ	”
૫)	શા. રમણિકલાલ જેઠાલાલની ધર્મપત્ની આઠ મંછા	”
૫)	શા. પુરૂષોત્તમ હેમચંદની ધર્મપત્ની આઠ સાંકળી	”
૫)	શા. અમૃતલાલ સુંદરજીની વિધવા આઠ મોંઘી	”
૫)	શા. મોતીલાલ જુઠાભાઈની પુત્રી એન કુસુમ	”
૫)	એન ચકુની પુત્રી એન લીલાવતી	”
૫)	શા. જુઠાભાઈ ત્રિભોવનની ધર્મપત્ની આઠ રૂપાળી	”
૫)	શા. દુર્લભ નરશી	”
૫)	શા. વિઠ્ઠલદાસ મોતીચંદની પુત્રી એન ભાંકુ	”
૫)	શા. મૂળચંદ છગનની ધર્મપત્ની આઠ મણિ	”
૫)	સંઘવી પોપટલાલ નેમચંદની વિધવા આઠ જેઠાર	”
૫)	એન સુરજ છોટાલાલ	”
૫)	શા. જગજીવન લક્ષ્મીચંદની વિધવા આઠ સમરત	”
૫)	શા. તલકશી રઘુભાઈની ધર્મપત્ની આઠ જળુ	”
૫)	શા. બાલુ કુલચંદની ધર્મપત્ની આઠ અજવાળી	”
૫)	શા. ઓધવજી માવજીની ધર્મપત્ની આઠ અચરત	”
૫)	વેરા વ્રજલાલ તારાચંદની વિધવા આઠ પ્રેમકાર	”
૫)	શા. હરજીવન પુરૂષોત્તમની વિધવા આઠ કરતુર	”
૫)	વકીલ પ્રભુદાસ મોતીચંદની વિધવા આઠ સંતોક	”
૫)	વેરા હરિચંદ ધુલચંદની વિધવા આઠ અજવાળી	”
૫)	શા. ગોપાળજી નારણજીની ધર્મપત્ની આઠ કીલી	”
૫)	શા. ઓધવજી શામજીની પુત્રી એન રંભા	”
૫)	શા. નથુભાઈ દેવચંદની ધર્મપત્ની આઠ હરકાર	”
૫)	શા. મનસુખ કચરાની વિધવા આઠ સંતોક	”
૫)	એન અજવાળી વ્રજપાળ	”
૫)	સંઘવી નાનચંદ કુંવરજીની પુત્રી એન નંદકુંવર	”

૫) ભાઇ અર્જુન નેમચંદની ધર્મપત્ની આઇ રમણ	ભાવનગર
૫) વોરા નાનચંદ કરશનની વિધવા આઇ દોવાળી	"
૫) શા. ગુલાબચંદ હરિચંદની વિધવા આઇ નેમી	શીહોર
૫) સૌભાગ્યવતી બેન તારાલક્ષ્મી ગુલાબચંદ	ઉજળા
૫) બેન જસુદ મણિલાલ	અમદાવાદ
૫) બેન ચંપા વાલજી	"
૫) શા. ભોગીલાલ મોહકમની ધર્મપત્ની આઇ ભુરી	"
૫) શા. લાલભાઇ મણિલાલની ધર્મપત્ની આઇ માણેક	"
૫) બેન મણિ ધરમશી	"
૫) શા. ચુનીલાલ દીપચંદની વિધવા આઇ ચંચળ	"
૫) શા. મગનલાલ ઘેલાની ધર્મપત્ની આઇ રતન	"
૫) શા. જીવરાજ બીખાભાઇની ધર્મપત્ની આઇ ધનકાર	ભાવનગર
૫) શા. છોટાલાલ હીરાચંદની ધર્મપત્ની આઇ પાર્વતી	"
૪) શેઠ માણેકચંદ રૂપાની વિધવા આઇ સંતોક	વરતેજ
૪) આઇ જડી કકલ. ભાવનગર	૧૩) પરચુરણ

૫) શા. છોટાલાલ જીવતની માજી આજીવન

૫) ઝીણીઆઇ પંચાણ	રાધનપુર	૫) ચંદુબેન કકલભાઇ	રાધનપુર
૫) બોઘીઆઇ ગેલચંદ	"	૫) નરભીબેન ગમાનસા	"
૫) મેનાઆઇ રામચંદ	"	૫) જસુદબેન સંપરીત	"
૫) વિમલાઆઇ રમણિકલાલ	"	૫) સુભદ્રાબેન ચંદુલાલ	"
૫) પુતીઆઇ હરજીવન	"	૫) મણિબેન મહાસુખલાલ	"
૫) લાછુબેન જુમચંદ	"	૫) મોતીબેન પુનમચંદ	"
૫) તારાબેન કકલભાઇ	"	૫) મોતીબેન ગેલચંદ	"
૫) કમલાબેન નરપતલાલ	"	૫) ચંચળબેન વમરશી	"
૫) સમજીબેન જગજીવનદાસ	"	૫) મોંઘીબેન ત્રિકમલાલ	"
૫) ગુણીબેન જીવણભાઇ	"	૫) ચંદનબેન નરપતલાલ	"
૫) ચંચળબેન અનોપચંદ	"	૫) જસુદબેન ન્યાલચંદ	"
૫) હરકારઆઇ સાંકળચંદ	"	૫) જસુદબેન ગબલ	"
૫) મોંઘીબેન ધરજીચંદ	"	૫) મણિબેન દલસુખ	"
૫) ગેલીબેન સ્વરૂપચંદ	"	૫) જસુદબેન જીવતલાલ	"
૫) જસુદબેન નરોત્તમદાસ	"	૫) જસુદબેન મણિલાલ	"
૫) કંચનબેન પ્રાગજીભાઇ	"		
૫) ચંદનબેન છોટમલાલ	"		

૧૦૮૯)

॥ ॐ नमः सिद्धं ॥

श्रीविघ्नहरप्रथमजिनेन्द्राय नमः

श्री जिनलक्ष्मणक्षमाश्रमभणुविरचित અને
श्रीभक्षयगिरिविरचित टीका सहित

श्री बृहत्संग्रहणि

નું

ગુજરાતી ભાષાન્તર

ટીકાકારનું મંગળાચરણ

जयति नखरुचिरकान्ति-प्रहसितनतमघवमुकुटमणिकिरणः ।
परमकरुणापरीतो, विश्वज्ञाता जिनो वीरः ॥ १ ॥

“ જેમના નખની સુંદર કાંતિએ નમતા એવા ઇંદ્રોના મુકુટમાં રહેલા મણિની કાંતિને હસી નાખેલ છે એવા, પરમ કરુણામાં તત્પર અને વિશ્વસ્વરૂપના જ્ઞાતા એવા શ્રીવીરજિન જયવંતા વર્તે છે. ” ૧

“ પોતાની બુદ્ધિના તેજવડે જેમણે સમસ્ત કુમતરૂપ નિવિઠ અધિકારનો નાશ કર્યો છે એવા અને જિનવચનમાં એકનિષ્ઠાવાળા શ્રીજિનલક્ષ્મણ ક્ષમાશ્રમણને હે ભળ્યો ! તમે નમસ્કાર કરો. ” ૨

“ તે જિનલક્ષ્મણ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજ જે સંગ્રહણિને કરતા હવા અર્થાત તેમણે જે સંગ્રહણિ પ્રકરણ કરેલ છે તેની વિવૃત્તિ (ટીકા) હું ગુરુમહારાજના ઉપદેશ (શિક્ષણ) ને અનુસારે કરું છું. ” ૩

અહિં જો કે કાયા અને મનવડે અભીષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવાથી સમસ્ત વિદ્યસમૂહની ઉપશાંતિ થવાનો સંભવ છે તેથી કરવા ધારેલા પ્રકરણની પરિ-સમાપ્તિ થઈ શકે છે, તથાપિ સર્વે સાંભળનારાઓ તેમજ આ પ્રકરણને ભણના-રાઓ, સમસ્ત વિદ્યસમૂહની ઉપશાંતિ નિમિત્તે અભીષ્ટદેવતાની સ્તવના વચનદ્વારા કથન-પૂર્વક શરૂઆત કરવાથી આ પ્રકરણમાં નિશ્ચે પ્રવૃત્તિ કરે, તેટલા માટે તેમ જ શ્રોતાઓને ઇષ્ટદેવતાની સ્તવનાની બુદ્ધિ-વિચારણા થાય તે માટે આદિમાં ઇષ્ટદેવની સ્તવના (મંગળ) કરવામાં આવેલ છે.

તથા જે કોઈ પ્રકરણ અથવા શાસ્ત્ર રચવાની બુદ્ધિમાનો ઇચ્છા કરે તેમણે અવશ્ય આદિમાં અન્ય બુદ્ધિમાનોની પ્રવૃત્તિ થવા માટે અભિધેય પણ કહેવું જોઈએ; કેમકે અભિધેય કહ્યા વિના-આ શાસ્ત્ર અથવા પ્રકરણનું પ્રતિપાદ્ય શું છે તે જાણ્યા વિના બુદ્ધિમાનો પ્રવૃત્તિ કરે નહીં. કહ્યું છે કે-‘ શાસ્ત્રની આદિમાં પુરૂષાર્થને ઉપકારક એવા અભિધેયને સાંભળીને તેની જિજ્ઞાસા વિગેરેથી પ્રેરા-યેલા મનુષ્યો તેના શ્રવણાદિકમાં પ્રવર્તે છે. અભિધેયને સાંભળ્યા વિના અથવા વિપરીત અભિધેય સાંભળીને વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ કાગડાના ઢાંતની પરીક્ષા કરવામાં જેમ સુસજ્જન પ્રવર્તે નહિ તેમ પ્રવર્તતા નથી. ૧-૨

તથા અભિધેય કહ્યા છતાં પ્રયોજન જાણ્યા કે સાંભળ્યા વિના બુદ્ધિમાનો અંથ કે પ્રકરણમાં આદર કરતા નથી. કેમકે પ્રયોજન જાણ્યા વિના તેમાં પ્રવૃત્તિ થવાનો અસંભવ છે, અન્યથા (પ્રયોજન જાણ્યા વિના) પ્રવૃત્તિ કરે તો તેમના પ્રેક્ષાકારીપણાની ક્ષતિ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. કહ્યું છે કે-‘ કરવા યોગ્ય અને સાંભળવા યોગ્ય, વિવિધ પ્રકારના તેમ જ સ્વરૂપ એવા કાર્યમાં પણ પ્રયો-જનના ઉદ્દેશ વિના મૂર્ખ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી.’ તેટલા માટે પ્રકરણ કરવાના અને તેના શ્રવણના પ્રયાસની નિષ્ફળતાની આશંકા દૂર કરવા સારૂ પ્રકરણની આદિમાં પ્રયોજન પણ કહેવું જોઈએ.

તથા પ્રયોજન કહ્યા છતાં પણ કરવા માંડેલા પ્રકરણની પરંપરાએ સર્વ-સમૂળતા જાણ્યા વિના અર્તીદ્રિયાર્થને કહેનારા પ્રકરણાદિકમાં બુદ્ધિમાનો પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, તેથી તેમને પ્રકરણની પ્રવૃત્તિમાં આદર ઉત્પન્ન કરવા સારૂ પરંપ-રાએ સર્વવિત્તમૂળતા જણાવવા આદિમાં ગુરૂપર્વકમ લક્ષણ સંબંધ પણ કહેવો જોઈએ. કહ્યું છે કે-‘ શાસ્ત્રનો સંબંધ સાંભળીને શ્રોતાને આદર ઉત્પન્ન થાય છે તેથી શાસ્ત્રની આદિમાં અનેક પ્રકારનો સંબંધ કહેવો.’ આ પ્રમાણે વિચારીને બુદ્ધિમાનોની આ અંથમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા માટે અભિધેયાદિક કહેવાને ઇચ્છતા આચાર્ય પ્રથમ નીચે પ્રમાણે ત્રણ ગાથાઓ કહે છે:—

નિઠ્ઠવિય અઢ્ઠકમ્મં વીરં નમિઝ્ઞ તિગરણવિસુદ્ધં ।

નાણમણંતમહત્થં તા સંગહણિ ત્તિ નામેણં ॥ ૧ ॥

વુચ્છં ઠિઙ્ઠભવણોગાહણા ય સુરનારયાણ પત્તેયં ।

નરતિરિઅદેહમાણં આઝપમાણં ચ વુચ્છામિ ॥ ૨ ॥

વિરહુવવાઝઢ્ટે સંખં તહ ચેવ ઇગસમણં ।

ગઙ્ઘરાગઙ્ઘં ચ વુચ્છં સવ્વેસિં આણુપુઘ્વીણ ॥ ૩ ॥

ગાથાર્થ—“ નાશ કર્યા છે આઠ કર્મો જેણે એવા અને અનંત જ્ઞાનવાળા એવા વીર પરમાત્માને ત્રિકરણશુદ્ધે નમસ્કાર કરીને યથાર્થ એવું સંગ્રહણિ નામનું પ્રકરણ હું કહીશ. ૧ ” “ દેવ અને નારક જીવોની સ્થિતિ, ભવન અને અવગાહના હું કહીશ અને મનુષ્ય તથા તિર્યચોતું દેહમાન અને આયુપ્રમાણ એ બે વાના કહીશ. ૨ ” “ ઉત્પત્તિ ને સ્થવનનો વિરહકાળ, એક સમયે ઉપપાત ને સ્થવનની સંખ્યા તથા ગતિ ને આગતિ એ અનુપૂર્વીએ—ક્રમશઃ ચારે ગતિનું—સર્વનું કહીશ. ૩ ”

વિશેષાર્થ—પ્રથમની ગાથામાં મંગળ, અભિધેય, પ્રયોજન ને સંબંધ એ અનુબંધચતુષ્ટય કહેલ છે. તેની સ્પષ્ટતા ટીકાકાર બહુ વિશિષ્ટતાએ કરનારા હોવાથી અહીં તેનો વિસ્તાર કર્યો નથી, તો પણ ટૂંકામાં સમજાવું કે—વીર પરમાત્માને નમસ્કાર કરવારૂપ મંગળ કહ્યું છે, સંગ્રહણિ પ્રકરણ કહેવારૂપ અભિધેય કહ્યું છે અને પ્રયોજન તથા સંબંધ અર્થાપત્તિગમ્ય છે તે ટીકામાં સ્પષ્ટ કરેલ છે.

બીજી ને ત્રીજી ગાથામાં અભિધેય વિશેષ સ્પષ્ટ કરેલ છે. આ પ્રકરણમાં દેવ અને નારકગતિ સંબંધી સ્થિતિ (આયુ), ભવન (તેમને રહેવાના સ્થાન), અવગાહના (શરીરની ઉંચાઈનું પ્રમાણ), ઉપપાત વિરહકાળ (ઉત્પન્ન થવામાં કેટલું અંતર પડે તે), સ્થવન વિરહકાળ (સ્થવવામાં—મરણ પામવામાં કેટલું અંતર પડે તે), ઉપપાત સંખ્યા (એક સમયે વધારેમાં વધારે કેટલા જીવો ઉપજે તે), સ્થવનસંખ્યા (એક સમયે વધારેમાં વધારે કેટલા જીવો સ્થવે તે), ગતિ (મરણ પામીને ક્યાં ક્યાં ઉત્પન્ન થાય તે), આગતિ (ક્યાં ક્યાંથી આવીને ઉપજે તે) આ પ્રમાણેના નવ દ્વારોમાંથી મનુષ્ય ને તિર્યચોતું સ્થાન (દેવો ને નારકીની જેવું) ચોક્કસ—શાશ્વત ન હોવાથી તે બે

ગતિ માટે ભવન વિનાના આઠ આઠ દ્વાર અને દેવ તથા નારકગતિ માટે નવ નવ દ્વાર—એમ કુલ મળીને ૩૪ દ્વાર કહેવામાં આવશે.

પ્રસંગે દેવો માટે તેના ચિન્હ, શરીરના વર્ણ, અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ, વિમાન, વિષય, લેશ્યા વિગેરે; નારકીને માટે ત્રણ પ્રકારની વેદના, અવધિજ્ઞાન અથવા વિભંગજ્ઞાનનું પ્રમાણ, નરકાવાસા, તેના આકાર, લેશ્યા વિગેરે અને મનુષ્ય ને તીર્થ્ય માટે તેના રહેવાના સ્થાન તરીકે તિર્છોલોક—અસંખ્ય દ્વીપ, સમુદ્ર વિગેરે અનેક બાબતો કહેવામાં આવશે—તેનો પ્રારંભમાં વિસ્તાર કરવામાં આવતો નથી.

ટીકાર્થ—અહીં પ્રથમ ગાથાવડે અભીષ્ટદેવને પ્રણામ કરવાનું કથન અને બીજી બે ગાથાવડે અભિધેયનું કથન કરેલું છે. સંબંધ ને પ્રયોજન તો સામર્થ્યગમ્ય છે. હવે એ ગાથાઓનો અવયવાર્થ કહે છે—કષાય, ઉપસર્ગ, પરિષદ, ઇન્દ્રિયાદિ શત્રુગણને જીતવામાં જે પરાક્રમ કરે છે તેને વીર કહીએ. અથવા વિશેષે કરીને કર્મોને ફેડે—દૂર કરે અને શિવ જે મોક્ષ તેને પમાડે તેને વીર કહીએ અથવા વિશેષે કરીને—અપુનર્ભાવે કરીને જે (મોક્ષે) ભય તેને વીર કહીએ. એવા જે અપશ્ચિમ (છેલ્લા) તીર્થંકર શ્રી વર્ધમાનસ્વામી—તેમના પ્રત્યે. તે વર્ધમાનસ્વામી કેવા છે ? જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ કર્મોના જેમણે મૂળથી નાશ કર્યો છે એવા. આમ કહેવાવડે જે અનાદિ સિદ્ધ સર્વજ્ઞને માનનારા છે તેમના મતને દૂર કર્યો છે; કેમકે તેવા પ્રકારની અનાદિ-સિદ્ધ સર્વજ્ઞતામાં પ્રમાણનો અસંભવ છે. કેવી રીતે પ્રમાણનો અસંભવ છે ? તે તત્ત્વાર્થટીકાદિને વિષે વિસ્તારથી કહેલ છે તેથી અહીં ફરીને કહેવાનો પ્રયાસ કરતા નથી. વળી તે વીર પરમાત્મા કેવા છે ? અનંત જ્ઞાનરૂપ. અહીં જ્ઞાન ને જ્ઞાનવાળાનો અલેદ ઉપચાર હોવાથી આ પ્રમાણે કહેલ છે, તેથી એમ અર્થ કરવો કે—અનંતજ્ઞાનમય. આમ કહેવાથી જેઓ સકળ કર્મોના નાશ કરવાથી ઓલાઇ ગયેલા દ્વીપકની જેવા ભગવંતના નિર્વાણને ઇચ્છે છે—માને છે તેમના મતનો નિરાસ કર્યો છે એમ સમજવું. તે પરમાત્મા છતાં છે કેમકે તેમનો સર્વથા વિનાશ થતો નથી. આ બાબત અન્યત્ર બહુ વિસ્તારથી ચર્ચેલ હોવાથી અહીં ફરીને ચર્ચતા નથી.

અહીં જ્ઞાનનું ગ્રહણ કર્યું છે તેથી દર્શનાદિ બીજા ત્રણનું પણ ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ કરવું. એટલે અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત વીર્ય ને અનંત સુખમય છે એમ સમજવું. (સ્વીકારવું.) એવા ભગવંત અપશ્ચિમ તીર્થંકર વર્ધમાનસ્વામી તેમના પ્રત્યે ત્રિકરણ શુદ્ધે—મન-વચન-કાયાની એકાગ્રતા-વડે વિશુદ્ધ એવું જે નમન-નમસ્કાર તે કરીને અર્થાત્ એવા વીરપરમાત્માને

નમીને સંગ્રહણિ એવા નામનું પ્રકરણ કહીશ. તે પ્રકરણ કેવું કહીશ ? યથાર્થ-યથાવસ્થિત સર્વજ્ઞના વચનથી અવિરોધી એવા અર્થવાળું કહીશ. એની યથાર્થતા, પરંપરાએ તેની સર્વજ્ઞમૂળતા હોવાથી સમજવી. એનું સર્વજ્ઞમૂળપણું આગળ સંબંધ પ્રતિપાદન કરવાને અવસરે સમજાવશું.

આમાં તાવત્ શબ્દ ક્રમવાચી છે. ક્રમ આ છે કે ક્ષેત્રસમાસાદિ વક્તવ્ય બીજા ઘણા છે પણ તે પછી કહેશું. હમણા તો પ્રથમ સંગ્રહણિ એવા નામનું પ્રકરણ કહેશું.

હવે સંગ્રહણિ શબ્દનો અર્થ શું છે ? તે કહે છે. પ્રજ્ઞાપનાદિ શાસ્ત્રાંતરોને વિષે વિસ્તારે કરીને કહેલા જે અર્થો તે સંક્ષેપે ગ્રહણ કરવા, ગ્રહણ કરીને પ્રતિપાદ્ય તરીકે જે ગ્રંથપદ્ધતિવડે કહેવા તેને સંગ્રહણિ કહીએ. હવે જે અભિધેય અર્થોની આ સંગ્રહણિ છે તે સાક્ષાત્ કહે છે.

સુર અને નારકીના-સારી રીતે શોભે તેને સુર કહીએ અથવા અતિશયે કરીને તુષ્ટમાન થયા સતા તેના આરાધકોને અભિલષિત અર્થોને જે આપે તેને સુર કહીએ. જેમ કૃષ્ણ વાસુદેવને લવણાધિપતિ સુસ્થિત દેવે સમુદ્રમાં રથને જવાનો માર્ગ આપ્યો હતો તેમ અથવા ઐશ્વર્ય ને દીપ્તિથી પણ સુર કહેવાય છે. બીજા મનુષ્યાદિ પ્રાણીસમૂહ કરતાં જે અસાધારણ ઐશ્વર્યને અનુભવે છે અથવા વિશિષ્ટ કાંતિના સમૂહથી જે દીપ્તિ છે તેને સુર-દેવ કહીએ. જાતિ શબ્દ અહીં અશ્વાદિની જેમ જાણવો અથવા સુર શબ્દે દેવજાતિ સમજવી.

નારક શબ્દનો અર્થ કહે છે. નર-મનુષ્યનેઉ પલક્ષણથી તિર્યચોને પણ યોગ્યતાનું અતિક્રમણ કર્યા સિવાય-અર્થાત્ જે નરકે જવા યોગ્ય (પાપી) હોય તેને બોલાવે છે-આકારે છે. તે સીમન્તાદિ નરકો કહીએ. જેનું સ્વરૂપ આગળ કહેશું તેમાં ઉત્પન્ન થયેલા જે નરકાયુ અને નરકગતિનામકર્મના ઉદયવાળા છે તેને નારકી કહીએ. આ શબ્દ પણ ગાય ને અશ્વની જેમ જાતિવાચક સમજવો એટલે બધી નરકોની હકીકત કહેશું.

દેવ અને નારક એ બંનેની જુદી જુદી કહેશું. શું કહેશું ? સ્થિતિ, ભવન અને અવગાહના કહેશું. જે કર્મવિપાકની પરિણતિવડે સાંકળથી બાંધેલાની જેમ નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવભવમાં રહેવું પડે તેને સ્થિતિ, આયુ, જીવિત કહીએ. જેમાં રહેવાય તે ભવન, આલય, નિલય કહીએ. જીવ જેમાં અવગાહીને-વિસ્તાર પામીને રહે તેને અવગાહના-તનુ અથવા શરીર

કહીએ. પ્રારંભમાં આયુ, લવન ને અવગાહના એ ત્રણે વાના કહેશું. ચ શબ્દથી બીજાં વર્ણ, ચિહ્નાદિ પણ કહેશું.

નર શબ્દની વ્યાખ્યા-વ્યુત્પત્તિ કહે છે. તથાવિધ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ને ભાવ સંબંધી સામગ્રીને પામીને જે સ્વર્ગ અને અપવર્ગ (મોક્ષ) ના હેતુભૂત સમ્યગ્ નય (ન્યાય) ને વિનય સહિત જે થાય તેને નર-મનુષ્ય કહીએ. સર્વ દિશાઓમાં ને વિદિશાઓમાં કર્મોદય અનુસાર જે ઉત્પન્ન થાય તેને તિર્યચ કહીએ. તે નર ને તિર્યચના દેહમાન અને આયુપ્રમાણ કહેશું.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે-‘ આ ગાથાના અંતમાં વુચ્છામિ શબ્દ કહ્યો છે તેની જરૂર નથી, કારણ કે આ બીજી ગાથાના પ્રારંભમાં વુચ્છં શબ્દ છે તેથી કહેવારૂપ કાર્યસિદ્ધિ થઈ શકત. ’ આમ કહેનારનું કહેવું અયુક્ત છે. તે વસ્તુ-તત્ત્વને સમજેલ નથી. કારણ કે પ્રથમ કહેલ વુચ્છં ક્રિયાપદ પ્રકરણને અપેક્ષીને છે એટલે કે સંગ્રહણિ નામનું પ્રકરણ કહેશું. અહીં વુચ્છામિ (વચ્ચામિ) એવું ક્રિયાપદ છે તે આ પ્રકરણમાં જે અભિધેય છે તેને અપેક્ષીને છે. એટલે બંને ભિન્ન ભિન્ન વિષયવાળા હોવાથી સંદોષ નથી અથવા વારંવાર ક્રિયાપદને કહેતા સત્તા આચાર્ય પ્રકરણનું પારતંત્ર્ય નિવેદન કરે છે. તે આ પ્રમાણે-આ પ્રકરણમાં કાંઈ પણ હું મારી બુદ્ધિથી કહેતો નથી પરંતુ જે કાંઈ જિનપ્રવચનને અનુસરતું કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં સુર ને નારકનું સ્થિત્યાદિ પ્રતિપાદન કરેલું મને ઉપલબ્ધ થયું છે તે કહું છું. અને જે શાસ્ત્રાંતરમાં નર ને તિર્યચોનું દેહમાનાદિ લબ્ધ થયું છે તે પણ કહું છું અથવા કહીશ.

તથા વિરહ એટલે અપાંતર કાળ-ઉપપાત એટલે જન્મ સંબંધી અને ઉદ્ધર્તન-ચ્યુતિ અથવા મરણ એ શબ્દો એકાર્થવાચક છે તે સંબંધી કહીશ. એટલે કે ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનમાં (જન્મ ને મરણમાં) વિરહ કેટલો પડે તે કહીશ. જેમકે સૌધર્માદિ દેવલોકમાં એક દેવ અને રત્નપ્રભાદિ નારકીમાં એક નારક ઉત્પન્ન થયા પછી ફરીને કેટલે કાળે અન્ય દેવ કે નારક ઉત્પન્ન થાય ? અથવા એક દેવ કે નારક ચ્યવ્યા પછી ફરીને કેટલે કાળે બીજો દેવ કે નારક ચ્યવે ? તથા સંખ્યા, ગણિત, ધ્યતા (આટલાપણું) એ શબ્દો એક અર્થવાળા છે. એક સમયે (જે-ત્રણ વિગેરે સમયે નહીં) ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તન કેટલાનું થાય ? અર્થાત્ એક સમયે સૌધર્માદિ દેવલોકમાં દેવો અને રત્નપ્રભા વિગેરેમાં નારકી જીવો કેટલા ઉપજે અને તેમાંથી કેટલા ચ્યવે ? તે કહેશું.

તથા ગતિ એટલે ગમન અને આગતિ એટલે આગમન. સુર, નારક,

મનુષ્ય ને તિર્યંચ-સર્વનું અનુપૂર્વીએ-પરિપાટીએ કહીશું. એટલે મનુષ્યાદિ કઈ કઈ ગતિના જીવો સુરાદિ કઈ ગતિમાં જાય ? અને દેવાદિ ગતિમાંથી ચ્યવેલા-મરણ પામેલા જીવો મનુષ્યાદિ કઈ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય ?

આ પ્રમાણે અહીં મુખ્યપણે નવ અર્થાધિકાર કહ્યા, તે આ પ્રમાણે— સ્થિતિ ૧, ભુવનો ૨, અવગાહના ૩, ઉપપાતવિરહકાળ ૪, ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ ૫, એક સમય ઉપપાત સંખ્યા ૬, એક સમય ઉદ્ધર્તના સંખ્યા ૭, ગતિ ૮ અને આગતિ ૯. બાકી દેવોના વર્ણ ચિહ્નાદિ તેમ જ બીજી ગતિના જીવોનું પણ આ સિવાય જે કંઈ કહીશું તે આક્ષિપ્ત (પ્રાસંગિક) અભિધેય જાણવું.

પ્રયોજન ને સંબંધ સામર્થ્યગમ્ય છે. તેમાં પ્રયોજન બે પ્રકારે. કર્તાનું ને શ્રોતાનું. તે એકેક પણ બે પ્રકારે-અનંતર ને પરંપર. તેમાં પ્રકરણના કર્તાને દેવાદિકનું સ્થિત્યાદિક સર્વજ્ઞવચનનાનુસારે યથાવત્ જે કહેવું તેથી થતો જે સત્વાનુગ્રહ તે અનંતર પ્રયોજન અને પરંપરાએ નિઃશ્રેયસ (મોક્ષ) ની પ્રાપ્તિ તે પરમ્પર પ્રયોજન. કેમકે સત્વાનુગ્રહમાં પ્રવર્તેલ જીવ પરંપરાએ અવશ્ય પરમપદને પામે છે. કહ્યું છે કે-‘ સર્વજ્ઞકથિત ઉપદેશવડે કરીને જે સંસાર સંબંધી દુઃખોથી તપ થયેલા જીવોનો અનુગ્રહ કરે છે તે સ્વલ્પ કાળમાં મોક્ષને પામે છે. ’

હવે શ્રોતાને અનંતર પ્રયોજન જેવું છે તેવું યથાવત્ દેવાદિકની સ્થિતિ વિગેરેનું પરિજ્ઞાન થવું-બોધ થવો તે અનંતર પ્રયોજન અને પરંપર પ્રયોજન તેને પણ નિઃશ્રેયસ (મોક્ષ) ની પ્રાપ્તિરૂપ સમજવું. તે આ પ્રમાણે-તે જીવો તેનું પરિજ્ઞાન થવાથી સંસારથી વિરાગ દશા પામે છે, પછી પરમપદની પ્રાપ્તિ માટે યત્ન કરે છે અને યત્ન કરવાથી પરમપદને પામે છે. કહ્યું છે કે-‘ સમ્યગ્ ભાવના પરિજ્ઞાનથી જનો વિરક્ત થાય છે અને પછી તદ્દોગ્ય ક્રિયામાં આસક્ત થયા સતા નિર્વિઘ્ને પરમગતિને પામે છે (મોક્ષે જાય છે).’

હવે સમ્બન્ધ બે પ્રકારે-ઉપાયોપેયભાવલક્ષણ અને ગુરૂપર્વકમલક્ષણ. તેમાં ઉપાયોપેયભાવલક્ષણ સંબંધ તર્કાનુસારીને અંગે છે. વચનપણાને પામેલ આ પ્રકરણ તે ઉપાય અને તેનું પરિજ્ઞાન તે ઉપેય સમજવું. શ્રદ્ધાનુસારીને માટે ગુરૂપર્વકમલક્ષણ સંબંધ છે. તે ગુરૂપર્વકમ આ પ્રમાણે-પ્રથમ પરમાર્હન્ટ્ય મહિમાવડે વિરાજમાન એવા ભગવંત શ્રી વર્દ્ધમાનસ્વામીએ સુરસ્થિતિ વિગેરેનું પ્રતિપાદન કર્યું, ત્યારપછી સુધર્માસ્વામીએ દ્વાદશાંગીમાં સૂત્રરૂપે ગુચ્છ્યું, તેમાંથી આર્યશ્યામાદિકે પ્રજ્ઞાપના વિગેરેમાં ઉદ્ધર્યું, તેમાંથી મન્દબુદ્ધિ-વાળા જીવોને અવબોધ થવા માટે સંક્ષેપ કરીને આ પ્રકરણમાં ઉદ્ધરવામાં આવે

છે. તેથી એવી રીતે પરંપરાએ આ પ્રકરણ સર્વજ્ઞમૂળક છે એવું અવશ્ય ઉજવળ બુદ્ધિવડે અંગીકાર કરવું.

હવે જેવો ઉદ્દેશ તેવો જ નિર્દેશ હોય છે તે ન્યાયે પ્રથમ દેવોની સ્થિતિ કહેવી જોઈએ. દેવો ચાર પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે—ભવનવાસી ૧, અંતરો ૨, જ્યોતિષ્કો ૩ અને વૈમાનિકો ૪. તેમાં ભવનમાં વસે તે ભવનવાસી કહેવાય. તે દશ પ્રકારના છે. ૧ અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ વિદ્યુત્કુમાર, ૪ સુવર્ણકુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ વાયુકુમાર, ૭ સ્તનિતકુમાર, ૮ ઉદધિકુમાર, ૯ દ્રીપકુમાર ને ૧૦ દિક્કુમાર. એ દશે ભેદ મનુષ્યમાં જેમ ક્ષત્રિયાદિ ભેદ હોય છે તેમ ભવનપતિના અવાન્તર જાતિભેદ જાણવા. એનો ભેદ વર્ણ—ચિહ્નાદિવડે પણ છે તે આગળ કહેવાશે.

અહીં કાયપ્રમાણ સ્થાનવાળા મહામંડપો યુક્ત, વિચિત્ર મહાકાંતિવાળા રત્નોની પ્રભાથી સકળ દિશાચક્રવાળને પણ જે પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે તેવા, રમણિકતાના પ્રકર્ષરૂપ ભૂમિવાળા જે આવાસો, તેમાં બહોળતાએ અસુરકુમારો વસે છે, કવચિત જ ભવનોમાં વસે છે અને બાકીના નાગકુમારાદિકો બહોળતાએ ભવનમાં જ વસે છે, કદાચિત જ આવાસમાં વસે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સામાન્યે સર્વે ભવનમાં વસે છે એમ ગણીને તેમને ભવનવાસી કહેવામાં આવે છે.

વિવિધ પ્રકારના વનાન્તરાદિક જેમને આશ્રયરૂપ છે તે વ્યન્તર કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—તે તે વનાન્તરોમાં, શૈલાન્તરોમાં, કન્દરાન્તરોમાં જે વસે છે તેને વ્યન્તર જાણવા. અથવા મનુષ્યોથી જેને અંતર નથી તેને વ્યન્તર કહીએ. કેટલાક વ્યન્તરો ચક્રવર્તી વિગેરે મનુષ્યોની પણ જાતિવંત સેવકની જેમ સમ્યક્ પ્રકારે સેવા કરે છે, તેથી મનુષ્યથી અન્તર વિનાના તે વ્યન્તર કહેવાય છે. આ તો વ્યન્તર શબ્દની વ્યુત્પત્તિને અંગે કહ્યું, પ્રવૃત્તિ નિમિત્તે તો સર્વત્ર જાતિભેદને જ અનુસરવું. તે રીતે વિચારતાં વ્યન્તરો આઠ પ્રકારના છે. કિન્નર ૧, કિંપુરૂષ ૨, મહોરગ ૩, ગંધર્વ ૪, યક્ષ ૫, રાક્ષસ ૬, ભૂત ૭ ને પિશાચ ૮.

જેનામાં જ્યોતિ છે તેને જ્યોતિષ્ક કહીએ. તે પાંચ પ્રકારના છે. ચંદ્ર ૧, સૂર્ય ૨, ગ્રહ ૩, નક્ષત્ર ૪ ને તારા ૫. એ દરેક પ્રત્યેક દ્રીપ ને સમુદ્રમાં હોવાથી અસંખ્યાતા છે, કેમકે દ્રીપો ને સમુદ્રો અસંખ્યાતા છે.

હવે વિશિષ્ટ પુણ્યવાળા જીવોથી જે ભોગવાય તેને વિમાન કહીએ. તે વિમાનમાં થયેલા તેને વૈમાનિક કહીએ. તે વૈમાનિક બે પ્રકારના છે. ૧ કલ્પોપપન્ન ને ૨ કલ્પાતીત. કલ્પશબ્દે સ્થિતિવિશેષ કલ્પ, સ્થિતિ, જીત, મર્યાદા એ

બધા એકાર્થવાચક શબ્દો છે. અહીં સ્થિતિવિશેષ ઇંદ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિશાદિ વ્યવસ્થારૂપ સમજવો. તેવા સ્થિતિવિશેષરૂપ કલ્પને જે પામેલા છે તેને કલ્પો-પપન્ન કહીએ. તે સૌધર્માદિથી અન્યુત પર્યંત બાર દેવલોકને વિષે વસનારા દેવો સમજવા. તેમાં ઇંદ્ર, સામાનિક, ત્રાયસ્ત્રિશાદિ વ્યવસ્થા છે. જેઓ ઉપર કલ્પા પ્રમાણે કલ્પથી અતીત છે—કલ્પ રહિત છે તેને કલ્પાતીત કહીએ. તે ઐવેયકને અનુત્તર વિમાનવાસી દેવો સમજવા; કારણ કે તેમાં ઇંદ્રાદિકની વ્યવસ્થા નથી. તેઓ બધા અહમિદ્ર છે. તત્ત્વાર્થભાષ્યકાર કહે છે કે—‘બાર દેવલોક પછી ઇંદ્રાદિક દશ પ્રકારના દેવો નથી. ત્યાં સર્વ દેવો સ્વતંત્ર જ છે.’ અહીં ભવનવાસ્ત્રી નિકાયમાં તથા વૈમાનિક નિકાયમાં દરેકમાં ઇંદ્રાદિકના ભેદથી દશ પ્રકારના દેવો છે તે આ પ્રમાણે—ઈન્દ્ર ૧, સામાનિક ૨, ત્રાયસ્ત્રિશક ૩, પાર્ષદ (ત્રણ પર્ષદાના દેવો) ૪, આત્મરક્ષક ૫, લોકપાળ ૬, અનીકાધિપતિ ૭, પ્રકીર્ણક ૮, આલિયોગિક ૯, અને કિલ્વિષિક ૧૦. હવે એ દશે પ્રકારની વ્યાખ્યા કહે છે.

“ઈન્દન્તિ” એટલે પરમ આજ્ઞારૂપ ઐશ્વર્યને અનુભવે તેને ઇન્દ્ર એટલે અધિપતિ કહીએ ૧. કાંતિ અને વિભવાદિકમાં ઇન્દ્રની સરખા જે હોય તેને સામાનિક કહીએ. ઇન્દ્રત્વ વિનાના અને ઇન્દ્રસમાન દ્યુતિવિભવવાળા, ઇન્દ્રને અમાત્ય, પિતા, ગુરુ, ઉપાધ્યાય અને મહત્તરની જેવા પૂજનીય છતાં પણ જે ઇન્દ્રને સ્વામીપણે સ્વીકારે છે તે ૨. તેત્રીશની સંખ્યાવાળા તે જ ત્રાયસ્ત્રિશ કહીએ. તે ત્રાયસ્ત્રિશો ઇન્દ્રને મંત્રી કે પુરોહિતને સ્થાને ગણવા યોગ્ય છે. જેમ આ જગતમાં આખા રાજ્યની ચિંતાને ધરાવનારા તે મંત્રી કહેવાય છે અને શાંતિક પૌષ્ટિકાદિ કર્મને કરાવનારા તે પુરોહિત કહેવાય છે તે જ પ્રમાણે તેઓ પણ જાણવા. ૩. પર્ષદામાં બેસનારા તે પાર્ષદ કહીએ. તેઓ ઇન્દ્રના મિત્રસ્થાનીય એટલે મિત્ર સદૃશ હોય છે ૪. ઇન્દ્રના આત્માની રક્ષા કરે તે આત્મરક્ષક કહીએ, તે અંગરક્ષક સ્થાનીય સમજવા. કહ્યું છે કે:—“તે આત્મરક્ષક દેવો ધનુષ્યાદિ શસ્ત્રોને ગ્રહણ કરીને નિરંતર ઇન્દ્રના પ્રાણરક્ષણમાં પરાયણ હોય છે.” અહીં કોઈ શંકા કરે છે કે—‘ઈન્દ્રને અપાયનો—કષ્ટનો અભાવ હોય છે તેથી તે દેવોનું તેવી રીતે શસ્ત્રો ગ્રહણ કરવાપૂર્વક ઉભા રહેવું તે નિર્રર્થક છે.’ તેના જવાબમાં કહે છે કે—‘તેવી રીતે તૈયાર રહેવું તે સ્થિતિ માત્ર પરિપાલનના હેતુથી તેમ જ પ્રીતિના પ્રકર્ષણના હેતુથી નિર્રર્થક નથી.’ કોઈ કહેશે કે ‘પ્રીતિપ્રકર્ષ હેતુતા શી રીતે?’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘ઈન્દ્ર સભામાં બેઠેલા હોય તો ત્યાં અથવા ઇન્દ્ર જ્યાં હોય ત્યાં તેની ફરતા સર્વ દિશામાં બાણોથી ભરેલા ભાથાને ધારણ કરનારા અને સારી રીતે બાંધેલા સુભટોચિત સુંદર પરિકરવાળા,

હાથમાં ધનુષ્યાદિ લઈને ઉભા રહ્યા સતા પોતાના નાયકના શરીરની રક્ષામાં પરાયણ, પોતાના નાયક ઉપર નિશ્ચળ દૃષ્ટિ રાખીને રહેલા, ખીજા જે ઈંદ્રના ઈંદ્રત્વને નહીં સહન કરનારા હોય તેને ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરતા સતા પોતાના નાયક પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ બતાવે છે. (પ્રીતિ ઉપજાવે છે) તે આત્મરક્ષકો પ. લોકોને પાળે તેને લોકપાળ કહીએ. તે આરક્ષક-ચોરનો ઉદ્ધાર કરનારા. જેમ આ લોકમાં આરક્ષકો પોતાના નાયકે બતાવેલા વિષય (દેશ) નું રક્ષણ કરવામાં ઉદ્યત હોય છે, ચોરનો ઉદ્ધાર કરનારા (પકડનારા) હોય છે અને પોતાના સ્વામીને વિષે રોષના વશ થકી અન્યાયકારી તસ્કરાદિનો નિગ્રહ કરવામાં તત્પર હોય છે તેમ તે લોકપાળ પણ પોતપોતાના ઈંદ્રે બતાવેલા વિષયનું (દેશનું અથવા દિશાનું) સંરક્ષણ કરવામાં તત્પર હોય છે અને અન્યાયકારી દેવોનો નિગ્રહ કરવામાં તત્પર હોય છે તે ૬. અનીકાધિપતિ તે સૈન્યના નાયક. સૈન્ય સાત પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે—હયાનીક ૧, ગજનીક ૨, રથાનીક ૩, મહિષાનીક ૪, પદાત્યનીક ૫, ગન્ધર્વાનીક ૬. નાટ્યાનીક ૭. આમાં પ્રથમના પાંચ અનીક (સૈન્ય) સંગ્રામ માટે ઉપયોગી છે, અને ગન્ધર્વાનીક તથા નાટ્યાનીક તો ઉપલોગ માટે છે. આ અનીકોના અધિપતિ હોય તે ૭. પ્રકીર્ણક તે નગરજન અને દેશજન સ્થાનીય એટલે પ્રકૃતિજન (રૈયત) જેવા સમજવા ૮. પ્રેબ્યકર્મ (દાસ યોગ્ય કાર્ય) માં જેનો સમગ્ર રીતે ઉપયોગ થઈ શકે તે આભિયોગ્ય—દાસસ્થાનીય ૯ તથા કિલ્લિવર્ષ-અશુભ કર્મ તે જેને છે તે કિલ્લિવર્ષિક. તે અધમ-ચંડાળ જેવા સમજવા ૧૦. (આ દશે પ્રકારના દેવો વૈમાનિક ને ભવનવાસીમાં હોય છે.) વ્યંતરનિકાયમાં ને જ્યોતિષકનિકાયમાં લોકપાળ ને ત્રાયસ્ત્રિંશ એ બે ભતિ સિવાય બાકીના ઈન્દ્રાદિક આઠ પ્રકારના દેવો હોય છે. જગતસ્વભાવે જ તેમાં લોકપાળ ને ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો હોતા નથી. ૧-૨-૩

ઉપર પ્રમાણે ભેદવાળા દેવોને વિષે પ્રથમ ભવનવાસી ને વ્યંતર દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ અર્ધગાથાવડે પ્રતિપાદન કરે છે—કહે છે:—

દસ ભવનવણયરાણં વાસસહસ્સા ઠિર્દે જહન્નેળં ।

“ ભવનવાસી ને વ્યંતરદેવોની જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિ હોય છે.

ટીકાર્થ—અહિં પદના એકદેશથી પદસમુદાયનો ઉપચાર કરાય છે તે પ્રમાણે ભવન એમ કહે સતે ભવનવાસી બાણવા, તથા વનમાં—નંદનવનાદિકમાં પ્રચુરતાએ ચરે છે—રહે છે—વસે છે તેથી વનચર એટલે વ્યંતર કહીએ. ભવનવાસી ને વ્યંતરમાં જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે. કેવળ ભાવપ્રધાન નિર્દેશ અહીં છે તેથી આવો અર્થ કરવો કે—જઘન્યે કરીને—સર્વનિકૃષ્ટપણે સ્થિતિ—આયુષ્ય દશ હજાર વર્ષનું બાણવું.

‘જઘન્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ આ પ્રમાણે—જઘન એટલે નીચેનો નિકૃષ્ટ ભાગ, જઘનમાં થાય તે જઘન્ય. એટલે રોમમળાદિ—તે સ્તોક હોય છે તેથી બીજું પણ જે સ્તોક હોય તે લક્ષણાવડે કરીને જઘન્ય કહેવાય છે.

એ રીતે લવનવાસી ને વ્યંતરોની જઘન્ય સ્થિતિ કહીને હવે વ્યંતરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે:—

પલિંઓવમમુક્કોસં વંતરિયાણં વિયાણિજ્ઞા ॥ ૪ ॥

“વ્યંતરોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પદ્યોપમની જાણવી ૪.”

ટીકાર્થ—વ્યંતરોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પદ્યોપમ પ્રમાણ જાણવું. અહીં કાળ-પ્રમાણવિશેષરૂપ પદ્યોપમવડે કરીને પરિચ્છિન્ન એવી જે સ્થિતિ તે મેયમાનના ઉપચારથી—જેમ સેતિકા પ્રમાણ ધાન્ય તે સેતિકા કહીએ તેમ પદ્યોપમ કહીએ.

હવે આ પદ્યોપમ શું ? તે કહે છે.—

એક યોજનપ્રમાણ લાંબા, પહોળા અને ઉંડા પાલાની જે કાળપ્રમાણને ઉપમા આપી માપી શકાય તેને પદ્યોપમ કહીએ. તે ત્રણ પ્રકારના છે. ઉદ્ધારપદ્યોપમ ૧, અદ્ધાપદ્યોપમ ૨, ક્ષેત્રપદ્યોપમ ૩. તે દરેક બે પ્રકારના છે. સૂક્ષ્મ અને બાહર. તેમાં લંબાઈ, પહોળાઈ ને ઉંડાઈમાં ઉત્સેધાંગુણ પ્રમાણ એક યોજનનો પાલો તે મુડિત મસ્તકવાળા એક બે યાવત સાત અહોરાત્ર સુધીના ઉગેલા કેશોથી દબાવીને ભરવો. તે એવી રીતે કોઈ પ્રકારના દબાવેથી દબાવીને ભરવો કે તેમાંના વાળાઓને વાયુ ઉડાડી શકે નહીં, અગ્નિ બાળી શકે નહીં અને પાણી તેમાં પ્રવેશ કરીને પલાળી શકે નહીં. આ સંબંધમાં શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં ઉપર પ્રમાણે જ કહેલું છે. (ટીકામાં માગધી પાઠ છે તે અહીં લખ્યો નથી.) એ પ્રમાણે તે પાલો ભરીને પછી તેમાંથી સમયે સમયે એકેક વાળાથ કાઢીએ, એ પ્રમાણે કાઢતાં જેટલે કાળે એ પાલો ખાલી થાય તેટલા કાળવિશેષને સંખ્યાત સમય પ્રમાણ બાહર ઉદ્ધારપદ્યોપમ જાણવું. એવા દશ કોટકોટિ બાહર ઉદ્ધારપદ્યોપમે એક બાહર ઉદ્ધારસાગરોપમ જાણવું. એ બાહર ઉદ્ધાર-પદ્યોપમ ને સાગરોપમથી કાંઈ પ્રયોજન નથી. ફક્ત સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમ ને સાગરોપમ સુખેથી જાણી શકવા માટે એની સિદ્ધાંતમાં પ્રરૂપણામાત્ર કરી છે. શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘એ વ્યવહારિક ઉદ્ધારપદ્યોપમ ને સાગરોપમ કહેવાનું શું પ્રયોજન છે ? ઉત્તર—એ વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપદ્યોપમ ને સાગરોપમથી કાંઈ પણ પ્રયોજન નથી, કેવળ પ્રરૂપણામાત્ર જ કથન છે. ઇતિ ’

હવે તે જ ઉત્સેધાંગુલપ્રમિત યોજનપ્રમાણ લાંબો, પહોળો ને ઉંડો પાલો (પદ્ય) મુંડિત મસ્તક પર ઉગવાના સંલવતા એવા એક અહોરાત્ર, બે અહોરાત્ર ચાવત સાત અહોરાત્રના ઉગેલા એકેક વાળાગ્રના અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા ખંડો કરીએ. તે કેવા પ્રમાણવાળા અસંખ્યાતા ખંડ કરીએ ? તે કહે છે. અહીં વિશુદ્ધ લોચનવાળો છન્નસ્થ પુરુષ જે અત્યંત સૂક્ષ્મ દ્રવ્યને ચક્ષુવડે જોઈ શકે તે કરતાં અસંખ્યાતા ભાગપ્રમાણ અસંખ્યાતા ખંડ કરવા. આ દ્રવ્યથી અસંખ્યાત ખંડનું પ્રમાણ કહ્યું. હવે ક્ષેત્રથી આ પ્રમાણે—સૂક્ષ્મપનક જીવની જે જઘન્ય અવગાહના તેણે કરીને જેટલું ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત કરી શકાય તે કરતાં અસંખ્યગુણ ક્ષેત્રાવગાહી દ્રવ્યપ્રમાણ અસંખ્યેય ખંડ બાણવા. આ સંબંધમાં શ્રી અનુયોગદ્વાર-સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ તે એકેક વાળાગ્રના અસંખ્યાત ખંડ કરવા. તે વાળાગ્ર (ખંડ) દ્વિપ અવગાહનાથી અસંખ્યાતમે ભાગે અને સૂક્ષ્મપનક જીવોના શરીરની અવગાહનાથી અસંખ્યાતગુણ સમજવો. ’ અહીં વૃદ્ધો પૂર્વપુરુષની પરંપરાથી આવેલા સંપ્રદાયના વશથી આ પ્રમાણે કહે છે.—એ ખંડ બાહર પૃથિવી-કાયિક પર્યાપ્ત જીવોના શરીરપ્રમાણ અસંખ્યેય ખંડ બાણવા. તથા શ્રી અનુયોગદ્વારના ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે કે—‘ બાહરપૃથિવીકાયિક પર્યાપ્ત શરીર તુલ્ય અસંખ્યાત ખંડ કરવા એવો વૃદ્ધવાદ છે. ’ એ પ્રમાણે અસંખ્યાત ખંડ કરેલા વાળાગ્રોવડે તે પાલો પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે કંઠ સુધી એવો દાખીને ભરવો કે જેથી તેમાં અગ્નિ વિગેરે કાંઈ પણ પ્રવેશ કરીને આક્રમણ કરી શકે નહીં. પછી સમયે સમયે એકેક વાળાગ્ર અપહરવો—કાઢવો. એ પ્રમાણે કાઢતાં જેટલે કાળે તે પાલો સર્વથા નિર્લેપ (ખાલી) થાય તેટલા કાળવિશેષને સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમ કહીએ. એવા દશ કેટાકોટિ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમવડે એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારસાગરોપમ થાય. આ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે દ્વીપો ને સમુદ્રોનું—તેની સંખ્યાનું પ્રમાણ ક્રાય છે. શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ એ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધારપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે દ્વીપ—સમુદ્રોનો ઉદ્ધાર કરીએ—બાણના કરીએ. ’ સર્વ દ્વીપસમુદ્રોનું પરિમાણ ઉદ્ધારપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે આ પ્રમાણે આગમમાં કરેલ છે.—હે પ્રભુ ! ઉદ્ધારવડે કરીને કેટલા દ્વીપ-સમુદ્રો કહ્યા છે ? ઉત્તર—‘ હે ગૌતમ ! જેટલા અઢી ઉદ્ધાર સાગરોપમના સમય તેટલા દ્વીપસમુદ્રો ઉદ્ધારવડે (સંખ્યાવડે) કહ્યા છે. ’ આ પ્રમાણે ઉદ્ધાર-પદ્યોપમ ને સાગરોપમની પ્રરૂપણા કરી. હવે બાહર ને સૂક્ષ્મ અદ્ધાપદ્યોપમ ને સાગરોપમની પ્રરૂપણા કરે છે:—

ઉપર કહ્યો છે તેવો ઉત્સેધાંગુલપ્રમિત યોજનપ્રમાણ લાંબો, પહોળો ને

ઉંડો પદ્ય મુંડિત મસ્તક ઉપર સંભાળ્યમાન એવા એક અહોરાત્ર, એ અહોરાત્ર યાવત્ સાત અહોરાત્રના ઉગેલા વાળાઓવડે પ્રથમની જેમ અત્યંત દાબીને ભરવો. પછી સો સો વર્ષે એકેક વાળાચ અપહરવો-કાઢવો. એ પ્રમાણે કાઢતાં જેટલા કાળે તે પદ્ય નિર્લેપ થાય તેટલો કાળવિશેષ-સંખ્યાત વર્ષ કોટીપ્રમાણ બાદર અદ્વાપદ્યોપમ જાણવો. તેવા બાદર અદ્વાપદ્યોપમની દશ કોટકોટીવડે એક બાદર અદ્વાસાગરોપમ જાણવો. એ બાદર અદ્વાપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે કાંઈ પ્રયોજન નથી, કેવળ સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમ ને સાગરોપમ સુખે સમજી શકાય તેટલા માટે જ એની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

હવે તે જ પદ્ય તેટલા જ પ્રમાણવાળો પૂર્વની જેમ દરેક વાળાચના અસંખ્યાતા ખંડ કરીને તેવા ખંડોવડે કાંઠા સુધી ગાઢ ભરવો કે જેથી તેને અગ્નિ વિગેરે આક્રમણ કરી શકે નહીં. પછી સો સો વર્ષ અતિકાંત થયે સતે એકેક વાળાચ કાઢીએ. એ રીતે જેટલા કાળે તે પાલો સર્વથા નિર્લેપ થાય તેટલા કાળવિશેષને સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમ કહીએ. તેવા દશ કોટકોટિ સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમવડે એક સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ થાય. તે સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવોના આયુષ્ય, કર્મોની સ્થિતિ અને ભવસ્થિતિનું માપ કરી શકાય છે. શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘ એ સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમ સાગરોપમવડે નારકી, તિર્યચ, મનુષ્ય ને દેવોના આયુષ્ય માપી શકાય. ’ અહીં આયુ ગ્રહણ કરવાથી ઉપલક્ષણવડે કર્મસ્થિતિ ને ભવસ્થિતિ પણ સમજવી. આમ કહેલ હોવાથી આયુની પ્રમિતીમાં સર્વત્ર પદ્યોપમ ને સાગરોપમ કહ્યા હોય તે સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમ ને સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ સમજવા.

આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અદ્વાપદ્યોપમ ને સાગરોપમની પ્રરૂપણા કરી- હવે બાદર ને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ ને સાગરોપમની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે.

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ઉત્સેધાંગુળપ્રમિત એક યોજન પ્રમાણ લાંબો, પહોળો ને ઉંડો પાલો પૂર્વની જેમ એક દિવસથી માંડીને સાત અહોરાત્ર સુધીના ઉગેલા વાળાચવડે અત્યંત દાબીને ભરવો. ત્યારપછી તે વાળાઓએ જે આકાશપ્રદેશો સ્પર્શ્યા છે તે સમયે સમયે એકેક આકાશપ્રદેશ કાઢતાં જેટલા કાળે સ્પર્શીલા સર્વ આકાશપ્રદેશ નીકળી જાય તેટલા કાળને બાદર ક્ષેત્રપદ્યોપમ કહીએ. તેવા દશ કોટકોટિ બાદર ક્ષેત્રપદ્યોપમવડે એક બાદર ક્ષેત્રસાગરોપમ થાય છે. એ બાદર ક્ષેત્રપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે કાંઈ પ્રયોજન નથી, માત્ર સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ ને સાગરોપમ સુખેથી સમજી શકાય તેટલા માટે એની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે.

હવે તે જ પદ્ય ઉત્સેધાંગુળપ્રમિત એક ચોજન લાંબો, પહોળો ને ઉંડો પૂર્વની જેમ એકથી સાત દિવસ સુધીના વાળાઓથી અત્યંત દબાણપૂર્વક ભરીએ કે જેને જરા પણ અગ્નિ વિગેરે આક્રમણ કરી શકે નહીં. પછી તે પાલામાં વાળાઓએ જે આકાશપ્રદેશો સ્પર્શેલા અને સ્પર્શ કર્યા વિનાના છે તે તમામ આકાશપ્રદેશોમાંથી સમયે સમયે એકેક પ્રદેશ કાઢીએ એ પ્રમાણે કાઢતાં જેટલે કાળે તે આખો પાલો તદ્દન નિર્લેપ (ખાલી) થઈ જાય તેટલા કાળ-વિશેષને સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ કહીએ. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે—‘ વાળાઓવડે એવો નિવિડ એ પાલો પૂર્યો છે કે જેમાં અગ્નિ વિગેરે પણ સર્વથા પ્રવેશ કરી શકે નહીં તો એવા નિવિડ રીતે ભરેલા પાલામાં શું વાળાઓએ સ્પર્શ્યા વિનાના આકાશપ્રદેશો પણ રહી શકે કે જેથી તમે વાળાઓએ વ્યાપ્ત અને અવ્યાપ્ત એવા આકાશપ્રદેશો જુદા જુદા કહેા છે ? ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘ અસંખ્ય ખંડ કરેલા વાળાઓથી પણ આકાશપ્રદેશોનું અત્યંત સૂક્ષ્મપણું હોવાથી એમ કહેવું છે. ’ આ સંબંધમાં પ્રશ્ન ને તેના ઉત્તરરૂપે શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—“ તે સંબંધમાં પ્રેરક (શિષ્ય) પ્રજ્ઞાપકને (ગુરૂને) આ પ્રમાણે પૂછે છે કે—તે પદ્યમાં એવા આકાશપ્રદેશો છે કે જેને વાળાઓએ સ્પર્શ્યા ન હોય ? (ઉત્તર) હા, છે. તેને માટે દૃષ્ટાંત કહે છે કે—જેમ એક પાલો સાકર-કોળાવડે ભર્યો પછી તેના ગાળામાં બીજેરા નાખ્યા તો તે પણ સમાયા, તેના ગાળામાં પાછા બીલા નાખ્યા તો તે પણ સમાયા, તેમાં આમળા નાખ્યા તો તે પણ સમાયા, તેમાં બોર નાખ્યા તો તે પણ સમાયા, તેમાં ચણા નાખ્યા તો તે પણ સમાયા, તેમાં તલ નાખ્યા તો તે પણ સમાયા, તે રીતે ઉપર જણાવેલા પાલામાં એવા આકાશપ્રદેશો છે કે જે વાળાઓએ સ્પર્શ્યા નથી. ”

હવે કોઈ ફરીને પૂછે છે કે—“ જો એ પાલામાંથી વાળાઓએ સ્પર્શેલા અને વગર સ્પર્શેલા (બધા) આકાશપ્રદેશો કાઢવાના છે તો પછી વાળાઓનું શું પ્રયોજન છે ? તે સ્થળે એવી જ રીતે પ્રજ્ઞાપણા કરવી જોઈએ કે—ઉત્સેધાંગુળપ્રમિત એક ચોજનપ્રમાણ લાંબા, પહોળા ને ઉંડા પદ્યમાં જેટલા આકાશપ્રદેશો હોય તેટલા સમયનું સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ જાણવું. ” તેને ઉત્તર આપે છે કે—તાજ કહેવું સાચું છે પરંતુ આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમવડે કરીને દૃષ્ટિવાદમાં સ્પૃષ્ટાસ્પૃષ્ટ ભેદ કરીને જુદું જુદું દ્રવ્યપ્રમાણ કરાય છે. અસંખ્ય ખંડ કરેલા વાળાઓવડે સ્પર્શેલા જે આકાશપ્રદેશો છે તેમાંથી પ્રતિસમય એકેક આકાશપ્રદેશ કાઢવાવડે કરીને જે બાહર ક્ષેત્રપદ્યોપમ થાય છે તેટલા પ્રમાણવાળા અમુક દ્રવ્યો છે અને અસંખ્ય ખંડ કરેલા વાળાઓવડે સ્પર્શેલા ને વગર સ્પર્શેલા આકાશપ્રદેશો

છે તેમાંથી પ્રતિસમય એકેક આકાશપ્રદેશ કાઢવાથી જે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ થાય છે તેટલા પ્રમાણવાળા અમુક દ્રવ્યો છે. એ રીતે દષ્ટિવાદમાં વાળાઓનું પ્રયોજન છે તેથી તેની પ્રરૂપણા કરી છે.

એવા દશ કોટકોટિ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમવડે એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રસાગરોપમ થાય છે. એ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપદ્યોપમ ને સાગરોપમવડે પ્રાયે દષ્ટિવાદમાં જ દ્રવ્યપ્રમાણ કરાય છે, અન્યત્ર કરાતું નથી.

(એ જ અર્થને કહેનારી શાસ્ત્રાંતરમાં પ્રસિદ્ધ એવી ૧૭ ગાથાઓ ટીકામાં આપેલી છે. તેમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના પદ્યોપમ સંબંધી હકીકત જ હોવાથી અહીં તે ગાથાઓ કે તેનો અર્થ આપેલ નથી.)

જે દશ હજાર વર્ષથી વધારે અને પદ્યોપમથી ઓછી વ્યંતરોની સ્થિતિ તે બધી મધ્યમ સ્થિતિ બાળુની. તે કહ્યા વિના પણ સ્વયમેવ સમજી શકાય તેમ હોવાથી સાક્ષાત કહેલ નથી. એ રીતે અન્યત્ર પણ મધ્યમ સ્થિતિ સમજી લેવી. ૪.

હવે ભવનપતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે:—

**ચમર બલિ સારમહિઅં સેસાણ સુરાણ આઝઅં વુચ્છં ।
દાહિણ દિવહ્વપલિઅં દો દેસૂણુત્તરિહ્ણાણં ॥ ૫ ॥**

ગાથાર્થ:—ચમરેંદ્રનું એટલે દક્ષિણ દિશાના અસુરકુમારના ઈંદ્રનું તેમ જ ત્યાંના શેષ દેવોનું એક સાગરોપમનું અને ઉત્તરદિશાના અસુરકુમારના બલીંદ્રનું તેમ જ તેના શેષ દેવોનું એક સાગરોપમ ઝાઝેરું આયુષ્ય બાળુવું. બાકીની ભવનપતિની નવ નિકાયના દક્ષિણ દિશાના દેવોનું દોઢ પદ્યોપમનું ને ઉત્તરદિશાના નવનિકાયના દેવોનું કાંઈક ઊણું બે પદ્યોપમનું આયુષ્ય બાળુવું.

ટીકાર્થ—અહીં ભવનવાસી દેવો દશ પ્રકારના છે. તે આ પ્રમાણે—
અસુરકુમાર ૧, નાગકુમાર ૨, સુવર્ણકુમાર ૩, વિદ્યુતકુમાર ૪, અગ્નિકુમાર ૫, દ્રીપકુમાર ૬, ઉદધિકુમાર ૭, દિક્કુમાર ૮, વાયુકુમાર ૯, સ્તનિતકુમાર ૧૦. તે દરેક બે પ્રકારના છે.—મેરૂપર્વતની દક્ષિણ બાજુમાં રહેનારા અને મેરૂપર્વતની ઉત્તર બાજુમાં રહેનારા. તેમાં અસુરકુમારનિકાયમાં દક્ષિણદિશા તરફના દેવોનો ઈંદ્ર ચમર નામનો છે અને ઉત્તર બાજુના દેવોનો ઈંદ્ર બલિ નામનો છે. તેમનું એટલે ચમરેંદ્ર ને બલીંદ્રનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ સાગરોપમ ને સાગરોપમથી અધિક છે એટલે કે ચમર નામના દક્ષિણ બાજુના અસુરેન્દ્રનું આયુ પરિપૂર્ણ એક સાગરોપમનું અને બલિ નામના ઉત્તર બાજુના અસુરેંદ્રનું કાંઈક અધિક એક

સાગરોપમનું છે. ગાથામાં સાર શબ્દ છે તે સાગરોપમવાચી સમજવો, કારણ કે પદ્મના એક દેશમાં પદ્મસમુદાયનો ઉપચાર કરવામાં આવે છે.

હવે ચમરેંદ્ર ને બલીંદ્ર શિવાયના બાકીના નાગકુમારાદિ નવ નિકાયના દેવોનું એટલે તેના અધિપતિઓ (ઈંદ્રો)નું આયુ કહે છે. (પ્રતિજ્ઞાતનો નિર્વાહ કરે છે) દક્ષિણ બાજુના નાગકુમારાદિ નવનિકાયના અધિપતિ ધરણ્ય પ્રમુખ નવ ઈંદ્રોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દોઢ પદ્યોપમનું છે અને ઉત્તર બાજુના નાગકુમારાદિ નવનિકાયના ભૂતા-નન્દાદિ નવ ઈંદ્રોનું આયુ કાંઈક ઊણુ બે પદ્યોપમનું બાણુવું. (અહીં ઈંદ્રોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું તદનુસાર તે તે નિકાયના દેવોનું આયુ પણ સમજવું.) પ.

એ પ્રમાણે લવનવાસી ને વ્યંતર દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું. હવે લવન-વાસી ને વ્યંતર નિકાયની દેવીઓનું આયુ કહે છે:—

અદ્ધુદ્ધઅદ્ધપંચમપલિઓવમ અસુરજુયલદેવીણં ।

સેસવળદેવયાણ ચ દેસૂળદ્ધપલિયમુક્કોસં ॥ ૬ ॥

ગાથાર્થ:—“અસુરકુમારયુગળ-દક્ષિણ બાજુના ચમરેંદ્રની ને ઉત્તર બાજુના બલીંદ્રની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટાયુ સાડાત્રણ ને સાડાચાર પદ્યોપમનું અનુક્રમે બાણુવું. અને બાકીની નવ નિકાયની બંને બાજુની દેવીનું દેશે ઊણું પદ્યોપમનું અને વ્યંતરનિકાયની બંને બાજુની દેવીઓનું અર્ધપદ્યોપમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ બાણુવું.”

ટીકાર્થ:—અસુરયુગળ એટલે અસુરેંદ્રનું યુગળ-ચમર ને બલિ નામના ઈંદ્ર તેમની દેવીઓનું આયુષ્ય અનુક્રમે સાડાત્રણ ને સાડાચાર પદ્યોપમનું બાણુવું. એટલે કે ચમરેંદ્રની દેવીઓનું આયુ સાડાત્રણ પદ્યોપમનું અને બલીંદ્રની દેવીઓનું આયુ સાડાચાર પદ્યોપમનું બાણુવું. બાકીની નાગકુમાર વિગેરે નવનિકાયના ઉત્તર-દિશા તરફના અધિપતિઓની દેવીઓનું, તથા ઉત્તર ને દક્ષિણ બંને બાજુના વ્યંતરોની દેવીઓનું, ‘ચ’ શબ્દથી દક્ષિણ દિગ્વર્તી નાગકુમારાદિ નવનિકાયના અધિપતિઓની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અનુક્રમે દેશોત્તરપદ્યોપમનું ને અર્ધપદ્યોપમનું બાણુવું. એટલે કે ઉત્તર દિગ્ભાવી નાગકુમારાદિ નવનિકાયના અધિપતિની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ દેશોત્તરપદ્યોપમનું અને દક્ષિણ દિગ્ભાવી નાગકુમારાદિ નવનિકાયના અધિપતિની દેવીઓનું અને દક્ષિણોત્તર દિગ્ભાવી વ્યંતરાધિપતિની દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધપદ્યોપમનું બાણુવું.

કેટલાક ‘શ્રી, હ્રી, ધૃતિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ ને લક્ષ્મી એ દેવીઓ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળી છે.’ એવાં વચન સાંભળવાથી વ્યંતર દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પદ્યોપમનું

છે એમ માને છે પણ તે અયુક્ત છે; કેમકે તેમને સમ્યગ્ સિદ્ધાંતનું પરિજ્ઞાન નથી. શ્રી, ધૃતિ વિગેરે દેવીઓ ભવનપતિ નિકાયની છે. આ સંગ્રહણિની જ ટીકાના^૧ કર્તા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે કે—‘ તે દેવીઓ ભવનપતિ નિકાયાંતર્ગત છે, તેથી તેનું આયુ એક પદ્યોપમનું છે. ’ આમ કહેલ છે તેથી શ્રી, ધૃતિ ઇત્યાદિ દેવીનું આયુ સાંભળવાથી વ્યંતર દેવીઓનું આયુ પદ્યોપમનું કહે છે તે સમીચીન કેમ કહેવાય ? ન કહેવાય; કારણ કે તેમ કહેવું તે સિદ્ધાંતથી પણ વિરુદ્ધ છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિગેરેમાં વ્યંતરદેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધપદ્યોપમનું કહેલું છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—“ હે ભગવંત ! વાણ્મંતર દેવોના આયુની સ્થિતિ કેટલી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટી એક પદ્યોપમની છે. હે ભગવંત ! વાણ્વ્યંતરોની દેવીના આયુની સ્થિતિ કેટલી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય દશ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ અર્ધપદ્યોપમની છે. ” ઇતિ. ૬.

ઉપર પ્રમાણે ભવનપતિ ને વ્યંતર દેવ-દેવીઓની જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી, હવે સૂર્ય-ચંદ્રની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવા માટે કહે છે:—

પલિયં વાસસહસ્સં, આઙ્ચાણં ઠિર્ઙ્ વિયાણિજ્ઞા ।

પલિયં ચ સયસહસ્સં, ચંદાણ વિ આઙયં જાણ ॥ ૭ ॥

અર્થ:—અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રવર્તી સર્વે સૂર્યોની પ્રત્યેકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પદ્યોપમ ને એક હજાર વર્ષની જાણવી અને સર્વે ચંદ્રોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક પદ્યોપમ ને એક લાખ વર્ષની જાણવી. ૭

હવે ગ્રહ-નક્ષત્રાદિની ઉત્કૃષ્ટ ને જઘન્ય સ્થિતિ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે કે:—

પલિઓવમં ગહાણં, નક્ષત્રાણં ચ જાણ પલિયદ્ધં ।

તારાણ ચઙ જહન્ન-ટ્ટમો ય દેવીણ વિન્નેઓ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—ગ્રહોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પદ્યોપમનું, નક્ષત્રોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધપદ્યોપમનું અને તારાઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પદ્યોપમના ચોથા ભાગનું જાણવું. આ પ્રમાણે ચંદ્રાદિનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું, હવે જઘન્ય કહે છે.

તારારૂપ દેવોનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમના આઠમા ભાગનું બાણવું. ‘ચ’ શબ્દ અનુક્રમ સમુચ્ચયાર્થે હોવાથી ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર દેવોનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું બાણવું. એ રીતે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ને તારારૂપ દેવોનું જઘન્ય આયુ કહ્યું. હવે તારાની દેવીનું જઘન્ય આયુ કહે છે. તેની દેવીનું પણ જઘન્ય આયુ પલ્લોપમના આઠમા ભાગનું બાણવું. ‘ચ’ શબ્દથી ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્રની દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું બાણવું. ૮.

ઉપરની ગાથાવડે ગ્રહ, નક્ષત્ર ને તારક દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અને ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ને તારક દેવ-દેવીનું જઘન્ય આયુ કહ્યું; પરંતુ ચંદ્ર ને સૂર્યની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ હજી કહ્યું નથી તે પ્રતિપાદન કરવા માટે અન્ય-કર્તાની કરેલી બે ગાથા અહીં કહેવામાં આવે છે:—

પન્નાસસહસ્તાઈં, પલિઅદ્ધં પંચવાસસયમહિઅં ।

સસિરવિગહદેવીણં, પલિઅદ્ધં ચઽ જહન્નેણં ॥ ૯ ॥

પલિઅચઽતથં જહણુ-ક્કોસં સવિસેસં હોઽ નક્ષત્તે ।

તારદ્રુભાગ સવિસેસ, જહણુક્કોસગં અહવા ॥ ૧૦ ॥

અર્થ—શશિ ને રવિ-ચંદ્ર ને સૂર્ય સંબંધી દેવીઓનું ઉત્કૃષ્ટ યથાસંખ્ય અર્ધપલ્લોપમ ને ૫૦૦૦૦ વર્ષનું અને અર્ધપલ્લોપમ ને પાંચ સો વર્ષનું બાણવું. અર્થાત્ ચંદ્રની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધપલ્લોપમ ને ૫૦૦૦૦ વર્ષનું અને સૂર્ય સંબંધી દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ અર્ધપલ્લોપમ ને ૫૦૦ વર્ષનું બાણવું. ગ્રહ સંબંધી દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પરિપૂર્ણ અર્ધપલ્લોપમનું બાણવું. જઘન્ય આયુ ચંદ્રની દેવીનું, સૂર્યની દેવીનું ને ગ્રહની દેવીનું પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું બાણવું. નક્ષત્રની દેવીનું પણ જઘન્ય આયુ પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું ને ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્લોપમનો ચોથો ભાગ સાધિક બાણવું. તારાની દેવીનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ ને ઉત્કૃષ્ટ આયુ પલ્લોપમનો આઠમો ભાગ સાધિક બાણવું. ૯-૧૦.

આ બે ગાથા અન્ય કર્તાની હોવાથી ફરીને જ્યોતિષીની દેવીઓનું જઘન્ય આયુ કહેવામાં આવેલ છે તો તેથી પુનરાવર્તન થતું નથી અથવા આ હકીકત આગળ કહેવાની ગાથાની અપેક્ષાએ કહેલી સમજવી. અહીં આ પ્રમાણે અવતરણિકા કરવી કે-અંતઃકર્તાએ નહીં કહેલું એવું પણ દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ કહ્યું. હવે અંતઃકર્તા જ સમસ્ત જ્યોતિષક દેવ-દેવીનું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ આયુસંગ્રહપ્રતિ-પાદક એવી નીચેના ગાથા કહે છે:—

તિસુ ઇગ અદ્ધ પાઝ તિ, અદ્ધ સાહિચરદ્ધમાગો ય ।

ચઝજુયલે ચઝમાગો, દુ અદ્ધ લરકે સહસ્સદ્ધં ॥૧૧॥

અર્થ—આ ગાથામાં ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ને તારાના દેવો અને તે પાંચેની દેવીઓ મળી દશેનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પૂર્વાર્ધવડે કહેલ છે અને ઉત્તરાર્ધવડે દશેનું જઘન્ય આયુ અને ઉત્કૃષ્ટમાં રહેલ શેષ હકીકત કહેલ છે. આ પ્રમાણે સમુદાયાર્થ છે, હવે અન્વયવાર્થ કહે છે. ચંદ્ર, સૂર્ય ને ગ્રહનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ એક પલ્લોપમનું, (આમાં વિશેષ છે તે પછી કહેશે.) નક્ષત્રનું અર્ધપલ્લોપમનું ને તારાનું પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું જાણવું. ચંદ્ર, સૂર્ય ને ગ્રહની દેવીનું ઉત્કૃષ્ટાયુ અર્ધપલ્લોપમનું, નક્ષત્રની દેવીનું સાધિક પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું ને તારાની દેવીનું સાધિક પલ્લોપમના આઠમા ભાગનું જાણવું.

આ પ્રમાણે જ્યોતિષક દેવ-દેવીનું ઉત્કૃષ્ટાયુ કહ્યું, હવે જઘન્ય કહે છે:—દેવ દેવીરૂપ પ્રથમના ચાર યુગલનું અર્થાત્ ચંદ્ર દેવ-દેવીનું, સૂર્ય દેવ-દેવીનું, ગ્રહ દેવ-દેવીનું અને નક્ષત્ર દેવ-દેવીનું પ્રત્યેકનું જઘન્યાયુ પલ્લોપમના ચોથા ભાગનું અને બે-તારાના દેવ ને દેવીરૂપ જ્યોતિષક સંઘાતનું જઘન્ય આયુ પલ્લોપમના આઠમા ભાગનું જાણવું. હવે ચંદ્ર-સૂર્યના દેવદેવીના ઉત્કૃષ્ટ આયુમાં કહેવાનું બાકી છે તે એ છે કે-ચંદ્ર દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુ પ્રથમ પલ્લોપમનું કહ્યું છે તે ઉપર એક લાખ વર્ષનું જાણવું. સૂર્ય દેવોનું પલ્લોપમ ઉપરાંત હજાર વર્ષનું જાણવું અને ચંદ્રની દેવીનું અર્ધપલ્લોપમ કહેલ છે તેમાં ૫૦૦૦૦ વર્ષ સાધિક ને સૂર્યની દેવીનું અર્ધપલ્લોપમનું કહ્યું છે તેમાં પાંચ સો વર્ષ સાધિક સમજવા.૧૧.

(અહીં તથા ચોક્કં કહીને માગધી પાઠ લખ્યો છે તે અક્ષરશઃ ઉપર જણાવેલા ભાવને જ કહેનાર હોવાથી તે મૂળ કે તેનો અર્થ અહીં લખેલ નથી.)

હવે ભવનવાસી ને વ્યંતરનિકાયના દેવ-દેવીના આયુસંબંધી યંત્ર. (૧)

દક્ષિણ દિશાએ	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ટાયુ	ઉત્તર દિશાએ	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ટાયુ
૧ અસુરકુમાર દેવોનું	૧૦૦૦૦૦વર્ષ	એક સાગરોપમ	૧ અસુરકુમાર દેવોનું	૧૦૦૦૦૦વર્ષ	સાધિકસાગરો
૨ અસુરકુમાર દેવીનું	„	૩૧૧ પલ્લોપમ	૨ અસુરકુમાર દેવીનું	„	૪૧૧ પલ્લોપમ
૩ નાગકુમારાદિ નવ-નિકાયના દેવોનું	„	૧૧૧ પલ્લોપમ	૩ નવનિકાયના દેવોનું	„	દેશોન બે પલ્લ
૪ નવનિકાયની દેવીનું	„	અર્ધપલ્લોપમ	૪ નવનિકાયની દેવીનું	„	દેશોન એક પલ્લ
૫ વ્યંતર દેવોનું (દક્ષિણ ઉત્તર બંને)	„	એકપલ્લોપમ	૫ વ્યંતર દેવીનું દક્ષિણ ઉત્તર બંને	„	અર્ધપલ્લોપમ

જ્યોતિષક દેવ-દેવીના જઘન્યોત્કૃષ્ટ આયુ-સંબંધી ચંત્ર. (૨)

જ્યોતિષક દેવ	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ટાયુ	જ્યોતિષક દેવી	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ટાયુ
૧ સર્વચંદ્રોનું +	પત્યચતુર્થાંશ	૧ પત્ય ૧ લાખ વર્ષ	૧ ચંદ્રની દેવીનું	પત્યચતુર્થાંશ	અર્ધપત્ય ૫૦૦૦૦ વર્ષ
૨ સર્વસૂર્યોનું +	„	૧ પત્ય ૧ હા ૦ વર્ષ	૨ સૂર્યની દેવીનું	„	અર્ધપત્ય ૫૦૦ વર્ષ
૩ સર્વગ્રહ દેવોનું	„	૧ પત્યોપમ	૩ ગ્રહની દેવીનું	„	અર્ધપત્ય
૪ સર્વનક્ષત્રદેવોનું	„	અર્ધપત્યોપમ	૪ નક્ષત્રની દેવીનું	„	પત્ય $\frac{૧}{૬}$ સાધિક
૫ સર્વતારક દેવોનું	પત્યઅષ્ટમાંશ	$\frac{૧}{૬}$ પત્યોપમ	૫ તારાની દેવીનું	પત્યઅષ્ટમાંશ	પત્ય $\frac{૧}{૬}$ સાધિક

+આમાં જઘન્યાયુ સૂર્યચંદ્ર વિમાનગત દેવો માટે સમજવું. સૂર્યચંદ્રનું આયુ તેા ઉત્કૃષ્ટ જ હોય છે.

ઉપર પ્રમાણે જ્યોતિષકની ઉત્કૃષ્ટ ને જઘન્ય સ્થિતિ કહી, હવે વૈમાનિક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે:—

દો સાહિ સત્ત સાહિય, દસ ચડદસ સત્તરેવ અયરાઈં ।

સોહમ્મા જા સુક્રો, તદુવરિ ઇક્કિક્કમારોવે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ—સૌધર્મ દેવલોકથી માંડીને મહાશુક દેવલોક સુધી આ ક્રમે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. શા પ્રમાણે તે કહે છે—સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની જાણવી. (અહીં અયર-અતર શબ્દ વાપર્યો છે તે તરવાને અશકય અથવા પ્રભૂતકાળે તરી શકાય તેથી અતર એટલે સાગર તેની ઉપમાવાળું તે સાગરોપમ સમજવું.) બીજા ઈશાન દેવલોકના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમથી કાંઈક અધિક જાણવી. સનત્કુમાર ત્રીજા દેવલોકમાં સાત સાગરોપમની અને ચોથા માહેન્દ્ર દેવલોકમાં સાત સાગરોપમ ઝાઝેરી સમજવી. પાંચમા બ્રહ્મ દેવલોકે દશ સાગરોપમની, છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકે ચૌદ સાગરોપમની અને સાતમા મહાશુક દેવલોકે સત્તર સાગરોપમની સમજવી. ત્યારપછી દરેક દેવલોકે અને દરેક ઐવેયકે એકેક સાગરોપમની પૂર્વપૂર્વ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં વૃદ્ધિ કરવી. તે આ પ્રમાણે—આઠમા સહસ્રાર દેવલોકે ૧૮ સાગરોપમની, નવમા આનત દેવલોકે ૧૯ સાગરોપમની, દશમા પ્રાણુત દેવલોકે ૨૦ સાગરોપમની, અગ્યારમા આરણુ દેવલોકે ૨૧ સાગરોપમની અને બારમા અન્યુત દેવલોકે ૨૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સમજવી.

પહેલા અધસ્તન અધસ્તન ઐવેયકે ૨૩ સાગરોપમની, બીજા અધસ્તન મધ્યમ ઐવેયકે ૨૪ સાગરોપમની, ત્રીજા અધસ્તન ઉપરિતન ઐવેયકે ૨૫ સાગરોપમની, ચોથા મધ્યમ અધસ્તન ઐવેયકે ૨૬ સાગરોપમની, પાંચમા મધ્યમ મધ્યમ ઐવેયકે ૨૭ સાગરોપમની, છઠ્ઠા મધ્યમ ઉપરિતન ઐવેયકે ૨૮ સાગરોપમની, સાતમા ઉપરિતન અધસ્તન ઐવેયકે ૨૯ સાગરોપમની, આઠમા ઉપરિતન મધ્યમ ઐવેયકે ૩૦ સાગરોપમની અને નવમા ઉપરિતન ઉપરિતન ઐવેયકે ૩૧ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સમજવી.

વિજય, વૈજયંત, જયંત ને અપરાજિત એ ચાર અનુત્તર વિમાને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની અને સર્વાર્થસિદ્ધ નામના પાંચમા મહાવિમાને અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ જાણવી. ૧૨.

આ બાબત કહ્યું છે કે:—

एस ठिई उक्कोसा, तिच्चीसं जाव हुंति सव्वट्ठे ।

“ આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ યાવત્ સર્વાર્થે ૩૩ સાગરોપમની જાણવી. ”

ટીકાર્થ—એ અનંતરોક્ત બે સાગરોપમ વિગેરે સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી જાણવી. તેમાં કહેલ ત્યારપછી એકેક સાગરોપમ વધારવું, એ વચનનો સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી ઉપયોગ કરવો; કારણ કે એ શબ્દ અનુક્ત સમુચ્ચયાર્થે વાપરેલો હોવાથી વિજયાદિક વિમાનમાં ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ થાય છે. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે—‘ઉપર કહ્યા પ્રમાણે એકેક સાગરોપમની વૃદ્ધિ કરતાં તો વિજયાદિ વિમાનમાં ૩૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય છે, ૩૩ ની થતી નથી. ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—અહીં એ પ્રમાણે સમજવાનું નથી; કારણ કે શ્રી પ્રજ્ઞાપના વિગેરેમાં વિજયાદિ વિમાનની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની કહી છે. તે આ પ્રમાણે—‘વિજય, વૈજયંત, જયંત ને અપરાજિત વિમાનના દેવોની સ્થિતિ કેટલી કહી છે ? હે ગૌતમ ! જઘન્ય ૩૧ સાગરોપમની ને ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની કહી છે.’ આ જ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પ્રામાણ્યના બળથી જ સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં કહી છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—‘સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં દેવોની કેટલી સ્થિતિ કહી છે ? હે ગૌતમ ! અજઘન્યોત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે.’ આ પ્રમાણે વૈમાનિક દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી, હવે જઘન્ય કહે છે:—

इत्तो य जहन्नठिई, वुच्छामि अहाणुपुव्वीए ॥ १३ ॥

અર્થ—હવે આગળ વૈમાનિક દેવોની જઘન્યસ્થિતિ અનુપૂર્વીએ એટલે સૌધર્મ દેવલોકાદિની પરિપાટીએ કહું છું. ૧૩.

પ્રતિજ્ઞાતનો નિર્વાહ કરે છે:—

पलियं अहियं दो सार, साहियं सत्तदस य चउदस य ।
सत्तरस सहस्सारे, तदुवरि इक्किक्कमारोवे ॥ १४ ॥

અર્થ—સૌધર્મ દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પદ્યોપમની, ઇશાન દેવલોકમાં એક પદ્યોપમ ઝાઝેરી, સનત્કુમારે બે સાગરોપમની, માહેદ્રે બે સાગરોપમ ઝાઝેરી, બ્રહ્મ દેવલોકે સાત સાગરોપમની, લાંતકે દશ સાગરોપમની, મહાશુકે ચૌદ સાગરોપમની, સહસ્રારે સત્તર સાગરોપમની, ત્યારપછી પ્રતિ-કલ્પે, પ્રતિઐવેયકે અને વિજયાદિ ચતુષ્કે એકેક સાગરોપમ વધતી જઘન્ય સ્થિતિ બાણવી. તે આ પ્રમાણે—આનત દેવલોકે ૧૮ સાગરોપમની, પ્રાણુતે ૧૯ સાગરોપમની, આરણુ ૨૦ સાગરોપમની, અન્યુતે ૨૧ સાગરોપમની, પહેલા ઐવેયકે ૨૨ની, બીજા ઐવેયકે ૨૩ની, ત્રીજા ઐવેયકે ૨૪ની, ચોથા ઐવેયકે ૨૫ની, પાંચમા ઐવેયકે ૨૬ની, છઠ્ઠા ઐવેયકે ૨૭ની, સાતમા ઐવેયકે ૨૮ની, આઠમા ઐવેયકે ૨૯ની, નવમા ઐવેયકે ૩૦ની, અને પ્રથમના ચાર અનુત્તર વિમાને ૩૧ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ બાણવી. ૧૪.

અનુત્તર વિમાનને વિષે જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેનારી અન્યકર્તૃક બે ગાથાઓ છે તે આ પ્રમાણે:—

तित्तीससागराई, उक्कोसेणं ठिई भवे चउसु ।
विजयाइसु विन्नेया, जहन्नयं एगतीसं तु ॥ १५ ॥
तित्तीससागराई, सबट्टविमाणआउयं जाण ।
अजहन्नमणुक्कोसा, ठिई एसा वियाहिया ॥ १६ ॥

આ બંને ગાથાનો અર્થ ૨૫૯ છે—ઉપર આવી ગયેલ છે.

સૌધર્માદિ દેવલોકના દેવીની જઘન્યોત્કૃષ્ઠ સ્થિતિનું યંત્ર. (૩)

દેવલોક	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ઠાયુ	ઐવેયક	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ઠાયુ
૧ સૌધર્મે	૧ પલ્યોપમ	૨ સાગરોપમ	૧ સુદર્શને	૨૨ સાગરોપમ	૨૩ સાગરોપમ
૨ ઇશાને	૧ પલ્યો સાં	૨ સાગં સાં	૨ સુપ્રતિબદ્ધે	૨૩ સાગરોં	૨૪ સાગરોં
૩ સનતકુમારે	૨ સાગરોપમ	૭ સાગરોપમ	૩ મનોરમે	૨૪ સાગરોં	૨૫ સાગરોં
૪ માર્કેદે	૨ સાગં સાં	૭ સાગં સાં	૪ સર્વતોભદ્રે	૨૫ સાગરોં	૨૬ સાગરોં
૫ બ્રહ્મે	૭ સાગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ	૫ વિશાળે	૨૬ સાગરોં	૨૭ સાગરોં
૬ લાંતકે	૧૦ સાગરોપમ	૧૪ સાગરોપમ	૬ સુમનસે	૨૭ સાગરોં	૨૮ સાગરોં
૭ મહાશુક્રે	૧૪ સાગરોપમ	૧૭ સાગરોપમ	૭ સૌમનસ્યે	૨૮ સાગરોં	૨૯ સાગરોં
૮ સહસ્રારે	૧૭ સાગરોપમ	૧૮ સાગરોપમ	૮ પ્રીતિકરે	૨૯ સાગરોં	૩૦ સાગરોં
૯ આનંતે	૧૮ સાગરોપમ	૧૯ સાગરોપમ	૯ આદિત્યે	૩૦ સાગરોં	૩૧ સાગરોં
૧૦ પ્રાણુતે	૧૯ સાગરોપમ	૨૦ સાગરોપમ	૧ વિં ૨ વૈં		
૧૧ આરણે	૨૦ સાગરોપમ	૨૧ સાગરોપમ	૩૪૦ ને ૪ અં	૩૧ સાગરોં	૩૩ સાગરોં
૧૨ અચ્યુતે	૨૧ સાગરોપમ	૨૨ સાગરોપમ	૫ સર્વાર્થસિદ્ધે	૩૩ સાગરોં	૩૩ સાગરોં

હવે વૈમાનિકની દેવીઓની જઘન્યોત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ કહે છે:—

સપરિગ્ગહેયરાણં, સોહમ્મીસાણ પલિય સાહીયં ।

ઉક્કોસ સત્ત પન્ના, નવ પણપન્ના ય દેવીણં ॥ ૧૭ ॥

અર્થ—અહીં વૈમાનિકમાં દેવીની ઉત્પત્તિ સૌધર્મ ને ઇશાન બે દેવલોકમાં જ છે. તે દેવી બે પ્રકારની છે. ૧ પરિગૃહીતા, ૨ અપરિગૃહીતા. પરિગૃહીતા કુળભાર્યા જેવી છે અને અપરિગૃહીતા ગણિકા જેવી છે. તે પરિગૃહીતા ને અપરિગૃહીતા દેવીનું જઘન્યાયુ સૌધર્મ દેવલોકમાં એક પદ્યોપમનું છે અને ઇશાન દેવલોકમાં તે બંનેનું એક પદ્યોપમ આઝેડું છે. સૌધર્મ દેવલોકમાં પરિગૃહીતાનું ઉત્કૃષ્ઠ આયુ સાત પદ્યોપમનું છે અને અપરિગૃહીતાનું પચાસ પદ્યોપમનું છે. ઇશાન દેવલોકમાં પરિગૃહીતાનું ઉત્કૃષ્ઠ આયુ નવ પદ્યોપમનું છે અને અપરિગૃહીતાનું ૫૫ પદ્યોપમનું છે. ૧૭.

**સૌધર્મ ને ઇશાન દેવલોકમાં દેવીના જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ
આયુ સંબંધી યંત્ર. (૪)**

દેવલોક	દેવીની જાતિ	જઘન્યાયુ	ઉત્કૃષ્ટાયુ
૧ સૌધર્મ દેવલોકે	પરિગૃહીતાનું	એક પલ્યોપમ	૭ પલ્યોપમ
૨ સૌધર્મ દેવલોકે	અપરિગૃહીતાનું	એક પલ્યોપમ	૫૦ પલ્યોપમ
૩ ઇશાન દેવલોકે	પરિગૃહીતાનું	એક પલ્યોપમ સાધિક	૯ પલ્યોપમ
૪ ઇશાન દેવલોકે	અપરિગૃહીતાનું	એક પલ્યોપમ સાધિક	૫૫ પલ્યોપમ

ઉપર પ્રમાણે સૌધર્માદિ દેવલોકમાં વૈમાનિક દેવોની જઘન્યોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી. હવે દરેક પ્રસ્તટે (પ્રતરે) તે પ્રમાણેની સ્થિતિ કહેવાને ઇચ્છતા પ્રથમ સૌધર્માદિ દેવલોકમાં પ્રસ્તટ કેટલા કેટલા છે ? તેની સંખ્યા કહે છે:—

**દુસુ તેરસ દુસુ બારસ, છ પ્પણ ચઝ ચઝ દુગે દુગે ય ચઝા।
ગેવિજ્ઞાઇસુ દસગં, બાવટ્ટિ ઉઢ્ઢલોગંમિ ॥ ૧૮ ॥**

અર્થ—એમાં તેર તેર, એમાં બાર બાર, છ, પાંચ, ચાર, ચાર, બેમાં ચાર, ચાર, ત્રૈવેયકાદિમાં દશ (નવ ત્રૈવેયકના નવ-અનુત્તર વિમાનનો ૧) કુલ ૬૨ પ્રતરો ઉર્ધ્વલોકમાં છે. “ (૧૩-૧૨-૬-૫-૪-૪-૪-૪-૬-૧=૬૨.)

ટીકા—સમભૂમિવાળા વલયાકારે રહેલા પહેલા ને બીજા દેવલોકના તેર પ્રતરો છે. પ્રસ્તટ એટલે મકાનના માળની જેમ સમાન ભૂમિવાળા વિમાનોની શ્રેણી જેમાં હોય તે. અહીં જે કે સૌધર્મ ને ઇશાન બંને દેવલોકમાં પ્રત્યેકે ૧૩-૧૩ પ્રતરો છે, તથાપિ સૌધર્મ ને ઇશાન દેવલોક-એ મળીને એક વલયાકાર-પણે રહેલા હોવાથી તે બંનેના લેખા ૧૩ પ્રતરો કહેલા છે. એ જ પ્રમાણે આગળ પણ જ્યાં જ્યાં બે દેવલોક મળીને એક વલયાકાર થયેલા હોય ત્યાં ત્યાં બંનેની લેખી એક સંખ્યા સમજવી.

સનતકુમાર ને માહેન્દ્ર પ્રાચે સમાન ભૂમિવાળા બે મળીને એક વલયાકારપણે રહેલા બે દેવલોકમાં બાર પ્રતર જાણવા. બ્રહ્મદેવલોકે છ, લાંતકે પાંચ, મહા-શુકે ચાર, સહસ્રારે ચાર, આનત ને પ્રાણુત પ્રાચે સમાન ભૂમિવાળા બે મળીને એક વલયાકારે રહેલા બે દેવલોકમાં ચાર તથા આરણુ ને અચ્યુત પ્રાચે સમ-ભૂમિકાવાળા બે મળીને એક વલયાકારે રહેલા બે દેવલોકમાં ચાર, નવ ત્રૈવેયકમાં

નવ અને પાંચ અનુત્તરમાં એક પ્રસ્તટ-એ રીતે સર્વ સંખ્યાએ ઉર્ધ્વલોકમાં ૬૨ પ્રસ્તટો છે. ૧૮.

હવે દરેક પ્રસ્તટે આયુ વિશેષ જણાવવા માટે પ્રથમ સૌધર્મકલ્પ સંખ્યા કરણ કહે છે:—

સોહમ્મુક્કોસઠિર્ઠ્ઠિ, સગપયરવિહત્ત ઇત્થ સંગુણિયા ।

પયરુક્કોસ ઠિર્ઠ્ઠિઓ, જહન્ન પલિઓવમં પઢમે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ—સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રથમ એ સાગરોપમની કહી છે. તે સ્થિતિને પોતાના પ્રતરોની સંખ્યાવડે ભાંગીએ. એ પ્રમાણે ભાંગતાં જે આવે તેને ઇચ્છિત પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવા માટે પ્રસ્તટની સંખ્યા એક, બે, ત્રણવડે ગુણીએ. એ પ્રમાણે ગુણતાં ઇચ્છિત પ્રસ્તટમાં યથાવસ્થિત ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવશે. આ સૌધર્મ દેવલોકના દરેક પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવા માટેનું કરણ સમજવું. હવે જઘન્ય સ્થિતિ જાણવાનો ઉપાય કહે છે—આ પ્રમાણે કરવાથી પહેલા પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ કેટલી તે જાણી ન શકાય તેથી તેને સાક્ષાત્ શબ્દોમાં કહે છે કે—સૌધર્મ કલ્પે પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ એક પલ્યોપમની જાણવી.

હવે ઉપર જણાવેલા કરણ પ્રમાણે ગણતાં સૌધર્મકલ્પમાં પ્રાપ્ત થતી દરેક પ્રસ્તટની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાક્ષાત્ એ ગાથાવડે કહે છે:—

પલિઓવમં જહન્ના, દો તેરસભાગા ઉદહિનામસ્સ ।

ઉક્કોસઠિર્ઠ્ઠિ મણિયા, સોહમ્મે પત્થડે પઢમે ॥ ૨૦ ॥

एवं दुग बुद्धीए, नेयव्वं जाव अंतिमं पयरं ॥

भागैहिं तओ करणं, जा तेरसमे दुवे अयरा ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ—સૌધર્મકલ્પના પહેલા પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ એક પલ્યોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમના તેરીઆ એ ભાગ સમજવી. પછી દરેક પ્રસ્તટે એ એ ભાગની વૃદ્ધિ કરવી. યાવત્ છેલ્લા પ્રતરે કરણ અનુસાર એ એ ભાગની વૃદ્ધિ કરવાથી એ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે.

ટીકા—સૌધર્મ દેવલોકના પહેલા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ એક પલ્યોપમની અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સાગરોપમના તેરીઆ એ ભાગ પ્રમાણે જાણવી. તે આ પ્રમાણે—

સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમની સ્થિતિ છે. તેથી બેના આંકડો મૂકીને સૌધર્મકલ્પમાં તેર પ્રસ્તટ છે તેથી બેને તેરે ભાંગીએ. ભાગ ન ચાલવાથી એક સાગરોપમના બે તેડીઆ ભાગ આવે. પહેલે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણુવા માટે તેને એકે ગુણીએ, એકે ગુણતાં તે જ આવે તેથી પહેલે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૬ સાગરોપમની સમજવી. બીજે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણુવા માટે બેને બેએ ગુણીએ એટલે ૪ આવે એટલે બીજે પ્રસ્તટે ૬૪ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણુવી. ત્રીજે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણુવા માટે બેને ત્રણવડે ગુણીએ એટલે ૧૬ આવે તેટલી ત્રીજે પ્રસ્તટે સ્થિતિ બાણુવી. એ પ્રમાણે દરેક પ્રસ્તટે બે બે ભાગ વધારતા જવા. એ પ્રમાણે કરતાં સાતમે પ્રસ્તટે બેને સાતવડે ગુણતાં ૧૪ ભાગ આવે. તેને સાગરોપમ લાવવા માટે તેરવડે ભાંગતા એક સાગરોપમ આવે ને ૧૬ ભાગ વધે તેટલી ૧૬ સાતમે પ્રસ્તટે સ્થિતિ બાણુવી. ત્યારપછી દરેક પ્રસ્તટે બે બે ભાગ વધારતાં ત્યાંસુધી જવું કે છેલ્લા તેરમા પ્રસ્તટે શુભકાન્ત, શુભવર્ણ, શુભગન્ધ, શુભલેશ્ય, શુભસ્પર્શ અને સૌધર્માવતંસક વિગેરે વિમાનમાં બે સાગરોપમ પૂર્ણ સ્થિતિ આવે. બેને તેરે ગુણતાં છવીશ ભાગ આવે, તેને સાગરોપમ લાવવા માટે તેરવડે ભાંગતાં બે સાગરોપમ આવે એમ સમજવું. ૨૦-૨૧.

સૌધર્મ 'ને' ઇશાન બંને દેવલોકના ૧૩ પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું યંત્ર. (૫)

પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩
સાગરોપમ	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨
ભાગ	૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૨	૧	૩	૫	૭	૯	૧૧	૦
છેદ	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩	૧૩

જઘન્યસ્થિતિ બધે પ્રસ્તટે એક પદ્યોપમની જ બાણુવી. પરંતુ પહેલા પ્રસ્તટની ઉત્કૃષ્ટ તે બીજા પ્રસ્તટની જઘન્ય એમ ઉત્તરોત્તર સમજવું નહીં. કારણ કે એવા પ્રકારનો વિશેષ સૂત્રમાં કહ્યો નથી. (બીજા દેવલોકને માટે દરેક સ્થિતિમાં સાધિક સખ્દ ઉમેરવો.)

સર્વે દેવલોકના ઇંદ્રના અને તેના લોકપાળના વિમાનો પોતપોતાના કલ્પના છેલ્લા પ્રતરે હોય છે. કહ્યું છે કે-‘કલ્પના છેલ્લા પ્રતરે પોતાના કલ્પાવતંસક વિમાનમાં ઇંદ્રનો નિવાસ છે અને તેની ચાર દિશાએ તેના ચાર લોકપાળોનો નિવાસ છે.’ તેથી સૌધર્મકલ્પમાં લોકપાળના વિમાનો તેરમા પ્રતરે છે અને પોતપોતાના વિમાનના અધિપતિ એવા તે લોકપાળોની સ્થિતિ (આયુ) ત્રીજા ભાગે અધિક એક પદ્યોપમ વિગેરેની છે. તે આ પ્રમાણે-પૂર્વ ને દક્ષિણદિશાના

સ્વામી અનુક્રમે સોમ ને ચમ નામના લોકપાળની સ્થિતિ ત્રીજા ભાગે અધિક પદ્યોપમની છે, પશ્ચિમદિશાના લોકપાળ વરુણની દેશોન બે પદ્યોપમની છે અને ઉત્તરદિશાના લોકપાળ વૈશ્રવણની પૂરા બે પદ્યોપમની છે. આ એમની સ્થિતિનું પરિમાણ પાંચમા અંગના ત્રીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં કહેલું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જો પૂર્વપૂર્વ પ્રસ્તટની ઉત્કૃષ્ટી તે ઉત્તરોત્તર પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ હોય તો તેરમા પ્રતરે જઘન્યસ્થિતિ એક સાગરોપમને બીજા સાગરોપમના તેરીઆ ૧૧ ભાગની હોવી જોઈએ પરંતુ તેમ નથી, તેથી જ તેરમે પ્રસ્તટે વર્તતા લોકપાળોની સ્થિતિ ત્રીજા ભાગે અધિક પદ્યોપમ વિગેરેની સિદ્ધાંતમાં કહી છે તેની સાથે વિરોધ આવતો નથી. આથી નિર્ણય થયો કે—સર્વત્ર જઘે પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ એક પદ્યોપમની છે. લોકપાળોની મધ્યમ-સ્થિતિ છે, એટલે તેમાં વિરોધ નથી.

આ પ્રમાણે ધિશાન કલ્પમાં પણ સમજવું. પરંતુ ત્યાં તેરે પ્રતરમાં જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં કિંચિત્ અધિકપણું સમજવું. ૨૦-૨૧.

હવે બે પછીના કલ્પોમાં દરેક પ્રસ્તટે સ્થિતિ જાણવાનું કરણ કહે છે:—

સુરકલ્પઠિર્ઐવિસેસો, સગપયરવિહત્ત ઇત્થ સંગુણિઓ ।

હિટ્ઠિલ્લઠિર્ઐસહિઓ, ઇચ્છિયપયરમ્મિ ઉક્કોસા ॥ ૨૨ ॥

ટીકાર્થ—સુરકલ્પ એટલે વૈમાનિક દેવના કલ્પની પૂર્વની ને ઉત્તરની જે સ્થિતિ કહી છે તેનો વિશ્લેષ કરવો એટલે પૂર્વકલ્પ સંબંધી જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કહેલ છે તેને ઉત્તરકલ્પ સંબંધી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી બાદ કરવી. એ બાદ કરવાથી—વિશ્લેષ કરવાથી જે અંક આવે તેને સુરકલ્પસ્થિતિવિશ્લેષ કહીએ. તેને પોતાના કલ્પના પ્રતરવડે ભાંગીએ. ભાંગતાં જે આવે તેને જે સંખ્યાવાળા પ્રતરની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવાની ઇચ્છા હોય તેટલી સંખ્યાવડે ગુણીએ. ગુણતાં જે આવે તેને નીચલાની સ્થિતિ એટલે નીચેના દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સહિત કરીએ તેટલી ઇચ્છિત પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી. ૨૨.

એ પ્રમાણે કરણ કહ્યું હવે એ પ્રમાણે કરણ કરવાથી જે આવે તે કહેવાને ઇચ્છતા સતા પ્રથમ સનતકુમાર દેવલોક સંબંધી કહે છે—

દો અયરા ય જહન્ના, પઢમે પયરે સણંકુમારસ્સ ।

દો અયરા ઉક્કોસા, વારસ ભાગા ય પંચન્ને ॥ ૨૩ ॥

પંચુત્તરિયા વુઢ્ઠી, નેયઢ્ઠા જાવ અંતિમં પયરં ।

તો બારસમ્મિ પયરે, સંપુન્ના સાયરા સત્ત ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—ત્રીજા સનત્કુમાર દેવલોકના પ્રથમ પ્રતરે એ સાગરોપમની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એ સાગરોપમ અને ખારીઆ પાંચ ભાગની $\frac{૫}{૨}$ ની સમજવી. એ પ્રમાણે દરેક પ્રતરે પાંચ પાંચની વૃદ્ધિ છેલ્લા પ્રતર સુધી કરવી, જેથી ખારમે પ્રતરે સંપૂર્ણ સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ થશે.

ટીકાર્થ—સનત્કુમાર દેવલોકના પ્રથમ પ્રતરે જઘન્ય સ્થિતિ એ સાગરોપમની જાણવી. કહ્યું છે કે:-પૂર્વના કલ્પમાં જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ તે ઉત્તરકલ્પમાં જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. સૌધર્મકલ્પના ૧૩મા પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એ સાગરોપમની છે તેથી આ સનત્કુમાર સંબંધી પહેલા પ્રસ્તટે એ સાગરોપમની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સનત્કુમારના પ્રથમ પ્રસ્તટે એ સાગરોપમ અને ત્રીજા સાગરોપમના ખારીઆ પાંચ ભાગની જાણવી તે આવી રીતે-સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એ સાગરોપમની છે અને સનત્કુમારે સાત સાગરોપમની છે એટલે સાતમાંથી એ બાદ કરીએ ત્યારે પાંચ સાગરોપમ રહે. ત્રીજા સનત્કુમાર દેવલોકે ખાર પ્રસ્તટ છે એટલે પાંચને ખારવડે ભાંગીએ. ભાગ ન ચાલવાથી ખારીઆ પાંચ ભાગ લખ્ધ થયા. તેને એકે ગુણીએ, એકે ગુણતાં તે જ $\frac{૫}{૨}$ આવે. તેને નીચેના સૌધર્મદેવલોકની ઉત્કૃષ્ટ એ સાગરોપમની સ્થિતિ છે, તે સહિત કરીએ એટલે સનત્કુમારના પહેલા પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એ સાગરોપમ ને $\frac{૫}{૨}$ સાગરોપમની જાણવી. બીજા પ્રસ્તટે જાણવાની ઇચ્છા થાય તો પાંચને એ વડે ગુણીએ એટલે ૧૦ આવે તેને પૂર્વ સ્થિતિ સહિત કરીએ એટલે $૨\frac{૧}{૨}$ સાગરોપમની બીજે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી. ત્રીજા પ્રસ્તટે જાણવાની ઇચ્છા થાય તો પાંચને ત્રણે ગુણીએ એટલે ૧૫ ભાગ આવે તેને સાગરોપમ કરવા માટે ૧૨ વડે ભાંગીએ એટલે ૧ સાગરોપમ આવ્યું ને ત્રણ ભાગ વધ્યા. તેને પાછલી સ્થિતિના એ સાગરોપમ સહિત કરતાં ત્રીજે પ્રસ્તટે ત્રણ સાગરોપમ ને ખારીઆ ત્રણ ભાગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. આ પ્રમાણે બીજા પ્રસ્તટોમાં પણ ભાવના કરવી તે આવી રીતે-ચોથે પ્રસ્તટે ત્રણ સાગરોપમ ને આઠ ખારીયા ભાગ, પાંચમે પ્રસ્તટે ચાર સાગરોપમ ને એક ખારીઓ ભાગ, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે ચાર સાગરોપમ ને છ ખારીઆ ભાગ, સાતમે પ્રસ્તટે ચાર સાગરોપમ ને ૧૧ ખારીઆ ભાગ, આઠમે પ્રસ્તટે પાંચ સાગરોપમ ને ચાર ખારીયા ભાગ, નવમે પ્રસ્તટે પાંચ સાગરોપમ ને નવ ખારીઆ ભાગ, દશમે પ્રસ્તટે છ સાગરોપમ ને એ ખારીઆ ભાગ, અગ્યા-

રમે પ્રસ્તટે છ સાગરોપમ ને સાત બારીઆ લાગ, બારમે પ્રસ્તટે સાત સાગરોપમ પૂરા ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ જાણવી. તે સમ, સમપ્રલ, પ્રભાસ, ભાસ્વર, વિમળ, કાંચનકુટ અને સનતકુમારાવતંસકાદિ વિમાનોમાં રહેલા દેવોની જાણવી. આ પ્રમાણે અન્ય સિદ્ધાંતોમાં પણ કહેલ છે. (અહીં ઉપરની મતલબનો જ પાઠ છે.) જઘન્ય સ્થિતિ બધા પ્રસ્તટે એ સાગરોપમની જાણવી.

માહેન્દ્ર દેવલોકે બારે પ્રસ્તટે જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ ઉપર પ્રમાણે જ જાણવી. પણ તે બધે સ્થાનકે સમધિકપણું કહેવું. ૨૩-૨૪.

સનતકુમાર ને માહેન્દ્ર દેવલોકે ઉત્કૃષ્ઠઆયુ સંબંધી યંત્ર. (૬)

પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
સાગરોપમ	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪	૫	૫	૬	૬	૭
ભાગ	૫	૧૦	૩	૮	૧	૬	૧૧	૪	૯	૨	૭	૦
છેદ	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨	૧૨

હવે બ્રહ્મદેવલોકે કરણવશથી પ્રાપ્ત થયેલી પ્રત્યેક પ્રસ્તટની સ્થિતિ કહે છે—

સત્તયરાઈં જહન્ના, પઢમે પયરામ્મિ બંમલોયસ્સ ।

ઉક્કોસા સત્તયરા, તિન્નિ ય છબ્ભાગ નિહિટ્ઠા ॥ ૨૫ ॥

एवं तिगवुड्डीए, बीयाओ आरभित्तु भागेहिं ।

करणं ता नेयवं, दस अयरा जाव छट्ठम्मि ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—બ્રહ્મદેવલોકના પ્રથમ પ્રતરે સાત સાગરોપમ જઘન્યસ્થિતિ જાણવી અને ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ સાત સાગરોપમ ને ત્રણ પદ્માં ભાગની જાણવી. એ પ્રમાણે દરેક પ્રતરે પદ્માં ત્રણ ભાગની વૃદ્ધિ બીજા પ્રતરથી કરતા જવી, જેથી છેલ્લા છઠ્ઠા પ્રતરે દશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય.

ટીકાર્થ—બ્રહ્મલોક નામના કલ્પમાં પહેલે પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ સાત સાગરોપમની જાણવી. જે પૂર્વના દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ઠી તે પછીના દેવલોકમાં જઘન્યસ્થિતિ જાણવી એમ કહેવું છે. પહેલે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ઠી સાત સાગરોપમ ને ૩ સાગરોપમની સ્થિતિ જાણવી. તે આ પ્રમાણે—સનતકુમાર દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ઠીસ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે, બ્રહ્મદેવલોકમાં દશની છે, તેથી દશમાંથી સાત બાદ કરતાં ત્રણ

સાગરોપમ આવે. પ્રહ્લ કલ્પમાં છ પ્રસ્તટ છે. તેથી છ વડે ત્રણને ભાંગતાં ભાગ ન ચાલે એટલે બધાંશી ત્રણ ભાગ આવે. જે પહેલે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટી સ્થિતિ જાણવી હોય તો ત્રણને એકે ગુણતાં ત્રણ જ આવે તેને પાછલા દેવલોકની સાત સાગરોપમની સ્થિતિ યુક્ત કરીએ એટલે પહેલે પ્રસ્તટે સાત સાગરોપમ ને ૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આવે. બીજે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવા માટે ત્રણને જે વડે ગુણતાં છ આવે તેને છ વડે ભાંગતા એક આવે તેને સાતમાં ઉમેરતાં ૮ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. આ સ્થિતિ ૧ અર્ચિ, ૨ અર્ચિમાલિ, ૩ વૈરોચન, ૪ પ્રભંકર, ૫ ચંદ્રાલ, ૬ સૂર્યાલ, ૭ રિષ્ટાલ, ૮ અરુણાલાનુત્તરાવતંસકાદિ વિમાનમાં જાણવી. આ પ્રમાણે બાકીના પ્રસ્તટોમાં પણ કરણ ભાવના કરવી. તેમાં ત્રીજે પ્રસ્તટે આઠ સાગરોપમ ને ૩ સાગરોપમની અને ચોથે પ્રસ્તટે નવ સાગરોપમની જાણવી. તે પ્રહ્લ, સુપ્રહ્લ, પ્રહ્લાવર્ત, પ્રહ્લપ્રલ, પ્રહ્લકાંત, પ્રહ્લવર્ણ, પ્રહ્લલેશ્ય, પ્રહ્લાન્તરાવતંસક, સૂર્ય, સૂર્યાવર્ત, સૂર્યપ્રલ, સૂર્યકાંત, સૂર્યોન્તરાવતંસક વિગેરે વિમાનોમાં જાણવી. પાંચમે પ્રસ્તટે નવ સાગરોપમ ને ૩ સાગરોપમની અને છઠ્ઠે પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ દશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી. આ પ્રમાણે દરેક પ્રસ્તટે ત્રણ ત્રણ ભાગની વૃદ્ધિ કરતાં અને બીજા પ્રતરથી છ છ ભાગે એકેક સાગરોપમ વધારતાં ત્યાં સુધી જવું કે જેથી છઠ્ઠે પ્રતરે દશ સાગરોપમ આવે. તે ઘોષ, સુઘોષ, મહાઘોષ, નન્દિઘોષ, સુસ્વર, મનોરમ, રમ્ય, રમ્યક, રમણીય, પ્રહ્લલોકાવતંસકાદિ વિમાનમાં જાણવી. જઘન્ય તો બધે પ્રતરે સાત સાગરોપમની જ જાણવી. ૨૫-૨૬.

પ્રહ્લલોક સંબંધી યંત્ર. (૭)

પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬
સાગરોપમ	૭	૮	૮	૯	૯	૧૦
ભાગ	૩	૦	૩	૦	૩	૦
છેદ	૬	૦	૬	૦	૬	૦

હવે કરણ વશ પ્રાપ્ત થતી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ લાંતક દેવલોકના પ્રતિ પ્રસ્તટે કહે છે-

દસ અયરાઈ જહન્ના, પદમે પયરમ્મિ લંતગસ્સ ઠિઈ ।

ઉક્કોસા દસ અયરા, ચત્તારિ ય પંચ ભાગા ૩ ॥ ૨૭ ॥

ચડરુત્તરિયા વુઢ્ઠી, બીયાઓ આરમિત્તુ ભાગેહિં ।

કરણં તા નેયવં, ચોદસ અયરાઈં પંચમણ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ—લાંતક દેવલોકના પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટી ૧૦ સાગરોપમ ને ૬ સાગરોપમની જાણવી. આ પ્રમાણે બીજા પ્રતરથી ચાર ચાર ભાગની વૃદ્ધિ કરવી. તે કરણ ત્યાંસુધી જાણવું કે જેથી પાંચમે પ્રસ્તટે ચૌદ સાગરોપમની સ્થિતિ આવે.

ટીકાર્થ—લાંતક દેવલોક સંબંધી પહેલા પ્રસ્તટે દશ સાગરોપમની જઘન્યસ્થિતિ જાણવી. ઉત્કૃષ્ટી દશ સાગરોપમ ને પંચમાંશી ચાર ભાગની જાણવી, તે આ પ્રમાણે—બ્રહ્મલોકમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે. લાંતકે ૧૪ સાગરોપમની છે, તેથી ચૌદમાંથી દશ બાદ કરતાં ૪ રહે. લાંતકકલ્પમાં પ્રસ્તટ પાંચ છે તેથી ચારને પાંચે ભાંગીએ, ભાગ ન ચાલવાથી પંચમાંશી ચાર ભાગ આવે, તેને પહેલા પ્રસ્તટ માટે એકે ગુણતાં ચાર જ આવે, તેને પાછલા દશ સાગરોપમમાં ઉમેરતાં પહેલે પ્રસ્તટે ૧૦૬ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આવે. બીજા પ્રસ્તટ માટે ચારને બેવડે ગુણતાં આઠ આવે તેને પાંચવડે ભાંગતાં ૧૬ આવે તેમાં દશ ઉમેરતાં બીજે પ્રસ્તટે ૧૧૬ સાગરોપમ આવે. આ પ્રમાણે ત્રીજા પ્રસ્તટ વિગેરેમાં ભાવના કરવી. ત્રીજા પ્રસ્તટે ૧૨૬ સાગરોપમ આવે. ચોથા પ્રસ્તટે ૧૩૬ સાગરોપમ આવે, પાંચમા પ્રસ્તટે ચૌદ સાગરોપમ પૂર્ણ સ્થિતિ આવે. આ પ્રમાણે દરેક પ્રસ્તટે ચાર ચાર ભાગ બીજા પ્રસ્તટથી આરંભીને વધારતા જવાથી પાંચમે પ્રસ્તટે ચૌદ સાગરોપમ પરિપૂર્ણ થાય છે. જઘન્ય તો દરેક પ્રસ્તટે દશ સાગરોપમની જ જાણવી. ૨૭-૨૮.

હવે મહાશુક દેવલોકે કરણવશ લખ્ય એવી પ્રતિપ્રસ્તટ સ્થિતિ કહે છે:—

ચોદસ અયર જહન્ના, પઢમે પયરમ્મિ ઠિઈં મહાસુકે ।

તે ચેવ ય ઉક્કોસા, તિન્નિ ય ચડભાગ અન્ને ડ ॥ ૨૯ ॥

एवं तिगवुड्डीए, बिइयाओ आरमित्तु भागेहिं ।

કરણં તા નેયવં, સતરસ અયરા ચડત્થમ્મિ ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ—મહાશુક દેવલોકમાં પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમ ઉપર ૩ સાગરોપમની

જાણવી. એ પ્રમાણે દરેક પ્રસ્તટે ત્રણ ત્રણ ભાગની બીજા પ્રસ્તટથી વૃદ્ધિ કરવાનો આરંભ કરવો. તે કરણ ત્યાં સુધી જાણવું કે યાવત્ ચોથા પ્રતરે ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ થાય.

ટીકાર્થ—મહાશુક દેવલોકમાં પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ ચૌદ સાગરોપમની જાણવી. તેને માટે યુક્તિ પ્રથમ કહ્યા પ્રમાણે સમજવી. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૪ સાગરોપમ ને ઉપર ત્રણ ચતુર્ભાગની સમજવી. તે આ પ્રમાણે—લાન્તક-કલ્પમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૪ સાગરોપમની છે ને મહાશુકકલ્પમાં ૧૭ સાગરોપમની છે. તેથી ૧૭માંથી ૧૪ બાદ કરતાં ત્રણ રહે, તેને મહાશુક દેવલોકમાં ૪ પ્રસ્તટ હોવાથી ૪ વડે ભાંગીએ. ભાગદાર્યરાશિ નાની હોવાથી ભાગ ન આવે, તેથી ત્રણ ચતુર્ભાગ આવે. તેને એકવડે ગુણતાં ત્રણ જ આવે તેને પાછલા ૧૪ સાગરોપમમાં ઉમેરતાં પહેલે પ્રસ્તટે ૧૪૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી. બીજા પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવા માટે ત્રણને બેવડે ગુણીએ. એટલે છ આવે તેને ચારવડે ભાંગતા એક સાગરોપમ આવે ને બાકી બે ભાગ વધે. તેને પ્રથમના ૧૪ સાગરોપમમાં ઉમેરતાં બીજે પ્રસ્તટે ૧૫૩ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જાણવી. ત્રીજા ચોથા પ્રસ્તટ માટે પણ એ જ રીતિને અનુસરવું. એટલે ત્રીજા પ્રસ્તટે ૧૬૩ સાગરોપમની ને ચોથે પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ જાણવી. ગાથામાં કહ્યું છે કે—એ પ્રમાણે દરેક પ્રસ્તટે સાગરોપમ સંખ્યા ત્રણ ચતુર્ભાગની વૃદ્ધિ કરતાં એટલે બીજા પ્રસ્તટથી આરંભીને ત્રણ ત્રણ ભાગ વધારતાં ને આવેલા ભાગને ચારવડે ભાંગતા ત્યાંસુધી જવું કે યાવત્ ચોથા પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ આવે. જઘન્યસ્થિતિ પ્રત્યેક પ્રસ્તટે ૧૪ સાગરોપમની જ જાણવી. ૨૬-૩૦.

હવે કરણવશાવધ એવી સહસ્રારકલ્પમાં પ્રતિપ્રસ્તટ સ્થિતિ કહે છે:—

સતરસ અયર જહન્ના, પદમે પયરમ્મિ ઠિઈં સહસ્સારે ।

તાઈં ચિય ઉક્કોસા, ચડત્થભાગેણ સહિયાઈં ॥ ૩૧ ॥

एगुत्तर बुद्धीए, नेयव्वं जाव चउत्थयं पयरं ।

अट्टारस अयराइं, ठिईं उक्कोसा चउत्थम्मि ॥ ३२ ॥

ટીકાર્થ—સહસ્રાર દેવલોકમાં પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમની જાણવી. તેને માટે યુક્તિ પૂર્વવત્ જાણવી. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્યાં ૧૭ સાગરો-

પમ ને ૐ સાગરોપમની જાણવી. તે આવી રીતે-મહાશુકમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમની છે, સહસારે ૧૮ ની છે. ૧૮ માંથી ૧૭ બાદ કરતાં એક આવે. સહસારકલ્પમાં ચાર પ્રસ્તટ છે તેથી એકને ચારે ભાગતા એક ચતુર્થાંશ આવે, તેને એકે ગુણતાં તે જ આવે. તેને પાછલા ૧૭ સાગરોપમમાં ઉમેરીએ એટલે પહેલે પ્રસ્તટે ૧૭૬ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આવે. બીજા પ્રસ્તટ માટે એકને બેવડે ગુણતાં બે આવે, તેને પાછલા ૧૭ સહિત કરતાં બીજે પ્રસ્તટે ૧૭૬ની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ આવે. એ પ્રમાણે ત્રીજા ચોથા પ્રસ્તટ માટે પણ સમજવું, એટલે ત્રીજે પ્રસ્તટે ૧૭૬ ની અને ચોથે પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ ૧૮ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આવે. ગાથામાં પણ એકોત્તર વૃદ્ધિ કરવાનું કહ્યું છે તેથી પ્રતિ પ્રસ્તટે એકેક ચતુર્થાંશની વૃદ્ધિ કરતાં ત્યાંસુધી જવું કે જેથી ચોથે પ્રસ્તટે ૧૮ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આવે. જઘન્યસ્થિતિ તો પ્રત્યેક પ્રસ્તટે ૧૭ સાગરોપમની જ જાણવી. ૩૧-૩૨.

છઠ્ઠા, સાતમા ને આઠમા દેવલોકની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સંબંધી યંત્ર (૮)

લાંતકે						મહાશુકે					સહસારે				
પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	પ્રતરટ	૧	૨	૩	૪	પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪
સાગરોપમ	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	સાગર	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	સાગર	૧૭	૧૭	૧૭	૧૮
ભાગ	૪	૩	૨	૧	૦	ભાગ	૩	૨	૧	૦	ભાગ	૧	૨	૩	૦
છેદ	૫	૫	૫	૫	૦	છેદ	૪	૪	૪	૦	છેદ	૪	૪	૪	૦

હવે કરણવશાવધ એવી આનતાદિકમાં પ્રત્યેક પ્રસ્તટે સ્થિતિ કહે છે.

ચઙ ચઙ પયરા ઉવરિં, કપ્પા ચત્તારિ આણયાઈયા ।

અટ્ઠારસ જહન્નાઈં, ઇગુત્તરિયા ય વુઢ્ઢીણ ॥ ૩૩ ॥

જાબાવીસં અયરા, અંતિમપયરમ્મિ અચ્છુણ કપ્પે ।

નવ પયરા અયરુત્તર, વુઢ્ઢી જા ઉવરિ ગેવિજ્જા ॥ ૩૪ ॥

ટીકાર્થ—સહસાર દેવલોકની ઉપર જે આનતાદિ ચાર કલ્પ છે તે દરેક ચાર ચાર પ્રસ્તરવાળા અને એકેક સાગરોપમની સ્થિતિમાં વૃદ્ધિવાળા છે. તેથી ત્યાં પણ સહસાર કલ્પની જેમ પ્રત્યેક પ્રસ્તટે સાગરોપમનો ચોથો ભાગ અધિક પામીએ. તેથી આનતકલ્પમાં પહેલે પ્રસ્તટે જઘન્યસ્થિતિ ૧૮ સાગ-

રોપમની છે ત્યાંથી એકેક પ્રસ્તટે સાગરોપમના ચોથા ભાગની વૃદ્ધિ કરતાં ત્યાં સુધી જવું કે યાવત્ અચ્યુત કલ્પના ચોથા પ્રસ્તટે ૨૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. આનું કરણ સહસ્રાર કલ્પની જેમ બાણી પોતાની મેળે સમજી લેવું. એ પ્રમાણે કરતાં આનતકલ્પના પહેલે પ્રસ્તટે ૧૮ $\frac{૧}{૩}$ સાગરોપમની, બીજે પ્રસ્તટે ૧૮ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૧૮ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની ને ચોથે પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ ૧૯ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાણવી. જઘન્ય તો બધે પ્રસ્તટે ૧૮ સાગરોપમની બાણવી.

પ્રાણુતકલ્પે પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ $\frac{૧}{૩}$ સાગરોપમની, બીજે પ્રસ્તટે ૧૯ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૧૯ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની અને ચોથે પ્રસ્તટે ૨૦ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણવી. જઘન્ય તો બધે પ્રસ્તટે ૧૯ સાગરોપમની બાણવી.

આરણુ દેવલોકે પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૦ $\frac{૧}{૩}$ સાગરોપમની, બીજે પ્રસ્તટે ૨૦ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૨૦ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની અને ચોથે પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ ૨૧ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણવી. જઘન્ય તો બધા પ્રસ્તટે ૨૦ સાગરોપમની બાણવી.

અચ્યુત કલ્પે પ્રથમ પ્રસ્તટે ૨૧ $\frac{૧}{૩}$ સાગરોપમની, બીજે પ્રસ્તટે ૨૧ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૨૧ $\frac{૨}{૩}$ સાગરોપમની ને ચોથે પ્રસ્તટે પરિપૂર્ણ ૨૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણવી. જઘન્ય તો બધે પ્રસ્તટે ૨૧ સાગરોપમની સ્થિતિ બાણવી.

ત્યારપછી યાવત્ ઉપરિતન ઉપરિતન ઐવેયક સુધી નવ પ્રસ્તટ છે. તે નવે પ્રસ્તટમાં ઉત્તરોત્તર એકેક સાગરોપમની વૃદ્ધિ કરવી કે જેથી નવમે પ્રસ્તટે-નવમે ઐવેયકે ૩૧ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. આ બાબત પ્રથમ કહેલ હોવાથી ફરીને કહેતા નથી. ૩૩-૩૪.

૯-૧૦-૧૧-૧૨ દેવલોક સંબંધી યંત્ર (૯)

આનત					પ્રાણુત					આરણુ					અચ્યુત				
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	પ્રતર	૧	૨	૩	૪
સાગર	૧૮	૧૮	૧૮	૧૮	સાગર	૧૯	૧૯	૧૯	૨૦	સાગર	૨૦	૨૦	૨૦	૨૧	સાગર	૨૧	૨૧	૨૧	૨૨
ભાગ	૧	૨	૩	૦	ભાગ	૧	૨	૩	૦	ભાગ	૧	૨	૩	૦	ભાગ	૧	૨	૩	૦
છેદ	૪	૪	૪	૦	છેદ	૪	૪	૪	૦	છેદ	૪	૪	૪	૦	છેદ	૪	૪	૪	૦

ઉપર પ્રમાણે ચારે નિકાયના દેવોની સ્થિતિ કહી, હવે ભવનો કહે છે. તેમાં પ્રથમ ભવનપતિના ભવનોની સંખ્યા કહે છે.

સત્તેવ ય કોડીઓ, હવંતિ બાવત્તરિ સયસહસ્સા ।

એસો ભવણસમાસો, ભવણવર્ઙ્ગં વિયાણિજ્ઞા ॥ ૩૫ ॥

અર્થ—સાત કોડ ને બહોંતેર લાખ—એટલી ભવનપતિના સર્વ ભવનોની સંખ્યા બાણુવી. ૩૫. (અહીં સમાસ શબ્દ સર્વસંખ્યાવાચક છે.)

હવે ભવનવાસીની જ પ્રત્યેક નિકાયની ભવનસંખ્યા કહે છે—

ચડસટ્ઠી અસુરાણં, નાગકુમારાણ હોઝ ચુલસીણ (ઈ) ।

બાવત્તરિ કણગાણં, વાડકુમારાણ છન્નઝડ્ઢ ॥ ૩૬ ॥

દીવદિસાડદહીણં, વિજ્ઞુકુમારથણિયઅગ્ગીણં ।

છળહંપિ જુયલયાણં, છાવત્તરિમો સયસહસ્સા ॥ ૩૭ ॥

ટીકાર્થ—અસુરકુમાર નિકાયના દક્ષિણ ઉત્તર બંને દિશાના મળીને ૬૪ લાખ ભવનો છે. નાગકુમાર નિકાયના દક્ષિણ ઉત્તર મળીને ૮૪ લાખ ભવનો છે. કનકના એટલે સુવર્ણકુમારના દક્ષિણોત્તર મળીને ૭૨ લાખ ભવનો છે. વાયુકુમારના દક્ષિણોત્તર મળીને ૯૬ લાખ ભવનો છે અને દ્રીપકુમાર, દિક્કુમાર, ઉદ્ધિકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, સ્તનિતકુમાર અને અગ્નિકુમાર એ છ નિકાયના યુગળના એટલે દક્ષિણ ને ઉત્તર બંને દિશાના મળીને ૭૬-૭૬ લાખ ભવનો છે. એ પ્રમાણે બધા મળીને દશે નિકાયના સર્વ સંખ્યાએ પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સાત કોડ ને ૭૨ લાખ ભવનો છે. ૩૬-૩૭.

હવે દક્ષિણ ને ઉત્તર દિશાના વિભાગે કરીને ભવનસંખ્યા કહે છે—

ચડતીસા ચડચત્તા, અડતીસં ચ સયસહસ્સાઈ ।

પન્ના ચત્તાલીસા, દાહિણઓ હંતિ ભવણાઈ ॥ ૩૮ ॥

તીસા ચત્તાલીસા, ચડતીસં ચેવ સયસહસ્સાઈ ।

છાયાલા છત્તીસા, ઉત્તરઓ હંતિ ભવણાઈ ॥ ૩૯ ॥

ટીકાર્થ—દક્ષિણ બાબુએ અસુરકુમારના ૩૪ લાખ, નાગકુમારના ૪૪ લાખ, સુવર્ણકુમારના ૩૮ લાખ, વાયુકુમારના ૫૦ લાખ અને દ્વીપકુમારાદિ છ નિકાયના ૪૦-૪૦ લાખ ભવનો બાણવા.

ઉત્તર બાબુએ અસુરકુમારના ૩૦ લાખ, નાગકુમારના ૪૦ લાખ, સુવર્ણકુમારના ૩૪ લાખ, વાયુકુમારના ૪૬ લાખ અને દ્વીપકુમારાદિ છ નિકાયના ૩૬-૩૬ લાખ ભવનો બાણવા. બંને દિશાની મળીને ઉપરની ૩૬-૩૭મી ગાથામાં લખ્યા પ્રમાણે દરેક નિકાયની ૬૪ લાખ વિગેરે સંખ્યા બાણવી.

ભવનપતિ દશ નિકાયના દક્ષિણોત્તર ભવનોનું યંત્ર (૧૦)

	૧ અસુર	૨ નાગ	૩ સુવર્ણ	૪ વાયુ	૫ દ્વીપ.	૬ દિક્.	૭ ઉદધિ	૮ વિદ્યુત	૯ સ્તનિત	૧૦ અગ્નિ
દક્ષિણ	૩૪	૪૪	૩૮	૫૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦	૪૦
ઉત્તર	૩૦	૪૦	૩૪	૪૬	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬	૩૬
કુલ	૬૪	૮૪	૭૨	૯૬	૭૬	૭૬	૭૬	૭૬	૭૬	૭૬

દશે નિકાયના ઉત્તર બાબુના ૪૦૬૦૦૦૦૦ અને દક્ષિણ બાબુના ૩૬૬૦૦૦૦૦ બંને દિશાના મળીને કુલ ૭૭૨૦૦૦૦૦ ભવનો બાણવા.

હવે તે ભવનનું પ્રમાણ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે—

**જંબુદીવસમા સ્વલુ, ભવણા જે હંતિ સંવસ્તુઙ્ગાગા ।
સંચિજ્ઞ વિત્થડા મજ્ઞિમા ઉ સેસા અસંચિજ્ઞા ॥ ૪૦ ॥**

ટીકાર્થ—જે ભવનો સર્વથી ક્ષુદ્રક-સર્વથી નાના છે તે પણ જંબુદ્વીપ સરખા એટલે એક લાખ યોજનના સમજવા. મધ્યમ પ્રમાણવાળા સંખ્યાત કોટાકોટી યોજન વિસ્તારવાળા સમજવા અને બાકીના ઉત્કૃષ્ટ પ્રમાણવાળા તે અસંખ્યેય કોટાકોટી પ્રમાણવાળા સમજવા. ૪૦

તે ભવનો કયાં છે ? તે બાણવા માટે કહે છે—

**રયણપ્પહપુઢવીણ, ઉવરિં હિટ્ઠા ય જોયણસહસ્સં ।
મુત્તૂળ મજ્ઞભાણ, ભવણાં ભવણવાસીણં ॥ ૪૧ ॥**

ટીકાર્થ—આ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે જે એક લાખ એંશી હજાર યોજન બડી છે; તેમાંથી ઉપર ને નીચે હજાર હજાર યોજન મૂકતાં બાકી રહેલા ૧૭૮૦૦૦ યોજનમાં ભવનપતિના ભવનો છે. ૪૧. બીજા એમ કહે છે કે—‘રત્નપ્રભા પૃથિવીની એક લાખ એંશી હજાર યોજનની બાડાઈના નીચલા અરધા ૬૦૦૦૦ યોજનને અવગાહીને ભવનપતિના ભવનો રહેલા છે.’ અન્યત્ર ‘ઉપર—નીચે એકેક હજાર યોજન મૂકીને બાકીના બધા સ્થાનોમાં યથાયોગપણે ભવનપતિના આવાસો રહેલા છે.’ એમ કહેલું છે.^૧ આવાસ એટલે કાયમાન સ્થાનીય^૨ મહામંડપો વિચિત્ર મણિરત્નોની પ્રભાવડે સકળ દિશારૂપ ચક્રવાળને જેણે પ્રકાશિત કર્યા છે તે સમજવા. ભવનો બહારથી ગોળ, અંદર ચોખંડા અને નીચે કમળની કર્ણિકાના સંસ્થાનવાળા જાણવા. કહ્યું છે કે—‘બહારથી વૃત્ત, અંદર ચતુરસ્ર અને અધો કર્ણિકાના આકારવાળા ભવનપતિના તેમ જ વ્યંતરોના ભવનો જાણવા.’ ઇતિ.

હવે દશ પ્રકારના ભવનવાસી નિકાયના નામો એક ગાથાવડે કહે છે—

અસુરા નાગા વિજ્ઞ, સુવર્ણ અગ્ની ય વાડ થળિયા ય ।

ઉદહી દીવ દિસા વિ ય, દસ ભેયા ભવનવાસીણં ॥ ૪૨ ॥

ટીકાર્થ—ભવનવાસી નિકાયોના અવાન્તર જાતિલેહને લઈને દશ લેહ છે તે આ પ્રમાણે—૧ **અસુરકુમાર** તે ભવપ્રત્યયના કારણભૂત તથાવિધનામકર્મના ઉદયથી નિચિત (૬૯) શરીરના અવયવવાળા, સર્વ અંગોપાંગ વિષયે પરમલાવણ્યસમન્વિત, કૃષ્ણકાંતિવાળા, મહાકાયવાળા, રત્નોત્કટ સુકુટવડે દેહી-પ્યમાન (ભાસ્વર) એવા સમજવા. ૨ **નાગકુમાર** તે મસ્તક ને મુખમાં અધિક શોભાવાળા, શ્વેત વર્ણવાળા અને મૃદુ લલિત ગતિવાળા જાણવા. ૩ **વિદ્યુત્કુમાર** તે સ્નિગ્ધ શરીરની કાંતિવાળા, જીતવાના સ્વભાવવાળા, તપાવેલા સુવર્ણસમાન વર્ણવાળા જાણવા. ૪ **સુવર્ણકુમાર** તે અધિક રૂપવંત ગ્રીવા ને હૃદયવાળા જાણવા. ૫ **અગ્નિકુમાર** તે સર્વ અંગોપાંગમાં વિશેષે માનો-

૧ રત્નપ્રમાના ૧૮૦૦૦૦ યોજનના પૃથ્વીપિંડમાંથી ઉપર નીચે હજાર હજાર યોજન મૂકી વચ્ચેના ૧૭૮૦૦૦ યોજનમાં તે નરકના ૧૩ પ્રતર છે તેણે ૩૮૦૦૦ યોજન રોક્યા છે. તેના બાર આંતરા દરેક ૧૧૫૮૩૬ યોજનના છે તેણે ૧૩૮૦૦૦ યોજન રોક્યા છે. તે બાર આંતરામાંથી પહેલા છેડા આંતરા શિવાય વચ્ચેના ૧૦ આંતરામાં ભવનપતિની ૧૦ નિકાયોના ભવનો છે એમ અન્યત્ર કહેલું છે. જુઓ તત્ત્વાર્થ પરિશિષ્ટ. ૨ આ શબ્દનો અર્થ બરાબર બેસતો નથી.

ન્માન પ્રમાણુવાળા, વિવિધ પ્રકારના આભરણથી શોભતા, ભાસ્વર ઉત્તમ કનક સમાન વર્ણુવાળા બાણુવા. ૬ વાયુકુમાર તે સ્થિર, પુષ્ટ ને વૃત્ત ગાત્રવાળા, નીચા ઉદરવાળા, પ્રિયગુવૃક્ષની જેવા અવદાત શ્યામ વર્ણુવાળા બાણુવા. ૭ સ્તનિત-કુમાર તે સ્નિગ્ધ શરીરની કાંતિવાળા, સ્થિર, ગંભીર ને સામો પડઘો પાડે તેવા મહાસ્વરવાળા, સુવિશુદ્ધ શ્રેષ્ઠ જાત્યવંત સુવર્ણુ સમાન ગૌરવર્ણુવાળા સમજવા. ૮ ઉદધિકુમાર તે વિશેષે ઉર્ધ્વ ને કટિને વિષે સુંદર રૂપવાળા, અવદાત-શ્વેત શરીરના વર્ણુવાળા સમજવા. ૯ દ્વીપકુમાર તે સ્કંધ, વક્ષસ્થળ, બાહુ ને અગ્રહસ્તમાં અધિક શોભાવાળા, તપાવેલા શ્રેષ્ઠ કનક સમાન વર્ણુવાળા સમજવા. ૧૦ દિક્કુમાર તે જંઘા અને પગના અગ્રભાગમાં અધિક શોભાવાળા, જાતિ-વંત તપેલા સુવર્ણુ સરખા વર્ણુવાળા સમજવા.

આ બધા દશે પ્રકારના ભવનવાસીઓ કાયમ વિવિધ પ્રકારના આભરણો અને શસ્ત્રોવડે અત્યંત વિરાજમાન બાણુવા. ૪૨.

હવે દશે પ્રકારની ભવનવાસી નિકાયના ચિન્હો ક્રમસર કહે છે—

ચૂડામણિ ફણિ વજ્રે, ગરુડે ઘડ મથર વદ્ધમાણે ય ।

અસ્સે સીહે હત્થી, અસુરાઈણં મુણસુ ચિંધે ॥ ૪૩ ॥

ટીકાર્થ—અસુરકુમાર વિગેરે દશે નિકાયના અનુક્રમે ચૂડામણિ વિગેરે ચિન્હો બાણુવા. તે આ પ્રમાણે—અસુરકુમારના મસ્તક પર રહેલા મુકુટને વિષે ચૂડામણિનું ચિન્હ, સુવર્ણુકુમારના ભૂષણોમાં સર્પનું ચિન્હ, વિદ્યુત્કુમારના ભૂષણોમાં વજ્રનું ચિન્હ, સુવર્ણુકુમારના ભૂષણોમાં ગરુડનું ચિન્હ, અગ્નિકુમારના મુકુટમાં ઘડાનું ચિન્હ, સ્તનિતકુમારના મુકુટમાં વર્ધમાન (શરાવસંપુટ) નું ચિન્હ, ઉદધિકુમારના ભૂષણોમાં અશ્વનું ચિન્હ, દ્વીપકુમારના ભૂષણોમાં સિંહનું ચિન્હ અને દિક્કુમારના ભૂષણોમાં હસ્તિનું ચિન્હ બાણુવું. પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યું છે કે—“ અસુર, નાગ, સુવર્ણુ, વિ ત્, અગ્નિ, દ્વીપ, ઉદધિ, દિશી, પવન ને સ્તનિત નામે દશ પ્રકારના ભવનવાસી દેવો છે. ૧. તેમના મુકુટ વિગેરે રત્નાભૂષણો ચૂડામણિ, નાગફણા, ગરુડ, વજ્ર, પૂર્ણકળશ, સિંહ, અશ્વ, શ્રેષ્ઠ હસ્તિ, મકર ને વર્ધમાનવડે નિયુક્ત વિચિત્ર ચિન્હવાળા હોય છે. ૨. ” ઉપપાતિક સૂત્રમાં પણ એ જ પ્રમાણે કહેલ છે. જેઓ—
ચૂડામણિફણિવજ્રે ગરુડે ઘડ ય અસ્સ વદ્ધમાણે ય । મયરે સીહે હત્થી એવો પાઠ કહે છે તે અપપાઠ છે; કારણ કે તે ઉપર બતાવેલા પ્રજ્ઞાપના વિગેરેના પાઠનો વિરોધી છે—તેનાથી જૂદો પડે છે. ૪૩

હવે તે અસુરકુમારાદિનો વર્ણુવિભાગ કહે છે:—

કાલા અસુરકુમારા, નાગા ઉદહી ય પંડુરા દો વિ ॥
 વરકણયતવિયગોરા, હુંતિ સુવળ્ળા દિસા થળિયા ॥ ૪૪ ॥
 ઉત્તત્તકણયવન્ના, વિજ્જૂ અગ્ગી ય હુંતિ દીવા ય ॥
 સામા પિયંગુવન્ના, વાયુકુમારા મુળેયવ્વા ॥ ૪૫ ॥

આ બંને ગાથા સ્પષ્ટાર્થવાળી હોવાથી ટીકાકારે તેની વ્યાખ્યા કરી નથી. તેનો શબ્દાર્થ એ છે કે—‘અસુરકુમાર શ્યામવર્ણુવાળા છે. નાગકુમાર ને ઉદ્ધિ-કુમાર બંને પંડુર (ઉજ્જવળ) વર્ણુવાળા છે. શ્રેષ્ઠ તપાવેલા કનક સમાન ગૌર-વર્ણુવાળા સુવર્ણુકુમાર, દિશીકુમાર ને સ્તનિતકુમાર છે. તપાવેલા સુવર્ણુ સમાન (કિંચિત રક્ત) વર્ણુવાળા વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર ને દ્વીપકુમાર છે અને પ્રિયંશુસમાન શ્યામવર્ણુવાળા વાયુકુમાર છે. ૪૪-૪૫

હવે એમનો વસ્ત્રવિષયે વર્ણુવિભાગ કહે છે:—

અસુરેસુ હુંતિ રત્તા, સિલિંધપુપ્ફપ્પમા ય નાગુદહી ।
 આસાસગવસળધરા, હુંતિ સુવળ્ળા દિસા થળિયા ॥ ૪૬ ॥
 નીલાણુરાગવસળા, વિજ્જૂ અગ્ગી ય હુંતિ દીવા ય ।
 સંજ્ઞાણુરાગવસળા, વાઝકુમારા મુળેયવ્વા ॥ ૪૭ ॥

ટીકાર્થ—અસુરકુમારોના પ્રાચુર્યે કરીને રક્ત વસ્ત્રો હોય છે. નાગકુમાર ને ઉદ્ધિકુમારના સિલિન્ધપુપ્પ જેવા એટલે નીલવર્ણુના વસ્ત્રો હોય છે. સુવર્ણુકુમાર, દિશાકુમાર ને સ્તનિતકુમાર અશ્વના મુખના પ્રીણુ જેવા વર્ણુના વસ્ત્રોને એટલે ઘણે ભાગે શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા હોય છે. વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર ને દ્વીપકુમાર નીલવર્ણુવાળા વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા હોય છે અને સંધ્યાના રંગ જેવા વર્ણુવાળા વસ્ત્રને ધારણ કરનારા વાયુકુમાર હોય છે. ૪૬-૪૭

હવે એ ભવનપતિની દશે નિકાયના દક્ષિણ ને ઉત્તર વિભાગના બે બે ઈંદ્રો છે તેના નામો કહે છે—

ચમરે બલી ય ધરળે, ભૂયાળંદે ય વેણુદેવે ય ।
 તત્તો ય વેણુદાલી, હરિકંત હરિસ્સહે ચેવ ॥ ૪૮ ॥

અગ્નિસિંહ અગ્નિમાણવ, પુત્ર વસિષ્ઠે તહેવ જલકંતે ।
 જલપહ તહ અમિઅગર્હ, બીણ મિઅવાહણે ઇંદે ॥ ૪૯ ॥
 વેલંબે ય પમંજણ, ઘોસે ચેવ ય તહા મહાઘોસે ।
 ભવણવર્ઘે ઇંદાણં, નામાઈં હવંતિ ણ્યાઈં ॥ ૫૦ ॥

ટીકાર્થ—દક્ષિણ ને ઉત્તરદિશાના વિભાગે અસુરકુમારના ચમર ને બલિ, નાગકુમારના ધરણુ ને ભૂતાનંદ, સુવર્ણકુમારના વેણુદેવ ને વેણુદાલી, વિદ્યુતકુમારના હરિકાંત ને હરિસ્સહ, અગ્નિકુમારના અગ્નિશિખ ને અગ્નિમાણુવ, ક્ષીપકુમારના પુણ્ય ને વશિષ્ઠ, ઉદધિકુમારના જળકાંત ને જળપ્રલ, દિક્ષકુમારના અમિતગતિ ને અમિતવાહન, વાયુકુમારના વેલંબ ને પ્રલંબન અને સ્તનિતકુમારના ઘોષ ને મહાઘોષ નામો જાણવા. ઇંદ્રો ૪૮-૪૯-૫૦

શ્રી દેવેન્દ્રસ્તવ પ્રકરણમાં પાંચ ગાથાવડે ઉપર પ્રમાણે જ દશે નિકાયના બે બે ઇંદ્રોના નામો કહ્યા છે. તે ગાથાની જરૂર ન જણાવાથી અહીં લખી નથી.

હવે કયા ઇંદ્રની કયા વિષયમાં કેટલી શક્તિ છે તે ટીકાકાર કહે છે:—

ચમર અસુરકુમારનો રાજા (ઇંદ્ર) જંબૂદ્વીપથી માંડીને ચમરચંચા રાજધાની સુધી જેટલો અવકાશાંતર છે તેટલો વૈક્રિયશક્તિવડે વિકુર્વેલા અસુરકુમારો અને અસુરકુમારિકાઓવડે સતત પૂરી શકે છે. ધરણુ નાગકુમારોનો અધિપતિ (ઇંદ્ર) વૈક્રિયશક્તિવડે વિકુર્વેલી એક ક્ષણાએ કરીને આખા જંબૂદ્વીપને આચ્છાદિત કરી શકે છે. સુવર્ણકુમારનો અધિપતિ ગરૂડ અથવા વેણુદેવ ઇંદ્ર જો પોતાની શક્તિ ફેરવવાનો ઉત્સાહ કરે તો વૈક્રિયશક્તિથી વિકુર્વેલા ગરૂડની એક પાંખવડે આખા જંબૂદ્વીપને ઢાંકી દઈ શકે છે. ક્ષીપકુમારનો રાજા પુણ્ય નામે ઇંદ્ર વૈક્રિયશક્તિવડે વિકુર્વેલા પોતાના હસ્તતળવડે આખા જંબૂદ્વીપને આચ્છાદન કરવા સમર્થ થઈ શકે છે. ઉદધિકુમારનો રાજા જળકાંત ઇંદ્ર પોતાની શક્તિથી નિષ્પાદન કરેલી એક જલલહેરવડે આખા જંબૂદ્વીપને પલાળી શકે છે. અમિતગતિ નામનો દિશાકુમારનો ઇંદ્ર એક પગની પાનીના પ્રહારવડે આખા જંબૂદ્વીપને કંપાવી શકે છે. વેલંબ નામે વાયુકુમારનો રાજા (ઇંદ્ર) એક પવનના ગુંબરવડે આખા જંબૂદ્વીપને ભરી દઈ શકે છે. સ્તનિતકુમારનો ઘોષ નામનો ઇંદ્ર એક સ્તનિત(ગર્જન)ના શબ્દવડે આખા જંબૂદ્વીપને બધિર (બહેર) કરી શકે છે. હરિકાંત નામનો વિદ્યુતકુમારનો ઇંદ્ર એક વિદ્યુત(વીજળી)ના ઝબકારાવડે આખા

જંબૂદ્વીપને પ્રકાશિત કરી શકે છે. અગ્નિકુમારનો અગ્નિશિખ નામનો ઇંદ્ર એક અગ્નિજ્વાલાવડે આખા જંબૂદ્વીપને બાળી શકે છે. આ પ્રકારના સામર્થ્ય કરતાં ઉત્તર બાળુના બલિ, ભૂતાનન્દ, વેણુદાલિ, વશિષ્ઠ, જળપ્રભ, અમિતવાહન, પ્રભંજન, મહાઘોષ, હરિસ્સહ અને અગ્નિમાણવક નામના ઇંદ્રોનું સામર્થ્ય કાંઈક અધિક જાણવું.

હવે બીજી રીતે તેની શક્તિની ભાવના કહે છે—ભવનપતિના ૨૦ ઇંદ્રોમાંથી કોઈપણ એક ઇંદ્ર પોતાની વૈકિચ શક્તિથી વિકુવેલા કુમાર અને કુમારિકાના રૂપોવડે તિર્છા સંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોને સતત અવગાઠ કરી દેવાને સમર્થ છે. તેમ જ તેમાંનો કોઈપણ એક ઇંદ્ર જંબૂદ્વીપનું છત્ર અને મેરૂપર્વતનો દંડ કરીને તેને ડાબા હસ્તવડે ઉપાડે તો તેમાં તેને લેશપણ પ્રયાસ જણાય નહીં એવી શક્તિવાળા છે. આ સંબંધમાં દેવેન્દ્રસ્તવ પ્રકરણમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ ભવનપતિના ઇંદ્રોની શક્તિને સૂચવનારી ૧૩ ગાથાઓ છે તે ટીકામાં આપેલી છે પરંતુ તેમાં કાંઈ પણ વિશેષ ન હોવાથી તે ગાથા કે અર્થ અહીં આપવામાં આવેલ નથી.

હવે ઉપર જણાવેલા ઇંદ્રોમાંથી કયા ઇંદ્રના તિર્યગ્લોકમાં કયા દ્વીપમાં કે સમુદ્રમાં આવાસો છે તે કહે છે—વિદ્યુત્કુમારના ઇંદ્ર હરિકાન્ત ને હરિસ્સહના આ જંબૂદ્વીપમાં અનુક્રમે વિદ્યુત્પ્રભ ને માદ્યવંત ગજદંત અથવા વક્ષસ્કાર પર્વત ઉપર આવાસ છે. વાયુકુમાર ને સુવર્ણકુમારના મળીને ચાર ઇંદ્રોના આવાસો પુષ્કરવર દ્વીપના મધ્યમાં રહેલા માનુષોત્તર પર્વત ઉપર છે. દ્વીપકુમાર, દિક્કુમાર, અગ્નિકુમાર ને સ્તનિતકુમારના મળીને આઠ ઇંદ્રોના આવાસો અરુણવરદ્વીપમાં છે. અસુરકુમાર, નાગકુમાર ને ઉદધિકુમારના મળીને છ ઇંદ્રોના આવાસો અરુણવર સમુદ્રમાં છે. કહ્યું છે કે—“ બે ઇંદ્રોના જંબૂદ્વીપમાં, ચાર ઇંદ્રોના માનુષોત્તર પર્વત ઉપર, છ ઇંદ્રોના અરુણવર સમુદ્રમાં ને આઠ ઇંદ્રોના અરુણવરદ્વીપમાં આવાસો છે. તે આ પ્રમાણે—અસુર, નાગ ને ઉદધિકુમારના આવાસો અરુણવર સમુદ્રમાં છે ને ત્યાં જ તેની ઉત્પાદશય્યા છે. અર્થાત્ ત્યાં જ ઉપજે છે. દ્વીપ, દિશા, અગ્નિ અને સ્તનિતકુમારના આવાસો અરુણવરદ્વીપમાં છે ને ત્યાં જ તેની ઉત્પાદશય્યા છે. વાયુકુમાર ને સુવર્ણકુમારના ઇંદ્રોના આવાસ માનુષોત્તર પર્વત ઉપર છે. અને હરિકાન્ત ને હરિસ્સહ વિદ્યુત્કુમારના ઇંદ્રના આવાસ વિદ્યુત્પ્રભ ને માદ્યવંત ગજદંત ગિરિ ઉપર જંબૂદ્વીપમાં છે. ” ઇતિ.

હવે ભવનપતિના ઇંદ્રોના સામાનિક ને આત્મરક્ષક દેવોનું પ્રમાણ કહે છે—

**ચતસટ્ટી સટ્ટી ચલુ, છચ્ચ સહસ્સા ઉ અસુરવજ્જાણં ।
સામાણિઆ ઉ ણ્ણ, ચત્તગ્ગુણા આયરસ્કાઓ ॥ ૫૧ ॥**

ટીકાર્થ—અસુરાધિપતિ ચમરેંદ્રને નિશ્ચયે ૬૪૦૦૦ સામાનિક દેવો છે, બર્લીંદ્રને ૬૦૦૦૦ છે. અસુરકુમારના બે ઇંદ્રો શિવાયના ૧૮ ઇંદ્રોને છ છ હજાર સામાનિક દેવો છે. આત્મરક્ષક એટલે સ્વાંગરક્ષક દેવો સામાનિકની અપેક્ષાએ તેનાથી ચોગુણા છે. એટલે કે અસુરકુમારના ચમરેંદ્રને ૨૫૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો છે અને બર્લીંદ્રને ૨૪૦૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવો છે. બાકીની નવ નિકાયના ધરણુ વિગેરે ૧૮ ઇંદ્રોને ચોવીશ ચોવીશ હજાર આત્મરક્ષક દેવો છે. ૫૧

હવે સામાનિક ને આત્મરક્ષકનો પ્રસ્તાવ ચાલતો હોવાથી વ્યંતરમાં અને જ્યોતિષીમાં પણ સામાનિક ને આત્મરક્ષક દેવો કેટલા છે તે કહે છે—

**સામાણિઆણ ચરો, સહસ્સ સોલસં ચ આયરસ્કાણં ।
પત્તેયં સવ્વેસિં, વંતરવહ્સસિરવીણં ચ ॥ ૫૨ ॥**

ટીકાર્થ—દક્ષિણ ને ઉત્તર બંને દિશાના વ્યંતરેંદ્રોને તેમ જ અસં-જયેય દ્વીપ સમુદ્રભાવી ચંદ્રોને અને સૂર્યોને એટલે કે જ્યોતિષીના ઇંદ્રોને પ્રત્યેકે સામાનિક દેવો ચાર ચાર હજાર અને આત્મરક્ષક દેવો ૧૬-૧૬ હજાર બાણવા. ૫૨

હવે વૈમાનિકના ઇંદ્રોને સામાનિક ને આત્મરક્ષક દેવો કેટલા છે તે કહે છે—

**ચરણસીઈ અસીઈ, વાવત્તરી સત્તરી ચ સટ્ટી ચ ।
પન્ના ચત્તાલીસા, તીસા વીસા દસસહસ્સા ॥ ૫૩ ॥**

ટીકાર્થ—સૌધર્માધિપતિ શકેંદ્રને સામાનિક દેવ ૮૪૦૦૦ છે. ઇશાન કલ્પના અધિપતિ ઇશાનેંદ્રને ૮૦૦૦૦ છે. સનતકુમારકલ્પના સ્વામી સનતકુમારેંદ્રને ૭૨૦૦૦ છે. માહેંદ્ર કલ્પાધિપતિ માહેંદ્રને ૭૦૦૦૦ છે. બ્રહ્મલોકેંદ્રને ૬૦૦૦૦ છે. લાંતકેંદ્રને ૫૦૦૦૦ છે. મહાશુકેંદ્રને ૪૦૦૦૦ છે. સહસ્રારેંદ્રને ૩૦૦૦૦ છે. આનતપ્રાણુતેંદ્રને ૨૦૦૦૦ છે અને આરણુ અચ્યુતેંદ્રને ૧૦૦૦૦ છે. ૫૩

બધા ઇંદ્રોને આત્મરક્ષક દેવો સામાનિકથી ચોગુણા છે.

ચારે નિકાયના દેવોના સામાનિક ને આત્મરક્ષક દેવોનું યંત્ર (૧૧)

વૈમાનિક	સામાનિક	આત્મરક્ષક	ભવનપતિ	સામાનિક	અંગરક્ષક
સૌધર્મેન્દ્ર	૮૪૦૦૦	૩૩૬૦૦૦	ચમરેન્દ્ર	૬૪૦૦૦	૨૫૬૦૦૦
ઇશાનેન્દ્ર	૮૦૦૦૦	૩૨૦૦૦૦	બલીન્દ્ર	૬૦૦૦૦	૨૪૦૦૦૦
સનતકુમારેન્દ્ર	૭૨૦૦૦	૨૮૮૦૦૦	નવનિકાયના ૧૮ ઇંદ્રના દરેકના	૬૦૦૦	૨૪૦૦૦
મહેન્દ્ર	૭૦૦૦૦	૨૮૦૦૦૦	વ્યંતર	સામાનિક	અંગરક્ષક
બ્રહ્મેન્દ્ર	૬૦૦૦૦	૨૪૦૦૦૦	દક્ષિણોત્તરના મળી ૩૨ ઇંદ્રના દરેકના	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦
લાંતકેન્દ્ર	૫૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦			
મહાશુક્રેન્દ્ર	૪૦૦૦૦	૧૬૦૦૦૦	જ્યોતિષી	સામાનિક	અંગરક્ષક
સહસ્રારેન્દ્ર	૩૦૦૦૦	૧૨૦૦૦૦	સ્થિર ને ચર અસંખ્ય ચંદ્ર, સૂર્યના દરેકના	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦
આનતપ્રાણુતેન્દ્ર	૨૦૦૦૦	૮૦૦૦૦			
આરણુઅચ્યુતેન્દ્ર	૧૦૦૦૦	૪૦૦૦૦			

હવે ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીઓની સંખ્યા કહે છે.

પંચ ય છપ્પિય ચઠ ચઠ, અદ્રેવ કમેણ અગ્ગમહિસીઓ ।
અસુરનાગાઙ્ગવંતર—જોડસકપ્પદુર્ગિંદાણં ॥ ૫૪ ॥

ટીકાર્થ—આ ગાથામાં પૂર્વાર્ધ ને ઉત્તરાર્ધ પદોની યથાસંખ્ય યોજના કરવી. તે આ પ્રમાણે—અસુરકુમારના અધિપતિ ચમરેન્દ્રને અને બલીન્દ્રને પાંચ પાંચ ઇંદ્રાણીઓ હોય છે અને બીજી નાગકુમારાદિ નવ નિકાયના ધર-ભ્રુન્દ્રાદિ ૧૮ ઇંદ્રોને છ છ ઇંદ્રાણીઓ હોય છે. વ્યંતરાધિપતિઓને અને જ્યોતિષીના ઇંદ્રો ચંદ્ર તથા સૂર્યોને ચાર ચાર ઇંદ્રાણીઓ હોય છે. પ્રથમના બે કદ્દના સૌધર્મ ને ઇશાનના ઇંદ્રોને આઠ આઠ ઇંદ્રાણીઓ હોય છે. તેની ઉપરના દેવલોકોમાં દેવીઓની ઉત્પત્તિ જ નથી. તેમ ઉપરના દેવલોકોના ઇંદ્રોને કોઈ પરિગૃહીતા દેવીઓ પણ નથી. કેવળ વિષયેચ્છાની ઉત્પત્તિ સમયે યથા-યોગ સૌધર્મ ને ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલી તેને યોગ્ય અપરિગૃહીતા (ગણિકા જેવી) દેવીઓ તેના ઉપલોગ માટે તેને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી તેમને અગ્રમહિષીઓનો સંભવ નથી. ૫૪

આ પ્રમાણે પ્રસજ્ઞાનુપ્રસજ્ઞ કેટલીક વાતો કહી, હવે પ્રસ્તુત કહે છે. ઉપર ભવનવાસીના ભવનોની વક્તવ્યતા કહી, હવે વ્યંતરના સ્થાનોની વક્તવ્યતા કહે છે:—

તિરિ ઉવવાઈયાણં, રમ્મા ભોમનગરા અસંખેજ્ઞા ।

તત્તો સંખેજ્ઞગુણા, જોઈસિયાણં વિમાણાઓ ॥ ૫૫ ॥

ટીકાર્થ—તિર્યગ્લોકમાં ઉપપાત-જન્મ હોવાથી તિર્યગ્લોકોપપાત એવી સંજ્ઞાવાળા વ્યંતરો કહીએ. તેમના જે નગરો ભૂમિની અંદર છે તે અસંખ્યાત છે. અતિ મનોહર-રમણિક છે. ‘તેમાં રહેનારા કેટલાક ઉપચિત કરેલ છે પૂર્વ-જન્મમાં પુણ્યનો સમૂહ જેણે એવા વ્યંતર દેવો શ્રેષ્ઠ એવી તરૂણ વ્યંતરીઓના ગીતવાદિત્રના સુંદર શબ્દોવડે આકર્ષિત થયેલા ચિત્તવાળા નિત્ય પ્રમુદિત રહેતા સતા જતા કાળને પણ ભણુતા નથી. ’ કહ્યું છે કે—

તર્હિ દેવા વંતરિયા, વરતરૂણીગીયવાઈયરવેળં ।

નિચં મુહિયા પમુહ્યા, ગયં પિ કાલં ન યાણંતિ ॥ ૧ ॥

(અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.) તે વ્યંતર સંબંધી અસંખ્ય નગરો કરતાં સંખ્યાત ગુણુ જ્યોતિષક દેવોના વિમાનો છે. એ વાત અહીં તેનો અધિકાર નહીં છતાં પ્રસ્તાવ તેનો હોવાથી કહેલ છે. ૫૫.

હવે વ્યંતરના નગરોનું પરિમાણ કહે છે—

જંબુદ્વીવસમા ચલુ, ઉક્કોસેણં હવંતિ તે નગરા ।

ચુડ્ઢા ચિત્તસમા ચલુ, વિદેહસમગા ઉ મજ્ઞિમગા ॥૫૬॥

ટીકાર્થ—તે ભૂમિમાં રહેતા વ્યંતરોના નગરો ખલુ ઇતિ નિશ્ચયે મોટા છે તે જંબુદ્વીપ જેવડા લાખ યોજનના બાણુવા. સર્વ લઘુ-નાનામાં નાના નગરો ક્ષેત્ર સમા એટલે ભરતક્ષેત્ર જેવડા બાણુવા અને મધ્યમ પ્રમાણુવાળ મહાવિદેહ-ક્ષેત્ર જેવડા બાણુવા. ૫૬.

હવે તે ભૂમિમાં રહેલા નગરો ક્યાં છે તે કહે છે—

હિટ્ટોવરિ જોયણસય-રહિણ રયણાણ જોયણસહસ્સે ।

પદમે વંતરિયાણં, ભોમાઈં હંતિ નગરાઈં ॥ ૫૭ ॥

ટીકાર્થ—રત્નપ્રભા પૃથિવીના પ્રથમના હજાર યોજનના રત્નકાંડમાં ઉપર ને હેઠલ સો સો યોજન મૂકીને વચલા ૮૦૦ યોજન પ્રમાણુ રત્નકાંડના મધ્ય ભાગમાં ભૂમિ અંતરવર્તિ વ્યંતરોના નગરો છે. (મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર દ્વીપોમાં ને સમુદ્રોમાં જે વ્યંતરોની નગરીઓ છે તે જીવાભિગમાદિ સૂત્રોથી જાણવી.) ૫૭.

હવે વ્યંતરોની આઠ નિકાયના નામો કહે છે—

**પિસાયમૂઆ જસ્કા ય, રક્સા કિંનરા ય કિંપુરિસા ।
મહોરગા ય ગંધવા, અદ્ધવિહા વાળમંતરિયા ॥ ૫૮ ॥**

ટીકાર્થ—વનના અંતરો તે વનાન્તરો તેમાં થાય તે વાનમન્તરા વ્યંતરા કહીએ. તે આઠ પ્રકારના છે. પિશાચ ૧, ભૂત ૨, યક્ષ ૩, રાક્ષસ ૪, કિંનર ૫, કિંપુરૂષ ૬, મહોરગ ૭ અને ગંધર્વ ૮. ૫૮.

હવે તે આઠ નિકાયના દેવોનું વિશેષ વર્ણન અને તેના પેટાભેદ કહે છે—

૧ પિશાચ—સ્વભાવથી જ બહોળતાએ રૂપવંત, સૌમ્ય દર્શનવાળા, હાથમાં ને ડોકમાં મણિરત્નમય ભૂષણવાળા હોય છે. તે ૧૫ પ્રકારના છે—કુષ્માંડ ૧, પાટક ૨, જોષ ૩, આહ્નિક ૪, કાલ ૫, મહાકાલ ૬, ચોક્ષ ૭, અચોક્ષ ૮, તાલપિશાચ ૯, મુખરપિશાચ ૧૦, અધસ્તારક ૧૧, દેહ ૧૨, મહાદેહ ૧૩, તુણ્ણીક ૧૪, વનપિશાચ ૧૫. ઇતિ.

૨ ભૂત—સારા રૂપવાળા, સૌમ્ય અને નાના પ્રકારનું વિલેપન કરનારા હોય છે. તેના નવ પ્રકાર છે—સુરૂપ ૧, પ્રતિરૂપ ૨, અતિરૂપ ૩, ભૂતોત્તમ ૪, સ્કન્દિક ૫, મહાસ્કન્દિક ૬, મહાવેગ ૭, પ્રતિચ્છન્ન ૮, આકાશગ ૯. ઇતિ.

૩ યક્ષ—ગંભીર, પ્રિયદર્શનવાળા, વિશેષે માનોન્માન પ્રમાણુવાળા, હાથ પગના તળિયા, નખ, તાળુ, જીભ ને હોઠ જેના રક્ત છે એવા, ભાસ્વર મુકુટને ધારણ કરનારા, નાના પ્રકારના રત્નોના આભૂષણોવાળા હોય છે. તેના ૧૩ પ્રકાર છે—પૂર્ણભદ્ર ૧, માણિભદ્ર ૨, શ્વેતભદ્ર ૩, હરિભદ્ર ૪, સુમનોભદ્ર ૫, વ્યતિપાતકભદ્ર ૬, સુભદ્ર ૭, સર્વતોભદ્ર ૮, મનુષ્યપક્ષ ૯, ધનાધિપતિ ૧૦, ધનાહાર ૧૧, રૂપયક્ષ ૧૨, યક્ષોત્તમ ૧૩. ઇતિ.

૪ રાક્ષસ—ભયંકર, ભયંકર દર્શનવાળા, વિકરાળ રાતા ને લાંબા હોઠવાળા, તપનીય આભૂષણોવાળા અને નાના પ્રકારના વિલેપન કરનારા હોય છે.

તેના સાત પ્રકાર છે—ભીમ ૧, મહાભીમ ૨, વિઘ્ન ૩, વિનાયક ૪, જળરાક્ષસ ૫, રાક્ષસરાક્ષસ ૬, પ્રક્ષરાક્ષસ ૭. ઇતિ.

૫ કિન્નર—સૌમ્યદર્શનવાળા, મુખમાં અધિક રૂપશોભાવાળા અને મુકુટના મૌલિભૂષણવાળા હોય છે. તે દશ પ્રકારના છે—કિન્નર ૧, કિંપુરૂષ ૨, કિંપુરૂષોત્તમ ૩, હૃદયંગમ ૪, રૂપશાલિ ૫, અનિન્દિત ૬, કિન્નરોત્તમ ૭, મનોરમ ૮, રતિપ્રિય ૯, રતિશ્રેષ્ઠ ૧૦. ઇતિ.

૬ કિંપુરૂષ—ઊરૂ ને બાહુમાં અધિક રૂપશોભાવાળા, મુખમાં અધિક ભાસ્વર, વિવિધ આભરણોથી શોભતા, વિચિત્ર પુષ્પમાળા ને વિલેપનવાળા હોય છે. તે દશ પ્રકારના છે—પુરૂષ ૧, સત્પુરૂષ ૨, મહાપુરૂષ ૩, પુરૂષવૃષભ ૪, પુરૂષોત્તમ ૫, અતિપુરૂષ ૬, મહાદેવ ૭, મરૂત ૮, મરૂતપ્રભ ૯ અને યશસ્વંત ૧૦. ઇતિ.

૭ મહોરગ—મહાવેગવાળા, સૌમ્ય, સૌમ્યદર્શનવાળા, મોટા શરીરવાળા, વિસ્તૃત અને પુષ્ટ સ્કન્ધ ને ગ્રીવાવાળા, વિવિધ પ્રકારના વિલેપનવાળા અને વિવિધ આભરણોથી ભૂષિત હોય છે. તે દશ પ્રકારના છે—ભુજંગ ૧, ભોગશાલિ ૨, મહાકાય ૩, અતિકાય ૪, સ્કન્ધશાલિ ૫, મનોરમ ૬, મહાવેગ ૭, મહેષ્વક્ષ ૮, મેરૂકાન્ત ૯ ને ભાસ્વંત (ભાસ્વર) ૧૦. ઇતિ.

૮ ગાંધર્વ—પ્રિયદર્શનવાળા, રૂપવંત, સારા મુખાકારવાળા, સારા સ્વરવાળા, મસ્તકે મુકુટને ધારણ કરનારા અને હારવડે શોભિત હોય છે. તેના બાર પ્રકાર છે—હાહા ૧, હૂહૂ ૨, તુમ્બુરૂ ૩, નારદ ૪, ઋષિવાદક ૫, ભૂતવાદક ૬, કાદમ્બ ૭, મહાકાદમ્બ ૮, રૈવત ૯, વિશ્વાવસુ ૧૦, ગીતરતિ ૧૧, ગીતયશ ૧૨. ઇતિ.

હવે તે આઠે નિકાયના દક્ષિણ ને ઉત્તર બાજુના જે જે બે ઇંદ્રો છે તેના નામો કહે છે:—

કાલે ય મહાકાલે, સુરૂવપડિરૂવપુન્નમદે ય ।

અમરવદ્માણિમદે, ભીમે ય તહા મહાભીમે ॥ ૫૧ ॥

કિન્નરકિંપુરિસે खलु, सप्पुरिसे चैव तहा महापुरिसे ।

अङ्कायमहाकाये, गीयरई चैव गीयजसे ॥ ६० ॥

ટીકાર્થ:—દક્ષિણ દિશાના પિશાચોનો ઇંદ્ર કાળ, ઉત્તર દિશાનો મહા કાળ, દક્ષિણ દિશાના ભૂતોનો ઇંદ્ર સુરપ, ઉત્તર દિશાનો પ્રતિરૂપ, એ રીતે યક્ષના પૂર્ણભદ્ર ને માણિભદ્ર, રાક્ષસના ભીમ ને મહાભીમ, કિન્નરના કિન્નર ને કિંપુરૂષ, કિંપુરૂષના સત્પુરૂષ ને મહાપુરૂષ, મહોરગના અતિકાય ને મહાકાય અને ગન્ધર્વોના ગીતરતિ ને ગીતયશ નામના ઇંદ્ર બાણવા. ૫૯-૬૦.

હવે એ પિશાચાદિ નિકાયોના ચિન્હો કહે છે:—

ચિંધાઈ કલંબજ્ઞાણ, સુલસવડે તહ ય હોઈ खट्वांगे ।
असोय चंपण वि य, नागे तह तुंबरू चेव ॥ ૬૧ ॥

ટીકાર્થ:—પિશાચાદિ આઠ નિકાયના અનુક્રમે આ પ્રમાણે ચિન્હો બાણવા. પિશાચના ધ્વજમાં કદમ્બવૃક્ષનું ચિન્હ, ભૂતને સુલસ નામની વનસ્પતિ વિશેષનું ચિન્હ, યક્ષને વટવૃક્ષનું, રાક્ષસને ખટ્વાંગનું, કિન્નરોને અશોકવૃક્ષનું, કિંપુરૂષને ચંપકવૃક્ષનું, મહોરગને નાગવૃક્ષનું અને ગંધર્વોને તુંબરૂવૃક્ષનું ચિન્હ બાણવું. (આમાં ૭ ચિન્હો તો વૃક્ષના જ છે.) ૬૧.

હવે પિશાચાદિનો વર્ણ વિભાગ કહે છે—

सामावदाय जस्का, सव्वे वि य महोरगा संगंधवा ।
अवदाया किंपुरिसा, सरक्खा हुंति वन्नेणं ॥ ૬૨ ॥
काला भूया सामा य, पिसाया किन्नरा पियंगुनिभा ।
एसो वन्नविभागो, वंतरिआणं सुरवराणं ॥ ૬૩ ॥

ટીકાર્થ:—શ્યામ છતાં જે અવદાત એટલે નિર્મળ હોય તે શ્યામાવદાત કહીએ, તેવા વર્ણવાળા સર્વે યક્ષ, સર્વે મહોરગ અને સર્વે ગંધર્વો છે. અવદાત એટલે શુભ્ર-ઉજ્જ્વળ વર્ણવાળા કિંપુરૂષ અને રાક્ષસ છે. ભૂત કૃષ્ણ-વર્ણવાળા છે, પિશાચ શ્યામવર્ણના છે અને કિન્નર પ્રિયંગુ સરખા (નીલ) વર્ણવાળા છે. આ પ્રમાણે વર્ણવિભાગ વ્યંતરેન્દ્રોના ઇન્દ્રોનો (ઉપલક્ષણથી તે જાતિના દેવોનો પણ) બાણવો. ૬૨-૬૩.^૧

૧ અહીં વાણવ્યંતરોની આઠ નિકાય અને તેના ૧૬ ઇન્દ્રો સંબંધી કાંઇપણ હકીકત કાંઇપણ કારણથી આપવામાં આવેલ જણાતી નથી.

આ પ્રમાણે વ્યંતરૈના નગરાદિની વક્તવ્યતા કહી, હવે જ્યોતિષ્કના વિમાનોની વક્તવ્યતા કહે છે. તેમાં સામાન્યથી તેના વિમાનની સંખ્યા ઉપર કહી છે કે વ્યંતરૈના અસંખ્યાતા નગરો કરતાં જ્યોતિષ્કના વિમાનો સંખ્યાત ગુણ છે. હવે પ્રતિક્રીપે ને પ્રતિસમુદ્રે ચંદ્રાદિની સંખ્યા પ્રતિપાદન કરે છે:—

દો ચંદા इह दीवे, चत्तारि य सायरे लवणतोये ।

धायइसंडे दीवे, बारस चंदा य सूराय ॥ ૬૪ ॥

ટીકાર્થ:—અહીં આ પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધમાન એવા જંબૂદ્વીપમાં બે ચંદ્રો અને બે સૂર્યો છે. સૂર શબ્દ ગાથામાં છેવટે છે તેથી અહીં ચંદ્ર પ્રમાણે જ સૂર્યો સમજવા, તેમ જ બીજા લવણસમુદ્રાદિકમાં પણ સમજવા. એટલે બે ચંદ્ર ને બે સૂર્યનો ચાર (ફરવાપણું) આ જંબૂદ્વીપમાં વર્તે છે. તે વિસ્તાર સાથે ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં કહેલ છે તેથી અહીં ફરીને કહેતા નથી. એટલે તે ત્યાંથી જ બાણી લેવું. લવણસમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર ને ચાર સૂર્ય છે અને ધાતકીખંડ દ્વીપમાં બાર ચંદ્ર ને બાર સૂર્ય ચાર ચરે છે. અહીં લવણ જેવું ખાડું જળ હોવાથી એ સમુદ્રનું નામ લવણસમુદ્ર બાણવું. ૬૪.

હવે કાળોદધિ વિગેરેમાં ચંદ્ર ને સૂર્યની સંખ્યા બાણવા માટે કરણ કહે છે:—

धायइखंडप्पभिई, उद्दिष्टा तिगुणिया भवे चंदा ।

आइछचंदसहिआ, अणंतराणंतरे खित्ते ॥ ૬૫ ॥

અર્થ:—ધાતકીખંડથી આરંભીને એટલે ત્યારપછીના સમુદ્ર ને દ્વીપોમાં ત્રણ ગુણ કરવા અને તેની અગાઉના ચંદ્રોની સંખ્યા ભેગવવી. એ પ્રમાણે અનંતર અનંતર ક્ષેત્રો એટલે દ્વીપો ને સમુદ્રોમાં ચંદ્રની અને ઉપલક્ષણથી સૂર્યોની સંખ્યા સમજવી. ૬૫. આ અર્થને ટીકાકાર સ્પષ્ટ કરે છે.

ટીકાર્થ:—ધાતકીખંડ વિગેરે અર્થાત્ ધાતકીખંડ છે આદિમાં જેને એવા દ્વીપો ને સમુદ્રોમાં ઉદ્દિષ્ટ એવા ખંડના ચંદ્ર અથવા સૂર્યની સંખ્યાને ત્રણ ગુણી કરી તેમાં ઉદ્દિષ્ટ એવા ચંદ્રયુક્ત દ્વીપ કે સમુદ્રની અગાઉના જંબૂદ્વીપને આદિ કરાને જે પૂર્વના દ્વીપો ને સમુદ્રોમાં સંખ્યા કહી છે તે સહિત કરવા. તેથી જે સંખ્યા આવે તેટલી સંખ્યાવાળા ચંદ્રો આગળના કાળોદધિ વિગેરેમાં હોય. તે આ પ્રમાણે—ધાતકીખંડમાં ઉદ્દિષ્ટ એવા ચંદ્રો ૧૨ છે તેને ત્રણ ગુણ કરતાં ૩૬ થાય. તેમાં પ્રથમના છ (જે જંબૂદ્વીપના અને ચાર લવણસમુદ્રના)

ભેળવવા. એટલે ૪૨ થાય. એટલા ચંદ્રો કાલોદ્દિ સમુદ્રમાં સમજવા. એ જ કરણ-
વિધિ સૂર્ય માટે પણ સમજવી. એટલે સૂર્ય પણ ૪૨ સમજવા.

ત્યારપછી કાલોદ્દ સમુદ્રમાં ૪૨ ચંદ્રો છે, તેને ત્રણ ગુણ કરતાં ૧૨૬ થાય, તેમાં પ્રથમના ૧૮ (એ જ બુદ્ધીપના, ૪ લવણસમુદ્રના, ૧૨ ધાતકી ખંડના) ભેળવવા એટલે ૧૪૪ થાય, એટલા ચંદ્રો ને એટલા સૂર્યો પુષ્કરવર દ્વીપમાં સમજવા. એ પ્રમાણે બાકીના દ્વીપો ને સમુદ્રો વિષે એ જ કરણથી સંખ્યા મુકરર કરવી. આ સંગ્રહણિના મૂળ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે કે-‘ એ પ્રમાણે અનંતરાનંતર ક્ષેત્ર માટે કરતાં પુષ્કરવર દ્વીપમાં ૧૪૪ ચંદ્રો થાય છે. ’ આ વ્યાખ્યાન યુક્ત છે.

શ્રી ચંદ્રપ્રજ્ઞસિ, સૂર્યપ્રજ્ઞસિ અને જીવાલિગમમાં બધું પુષ્કરવર દ્વીપને અનુસરીને ચંદ્રાદિની સંખ્યા સંબંધી પ્રશ્ન ને ઉત્તરને લગતું સૂત્ર ઉપલબ્ધમાન થાય છે. તે સૂત્રમાં આ પ્રમાણે કહેલ છે-ગૌતમસ્વામી વીરપ્રભુને પૂછે છે કે- ‘ પુષ્કરવર દ્વીપમાં કેટલા ચંદ્ર પ્રકાશ કરતા હતા, પ્રકાશ કરે છે ને પ્રકાશ કરશે ? ’ પ્રભુ કહે છે-“ હે ગૌતમ ! ૧૪૪ ચંદ્રો પ્રકાશ કરતા હતા, પ્રકાશ કરે છે ને પ્રકાશ કરશે-તેમજ ૧૪૪ સૂર્ય તપતા હતા, તપે છે ને તપશે. ૪૦૩૨ નક્ષત્રો જ્યોતિ કરતા હતા, કરે છે ને કરશે. ૧૨૬૭૨ મહા-અહો ચાર કરતા હતા, ચાર કરે છે ને ચાર કરશે. ૬૬૪૪૪૦૦ કોટાકોટી તારાઓ શોભી રહ્યા હતા, શોભી રહ્યા છે અને શોભી રહેશે.” આ જ મત-લબ્ધની સૂર્યપ્રજ્ઞસિમાં પણ ત્રણ ગાથાઓ છે. આ પ્રમાણે બધે પુષ્કરવર દ્વીપને અનુસરીને ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ને તારાની સંખ્યાના પ્રતિપાદક સૂત્રોના આલાવાઓ જોવાથી નિશ્ચય થાય છે કે-સર્વ દ્વીપો ને સમુદ્રો માટે આ કરણ જ વ્યાપક છે. જ્યોતિષ્કરંડક સૂત્રનો અભિપ્રાય પણ આ જ પ્રમાણે છે. (અહીં તેની બે ગાથા છે તેમાં પણ એ જ મતલબ છે.) વળી આ સંગ્રહણિમાં અને ક્ષેત્રસમાસમાં પણ એ જ પ્રમાણે સકળ દ્વીપસમુદ્રગત ચંદ્ર ને સૂર્યની સંખ્યા બાણવા માટે સૂત્રકારે કરણ કહેલું છે, તેથી જો મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર ચંદ્રાદિકની સંખ્યા બીજી રીતે હોત તો બીજા આચાર્યોની જેમ તેની પ્રતિપત્તિ માટે બીજું કરણ કહ્યું હોત પણ તેવું કંઈ કહેલ નથી. તેથી સમન્વય છે કે-સર્વ દ્વીપો ને સમુદ્રો માટે આ કરણને જ અનુસરવું. માત્ર મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર સૂર્યો ને ચંદ્રો શી રીતે રહેલા છે તે ચંદ્રપ્રજ્ઞત્યાદિમાં કહ્યું નથી. તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-“ ચંદ્રને અને સૂર્યને તેમ જ સૂર્યને અને ચંદ્રને અન્યોન્ય

૫૦૦૦૦ યોજનનું આંતર છે. મનુષ્યલોકની બહાર સૂર્યને અને સૂર્યને તેમ જ ચંદ્રને અને ચંદ્રને એક લાખ યોજનનું આંતર છે. સૂર્ય સૂર્યના આંતરામાં ચંદ્ર અને ચંદ્ર ચંદ્રના આંતરામાં સૂર્ય રહેલા છે. તે ચિત્રાંતર લેશ્યાવાળા તેમ જ શુભ લેશ્યાવાળા ને મંદ લેશ્યાવાળા છે. ” આ પ્રમાણે કહેલ હોવાથી સંભવે છે કે-સૂર્ય ને ચંદ્રો સૂચી શ્રેણીએ રહેલા છે. પરિધિની શ્રેણીએ એટલે ફરતા રહેલા નથી અથવા બહુશ્રુત જે રીતે અર્થ કરે તે પ્રમાણ છે. ૬૫.

હવે મનુષ્યક્ષેત્રમાં જંબૂદ્વીપથી આરંભીને અનુક્રમે ચંદ્રાદિની સંખ્યા કહે છે-

દુન્નિ ય ચરો વારસ, વાયાલીસા વિસત્તરી ચેવ ।

एगंतरदीवुदहीण, चंदसंखा मुण्येव ॥ ६६ ॥

ટીકાર્થ:—મનુષ્યક્ષેત્રમાં એકોત્તર દ્વીપસમુદ્રમાં એકાન્તરિત ચંદ્ર સંખ્યા આ પ્રમાણે બાણવી. ઉપલક્ષણથી સૂર્ય સંખ્યા પણ તે જ પ્રમાણે બાણવી. તે આ રીતે-જે જંબૂદ્વીપમાં, ચાર લવણસમુદ્રમાં, બાર ધાતકીખંડમાં, એંતાળીશ કાલોદસમુદ્રમાં ને બેહોંતેર પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં બાણવી. ૬૬.

હવે મનુષ્યક્ષેત્રમાં ચંદ્રસૂર્યની પરંપરા શ્રેણિનું પરિમાણ કહે છે.

चत्तारि य पंतीओ, चंदाइच्चाण मणुयलोगस्मि ।

छावट्टी छावट्टी, होइ य इक्किपंतीए ॥ ६७ ॥

અર્થ:—મનુષ્યલોકમાં ચાર પંક્તિઓ ચંદ્ર સૂર્યની મળીને બાણવી. તે એકેક પંક્તિમાં ૬૬-૬૬ ની સંખ્યા હોય છે. ૬૭.

ટીકાર્થ:—મનુષ્યલોકમાં ચાર ચંદ્ર સૂર્યની પંક્તિઓ છે. તે આ પ્રમાણે-જે ચંદ્રની ને જે સૂર્યની. અહીં આ પ્રમાણે સમજવું-એક સૂર્ય જ્યારે જંબૂદ્વીપમાં મેરૂની દક્ષિણ તરફ ચાર ચરે છે, ત્યારે બીજે સૂર્ય મેરૂની ઉત્તર તરફ ચાર ચરે છે. તે જ વખતે દક્ષિણ ભાગે દક્ષિણ બાણુના સૂર્યની સમ-શ્રેણીએ પ્રતિબદ્ધ એવા જે સૂર્યો લવણસમુદ્રમાં, છ ધાતકીખંડમાં, એકવીશ કાલોદસમુદ્રમાં ને છત્રીશ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં ચાર ચરે છે. એ જ રીતે ઉત્તર બાણુ ઉત્તર તરફના સૂર્યની સમશ્રેણીએ પ્રતિબદ્ધ એવા લવણસમુદ્ર વિગેરેમાં સૂર્યો ચાર ચરે છે. એ પ્રમાણે સૂર્યોની જે પંક્તિ છે તેવી જ ચંદ્રની પણ જે પંક્તિ છે. એકેક પંક્તિમાં ચંદ્ર ને સૂર્ય ૬૬-૬૬ હોય છે તે આ પ્રમાણે-મેરૂની

દક્ષિણુ બાબુ સૂર્યની પંક્તિમાં ૧ જંબૂદ્વીપમાં, ૨ લવણસમુદ્રમાં, ૬ ધાતકી-ખંડમાં, ૨૧ કાળોદસમુદ્રમાં ને ૩૬ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધમાં—એમ સર્વ સંખ્યાએ ૬૬ થાય છે. એ રીતે ઉત્તર બાબુની સૂર્યની પંક્તિમાં પણ ૬૬ બાણવા. એવી રીતે બુદ્ધી બુદ્ધી ચંદ્રની પંક્તિમાં પણ ૬૬-૬૬ બાણવા. ૬૭.

નક્ષત્ર ને ગ્રહની પંક્તિપ્રતિપાદક એવી સૂર્યપ્રજ્ઞસિની બે ગાથા નીચે પ્રમાણે •

છપન્નં પંતીઓ, નસ્કત્તાણં તુ મણુયલોગમ્મિ ।

છાવટ્ટી છાવટ્ટી ય, હોઈ ઇક્કિક્કિયા પંતી ॥ ૬૮ ॥

છાવત્તરી ગહાણં, પંતિસયં હોઈ મણુયલોગમ્મિ ।

છાવટ્ટી છાવટ્ટી ય, હોઈ ઇક્કિક્કિયા પંતી ॥ ૬૯ ॥

આ બે ગાથા અન્ય સ્થળની હોવાથી ટીકાકારે ટીકા કરી નથી. એનો ભાવાર્થ એ છે કે—મનુષ્યલોકમાં નક્ષત્રની પંક્તિ છપન છે અને એકેક પંક્તિમાં નક્ષત્રો ૬૬-૬૬ હોય છે. મનુષ્યક્ષેત્રમાં ગ્રહોની પંક્તિ એક સો ને છાંતેર છે. એકેક પંક્તિમાં નક્ષત્ર ૬૬-૬૬ હોય છે. ૬૮-૬૯.

આ જંબૂદ્વીપમાં દક્ષિણાયન ને ઉત્તરાયનને કરનારા બે સૂર્યના પ્રતિદિવસ પરિભ્રમણ કરવા યોગ્ય ક્ષેત્રરૂપ પોતપોતાના ગિમ્બ (વિમાન) પ્રમાણુ વિષ્કંભ-વાળા મંડળો એક સો ને ચોરાશી છે. તેમાં સર્વાભ્યંતર મંડળથી માંડીને સર્વ બહિર્વર્તી મંડળ સુધી જેટલું ક્ષેત્ર અભિવ્યાખ્ય છે તે કહે છે:—

સવેસિં સૂરાણં, અર્પિંતરમંડલા ઉ બાહિરિયં ।

હોઈ અબાહા નિયમા, પંચેવ દસુત્તરસયાઈ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ:—સૂર્યના સર્વ અભ્યંતરમંડળથી સર્વ બાહ્યમંડળ સુધી અબાધા નિશ્ચે પાંચ સો ને દશ યોજન પ્રમાણ છે. ૭૦.

ટીકાર્થ:—સર્વ સૂર્યોના—સૂર્ય ગ્રહણથી ચંદ્રનું પણ ગ્રહણ કરવું. અન્યથા જંબૂદ્વીપમાં બે જ સૂર્યો છે એટલે સર્વ સૂર્ય શબ્દની અનુપપત્તિ થાય. તેથી જે જંબૂદ્વીપમાં રહેલા સર્વ સૂર્ય ચંદ્રની સર્વાભ્યંતરમંડળથી આગળ સર્વ બાહ્ય-મંડળ સુધી જે અબાધારૂપ ક્ષેત્ર છે તે નિયમા પાંચ સો ને દશ યોજન છે. જે સર્વ અભ્યંતરમંડળે સૂર્યગિબના ક્ષેત્રવિષ્કંભનું માન છે તેટલું તેમાં વધારે

સમજવું. એટલે જંબૂદ્વીપમાં રહેલા ચંદ્ર ને સૂર્યનું સામસ્ત્યપણે મંડળક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૫૧૦ યોજન અને ૪૬૬ યોજન સમજવું. ૭૦

હવે ચંદ્ર ને સૂર્ય જંબૂદ્વીપની અંદર કેટલા યોજન આવે છે ? અને લવણસમુદ્રમાં કેટલા યોજન જાય છે ? તે કહે છે—

પવિસેઙ્ગ ય ડયહિમ્મી, તિન્નેવ સયાઙ્ગ તીસઅહિયાઙ્ગ ।

અસિયં ચ જોયણસયં, જંબુદ્વીવમ્મિ પવિસેઙ્ગ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન પ્રવેશ કરે છે—જાય છે અને જંબૂદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન પ્રવેશ કરે છે—આવે છે. (લવણસમુદ્રમાં ૪૬૬ વધારે સમજવાના છે.)

ટીકાર્થ:—ચંદ્ર અથવા સૂર્ય લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન પ્રવેશ કરે છે અર્થાત્ સર્વ જાહ્ય મંડળ લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન સુધી છે એટલે ત્યાં સુધી સૂર્ય ને ચંદ્ર પરિભ્રમણ કરે છે. તથા ૧૮૦ યોજન જંબૂદ્વીપમાં પ્રવેશ કરે છે. અર્થાત્ જંબૂદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન પ્રવેશ કરીને સર્વ અભ્યંતર મંડળે પરિભ્રમણ કરે છે—ચાર ચરે છે. સૂર્યના પોતાના જિમ્મ (વિમાન) પ્રમાણ વિષ્કંભવાળા ૧૮૪ મંડળો છે. દરેક મંડળનું આંતરું બે યોજન પ્રમાણ છે, એના ૧૮૩ આંતરા છે. ચંદ્રના પોતાના જિમ્મ (વિમાન) પ્રમાણ મંડળ ૧૫ છે, તેના ૧૪ આંતરા છે. તે દરેક આંતરું ૩૫ યોજન ને ત્રીશ એકસઠીયા ભાગ તથા એક એકસઠીયા ભાગના સાત ભાગ કરીએ એવા ચાર ભાગ (૩૫ ૩૬ ૩૭) નું છે. શ્રી ચંદ્રપ્રજ્ઞસિમાં આ પ્રમાણે જ કહેલ છે. (તે માગધી પાઠ અહીં લખેલ નથી.) આ જ અર્થની પ્રતિપાદન કરનારી શાસ્ત્રાંતરની ૪ ગાથાઓ છે તે ટીકામાં લખી છે. તેમાં કાંઈપણ વિશેષ ન હોવાથી અહીં લખેલ નથી.

૧૮૪ મંડળો પૈકી ૬૫ મંડળો જંબૂદ્વીપમાં છે ને ૧૧૯ લવણસમુદ્રમાં છે. શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં કહ્યું છે કે—‘ હે ભગવંત ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલા યોજન અવગાહીને કેટલા મંડળો રહેલા છે ? ’ ‘ હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન અવગાહીને ૬૫ મંડળો રહેલા છે. ’ અહીં વૃદ્ધવાહ આ પ્રમાણે છે કે—‘ મેરૂની પૂર્વે નિષધપર્વતની ઉપર ૬૩ મંડળો રહેલા છે અને બે મંડળ હરિવર્ષની જીવા ઉપર રહેલા છે. મેરૂની પશ્ચિમે નીલપર્વતની ઉપર ૬૩ મંડળો રહેલા છે અને બે મંડળ રમ્યકક્ષેત્રની જીવા ઉપર રહેલા છે. ’ તથા ‘ હે ભગવંત ! લવણસમુદ્રમાં કેટલા યોજન અવગાહીને કેટલા મંડળ રહેલા છે ? ’ ‘ હે ગૌતમ !

લવણસમુદ્રમાં ૩૩૦ યોજન અવગાહીને ૧૧૯ મંડળ રહેલા છે.' આ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં જ કહેલું છે. ચંદ્રના જંબૂદ્વીપમાં પાંચ ને લવણસમુદ્રમાં દશ મંડળ રહેલા છે. તે બાબત પણ જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં કહ્યું છે કે—‘હે ભગવંત ! જંબૂદ્વીપમાં કેટલા યોજન અવગાહીને કેટલા ચંદ્રના મંડળ છે ?’ ‘હે ગૌતમ ! જંબૂદ્વીપમાં ૧૮૦ યોજન અવગાહીને ચંદ્રના પાંચ મંડળ રહેલા છે.’ ‘હે ભગવંત ! લવણસમુદ્રમાં કેટલા યોજન અવગાહીને કેટલા ચંદ્રમંડળ રહેલા છે ?’ ‘હે ગૌતમ ! ૩૩૦ યોજન અવગાહીને ચંદ્રના દશ મંડળ રહેલા છે.’ આ પ્રમાણે મેરૂપર્વતથી પૂર્વમાં ને પશ્ચિમમાં જંબૂદ્વીપમાં ને લવણસમુદ્રમાં મળીને ચંદ્રના ૧૫ મંડળ છે એમ સમજવું.

નક્ષત્રોનું ને તારાઓનું પ્રત્યેકે એકેક સદા અવસ્થિત મંડલ છે. તેનું દક્ષિણાયન કે ઉત્તરાયન થતું નથી. ૭૧. (અહના મંડળ આઠ છે તે અહીં કહેલ નથી).

હવે ચંદ્ર ને સૂર્યના પરિભ્રમણનું સ્વરૂપ કહેવા માટે સૂર્યપ્રજ્ઞસિની ગાથા કહે છે:—

તે મેરુપરિયટંતા, પઆહિણાવત્તમંડલા સવે ।

અળવટ્ટિયજોગજુઆ, ચંદા સૂરા ગહગણા ય ॥ ૭૨ ॥

ટીકાર્થ:—તે ચંદ્ર, સૂર્ય અને ગ્રહો બધા જંબૂદ્વીપગત મેરૂપર્વતને મધ્યમાં કરીને—રાખીને પર્યાટન કરે છે—ફરે છે. તે નક્ષત્રોની સાથે અનવસ્થિત યોગવાળા હોતા સતા ફરે છે. એટલે કે ચંદ્ર, સૂર્ય અથવા ગ્રહો કોઈ વખતે કોઈ નક્ષત્રની સંગાતે સંયોગમાં આવે છે તેથી એને માટે ચોક્કસ નિયમ નથી. એવી રીતે તેઓ મેરૂથી દક્ષિણાવર્તપણે મેરૂની પ્રદક્ષિણા કરતા સતા ફરે છે. જે નક્ષત્રો અને તારાઓ સદા અવસ્થિત પ્રતિનિયત મંડળવાળા છે તે પણ મેરૂને પ્રદક્ષિણા દેતા જ ફરે છે. શ્રી સૂર્યપ્રજ્ઞસિમાં કહ્યું છે કે—‘જે નક્ષત્રો ને તારાઓના અવસ્થિત મંડળ છે તે પણ મેરૂપર્વતને પ્રદક્ષિણાવર્તપણે જ ચાર ચરે છે—ફરે છે.’ ૭૨

હવે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના અવસ્થિત (સ્થિર) એવા ચંદ્ર-સૂર્યોનું અપાન્તરાળ કહેનારી મતાન્તર સૂચવનારી પ્રશ્નપગાથા કહે છે:—

ચંદાઓ સૂરસ્સ ય, સૂરા ચંદસ્સ અંતરં હોઈ ।

પન્નાસસહસ્સાઈ, તુ જોઅણાઈં સમહિઆઈં ॥ ૭૩ ॥

ટીકાર્થ:—મનુષ્યલોકની બહાર ચંદ્રથી સૂર્યનું અને સૂર્યથી ચંદ્રનું આંતરે પચાસ હજાર યોજનથી કાંઈક અધિક—એટલું છે. આ ગાથા પ્રશ્નેષ છે એમ કેમ જણાય ? તે કહે છે—મૂળ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ આ વાતની લેશ પણ સૂચના કરી નથી તેથી આ ગાથા પ્રશ્નેષ જણાય છે. આ પ્રમાણે આગળ પણ મતાન્તર પ્રતિપાદક ગાથા હોય તે પ્રશ્નેષ ગાથા સમજવી. ૭૩

મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર લાખ લાખ યોજનને આંતરે રહેલી ચંદ્ર-સૂર્યની પંક્તિને કહેનારી મતાન્તરવાળી બીજી પ્રશ્નેષ ગાથા કહે છે—

પળયાલસયં પઢમિ-લ્લુયાઈં પંતીણ ચંદસૂરાણં ।

તેણ પરં પંતીઓ, છગસત્તગવુદ્ધિઓ નેયા ॥ ૭૪ ॥

અર્થ:—મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર ચંદ્ર ને સૂર્ય પહેલી પંક્તિમાં ૧૪૫ જાણવા ત્યારપછી દરેક પંક્તિમાં છ અથવા સાતની વૃદ્ધિ જાણવી. ૭૪.

ટીકાર્થ:—મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર અર્ધ લક્ષ યોજન જઈએ ત્યારે ચંદ્ર-સૂર્યની પહેલી પંક્તિ આવે તે પંક્તિમાં પરિધિ પ્રમાણે ૧૪૫ ચંદ્રો અને ૧૪૫ સૂર્યો હોય, તે આ પ્રમાણે—મનુષ્યક્ષેત્રથી આગળ અર્ધ લક્ષ યોજન જઈએ ત્યારે વૃત્તક્ષેત્રનું પરિમાણ ૪૬ લાખ યોજનનું થાય. તેની પરિધિ એક કોડ પીસ્તાળીશ લાખ છેંતાળીશ હજાર ચાર સો ને છેંતેર (૧૪૫૪૬૪૭૬) યોજનની થાય. એટલી પરિધિમાં કિંચિત્ અધિક પચાસ પચાસ હજાર યોજનને આંતરે રહેલા ચંદ્રસૂર્યો ૧૪૫-૧૪૫ થાય. ત્યારપછીની પંક્તિઓમાં ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યામાં છ અથવા સાતની વૃદ્ધિ કરવી. એટલે કે પહેલી પંક્તિ પછીની એક પંક્તિમાં છ, બીજી પંક્તિમાં સાત, ત્યારપછી બે પંક્તિમાં છ છ, ત્યારપછી એક પંક્તિમાં સાત, આ પ્રમાણે દરેક પંક્તિમાં વધતી વધતી સંખ્યા પ્રતિક્રીપ ને પ્રતિસમુદ્રે જાણવી. આ બાબત આ પ્રમાણે સમજવું કે—પુષ્કરવર-દ્રીપના ઉત્તરાર્ધમાં પહેલી પંક્તિમાં ૧૪૫ ચંદ્ર ને ૧૪૫ સૂર્ય, બીજી પંક્તિમાં છ છ વધારવા એટલે ૧૫૧ ચંદ્ર ને ૧૫૧ સૂર્ય, ત્રીજી પંક્તિમાં ૭ વધારવા એટલે ૧૫૮ ચંદ્ર ને ૧૫૮ સૂર્ય, ચોથી પંક્તિમાં છ વધારવાથી ૧૬૪ ચંદ્ર ને ૧૬૪ સૂર્ય, પાંચમી પંક્તિમાં પણ છ જ વધતા હોવાથી ૧૭૦ ચંદ્ર ને ૧૭૦ સૂર્ય, છઠ્ઠી પંક્તિમાં સાત વધતા હોવાથી ૧૭૭ ચંદ્ર ને ૧૭૭ સૂર્ય, સાતમી પંક્તિમાં છ વધવાથી ૧૮૩ ચંદ્ર ને ૧૮૩ સૂર્ય, આઠમી પંક્તિમાં છ વધ-

વાથી ૧૮૯ ચંદ્ર ને ૧૮૯ સૂર્ય—એ પ્રમાણે ગણતાં સર્વ સંખ્યાએ પુષ્કરવર-દ્રીપના ઉત્તરાર્ધમાં ૧૩૩૭ ચંદ્ર ને ૧૩૩૭ સૂર્યો થાય છે. ૭૪

આ હકીકત જ ગાથાવડે કહે છે—

ચંદાણ સઘસંઘા, સત્તત્તીસાઈં તેરસ સયાઈં ।

પુસ્કરદીવિઅરદ્ધે, સૂરાણ વિ તત્તિઆ જાણ ॥ ૭૫ ॥

અર્થ:—“ પુષ્કરવરદ્રીપના ઇતર અર્ધમાં ચંદ્ર સર્વ સંખ્યાએ તેરસો સાડત્રીશ જાણવા અને સૂર્યો પણ તેટલા જ જાણવા. ”

ટીકાર્થ—ગાથા સુગમ છે. પણ એટલું વિશેષ સમજવું કે—પુષ્કરવર-દ્રીપના ઇતરાર્ધે એટલે મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના અર્ધમાં એમ જાણવું.

તેનાથી અનંતર પુષ્કરવર સમુદ્રમાં પહેલી પંકિતમાં ૨૬૦ ચંદ્ર ને ૨૬૦ સૂર્યો સમજવા. તે આ રીતે—પુષ્કરવરદ્રીપના બીજા ઉત્તરાર્ધમાં પહેલી પંકિતમાં જે સૂર્યચંદ્રનું પરિમાણ (૧૪૫ નું) કહ્યું છે તેથી પુષ્કરવરોદ સમુદ્રમાં પહેલી પંકિતમાં બમણું જાણવું. આ પ્રમાણે ત્યારપછીના દ્રીપો ને સમુદ્રોમાં જાણવું. એટલે પાશ્ચાત્ય દ્રીપ કે સમુદ્રની પહેલી પંકિતમાં જેટલું ચંદ્ર સૂર્યનું પરિમાણ હોય તે કરતાં ત્યારપછીના દ્રીપ કે સમુદ્રની પહેલી પંકિતમાં બમણું જાણવું. ત્યારપછી બધે બીજી પંકિતમાં છની વૃદ્ધિ, ત્રીજી પંકિતમાં સાતની વૃદ્ધિ, ત્યારપછી બે પંકિતમાં છ છ ની વૃદ્ધિ ને એકમાં ૭ ની વૃદ્ધિ, ત્યારપછી પાછી બેમાં છ છની વૃદ્ધિ—એમ ત્યાં સુધી સમજવું કે તે દ્રીપ કે સમુદ્રની છેલ્લી પંકિત આવે. આ મત દિગંબરને સંમત એવા કર્મપ્રકૃતિ-પ્રાભૂતમાં બતાવેલો હોવાથી દિગંબરનો સમજવો. ૭૫.

હવે કરણની વિભાવનામાં જે પ્રસિદ્ધ મતાંતર છે તેને પ્રતિપાદન કરનારી પ્રશ્નેષ ગાથા કહે છે—(આ બીજો મતાંતર સમજવો)

ચોઆલસયં પઢમિ—લ્લુઆણ પંતીણ ચંદસૂરાણં ।

તેણ પરં પંતીઓ, ચઠરુત્તરિઆ ય વુઢીણ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ—“ પુષ્કરવરદ્રીપના ઉત્તરાર્ધમાં પ્રથમ પંકિતમાં ચંદ્ર ને સૂર્ય મળીને ૧૪૪ હોય છે. તેની પછી દરેક પંકિતમાં ચાર ચારની વૃદ્ધિ કરવી. ”

ટીકાર્થ—મનુષ્યક્ષેત્રની આગળ પચાસ હજાર યોજન જમ્બએ ત્યારે ચંદ્ર-સૂર્યની પહેલી ફરતી પંક્તિ આવે. તેમાં ૭૨ ચંદ્ર ને ૭૨ સૂર્ય હોય. કહ્યું છે કે—‘ તે માનુષોત્તર પર્વતથી ૫૦૦૦૦ યોજન જમ્બએ ત્યારે પહેલી પંક્તિમાં ૭૨ ચંદ્ર ને ૭૨ સૂર્ય હોય. ’ તે પહેલી પંક્તિમાં ચંદ્ર ને સૂર્યનું પરસ્પર અંતર એક લાખ, એક હજાર ને સત્તર યોજન તથા ૩૬ યોજન હોય. આ પરિમાણ શી રીતે આવ્યું તે સમજાવે છે— પહેલી પંક્તિ માનુષોત્તર પર્વતથી ૫૦૦૦૦ યોજને છે. ત્યાં એક બાબુ ૫૦૦૦૦ તેમ બીજી બાબુ ૫૦૦૦૦ વધવાથી એક લાખ યોજનનો વિષ્કંભ વધે. લાખ યોજનની પરિધિ ૩૧૬૨૨૭ યોજન થાય. (શેષ વધારાની વિવક્ષા કરી નથી) આ પરિધિને મનુષ્યક્ષેત્રની પરિધિમાં નાખીએ. મનુષ્યક્ષેત્રની પરિધિ ૧૪૨૩૦૨૪૬ યોજનની છે તેથી બે આંક ભેગા કરતાં ૧૪૫૪૬૪૭૬ યોજન થાય. તેને ચંદ્રસૂર્યની સંખ્યા ૧૪૪ ની છે તે વડે ભાંગીએ એટલે એક લાખ, એક હજાર ને સત્તર આવે. શેષ ૨૮ વધે તેથી તેને અને ભાગદાર્ય રાશી ૧૪૪ છે તેને ચારવડે ભાંગીએ—અપવર્તના કરીએ એટલે સાત છત્રીશીઆ ભાગ આવે. એટલું પ્રથમ પંક્તિમાં ચંદ્ર ને સૂર્યને અંતર હોય અને તેથી બમણું ચંદ્રચંદ્રને તેમ જ સૂર્યસૂર્યને અંતર હોય. તે જ વાત ગાથાવડે કહે છે—

બાવત્તરિ ચંદાણં, બાવત્તરિ સૂરિયાણ પંતીણ ।

પદમાણ અંતરં પુણ, ચંદા ચંદસ્સ લક્ષદુગં ॥ ૭૭ ॥

વ્યાખ્યા સુગમ હોવાથી કરી નથી. વિશેષ એ છે કે—ચંદ્રચંદ્રનું ને સૂર્ય-સૂર્યનું અંતર બે લાખ યોજન ઉપર ૨૦૩૪ યોજનનું બાણવું. આ પ્રમાણે સર્વ પંક્તિમાં પરિધિના પરિમાણની ભાવના કરીને વિવક્ષિત પંક્તિગત સૂર્ય ને ચંદ્રની સંખ્યાવડે ભાંગાકાર કરવો. એ પ્રમાણે કરતાં જે આંક આવે તેટલું ચંદ્રસૂર્યને અથવા સૂર્યચંદ્રને પરસ્પર આંતરું બાણવું. અને જે દ્વીપ અથવા સમુદ્ર જેટલા લાખ યોજન વિસ્તારમાં હોય તેટલી ચંદ્રસૂર્યની પંક્તિ બાણવી. ૭૭. તે જ વાત ગાથાવડે કહે છે—

જો જાઈં સયસહસ્સાઈં, વિત્થરો સાગરો અ દીવો વા ।

તાવડ્યાઓ તહિઅં, પંતીઓ ચંદસૂરાણં ॥ ૭૮ ॥

“ જે દ્વીપ ને સમુદ્રનો જેટલા લાખ યોજનનો વિસ્તાર હોય તેટલી ત્યાં ચંદ્ર ને સૂર્યની પંક્તિઓ બાણવી. ” ૭૮.

(સુગમ હોવાથી ટીકા કરેલ નથી.)

હવે ઉપર જણાવેલ મત પ્રમાણે પ્રતિદ્વીપ ને પ્રતિસમુદ્રમાં ચંદ્ર-સૂર્યની સંખ્યાનું પરિમાણ જાણવા માટે કરણ કહે છે:—

ગચ્છોત્તર સંવગ્ગો, ઉત્તરહીણમ્મિ પરિક્ષવે આઙ્ ।

અંતિમધળમાઙ્જુઅં, ગચ્છદ્વગુણં તુ સવ્વધળં ॥ ૭૧ ॥

અર્થ:—જે દ્વીપ કે સમુદ્રમાં જેટલી પંક્તિઓ હોય ત્યાં સુધી ગચ્છ એટલે જા, કારણ કે ઉત્તરોત્તર પંક્તિમાં ચાર ચાર વધારવાના છે પણ જેટલી પંક્તિ ગયો હો તેની સંખ્યાને ચારે ગુણુ, ગુણીને છેલ્લા ચાર બાદ કર. પછી જે સંખ્યા રહે તેને પ્રથમની સંખ્યામાં ક્ષેપન કર. એટલે છેલ્લી પંક્તિની સંખ્યા આવશે. પછી તે અંતિમ ધનને પ્રથમની સંખ્યા યુક્ત કર અને જેટલી પંક્તિ ગયો હો તેના અર્ધવડે ગુણુ-ગુણાકાર કર, એટલે તે દ્વીપ અથવા સમુદ્રના સૂર્ય ને ચંદ્રની સર્વ સંખ્યા આવશે. ૭૯

ટીકાર્થ:—જે દ્વીપે અથવા સમુદ્રે તે જેટલા લાખ યોજનના વિસ્તારવાળો હોય તેટલી સૂર્ય-ચંદ્રની પંક્તિ હોય ત્યાં સુધી જા અને જેટલી પંક્તિ જા તેની સંખ્યાને ચારવડે ગુણુ અને છેલ્લા ચાર તેમાંથી બાદ કર. પછી જે સંખ્યા રહે તેને પ્રથમ પંક્તિની સંખ્યામાં ક્ષેપન કર. એટલે છેલ્લી પંક્તિમાં કેટલા સૂર્ય-ચંદ્ર હોય તે સંખ્યા આવશે. પછી તે છેલ્લી સંખ્યાને પહેલી સંખ્યા યુક્ત કર. કરીને જેટલી પંક્તિ ગયો હો તેના અર્ધવડે તેને ગુણુ-ગુણાકાર કર. એટલે સર્વધન અર્થાત્ વિવક્ષિત દ્વીપ અથવા સમુદ્રમાં સર્વપંક્તિગત સૂર્ય-ચંદ્રનું પરિમાણ આવશે. તે કરી બતાવે છે—

પુષ્કરવરદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં તેનું પરિમાણ આઠ લાખ યોજનનું હોવાથી આઠ પંક્તિઓ હોય એટલે આઠનો ગચ્છ કહેવાય. તેને દરેક પંક્તિમાં ચાર ચાર વધતા હોવાથી ચારે ગુણુતાં ૩૨ આવે, તેમાંથી છેલ્લા ૪ બાદ કરીએ, એટલે બાકી ૨૮ રહે તે પ્રથમ પંક્તિગત ૧૪૪ ની સંખ્યામાં ઉમેરીએ એટલે ૧૭૨ થાય. એટલા પુષ્કરવરદ્વીપના ઉત્તરાર્ધમાં આઠમી પંક્તિમાં સમુદિત ચંદ્ર ને સૂર્ય હોય. હવે તે ૧૭૨ ની સંખ્યાને પ્રથમની પંક્તિગત ૧૪૪ ની સંખ્યા સંયુક્ત કરીએ એટલે ૩૧૬ થાય. તેને ગચ્છની આઠની સંખ્યાના અર્ધ ચારવડે ગુણીએ

એટલે ૧૨૬૪ થાય. એટલા પુષ્કરવરદ્રીપના ઉત્તરાર્ધમાં સર્વ સંખ્યાએ ચંદ્ર ને સૂર્ય હોય, તથા પુષ્કરવરોદ સમુદ્રમાં તે ૩૨ લાખ યોજન વિસ્તારવાળો હોવાથી ૩૨ પંક્તિઓ સૂર્ય-ચંદ્રની છે, એટલે ૩૨નો ગચ્છ તેને વધતા ચતુષ્કવડે ગુણતાં ૧૨૮ આવે તેમાંથી છેલ્લા ૪ બાદ કરતાં ૧૨૪ રહે. તેને પ્રથમની પંક્તિની ૧૭૬ની સંખ્યામાં ભેળવીએ એટલે ૩૦૦ થાય. એટલા પુષ્કરવર સમુદ્રની છેલી બત્રીશમી પંક્તિમાં ચંદ્ર ને સૂર્ય હોય. તે સંખ્યામાં પ્રથમની પંક્તિની ૧૭૬ની સંખ્યા છે તે ભેળવીએ એટલે ૪૭૬ થાય. તેને ગચ્છની સંખ્યા જે ૩૨ની છે તેના અર્ધ ૧૬ વડે ગુણીએ એટલે ૭૬૧૬ આવે. એટલા પુષ્કરવર સમુદ્રમાં સર્વ સંખ્યાએ સમુદિત કરેલા ચંદ્રો ને સૂર્યો હોય. આ પ્રમાણે સર્વ દ્વીપો ને સમુદ્રોમાં ચંદ્ર ને સૂર્યની સંખ્યા જાણવા માટે કરણ કરવું. ૭૯

ઉપર પ્રમાણે બન્ને મતાન્તર પ્રતિપાદક પ્રશ્નેષ ગાથાઓ વ્યાખ્યા સહિત કહી, હવે પ્રસ્તુત હકીકત સાથે અનુસંધાન કરે છે. તેમાં દ્વીપ ને સમુદ્રોમાં ચંદ્ર ને સૂર્યની સંખ્યા જાણવા માટે ધાયદ્વંડ્વર્ણમિર્ઞં એ ગાથાની વ્યાખ્યાવડે પ્રથમની સંખ્યાને ત્રણગુણી કરીને પાછલી સંખ્યા ભેળવવી. એટલા તે તે દ્વીપ ને સમુદ્રમાં ચંદ્ર ને સૂર્ય હોય. આવો અંધકારનો ને પ્રાચીન ટીકાકારનો અભિપ્રાય છે તે સૂચવ્યો. હવે દ્વીપ સમુદ્રોની સંખ્યાનું પરિમાણ જાણવા માટે કહે છે:—

ઉદ્ધારસાગરાણં, અઢ્ઢાઙ્ઞાણ જત્તિઆ સમયા ।

દુગુણા દુગુણવિત્થર—દીવોદહિ હુંતિ એવઙ્ઞયા ॥ ૮૦ ॥

ટીકાર્થ:—અર્ધ છે ત્રીણું જેમાં તે અર્ધતૃતીય અર્થાત્ બે અને અર્ધ એટલે અઢી ઉદ્ધાર સાગરોપમના—જે ઉદ્ધાર સાગરોપમનું સ્વરૂપ પૂર્વે ચોથી ગાથામાં બતાવવામાં આવેલ છે તેના જેટલા સમય છે, તેટલા દ્વીપો ને સમુદ્રો છે. તે કેવા છે? બમણા બમણા વિસ્તારવાળા એટલે પૂર્વ પૂર્વના વિસ્તારથી બમણા બમણા પ્રમાણવાળા છે; તે આ રીતે—જંબૂદ્વીપનો વિસ્તાર એક લાખ યોજન. આ યોજન પ્રમાણાંગુળનિષ્પન્ન જાણવું. કહ્યું છે કે—‘નગપુઢવિવિમાણાં મિણંસુ પમાણંગુલેન—પર્વત, પૃથ્વી ને વિમાનાદિ શાશ્વત પદાર્થ પ્રમાણાંગુળવડે માપવા.’

ત્યારપછી બે લાખ યોજનના વિષ્કંભવાળો લવણસમુદ્ર, ચાર લાખનો ધાતકી ખંડ, આઠ લાખ યોજનનો કાળોદસમુદ્ર, સોળ લાખ યોજનનો પુષ્કરવરદ્રીપ, ૩૨ લાખ યોજનનો પુષ્કરવરોદ સમુદ્ર—આ પ્રમાણે પૂર્વલા પૂર્વલા કરતાં બમણા બમણા વિસ્તારવાળા દ્વીપો ને સમુદ્રો ત્યાં સુધી જાણવા કે યાવત્

અસંખ્ય કોટકોટી યોજનવાળા સ્વયંભૂરમણ દ્વીપથી સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર બમણા પ્રમાણવાળો છે. ૮૦

દ્વીપો ને સમુદ્રોનું પરિમાણ કહ્યું, હવે કેટલા દ્વીપો ને સમુદ્રોવાળું ને કેટલા યોજનના પરિમાણવાળું મનુષ્યક્ષેત્ર છે તે કહે છે—

અઢાઇજ્ઞા દીવા, દુન્નિ સમુદ્વા ય માણસં ચિત્તં ।

પણ્યાલસયસહસ્તા, વિરક્તંભાયમઓ મણિઅં ॥ ૮૧ ॥

અર્થ:—અઢી દ્વીપ ને બે સમુદ્રરૂપ મનુષ્યક્ષેત્ર છે, તે લંગાઈ પહોળાઈમાં પીસ્તાળીશ લાખ યોજનપ્રમાણ કહ્યું છે. ૮૧.

ટીકાર્થ:—અઢી દ્વીપ તે આ પ્રમાણે—જંબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ ને પુષ્કરવરદ્વીપ અર્ધ, બે સમુદ્ર તે લવણસમુદ્ર ને કાળોદસમુદ્ર. એ બધાને એકત્ર કરીએ એટલું મનુષ્ય સંખ્યા ક્ષેત્ર, તેટલામાં જ મનુષ્યોનું જન્મ-મરણ થવાનો સંભવ હોવાથી જાણવું. તેમાં ભરતાદિ ૪૫ ક્ષેત્રોમાં અને ૫૬ અંતરદ્વીપોમાં મનુષ્યોના જન્મ-મરણો થાય છે એ તો પ્રસિદ્ધ જ છે. સમુદ્ર અને વર્ષાધર પર્વતાદિકમાં પ્રાયઃ જન્મ ઘટતો નથી. મરણ તો સંહરણથી અથવા વિદ્યા કે લબ્ધિના વશથી ત્યાં પોતાની મેળે જનારનું સંભવે છે. મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહાર મનુષ્યનો જન્મ થયો નથી, થતો નથી અને થશે નહિ. જો કદિ કોઈ દેવ, દાનવ અથવા વિદ્યાધરને પૂર્વાનુબદ્ધ વૈરના નિર્યાતન માટે એવી બુદ્ધિ થાય કે આ મનુષ્યને આ સ્થાનથી ઉપાડીને મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર ફેંકી દઉં કે જેથી તે ત્યાં બિર્ધશોષપણે શોષાઈ જાય અને મરી જાય. તથાપિ લોકાનુભાવથી જ તેને પાછું કોઈપણ કારણે બુદ્ધિમાં પરાવર્તન થાય કે જેથી તે સંહરણ જ ન કરે અથવા સંહરણ કરેલ હોય તો પાછો અહીં લાવીને મૂકે, તેથી પણ મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર મનુષ્ય મરણ પણ પામ્યો નથી, પામતો નથી ને પામશે પણ નહીં.

જંઘાચારણ અથવા વિદ્યાચારણ મુનિઓ પણ જે નંદીશ્વર દ્વીપાદિકમાં જાય છે. તે પણ ત્યાં રહ્યા સતા મરણ પામતા નથી; પરંતુ મનુષ્યક્ષેત્રમાં આવીને જ મરણ પામે છે, તેથી જ અઢી દ્વીપ ને બે સમુદ્ર પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્ર કહેવાય છે. તે મનુષ્યક્ષેત્રનું પ્રમાણ કેટલું છે તે કહે છે—પણ્યાલેત્યાદિ અઢી દ્વીપ ને બે સમુદ્ર પ્રમાણ મનુષ્યક્ષેત્ર લંગાઈ ને પહોળાઈમાં તીર્થંકર-ગણધરોએ પીસ્તાળીશ લાખ યોજન પ્રમાણ કહેલું છે. તે કેવી રીતે ?

પ્રથમ જંબૂદ્વીપ તેલમાં તળેલા પુડલાના આકારવાળો અને ત્યારપછીના લવણસમુદ્ર વિગેરે બમણા-પ્રમાણવાળા વલયાકૃતિવાળા છે. તેમાં એક દિશાએ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ વિસ્તારમાં આઠ લાખ યોજન, કાળોદસમુદ્ર આઠ લાખ યોજન, ધાતક્રીખંડ ચાર લાખ યોજન, લવણસમુદ્ર બે લાખ યોજન. સર્વ સંખ્યાએ ૨૨ લાખ યોજન. તેટલા જ બીજી બાજુએ ૨૨ લાખ યોજન. બે મળીને ૪૪ લાખ તેમાં એક લાખ જંબૂદ્વીપનું પ્રમાણ ભેળવતાં મનુષ્યક્ષેત્રનું પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજન થાય છે. ૮૧.

હવે કેટલાક દ્વીપોનાં નામો સાક્ષાત્ બે ગાથાવડે કહે છે—

જંબુદ્વીવો ધાયઙ્, પુસ્કરદ્વીવો ય વારુણિવરો ય ।

સ્ત્રીરવરો વિ ય દ્વીવો, ઘયવરદ્વીવો ય સ્વોયવરો ॥ ૮૨ ॥

નંદીસરો ય અરુણો, અરુણવાઓ અ કુંડલવરો ય ।

તહ સંસ્વરુયગમુય (ગ) વર—કુસકુંચવરો તઓ દ્વીવો ॥ ૮૩ ॥

ટીકાર્થ—પહેલો જંબૂદ્વીપ, ત્યારપછી બીજો ધાતક્રીખંડ, ત્રીજો પુષ્કર-વરદ્વીપ, ચોથો વારુણીવર, પાંચમો સ્ત્રીરવર, છઠ્ઠો ઘૃતવર, સાતમો ઇન્દ્રિવર, આઠમો નંદીશ્વર, નવમો અરુણ, ત્યારપછી અરુણોપપાત—એટલે અરુણને—અરુણ-શબ્દને ઉપ કેતાં સમીપ હોવાથી તેની પછી પાત શબ્દ ઉમેરતાં અરુણોપપાત. તે આવી રીતે—દશમો અરુણવર, અગ્યારમો અરુણવરાવભાસ, ત્યારપછી જેમ અરુણ શબ્દની ત્રિપ્રત્યવતારતા કહી છે તેમ કુંડળાદિ શબ્દની પણ કહેવી. કેમકે સૂત્રો તો સૂચના માત્રના કરનારા જ હોય છે. તે આ પ્રમાણે—બારમો કુંડળ, તેરમો કુંડળવર, ચૌદમો કુંડળવરાવભાસ. એમ જંબૂદ્વીપથી આરંભીને દ્વીપોના અનુક્રમે નામો સમજવા. આની પછી જે શંખાદિ નામ છે તે જેમ તેમ કહેલા છે પરંતુ તેને માટે ત્રિપ્રત્યવતારતા તો સમજવી. તે આ પ્રમાણે—શંખ, શંખવર, શંખવરાવભાસ, ભુજગ, ભુજગવર, ભુજગવરાવભાસ, કુશ, કુશવર, કુશવરાવભાસ, કૌંચ, કૌંચવર, કૌંચવરાવભાસ—આ પ્રમાણે ત્રિપ્રત્યવ-તારતા નામોની ત્યાં સુધી સમજવી કે યાવત્ દેવદ્વીપની અગાઉ સૂર્યવરાવભાસ નામે દ્વીપ આવે. ૮૨-૮૩.

એ બધા દ્વીપો પ્રત્યેક એકેક વલયાકાર સમુદ્રવડે વેષિત છે, તેના નામ આ પ્રમાણે—

જંબુદ્વીવે લવણો, ધાયડસંડે ય હોઝ કાલોઓ ।

સેસાણં દીવાણં, હવંતિ સરિસનામયા ઉદહી ॥ ૮૪ ॥

ટીકાર્થ:—જંબુદ્વીપની ફરતો વલયાકારે રહેલો લવણુ નામનો સમુદ્ર છે, ધાતકી ખંડની ફરતો કાળોદ સમુદ્ર છે. ત્યારપછીના પુષ્કરવર વિગેરે દ્વીપોના પરિવેષ્ટક—વીંટીને રહેલા સમુદ્રો બધા દ્વીપોની સદૃશ નામવાળા છે. તે આ પ્રમાણે—પુષ્કરવર દ્વીપની ફરતો વલયાકારે રહેલો સમુદ્ર પુષ્કરવરોદ નામનો, વાણિવર દ્વીપની ફરતો વાણિવરોદ સમુદ્ર. એમ યાવત્ સ્વયંભૂરમણુ દ્વીપની ફરતો સ્વયંભૂરમણુ નામનો સમુદ્ર જાણવો. ૮૪.

હવે આ વાતનો ઉપસંહાર કરતા સતા કહે છે—

एवं दीवसमुद्रा, दुगुणा दुगुणा भवे असंखेज्जा ।

भणिओ य तिरियलोए, सयंभुरमणोदही जाव ॥ ૮૫ ॥

ટીકાર્થ:—એ રીતે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દ્વીપો ને સમુદ્રો પૂર્વ પૂર્વ દ્વીપ સમુદ્રની અપેક્ષાએ બમણા બમણા વિસ્તારવાળા અસંખ્યાતા છે. યાવત્ છેલ્લો સ્વયંભૂરમણુ નામનો સમુદ્ર છે. આ પ્રમાણે તિર્યંગલોકની હકીકત તીર્થંકર-ગણધરોએ કહેલી છે. ૮૫.

અહીં મનુષ્યક્ષેત્ર ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણુ કહ્યું તે પ્રસંગે બીજું પણ કાંઈક કહે છે—

पणयालीसं लस्का, सीमंतय माणुसं उडु सिवं च ।

अपइट्टाणो सबट्ट—सिद्धि दीवो इमो लस्कं ॥ ૮૬ ॥

અર્થ:—પીસ્તાળીશ લાખ યોજન પ્રમાણુ સીમંતક નરકાવાસો, મનુષ્યક્ષેત્ર, ઉડુ નામનું ઈંદ્રક વિમાન અને સિદ્ધિક્ષેત્ર (સિદ્ધશિલા) છે. અને લાખ યોજન પ્રમાણુ અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસો, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન ને આ જંબુદ્વીપ છે.

ટીકાર્થ:—રત્નપ્રભા પૃથિવીના પહેલા પ્રસ્તટમાં સર્વ મધ્યવર્તી સીમન્તક નામનો નરકાવાસો, મનુષ્યક્ષેત્ર અને સૌધર્મેશાન દેવલોકના વલયમાં પ્રથમ પ્રસ્તટમાં સર્વમધ્યવર્તી ઉડુ નામનું ઈંદ્રક વિમાન છે તે તથા સિદ્ધિક્ષેત્ર—એ આરે વાના દરેક લાંબાઈ ને પહોળાઈમાં ૪૫ લાખ યોજન પ્રમાણુ છે.

તથા સાતમી નરક પૃથ્વીમાં અપ્રતિષ્ઠાન નામનો ઈંદ્રક નરકવાસો છે તે, પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં સર્વમધ્યવર્તી^૧ સર્વાર્થસિદ્ધ નામનું મહાવિમાન છે તે અને સર્વ દ્વીપ સમુદ્રમાં અભ્યંતરવર્તી^૨ દ્વીપ જંગૂદ્રીપ છે તે—એ ત્રણે વાના પ્રત્યેક લાંબાઈ ને પહોળાઈમાં લાખ યોજન પ્રમાણુ છે. ૮૬.

હવે સમુદ્રોમાં રહેલા જળનું સ્વરૂપ કહે છે—

પત્તેઅરસા ચત્તારિ, સાયરા તિન્નિ હુંતિ ઉદયરસા ।

અવસેસા ય સમુદ્દા, ઇચ્કુરસા હુંતિ નાયઠ્ઠ્વા ॥ ૮૭ ॥

ટીકાર્થ:—ચાર સમુદ્રો પ્રત્યેક રસવાળા એટલે જુદા જુદા રસવાળા છે તે આ પ્રમાણે—એક મદિરા જેવા રસવાળો (વાણિવર), બીજો ક્ષીર (દૂધ) સમાન રસવાળો (ક્ષીરવર), ત્રીજો ઘી સમાન રસવાળો (ઘૃતવર) અને ચોથો લવણુ સમાન રસવાળો (લવણુસમુદ્ર) જાણવો. ત્રણ સમુદ્ર ઉદકરસવાળા એટલે વરસાદથી પ્રાપ્ત થયેલ જળ જેવા જળવાળા (કાલોદ, પુષ્કરવર ને સ્વયંભૂરમણ) જાણવા. બાકીના સમુદ્રો નંદીશ્વર સમુદ્ર^૧ વિગેરે ભૂતસમુદ્ર સુધીના સર્વે ઇંદુરસ જેવા જળવાળા જાણવા. ચતુર્જાતકથી મિશ્ર ત્રિભાગવર્તિત ઇંદુરસ જેવા મધુર પાણીવાળા એ સમુદ્રો જાણવા. ૮૭.

હવે પ્રત્યેક રસવાળા ચાર ને ઉદક રસવાળા ત્રણના નામો કહે છે—

વારુણિવર સ્ત્રીરવરો, ઘયવર લવણો ય હુંતિ પત્તેયા ।

કાલોય પુસ્કરોદહિ, સયંભુરમણો ય ઉદયરસા ॥ ૮૮ ॥

અર્થ:—વાણિવર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર ને લવણુ એ ચાર પ્રત્યેક રસવાળા જાણવા, અને કાલોદ, પુષ્કરવરોદ અને સ્વયંભૂરમણુ એ ત્રણ ઉદકરસવાળા જાણવા.

ટીકાર્થ:—વાણિવર, ક્ષીરવર, ઘૃતવર અને લવણુોદ—એ ચાર સમુદ્ર પ્રત્યેક રસવાળા અર્થાત્ જુદા જુદા રસવાળા છે. તે આ પ્રમાણે—સુન્નત—સારા એવા પરમદ્રવ્યથી સન્નિમિત્ર એવી મદિરાની જેવા સ્વાદુ જળવાળો વાણિવર સમુદ્ર છે. ચોથા ભાગે ખાંડથી સન્નિમિત્ર કરેલા ગાયના દૂધ જેવા સ્વાદવાળા જળયુક્ત ક્ષીરવર સમુદ્ર છે. સારી રીતે કહેલા તરતના બનેલા ગાયના ઘી જેવા

સ્વાદુ જળવાળો ઘૃતવર સમુદ્ર છે અને લવણુ સરખા સ્વાદુ જળવાળો લવણોદ સમુદ્ર છે. કાળોદધિ, પુષ્કરવરોદધિ અને સ્વયંભૂરમણુ એ ત્રણ સમુદ્રો સામાન્ય ઉદક જેવા ઉદકવાળા છે. એમાં એટલું વિશેષ સમજવું કે કાળોદ સમુદ્રનું પાણી અડદના રાશિ જેવા શ્યામ વર્ણવાળું ને ગુરૂપરિણામવાળું—ભારે છે. પુષ્કરવરોદ સમુદ્રનું પાણી હિતકારી, પથ્યકારી, તનુપરિણામ—હલકું અને સ્ફટિકના વર્ણુ જેવું ઉજ્જવળ છે. સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રનું પાણી પણ તેવું જ છે. ૮૮

હવે તે સમુદ્રોમાં મત્સ્યો છે તેના શરીરનું પ્રમાણ કહે છે—

લવણે પંચસયાદં, સત્તસયાદં તુ હંતિ કાલોષ ।

જોઅણસહસ્સમેગં, સયંભુરમણમ્મિ મચ્છાણં ॥ ૮૯ ॥

ટીકાર્થ—લવણોદધિમાં મત્સ્યોનું ઉત્કૃષ્ટ શરીરપ્રમાણ પાંચ સો યોજનનું છે. કાળોદધિમાં સાત સો યોજનનું છે અને સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રમાં એક હજાર યોજનનું છે. આ યોજન ઉત્સેધાંશુલના સમજવા; કારણ કે શરીરના પ્રમાણમાં બધે ઉત્સેધાંશુલ જ લેવાનું કહેલ છે. ૮૯.

હવે મત્સ્યોના સંભવ આશ્રી કહે છે—

લવણે કાલસમુદ્દે, સયંભુરમણે ચ હંતિ મચ્છાઓ ।

અવસેસસમુદ્દેસુ, નત્થિ ડ મચ્છા ચ મયરા વા ॥ ૯૦ ॥

ટીકાર્થ—લવણોદધિમાં, કાળોદધિમાં અને સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્રમાં પ્રચુર મત્સ્યો રહેલા છે. ઉપલક્ષણથી બાકીના મગરાદિ જળચર જીવો પણ તેમાં ઘણાં હોય છે એમ સમજવું. બાકીના સમુદ્રોમાં પ્રાયે મત્સ્યો ને મગરો હોતા નથી એટલે કાચબા વિગેરે પણ હોતા નથી. ૯૦

પ્રાયે નથી—એમ કહેવાથી શું સમજવું? તે કહે છે—

નત્થિ ત્તિ પડરમાવં, પડુચ્ચ ન ડ સઠ્ઠમચ્છપડિસેહો ।

અપ્પા સેસેસુ ભવે, ન હુ તે નિમ્મચ્છયા મણિઆ ॥ ૯૧ ॥

ટીકાર્થ—અહીં નત્થિ ડ મચ્છા ચ મયરા વા એમ પૂર્વે ૯૦મી ગાથામાં કહ્યું છે તે પ્રચુર ભાવને લઇને સમજવું. એટલે પ્રાચુર્યે કરીને બીજા સમુદ્રોમાં

મત્સ્યાદિક હોતા નથી—સર્વથા હોતા નથી એમ ન સમજવું. એટલે તેમાં મત્સ્યો કે મકરાદિનો સર્વથા નિષેધ ન સમજવો. અર્થાત્ બાકીના સમુદ્રોમાં મત્સ્યાદિ અવશ્ય હોય છે પણ અદ્ય હોય છે. તે બધા સમુદ્રો સર્વથા જળચર જીવ રહિત છે એમ તીર્થંકર ગણધરોએ કહેલું નથી. આ સંબંધમાં સંસ્કૃત ક્ષેત્રસમાસમાં પણ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—લવણકાલોદસ્વયંભૂરમણા बहुमत्स्यकच्छपा नेतरे. ‘લવણ, કાલોદ ને સ્વયંભૂરમણ બહુ મત્સ્યકચ્છપવાળા છે, બીજા બહુ મત્સ્યકચ્છપવાળા નથી.’ અર્થાત્ અદ્ય મત્સ્યાદિવાળા છે.

હવે સદશ વિસદશ નામોવાળા દ્વીપ સમુદ્રના યુગલ કહે છે—

जंबू लवणो धायई, कालोय पुरकराइ जुअलाइं ।
वारुणि खीरघयक्खू, नंदीसरो अरुणदीवुदही ॥ ९२ ॥

ટીકાર્થ—જંબૂદ્વીપ ને લવણસમુદ્ર તથા ધાતકીખંડ ને કાલોદ્ર સમુદ્ર એ બે દ્વીપોદ્ધિના યુગલ વિસદશ નામવાળા બાણવા અને પુષ્કરવર વિગેરે દ્વીપો ને સમુદ્રોના યુગલ સદશ નામવાળા બાણવા. તે લેશમાત્ર દેખાડે છે. વારુણીવર દ્વીપ ને વારુણીવર સમુદ્ર, ક્ષીરવર દ્વીપ ને ક્ષીરવર સમુદ્ર, વૃતવર દ્વીપ ને વૃતવર સમુદ્ર, ઇંદ્રુવર દ્વીપ ને ઇંદ્રુવર સમુદ્ર, નંદીશ્વર દ્વીપ ને નંદીશ્વર સમુદ્ર અને અરુણીવર દ્વીપ ને અરુણીવર સમુદ્ર ઇત્યાદિ. ૯૨

પૂર્વે સોળ દ્વીપ ને સમુદ્રોના નામો કહેલા છે, હવે બાકીના નામો કહે છે—

आभरणवत्थगंधे, उपलातिलए अ पउमनिहिरयणे ।
वासहरदहनईओ, विजया वरकार कर्पिंदा ॥ ९३ ॥

कुरुमंदरआवासा, कूडा नरक्त चंदसूरा य ।

देवे नागे जरके, भूए अ सयंभुरमणे य ॥ ९४ ॥

અર્થ—આભરણ, વસ્ત્ર, ગંધ, ઉત્પલ, તિલક, પદ્મ, નિધિ, રત્ન, વર્ષધર, દ્રહ, નદી, વિજય, વક્ષસ્કાર, કલ્પેદ્રો, કુરુક્ષેત્ર, મેરૂ, આવાસો, કૂટો, નક્ષત્રો વિગેરેના નામો તથા ચંદ્ર, સૂર્ય, દેવ, નાગ, યક્ષ, ભૂત અને સ્વયંભૂરમણ—એ પ્રમાણે નામો બાણવા.

ટીકાર્થ—જે આભરણના નામો છે—હાર, અર્ધહાર, કનકાવળી, રત્નાવળી

વિગેરે, જે વસ્ત્રોના નામો છે—રેશમી વિગેરે, જે ગંધના નામો છે—કોષ્ટપુટ વિગેરે, જે ઉત્પલના નામો છે—જળકુહ, ચંદ્રોદ્યોત વિગેરે, તિલક વિગેરે જે વૃક્ષોના નામો છે, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર વિગેરે જે પત્રના નામો છે, નવ નિધાનના જે નામો છે, ચૌદ રત્નો જે ચક્રવર્તીને હોય છે તેના નામો છે, ક્ષુલ્લ હિમવંતાદિ વર્ષધર પર્વતોના નામો છે, પદ્માદિ દ્રહોના નામો છે, ગંગા, સિંધુ વિગેરે નદીઓના નામો છે, કચ્છાદિ વિજયોના નામો છે, માતૃયવંતાદિ વક્ષસ્કારોના નામો છે, સૌધર્માદિ કલ્પોના ઇંદ્રોના શકાદિ નામો છે, દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ તથા પાંચ મેરૂના નામો છે, શકાદિ સંબંધીના મેરૂપર્વતની સમીપે જે આવાસો છે તેના, ક્ષુદ્રહિમવંતાદિ પર્વતો પર જે કૂટો છે તેના, કૃત્તિકાદિ નક્ષત્રોના, ચંદ્ર-સૂર્યોના ઉપલક્ષણથી તે શિવાય બીજા જે જે શુભ નામો છે તે તે નામોના ત્રિપ્રત્યવતાર દ્વીપસમુદ્રો જાણવા. તે આ પ્રમાણે—હારદ્રીપ, હારસમુદ્ર, હારવરદ્રીપ, હારવરસમુદ્ર, હારવરાવલાસદ્રીપ, હારવરાવલાસસમુદ્ર—એમ ત્રિપ્રત્યવતાર નામો ત્યાં સુધી કહેવા કે યાવત્ દેવદ્રીપની અગાઉ સૂર્યવરાવલાસસમુદ્ર છે. શ્રી જીવાલિગમસૂત્રની ચૂર્ણિમાં કહ્યું છે કે—“અરૂણાદિ દ્વીપસમુદ્રો ત્રિપ્રત્યવતાર યાવત્ સૂર્યવરાવલાસ સમુદ્ર સુધી છે.” ત્યારપછી દેવદ્રીપ ને દેવસમુદ્ર, નાગદ્રીપ ને નાગસમુદ્ર, યક્ષદ્રીપ ને યક્ષસમુદ્ર, ભૂતદ્રીપ ને ભૂતસમુદ્ર અને છેલ્લો સ્વયંભૂરમણદ્રીપ ને સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર સમજવો. એ પાંચ દેવાદિક દ્વીપ ને દેવાદિક સમુદ્ર એક રૂપવાળા જ છે, તેમાં ત્રિપ્રત્યવતારતા નથી. શ્રી જીવાલિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘દેવ, નાગ, યક્ષ, ભૂત ને સ્વયંભૂરમણ એકેક નામવાળા જ કહેવા, તેમાં ત્રિપ્રત્યવતાર નથી.’

આમરણવત્થગંધે એમાં પ્રથમા વિલક્ષિત છે તે ષષ્ઠી વિલક્ષિતના અર્થમાં જાણવી. પ્રાકૃતમાં એ પ્રમાણે વિલક્ષિતનો વ્યત્યય થાય છે.

અહીં જંબૂદ્રીપ નામના અસંખ્યાતા દ્વીપો જાણવા, લવણસમુદ્ર નામના અસંખ્યાતા સમુદ્રો જાણવા, એમ ત્યાં સુધી કે યાવત્ સૂર્યવરાવલાસ નામના અસંખ્યાતા દ્વીપો ને અસંખ્યાતા સમુદ્રો જાણવા. પ્રાંતે જે પાંચ દેવાદિક દ્વીપ ને દેવાદિક સમુદ્રો કહ્યા છે તે નામના એકેક જ દ્વીપ ને સમુદ્ર સમજવા. તે નામના બીજા દ્વીપ સમુદ્રો જાણવા નહીં. શ્રી જીવાલિગમમાં કહ્યું છે કે—‘હે ભગવંત ! જંબૂદ્રીપ નામના કેટલા દ્વીપ સમજવા ?’ ઉત્તર—‘હે ગૌતમ ! જંબૂદ્રીપ નામના અસંખ્યાતા દ્વીપો કહ્યા છે. એમ યાવત્ સૂરવરાવલાસ સમુદ્ર સુધી અસંખ્યાતા સમજવા.’ ‘હે ભગવંત ! દેવદ્રીપ કેટલા છે ?’ ‘હે ગૌતમ ! ‘દેવદ્રીપ એક જ છે.’ એમ દશે (પાંચ દ્વીપ ને પાંચ સમુદ્રો) એક નામવાળા જાણવા. ૬૩-૬૪.

આ પ્રમાણે પ્રસંગોપાત્ દ્રીપ-સમુદ્રોની વક્તવ્યતા કહી, હવે નક્ષત્રાદિ જ્યોતિષકદેવાધિપતિ ચંદ્રોની અને તેના પરિવારની સંખ્યા કહે છે:—

અટ્ટાસીઙ્ ચ ગહા, અટ્ટાવીસં ચ હુંતિ નરક્તા ।

एगससीपरिवारो, एत्तो तारागणं वुच्छं ॥ ९५ ॥

ટીકાર્થ—એક ચંદ્રનો પરિવાર મંગળાદિ ૮૮ ગ્રહો અને અભિજિતાદિ ૬ નક્ષત્રોરૂપ સમજવો. હવે તેના પરિવારભૂત તારાગણ કેટલો છે તે કહે છે. ૯૫.

પ્રતિજ્ઞાતનો નિર્વાહ કરે છે—

छावट्टिसहस्साइं, नव चेव सयाइं पंचसयराइं ।

एगससीपरिवारो, तारागणकोडिकोडीणं ॥ ९६ ॥

અર્થ—છાસઠ હજાર નવ સો ને પંચોતેર કોડાકોડ-એટલા તારાઓ એક ચંદ્રના પરિવારભૂત સમજવા.

ટીકાર્થ—એક ચંદ્રનો તારાગણરૂપ પરિવાર છાસઠ હજાર નવ સો ને પંચોતેર કોડાકોડી સમજવો. અહીં શિષ્ય શંકા કરે છે કે—‘જો એક ચંદ્રનો એટલો તારાગણરૂપ પરિવાર છે તો મનુષ્યક્ષેત્રમાં ૧૩૨ ચંદ્રો છે તે બધાનો પરિવાર વિચારતાં ઘણો થઈ જાય. અને મનુષ્યલોકમાં જ્યોતિષચક્ર મેરૂપર્વતથી ફરતા ૧૧૨૧ યોજન મૂકીને ચાર ચરે છે તો એટલા તારાગણનો મનુષ્યક્ષેત્રમાં સમાવેશ કેમ થઈ શકે?’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘આ બાબતમાં બે મત છે. એક મતવાળા કહે છે કે—‘કોટાકોટિ એવી સંજ્ઞા કોટીની જ સમજવી એમ પૂર્વાચાર્યમાં પ્રસિદ્ધ છે તેથી ૬૬૬૭૫ કોડ જ તારાગણ સમજવો, કોડાકોડ સમજવો નહીં.’ બીજા મતવાળા કહે છે કે—‘તારાગણના વિમાનો સ્વરૂપે કરીને તેટલા કોડ જ સમજવા; પરંતુ જો તારાના વિમાનનું પ્રમાણ ‘પર્વત, પૃથ્વી, વિમાનાદિ પ્રમાણાંશુળે માપવા-સમજવા.’ એમ કહેલું છે તે પ્રમાણે સમજીએ તો તેમ સમજવું, પણ જો તે વિમાનો ઉત્સેધાશુળે માપીએ તો કોટાકોટી સમજવા.’ આ વાત પોતાની બુદ્ધિથી કહેલ નથી પરંતુ શ્રી વિશેષણવતી નામના સ્વોપજ્ઞ ગ્રંથમાં તેના કર્તા આચાર્ય મહારાજાએ (શ્રી જિનભદ્રગણિક્ષમાશ્રમણે) જ કહ્યું છે કે—‘કેટલાક કોડાકોડીને સ્તોકપણે સંજ્ઞાંતર જ (કોડીની બીજી સંજ્ઞા જ) માને છે અને બાજ તારાના વિમાનનું પ્રમાણ ઉત્સેધાંશુળનું કહીને કોડાકોડીને જ સ્વીકારે છે. ૬૬.

હવે ચંદ્રાદિના વિમાનોના સંસ્થાનોનું સ્વરૂપ અને પ્રમાણ કહે છે—

અદ્ધકવિદ્વગસંઠાણ—સંઠિયા ફાલિઆમયા રમ્મા ।

જોડાસિઆણ વિમાણા, તિરિઅંલોણ અસંખિજ્ઞા ॥ ૧૭ ॥

અર્થ:—અર્ધકોઠાના સંસ્થાન સંસ્થિત—તેવા આકારવાળા, સ્ફટિકમય અને રમ્ય—મનોહર એવા જ્યોતિષીઓના વિમાનો તિર્યગ્લોકમાં અસંખ્યાતા છે. ૯૭.

ટીકાર્થ:—સર્વ ચંદ્રાદિ જ્યોતિષ્કના વિમાનો અર્ધકોઠાના સંસ્થાને સંસ્થિત એટલે અર્ધ કરેલા કોઠાના આકારવાળા છે. અહિં શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—‘જો બધા જ્યોતિષ્કના વિમાનો અર્ધ કરેલા કોઠાના આકારે સંસ્થિત છે તો ચંદ્ર ને સૂર્યના વિમાનો અતિ સ્ફૂળ (મોટા) હોવાથી ઉદયકાળે અને અસ્તકાળે અથવા તિર્યક્ બ્રમણ કરતાં કેમ તેવા આકારવાળા દેખાતા નથી ? આપણી ઉપર અત્યંત ઉંચે રહેલા ગોળ જ દેખાય છે. અર્ધકોઠાના આકારવાળા માથા ઉપર ફર રહેલા હોવાથી પરભાગ એટલે ઉપરનો ભાગ ન દેખાતાં ગોળ જ હોય એમ દેખાય છે.’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘અહીં અર્ધકોઠાના આકારવાળા વિમાનો કહ્યા છે તેથી બધી રીતે—બધી બાબુએ તેવા આકારવાળા સમજવા નહીં પણ માત્ર તેની પીઠ એટલે તળીયું જ તેવું સમજવું. તે પીઠ ઉપર ચંદ્રાદિના પ્રાસાદો છે તે પ્રાસાદ કોઈક તેવા આકારવાળા છે કે જેથી પીઠની સંગાતે મળ્યા સતા ઘણાંખરો ગોળ આકાર થાય છે. અને તે બહુ ફર હોવાથી જ એકાંતે લોકોને ગોળ (સમવૃત્ત) દેખાય છે, તેથી અર્ધકોઠાનો આકાર કહેલો છે તેમાં દોષ નથી.’ આ સંબંધમાં સૂત્રકાર જ સ્વોપપન્ન વિશેષણવતી ગ્રંથમાં આશ્લેષ (પ્રશ્ન) પુરઃસર કહે છે કે—‘ચંદ્ર સૂર્યના વિમાનો અર્ધકોઠાના આકારવાળા છે તો તે ઉદય ને અસ્ત સમયે તેમ જ તિર્યક્ ક્ષેત્રમાં રહ્યા સતા (ભમતા સતા) તેવા આકારવાળા કેમ દેખાતા નથી ? ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘ચંદ્ર—સૂર્યના વિમાનોનું ઉત્તાન કરેલા અર્ધકોઠાના આકારવાળું પીઠ એટલે તળીયું જ છે. તેની ઉપર તેના પ્રાસાદો છે તેથી આજેબમાં વૃત્ત જણાય છે અને બહુ ફર હોવાથી સમવૃત્ત (ગોળ) જણાય છે.’ ઇતિ.

તથા બધા જ્યોતિષ્કના વિમાનો સ્ફટિક મણિમય છે. રમ્ય—રમણિક ચક્ષુ તથા મનને પ્રમોદ ઉત્પન્ન કરે તેવા છે, તે બધા વિમાનો તિર્યગ્લોકમાં ઉપરના ૧૧૦ યોજનમાં (૭૬૦ થી ૯૦૦ સુધીમાં) છે. આ પ્રમાણે કહેવાવડે તેનું સ્વરૂપ કહ્યું. એ વિમાનોની સંખ્યા સંબંધી વિચાર કરતાં તે અસંખ્યાતા છે. આમ કહેવાવડે તેની સંખ્યાનું પ્રમાણ કહ્યું. ૯૭

હવે ચંદ્રાદિના વિમાનનું પ્રમાણુ પ્રતિપાદન કરતા સતા કહે છે—

एगट्टि भाग काऊण, जोयणं चंदमाइ पंचणहं ।

आयामं विष्कंभं, उच्चतं चैव वुच्छामि ॥ ९८ ॥

ટીકાર્થ:—પ્રમાણુગુણનિષ્પન્ન એવા એક યોજનના એકસઠ ભાગ બુદ્ધિ-વડે કરીને ચંદ્રાદિના એટલે ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારાના—એ પાંચેના વિમાનો લંબાઈ, પહોળાઈ ને ઉંચાઈમાં કેટલા કેટલા ભાગ પ્રમાણુ છે ? તે કહે છે. ૯૮

હવે પ્રતિજ્ઞાતનો નિર્વાહ કરે છે—

छप्पन्ना अडयाला, अद्ध गाउ य तहद्धगव्वूयं ।

आयामं विष्कंभं, आयामद्धं च उच्चतं ॥ ९९ ॥

અર્થ:—એકસઠીયા ૫૬ ભાગ, એકસઠીયા ૪૮ ભાગ, અર્ધયોજન, એક ગાઉ અને અર્ધગાઉ આ પ્રમાણુ ચંદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર ને તારાના વિમાનોનો આયામ ને વિષ્કંભ સમજવો અને આયામ કરતાં અર્ધ ઉચ્ચત્વ સમજવું.

ટીકાર્થ:—ચંદ્રના વિમાનનો આયામ ને વિષ્કંભ-લંબાઈ ને પહોળાઈ યોજનના એકસઠીયા ૫૬ ભાગની, સૂર્યના વિમાનની ૪૮ ભાગની, ગ્રહના વિમાનોની અર્ધ યોજનની, નક્ષત્રના વિમાનોની એક ગાઉની અને તારાના વિમાનોની અર્ધ ગાઉની સમજવી. સર્વ જ્યોતિષ્કના વિમાનોની ઉંચાઈ પોતપોતાના વિમાનના આયામ કરતાં અર્ધ સમજવી. તે આ પ્રમાણુ-ચંદ્રના વિમાનની ઉંચાઈ એકસઠીયા ૨૮ ભાગની, સૂર્યના વિમાનની ૨૪ ભાગની, ગ્રહના વિમાનની ઉંચાઈ એક ગાઉની, નક્ષત્રના વિમાનની ઉંચાઈ અર્ધ ગાઉની અને તારાના વિમાનની ઉંચાઈ ૧ ગાઉની એટલે ૫૦૦ ધનુષ્યની સમજવી. અહીં જે તારાના વિમાનના આયામ-વિષ્કંભનું પ્રમાણુ અર્ધ ગાઉનું અને ઉચ્ચત્વ ૧ ગાઉનું કહ્યું છે તે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તારાદેવ સંબંધી વિમાનનું સમજવું. જે જઘન્ય સ્થિતિવાળા તારાદેવ છે તેના વિમાનનું પરિમાણુ-આયામ વિષ્કંભમાં ૫૦૦ ધનુષ્યનું અને ઉંચાઈમાં ૨૫૦ ધનુષ્યનું સમજવું. આ સંબંધી તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં ઉપર પ્રમાણુ જ કહેલ છે તેથી તે પાઠ અહીં લખ્યો નથી. ૯૯

(ઉપર પ્રમાણુ પરિમાણુ મનુષ્યક્ષેત્રમાં રહેલા જ્યોતિષ્કના વિમાનોનું છે.) હવે મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર રહેલા ચંદ્રાદિના વિમાનનું પરિમાણુ કહે છે—

માણુસનગાઓ બાહિં, ચંદાઈયા તદ્દપરિહીના ।

મઙ્ઠિઙ્મેણ ઇમે, અર્ધિંતરબાહિરા નેયા ॥ ૧૦૦ ॥

અર્થ:—માનુષોત્તર પર્વતની બહાર રહેલા ચંદ્રાદિકના વિમાનો અંદરના કરતાં અર્ધપરિહાણિવાળા અર્થાત્ અર્ધપ્રમાણવાળા બાણુવા. આ ચંદ્રાદિક અર્ધ-તરના ને બહારના ગતિ ને સ્થિતિના ભેદવડે બુદ્ધા સમજવા. ૧૦૦

ટીકાર્થ:—માનુષોત્તર પર્વતની બહાર જે ચંદ્રાદિકના વિમાનો રહેલા છે તે તદ્દર્ધપરિહીન બાણુવા અર્થાત્ પૂર્વે કહી ગયેલા ચંદ્રાદિકના વિમાનથી આયામ, વિષ્કંભ ને ઉચ્ચત્વમાં અર્ધહીન બાણુવા. તેનો સાર આ પ્રમાણે—મનુષ્યક્ષેત્રની અંદર રહેલા ચંદ્રાદિકના વિમાનોનું—આયામ, વિષ્કંભ ને ઉચ્ચત્વનું જે પરિમાણ કહેલું છે તે કરતાં અર્ધ આયામ, વિષ્કંભ ને ઉચ્ચત્વ બાણુવું. તે બતાવે છે. ચંદ્રના વિમાનનો આયામ ને વિષ્કંભ એકસઠીઆ ૨૮ ભાગનો, સૂર્યના વિમાનનો ૨૪ ભાગનો, ગ્રહના વિમાનનો એક ગાઉનો, નક્ષત્રના વિમાનોનો $\frac{૧}{૨}$ ગાઉનો અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તારાઓના વિમાનનો $\frac{૧}{૪}$ ગાઉનો તથા જઘન્ય સ્થિતિવાળા તારાઓના વિમાનોનો $\frac{૧}{૮}$ ગાઉનો એટલે ૨૫૦ ધનુષ્યનો બાણુવો. હવે ઉચ્ચાઈ કહે છે. ચંદ્રના વિમાનની એકસઠીયા ૧૪ ભાગની, સૂર્યના વિમાનની ૧૨ ભાગની, ગ્રહના વિમાનની અર્ધ ગાઉની, નક્ષત્રના વિમાનોની $\frac{૧}{૪}$ ગાઉની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તારાઓના વિમાનોની ૨૫૦ ધનુષ્યની અને જઘન્ય સ્થિતિવાળા તારાઓના વિમાનોની ૧૨૫ ધનુષ્યની બાણુવી.

હવે મનુષ્યક્ષેત્રમાં રહેલા અને તેની બહાર રહેલા ચંદ્રાદિકમાં પરસ્પર વિશેષતા શું છે ? તે કહે છે. મનુષ્યક્ષેત્રમાં રહેલા અને મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર રહેલા ચંદ્રાદિકમાં ગતિ સ્થિતિના ભેદવડે વિશેષતા સમજવી. અર્થાત્ મનુષ્યક્ષેત્રમાં રહેલા ચંદ્રાદિક નિરંતર જંગૂદ્રીપના મેરૂની ફરતા ફરનારા સમજવા અને મનુષ્યક્ષેત્રની બહારના સદા અવસ્થિત (સ્થિર) સમજવા. આવો મોટો ભેદ છે. ૧૦૦

હવે અહીંથી કેટલે ઉચે ચંદ્રાદિકના વિમાનો ચાર ચરે છે તે કહે છે—

ધરણિયાઓ સમાઓ, સત્તહિં નડણિં જોયણસણિં ।

હિટ્ઠિલ્લો હોઈ તલો, સૂરો પુણ અટ્ઠહિં સણિં ॥ ૧૦૧ ॥

ટીકાર્થ:—૩ચક્રપ્રદેશ૩૫ ધરણિતળથી ૭૬૦ યોજન સર્વથી નીચે જ્યોતિષક વિમાનનું તળ બાણુવું. સૂર્ય સરખા ધરણિતળથી ૮૦૦ યોજને સમજવો. ૧૦૧

અટ્સણ ચ અસીણ, ચંદો નવ ચેવ હોઈ ઉવરિતલો ।

જોઅણસયં દહુત્તર—વાહલં જોઈસસ્સ ભવે ॥ ૧૦૨ ॥

અર્થ:—આઠ સો ને એ'શી યોજને ચંદ્ર સમજવો અને ૬૦૦ યોજને ઉપરિતળ સમજવું. આ પ્રમાણે ૧૧૦ યોજન બાહ્યમાં જ્યોતિષ્કો છે.

ટીકાર્થ:—સરખા ધરણિતળથી ઉપર એ'શી અધિક આઠ સો યોજન જઈએ ત્યારે (૮૮૦ યોજને) ચંદ્રનું વિમાન છે. નવ સો યોજન પૂર્ણ જઈએ ત્યારે ઉપરિતળ એટલે સર્વોપરિતન જ્યોતિષ્ક વિમાનનું પ્રતર આવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જ્યોતિષ્કનું ઉચ્ચપણાનું બાહ્ય (બાહ્ય) ૧૧૦ યોજનનું થાય છે. તે આ પ્રમાણે—સાત સો નેવુ યોજને જ્યોતિષ્ક વિમાનોનું નીચેનું તળ છે અને પરિપૂર્ણ ૬૦૦ યોજને તેનું ઉપરિતળ છે. એટલે તેનું અંતર ૧૧૦ યોજન પ્રમાણ છે.

અહીં કોઈક જિનમતાવલંબી તારા, સૂર્ય, ગ્રહ, ચંદ્ર ને નક્ષત્રોનું અવસ્થાન આ પ્રમાણે કહે છે. પૃથ્વીતળથી ૭૬૦ યોજન ઉંચે જઈએ ત્યારે સર્વથી નીચે નભસ્તળમાં તારાના વિમાનો રહેલા છે. તારાના પટલથી દશ યોજન જઈએ ત્યારે સૂર્યનું વિમાન છે. તેનાથી ૮૦ યોજન ઉપર જઈએ ત્યારે ચંદ્રનું વિમાન છે. ત્યાંથી ૪ યોજન જઈએ ત્યારે નક્ષત્રોનું પટલ છે. ત્યાંથી ૪ યોજને બુધનું પટલ છે. ત્યાંથી ત્રણ ત્રણ યોજને શુક્રનું, ગુરૂનું, ભૌમનું (મંગળનું) અને મંદસંજાવાળાનું (શનિનું) પટલ અનુક્રમે રહેલ છે. એ પ્રમાણે ગણતાં ૧૦-૮૦-૪-૪-૩-૩-૩-૩ મળીને કુલ ૧૧૦ યોજન થાય છે. ગંધહસ્તિસૂરિ સૂર્યની નીચે મંગળ ચાર ચરે છે એમ કહે છે. હરિભદ્રસૂરિ જ્યોતિષ્કના નીચેના તળે ભરણિ વિગેરે નક્ષત્રો અને ઉપરને તળે સ્વાતિ વિગેરે નક્ષત્રો છે એમ કહે છે. તેમની કરેલી આ સંગ્રહણિની વૃત્તિમાં આ પ્રમાણે કહેલ છે—સત્તર્હિં નડણ્હિં જો-અણસણ્હિં ઉપિં હિટ્હિલો હોઈ તલો ત્તિ, ભરણિમાઈ જોઈસપયરો ભવતીત્યર્થ: । તથોપરિતન: સ્વાત્યુત્તરો જ્યોતિષાં પ્રતર ઇતિ । (અર્થ ઉપર આવી ગયો છે) આ બાબતમાં તત્ત્વ કેવળી બાણે. ૧૦૨

હવે કયા નક્ષત્ર કેમ ભમે છે ? તે કહે છે—

સવ્વપ્મિંતરમીઈ, મૂલો પુણ સવ્વવાહિરો ભમઈ ।

સવ્વોવરિં ચ સાઈ, ભરણી પુણ સવ્વહિટ્થિમિયા ॥ ૧૦૩ ॥

ટીકાર્થ:—નક્ષત્રના મંડળમાં અભિજિત નક્ષત્ર સર્વથી અભ્યંતરમાં ચાર ચરે છે, મૂળ નક્ષત્ર સર્વ નક્ષત્રના મંડળની બહાર ચાર ચરે છે તથા સર્વ નક્ષત્રની ઉપર સ્વાતિ નક્ષત્ર ચાર ચરે છે અને સર્વથી નીચે ભરણી નક્ષત્ર ચાર ચરે છે. શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં કહ્યું છે કે—‘ હે ભગવંત ! જંબૂદ્વીપમાં ૨૮ નક્ષત્રમાં કયું નક્ષત્ર સર્વની અંદર ચાર ચરે છે ? કયું નક્ષત્ર સર્વની બહાર ચાર ચરે છે ? કયું નક્ષત્ર સર્વની નીચે ચાર ચરે છે ? અને કયું નક્ષત્ર સર્વની ઉપર ચાર ચરે છે ? ’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘ હે ગૌતમ ! અભિજિત નક્ષત્ર સર્વની અભ્યંતર ચાર ચરે છે, મૂળ નક્ષત્ર સર્વની બહાર ચાર ચરે છે, ભરણી નક્ષત્ર સર્વની હેઠે ચાર ચરે છે અને સ્વાતિ નક્ષત્ર સૌની ઉપર ચાર ચરે છે. ’ ઇતિ ૧૦૩.

હવે મનુષ્યક્ષેત્રમાં કેટલા ચંદ્ર ને સૂર્ય છે તે કહે છે—

વત્તીસં ચંદસયં, વત્તીસં ચેવ સૂરિઆણ સયં ।

સયલં મણુસ્સલોઅં, ભમંતિ ણ્ણ પયાસંતા ॥ ૧૦૪ ॥

ટીકાર્થ:—૧૩૨ ચંદ્રો ને ૧૩૨ સૂર્યો—એટલે એટલા ચંદ્રો ને સૂર્યો સકળ મનુષ્યલોકમાં પ્રકાશ કરતા સતા ભમે છે. તે ૧૩૨ શી રીતે તે કહે છે. બે ચંદ્ર ને બે સૂર્ય જંબૂદ્વીપમાં, ચાર ચાર લવણસમુદ્રમાં, બાર બાર ધાતકી-ખંડમાં, બેતાળીશ બેતાળીશ કાળોદસમુદ્રમાં, ને બોંતેર બોંતેર પુષ્કરવરાર્ધમાં એમ સર્વ મળીને ૧૩૨ ચંદ્ર ને ૧૩૨ સૂર્ય છે. ૧૦૪.

હવે ચર જ્યોતિષ્યક કેટલું મેરૂની અબાધાએ—મેરૂથી દૂર રહીને ચાર ચરે છે તે અને સ્થિર જ્યોતિષ્યક કેટલી અલોકની અબાધાએ—અલોકાકાશની અંદર (લોકાકાશમાં) રહેલું છે તે કહે છે—

इकारसिक्वीसा, सयमिकाराहिया य इकारा ।

मेरुअलोगावाहिं, जोइसचक्रं चरइ ठाइ ॥ ૧૦૫ ॥

ટીકાર્થ:—અહીં યથાસંખ્યે પદની યોજના કરવી. તે આ પ્રમાણે—અગ્યાર સો ને એકવીશ યોજન મેરૂની અબાધા અપાંતરાણરૂપ કરીને મનુષ્યલોકવત્તી જ્યોતિષ્યક ચાર ચરે છે. અને અગ્યાર સો ને અગ્યાર યોજન અલોકની અબાધા-અપાંતરાણરૂપ કરીને એટલે એટલા યોજન અલોકાકાશની અંદર—તેનાથી દૂર સ્થિર જ્યોતિષ્યક રહેલ છે. ૧૦૫.

હવે જંબૂદ્વીપથી વ્યતિરિક્ત શેષ દ્વીપ સમુદ્રોમાં અહ, નક્ષત્ર અને તારા-
ઓનું પ્રમાણ જાણવાનો ઉપાય કહે છે—

રિક્તગ્ગહતારગ્ગં, દીવસમુદ્દે ય ઇચ્છસે નાટં ।

તસ્સ સસીહિ ય ગુણિયં, રિક્તગ્ગહતારગ્ગં તુ ॥૧૦૬॥

ટીકાર્થ:—અહીં અગ્રશબ્દ પરિમાણવાચી છે. જે દ્વીપ કે સમુદ્રમાં નક્ષ-
ત્રનું પરિમાણ, અહનું પરિમાણ કે તારાનું પરિમાણ જાણવાને ઇચ્છે તે દ્વીપ
ને સમુદ્ર સંબંધી ચંદ્રની સંખ્યાવડે એક ચંદ્રના પરિવારભૂત નક્ષત્ર, અહ ને
તારાનું જે પરિમાણ કહેલું છે તેની સાથે ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર કરવાથી
જે સંખ્યા આવે તેટલું તે દ્વીપ અથવા સમુદ્રમાં નક્ષત્ર, અહ અને તારાનું
પરિમાણ જાણવું.

જો લવણસમુદ્રમાં નક્ષત્ર, અહ ને તારાનું પરિમાણ કેટલું છે તે જાણવાને
ઇચ્છતો હો તો લવણસમુદ્રમાં ચાર ચંદ્ર છે તેથી એક ચંદ્રના પરિવારભૂત
અઠાવીશ નક્ષત્રો છે તેને ચારે ગુણવા. એટલે ૧૧૨ આવશે તેટલા લવણસમુ-
દ્રમાં નક્ષત્રો જાણવા. અહો એક ચંદ્રના પરિવારભૂત ૮૮ હોય છે તેને ૪ વડે
ગુણતાં ઉપર થાય તેટલા અહો લવણસમુદ્રમાં જાણવા. તારાઓ એક ચંદ્રના
પરિવારભૂત ૬૬૯૭૫ કોડાકોડી છે તેને ચારે ગુણતાં ૨૬૭૯૦૦ કોડાકોડી આવે
એટલા તારાઓ લવણસમુદ્રમાં જાણવા. આ સંખ્યા સૂચવનારી બે ગાથા ટીકામાં
કહેલી છે, પરંતુ તેનો ભાવ ઉપર આવી ગયેલ હોવાથી તે ગાથાઓ લખી નથી.

લવણસમુદ્ર પ્રમાણે ધાતકીખંડાદિકને માટે પણ પરિવાર સમજવો. ૧૦૬.

હવે જે આલિયોગિક દેવો જ્યોતિષ્કના વિમાનોને વહન કરે છે તેની
સંખ્યાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે—

સોલસ ચેવ સહસ્સા, અદૃય ચરો ય દોન્નિ ય સહસ્સા ।

જોહસિઆણ વિમાણા, વહાંતિ દેવા ઉણ્વડા ॥ ૧૦૭॥

ટીકાર્થ:—અહીં ચંદ્રાદિક વિમાનો જો કે તેવા પ્રકારના જગતસ્વભા-
વથી જ નિરાલંબપણે આકાશમાં ફરે છે અને રહે છે, પરંતુ કેવળ તેના જે આલિ-
યોગિક દેવો છે તે તેવા પ્રકારના નામકર્મના ઉદયથી પોતાની સમાન જાતિ-
વાળાને તેમ જ પોતાથી હીન જાતિવાળાને પોતાની સ્ત્રીતિ વિશેષ બતાવવા

માટે પોતાને શ્રેષ્ઠ માનતા સતા હર્ષથી ભરપૂરપણે સતત વહનશીલ એવા ચંદ્રાદિના વિમાનની નીચે રહીને કેટલાક સિંહના રૂપ, કેટલાક હાથીના રૂપ, કેટલાક વૃષભના રૂપ ને કેટલાક અશ્વના રૂપ કરીને તે વિમાનોને વહન કરે છે, તે આ પ્રમાણે—

જેમ અહીં કોઈ તથાવિધ આભિયોગ્ય નામકર્મના ઉપભોગના ભાજન એવા સેવકો (દાસો) સમાન જાતિવાળા અથવા હીનજાતિવાળા, પોતાના પૂર્વ-પરિચિત મનુષ્યોને અમે આ આપણા સુપ્રસિદ્ધ નાયકના (સ્વામીના) માનીતા સેવકો છીએ એવી પોતાની સ્પૃશ્ઠિ (મોટાઈ) બતાવવા માટે બધા સ્વોચિત એવું કાર્ય પ્રમુદિત ચિત્તે કરે છે; તેમ ચંદ્રાદિના આભિયોગિક દેવો તેવા પ્રકારના આભિયોગ્ય નામકર્મના ઉપભોગના ભાજન હોતા સતા સમાન જાતિવાળા અથવા હીનજાતિવાળા બીજા દેવોને પોતાનું મહત્ત્વ બતાવવા માટે—‘જુઓ ! અમે કેવા સમૃદ્ધ છીએ કે જેથી સકળલોકપ્રસિદ્ધ એવા ચંદ્રાદિકના વિમાનોનું વહન કરીએ છીએ.’ આમ કહેતા સતા પોતાના આત્માને બહુ માનતા સતા ઉપર ગાથામાં કહેલી સંખ્યા પ્રમાણે ચંદ્રાદિકના વિમાનોને વહન કરે છે. તત્ત્વાર્થ-ભાષ્યકાર કહે છે કે—‘આ જ્યોતિષકના વિમાનો લોકસ્થિતિએ પ્રસક્ત અવસ્થિત ગતિવાળા છે છતાં પોતાની ઋદ્ધિ વિશેષ દેખાડવા માટે તેના આભિયોગિક દેવો નિત્ય ગતિમાં આનંદ પામતા સતા ચંદ્રાદિના વિમાનને વહન કરે છે.’ તેની સંખ્યા આ પ્રમાણે—ચંદ્ર ને સૂર્યના વિમાનને સોળ સોળ હજાર દેવો, શ્રુકના વિમાનને આઠ આઠ હજાર દેવો, નક્ષત્રના વિમાનને ચાર ચાર હજાર દેવો અને તારાના વિમાનને બે બે હજાર દેવો વહન કરે છે. ૧૦૭

આ વાતને જ સ્પષ્ટ કરતા સતા કહે છે કે—

સસિરવિણો ય વિમાણા, વહંતિ દેવાણ સોલસ સહસ્સા ।
ગહરિસ્કતારગાણં, અટ્ટ ચઙ્ક્રં દુગં ચેવ ॥ ૧૦૮ ॥

અર્થ સુગમ છે. ઉપર લખાઈ ગયેલ છે. ૧૦૮

હવે કેવાં રૂપ ધારણ કરીને દેવો ક્યાં રહ્યા સતા વહન કરે છે તે કહે છે—

પુરઓ વહંતિ સીહા, દાહિણઓ કુંજરા મહાકાયા ॥
પચ્ચચ્છિમેણ વસહા, તુરગા પુણ ઉત્તરે પાસે ॥ ૧૦૯ ॥

અર્થ:—આગળ અથવા પૂર્વે સિંહરૂપધારી દેવો, દક્ષિણ બાજુએ મોટા શરીરવાળા હસ્તીરૂપધારી દેવો, પશ્ચિમે વૃષભરૂપધારી દેવો અને ઉત્તરે અશ્વરૂપધારી દેવો વિમાનની નીચે રહીને વહન કરે છે.

ટીકાર્થ:—આગળ અગ્રભાગે વિમાનની નીચે રહીને સિંહરૂપધારી દેવો ચંદ્ર સંબંધી વિમાનને વહન કરે છે. વિમાનની દક્ષિણ બાજુ તેની નીચે રહીને મોટા શરીરવાળા હાથીનું રૂપ ધારણ કરીને વિમાનનું વહન કરે છે, પશ્ચિમ બાજુ વિમાનની નીચે રહીને વૃષભનું રૂપ ધારણ કરીને વિમાનનું વહન કરે છે અને ઉત્તર બાજુ વિમાનની નીચે રહીને અશ્વનું રૂપ ધારણ કરીને વહન કરે છે. તેમાં ચંદ્રનું ને સૂર્યનું વિમાન સિંહાદિ રૂપ ધારણ કરીને ચાર ચાર હજાર દેવો વહન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—ચાર હજાર સિંહરૂપધારી, ચાર હજાર હસ્તીરૂપધારી, ચાર હજાર વૃષભરૂપધારી અને ચાર હજાર અશ્વરૂપધારી એમ એકદર સોળ સોળ હજાર દેવતા ચંદ્રના વિમાનને અને સૂર્યના વિમાનને વહન કરે છે. ગ્રહનું વિમાન બે બે હજાર દેવતા, નક્ષત્રનું વિમાન હજાર હજાર દેવતા અને તારાનું વિમાન પાંચ સો પાંચ સો દેવતા ચારે દિશાએ રહીને વહન કરે છે. સૂર્યપ્રગ્લભિમાં આ પ્રમાણે જ અધિકાર કહેલો છે તેથી તે પાઠ કે અર્થ અહીં લખ્યો નથી. ૧૦૬

આ પ્રમાણે ચંદ્રાદિના વિમાનનું વહન કરતા દેવો મહોન્મત્ત સ્ત્રી જેમ વિશિષ્ટ (તોલકાર) આમરણના ભારને જાણતી નથી તેમ વિમાનના ભારને વહન કરવાનું માનતા નથી. (એ વિમાન તો જગતસ્વભાવે જ આલ્યા કરે છે)

હવે મેરૂની પ્રદક્ષિણા દઇને ચાલતા ચંદ્રાદિની ગતિની તારતમ્યતા કહે છે—

**ચંદેહિં રવી સિઘા, રવિણો ડ મવે ગહા ડ સિઘયરા ।
તત્તો નસ્કત્તાઈં, નસ્કત્તેહિં તુ તારાઓ ॥ ૧૧૦ ॥**

ટીકાર્થ:—ચંદ્રથી શીઘ્રગતિવાળા સૂર્ય છે, સૂર્યથી શીઘ્રતર ગતિવાળા અહો છે, તેનાથી શીઘ્રતર ગતિવાળા નક્ષત્રો છે, તેનાથી શીઘ્રતર ગતિવાળા તારાઓ છે. ગાથામાં એ શબ્દ છે તે અનુક્રમ સમુચ્ચયાર્થ છે તેથી બુધથી શીઘ્રગતિવાળો શુક્ર, શુક્રથી મંગળ, મંગળથી બૃહસ્પતિ અને બૃહસ્પતિથી શનૈશ્વર શીઘ્રગતિવાળો છે એમ સમજવું. ૧૧૦

નીચેની ગાથામાં ઉપરની ગાથાનો તાત્પર્ય જ કહેલો છે—

સઠ્વપ્પગઈ ચંદા, તારા પુણ હુંતિ સઠ્વસિઘયરા ।

एसो गईविसेसो, तिरियंलोए विमाणानं ॥ १११ ॥

અર્થ—સર્વથી અદ્ય ગતિવાળા ચંદ્ર છે અને સર્વથી શીઘ્રતર ગતિ-
વાળા તારા છે. આ ગતિનું વિશેષપણું તિર્યગ્લોકમાં જ્યોતિષકોના વિમાનો
આશ્રી સમજવું. ૧૧૧. ગાથા સુગમ હોવાથી ટીકા કરેલી નથી.

હવે ચંદ્રાદિની ઋદ્ધિની તારતમ્યતા કહે છે—

अप्पद्विआ उ तारा, नस्कत्ता खलु तओ महद्दीआ ।

नस्कत्तेहिं तु गहा, गहेहिं सूरा तओ चंदा ॥ ११२ ॥

ટીકાર્થ—સર્વથી અદ્ય ઋદ્ધિવાળા તારા છે, તારાથી મહદ્દિક નક્ષત્રો છે,
તેનાથી મહદ્દિક ગ્રહો છે, ગ્રહોથી મહદ્દિક સૂર્યો છે, સૂર્યોથી મહદ્દિક ચંદ્રો છે.

આ બધા શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિ ગર્ભ સમાન ગૌર (ઉજ્જવળ) વર્ણવાળા, વિશિષ્ટ
વસ્ત્રાભરણવાળા, મુકુટથી મંડિત મસ્તકવાળા હોય છે. તેમાં કેવળ ચંદ્રના મુકુ-
ટના અગ્ર ભાગે પ્રભામંડળવાળું ચંદ્રમંડળાકાર ચિહ્ન હોય છે. સૂર્યોને સૂર્ય-
મંડળાકાર, ગ્રહોને ગ્રહમંડળાકાર, નક્ષત્રોને નક્ષત્રમંડળાકાર અને તારાઓને
તારામંડળાકાર ચિહ્ન હોય છે. તત્ત્વાર્થભાષ્યમાં કહ્યું છે કે—“ મુકુટોને
વિષે-શિરોમુકુટને અગ્રભાગે રહેલા પ્રભામંડળ સરખા ઉજ્જવળ સૂર્ય, ચંદ્ર,
ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારામંડળરૂપ પોતપોતાના ચિહ્નોથી વિરાજમાન કાંતિવાળા
જ્યોતિષકો છે. ” ૧૧૨

હવે તારાના વિમાનોનું પરસ્પર અંતર કહે છે—

पंचेव धणुसयाइं, जहन्नयं अंतरं तु ताराणं ।

दो चेव गाउआइं, निवाघाएण उक्कोसं ॥ ११३ ॥

અર્થ—તારાઓનું જઘન્ય અંતર પાંચ સો ધનુષ્યનું હોય છે અને
ઉત્કૃષ્ટ અંતર નિર્વાધાતપણે બે ગાઉનું હોય છે.

ટીકાર્થ—જંબૂદ્વીપમાં તારાઓના વિમાનોનું પર્વતાદિના વ્યાધાતને
અભાવે જઘન્ય અંતર પાંચ સો ધનુષ્યનું હોય છે ને ઉત્કૃષ્ટ બે ગાઉનું હોય છે.

વ્યાધાતે તો જઘન્ય અંતર ૨૬૬ યોજનનું છે અને ઉત્કૃષ્ટાંતર ૧૨૨૪૨ યોજનનું છે. સૂર્યપ્રજ્ઞસિમાં બે પ્રકારનાં અંતર છે એમ કહીને વ્યાધાતે અંતર જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ આ પ્રમાણે જ કહેલ છે. ૧૧૩

(આ પ્રમાણે વ્યાધાતના અંતરનું કારણ ટીકામાં બતાવ્યું નથી, પરંતુ તે આ પ્રમાણે સમજવું. વર્ષધર પર્વત ઉપરના કૂટ મથાળે ૨૫૦ યોજન લાંબા-પહોળા છે તેનાથી આઠ યોજન દૂર રહીને તારા ચાર ચરે છે. તેથી બે બાજુના આઠ આઠ યોજન ૨૫૦ માં ભેળવતાં ૨૬૬ યોજનનું વ્યાધાતે જઘન્ય અંતર સમજવું. ઉત્કૃષ્ટ અંતર મેરૂપર્વત આશ્રી સમજવું. તે આ રીતે-મેરૂપર્વત જમીન ઉપર દશ હજાર યોજન વિસ્તારવાળો છે. તે ૭૬૦ યોજન ઉંચે રહેલા તારાની શ્રેણીએ દશ હજારથી ઓછો થાય છે પરંતુ તે ન ગણતાં તેનાથી ૧૧૨૧ યોજન બંને બાજુ મૂકીને તારાઓ ચાર ચરે છે તેથી બે બાજુના ૨૨૪૨ દશ હજારમાં ભેળવતાં ૧૨૨૪૨ યોજન થાય. એટલું વ્યાધાતે ઉત્કૃષ્ટ અંતર બાણવું.)

હવે મનુષ્યક્ષેત્રની બહાર રહેલા ચંદ્ર ને સૂર્યોનું પરસ્પર અંતર કહે છે—

સૂરસ્સ ય સૂરસ્સ ય, સસિણો સસિણો ય અંતરં દિદ્ધં ।

બાર્હિં તુ માણસનગ-સ્સ જોયણાણં સયસહસ્સં ॥ ૧૧૪ ॥

અર્થ—સૂર્યસૂર્યને અને ચંદ્રચંદ્રને માનુષોત્તર પર્વતની બહાર લાખ લાખ યોજનનું આંતર બાણવું.

ટીકાર્થ—માનુષોત્તર નામના પર્વતની બહાર સૂર્યસૂર્યને અને ચંદ્રચંદ્રને પરસ્પર અંતર તીર્થંકર ગણધરોએ પૂર્ણ એક લાખ યોજનનું કીકું છે-કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે—ચંદ્રાંતરિત સૂર્ય ને સૂર્યાંતરિત ચંદ્ર મનુષ્યલોકની બહાર રહેલા છે. તેનું પરસ્પર અંતર અન્યૂન પચાસ હજાર યોજનનું છે. શ્રી સૂર્ય-પ્રજ્ઞસિમાં બે જ પ્રમાણે કહ્યું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ચંદ્રચંદ્રને અને સૂર્ય-સૂર્યને લાખ યોજનનું અંતર થાય છે. ૧૧૪.

હવે મનુષ્યલોકની બહાર ચંદ્ર ને સૂર્યોનું પંક્તિએ અવસ્થાન કહે છે—

સૂરંતરિઆ ચંદા, ચંદંતરિઆ ય દિણયરા દિત્તા ।

વિત્તંતરલેસાગા, સુહલેસા મંદલેસા ય ॥ ૧૧૫ ॥

ટીકાર્થ—નરલોકની બહાર પંક્તિએ રહેલા સૂર્યાંતરિત ચંદ્ર અને ચંદ્રાંતરિત સૂર્ય શોભી રહ્યા છે. દ્વીપ એટલે ભાસ્વર છે. તે ચંદ્રસૂર્યો કેવા છે ? ચિત્રાંતર લેશ્યાવાળા—એટલે પ્રકાશરૂપ લેશ્યા જેની વિચિત્ર છે એવા છે. તેમાં ચિત્રતા ચંદ્રો સૂર્યાંતરિત હોવાથી અને સૂર્યો ચંદ્રાંતરિત હોવાથી છે. વળી તે ચિત્રતા ચંદ્ર શીત કિરણોવાળો હોવાથી અને સૂર્ય ઉષ્ણ રશ્મિવાળો હોવાથી છે. લેશ્યાવિશેષ પ્રદર્શિત કરવા માટે કહે છે—સુખલેશ્યાવાળા ને મંદ લેશ્યાવાળા છે. તેમાં ચંદ્ર સુખ લેશ્યાવાળા છે. એટલે ચંદ્ર શીતકાળાદિમાં મનુષ્યલોકમાં એકાંત શીત રશ્મિવાળો હોય છે તેવો અહીં ન સમજવો. સૂર્ય મંદ લેશ્યાવાળા છે એટલે મનુષ્યલોકમાં ગ્રીષ્મ ઋતુમાં—નિદાઘ સમયે સૂર્ય અત્યંત ઉષ્ણ રશ્મિવાળો હોય છે તેમ અહીં નથી. અહીં મંદ લેશ્યાવાળા હોય છે. તત્ત્વાર્થટીકામાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ કહે છે કે—અત્યંત શીત ચંદ્રો નથી, અત્યંત ઉષ્ણ સૂર્યો નથી. બંને સાધારણ લેશ્યાવાળા છે. ૧૧૫.

હવે જેના સંપર્કના વશથી શુકલકૃષ્ણ પક્ષમાં યથાયોગ્ય ચંદ્રમંડળની વૃદ્ધિ-હાનિ જણાય છે તે સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે—

किन्हं राहुविमाणं, निच्चं चंदेण होइ अविरहियं ।

चउरंगुलमपत्तं, हिट्ठा चंदस्स तं चरइ ॥ ११६ ॥

અર્થ—રાહુનું વિમાન કૃષ્ણવર્ણનું હોય છે. તે અવિરહિતપણે નિરંતર ચંદ્ર સાથે રહે છે. તે ચંદ્રની નીચે ચાર અંગુલ અપ્રાપ્તપણે ચાર ચરે છે.

ટીકાર્થ—અહીં રાહુ બે પ્રકારના છે. પર્વરાહુ અને નિત્યરાહુ. તેમાં પર્વરાહુ તેને કહીએ કે જે કદાચિત અકસ્માત આવીને પોતાના વિમાનવડે સૂર્યના વિમાનને અથવા ચંદ્રના વિમાનને અંતરિત કરે છે. એ પ્રમાણે અંતરિત કર્યે સતે લોકોમાં ગ્રહણ એવી પ્રસિદ્ધિ થાય છે. એ પર્વરાહુ જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ઠથી જેટલે કાળે ચંદ્ર સૂર્યનો ઉપરાગ (ગ્રહણ) કરે છે તે ક્ષેત્રસમાસની ટીકામાં અમે કહેલ હોવાથી અહીં ફરીને કહેતા નથી.

જે નિત્યરાહુ છે તેનું વિમાન કાળું છે તે તેવા પ્રકારના જગતસ્વભાવથી ચંદ્રની સાથે નિત્ય અવિરહિતપણે ચંદ્રના વિમાનની નીચે ચાર અંગુલ છેટે રહીને ચાર ચરે છે. તે કૃષ્ણપક્ષમાં પ્રતિપદા (વદિ ૧) થી આરંભીને પ્રતિદિવસ એકેક ચંદ્રની કળાને પોતાના પંદરમા ભાગવડે ઉપરના ભાગથી આરંભીને આવરે છે અને શુકલપક્ષમાં પ્રતિપદા (શુદ્ધિ ૧) થી આરંભીને તે જ ક્રમે

દરરોજ એકેક કળા ખુદ્દી કરે છે; તેથી જગતમાં ચંદ્રમંડળની હાનિવૃદ્ધિ દેખાય છે, પરંતુ સ્વરૂપે તો ચંદ્રમંડળ અવસ્થિત જ છે. ૧૧૬

જ્યોતિષકના વિમાનની વક્તવ્યતા કહી, હવે વૈમાનિક દેવોના વિમાન સંબંધી વક્તવ્યતા કહે છે—

વત્તીસટ્ઠાવીસા, બારસ અટ્ટ ય ચરો સયસહસ્સા ।

આરેણ વંમલોગા, વિમાણસંખા ભવે એસા ॥ ૧૧૭ ॥

ટીકાર્થ:—પ્રથલોકના ચરમભાગ પર્યંતથી અર્વાક્ એટલે સૌધર્મ દેવલોકથી પ્રથમ દેવલોક પર્યંત આ પ્રમાણે વિમાનોની સંખ્યા છે—સૌધર્મ દેવલોકમાં ૩૨ લાખ વિમાન છે, ઈશાન દેવલોકમાં ૨૮ લાખ વિમાન છે, સનતકુમાર દેવલોકમાં ૧૨ લાખ વિમાન છે, માહેન્દ્ર દેવલોકમાં ૮ લાખ વિમાન છે અને પ્રથમ દેવલોકમાં ચાર લાખ વિમાન છે. ૧૧૭ તથા—

પન્નાસ ચત્ત છચ્ચેવ, સહસ્સા લંતસુક્કસહસ્સારે ।

સચચરો આણયપા-ગણસુ તિન્નારણચ્ચુયણ ॥ ૧૧૮ ॥

ટીકાર્થ:—આ ગાથાના અર્થમાં પૂર્વાર્ધમાં દેવલોકના ક્રમે કરીને સંખ્યાના પદની યોજના કરવી. તે આ પ્રમાણે—લાંતક કલ્પમાં ૫૦૦૦૦, મહાશુક કલ્પમાં ૪૦૦૦૦ અને સહસ્રાર કલ્પમાં છ હજાર વિમાનો જાણવા. આનત-પ્રાણુત બેમાં લેખા ૪૦૦ વિમાનો જાણવા અને આરણુ-અચ્યુત બે દેવલોકમાં લેખા ત્રણ સો વિમાનો જાણવા. ૧૧૮ તથા—

ઇક્કારસુત્તરં હિટ્ટિમેસુ, સત્તુત્તરં ચ મજ્ઞિમણ 。

સયમેગં ઉવરિમણ, પંચેવ અણુત્તરવિમાણા ॥ ૧૧૯ ॥

ટીકાર્થ:—અધસ્તન ત્રણ ઐવેયકમાં લેખા મળીને ૧૧૧, મધ્ય ઐવેયક-ત્રિકમાં લેખા મળીને ૧૦૭ અને ઉપરિમ ઐવેયકત્રિકમાં ૧૦૦ અને સર્વપર્યંતવર્તી છેદલા પ્રસ્તટમાં પાંચ અનુત્તર વિમાનો જાણવા. જેની ઉત્તરે એટલે પછી અથવા જેનાથી ઊંચ વિમાન બીજું કોઈ નથી તેને અનુત્તર કહીએ એવા અનુત્તર વિમાનો પાંચ છે. ૧૧૯

હવે સર્વ વિમાનોની એકંદર સંખ્યા કહે છે—

ચુલસીઈ સયસહસ્સા, સત્તાણડઈ ભવે સહસ્સાઈં ।

તેવીસં ચ વિમાણા, વિમાણસંખા ભવે ણ્ણસા ॥ ૧૨૦ ॥

અર્થ:—ચોરાશી લાખ, સત્તાણુ હજાર ને ત્રેવીશ એટલી સર્વ વિમાનોની સંખ્યા જાણવી. ૧૨૦

ટીકાર્થ:—અનંતર કહેલી ત્રણ ગાથામાં કહેલા વિમાનોની સર્વ સંખ્યા ચોરાશી લાખ, સત્તાણુ હજાર ને ત્રેવીશની જાણવી. એ બધા વિમાનો ગંધને આશ્રીને સુરભિગંધવાળા, સ્પર્શને આશ્રીને માખણ કરતાં પણ અત્યંત કોમળ શુભ સ્પર્શવાળા અને પોતાની પ્રભા-કાંતિવડે પ્રકાશિત કરેલ છે સર્વ દિશા-ચક્રવાળ જેણે એવા એટલે સતત ઉદ્યોતવાળા અને તેના નિવાસી દેવોને નિરંતર રમણિક લાગે તેવા છે. કદાચિત્ પણ ઉદ્વેગકારી નથી. (આવી મતલબની જ અહીં એક માગધી ગાથા કહી છે.)

સર્વ સંખ્યાએ ઊર્ધ્વલોકમાં બાસઠ પ્રસ્તરો (પ્રતરો) છે તે આ પ્રમાણે—સૌધર્મ ને ઈશાનના વલયમાં ૧૩, સનતકુમાર ને મોહેંદ્રના વલયમાં ૧૨, બ્રહ્મલોકે છ, લાંતકે પાંચ, મહાશુકે ચાર, સહસ્રારે ચાર, આનત-પ્રાણતના વલયે ચાર, આરણ ને અચ્યુતના વલયે ચાર, નવ ઐવેયકમાં નવ અને પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં એક એમ સર્વ મળીને ૬૨ પ્રતરો છે.

હવે તે દરેક પ્રસ્તરમાં બે પ્રકારના વિમાનો છે. આવલિકાપ્રવિષ્ટ અને આવલિકાબાહ્ય. તેમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ એટલે પૂર્વ, દક્ષિણ, પશ્ચિમ ને ઉત્તર રૂપ ચારે દિશાઓમાં જે શ્રેણિગત વિમાનો છે તે અને આવલિકાબાહ્ય એટલે જે આવલિકાપ્રવિષ્ટના અપાંતરાળે પ્રાંગણ પ્રદેશે કુસુમના પ્રકરની જેમ જ્યાં ત્યાં છુટા વિપ્રકીર્ણ હોય તે. તેને પુષ્પાવકીર્ણ કહે છે. એટલે પુષ્પની જેમ જ્યાં ત્યાં છુટાછુટા હોય તે સમજવા. એવા પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો મધ્યવર્તી ઈંદ્રક વિમાનની દક્ષિણ, પશ્ચિમ ને ઉત્તરમાં હોય છે. પૂર્વમાં હોતા નથી.

જે આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનો છે તેમાં મધ્યભાગે દરેક પ્રસ્તરમાં જે એક વિમાન હોય છે તે ઈંદ્રકવિમાન કહેવાય છે. પ્રસ્તર ૬૨ હોવાથી વિમાનેંદ્રક પણ ૬૨ છે તેના નામો આ પ્રમાણે—

સૌધર્મેશાન વલયમાં પ્રથમ પ્રસ્તરમાં સર્વમધ્યવર્તી વિમાનેંદ્રક ઉડુ ૧, પછી બીજા પ્રસ્તરમાં ચંદ્ર ૨, ત્રીજામાં રજત ૩, ચોથામાં વદ્યુ ૪, પાંચમાં

વીર્ય ૫, છઠ્ઠામાં વરુણ ૬, સાતમાં આનંદ ૭, આઠમાં પ્રજ્ઞ ૮, નવમાં કાંચન ૯, દશમાં રૂચિર ૧૦, અગ્યારમાં વંચ ૧૧, બારમાં અરુણ ૧૨, તેરમાં દિશ ૧૩. સનતકુમાર માહેન્દ્ર વલયમાં પહેલે પ્રસ્તટે વૈદુર્ય ૧, બીજામાં રૂચક ૨, ત્રીજામાં રૂચિત ૩, ચોથામાં અંક ૪, પાંચમાં સ્ફટિક ૫, છઠ્ઠામાં તપનીય ૬, સાતમાં મેઘ ૭, આઠમાં અર્ધ ૮, નવમાં હારિદ્ર ૯, દશ-માં નલિન ૧૦, અગ્યારમાં લોહિતાક્ષ ૧૧, બારમાં વજ્ર ૧૨. પ્રજ્ઞલોકે પહેલે પ્રસ્તટે અંજન ૧, બીજે વરમાલ ૨, ત્રીજે અરિષ્ટ ૩, ચોથે દેવ ૪, પાંચમે સોમ ૫, છઠ્ઠે મંગળ ૬. લાંતકમાં પહેલે પ્રસ્તટે બલલદ્ર ૧, બીજે ચક્ર ૨, ત્રીજે ગદા ૩, ચોથે સ્વસ્તિક ૪, પાંચમે નંદાવર્ત ૫. મહાશુકે પહેલે પ્રસ્તટે આલંકર ૧, બીજે ગૃહ્ણિ ૨, ત્રીજે કેતુ ૩, ચોથે ગરુડ ૪. સહસ્રારે પહેલે પ્રસ્તટે પ્રજ્ઞ ૧, બીજે પ્રજ્ઞહિત ૨, ત્રીજે પ્રજ્ઞોત્તર ૩, ચોથે લાંતક ૪. આનત-પ્રાણુતવલયે પ્રથમ પ્રસ્તટે મહાશુક ૧, બીજે સહસ્રાર ૨, ત્રીજે આનત ૩, ચોથે પ્રાણુત ૪. આરણ્યુતવલયે પ્રથમ પ્રસ્તટે પુષ્પક ૧, બીજે અલંકાર ૨, ત્રીજે આરણુ ૩, ચોથે અર્યુત ૪. અધસ્તન અધસ્તન ઐવેયકે સુદર્શન ૧, અધસ્તન મધ્યમે સુપ્રબુદ્ધ ૨, અધસ્તન ઉપરિતને મનોરમ ૩, મધ્યમ અધ-સ્તને સર્વતોલદ્ર ૪, મધ્યમ મધ્યમે વિશાલ ૫, મધ્યમ ઉપરિતને સુમન ૬, ઉપરિતન અધસ્તને સોમનસ ૭, ઉપરિતન મધ્યમે પ્રીતિકર ૮, ઉપરિતન ઉપ-રિતને આદિત્ય ૯ અને છેલ્લે ૬૨ મે પ્રસ્તટે સર્વાર્થસિદ્ધિ ૧. આ અર્થનો સંગ્રહ કરનારી સાત ગાથા છે. તેમાં ઉપર પ્રમાણેના નામો જ હોવાથી તે ગાથાઓ અહીં લખી નથી. એ સાત ગાથામાં ત્રીજી ગાથાનું પૂર્વાર્ધ બધી ગાથાની જેવું છે અને ઉત્તરાર્ધ ગીતિ નામનું છે.

એ બધા વિમાનેન્દ્રક ગોળ હોય છે. ત્યારપછી તેની પૂર્વાદિ ચારે દિશાએ ત્રિખુણા હોય છે, પછી ચારે દિશાએ ચતુરસ્ર (ચોખંડા) હોય છે. પછી પાછા ગોળ, ત્યારપછી ત્ર્યસ્ર (ત્રિખુણા) ને પછી ચોખંડા હોય છે. એ પ્રમાણે આવલિકાના છેલ્લા વિમાન સુધી જાણવું. તેમ પહેલા પ્રસ્તટમાં ઉડુ નામના વિમાનેન્દ્રકથી પૂર્વાદિ ચારે દિશાએ ૬૨-૬૨ આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનો હોય છે. આ આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનો કયા દ્વીપ અથવા સમુદ્ર ઉપર છે તે કહે છે- ઉડુ નામના વિમાનેન્દ્રકથી પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં પ્રત્યેકમાં ૬૨-૬૨ વિમાનો છે તેમાંથી એકેક દેવ નામના દ્વીપ ઉપર, બે બે નાગસમુદ્ર ઉપર, ચાર ચાર ચક્ષુદ્વીપ ઉપર, આઠ આઠ ભૂતસમુદ્ર ઉપર, સોળ સોળ સ્વયંભૂરમણુ દ્વીપ ઉપર અને ૩૧-૩૧ સ્વયંભૂરમણુસમુદ્ર ઉપર એમ કુલ ૬૨ સમજવા.

પહેલા પ્રસ્તટથી ઉપર બીજા વિગેરે પ્રસ્તટોમાં જે આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનો છે તે પ્રથમ પ્રસ્તટગત આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનની સમશ્રેણિમાં જ ઉપર રહેલા છે. એટલે વૃત્તની ઉપર વૃત્ત, ત્ર્યસની ઉપર ત્ર્યસ ને ચતુરસની ઉપર ચતુરસ. માત્ર ઉપર ઉપરના પ્રસ્તટમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યામાં ચારે દિશામાં એકેક વિમાન ઓછું છે. એટલે બીજા પ્રસ્તટમાં ૬૧, ત્રીજામાં ૬૦ એમ એકેક ઘટાડતા ત્યાં સુધી જવું કે યાવત્ ૬૨ મા પ્રસ્તટમાં સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનની ચારે દિશાએ એકેક વિમાન જ ત્રિખૂણું છે. ૧૨૦

હવે દરેક દેવલોકમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા લાવવાનું કારણ કહે છે:—

કપ્પસ્સણુપુવીણ, આહમપયરંતિમં ચ ગણહ્તા ।

મુહભૂમિસમાસદ્ધં, પયરેહિં ગુણંતુ સર્વધનં ॥ ૧૨૧ ॥

અર્થ:—દેવલોકની અનુપૂર્વીએ પહેલા ને છેલ્લા પ્રતરમાં જેટલી આવલિકાગતની ચારે દિશાની મળીને સંખ્યા હોય તેને મુખ અને ભૂમિની સંખ્યા કહીએ. તે બે સંખ્યાને એકત્ર કરી તેને અર્ધ કરીને પ્રતરની સંખ્યાએ ગુણવાથી સર્વ સંખ્યા આવે.

ટીકાર્થ:—સૌધર્મેશાનાદિ કલ્પની આનુપૂર્વીએ એટલે પૂર્વાનુપૂર્વીએ જે પહેલું પ્રતર તેમાં રહેલા આવલિકાગત સર્વ વિમાનોની સંખ્યા અને જે અંતિમ પ્રતરગત આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા તે બેને એકત્ર કરવી. એમાં પ્રથમ પ્રતરગત સર્વ વિમાનસંખ્યા તે મુખ કહીએ અને અંતિમ પ્રતરગત સર્વ વિમાનોની સંખ્યા તે ભૂમિ કહીએ. પછી તે મુખ ને ભૂમિની સંખ્યાનો સમાસ કરીએ એટલે એકત્ર કરીએ. પછી તેનું અર્ધ કરીને તે સંખ્યાને સ્વકલ્પગત પ્રસ્તટની સંખ્યાવડે ગુણીએ. એ પ્રમાણે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે તેને સર્વધન બાણુવું અર્થાત્ તેટલા વિવક્ષિત કલ્પમાં સર્વ સંખ્યાએ આવલિકાગત વિમાનો છે એમ સમજવું. ૧૨૧.

હવે તે બાળત પ્રથમ સૌધર્મેશાન વલય માટે ગણાવે છે—તેના પ્રથમ પ્રસ્તટમાં ચારે દિશાએ ૬૨-૬૨ આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનો છે ને મધ્યમાં વિમાનોંદ્રક ૧ છે એટલે સર્વ મળીને ૨૪૬ થયા. તેને સૌધર્મેશાન વલયના મુખની

સંખ્યા સમજવી. બાકીના કલ્પોમાં નીચેના પરપ્રતરને ચારે ગુણુતાં જે આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં જે સંખ્યા રહે તેને મુખ સમજવું. એટલે સનત-કુમાર-માહેંદ્રના વલયથી અધસ્તન પરપ્રતર સૌધર્મેશાનના વલય સંખ્યા ૧૩ છે તેને ચારે ગુણુતાં પર આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૧૯૭ આવે. એટલું સનતકુમાર-માહેંદ્રના વલયનું મુખ સમજવું. પ્રહલોકની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર ૨૫ છે તેને ચારે ગુણુતાં ૧૦૦ આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૧૪૯ આવે તે પ્રહલોકનું મુખ સમજવું. લાંતકની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર ૩૧ સમજવા તેને ચારે ગુણુતાં ૧૨૪ આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૧૨૫ રહે. તેટલું લાંતક કલ્પનું મુખ સમજવું. મહાશુકની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર ૩૬ છે. તેને ચારે ગુણુતાં ૧૪૪ થાય તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૧૦૫ રહે, એટલું મહાશુકે મુખ બાણવું. સહસ્રાર કલ્પની અપેક્ષાએ અધસ્તન પર-પ્રતર ૪૦ છે તેને ચારે ગુણુતાં ૧૬૦ આવે, તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૮૯ રહે એટલું સહસ્રારે મુખ સમજવું. આનત-પ્રાણુત વલયે અધસ્તન પરપ્રતર ૪૪ છે તેને ચારે ગુણુતાં ૧૭૬ આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૭૩ રહે એટલું આનત-પ્રાણુત વલયનું મુખ બાણવું. આરણાચ્યુત વલયની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર ૪૮ છે તેને ચારે ગુણુતાં ૧૯૨ આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૫૭ રહે એટલું આરણાચ્યુત વલયે મુખ બાણવું.

અધસ્તન ઐવેયકત્રિકની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર પર છે તેને ચારે ગુણુતાં ૨૦૮ થાય તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૪૧ રહે એટલું અધસ્તનઐવેયકત્રિકમાં મુખ સમજવું. મધ્યમઐવેયકત્રિકની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર ૫૫ છે તેને ચારે ગુણુતાં ૨૨૦ આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૨૯ રહે. એટલું મધ્યમઐવેયકત્રિકે મુખ બાણવું. ઉપરિતન ઐવેયકત્રિકની અપેક્ષાએ અધ-સ્તન પરપ્રતર ૫૮ છે. તેને ચારે ગુણુતાં ૨૦૩ આવે તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૧૭ રહે એટલું ઉપરિતન ઐવેયકત્રિકે મુખ સમજવું. પાંચ અનુત્તર-વિમાનની અપેક્ષાએ અધસ્તન પરપ્રતર ૬૧ છે તેને ચારે ગુણુતાં ૨૪૪ થાય તેને ૨૪૯ માંથી બાદ કરતાં ૫ રહે એટલા છેલ્લા પ્રસ્તરમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનો બાણવા. આ અર્થને કહેનારી ત્રણ ગાથા છે તેમાં ઉપર જણાવેલ સંખ્યા જ બતાવી છે.

હવે ભૂમિના વિમાનની સંખ્યા બાણવા માટે આ પ્રમાણે કરણ સમજવું. સગ પયરા રૂવૂળા, ચડગુણિયા સોહિયા ય મૂલિહ્યા । જં તથ સુદ્ધસેસં, ઇચ્છિય-

કળ્પસ્સ સા ભૂમી ॥ ૧ ॥ વ્યાખ્યા—વિવક્ષિત દેવલોકના પોતાના જેટલા પ્રતર હોય તેમાંથી એક બાદ કરી જે આવે તેને ચારે ગુણીએ ચારે ગુણતાં જે આવે તેને પોતાના મુખની સંખ્યામાંથી એટલે પોતાના પ્રથમ પ્રસ્તટના આવલિકાગત વિમાનની સંખ્યામાંથી બાદ કરીએ એટલે જે શેષ રહે તેને પોતાના કદપની ભૂમિ એટલે ઉપરલા-છેદના પ્રસ્તટના આવલિકાગત વિમાનની સંખ્યા જાણવી. તે આ રીતે—સૌધર્મેશાનના વલયના ૧૩ પ્રતર છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૧૨. તેને ચારે ગુણતાં ૪૮, તેને મુખના ૨૪૬ માંથી બાદ કરતાં ૨૦૧ રહે તે સૌધર્મેશાનની ભૂમિ જાણવી. સનત્કુમાર-માહેન્દ્રના વલયમાં ૧૨ પ્રસ્તટ છે તેમાંથી ૧ બાદ કરતાં ૧૧, તેને ચારે ગુણતાં ૪૪, તેને તેના મુખના ૧૬૭ માંથી બાદ કરતાં ૧૫૩ રહે તે સનત્કુમારમાહેન્દ્રની ભૂમિ જાણવી. બ્રહ્મલોકના છ પ્રસ્તટ છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૫, તેને ચારે ગુણતાં ૨૦, તેને તેના મુખના ૧૪૬ માંથી બાદ કરતાં ૧૨૬ રહે તે બ્રહ્મલોકની ભૂમિ જાણવી. લાંતક દેવલોકના ૫ પ્રસ્તટ છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૪ તેને ચારે ગુણતાં ૧૬, તેને તેના મુખના ૧૨૫ માંથી બાદ કરતાં ૧૦૯ રહે તે લાંતકની ભૂમિ જાણવી. મહાશુકે ચાર પ્રતર છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૩ તેને ચારે ગુણતાં ૧૨ તેને તેના મુખના ૧૦૫ માંથી બાદ કરીએ એટલે ૬૩ રહે તેને મહાશુકની ભૂમિ જાણવી. સહસ્રારે ચાર પ્રતર છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૩ રહે તેને ચારે ગુણતાં ૧૨ થાય તેને તેના મુખના ૮૬ માંથી બાદ કરતાં ૭૭ રહે તે સહસ્રારની ભૂમિ જાણવી. આનત-પ્રાણુતના વલયે પ્રસ્તટ ૪ છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૩ તેને ચારે ગુણતાં ૧૨ તેને તેના મુખના ૭૩ માંથી બાદ કરતાં ૬૧ રહે તેને આનત-પ્રાણુતની ભૂમિ જાણવી. આરણ્યયુત-વલયના પ્રસ્તટ ૪ છે તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૩ તેને ચારે ગુણતાં ૧૨ તેને તેના મુખના ૫૭ માંથી બાદ કરતાં ૪૫ રહે તેને આરણ્યયુતની ભૂમિ જાણવી. એ પ્રમાણે કરતાં અધસ્તન ઐવેયકત્રિકે ૩૩, મધ્યમ ઐવેયકત્રિકે ૨૧, ઉપરિ-તન ઐવેયકત્રિકે ૯ ભૂમિ જાણવી. પાંચ અનુત્તરે એકજ પ્રસ્તટ હોવાથી મુખ, ભૂમિ એકજ સમજવી.

એ પ્રમાણે મુખ ને ભૂમિ કહી, હવે એને આશ્રિત કરણ કહે છે—પ્રથમ સૌધર્મ ને ઈશાન વલયે ૨૪૬ મુખ, ૨૦૧ ભૂમિ કુલ ૪૫૦, તેનું અર્ધ ૨૨૫ તેને ૧૩ પ્રતરવડે ગુણતાં ૨૯૨૫ એટલા સૌધર્મેશાન વલયમાં પંક્તિગત વિમાનો જાણવા. એ શિવાયના બીજા વિમાનો પુષ્પાવકીર્ણ જાણવા તે કહે છે—પ્રથમ દેવલોકે ૩૨ લાખ ને બીજા દેવલોકે ૨૮ લાખ કુલ ૬૦ લાખમાંથી શ્રેણિગત

૨૯૨૫ બાદ કરતાં બાકીના ૫૯૯૭૦૭૫ પુષ્પાવકીર્ણ જાણવા. સનતકુમાર ને માહેન્દ્રમાં મુખ ૧૯૭ ને ભૂમિ ૧૫૩ કુલ ૩૫૦ તેનું અર્ધ ૧૭૫ તેને ૧૨ પ્રતરે ગુણતાં ૨૧૦૦ એટલા શ્રેણિગત વિમાનો જાણવા. બાકીના પુષ્પાવકીર્ણ જાણવા. તે કહે છે-ત્રીજા દેવલોકે ૧૨ લાખ ને ચોથા દેવલોકે ૮ લાખ કુલ ૨૦ લાખ તેમાંથી શ્રેણિગત ૨૧૦૦ બાદ કરતાં બાકી ૧૯૯૭૦૦૦ પુષ્પાવકીર્ણ જાણવા. બ્રહ્મા દેવલોકે મુખ ૧૪૯ ને ભૂમિ ૧૨૯ કુલ ૨૭૮ તેનું અર્ધ કરતાં ૧૩૯ તેને છ પ્રતરવડે ગુણતાં ૮૩૪ શ્રેણિગત જાણવા. બાકીના પુષ્પાવકીર્ણ ૩૯૯૧૬૬ કુલ ચાર લાખ વિમાનો જાણવા. લાંતકે મુખ ૧૨૫ ને ભૂમિ ૧૦૯ કુલ ૨૩૪ તેનું અર્ધ ૧૧૭ તેને પાંચ પ્રસ્તટે ગુણતાં ૫૮૫ શ્રેણિગત અને બાકીના ૪૯૪૧૫ પુષ્પાવકીર્ણ કુલ પચાસ હજાર વિમાનો જાણવા. મહાશુક્રે મુખ ૧૦૫ ને ભૂમિ ૯૩ કુલ ૧૯૮ તેનું અર્ધ ૯૯ તેને ચારવડે ગુણતાં ૩૯૬ એટલા શ્રેણિગત ને બાકીના ૩૯૬૦૪ પુષ્પાવકીર્ણ મળી કુલ ચાળીશ હજાર વિમાનો જાણવા. સહસ્રારે મુખ ૮૯ ભૂમિ ૭૭ કુલ ૧૬૬ તેનું અર્ધ ૮૩ તેને ચારવડે ગુણતાં ૩૩૨ એટલા શ્રેણિગત જાણવા, બાકીના ૫૬૬૮ પુષ્પાવકીર્ણ મળી કુલ છ હજાર વિમાનો જાણવા. આનત-પ્રાણતવલયે મુખ ૭૩ ભૂમિ ૬૧ કુલ ૧૩૪ તેનું અર્ધ ૬૭ તેને ચાર-ગુણ કરતાં ૨૬૮ શ્રેણિગત અને બાકીના ૧૩૨ પુષ્પાવકીર્ણ મળી કુલ ૪૦૦ વિમાનો જાણવા. આરણ્યચુત વલયે મુખ ૫૭ ભૂમિ ૪૫ કુલ ૧૦૨ તેનું અર્ધ ૫૧ તેને ચારે ગુણતાં ૨૦૪ શ્રેણિગત ને બાકીના ૯૬ પુષ્પાવકીર્ણ મળી કુલ ૩૦૦ વિમાનો જાણવા. અધસ્તન ઐવેયકત્રિકે મુખ ૪૧ ભૂમિ ૩૩ કુલ ૭૪ તેનું અર્ધ ૩૭ તેને ત્રણગુણ કરતાં ૧૧૧ શ્રેણિગત વિમાનો જ જાણવા. એમાં પુષ્પાવકીર્ણ નથી. મધ્યમ ઐવેયકત્રિકે મુખ ૨૯ ભૂમિ ૨૧ કુલ ૫૦ તેનું અર્ધ ૨૫ તેને ત્રણગુણ કરતાં ૭૫ શ્રેણિગત ને બાકીના ૩૨ પુષ્પાવકીર્ણ મળી કુલ ૧૦૭ વિમાનો જાણવા. ઉપરિતન ઐવેયકત્રિકે મુખ ૧૭ ભૂમિ ૯ કુલ ૨૬ તેનું અર્ધ ૧૩ તેને ત્રણગુણ કરતાં ૩૯ શ્રેણિગત ને બાકીના ૬૧ પુષ્પાવકીર્ણ કુલ ૧૦૦ વિમાનો જાણવા. વિજય, વૈજયંત, જયંત, અપરાજિત ને સર્વાર્થસિદ્ધ એ પાંચ અનુત્તર વિમાને એક મધ્યમાં ને ચાર પૂર્વાદિ દિશામાં કુલ ૫ શ્રેણિગત જ છે. એ પ્રસ્તટે પુષ્પાવકીર્ણ નથી.

હવે બધા ઊર્ધ્વલોકમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોની સંખ્યા જાણવી હોય તો પહેલે પ્રસ્તટે ૨૪૯ આવલિકાગત છે તે મુખ ને છેલ્લે પ્રસ્તટે પાંચ આવલિકાગત છે તે ભૂમિ કુલ ૨૫૪, તેનું અર્ધ ૧૨૭ તેને સકળ ઊર્ધ્વલોકગત ૬૨ પ્રતરે ગુણતાં આવ્યા ૭૮૭૪ એટલા આવલિકાગત વિમાનો જાણવા.

વૈમાનિકમાં દરેક દેવલોકે આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોનું તેમ જ
પુષ્પાવકીર્ણનું અને કુલ વિમાનોનું યંત્ર. (૧૩)

	પ્રતર	પહેલે પ્રતરે	છેલ્લે પ્રતરે	મુખ	નિર્મ	સમાસ	અર્ધ	ગણ્યાંક	આવલિકા	પ્રવિષ્ટ	પુષ્પાવ- કીર્ણ	કુલ
સૌધર્મ-ઈશાને	૧૩	૬૨	૫૦	૨૪૯	૨૦૧	૪૫૦	૨૨૫	૧૩	૨૯૨૫	૫૯૯૭૦૭૫	૬૦	લાખ
સનતકુમાર-માહેદ્રે	૧૨	૪૯	૩૮	૧૯૭	૧૫૩	૩૫૦	૧૭૫	૧૨	૨૧૦૦	૧૯૯૭૯૦૦	૨૦	લાખ
બ્રહ્મા દેવલોકે	૬	૩૭	૩૨	૧૪૯	૧૨૯	૨૭૮	૧૩૯	૬	૮૩૪	૩૯૯૧૬૬	૪	લાખ
લાંતક દેવલોકે	૫	૩૧	૨૭	૧૨૫	૧૦૯	૨૩૪	૧૧૭	૫	૫૮૫	૪૯૪૧૫	૫૦	હજાર
મહાશુક દેવલોકે	૪	૨૬	૨૩	૧૦૫	૯૩	૧૯૮	૯૯	૪	૩૯૬	૩૯૬૦૪	૪૦	હજાર
સહસ્રાર દેવલોકે	૪	૨૨	૧૯	૮૯	૭૭	૧૬૬	૮૩	૪	૩૩૨	૫૬૬૮	૬	હજાર
આનત-પ્રાણુતે	૪	૧૮	૧૫	૭૩	૬૧	૧૩૪	૬૭	૪	૨૬૮	૧૩૨	૪૦૦	
આરણુ-અચ્યુતે	૪	૧૪	૧૧	૫૭	૪૫	૧૦૨	૫૧	૪	૨૦૪	૯૬	૩૦૦	
અધો-ઐવેયકત્રિકે	૩	૧૦	૮	૪૧	૩૩	૭૪	૩૭	૩	૧૧૧	૦	૧૧૧	
મધ્ય-ઐ૦ ત્રિકે	૩	૭	૫	૨૯	૨૧	૫૦	૨૫	૩	૭૫	૩૨	૧૦૭	
ઉપરિ-ઐ૦ ત્રિકે	૩	૪	૨	૧૭	૯	૨૬	૧૩	૩	૩૯	૬૧	૧૦૦	
અનુતરે	૧	૫	૦	૫	૦	૫	૦	૧	૫	૦	૫	
એકંદર	૬૨	૬૨	૫	૨૪૯	૫	૨૫૪	૧૨૭	૬૨	૭૮૭૪	૮૪૮૯૧૪૯	૮૪૯૭૦૨૩	

હવે કયા કલ્પમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં કેટલા વૃત્ત વિમાનો છે, કેટલા ત્રિખૂણા છે ને કેટલા ચોખંડા છે તે કહે છે:—

જહિં કપ્પે જાવડા, પયરા આવલિઆ તત્તિઆ તત્થ ।

एगदिसाए तासिं, तिहि तिहि भागेहि जं लद्धं ॥ १२२ ॥

तं मिलिअं ठाणतिगे, तंस चउरंस वट्ठए काउं ।

तिविभत्ते वि अ सेसं, चिंतसु दुगइक्कसुन्नाइं ॥ १२३ ॥

जावइआ तहिं इक्का, तावइआ तंसरासिपक्खिवसु ।

मीलिय दुगपिंडदलं, तंसे चउरंसि बीयदलं ॥ १२४ ॥

एवं एगदिसाण तंसयचउरंसवट्टसंखाओ ।

वट्टेसु इंदगाणि य, सव्वेसु सव्वेसु चउगुणियं ॥ १२५ ॥

અર્થ:—આ ચારે ગાથાઓનો શબ્દાર્થ સમજાય તેમ છે પરંતુ તેને વિશેષાર્થ જાણવાથી જ તે સ્પષ્ટ થાય તેમ છે તેથી શબ્દાર્થ લખેલ નથી.

ટીકાર્થ:—જે દેવલોકમાં એટલે સૌધર્મેશાન વલયાદિકમાં જેટલા પ્રતર હોય તેટલા ચારે દિશાએ વિમાનો શ્રેણિગત હોય. તે સંખ્યાને ત્રણવડે ભાંગતાં જે આવે તેને વૃત્ત, ત્રિખૂણા ને ચોખૂણા એમ ત્રણ સ્થાને સ્થાપન કરીએ. જે સરખા આવે તો કાંઈ કરવાનું નથી. જે એક વધે તો તેને ત્રિખૂણાની સંખ્યામાં ભેળવીએ ને જે બે વધે તો એક ત્રિખૂણામાં ને એક ચોખૂણામાં ભેળવીએ, પછી તે ત્રણે રાશિને ચોગુણા કરીએ—ચારે ગુણીએ. ચારે ગુણ્યા પછી વૃત્તમાં એક વિમાનેંદ્રક ભેળવીએ કેમકે તે વૃત્ત છે. આ પ્રમાણે કરવાથી વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર ને ચતુરસ્રની ચોક્કસ સંખ્યા આવશે.

પ્રથમ સૌધર્મેશાન વલયમાં પ્રસ્તુત તેર છે એટલે આવલિકા પણ ચારે દિશાએ તેર તેર છે. તેમાં પ્રથમની આવલિકામાં એકેક દિશાએ ૬૨-૬૨ બીજામાં ૬૧-૬૧, ત્રીજામાં ૬૦-૬૦, ચોથીમાં ૫૯-૫૯, પાંચમીમાં ૫૮-૫૮, છઠ્ઠીમાં ૫૭-૫૭, સાતમીમાં ૫૬-૫૬, આઠમીમાં ૫૫-૫૫, નવમીમાં ૫૪-૫૪, દશમીમાં ૫૩-૫૩, અગ્યારમીમાં ૫૨-૫૨, બારમીમાં ૫૧-૫૧ અને તેરમીમાં ૫૦-૫૦ વિમાનો છે. એ તેરે રાશિને ત્રણવડે ભાંગતાં ૨૦-૨૦-૨૦-૧૬-૧૬-૧૬-૧૮-૧૮-૧૮-૧૭-૧૭-૧૭-૧૬ આવે તે લબ્ધ આંકને ભેળા કરતાં ૨૩૮ થાય. એ ત્રણે રાશિમાં મૂકવા. ત્રણે ભાંગતાં બાકી ૨-૧-૦-૨-૧-૦-૨-૧-૦-૨-૧-૦-૨ વધે એમાં ચાર એકઠા છે ને પાંચ બગડા છે. તેમાંથી ચાર એકઠા છે તે ત્ર્યસ્રમાં નાખીએ ને પાંચ બગડાના કુલ દશ થાય તેમાંથી ૫ ત્ર્યસ્રમાં ને ૫ ચતુરસ્રમાં નાખીએ. એટલે ત્ર્યસ્રની રાશિ ૨૪૭ ની થાય. ચતુરસ્રની ૨૪૩ ની થાય ને વૃત્તની રાશિ ૨૩૮ ની જ રહે, પછી ચારે દિશાએ તે પ્રમાણે હોવાથી તે ત્રણે રાશિને ચારવડે ગુણવા અને વૃત્તમાં ૧૩ પ્રતરના મધ્યના ૧૩ વિમાનેંદ્રક ઉમેરવા એટલે ત્ર્યસ્રની રાશીમાં ૬૮૮, ચતુરસ્રમાં ૬૭૨ અને વૃત્તમાં ૬૬૫ આવે. કુલ મળીને ૨૬૨૫ વિમાનો સૌધર્મેશાનવલયે આવલિકાગત જાણવા.

સનતકુમાર ને માહેન્દ્ર વલયમાં ૧૨ પ્રતર છે એટલે ચારે દિશાએ બાર બાર આવલિકા છે. તેમાં પ્રથમ આવલિકામાં ૪૬, બીજામાં ૪૮, ત્રીજામાં ૪૭, ચોથીમાં

૪૬, પાંચમીમાં ૪૫, છઠ્ઠીમાં ૪૪, સાતમીમાં ૪૩, આઠમીમાં ૪૨, નવમીમાં ૪૧, દશમીમાં ૪૦, અગ્યારમીમાં ૩૯ ને બારમીમાં ૩૮ છે. એ રાશિને ત્રણવડે ભાંગતાં ૧૬-૧૬-૧૫-૧૫-૧૪-૧૪-૧૩-૧૩-૧૩-૧૨ આવે. તેનો સરવાળો કરતાં ૧૭૦ થાય. ત્રણે ભાંગતાં વધેલ રાશિ ૧-૦-૨-૧-૦-૨-૧-૦-૨-૧-૦-૨ આ પ્રમાણે છે. તેમાં ચાર એકડા છે ને ચાર બગડા છે. ચાર એકડા ત્ર્યસ્રમાં નાખવા. ચાર બગડાના ૮ થાય. તેમાંથી ૪ ત્ર્યસ્રમાં ને ૪ ચતુરસ્રમાં નાખવા એટલે કુલ ત્ર્યસ્ર ૧૭૮ ને ચતુરસ્ર ૧૭૪ થાય. વૃત્ત ૧૭૦ જ રહે તે ત્રણે રાશિને ચારે દિશાએ તે પ્રમાણે હોવાથી ચારગુણા કરીએ ને ચારગુણા કરતાં જે રાશિ આવે તેમાં વૃત્તમાં ૧૨ વિમાનેંદ્રક વૃત્ત હોવાથી ભેળવીએ એટલે એકંદર ૭૧૨ ત્ર્યસ્ર, ૬૯૬ ચતુરસ્ર ને ૬૯૨ વૃત્ત આવે એને એકંદર કરતાં ૨૧૦૦ થાય એટલા સનતકુમાર-માહેંદ્રવલયમાં આવલિકાગત વિમાનો નાણવા.

પ્રહ્લોદોકે છ પ્રસ્તટ છે એટલે ચારે દિશાએ આવલિકાઓ પણ છ છ નાણવી. તેમાં પ્રથમ આવલિકામાં ૩૭, બીજીમાં ૩૬, ત્રીજીમાં ૩૫, ચોથીમાં ૩૪, પાંચમીમાં ૩૩ ને છઠ્ઠીમાં ૩૨ નાણવા. તેને ત્રણવડે ભાંગતા ૧૨-૧૨-૧૧-૧૧-૧૧-૧૦ આવે તેનો સરવાળો કરતાં ૬૭ થાય. તેને ત્રણે રાશિમાં મૂકવા. ત્રણે ભાંગતાં ૧-૦-૨-૧-૦-૨ વધે તેમાં બે એકડા છે તેને ત્ર્યસ્રમાં ઉમેરવા ને બે બગડા છે તેના કુલ ૪ થાય તેમાંથી ૨ ત્ર્યસ્રમાં ને ૨ ચતુરસ્રમાં ઉમેરવા એટલે ૭૧ ત્ર્યસ્ર, ૬૯ ચતુસ્ર ને ૬૭ વૃત્ત થાય. તે પ્રમાણે ચારે દિશાએ હોવાથી ચોગુણા કરવા ને ચોગુણા કરતાં જે આંક આવે તેમાં વૃત્તમાં ૬ પ્રતરના ૬ વિમાનેંદ્રક ઉમેરવા. એ પ્રમાણે કરતાં ૨૮૪ ત્ર્યસ્ર, ૨૭૬ ચતુરસ્ર ને ૨૭૪ વૃત્ત એકંદર ૮૩૪ શ્રેણિગત વિમાનો પ્રહ્લોદોકે નાણવા.

લાંતક કદપે પ્રસ્તટ ૫ હોવાથી આવલિકા ૫ સમજવી. તેમાં પહેલી આવ-
ળિમાં ૩૧, બીજીમાં ૩૦, ત્રીજીમાં ૨૯, ચોથીમાં ૨૮, ને પાંચમીમાં ૨૭
નાણવા. તેને ત્રણે ભાંગતા ૧૦-૧૦-૯-૯-૯ આવે. કુલ ૪૭ થાય. એ પ્રમાણે
ત્રણ રાશિ સ્થાપવી. ત્રણે ભાંગતા ૧-૦-૨-૧-૦ વધે. તેમાં બે એકડા છે તે
ત્ર્યસ્રમાં ઉમેરવા ને એક બગડો છે તેના બેમાંથી ૧ ત્ર્યસ્રમાં ને ૧ ચતુરસ્રમાં
ઉમેરવો. એટલે કુલ ૫૦ ત્ર્યસ્ર, ૪૮ ચતુરસ્ર ને ૪૭ વૃત્ત થાય તેને ચારવડે
ગુણતાં ૨૦૦ ત્ર્યસ્ર ૧૯૨ ચતુરસ્ર અને વૃત્ત ૧૮૮ તેમાં વિમાનેંદ્રક ૫ ભેળવતાં
૧૯૩ થાય. એકંદર ૫૮૫ છઠ્ઠે દેવલોકે આવલિકાગત વિમાનો નાણવા.

સાતમા મહાશુક કદપે ચાર પ્રસ્તટ છે. એટલે આવલિકા પણ ચાર

સમજવી. તેમાં પહેલીમાં ૨૬, બીજીમાં ૨૫, ત્રીજીમાં ૨૪ અને ચોથીમાં ૨૩ પંક્તિગત વિમાનો છે. તેને ત્રણવડે ભાંગતાં ૮-૮-૮-૭ આવે કુલ ૩૧ થાય. એટલા ત્રણે જાતિના જાણવા. ઉપરાંત ત્રણે ભાંગતા ૨-૧-૦-૨ વધે તેમાં એક એકડો છે તે ત્ર્યસ્રમાં ને બે બગડા છે તેના ૪ માંથી બે ત્ર્યસ્રમાં ને બે ચતુરસ્રમાં ભેળવીએ એટલે કુલ ૩૪ ત્ર્યસ્ર, ૩૩ ચતુરસ્ર ને ૩૧ વૃત્ત થાય તેને ચારગુણ કરતાં ૧૩૬ ત્ર્યસ્ર, ૧૩૨ ચતુરસ્ર ને વૃત્તમાં ચોગુણ કરીને ચાર વિમાનેદ્રક ભેળવતાં ૧૨૮ વૃત્ત થાય. કુલ ૩૬૬ આવલિકાગત વિમાનો જાણવા.

આઠમે સહસ્રાર દેવલોકે પ્રસ્તટ ૪ હોવાથી આવલિકા ૪ સમજવી. તેમાં પહેલીમાં ૨૨, બીજીમાં ૨૧, ત્રીજીમાં ૨૦ ને ચોથીમાં ૧૯ છે. તેને ત્રણવડે ભાંગતાં ૭-૭-૬-૬ આવે કુલ ૨૬ ત્રણે જાતિના જાણવા. ત્રણવડે ભાંગતાં ૧-૦-૨-૧ વધે તેમાં બે એકડા છે તેને ત્ર્યસ્રમાં ભેળવવા ને એક બગડો છે તેના બેમાંથી એક ત્ર્યસ્રમાં ને ૧ ચતુરસ્રમાં ભેળવવો. કુલ ૨૬ ત્ર્યસ્ર, ૨૭ ચતુરસ્ર ને ૨૬ વૃત્ત થાય. તેને ચોગુણ કરતાં ૧૧૬ ત્ર્યસ્ર, ૧૦૮ ચતુરસ્ર ને વૃત્તને ચોગુણ કરી ચાર વિમાનેદ્રક ભેળવતાં ૧૦૮ વૃત્ત થાય કુલ ૩૩૨ આવલિકાગત વિમાનો જાણવા.

નવમા ને દશમા આનત-પ્રાણુત કલ્પના વલયમાં પણ ચાર પ્રસ્તટ છે. તેની ચાર આવળિમાં પહેલીમાં ૧૮, બીજીમાં ૧૭, ત્રીજીમાં ૧૬ ને ચોથીમાં ૧૫ વિમાનો છે. એ સંખ્યાને ત્રણવડે ભાંગતાં ૬-૫-૫-૫ આવે એટલે કુલ ૨૧-૨૧ ત્રણે જાતિના થાય. શેષ ૦-૨-૧-૦ વધે તેમાંથી એક એકડો છે તે ત્ર્યસ્રમાં ને એક બગડો છે તેના બેમાંથી એક ત્ર્યસ્રમાં ને એક ચતુરસ્રમાં ભેળવવો કુલ ૨૩ ત્ર્યસ્ર, ૨૨ ચતુરસ્ર ને ૨૧ વૃત્ત થાય. તેને ચોગુણ કરતાં ૯૨ ત્ર્યસ્ર ૮૮ ચતુરસ્ર અને વૃત્તના ૨૧ ને ચોગુણ કરી ૪ મધ્યના ભેળવતાં ૮૮ વૃત્ત કુલ ૨૬૮ પંક્તિગત વિમાનો જાણવા.

અગ્યારમા ને બારમા આરણુ ને અન્યુતના વલયમાં પણ ચાર પ્રસ્તટ છે. તેની ચાર આવળિમાં પહેલીમાં ૧૪, બીજીમાં ૧૩, ત્રીજીમાં ૧૨ ને ચોથીમાં ૧૧ વિમાનો છે. તેને ત્રણવડે ભાંગતાં ૪-૪-૪-૩ કુલ ૧૫ થાય. તેટલા ત્રણે જાતિના જાણવા. ત્રણે ભાંગતા ૨-૧-૦-૨ વધે. તેમાં એક એકડો તે ત્ર્યસ્રમાં ને બે બગડા છે તેના ૪ માંથી બે ત્ર્યસ્રમાં ને ૨ ચતુરસ્રમાં ભેળવવા કુલ ૧૮ ત્ર્યસ્ર, ૧૭ ચતુરસ્ર ને ૧૫ વૃત્ત થાય. તેને ચોગુણ કરતાં ૭૨

ત્ર્યસ્ર, ૬૮ ચતુરસ્ર ને ૧૫ વૃત્તને ચોગુણી કરી મધ્યના ચાર ભેગવતાં ૬૪ વૃત્ત થાય. કુલ ૨૦૪ આવલિકાગત વિમાનો જાણવા.

અધસ્તન ઐવેયકત્રિકમાં ત્રણ પ્રસ્તટ છે. તેની ત્રણ આવલિ પૈકી પહેલીમાં ૧૦, બીજીમાં ૬, ત્રીજીમાં ૮ વિમાનો છે. તેને ત્રણવડે ભાગ દેતાં ૩-૩-૨ કુલ ૮ આવે, તે ત્રણે જાતિના જાણવા. શેષ ૧-૦-૨ વધે તેમાં એક એકડો છે તેને ત્ર્યસ્રમાં ને એક બગડો છે તેના બેમાંથી એક ત્ર્યસ્રમાં ને એક ચતુરસ્રમાં ભેગવીએ એટલે ૧૦ ત્ર્યસ્ર, ૬ ચતુરસ્ર ને ૮ વૃત્ત થાય. તેને ચોગુણી કરતાં ૪૦ ત્ર્યસ્ર, ૩૬ ચતુરસ્ર ને વૃત્તના ૮ ને ચોગુણી કરી વિમાનેંદ્રક ૩ ભેગવતાં ૩૫ વૃત્ત કુલ ૧૧૧ આવલિકાગત જાણવા.

મધ્યમ ઐવેયકત્રિકમાં ત્રણ પ્રસ્તટ છે. તેની ત્રણ આવલિ છે તેમાં પહેલીમાં ૭, બીજીમાં ૬ ને ત્રીજીમાં ૫ વિમાન છે. તેને ત્રણવડે ભાગ દેતાં ૨-૨-૧ આવે. કુલ પાંચ પાંચ ત્રણે જાતિના થાય. શેષ ૧-૦-૨ વધે તેમાંથી એક એકડાને ત્ર્યસ્રમાં ને એક બગડાના બેમાંથી ૧ ત્ર્યસ્રમાં ને ૧ ચતુરસ્રમાં ઉમેરીએ કુલ ૭ ત્ર્યસ્ર, ૬ ચતુરસ્ર ને ૫ વૃત્ત થાય, તેને ચોગુણી કરતાં ૨૮ ત્ર્યસ્ર, ૨૪ ચતુરસ્ર ને વૃત્ત ૫ ને ચોગુણી કરી ત્રણ વિમાનેંદ્રક ભેગવતાં ૨૩ વૃત્ત કુલ ૭૫ આવલિકાગત જાણવા.

ઉપરિતન ઐવેયકત્રિકમાં પણ ત્રણ પ્રસ્તટ છે. તેમાં પહેલી આવલિમાં ૪, બીજીમાં ૩ ને ત્રીજીમાં ૨ આવલિકાગત છે. તેને ત્રણવડે ભાગ દેતાં ૧-૧-૦ આવે. બગડાનો ભાગ ન ચાલે, લખ્ધ થયેલા બે એકને ભેગવતાં બે થાય. તેને ત્રણે જાતિમાં મૂકીએ. ત્રણે ભાગતાં ૧-૦-૨ વધ્યા છે તેમાંથી એક એકડાને ત્ર્યસ્રમાં ને એક બગડાના બેમાંથી ૧ ને ત્ર્યસ્રમાં ને ૧ ને ચતુરસ્રમાં ભેગવીએ. કુલ ૪ ત્ર્યસ્ર, ૩ ચતુરસ્ર ને ૨ વૃત્ત થાય. તેને ચોગુણી કરતાં ૧૬ ત્ર્યસ્ર, ૧૨ ચતુરસ્ર ને વૃત્તના બેને ચોગુણી કરી ત્રણ મધ્યના ભેગવતાં ૧૧ વૃત્ત કુલ ૩૬ આવલિકાગત જાણવા.

છેલ્લા સર્વાથેસિદ્ધ પ્રસ્તટમાં મધ્યે ૧ વૃત્ત ને ચારે દિશાએ એકેક એમ ૪ ત્ર્યસ્ર કુલ પાંચ વિમાનો જાણવા.

આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં વૃત્ત, ત્ર્યસ ચતુરસ્રનું યંત્ર. (૧૪)

	વૃત્ત	ત્ર્યસ	ચતુરસ્ર	કુલ આવલિકા પ્રવિષ્ટ	પુખ્પાવકીર્ણ	કુલ
સૌધર્મ-ધશાને	૯૬૫	૯૮૮	૯૭૨	૨૯૨૫	૫૯૯૭૦૭૫	૬૦ લાખ
સનતકુમાર-માહેદ્રે	૬૯૨	૭૧૨	૬૯૬	૨૧૦૦	૧૯૯૭૯૦૦	૨૦ લાખ
બ્રહ્મા દેવલોકે	૨૭૪	૨૮૪	૨૭૬	૮૩૪	૩૯૯૧૬૬	૪ લાખ
લાંતક દેવલોકે	૧૯૩	૨૦૦	૧૯૨	૫૮૫	૪૯૪૧૫	૫૦ હજાર
મહાશુકે	૧૨૮	૧૩૬	૧૩૨	૩૯૬	૩૯૬૦૪	૪૦ હજાર
સહસ્રારે	૧૦૮	૧૧૬	૧૦૮	૩૩૨	૫૬૬૮	૬ હજાર
આનત-પ્રાણુતે	૮૮	૯૨	૮૮	૨૬૮	૧૩૨	૪૦૦
આરણુ-અચ્યુતે	૬૪	૭૨	૬૮	૨૦૪	૯૬	૩૦૦
અધસ્તન ત્રિકે	૩૫	૪૦	૩૬	૧૧૧	૦	૧૧૧
મધ્યમ ત્રિકે	૨૩	૨૮	૨૪	૭૫	૩૨	૧૦૭
ઉપરિતન ત્રિકે	૧૧	૧૬	૧૨	૩૯	૬૧	૧૦૦
પાંચ અનુત્તરે	૧	૪	૦	૫	૦	૫
	૨૫૮૨	૨૬૮૮	૨૬૦૪	૭૮૭૪	૮૪૮૯૧૪૯	૮૪૯૭૦૨૩

શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે કે—‘આનતપ્રાણુત વલયમાં ને આરણુઅચ્યુત વલ-
યમાં બે બે કદાનો સ્વામી એકેક જ ઈંદ્ર હોવાથી સ્વસ્વ વલયગત બધા
વૃત્તાદિ આવલિકાગત વિમાનો એક ઈંદ્રના થાય; પરંતુ સૌધર્મશાન વલયમાં
ને સનતકુમાર-માહેદ્ર વલયમાં બે બે ઈંદ્રો છે તો કયા ઈંદ્રના કેટલા આવલિકા-
પ્રવિષ્ટ વૃત્તાદિ વિમાનો જાણવા ?’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—સૌધર્મશાન વલયમાં
તેરે પ્રસ્તટમાં જે દક્ષિણદિશામાં વૃત્ત, ત્ર્યસ ને ચતુરસ્ર વિમાનો છે તે અને
વિમાનેંદ્રકો તથા પૂર્વ ને પશ્ચિમ દિશાની શ્રેણિમાં જેટલા વૃત્ત વિમાનો છે તે
સૌધર્મ ઈંદ્રના જાણવા. અને ઉત્તર દિશાની આવળિમાં જે વૃત્ત, ત્ર્યસ ને ચતુરસ્ર
વિમાનો છે તે ધશાન ઈંદ્રના છે અને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશામાં જે ત્ર્યસ ને
ચતુરસ્ર વિમાનો છે તેમાં અથા સૌધર્મના ને અર્ધા ધશાનેંદ્રના જાણવા.

એ પ્રમાણે ગણતાં શકદેવેંદ્રની પૂર્વ, પશ્ચિમ ને દક્ષિણ દિશામાં રહેલી

ત્રણે વૃત્ત વિમાનોની આવળિ અને એક દક્ષિણ દિશાના ત્રણે જાતના વિમાનોની આખી આવળિ, વિમાનેંદ્રકો તથા પૂર્વ તથા પશ્ચિમ દિશાની મળીને બે અર્ધ અર્ધ ત્ર્યસ ને ચતુરસની આવળિ મેળવતાં એક આખી ત્ર્યસની ને એક આવળિ ચતુરસની જાણવી. હવે એ પ્રમાણે કરતાં કેટલી સંખ્યા સૌધર્મેંદ્રની થાય છે તે જાણાવે છે—

એક દિશાગત ૨૩૮ વૃત્ત વિમાનો છે તેને ત્રણે ગુણી તેમાં ૧૩ વિમાનેંદ્રક લેળવતાં કુલ ૭૨૭ થાય. એટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ વૃત્તવિમાનો તેના જાણવા. હવે એક દિશાગત ત્ર્યસ વિમાનો ૨૪૭ છે તેને બે વડે ગુણુતોં ૪૯૪ થાય ને એક દિશાગત ચતુરસ ૨૪૩ છે તેને બેવડે ગુણુતાં ૪૮૬ થાય. એટલા ત્ર્યસ ને ચતુરસ શકેંદ્રના છે. ત્રણ જાતના મળીને કુલ ૧૭૦૭ આવલિકાગત વિમાનો શકેંદ્રના છે અને બાકી ૩૧૯૮૨૯૩ પુષ્પાવકીર્ણ તેના છે કુલ ૩૨ લાખ છે.

હવે ઇશાનેંદ્રના ગણાવે છે. ઉત્તરદિગ્ભાવી ૨૩૮ વૃત્તવિમાનો છે તે અને ત્ર્યસ આવલિકાગત ૨૪૭ છે તેને બમણા કરતાં ૪૯૪ ને ચતુરસ આવલિકાગત ૨૪૩ છે તેને બેવડે ગુણુતાં ૪૮૬ ત્રણે જાતના મળીને કુલ ૧૨૧૮ આવલિકાગત વિમાનો ઇશાનેંદ્રના છે. બાકી ૨૭૬૮૭૮૨ પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો તેના છે. કુલ ૨૮ લાખ વિમાનોના તે સ્વામી છે.

હવે સનતકુમાર ને માહેંદ્ર વલયમાં જે દક્ષિણ દિગ્ભાવી ત્રણે જાતના વિમાનો છે તે અને ૧૨ વિમાનેંદ્રક સનતકુમારેંદ્રના છે. પૂર્વ ને પશ્ચિમ દિશામાં જે વૃત્તવિમાનો છે તે પણ તેના છે. ઉત્તર દિશાની આવળિના ત્રણે પ્રકારના માહેંદ્રના છે અને પૂર્વપશ્ચિમ દિશામાં જે ત્ર્યસ ને ચતુરસ છે તેમાંથી અર્ધ સનતકુમારેંદ્રના છે ને અર્ધ માહેંદ્રના છે. હવે એ પ્રમાણે ગણુતાં સનતકુમારેંદ્રના આવલિકાગત કેટલા વિમાનો છે તે જાણાવે છે.—એક દિશાગત વૃત્તવિમાનો ૧૭૦ તેને ત્રણુવડે ગુણુતાં ૫૧૦ તેમાં ૧૨ વિમાનેંદ્રક લેળવતાં ૫૨૨ વૃત્તવિમાનો અને ત્ર્યસ વિમાનો એક આવલિકામાં ૧૭૮ છે તેને બેવડે ગુણુતાં ૩૫૬ તથા ચતુરસ વિમાનો એક આવલિકામાં ૧૭૪ છે તેને બે વડે ગુણુતાં ૩૪૮ એ ત્રણે રાશિના મળીને કુલ ૧૨૨૬ આવલિકાગત વિમાનો સનતકુમારેંદ્રના છે. અને બાકી ૧૧૯૮૭૮૪ પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનો મળી કુલ ૧૨ લાખ વિમાનો છે.

હવે માહેંદ્રના વિમાનોની સંખ્યા કહે છે. ઉત્તર દિગ્ભાવી આવળિમાં વૃત્ત-વિમાનો ૧૭૦ છે તે તથા ત્ર્યસ વિમાનો એક આવળિમાં ૧૭૮ છે તેને બે વડે ગુણુતાં ૩૫૬ અને ચતુરસ વિમાનો એક આવળિમાં ૧૭૪ છે તેને બેવડે ગુણુતાં

૩૪૮ કુલ ૮૭૪ આવલિકાગત વિમાનો માહેંદ્રના છે. બાકી ૭૬૯૧૨૬ પુષ્પા-વકીર્ણ વિમાનો તેના છે. એકંદર આઠ લાખ વિમાનો માહેંદ્રના છે.

પોતપોતાના કલ્પમાં સ્વસ્વકલ્પના છેલ્લા પ્રસ્તુતમાં પોતપોતાના નામના કલ્પાવતંસક વિમાનો તેના ઇંદ્રને રહેવા યોગ્ય હોય છે. તે ઇંદ્રના વિમાનની ચારે બાજુએ ચાર લોકપાળને યોગ્ય વિમાન હોય છે. આવલિકાગત વિમાનોનું પરસ્પરનું અંતર અસંખ્ય યોજનનું છે અને પુષ્પાવકીર્ણ વિમાનોનું અંતર સંખ્યાતા યોજનનું ઋથવા અસંખ્યાતા યોજનનું છે. આવલિકાપ્રવિષ્ટ વિમાનોમાં વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર ને ચતુરસ્ર એ ત્રણ સંસ્થાનો જ હોય છે. પુષ્પાવકીર્ણ અનેક પ્રકારના સંસ્થાનોએ સંસ્થિત છે. કેટલાક નંદાવર્તના આકારના, કેટલાક સ્વસ્તિકના આકારના અને કેટલાક ખડ્ગ વિગેરેના આકારવાળા છે. વૃત્ત એટલે વલયાકાર, ત્ર્યસ્ર એટલે સીંગોડાનો આકાર અને ચતુરસ્ર એટલે અક્ષપાટકનો આકાર સમજવો. તેમાં વૃત્ત વિમાનો બધા એક દ્વારવાળા, ત્ર્યસ્ર ત્રણ દ્વારવાળા ને ચતુરસ્ર ચાર દ્વારવાળા જાણવા. વૃત્ત વિમાનો બધા કાંગરા યુક્ત ફરતા કિલ્લાવાળા જાણવા. ચતુરસ્ર વિમાનોને ચારે બાજુ વેદિકાઓ જાણવી. વેદિકા એટલે કાંગરા વિનાના કિલ્લા સમજવા. ત્ર્યસ્ર વિમાનોને જે બાજુ વૃત્ત વિમાન છે તે બાજુ વેદિકા અને બીજી બે બાજુ પ્રાકાર-કાંગરાવાળો કિલ્લો સમજવો. ૧૨૨ થી ૨૫

હવે એ વિમાનોનું પ્રતિષ્ઠાન એટલે તે શેના આધારે રહેલા છે તે કહે છે—

ઘણઉદહિપદ્મઢાણા, સુરભવણા દોસુ ઢુંતિ કપ્પેસુ ।

તિસુ વાયુપદ્મઢાણા, તદુભયસુપદ્મઢિયા તીસુ ॥ ૧૨૬ ॥

તેણ પરં ઉવરિમગા, આગાસંતરપદ્મઢિયા સવ્વે ।

એસ પદ્મઢાણાવિહી, ઉદ્ધલોણ વિમાણાણં ॥ ૧૨૭ ॥

ટીકાર્થ—પ્રથમના બે સૌધર્મ ને ઇશાન દેવલોકના સુરભવનો ધનોદધિ પ્રતિષ્ઠિત છે. ધનોદધિ એટલે સ્થાનીભૂત ઉદકરાશિ-ઠરી ગયેલો જળસમૂહ તે વિમાનોને આશ્રયભૂત છે. ત્યારપછીના ત્રણ કલ્પમાં એટલે સનતકુમાર, માહેંદ્ર ને ઋક્ષલોકમાં રહેલા સુરભવનો-વિમાનો વાયુપ્રતિષ્ઠ છે. પૂર્વના ધન-ઉદધિ શબ્દમાંથી ધન શબ્દ લેવો એટલે તે વિમાનોને ધનવાતપ્રતિષ્ઠ જાણવા. ત્યારપછીના ત્રણ લાંતક, શુક ને સહસ્રાર દેવલોકના વિમાનો તદુભયપ્રતિષ્ઠ એટલે

ધનોદધિ ને ધનવાતપ્રતિષ્ઠા જાણવા. ત્યારપછીના ઉપરના આનત, પ્રાણુત, આરણુ ને અચ્યુતાદિ કલ્પોના વિમાનો આકાશાંતરપ્રતિષ્ઠા જાણવા. ઐવેયકના વિમાનો અને અનુત્તર વિમાનોને પણ આકાશપ્રતિષ્ઠા જાણવા. આ પ્રમાણે ઊર્ધ્વ લોકમાં વિમાનોનો પ્રતિષ્ઠાનવિધિ જાણવો. ૧૨૬-૨૭

હવે વિમાન નીચેની પૃથ્વીનું ને વિમાનોનું આહલ્ય કહેવાને ઇચ્છતા સતા કહે છે—

પૂઢવીણં બાહલ્લં, ઉચ્ચત્તં ચેવ તહ વિમાણાણં ।

વન્નો અ સુઆભિહિઓ, સોહમ્માઈસુ વિન્નેઓ ॥ ૧૨૮ ॥

ટીકાર્થ—સૌધર્માદિ દેવલોકને વિષે વિમાનના આધારભૂત પૃથ્વીનું આહલ્ય-જડાપણું તેમ જ તે ભૂમિકાની ઉપર વિમાનનું ઉચ્ચત્વ તથા વિમાનોનો વર્ણુ શ્રી જીવાલિંગમાદિ શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે આગળ ગાથામાં કહેલું તે રીતે જાણવો. અહીં શ્રુતાભિહિત એવું વિશેષણ પૃથ્વીઆહલ્યાદિકમાં પણ જોડી લેવું. જેમ વિમાનોની નીચેની પૃથ્વીનું આહલ્ય અને વિમાનોનું ઉચ્ચત્વ શ્રુતમાં કહ્યા પ્રમાણે કહેલું તેમ આ બધું પ્રકરણ શ્રુતપરતંત્ર જ જાણવું. સ્વયુદ્ધિપરિકલ્પિત સમજવું નહીં. ૧૨૮

હવે પ્રથમ કલ્પોને વિષે પૃથ્વીનું આહલ્ય કહે છે—

સત્તાવીસસયાઈં, આઈમકળ્પેસુ પુઢવિબાહલ્લં ।

ઈક્કિહાણિ સેસે, દુ દુગે ય દુગે ય ચઝક્રે ય ॥ ૧૨૯ ॥

ટીકાર્થ—પહેલા જે દેવલોકમાં પૃથ્વીનું આહલ્ય એટલે વિમાનના આધારભૂત જમીનની જડાઈ સત્તાવીશ સો યોજનની જાણવી. ત્યારપછી ઉપર જતાં જે, જે, જે અને ચારમાં એક સો એક સોની હાનિ કરવી એટલે સો સો યોજન વિમાનના આધારરૂપ પૃથ્વીના આહલ્યમાં ઘટાડવા. તે આવી રીતે—સન-ત્કુમાર ને માહેન્દ્રના વિમાનોની પૃથ્વીનું આહલ્ય ૨૬૦૦ યોજનનું, બ્રહ્મલોક ને લાંતક નીચે ૨૫૦૦ યોજનનું, શુક ને સહસ્રાર નીચે ૨૪૦૦ યોજનનું અને આનતપ્રાણુત તથા આરણુચ્યુત નીચે ૨૩૦૦ યોજનનું જાણવું. ૧૨૯

હવે તે બારે કલ્પમાં વિમાનોની ઉંચાઈનું પ્રમાણ કહે છે—

પંચસયુચ્ચત્તેણં, આઈમકપ્પેસુ હંતિ ઉ વિમાણા ।

इक्किक्कुवुद्धिसेसे, दु दुगे य दुगे य चउक्के य ॥ १३० ॥

ટીકાર્થ:—પ્રથમ સૌધર્મ ને ઇશાન બે કલ્પના વિમાનોની ઉંચાઈ તેની ભૂમિ ઉપર પાંચ સો યોજનની છે. ત્યારપછી એટલે સૌધર્મેશાનની ઉપર બે, બે, બે અને ચાર કલ્પમાં વિમાનોની ઉંચાઈમાં અનુક્રમે સો સો યોજનની વૃદ્ધિ કરવી. તે આ પ્રમાણે—સનત્કુમાર ને માહેન્દ્રના વિમાનો ઉંચાઈમાં ૬૦૦ યોજન, બ્રહ્મલોક ને લાંતકના વિમાનો ઉંચાઈમાં ૭૦૦ યોજન, શુક્ર ને સહસ્રારના વિમાનો ઉંચાઈમાં ૮૦૦ યોજન અને આનતપ્રાણુત તથા આરણ્યચુતના વિમાનો ઉંચાઈમાં ૯૦૦ યોજન બાણવા. ૧૩૦.

હવે ઐવેયકાદિમાં વિમાનની ઉંચાઈ ને પૃથિવીના બાહ્ય વિષે કહે છે—

गेविज्जणुत्तरेसुं, एसो उ कम्पो उ हाणि बुद्धीए ।

इक्किक्कम्मि विमाणे, दुन्नि वि मिलिया उ बत्तीसं ॥ १३१ ॥

ટીકાર્થ:—ઐવેયક ને અનુત્તર વિમાનોમાં પૃથિવીના બાહ્યમાં હાનિ અને વિમાનની ઉંચાઈમાં વૃદ્ધિ સો સો યોજનની કરવી. તાત્પર્ય આ પ્રમાણે— નવે ઐવેયકમાં વિમાનની નીચેની પૃથ્વીનું બાહ્ય ૨૨૦૦ યોજનનું અને પાંચે અનુત્તર વિમાનોની નીચેની પૃથ્વીનું બાહ્ય ૨૧૦૦ યોજનનું બાણવું. નવે ઐવેયકમાં વિમાનોની ઉંચાઈ એક હજાર યોજનની અને પાંચે અનુત્તર વિમાનોની ઉંચાઈ ૧૧૦૦ યોજનની બાણવી. શ્રીપ્રજાપના સૂત્રમાં પણ આ પ્રમાણે જ કહેલ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી દરેક દેવલોકમાં અને ઐવેયકાદિમાં પૃથ્વીનું બાહ્ય ને વિમાનોની ઉંચાઈ મળીને ૩૨૦૦ યોજન બાણવા. ૧૩૧.

હવે સૌધર્માદિ કલ્પમાં વિમાનોનો વર્ણવિભાગ પ્રતિપાદન કરે છે—

सोहम्मि पंचवण्णा, एक्कगहाणीओ जा सहस्सारो ।

दो दो तुल्ला कप्पा, तेण परं पुंडरीयाणि ॥ १३२ ॥

ટીકાર્થ:—સૌધર્મદેવલોકમાં પાંચે વર્ણના એટલે શ્વેત, પીત, રક્ત, નીલ ને કૃષ્ણ વર્ણના વિમાનો બાણવા. પછી સહસ્રાર દેવલોક સુધી એકેક વર્ણ ઘટાડવો—હાનિ કરવી, પણ એટલું વિશેષ કે બે બે કલ્પો વર્ણને આશ્રીને તુલ્ય વક્તવ્યતા-

વાળા જાણવા. તે આ પ્રમાણે—સૌધર્મ—ઈશાન જાને કદપના વિમાનો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પાંચે વર્ણના જાણવા. સનત્ કુમાર ને માહેન્દ્રકદપના વિમાનો કૃષ્ણ વર્ણ રહિત ખાકીના ચાર વર્ણના જાણવા. બ્રહ્મલોક ને લાંતકના વિમાનો કૃષ્ણ ને નીલ વર્ણ રહિત ત્રણ વર્ણના જાણવા. શુક ને સહસ્રારના વિમાનો કૃષ્ણ, નીલ ને રક્ત વિના બે વર્ણના જાણવા. અને ત્યારપછીના સર્વે વિમાનો પુંડરીક તુલ્ય એટલે શ્વેત કમળ તુલ્ય વર્ણવાળા જાણવા. (ચાર કદપના, નવ ઐવેયકના અને પાંચ અનુત્તર વિમાનો શ્વેત જ જાણવા.) ૧૩૨

સાંપ્રત વર્ણનો પ્રસ્તાવ હોવાથી લવનપતિ વિગેરેના લવનાદિકનો પણ વર્ણ કહે છે—

ભવણવદ્—વાળમંતર—જોઈસિઆણં તુ હુંતિ ભવણાઈં ।

વળ્ણેણ વિચિત્તાઈં, પડાગદ્વયપંતિકાલિયાઈં ॥ ૧૩૩ ॥

ટીકાર્થ:—લવનપતિ, વ્યંતર અને જ્યોતિષકના લવનો વર્ણને આશ્રયીને વિચિત્ર એટલે પાંચે વર્ણવાળા છે. અને તે લવનો પતાકાની શ્રેણિઓ અને ધ્વજની શ્રેણિઓવડે અલંકૃત છે. આ વિશેષણ સૌધર્માદિ કદપના વિમાનો માટે પણ સમજવું, કેમકે તે વિમાનો પણ હજારો પતાકાઓ ને હજારો ધ્વજઓવડે અલંકૃત છે. ૧૩૩.

હવે સૌધર્માદિ કદપોના વિમાનોનો વિસ્તાર, આયામ, અભ્યંતર ને બાહ્ય પરિધિપ્રતિપાદક અને દેવોની ગતિનું નિરૂપણ કરનાર ગાથા કહે છે—

જાવય ઉદેઈ સૂરો, જાવય સો અત્થમેઈ અવરેણં ।

તિયપણસત્તનવગુણં, કાઉં પત્તેય પત્તેયં ॥ ૧૩૪ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વ અભ્યંતર મંડળે સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં ઉદય પામે છે અને પશ્ચિમમાં જેટલા ક્ષેત્રમાં અસ્ત પામે છે એટલા ક્ષેત્રના પરિમાણને ત્રણ-ગુણ, પાંચગુણ, સાતગુણ ને નવગુણ કરવાથી વિમાનોના વિસ્તારાદિને જણાવનાર દેવોના ક્રમોનું પરિમાણ સમજવું. આનો તાત્પર્ય એ છે કે—દેવોની ચંડા વિગેરે ગતિ છે તે ઉત્તરોત્તર શીઘ્ર, શીઘ્રતર, શીઘ્રતમ છે તે આવી રીતે—ચંડાથી ચપળા શીઘ્રતર છે, તેનાથી જવના શીઘ્રતર છે, તેનાથી વેગા શીઘ્રતમ છે. ૧૩૪.

હવે સર્વ અભ્યંતરમંડળે ઉદય પામતો સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં ઉપલબ્ધમાન થાય છે તે ક્ષેત્રનું પરિમાણ કહે છે—

સીયાલીસ સહસ્તા, દો ય સયા જોયનાણ તેવટ્ટા ।

ણગવીસ સટ્ટિમાગા, કકકડમાઈમ્મિ પિચ્છ નરા ॥૧૩૫॥

ટીકાર્થ:—કર્કટ સંક્રાંતિના પ્રારંભમાં ઉદયકાળે સૂર્યને મનુષ્યો સુડતાળીશ હજાર બસો ને ત્રેસઠ યોજન ને એક યોજનના સાઠીઆ ૨૧ ભાગ—એટલા ક્ષેત્રે દૂર રહેલાને જોઈ શકે છે અને અસ્ત સમયે પણ તેટલા જ યોજન દૂર રહેલાને જોઈ શકે છે તેથી એ પરિમાણને બેવડું કરવું. ૧૩૫

બેવડું કર્યા પછી શું કરવું ? તે કહે છે—

एवं दुगुणं काउं, गुणिज्जए तिपंचसत्तनवएहिं ।

आगयं फलं तु जं तं, कमपरिमाणं वियाणाहि ॥૧૩૬॥

અર્થ:—એ પ્રમાણે બેવડું કર્યા પછી તેને ત્રણ, પાંચ, સાત ને નવ વડે ગુણવા. ગુણતાં જે આંક આવે તે દેવોના ઉપર જણાવેલી ગતિના એકેક ક્રમનું (પગલાનું) પરિમાણ જાણવું.

ટીકાર્થ—એ અનંતરોક્ત ઉદય ક્ષેત્રના પરિમાણને એટલે સડતાળીશ હજારાદિકને બેવડું કરીને તેને ત્રણ, પાંચ, સાત ને નવવડે ગુણવા. ગુણતાં જે આંક આવે તે દેવોના ક્રમનું પરિમાણ જાણવું. બમણું કરવાથી કેટલું થાય તે કહે છે—ચોરાણ હજાર પાંચ સો છવીશ યોજન ને $\frac{૪૩૦}{૧૦૦}$, તેને ત્રણગુણ કરતાં ૨૮૩૫૮૦ $\frac{૬૬૦}{૧૦૦}$ યોજન આવે. આ પ્રમાણે અસત્ કલ્પનાએ ચંડાગતિવાળા દેવોના ક્રમનું (પગલાનું) પરિમાણ જાણવું. તથા તે બમણી કરેલ સંખ્યાને પાંચ ગુણી કરતાં ૪૭૨૬૩૩ $\frac{૩૩૦}{૧૦૦}$ યોજન આવે એટલી બીજી ચપળાગતિવાળા દેવોના ક્રમનું (પગલાનું) પરિમાણ જાણવું તથા તે બમણી કરેલ સંખ્યાને સાતગુણી કરતાં ૬૬૧૬૮૬ $\frac{૫૪૦}{૧૦૦}$ યોજન આવે. એટલા પ્રમાણવાળું ત્રીજી જવનાગતિએ ચાલનારા ત્રીજા દેવના ક્રમનું પરિમાણ (પગલાનું) જાણવું તથા બમણી કરેલી સંખ્યાને નવવડે ગુણતાં ૮૫૦૭૪૦ $\frac{૬૬૦}{૧૦૦}$ યોજન આવે. એટલું ચોથી વેગાગતિએ ચાલનારા ચોથા દેવના ક્રમનું (પગલાનું) પરિમાણ જાણવું. ૧૩૬

એ રીતે ક્રમનું પરિમાણ કહ્યું, હવે તે ચંડાદિક ગતિના ગમનનું કાળમાન કહે છે—

एअं कमपरिमाणं, अहाइ छस्मासियं तु कालस्स ।

आयामपरिहिवित्थर, देवगईहिं मिणिज्जासु ॥ ૧૩૭ ॥

ટીકાર્થ:— ઉપર પ્રમાણે ક્ષેત્રથી ક્રમનું પરિમાણ કહ્યું. એ પ્રમાણેના પરિમાણવાળા ક્રમવિશિષ્ટવાળી ચંડાદિગતિવડે કરીને એક દિવસથી માંડીને છ માસ પર્યંતનું કાળપરિમાણ બાણવું. એથી એમ સમજવું કે—એક દિવસથી માંડીને છ માસ પર્યંત ચાલીને દેવલોકના વિમાનોનું આયામ, દૈર્ઘ્ય, બાહ્ય અને આશ્રયંતર પરિધિનો વિસ્તાર ને વિષ્કંલ યથાયોગ્યપણે માપવો. ૧૩૭

ચંડાદિગતિવડે વિમાનોનો આયામ વિગેરે યથાક્રમ ન માપવો પણ યથા-યોગ્ય માપવો એમ કહો છો તો કઈ ગતિવડે શું માપવું?

ચંડાણ ચિરકંભો, ચવલાણ તહ ય હોઝ આયામો ।

અર્પિમતર જયણાણ, બાહિરપરિહી ય વેગાણ ॥૧૩૮॥

અર્થ:—ચંડાગતિવડે વિષ્કંલ માપવો, ચપળાગતિવડે આયામ માપવો, જવનાગતિવડે અશ્રયંતર પરિધિ માપવી અને વેગાગતિવડે બાહ્ય પરિધિ માપવી. ૧૩૮

ચત્તારિ વિ સકમોહિં, ચંડાઙ્ગઈહિં જંતિ છમ્માસં ।

તહવિ નવિ જંતિ પારં, કોસિં ચ સુરા વિમાણાણં ॥૧૩૯॥

ટીકાર્થ:—ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ચારે પ્રકારની ગતિવડે ચાલનારા ચારે દેવો સમકાળે—એક વખતે જ વિષ્કંલાદિનું પરિમાણ મુકરર કરવા માટે ચંડાદિગતિવડે પોતાના ત્રણ, પાંચ, સાત ને નવગુણા ક્રમ (પગલા) વડે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી અવિચ્છિન્ન છ માસ સુધી ચાલે તથાપિ તે વિમાનોના વિષ્કંલાદિનો પાર પામી શકે નહીં. એટલે ચંડાગતિવડે (ત્રણ-ગુણા પગલાવડે) સ્વસ્તિક, સ્વસ્તિકાવર્ત, સ્વસ્તિકપ્રભ, સ્વસ્તિકકાંત, સ્વસ્તિકવર્ણ, સ્વસ્તિકલેશ્ય, સ્વસ્તિકધ્વજ, સ્વસ્તિકસિત, સ્વસ્તિકકૂટ, સ્વસ્તિકશિષ્ટ, સ્વસ્તિકોત્તરાવતંસક વિગેરે વિમાનોના પારને પામતા નથી. ચપળાગતિવડે (પાંચગુણા પગલાવડે) અર્ચિ, અર્ચિકાવર્ત, અર્ચિપ્રભ, અર્ચિકાંત, અર્ચિવર્ણ; અર્ચિલેશ્ય, અર્ચિધ્વજ, અર્ચિસિત, અર્ચિકૂટ, અર્ચિશિષ્ટ અને અર્ચિચત્તરાવતંસકાદિ વિમાનોનો પાર પામતા નથી. જવનાગતિવડે એટલે સમગ્રણ પગલાવડે કામ, કામાવર્ત, કામપ્રભ, કામકાન્ત, કામવર્ણ, કામલેશ્ય, કામધ્વજ, કામસિત, કામકૂટ, કામશિષ્ટ અને કામોત્તરાવતંસકાદિનો પાર પામતા નથી અને વેગાગતિવડે એટલે નવગુણા પગલાવડે વિજય, વૈજયંત, જયંત અને અપરા-

જિત વિમાનના પારને પામતા નથી; કારણ કે તે વિમાનો અત્યંત બૃહત્તમ પરિમાણવાળા છે. ૧૩૯

ઉપર પ્રમાણે યથોક્ત પરિમાણવાળા ક્રમવિશિષ્ટવાળી ચંડાદિગતિવડે અર્ચિષ્પદાદિ વિમાનોના વિષ્કંભાદિનું પરિમાણ કહ્યું. હવે પ્રકારાંતરે ચંડાદિગતિના ક્રમના પરિમાણની કલ્પના કરીને સૌધર્માદિથી અનુત્તરવિમાન સુધીના વિમાનોને વિષે કેટલાક વિમાનોનું આયામાદિકનું પરિમાણ કહે છે—

અહવા તિગુણાર્દે, પત્તેયં ચંડમાઈ ચડમાગે ।

આઈમપંચમગેવિજ્ઞ—ગેસુ તહણુત્તરચડક્રે ॥ ૧૪૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—તે ચંડાદિગતિને ત્રણગુણી, પાંચગુણી, સાતગુણી ને નવગુણી કરવા વડે પ્રથમના ચારનું, પાંચમાથી બારમા સુધીનું, નવ ઐવેયકનું ને ચાર અનુત્તર વિમાનોનું વિષ્કંભાદિ માપીએ તો પણ તેનો છ માસે પણ પાર પામી શકાય નહીં. એમાં સવાર્થસિદ્ધ વિમાન લાખ યોજનનું જ હોવાથી ગણ્યું નથી.

ટીકાર્થઃ—અથવા પ્રકારાંતરે ચંડાદિગતિને ત્રણગુણી, પાંચગુણી, સાતગુણી ને નવગુણી કરીને ચાર વિભાગના વિમાનોનું એટલે પ્રથમના ચાર દેવલોકના વિમાનોનું, પાંચમાથી બારમા સુધીના આઠ દેવલોકના વિમાનોનું, નવ ઐવેયકના વિમાનોનું અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિના ચાર અનુત્તર વિમાનનું માપ કરીએ તો પણ તેનો પાર પામી શકાય નહીં. આ હકીકતને વધારે સ્પષ્ટ કરે છે કે—સૌધર્માદિ ચાર દેવલોકના વિમાનોને વિષે ત્રણગુણ કરવાથી આવેલા પરિમાણવાળી ચંડાદિગતિવડે કેટલાક વિમાનોનું વિષ્કંભ માપીએ, ચપળાગતિથી આયામ માપીએ, જવનાગતિથી અભ્યંતર પરિધિ માપીએ ને વેગાગતિથી બાહ્ય પરિધિ માપીએ તો પણ તેનો પાર આવી શકે નહીં. તથા બ્રહ્માદિ આઠ કલ્પના વિમાનોમાં પાંચગુણ કરવાથી આવેલા ક્રમ પરિમાણવાળી ચંડાદિગતિવડે વિષ્કંભાદિ માપવામાં આવે તો તેનો પાર પામી શકાય નહીં, તેમ જ સાતગુણી કરવાથી આવેલા ક્રમપરિમાણવાળી ચંડાદિગતિવડે નવ ઐવેયકના વિમાનોના વિષ્કંભાદિ માપવામાં આવે તો તેનો પાર આવી શકે નહીં. તેમજ નવગુણ કરેલા ક્રમના પરિમાણવાળી ચંડાદિગતિવડે વિજ્યાદિ ચાર વિમાનોના વિષ્કંભાદિ માપવામાં આવે તો તેનો પાર આવી શકે નહીં. આ ચારે પ્રકારમાં કાળપ્રમાણ છમાસનું ગણવું. ૧૪૦

હવે એ જ ગતિના નિર્દેશપૂર્વક પ્રતિપાદન કરે છે—

ચંડા ચવલા જવળા, વેગા ય ગર્હૈઙ્ઙ હુંતિ ચત્તારિ ।

જયણયરિં પુણ અન્ને, ગર્હૈ ચઙ્ઙત્થિં ભળંતી ડ ॥ ૧૪૧ ॥

પઢમિત્થ ગર્હૈ ચંડા, વિઙ્ઙયા ચવલા તઙ્ઙ તહ જવળા ।

જયણયરી ય ચઙ્ઙત્થી, વિમાણમાણં ન તે પત્તા ॥ ૧૪૨ ॥

ટીકાર્થ:—આ બંને ગાથા સુગમ છે, પરંતુ કેટલાક આચાર્યો ચોથી ગતિનું નામ જવનતરી કહે છે એટલું વિશેષ સમજવું. ૧૪૧-૪૨

અહીં શંકા કરે છે કે—જો ત્રિગુણાદિ કરવાથી આવેલા પ્રમાણવાળા પગલાં વડે કરીને દેવતાઓ કેટલાક વિમાનોનો પાર છ માસે પણ પામતા નથી તો આ મનુષ્યલોકમાં તીર્થંકરના ગર્ભાવતાર સમયે, જન્મ સમયે, દીક્ષાગ્રહણ સમયે, કેવળજ્ઞાનપ્રાપ્તિ સમયે અને મોક્ષગમન સમયે કલ્યાણકોનો મહિમા કરવા માટે ગર્ભાવતારાદિ જાણીને અહીં મનુષ્યલોકમાં એકદમ તત્કાળ શી રીતે આવી શકે છે ? વળી પોતપોતાના કલ્પના વિમાનો તો તિર્છાં એક રાજલોકમાં રહેલા છે અને મનુષ્યક્ષેત્રથી સૌધર્માદિ દેવલોક તો બહુ દૂર છે. જુઓ ! અહીંથી સૌધર્મ દેવલોક દોઢ રાજ, માહેંદ્ર અઢી રાજ, સહસ્રાર પાંચ રાજ અને અચ્યુત છ રાજ દૂર છે. ’ એને ઉત્તર આપે છે કે—’ અહીં પૂર્વે જે ત્રિગુણાદિ ચંડાદિગતિપરિમાણ પગલાંની વાત કરી છે તે બુદ્ધિકલ્પિત છે; તાત્ત્વિક નથી. ચંડાદિગતિથી જુદા ક્રમવડે પણ દેવોની ગતિ છે અને દેવો અપરિમિત સામર્થ્યવાળા છે, કારણ કે ભવસ્વભાવે જ તેમનામાં તેવી ગતિએ અહીં આવવાની શક્તિ છે, માટે ઉપરની હકીકતથી અહીં આવવાની બાબતમાં દોષ આવશે નહીં. ’

આ પ્રમાણે દેવભવનદ્વાર વિસ્તારથી કહ્યું, હવે તેમના શરીરની અવગાહના દ્વાર કહે છે—

ભવણવળજોઙ્ઙસોહ—મ્મીસાણે સત્ત હુંતિ રયણીઓ ।

ઙ્ઙક્રિક્કહાણિ સેસે, ઢુ ઢુગે ય ઢુગે ચઙ્ઙક્રે ય ॥ ૧૪૩ ॥

ગેવિજ્ઙેસું ઢુન્નિય, ઙ્ઙક્રા રયણી અણુત્તરેસું ચ ।

ભવધારણિજ્ઙ ંસા, ઙ્ઙક્રોસા હોઙ્ઙ નાયવા ॥ ૧૪૪ ॥

ટીકાર્થ:—ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને બે દેવલોકના દેવોનું શરીરપરિભાણ ઉત્કૃષ્ટ સાત હાથનું છે. ત્યારપછી બે, બે, બે અને ચાર દેવલોકમાં એકેક હાથની હાનિ કરવાની કહી છે. એટલે ત્રીજા ચોથામાં છ હાથનું, પાંચમા છઠ્ઠામાં પાંચ હાથનું, સાતમા આઠમામાં ચાર હાથનું અને નવમા, દશમા, અગ્યારમા ને બારમા દેવલોકમાં ત્રણ હાથનું શરીર હોય છે. ત્રૈવેયકમાં બે હાથનું અને અનુત્તરમાં એક હાથનું શરીર હોય છે. આ સાત હાથ વિજેરેની અવગાહના ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટી બાણવી. ૧૪૩-૧૪૪

હવે સનત્કુમાર દેવલોકથી માંડીને અનુત્તર વિમાન સુધી ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. તે આયુષ્યના સાગરોપમની વૃદ્ધિના ક્રમથી હીન અને હીનતર થાય છે તે કહેવાને માટે પ્રથમ સ્થિતિપ્રતિપાદક પોણા બે ગાથા કહે છે—

સોહમ્મીસાણદુગે, ઉવરિં દુગ દુગ દુગે ચડકે ય ।

નવગે પળગે ય કમા, ઉક્કોસા ઠિર્દે ઇમા હોઈ ॥ ૧૪૫ ॥

દો અયર સત્ત ચડદસ, અઠ્ઠારસ ચેવ તહ ય બાવીસા ।

ઇગતીસા તિત્તીસા,

ટીકાર્થ:—સૌધર્મ ને ઇશાન એ બે દેવલોકમાં અને તેની ઉપર બે, બે, બે, ચાર, નવ, અને પાંચમા અનુક્રમે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે પ્રમાણે છે તે કહે છે—સૌધર્મ ને ઇશાન એ બે દેવલોકમાં સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી બે સાગરોપમની છે. અહીં ઇશાનમાં આયુમાં સાધિકપણું છે તે દેહમાનમાં ઉપયોગી ન હોવાથી તેની વિવક્ષા કરી નથી. એ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું. સનત્કુમાર ને માહેન્દ્ર-૩૫ બે દેવલોકમાં સાત સાગરોપમની, બ્રહ્મા ને લાંતકમાં ચૌદ સાગરોપમની, શુક ને સહસ્રારમાં અઠાર સાગરોપમની, આનત, પ્રાણત, આરણ ને અચ્યુતમાં બાવીશ સાગરોપમની, નવત્રૈવેયકમાં ૩૧ સાગરોપમની અને પાંચ અનુત્તરમાં ૩૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે. દરેક કદપમાં અને તેના દરેક પ્રસ્તટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે નિયત છે તે તો પૂર્વે કહી છે. અહીં જે ફરીને સ્થિતિ કહી તે આગળ કરવાના શરીરપ્રમાણના કરણને માટે છે તેથી તેમાં પુનરુક્ત દોષ નથી.

હવે તે કરણ કેવી રીતે કરવું તે કહે છે—

સત્તસુ ઠાણેસુ તાસિં તુ ॥ ૧૪૬ ॥

વિવરે ઇક્વીકૂળે, ઇક્કારસગાડ પાડિય સેસા ।

રયણિક્કારસ ભાગા, ઇક્કુત્તર વુદ્ધિયા ચયસુ ॥ ૧૪૭ ॥

ટીકાર્થ:—સૌધર્મેશાનરૂપ દ્વિકાદિ અનુત્તર વિમાન પંચક પર્યંત સાત સ્થાનોમાં સાગરોપમ દ્વિકાદિ જે સ્થિતિ કહી છે તેનો વિશ્લેષ કરવો એટલે મોટી સ્થિતિમાંથી નાની સ્થિતિ બાદ કરવી, બાદ કરતાં જે વધે તેમાંથી એકે જીણ કરતાં જે રહે તેટલાને હાથના અગ્યારીયા ભાગમાંથી બાદ કરવા, શેષ જેટલા ભાગ રહે તેટલા ભાગમાંથી યથોત્તર એકેક ભાગને પૂર્વપૂર્વ કદપગત શરીરના પ્રમાણમાંથી એછા કરવો. એટલે યથોક્ત પ્રતિસાગરોપમે ઉત્કૃષ્ટ શરીરપ્રમાણ આવશે. તે આવી રીતે સમજવું—સૌધર્મેશાનની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એ સાગરોપમની છે તેને સનત્કુમાર અને માર્હેંદ્રની સાત સાગરોપમની સ્થિતિમાંથી બાદ કરતાં બાકી પાંચ રહે તેમાંથી એક જીણ કરતાં ચાર આવે. તેને એક હાથના ૧૧ ભાગ કરીને તેમાંથી બાદ કરીએ એટલે બાકી સાત રહે તે સાત ભાગને સૌધર્મેશાનગત શરીરપ્રમાણના સાત હાથમાંથી બાદ કરીએ એટલે છ હાથને અગ્યારીયા ચાર ભાગ રહ્યા એટલું સનત્કુમાર ને માર્હેંદ્રમાં ત્રણ સાગરોપમના આયુવાળાનું શરીર હોય. હવે પછી સાગરોપમની વૃદ્ધિએ એકેક અગ્યારીયો ભાગ ઘટાડવો. જેમનું આયુષ્ય ૪ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીર પ્રમાણ ૬ હાથ ને $\frac{૩}{૪}$ ભાગનું હોય, જેમનું આયુષ્ય પાંચ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીર ૬ હાથ ને $\frac{૨}{૪}$ નું હોય, જેમનું આયુષ્ય છ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીર ૬ હાથ ને $\frac{૧}{૪}$ નું હોય અને જેમનું આયુષ્ય સાત સાગરોપમનું હોય તેનું શરીર બરાબર છ હાથનું હોય.

(આ શરીરપ્રમાણ આગળ ચંત્રોવડે પણ બતાવવામાં આવેલ છે.)

હવે બ્રહ્મલોકની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટી ૧૪ સાગરોપમની છે તેમાંથી સનત્કુમાર અને માર્હેંદ્રની ૭ સાગરોપમની સ્થિતિ બાદ કરતાં ૭ રહે. તેમાંથી એક જીણ કરતાં ૬ રહે. તેને એક હાથના ૧૧ ભાગ કરી તેમાંથી બાદ કરતાં ૫ ભાગ રહે. તેને સનત્કુમાર-માર્હેંદ્ર સંબંધી સાત સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવના શરીરના છ હાથના પ્રમાણમાંથી બાદ કરીએ એટલે પાંચ હાથ ને છ અગ્યારીયા ભાગ રહે. તેટલું શરીરપ્રમાણ બ્રહ્મલોકમાં જેની સ્થિતિ ૮ સાગરોપમની હોય તેનું બાણવું. જેની સ્થિતિ નવ સાગરોપમની હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૫ હાથ ને $\frac{૫}{૪}$ નું બાણવું. જેની સ્થિતિ દશ સાગરોપમની હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૫

હાથ ને $\frac{૧}{૪}$ નું બાણવું. જેમની સ્થિતિ લાંતક દેવલોકમાં ૧૧ સાગરોપમની હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૫ હાથ ને $\frac{૩}{૪}$ નું બાણવું, જેનું આયુષ્ય ૧૨ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૫ હાથ ને $\frac{૨}{૪}$ નું બાણવું. જેમનું આયુ ૧૩ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૫ હાથ ને $\frac{૧}{૪}$ નું બાણવું અને જેનું આયુ પૂર્ણ ૧૪ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીરપ્રમાણ પૂર્ણ પાંચ હાથનું બાણવું.

હવે શુક ને સહસ્રાર દેવલોકની ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ ૧૮ સાગરોપમની છે તેમાંથી બ્રહ્મલાંતકની ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ ૧૪ સાગરોપમની છે તે બાદ કરીએ, બાદ કરતાં ૪ રહે, તેમાંથી એક બાદ કરતાં ૩ રહે, તેને એક હાથના ૧૧ ભાગમાંથી બાદ કરતાં બાકી ૮ ભાગ રહે, તેને બ્રહ્મલાંતકના ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિવાળા દેવોના શરીરના પ્રમાણરૂપ પાંચ હાથમાંથી બાદ કરીએ એટલે ૪ હાથ ને $\frac{૩}{૪}$ આવે તેટલું શરીરપ્રમાણ મહાશુકદેવલોકમાં જેનું આયુષ્ય ૧૫ સાગરોપમનું હોય તેનું સમજવું, જેનું ૧૬ સાગરોપમનું આયુ હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૪ હાથ ને $\frac{૨}{૪}$ નું બાણવું, જેમનું આયુ ૧૭ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીરપ્રમાણ ૪ હાથ ને $\frac{૧}{૪}$ નું બાણવું અને સહસ્રાર દેવલોકમાં જેનું આયુષ્ય પૂર્ણ અઠાર સાગરોપમનું હોય તેનું શરીરપ્રમાણ પૂર્ણ ૪ હાથનું બાણવું.

હવે આનત, પ્રાણત, આરણ ને અચ્યુત દેવલોકની ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમની છે તેમાંથી શુક ને સહસ્રાર દેવલોકની ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિના ૧૮ સાગરોપમ બાદ કરીએ ત્યારે ૪ રહે, તેમાંથી ૧ બાદ કરતાં ૩ રહે, તેને એક હાથના ૧૧ ભાગ કરી તેમાંથી બાદ કરતાં આઠ રહે, તેને શુકસહસ્રાર દેવલોકની ઉત્કૃષ્ઠી ૧૮ સાગરોપમની સ્થિતિવાળાનું શરીર ૪ હાથનું છે તેમાંથી બાદ કરીએ એટલે ૩ હાથ ને $\frac{૩}{૪}$ આવે એટલું આનત દેવલોકમાં ૧૯ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ હોય. પ્રાણત દેવલોકના ૨૦ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૩ હાથ ને $\frac{૨}{૪}$ નું હોય. આરણ દેવલોકના ૨૧ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૩ હાથ ને $\frac{૧}{૪}$ નું હોય અને અચ્યુત દેવલોકના ૨૨ સાગરોપમની પૂર્ણ સ્થિતિવાળા દેવોનું શરીર પૂર્ણ ૩ હાથ પ્રમાણ હોય.

ત્રૈવેયકમાં ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ ૩૧ સાગરોપમની છે અને આનતાદિચતુષ્ટયમાં ૨૨ સાગરોપમની છે તેથી ૩૧ માંથી ૨૨ બાદ કરતાં નવ વધે. તેમાંથી એક બાદ કરતાં આઠ રહે. એક હાથના ૧૧ ભાગ કરી તેમાંથી ૮ બાદ કરીએ એટલે ૩ વધે. તેને અચ્યુતકદપગત ૨૨ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા દેવના શરીરપ્રમાણભૂત ૩ હાથમાંથી બાદ કરીએ એટલે બે હાથ ને આવે તેટલું

શરીરપ્રમાણ પહેલા ઐવેયકના ૨૩ સાગરોપમની સ્થિતિવાળાનું જાણવું. બીજા ઐવેયકના ૨૪ સાગરોપમની સ્થિતિવાળાનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું. ત્રીજા ઐવેયકના ૨૫ સાગરોપમના આયુવાળા દેવનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું. ચોથા ઐવેયકના ૨૬ સાગરોપમના આયુવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું. પાંચમા ઐવેયકના ૨૭ સાગરોપમના આયુવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું. છઠા ઐવેયકના ૨૮ સાગરોપમના આયુવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું. સાતમા ઐવેયકના ૨૯ સાગરોપમના આયુવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું. આઠમા ઐવેયકના ૩૦ સાગરોપમના આયુવાળા દેવોનું શરીરપ્રમાણ ૨૬૬ હાથનું જાણવું અને નવમા ઐવેયકના પૂરા ૩૧ સાગરોપમના આયુવાળા દેવોનું પૂરા બે હાથનું શરીરપ્રમાણ જાણવું.

એ જ રીતે વિજ્યાદિ ચાર અનુત્તર વિમાનમાં જે દેવોનું આયુ ૩૨ સાગરોપમનું હોય તેનું શરીર પ્રમાણ એક હાથ ને ૬૬ નું જાણવું અને જેમનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમનું ઉત્કૃષ્ટ હોય તેનું શરીરપ્રમાણ એક હાથનું જાણવું. સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં સદૈવ પૂરા એક હાથનું જ શરીરપ્રમાણ જાણવું કારણ કે ત્યાં આયુ ૩૩ સાગરોપમનું જ છે.

વૈમાનિક દેવોના શરીરનું પ્રમાણ આયુષ્યના સાગરોપમ ઉપર હોવાથી આ સાથે ૧ થી ૩૩ સાગરોપમના આયુવાળાના શરીરનું યત્ર બતાવેલ છે. (૧૪)

કયા દેવલોકે	૧૬	૧૭	ત્રીજો-ચોથો					પાંચમે			છઠ્ઠે			સાતમે			
સાગરોપમ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭
હાથ	૭	૭	૬	૬	૬	૬	૬	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૪	૪	૪
વિભાગ	૦	૦	$\frac{૪}{૧૧}$	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૬}{૧૧}$	$\frac{૫}{૧૧}$	$\frac{૪}{૧૧}$	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$

કયા દેવલોકે	૮મે	૯મે	૧૦મે	૧૧મે	૧૨મે	નવ ઐવેયકે										૪અ-પાંચ	નુતરે	મે
સાગરોપમ	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩		
હાથ	૪	૩	૩	૩	૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧	૧		
વિભાગ	૦	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૮}{૧૧}$	$\frac{૭}{૧૧}$	$\frac{૬}{૧૧}$	$\frac{૫}{૧૧}$	$\frac{૪}{૧૧}$	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૧}{૧૧}$	૦		

આ પ્રમાણે ભવધારણીય શરીરની અવગાહના કહી. હવે ઉત્તરવૈક્રિય કરે ત્યારે શરીરની અવગાહના કેટલી હોય તે કહે છે:—

સવેસુક્રોસા જો-અણાણ વેડવિયા સયસહસ્સં ।

મેવિજ્ઞણુત્તરેસું, ઉત્તરવેડવિયા નત્થિ ॥ ૧૪૮ ॥

ટીકાર્થ:—ભવનપતિથી માંડીને અચ્યુત દેવલોક સુધીના સર્વ દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ વૈક્રિય શરીર એક લાખ યોજનનું હોય છે. ગ્રૈવેયક ને અનુત્તર વિમાનમાં દેવોને ઉત્તરવૈક્રિય શરીર કરવાપણું નથી. શક્તિ છતાં પણ પ્રયોજનના અભાવથી તેઓ કરતા નથી. ૧૪૮

હવે જઘન્યથી ભવધારણીય ને ઉત્તરવૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ કહે છે:—

અંગુલઅસંખભાગો, જહન્ન ભવધારણિજ્ઞ આરંભે ।

સંખિજ્ઞો અવગાહણ, ઉત્તરવેડવિયા સા વિ ॥ ૧૪૯ ॥

અર્થ:—ભવધારણીય શરીરની અવગાહના આરંભકાળે જઘન્ય અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય અને ઉત્તરવૈક્રિયની જઘન્ય અવગાહના આરંભકાળે અંગુળના સંખ્યાતમા ભાગની હોય. ૧૪૯

દેવોની અવગાહના કહી, હવે ઉપપાતવિરહકાળનું માન કહે છે:—

ભવણવણજોડસોહ-મ્મીસાણે ચડવીસઙ્ગં મુહુત્તા ।

ઉક્કોસવિરહકાલો, પંચસુ વિ જહન્નઓ સમઓ ॥૧૫૦॥

ટીકાર્થ:—ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષીમાં અને બે દેવલોકમાં પ્રત્યેકમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ ૨૪ મુહૂર્તનો બાણવો. એટલે કે ભવનપત્યાદિક દરેકમાં દરેક સમયે એક અથવા અનેક દેવો ઉત્પન્ન થાય. તેમાં બે અંતર પડે તો ઉત્કૃષ્ટ અંતર ૨૪ મુહૂર્તનું પડે, ત્યારપછી તો અવશ્ય કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન થાય. જઘન્ય ઉપપાતવિરહકાળ એ પાંચે સ્થાનમાં એક સમયનો જ હોય એટલે જઘન્યે એક સમયને અંતરે એ પાંચે સ્થાનમાં કોઈ પણ જીવ ઉત્પન્ન થાય. એક સમય ઉપરાંત ને ૨૪ મુહૂર્ત સુધીનો બધો મધ્યમ ઉપપાત વિરહકાળ બાણવો. ૧૫૦

હવે ત્યારપછીના દેવલોકમાં ઉપપાતવિરહકાળ કહે છે:—

નવદિન વીસ મુહુત્તા, બારસ દસ ચેવ દિન મુહુત્તાઓ ।
બાવીસા અઢ્ઢં ચિય, પળયાલ અસીઝ દિવસસયં ॥૧૫૧॥

સંખિજ્ઞા માસા આળયપાળણસુ તહ આરણચ્છુણ વાસા ।
સંખિજ્ઞા વિન્નેયા, ગેવિજ્ઞેસુ અઓ વુચ્છં ॥ ૧૫૨ ।

ટીકાર્થ:—સનત્કુમાર કદપમાં દેવોનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ નવ દિવસ ને ૨૦ મુહૂર્ત, માહેન્દ્ર કદપમાં ૧૨ દિવસ ને ૧૦ મુહૂર્ત, બ્રહ્મલોકમાં ૨૨૧ દિવસ, લાંતકમાં ૪૫ દિવસ, મહાશુકમાં ૮૦ દિવસ અને સહસ્રારમાં ૧૦૦ દિવસનો ઉપપાતવિરહકાળ સમજવો. ૧૫૧

આનત-પ્રાણુત કદપમાં પ્રત્યેકમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા માસનો સમજવો. કેવળ આનતની અપેક્ષાએ પ્રાણુતમાં વધારે માસો જાણવા. તે વધારે માસ પણ વર્ષની અંદર સમજવા. આરણુ ને અચ્યુતમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ સંખ્યાતા વર્ષોનો જાણવો. તેમાં આરણુ કરતાં અચ્યુતમાં વધારે વર્ષો સમજવા; પરંતુ તે સો વર્ષની અંદર સમજવા. હવે ઐવેયકમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ કહે છે. ૧૫૨

હિટ્ઠિમ વાસસયાઈ, મજ્ઞિમે સહસ્સ ઉવરિમે લક્ષા ।

સંખિજ્ઞા વિન્નેયા, જહાસંખેણ તીસું પિ ॥ ૧૫૩ ॥

પલિયા અસંખમાગો, ઉક્કોસો હોઝ વિરહકાલો ડ ।

વિજયાઝસુ નિદિટ્ઠો, સવ્વેસુ જહન્નઓ સમઓ ॥૧૫૪ ॥

ટીકાર્થ:—અધસ્તનાદિ ત્રણે ઐવેયકતા ત્રિકને વિષે અનુક્રમે સંખ્યાતા સો વર્ષ, સંખ્યાતા હજાર વર્ષ અને સંખ્યાતા લાખ વર્ષનો ઉપપાતવિરહકાળ જાણવો. તે આ પ્રમાણે—અધસ્તન ઐવેયકત્રિકમાં સંખ્યાતા સેંકડો વર્ષનો, તે હજારની અંદરનો જાણવો, મધ્યમ ઐવેયકત્રિકમાં સંખ્યાતા હજાર વર્ષનો, તે લાખની અંદર જાણવો અને ઉપરિતન ઐવેયકત્રિકમાં સંખ્યાતા લાખ વર્ષનો, તે કોડની અંદર જાણવો. મૂળ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકામાં એ પ્રમાણે જોવાથી આ ટીકાકાર આ પ્રમાણે કહે છે. અન્ય તો સામાન્યે જ સો, હજાર ને લાખ વર્ષ કહે છે. ૧૫૩

વિજ્યાદિ ચાર વિમાનમાં-વિજય, વૈજયંત, જયંત ને અપરાજિતમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનો જાણવો અને સર્વાર્થસિદ્ધમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનો જાણવો. આ હકીકત ઉપલક્ષણથી જાણવી, પરંતુ તે અનાર્થ નથી; કારણ કે શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં એ પ્રમાણે કથન છે. (અહીં ટીકામાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો પાઠ છે તે ઉપરની મતલબનો જ હોવાથી અમે અહીં લખેલ નથી.)

સનત્કુમારથી આરંભીને સર્વાર્થસિદ્ધ સુધી સર્વમાં જઘન્ય ઉપપાતવિરહકાળ એક સમયનો જાણવો. ૧૫૪

હવે ઉપપાતવિરહકાળનો ઉપસંહાર કરીને ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ કહે છે:—

उववायविरहकालो, इय एसो वणिणओ अ देवेसुं ।

उववट्टणा वि एवं, सव्वेसिं होइ विन्नेया ॥ १५५ ॥

ટીકાર્થ:—આ પ્રમાણે દેવોનો ઉપપાતવિરહકાળ કહ્યો. તે જ પ્રમાણે સર્વ-સ્થાનમાં ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ પણ સમજી લેવો. તે આ પ્રમાણે—લવનવાસી, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક ને સૌધમે શાન કલ્પમાં ૨૪ મુહૂર્તનો, સનત્કુમારમાં નવ દિવસ ને ૨૦ મુહૂર્તનો, માહેન્દ્રમાં ૧૨ દિવસ ને ૧૦ મુહૂર્તનો, બ્રહ્મલોકમાં ૨૨૥ દિવસનો, લાંતકમાં ૪૫ દિવસનો, મહાશુકમાં ૮૦ દિવસનો, સહસ્રારમાં ૧૦૦ દિવસનો, આણુત-પ્રાણુતમાં સંખ્યાતા માસનો, આરણ્યયુતમાં સંખ્યાતા વર્ષનો, અધસ્તન ઐવેયકત્રિકમાં સંખ્યાતા સો વર્ષનો, મધ્યમ ઐવેયકત્રિકમાં સંખ્યાતા હજાર વર્ષનો. ઉપરિતન ઐવેયકત્રિકમાં સંખ્યાતા લાખ વર્ષનો, ચાર અનુત્તરવિમાનમાં પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનો ને સર્વાર્થસિદ્ધમાં પદ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગનો ઉત્કૃષ્ટ ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ સમજવો અને એ સર્વમાં જઘન્ય વિરહકાળ એક સમયનો જાણવો. ૧૫૫

ઉપર પ્રમાણે દેવોનો ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનાનો વિરહકાળ કહ્યો, હવે તેની જ ઉપપાત અને ઉદ્ધર્તનાને આશ્રીને સંખ્યા કહે છે:—

एकौ व दो व त्रिणि व, संखमसंखा व एगसमएणं ।

उववज्जंतेवइया, उववट्ठंता वि एमेव ॥ १५६ ॥

ટીકાર્થ:—લવનપતિથી માંડીને સહસ્રાર દેવલોક સુધી દરેકમાં દરેક સમયે

જઘન્ય એક, બે, ત્રણ દેવો ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતા અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન થાય. સહસ્રાર પછીના સર્વ દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતા જ ઉત્પન્ન થાય, અસંખ્યાતા ઉત્પન્ન ન થાય; કેમકે તેમાં મનુષ્યો જ ઉત્પન્ન થાય છે, તિર્થંચો ઉત્પન્ન થતા નથી અને મનુષ્યો તો સંખ્યાતા જ છે. મૂળ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્ર-સૂરિએ દોઢ ગાથામાં આ પ્રમાણે જ કહેલ છે. (તે દોઢ ગાથા અહીં જરૂર ન જણાયાથી લખી નથી.) ચ્યવવાને માટે પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું અર્થાત્ ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક ને સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવલોકમાંથી એક, બે, ત્રણ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતા ચ્યવે અને ત્યારપછીના દેવલોકમાંથી ઉત્કૃષ્ટા સંખ્યાતા ચ્યવે. ૧૫૬.

આ પ્રમાણે ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તના સંખ્યા સંખ્યા કહી, હવે ગતિ કહે છે—

પરિણામવિસુદ્ધીષ, દેવાઉયકમ્મબંધજોગાણ ।

પંચિંદિયા ઉ ગચ્છે, નરતિરિયા સેસ પહિસેહો ॥૧૫૭॥

ટીકાર્થ:—પરિણામ એટલે માનસિક વ્યાપાર વિશેષ—તે બે પ્રકારનો છે: વિશુદ્ધ ને અવિશુદ્ધ. તેમાં જે વિશુદ્ધ છે તે દેવગતિનું કારણ છે તેથી અહીં વિશુદ્ધિનું ગ્રહણ કર્યું છે. પરિણામની વિશુદ્ધિથી એટલે પ્રશસ્ત માનસવડે—મનના વ્યાપારવડે. આમ કહેવાથી શુભ અશુભ ગતિની પ્રાપ્તિમાં મનોવ્યાપાર જ પ્રધાન કારણ છે એમ સૂચવ્યું છે. અન્ય દર્શનીઓએ પણ કહ્યું છે કે—‘અસંકલ્પ એવું જે ચિત્તરત્ન તેને આંતરિક ધન કહીએ. જેનું તે ધન દોષરૂપ ચારોવડે ઘુંટાઈ ગયું છે તેને પછી બીજી વિપત્તિઓની પ્રાપ્તિ થવી સુલભ છે અર્થાત્ તેને અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.’ તે પરિણામની વિશુદ્ધિ પણ જો અતિ ઉત્કર્ષપણાને પામે તો તે મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ માટે થાય છે; દેવગતિની પ્રાપ્તિ માટે થતી નથી. અહીં તેવી ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિની અપેક્ષા ન હોવાથી તેની નિવૃત્તિ માટે કહ્યું છે કે—દેવાયુ કર્મજંઘયોગ્ય હેતુવડે કરીને પંચેંદ્રિયો જ દેવાયુ બાંધે છે, એકેંદ્રિયાદિ બાંધતા નથી. વળી પંચેંદ્રિયમાં પણ મનુષ્ય ને તિર્થંચ જ દેવગતિમાં બાંધે છે, દેવ ને નારકોને દેવગતિગમનનો પ્રતિષેધ છે. દેવો દેવાયુનો ક્ષય થયા પછી અનંતર ફરીને દેવ થતા નથી. નારક પણ નારક ભવથી અનંતર દેવ થતા નથી. આ હકીકત પ્રવચનનિપુણ મનવાળા સર્વે મનુષ્યોની બાણીતી છે. ૧૫૭

તિર્થંચ મનુષ્યગતિ આશ્રી દેવગતિમાં પણ વિશેષ કહે છે—

નરતિરિઅસંખજીવી, જોઈસવજ્જેસુ જંતિ દેવેસુ ।

નિયઆઉયસમહીણાઉણ્ણુ ઈસાણઅંતેસુ ॥ ૧૫૮ ॥

સમ્મુચ્છિમતિરિયા ઉણ, ભવણાહિવ વંતરેસુ ગચ્છંતિ ।

જં તેસિં ઉવવાઓ, પલિયાસંખિજ્જ આહુસુ ॥ ૧૫૯ ॥

ટીકાર્થ:—મનુષ્ય ને તિર્યંચ અસંખ્ય આયુવાળા (યુગલિક) જ્યોતિષ્ વર્ણને અન્ય દેવોમાં ઉપજે છે. આ વિશેષ વિષય છે, સામાન્ય નથી; કેમકે સૂત્રની પ્રવૃત્તિ વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. તેમાં પણ વિશેષ વાત એ છે કે—ખચર તિર્યંચ પંચેદ્રિયો અને અંતરદ્વીપના મનુષ્યોની જ તેમાં ઉત્પત્તિ છે, અસંખ્યેય વર્ષાયુષી યુગલિકો દેવગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે પણ તે પોતાની સરખા અથવા ઓછા આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે, અધિક આયુવાળામાં ઉત્પન્ન થતા નથી. ખચર તિર્યંચ પંચેદ્રિયો (યુગલિકો)ને અંતરદ્વીપના મનુષ્યો જ તેટલા આયુવાળા હોવાથી તે જ્યોતિષ્ વર્ણને ભવનપતિ ને વ્યંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપલક્ષણથી સૌખ્ય ને ઇશાન દેવલોકમાં પણ તે ન ઉપજે તેમ સમજવું; કારણ કે જ્યોતિષ્કોતું અને તે બે દેવલોકતું જઘન્ય આયુ પણ તે કરતાં વધારે છે અને અધિક સ્થિતિમાં તેો યુગલિકો ઉપજતા નથી. તે સિવાયના બીજા હૈમવંતાદિ ક્ષેત્રભાવી યુગલિકો પોતાની સમાન અથવા હીન આયુષ્યવાળા ઇશાન દેવલોક પર્યંતના દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સંમૂર્છિમ તિર્યંચો ભવનપતિ ને વ્યંતરમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે સંમૂર્છિમ તિર્યંચોની ઉત્પત્તિ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના આયુવાળા દેવોમાં જ થાય છે. આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે—‘અસંજી તિર્યંચો નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવ ચારે ગતિમાં જાય છે. અસંજી તિર્યંચો ચારે ગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે. તેમાં જે દેવ ને નારકી સંબંધી આયુષ્ય બાંધે છે તે જઘન્ય દશ હજાર વર્ષનું ને ઉત્કૃષ્ટ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું બાંધે છે. તિર્યંચ ને મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે તે જઘન્ય અંતર્મુદૂર્તનું ને ઉત્કૃષ્ટ પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનું બાંધે છે. તેમાં જે અસંજીમાંથી થયેલા નારકી છે તે અદ્ય વેદના ભોગવનારા છે અને સંજીમાંથી થયેલા હોય છે તે મહાવેદના ભોગવનારા હોય છે.’ આ પ્રમાણે શ્રી પ્રજ્ઞાપનાની લઘુવૃત્તિમાં કહ્યું છે. ૧૫૮-૧૫૯

આ પ્રમાણે સામાન્યે ગતિદ્વાર કહ્યું, હવે ભવનપતિ વ્યંતરાદિકમાં જે જીવો જે રીતે જાય છે—ઉપજે છે તેને તે પ્રમાણે કહે છે.

બાલતવે પડિબદ્ધા, ઉક્કડરોસા તવેણ ગારવિયા ।

વેરેણ ય પડિબદ્ધા, મરિઉં અસુરેસુ ઉવવાઓ ॥ ૧૬૦ ॥

ટીકાર્થ:—અહીં જે જિનવચનના પરિજ્ઞાનથી પરિભ્રષ્ટ હોય તે પરમાર્થ-જ્ઞાન શૂન્ય હોવાથી તેને બાળ જેવા બાળ કહીએ. તેમનો તપ પંચાગ્નિ વિશેષરૂપ તે તત્ત્વવેદીનો તપ નથી; કારણ કે તેમાં અનેક જીવોનો ઉપધાત રહેલો છે. તીર્થાતરિકો-પરતીર્થીઓ પણ કહે છે કે-‘હે કૌંતેય (યુધિષ્ઠિર) ! ચાર બાળુ ચાર અગ્નિનો અને પાંચમો માથે સૂર્યનો એમ પાંચ તાપને સહન કરતો જે તપ તપે છે તે પંચતપ કહેવાતો નથી; પરંતુ વિષયરૂપ ઈન્ધનના પ્રચારવાળા પાંચ ઈન્દ્રિયોના તાપની મધ્યમાં રહીને જે તપ તપે છે-ઈન્દ્રિયોને વશ કરે છે તે જ ખસે પંચતપ કહેવાય છે.’ તેવા બાળતપથી જે પ્રતિબદ્ધ એટલે આસક્ત, તેવા તપના, કરનારા, તે તે પ્રકારના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, લાવમાં પ્રતિબદ્ધ, ઉત્કટ-પ્રચુર રોષ-ક્રોધવાળા, અનશનાદિ અનેક પ્રકારનો તપ કરીને તે સંબંધી અભિમાનને કરનારા-ગર્વાદ્વિમાત મનવાળા અને ક્રોધની સાથેના વૈરથી ક્રોધના અનુશયવડે પ્રતિબદ્ધ થયેલા દ્વીપાયન ઋષિ જેવા એઓ મરણ પામીને અસુરકુમારાદિ ભવનવાસીમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૬૦

રજ્જુગ્ગહણે વિસમસ્કળે ય જલણે ય જલપવેસે ય ।

તળહા છુહા કિલંતા, મરિઉળ હવંતિ વંતરિયા ॥૧૬૧॥

ટીકાર્થ:—રજ્જુગ્રહણ એટલે ગળાફાંસો ખાવો, વિષભક્ષણ એટલે ઝેર ખાવું, અગ્નિમાં પ્રવેશ કરીને અથવા જળમાં પ્રવેશ કરીને મરણ પામવું, ઉપલક્ષણથી ભૃગુપ્રપાત-ભૈરવજવ ખાવો અર્થાત પર્વત ઉપરથી તેની ખીણમાં પડીને મરવું. એવી રીતે મરણ પામનારા તથાવિધ મંદ શુભ પરિણામવાળા મનુષ્યો તેમજ ક્ષુધા ને તૃષ્ણાથી પીડિત થઈને મરણ પામનારા મનુષ્યો ને તિર્થંચો વ્યંતર જાતિમાં દેવ થાય છે. અહીં શૂળપાણિ યજ્ઞ થનાર વૃષભનું દૃષ્ટાંત સમજવું. ૧૬૧

આજ લાવને કહેનારી બીજી ગાથા કહે છે:—

રજ્જુગ્ગહણે વિસમસ્કળે ય જલણે ય ગિરિસિરાવડળે ।

મરિઉળ વંતરાતો, હવિજ્ઞ જઈ સોહળં ચિત્તં ॥૧૬૨॥

આ ગાથાનો અર્થ ઉપરની ગાથામાં લગભગ આવી ગયો છે. આ ગાથામાં એટલું વિશેષ જણાવ્યું છે કે—જો વ્યંતર દેવ થવા યોગ્ય શુભ ચિત્તના અધ્ય-
વસાય હોય અને નરકાદિ ગતિયોગ્ય અત્યંત રૌદ્ર અથવા આર્ત ચિત્ત ન હોય
તો વ્યંતર થાય. ૧૬૨

ઉવવાઓ તાવસાણં, ઉક્કોસેણં તુ જાવ જોહસિયા ।

જાવંતિ બંમલોગો, ચરગપરિવાયઉવવાઓ ॥ ૧૬૩ ॥

ટીકાર્થ:—તાપસ એટલે વનવાસી મૂળ, કંદ, ક્ષણાદિનો આહાર કરવાવાળા
તે ઉત્કૃષ્ટા જ્યોતિષ્ સુધીમાં ઉપજે; તે ઉપર ન ઉપજે. અને ચરકજાતિના
પરિવાજકો જે કપિલમતાનુસારી હોય છે તે ઉત્કૃષ્ટ બ્રહ્મલોક સુધી ઉપજે. ૧૬૩

પંચિંદિયતિરિયાણં, ઉવવાઓક્કોસઓ સહસ્સારે ।

ઉવવાઓ સાવગાણં, ઉક્કોસેણચ્ચુઓ જાવ ॥ ૧૬૪ ॥

ટીકાર્થ:—પંચેંદ્રિય તિર્યંચ હસ્તી વિગેરે સમ્યગ્દર્શન અને દેશવિરતિ
યુક્ત હોય તે તેના પ્રભાવથી આઠમા દેવલોક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને
શ્રાવક દેશવિરતિ યુક્ત મનુષ્ય તેના પ્રભાવથી ઉત્કૃષ્ટ બ્રાહ્મ આરમા અચ્યુત દેવલોક
સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧૬૪

જે દંસણવાવન્ના, લિંગગહણં કરિંતિ સામન્ને ।

તેસિં પિ ય ઉવવાઓ, ઉક્કોસો જાવ ગેવિજ્જે ॥ ૧૬૫ ॥

ટીકાર્થ:—જે નિર્દિષ્ટ સ્વરૂપવાળા પ્રાણીઓ દર્શન તે સમ્યગ્દર્શન
તેથી વ્યાપન્ના એટલે વ્યતીતા—સમ્યગ્દર્શનથી બ્રહ્મ થયેલા શ્રમણપણું સ્વીકારીને
તેના રજોહરણાદિ લિંગને—વેષને ગ્રહણ કરે છે. દશ પ્રકારના યતિધર્મને
સ્વીકારે છે તે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા ને આસ્તિક્યની અભિવ્યક્તિ-
રૂપ સમ્યક્ત્વથી વિકળ છે છતાં દશ પ્રકારની ચક્રવાળ સામાચારીને પરિ-
પૂર્ણપણે પાળનારા હોય છે. તેઓ પરિપૂર્ણ સામાચારી પાળવાના પ્રભાવથી
ઉત્કૃષ્ટા ઐવેયકસુધી એટલે નવમા ઐવેયક સુધી ઉપજે છે. ૧૬૫

તેમાં કાંઈક વિશેષ કહે છે:—

उववाओ एएसिं, उक्रोसो होइ जाव गेविजा ।

उक्रोसेण तवेणं, नियमा निगंथरूवेणं ॥ १६६ ॥

ટીકાર્થ:—આનો અર્થ ઉપર પ્રમાણે જ છે, પણ એટલું વિશેષ છે કે નિશ્ચય નિર્ઞય મુનિના રૂપથી ઉત્કૃષ્ટ તપથી—દશવિધ ચક્રવાળસામાચારી પ્રતિપાલનના બળથી ઉપજે છે એમ સમજવું. ૧૬૬

અહીં દર્શનવ્યાપન્ન તે મિથ્યાદષ્ટિ સમજવા, તેથી એ પ્રસંગને લઈને મિથ્યાદષ્ટિનું લક્ષણ કહે છે—

पयमस्करं पि इकं, जो न रोएइ सुत्तनिदिट्ठं ।

सेसं रोयंतो वि हु, मिच्छदिट्ठी मुणेयवो ॥ १६७ ॥

ટીકાર્થ:—સૂત્રમાં કહેલ એક પદ કે એક અક્ષર પણ જેને રૂચે નહીં—પોતાના મનમાં આ સત્ય જ છે એમ પરિણમે નહીં, તે બાકીના સર્વ દ્વાદશાંગીના અર્થને માન્ય કરતો હોય છતાં તેને મિથ્યાદષ્ટિ બાણવો; કારણ કે તેને જગદ્-શુરૂ લગવંત અસત્ય કહે જ નહીં એવા વિશ્વાસનો નાશ થયેલો છે. ૧૬૭

તે કેવું સૂત્ર કે જેનું એક પણ પદ કે અક્ષર ન રૂચવાથી જીવ મિથ્યાદષ્ટિ કહેવાય ? તે કહે છે:—

सुत्तं गणहररइयं, तहेव पत्तेयबुद्धरइयं च ।

सुयकेवलिणा रइयं, अभिन्नदसपुविणा रइयं ॥ १६८ ॥

ટીકાર્થ:—જે સુધર્માસ્વામી વિગેરે ગણધરોએ રચેલ હોય, પ્રત્યેકબુદ્ધે રચેલ હોય અને શ્રુતકેવળી ચૌદપૂર્વીએ રચેલ હોય, અભિન્નદશપૂર્વીએ એટલે પૂર્ણદશપૂર્વીએ રચેલ હોય તે સર્વને સૂત્ર કહીએ. ૧૬૮

હવે ચૌદપૂર્વીનો ઉપપાત—દેવપણે ઉપજવું જઘન્યથી ને ઉત્કૃષ્ટથી કહે છે:—

उववाओ लंतगंम्मि उ, चउदसपुविस्स होइ उ जहन्नो ।

उक्रोसो सव्वट्ठे, सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १६९ ॥

ટીકાકારે આનો અર્થ કર્યો નથી. આ ગાથાનો અર્થ એ છે કે—

ચૌદપૂર્વી જઘન્યે છઠ્ઠા લાંતક દેવલોકમાં જાય અને ઉત્કૃષ્ટા સર્વાર્થસિદ્ધે જાય અથવા અકર્મ-કર્મરહિત થઈને મોક્ષે જાય. ૧૬૯

છુમત્થસંજયાણં, ઉવવાઓક્કોસઓ ઉ સવ્વટ્ટે ।

ભવણવણજોઙ્ગવેમાણિયાણ एसो कमो भणिओ ॥૧૭૦॥

ટીકાર્થ:—યથાવસ્થિત આત્માનું સ્વરૂપ જેનાથી ઢંકાયેલું રહે તેને છન્નસ્થ કહીએ. એટલે તેને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મથી આચ્છાદિત સમજવો. તેવા જે સંયતિ-મુનિ તેની ગતિ ઉત્કૃષ્ટી સર્વાર્થસિદ્ધ પર્યંત હોય. ત્રૈલોક્યના તિલક-એવા પાંચમા અનુત્તરવિમાનમાં પણ હોય-એટલે લવનપતિ, વ્યંતર, જ્યૈ-તિષ્ઠ ને વૈમાનિકમાં વધતાં વધતાં ઉત્કૃષ્ટ ગતિ ત્યાં સુધી હોય. ૧૭૦

હવે તેની જઘન્ય ગતિ કહે છે:—

अविराहियसामणस्स, साहुणो सावगस्स य जहन्नो ।

सोहम्मे उववाओ, भणिओ तेलुक्कदंसीहिं ॥ १७१ ॥

ટીકાર્થ:—અવિરાધિતશ્રામણ્યવાળા એટલે અખંડિત સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રવાળાની અને અખંડિત યથાગૃહીત દેશચારિત્રવાળા શ્રાવકની ગતિ ત્રૈલોક્યદર્શી તીર્થંકરોએ સૌધર્મદેવલોકની (જઘન્યે) કહી છે. ૧૭૧

सेसाण तावसाईण, जहन्नो वंतरेसु उववाओ ।

भणिओ जिणेहिं सो पुण, नियकिरियाट्टिआण विन्नेओ ॥૧૭૨॥

ટીકાર્થ:—શેષ તાપસાદિની-એટલે તાપસ પરિવ્રાજકાદિની જઘન્ય ઉત્પત્તિ તીર્થંકરોએ વ્યંતરનિકાયમાં કહી છે. તે તાપસાદિ પણ પોતપોતાની ક્રિયામાં સ્થિત પોતપોતાના શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદિત આચારના પાળવાવાળા સમજવા; આચારથી પરિબ્રજ સમજવા નહીં. ૧૭૨

ઉપર જે બાળતપાદિ કારણોવડે કરીને લવનપત્યાદિથી માંડીને અનુત્તર સુર સુધીની ગતિ કહી તે શું સર્વદા ને સર્વની હોય ? ઉત્તર-સર્વદા નહીં અને સર્વની પણ નહીં, પરંતુ સંહનનવિશેષવાળાની સમજવી, તેથી તે સંહનનોના નામ અને તેનું સ્વરૂપ કહે છે—

વજ્જરિસહનારાયં, પદમં બીયં ચ રિસહનારાયં ।

નારાયમદ્ધનારાયં, કીલિઆ તહ ય છેવટ્ઠં ॥ ૧૭૩ ॥

રિસહો અ હોઈ પદ્મો, વજ્જં પુણ કીલિયા મુણેયઠ્ઠા ।

ઉમઓ મક્કડબંધં, નારાયં તં વિયાણાહિ ॥ ૧૭૪ ॥

ટીકાર્થ:—પહેલું વજ્જઋષભનારાય, બીજું ઋષભનારાય, ત્રીજું નારાય, ચોથું અર્ધનારાય, પાંચમું કીલિકા ને છઠું સેવાર્ત્ત જાણવું. ઋષભ એટલે પરિવેષ્ટન પદ્મ, વજ્જ તે બીટી અને બે બાજુ મર્કટબંધ તે નારાય સમજવું. ૧૭૩-૭૪

હવે તે સંઘયણુ સમજાવે છે:—

બે બાજુના મર્કટબંધથી બાંધેલા બે અસ્થિ (હાડકા) હોય, તે પટ્ટા-કૃતિના ત્રીજા અસ્થિથી પરિવેષ્ટિત હોય અને તે ત્રણે અસ્થિને લેદનાર બીટી જેવું વજ્જ નામનું અસ્થિ જેમાં હોય તેને વજ્જઋષભનારાય નામનું પ્રથમ સંહનન કહીએ, જેમાં કીલિકા૩૫ અસ્થિ ન હોય તેને ઋષભનારાય નામનું બીજું સંહનન કહીએ, જેમાં અસ્થિના મર્કટબંધ જ હોય તે નારાય નામનું ત્રીજું સંહનન કહીએ, જેમાં એક બાજુ મર્કટબંધ ને બીજી બાજુ કીલિકા હોય તેને ચોથું અર્ધનારાય સંહનન કહીએ, જેમાં અસ્થિઓ માત્ર કીલિકાબદ્ધ જ હોય તેને પાંચમું કીલિકા સંહનન કહીએ અને જેમાં પરસ્પરના પર્યન્ત ભાગ સ્પર્શ કરીને-અડીને જ રહેલા અસ્થિઓ જાણે સેવા માટે આવેલા હોય તેવા હોય અને જેને તેલના અભ્યંગન વિગેરેની કાયમ જરૂર હોય તેને સેવાર્ત્ત નામનું છઠું સંહનન કહીએ.

આ સંહનનો સંસ્થાન વિના હોતા નથી તેથી સંસ્થાનો કહે છે:—

સમચરસંસે નિગ્ગોહમંડલે સાહિ વામણે સુજ્જે ।

હુંડે વિય સંઠાણા, જીવાણં છ મુણેયઠ્ઠા ॥ ૧૭૫ ॥

અર્થ:—સમચરસ, ન્યગ્રોધમંડળ, સાહિ, વામન, કુખ્જ અને હુંડ આ નામના જીવોના છ સંસ્થાનો જાણવા.

ટીકાર્થ:—જીવોને છ સંસ્થાન હોય છે તે આ પ્રમાણે—સામુદ્રિક શાસ્ત્રોક્ત

પ્રમાણુ લક્ષણુ અવિસંવાદી ચાર અસ્ત્ર એટલે ચારે દિશાના વિભાગથી ઉપ-લક્ષિત શરીરના અવયવો જેના હોય તે સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન બાણુવું. જેમ ન્યગ્રોધ એટલે વટવૃક્ષ; ઉપર સંપૂર્ણ પ્રમાણુવાળું હોય ને નીચે હીન હોય એવું શરીર કે જેમાં નાભિની ઉપરનો ભાગ સંપૂર્ણ પ્રમાણુપેત હોય, નીચેનો તેવો ન હોય તેને ન્યગ્રોધપરિમંડળ સંસ્થાન કહીએ, તથા આદિનો એટલે નાભિની નીચેનો ભાગ યથોક્ત પ્રમાણુ લક્ષણુવાળો હોય અને ઉપરનો ભાગ હીન હોય તેને સાદિ સંસ્થાન કહીએ. તથા જેમાં મસ્તક, ડોક, હાથ, પગ વિગેરે યથોક્ત લક્ષણુવાળા હોય અને ઉર-ઉદરાદિ તેવા ન હોય તેને વામન સંસ્થાન કહીએ. જેમાં ઉર-ઉદરાદિ પ્રમાણુપેત હોય અને હસ્ત-પાદાદિ હીન હોય તેને કુખ્જ સંસ્થાન કહીએ અને જેમાં સર્વે અવયવો પ્રમાણુ ને લક્ષણુથી પરિબ્રષ્ટ હોય તેને હુંડ સંસ્થાન કહીએ. ૧૭૫

ઉપરની હકીકત ગાથામાં કહે છે—

તુલ્લં વિસ્થડવહુલં, ઉસ્સેહબહું ચ મડહકોટું ચ ।

હેટ્ટિલ્લકાયમડહં, સવ્વત્થાસંઠિય હુંડં ॥ ૧૭૬ ॥

ટીકાર્થ—સમચતુરસ્ત્ર સંસ્થાન સર્વ દિશામાં—ચારે બાજુએ શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણુયુક્ત હોય, ન્યગ્રોધપરિમંડળ નાભિ ઉપર બહુલ વિસ્તારવાળું હોય, સાદિસંસ્થાન ઉત્સેધ બહુલ એટલે પ્રમાણુપપન્ન ઉત્સેધ-ઉંચાઈવાળું હોય, વામન સંસ્થાન મડલકોષ્ટ હોય એટલે પરિપૂર્ણ પ્રમાણુવાળા હાથ, પગ, મસ્તક, શ્રીવાદિ અવયવ હોય અને ન્યૂનાધિક પ્રમાણુવાળા કોષ્ટ એટલે ઉર-ઉદરાદિ હોય, કુખ્જ સંસ્થાનમાં અધસ્તન કાય મડલ હોય એટલે અધસ્તન ભાગ સારો ન હોય અર્થાત્ પાણિ, પાદ, શિર, શ્રીવારૂપ અવયવો પ્રમાણુહીન હોય અને પરિપૂર્ણ પ્રમાણુવાળા કોષ્ટ એટલે ઉર-ઉદરાદિ હોય. કેટલાક વામન ને કુખ્જ સંસ્થાનનું લક્ષણુ ઉપર કદ્દાથી વિપરીત કહે છે. સર્વત્ર સર્વ અવયવો અસં-સ્થિત શાસ્ત્રોક્ત પ્રમાણુવાળા ન હોય તેને હુંડ સંસ્થાન કહીએ. ૧૭૬

હવે કયું સંસ્થાન કયા જીવોને હોય તે કહે છે:—

સમચરંસે નિગ્ગોહ, સાઙ્ગુજ્ઞા ય વામણા હુંડા ।

પંચિંદિયતિરિયનરા, સુરા સમા હુંડયા સેસા ॥ ૧૭૭ ॥

ટીકાર્થ:—પંચેન્દ્રિય તિર્યચ અને મનુષ્યો યથાયોગ્ય છએ સંસ્થાનવાળા હોય છે. કેટલાક સમચઉરંસ સંસ્થાનવાળા, કેટલાક ન્યઝોધપરિમંહણક્ષાણ્ણ, કેટલાક સાદિ સંસ્થાનવાળા, કેઈ વામન, કેઈ કુખ્જ અને કેઈ હુંડ સંસ્થાનવાળા હોય છે. દેવ સર્વે સમચઉરંસ સંસ્થાનવાળા હોય છે અને શેષ એકેન્દ્રિયાદિ ચૌરિન્દ્રિય સુધીના જીવો અને નારજીવો હુંડ સંસ્થાનવાળા હોય છે. ૧૭૭

હવે કેટલા સંહનન કયા જીવોમાં હોય છે તે કહે છે:—

નરતિરિયાણં છપ્વિય, હવંતિ વિગલેન્દિયાણ છેવટું ।

સુરનેરજ્યા ઇર્ગિન્દિયા ય સવે અસંઘયણી ॥ ૧૭૮ ॥

ટીકાર્થ:—મનુષ્ય ને તિર્યચ પંચેન્દ્રિયોને વજ્રઋષભનારાચ વિગેરે છએ સંહનન હોય છે. વિકલેન્દ્રિયો-એકેન્દ્રિય, તેષદ્રિય ને ચૌરિન્દ્રિયને સેવાર્ત સંહનન હોય છે. દેવો, નારજો અને એકેન્દ્રિય જીવો સર્વે અસંઘયણી-સંહનન રહિત હોય છે; કારણ કે સંહનનમાં અસ્થિરચનાવિશેષ હોય છે અને દેવાદિકને અસ્થિ હોતા નથી. ૧૭૮.

હવે કયાં સંહનનના પ્રભાવથી કઈ જાતિના દેવમાં ઉત્પન્ન થાય તે કહે છે:—

છેવટ્ટેણ ડ ગમ્મજ્ઞ, ચત્તારિ ય જાવ આજ્ઞા કમ્પા ।

વટ્ઠિજ્ઞ કમ્પજુઅલં, સંઘયણે કીલિયાઈણ ॥ ૧૭૯ ॥

ટીકાર્થ:—“ પરિણામવિસુદ્ધીય દેવાડઅકમ્મબંધજ્ઞોગાણ ” એટલે દેવા-યુષ્ય કર્મ આંધવા યોગ્ય પરિણામની વિશુદ્ધિવડે કરીને સેવાર્ત સંઘયણુવાળા જીવો પ્રથમના ચાર દેવલોક સુધી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલે સભનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને સૌધર્મ, ધ્યાન, સનત્કુમાર ને માર્હેન્દ્ર દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારપછી કીલિકાદિક સંહનનમાં જે જે દેવલોકની વૃદ્ધિ ઋષભનારાચ સુધી કરવી. તે આ પ્રમાણે-કીલિકા સંઘયણુવડે પ્રથમ ને લાંતક સુધી ઉત્પન્ન થાય, અર્ધનારાચ સંહનનવડે મહાશુક ને સહસ્રાર સુધી ઉત્પન્ન થાય, નારાચ સંહનનવડે આનત ને પ્રાણુત દેવલોક સુધી ઉત્પન્ન થાય અને ઋષભનારાચ સંહનનવડે આરણુ ને અચ્યુત દેવલોક સુધી ઉત્પન્ન થાય. કલ્પોની ઉપરના નવ ત્રેવેયકમાં ને પાંચ અનુત્તર વિમાનમાં અવશિષ્ટ રહેલા વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવડે મનુષ્ય જ ઉત્પન્ન થાય. આટલું ઉપલક્ષણથી સમજી લેવું. ૧૭૯

આ પ્રમાણે વિસ્તારથી દેવોનું ગતિદ્વાર એટલે દેવોમાં કયા જીવને કયાં ઉપજે તે કહ્યું, હવે દેવો સ્વસ્થાનથી ચ્યવીને કયાં ઉત્પન્ન થાય તે કહે છે:—

પૃથ્વીઆઊવણસ્સહ, ગબ્ભે પજ્જત્ત સંઘજીવીસુ ।

સંગ્ગચ્ચુઆણં વાસો, સેસા પહિસેહિયા ઠાણા ॥ ૧૮૦ ॥

ટીકાર્થ:—સ્વર્ગથકી એટલે ભવનપત્યાદિક ચારે પ્રકારની દેવનિકાયમાંથી ચ્યવેલા દેવોની ઉત્પત્તિ બાદર પર્યાપ્ત પૃથિવીકાય, અપ્કાય ને વનસ્પતિકાયમાં તથા ગર્ભજ પર્યાપ્ત સંજ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા તિર્યચ ને મનુષ્યમાં થાય છે. તે શિવાયના સ્થાન—તેઉકાય ને વાયુકાય, દ્વિત્રિચતુરિદ્રિય ને સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય તથા દેવનારકરૂપ સ્થાનનો તીર્થંકર ગણધરોએ પ્રતિષેધ કરેલો છે. આમાં વિશેષ એ બાણવાનું છે કે—બાદર પર્યાપ્ત પૃથિવી, અપ્ ને વનસ્પતિમાં ઇશાનદેવલોક સુધીના દેવોની જ ઉત્પત્તિ હોય છે. તેનાથી ઉપરનાની હોતી નથી. તથા નવમા દેવલોકથી અનુત્તર વિમાન સુધીના દેવો સંજ્યાત આયુવાળા મનુષ્યોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉપલક્ષણથી ગર્ભજ પર્યાપ્ત સંજ્યાત આયુવાળા તિર્યચોમાં આઠમા દેવલોક સુધીના દેવો જ ઉત્પન્ન થાય છે એમ સમજવું. ૧૮૦

હવે કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે—એ દેવો ને દેવીઓને ઉપલોગ હોય છે કે નહીં? તેને ઉત્તર આપે છે કે—કેટલાકને હોય છે, કેટલાકને હોતો નથી. આ હકીકત સ્પષ્ટ કરવાને માટે જેને જે રીતે લોગ છે તે અને જેને સર્વથા નથી તે કહે છે:—

દો કાયપ્પવિયારા, કપ્પા ફરિસેણ દોન્નિ દો રૂવે ।

સદ્દે દો ચર મણે, ઉવરિં પવિયારણા નત્થિ ॥ ૧૮૧ ॥

ટીકાર્થ:—જે દેવલોક એટલે જે દેવલોકમાં રહેનારા દેવો અર્થાત્ સૌધર્મ ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવો શરીરવડે કરીને મનુષ્ય સ્ત્રી—પુરૂષની જેમ મૈથુન સેવનારા છે. અહીં જે દેવલોક સુધીના દેવો એમ કહેવાથી ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી અને ઇશાન દેવલોક સુધીના દેવો સંકિલ્પ પરિણામવાળા પુરૂષવેદરૂપ કર્મના પ્રભાવથી મનુષ્યની જેમ મૈથુનસુખને અનુભવનારા એટલે સર્વાંગવડે કાયકલેશથી ઉત્પન્ન થતા સંસ્પર્શના સુખને પામીને તેમાં પ્રીતિવાળા થાય છે. તે શિવાય તેમને સંતોષ (તૃપ્તિ) થતો નથી.

ત્યારપછીના બે દેવલોકના—સનતકુમાર ને માહિંદ્ર દેવલોકના દેવો સ્પર્શ-પ્રવીચારી હોય છે. એટલે તેઓ સ્તન, ભુજ, ઉર, જઘન વિગેરે ગાત્રના સ્પર્શથી મૈથુનસુખને અનુભવનારા છે. તે દેવો પ્રવીચારના અભિલાષી થયા સતા દેવીના સ્તનાદિ અવયવોના સંસ્પર્શવડે કાયપ્રવીચારી કરતાં અનંતગુણ સુખને અનુભવતા તૃપ્ત થાય છે. દેવીઓને પણ તેમના સંસ્પર્શથી દિવ્ય પ્રભાવ વડે શુક્રપુદ્ગળના સંચારથી અનંતગુણ સુખ થાય છે ને તૃપ્ત થાય છે.

તેની ઉપરના બે કદ્દપવાળા બ્રહ્મા ને લાંતક દેવલોકના દેવો રૂપમાત્રના પ્રવીચારવાળા છે. તે દેવો કામદેવની રાજધાની તુલ્ય દેવીઓના દિવ્ય ઉન્માદ-જનક રૂપને જોઈને કાયપ્રવીચારી કરતાં અનંતગુણ સુરતસુખને પામે છે અને તૃપ્ત થાય છે. દેવીઓને પણ તેમના તેવા પ્રકારના રૂપાવલોકનથી દિવ્ય પ્રભાવવડે શુક્રપુદ્ગળના સંક્રમથી કાયપ્રવીચાર કરતાં અનંતગુણ કામસુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

તેની ઉપરના બે દેવલોકના એટલે મહાશુક્ર ને સહસ્રારના દેવો શબ્દ માત્ર સાંભળવાથી જ પ્રવીચારવાળા છે. તેઓ પ્રવીચારની ઇચ્છાના વિષયભૂત કરેલી દેવીના ગીત, હસિત, સવિકારભાષિત અને નૂપુરાદિના દિવ્ય ધ્વનિના શ્રવણમાત્રથી કાયપ્રવીચાર કરતાં અનંતગુણ સુરતસુખને અનુભવે છે અને તૃપ્ત થાય છે. દેવીઓને પણ તે શ્રવણસુખ મેળવનાર દેવોના શુક્રપુદ્ગળના દિવ્ય પ્રભાવવડે થતા સંચારથી મહત્સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

તેની ઉપરના ચાર આનંત, પ્રાણત, આરણ ને અચ્યુત દેવલોકના દેવો મનના પ્રવીચારવાળા હોય છે. તે જ્યારે પ્રવીચારની ઇચ્છાથી તદ્દોગ્ય દેવીને મનના વિષયભૂત કરે છે ત્યારે તે દેવી અદ્ભુત શૃંગાર ધારણ કરીને મનવડે સ્વસ્થાને રહી સતી જ ઉચ્ચાવચ-ઉચ્ચાનીચા મનને ધારણ કરે છે અને ભોગને માટે તૈયાર થાય છે. આવી રીતે પરસ્પર મનઃસંકલ્પ થવાથી દિવ્ય પ્રભાવવડે દેવીને શુક્રપુદ્ગળનો સંચાર થતાં બંનેને કાયપ્રવીચારી કરતાં અનંતગુણ સુરતસુખ પ્રાપ્ત થાય છે ને તૃપ્તિ થાય છે.

તેની ઉપરના ઐવેયકાદિકમાં પ્રવીચાર નથી, કારણ કે તેમને અત્યંત મંદ પુરુષવેદોદય હોય છે. આ બધા દેવો એકબીજાથી અનંતગુણ સુખને ભંજનારા છે. તે આ પ્રમાણે—કાયપ્રવીચારી કરતાં અનંતગુણ સુખ સ્પર્શપ્રવીચારીને, સ્પર્શપ્રવીચારી કરતાં અનંતગુણ સુખ રૂપપ્રવીચારીને છે, તેના કરતાં અનંત-ગુણ સુખ શબ્દપ્રવીચારીને અને તેનાથી અનંતગુણ સુખ મનપ્રવીચારીને છે, તેથી

અનંતગુણ સુખ અપ્રવીચારીને છે; કારણ કે તેઓ અત્યંત પાતળા મોહના દ્વિધથી પ્રશમ સુખમાં લીન થયેલા છે. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે—જો એમ છે તો તેઓ—ઐવેચકાદિના દેવો પ્રશ્નચારી કેમ હોતા નથી? ઉત્તર આપે છે કે—આસ્ત્રિપ્રરિણામના અભાવથી હોતા નથી. ૧૮૧

તે દેવોનું અન્ય દેવો કરતાં અનંતગુણ સુખયુક્તપણું ગાથાવડે કહે છે:—

તત્તો પરં તુ દેવા, बोधवा हुंति अप्पवीयारा ।

सप्प्रवियारठिईणं, अनंतगुणसोस्कसंजुत्ता ॥ १८२ ॥

ટીકાર્થ—તેનાથી એટલે અચ્યુત દેવલોકથી ઉચે જે દેવો છે તે અપ્રવીચારી—પ્રવીચારરહિત જાણવા. તેઓ સપ્રવીચારી કરતાં અનંતગુણ સુખવાળા છે કારણ કે પ્રવીચારના સુખ કરતાં ઉપશમનું સુખ અનંતગણું છે. ૧૮૨

जं च कामसुहं लोए, जं च दिव्वं महासुहं ।

व्रीयरायसुहस्सेयं, णंतभागं पि नग्घइ ॥ १८३ ॥

ટીકાર્થ—આ લોકમાં જે કામસંબંધી સુખ છે અને જે દેવસંબંધી મહાસુખ છે, તે વીતરાગપણાના સુખને અનંતમે ભાગે પણ આવતું નથી. ૧૮૩

હવે દેવ-દેવીના ઉત્પત્તિસ્થાન કહે છે:—

आईसाणा कप्पे, उववाओ होइ देवदेवीणं ।

तत्तो परं तु नियमा, देवीणं नत्थि उववाओ ॥ १८४ ॥

ટીકાર્થ—ઇશાન દેવલોક પર્યંત એટલે ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યેષ્ઠિત્રીમાં અને સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોકમાં દેવ તથા દેવીઓનું ઉપજવાપણું છે. તેની ઉપર સન્તકુમારાદિ દેવલોકમાં દેવીનો ઉપપાત-ઉપજવું નથી; માત્ર દેવોનું ઉપજવું જ છે. સન્તકુમારાદિ દેવલોકના દેવોને સુરતનો અભિલાષ થાય ત્યારે સૌધર્મ તથા ઇશાન દેવલોકમાંથી અપરિગૃહીતા દેવીઓ આઠમા દેવલોક સુધી જાય છે. ૧૮૪

હવે દેવ-દેવીઓના ગમનાગમન સંબંધી વિચાર કહે છે—

आरेण अच्चुआओ, गमणागमणं तु देवदेवीणं ।

तत्तो परं तु नियमा, उभएसिं नत्थितं कहवि ॥ १८५ ॥

અર્થ—અચ્યુત દેવલોક સુધી દેવ-દેવીઓનું ગમનાગમન છે. ત્યારપછી નિશ્ચયે દેવ-દેવી જાનેનું કદાપિ પણ ગમનાગમન નથી.

ટીકાર્થ—અચ્યુત દેવલોકથી અર્વાક્ર એટલે અચ્યુત કદપ સુધી દેવ ને દેવીનું ગમનાગમન છે. અહીં જો કે સામાન્યે કહ્યું છે; પરંતુ દેવીનું ગમન આઠમા સહસ્રાર દેવલોક સુધી જ છે એમ જાણવું. તેની ઉપર ગમનાગમન નથી. આનતાદિના દેવો પ્રવીચારની ઇચ્છાવાળા થાય છે ત્યારે પોતાને સ્થાને રહ્યા સતા જ દેવીને પોતાના સંકલ્પનો વિષય કરે છે અને સ્થાનસ્થિત જ તેની સાથે મનપ્રવીચારણા કરે છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં પણ આ પ્રમાણે જ હકીકત મનપ્રવીચારી દેવો માટે કહી છે, તેથી પ્રવીચારણા નિમિત્તે આનતાદિ દેવલોકમાં દેવીનું ગમનાગમન નથી તેમ જ બીજા કોઈ કારણે પણ ગમનાગમન નથી. એટલે સહસ્રાર પર્યંત જ દેવીનું ગમનાગમન છે એ વાત સિદ્ધ છે. સંગ્રહણિના મૂળ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ એ જ પ્રમાણે કહે છે.

અચ્યુત દેવલોકથી ઉપર નિશ્ચયે જાનેનું-દેવોનું ને દેવીનું ગમનાગમન નથી. તેમાં તેની નીચેના દેવોની ઉપર જવાની-ગમનાગમન કરવાની શક્તિનો અભાવ છે તે જ ખાસ કારણ છે. અને તેની ઉપરના દેવોને નીચે આવવાના પ્રયોજનનો અભાવ છે તે કારણ છે. તે દેવો જિનજન્મમહિમાદિ પ્રસંગે પણ અહીં આવતા નથી, પોતાને સ્થાને રહ્યા સતા જ ભક્તિને વિસ્તારે છે. કાંઈ સંશય પડે તો સ્થાનસ્થિત જ પૂછે છે અને તેનો પ્રભુએ આપેલો ઉત્તર ભગવંતે પ્રયોજેલા મનોદ્રવ્યને અવધિજ્ઞાનવડે સાક્ષાત્ જોઈને તેના આકારની અન્યથા અનુપપત્તિપણે યથાર્થ જ સમજે છે. આ શિવાય બીજું તેમને અહીં આવવાનું પ્રયોજન નથી તેથી તેમના ગમનાગમનનો અસંભવ જાણવો. ૧૮૫

હવે જે વૈમાનિક કિલ્લિષિક દેવો છે તે કેટલી સ્થિતિવાળા છે અને ક્યાં રહેવાવાળા છે તે કહે છે:—

તિન્નિ પલિયા તિસારા, તેરસસારા ય કિલ્લિસા મળિયા ।

સોહમ્મીસાણસણંકુમારલંતસસ હિટ્ઠાઓ ॥ ૧૮૬ ॥

ટીકાર્થ:—કિલ્લિષિક દેવો ત્રણ સ્થાનકે છે એમ તીર્થંકર ગણધરોએ કહ્યું છે. તે આ પ્રમાણે-૧ સૌધર્મેશાન નીચે, ૨ સનતકુમાર નીચે અને ૩ લાંતક નીચે. તેઓ યથાસંજયે ત્રણ પદ્યાદિના આયુષ્યવાળા છે, એટલે સૌધર્મે

શાન નીચે છે તે ત્રણ પદ્યોપમના આયુવાળા છે, સનતકુમાર નીચે છે તે ત્રણ સાગરોપમના આયુવાળા છે અને લાંતક દેવલોક નીચે છે તે તેર સાગરોપમના આયુવાળા છે. ૧૮૬

હવે આભિયોગિક ને કિલ્વિષિક દેવોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન કહે છે:—

કપ્પેસુ આભિયોગા, દેવા ઉવરિં ન આરણચ્ચુયઓ ।

લંતગઉવરિં નિયમા, ન હુંતિ દેવા ઉ કિલ્વિસિયા । ૧૮૭॥

અર્થ:—કલ્પ એટલે દેવલોકમાં આભિયોગિક દેવો હોય છે. આરણાચ્ચુ-
તની ઉપર સર્વથા હોતા નથી અને લાંતક દેવલોકની ઉપર કિલ્વિષિક દેવો
નિશ્ચે હોતા નથી. ૧૮૭

હવે દેવીઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન કહે છે.

સનતકુમારાદિ કલ્પના દેવોને સુરતની અભિલાષા થતાં સૌધર્મશાનમાં
ઉત્પન્ન થયેલી અપરિગૃહીતા દેવીઓ જ સંહસ્રાર કલ્પ સુધી જાય છે. તે દેવીઓના
ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ વિમાનો ખાસ જુદા જ છે, ત્યાં દેવો ઉત્પન્ન થતા જ નથી.
તેના વિમાનોની સંખ્યા કહે છે:—

સોહમ્મિ વિમાણાણં, છચ્ચેવ હવંતિ સયસહસ્સાઈં ।

ચત્તારિ ય ઈસાણે, અપરિગ્ગાહિઆણ દેવીણં ॥૧૮૮॥

અર્થ:—સૌધર્મ દેવલોકમાં અપરિગૃહીતા દેવીઓના છ લાખ વિમાનો
છે અને ઇશાન દેવલોકમાં ચાર લાખ વિમાનો છે. ૧૮૮

હવે જેટલા આયુષ્યવાળી જે દેવોના ઉપલોગમાં આવે છે તે કહે છે:—

પલિઓવમાઈ સમયાહિઆ ઠિઈં જાસિ જાવ દસ પલિયા ।

સોહમ્મગ દેવીસું, તાઓ ઉ સણંકુમારાણં ॥ ૧૮૯ ॥

ટીકાર્થ:—સૌધર્મ દેવલોકમાં જે દેવીઓની સ્થિતિ પદ્યોપમથી અધિક
એક સમય, બે સમય યાવત્ અસંખ્યેય સમય વધતી દશ પદ્યોપમ સુધીની
હોય તે સનતકુમાર દેવલોકના દેવોને ઉપલોગ યોગ્ય સમજવી. આનો સાર
એ છે કે એક પદ્યોપમ સુધીના આયુષ્યવાળી દેવીઓ જ સૌધર્મકલ્પના દેવોના

ઉપભોગ યોગ્ય સમજવી અને તેથી સમયાધિક, બે સમયાધિક, ત્રણ સમયાધિક, સંખ્યેય સમયાધિક, અસંખ્યેય સમયાધિક યાવત્ જેનું આયુષ્ય પૂર્ણ દશ પદ્યોપમનું હોય તે સર્વ સનત્કુમાર દેવલોકના દેવોને ઉપભોગ યોગ્ય જાણવી. તેની ઉપરના કદપના દેવો તથા પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી જ તેને સર્વથા ઇચ્છતા નથી. ૧૮૯

एएण कमेण भवे, समयाहिय दसगपलिअवुद्धीए ।

बंधमहासुक्काण य, आरणदेवाण पन्नासा ॥ १९० ॥

ટીકાર્થ:—ઉપર કહેલી પરિપાટીએ દશ પદ્યોપમથી સમયાધિક, બે સમયાધિક યાવત્ દશ દશ પદ્યોપમની વૃદ્ધિએ વધતા આયુષ્યવાળી દેવીઓ બ્રહ્મલોક, મહાશુક્ર, આનંદ ને આરણ કદપમાં રહેનારા દેવોને ઉપભોગ યોગ્ય જાણવી. એટલે કે આરણ કદપના દેવોને યોગ્ય દેવીનું આયુષ્ય પચાસ પદ્યોપમનું જાણવું. એનો સાર એ છે કે—સૌધર્મકદપવાસી જે દેવીઓ દશ પદ્યોપમથી સમયાધિક યાવત્ વીશ પદ્યોપમ સુધીની સ્થિતિવાળી હોય તેને બ્રહ્મલોકના દેવોને ઉપભોગયોગ્ય જાણવી. જે દેવીઓ વીશ પદ્યોપમથી સમયાધિક યાવત્ ત્રીશ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળી હોય તે સર્વે મહાશુક્ર દેવલોકના દેવોને ઉપભોગયોગ્ય જાણવી. જે દેવીઓ ત્રીશ પદ્યોપમથી સમયાધિક યાવત્ ચાળીશ પદ્યોપમ સુધીની સ્થિતિવાળી હોય તેને આનંદ કદપના દેવોને ત્યાં રહી સતી પ્રવીચાર-પ્રવૃત્ત મનોવ્યાપારના આલંબનયોગ્ય જાણવી અને જે દેવીઓ ચાળીશ પદ્યોપમથી અધિક યાવત્ પચાસ પદ્યોપમ સુધીની સ્થિતિવાળી હોય તેને આરણ કદપના દેવોને ત્યાં રહી સતી જ ચિત્તાલંબનયોગ્ય જાણવી. ૧૯૦

એ પ્રમાણે સૌધર્મ કદપની અંપરિગૃહીતા દેવીનો વિધિ કહ્યો, હવે ઇશાન દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયેલી દેવીને માટે કહે છે:—

साहिअपलिया समयाहिआ ठिई जासि जाव पन्नरसा ।

ईसाणगदेवीओ, ताओ माहिंददेवाणं ॥ १९१ ॥

ટીકાર્થ:—ઇશાનકદપવાસ્તવ્ય જે દેવીઓની સ્થિતિ સાધિક પદ્યોપમથી એક સમયાધિક યાવત્ અસંખ્ય સમયાધિક અને છેવટ પંદર પદ્યોપમ સુધીની હોય તે દેવીઓ બધી માહિંદ્રકદપવાસ્તવ્ય દેવોને ઉપભોગયોગ્ય હોય. આનો સાર એ છે કે—જેની સ્થિતિ સાધિક પદ્યોપમની હોય તે દેવીઓ ઇશાન કદપના

દેવોને ઉપભોગયોગ્ય જાણવી અને તેથી વધતી પંદર પદ્યોપમ સુધીની સ્થિતિ જે દેવીઓની હોય તે સર્વે માહેન્દ્ર દેવને યોગ્ય સમજવી. મૂળ ટીકાકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ આ પ્રમાણે જ કહે છે. ૧૯૧

एएण कमेण भवे, समयाहियदसगपलियबुद्धीए ।

लंतसहस्सारपाणयअच्चुअदेवाण पणपन्ना ॥ १९२ ॥

ટીકાર્થ:—આ અનંતરોક્ત ક્રમે કરીને સમયાધિક, અસંખ્ય સમયાધિક યાવત્ દશ દશ પદ્યોપમની વૃદ્ધિવાળી સ્થિતિ જેની હોય તે દેવીઓ લાંતક, સહસ્રાર, પ્રાણુત ને અચ્યુત કદપના દેવોને ઉપભોગયોગ્ય જાણવી. યાવત્ ત્યાંની દેવીઓનું આયુષ્ય (૫૫) પદ્યોપમ સુધીનું જાણવું.

આ હકીકતનો સાર એ છે કે—ઈશાન દેવલોકલાવી જે દેવીઓનું આયુષ્ય પંદર પદ્યોપમથી વધતું યાવત્ ૨૫ પદ્યોપમ સુધીનું હોય તેને લાંતક દેવને ઉપભોગયોગ્ય જાણવી. જેનું આયુષ્ય ૨૫ પદ્યોપમથી વધતું યાવત્ ૩૫ પદ્યોપમ સુધીનું હોય તેને સહસ્રાર દેવલોકના દેવોને ઉપભોગયોગ્ય જાણવી. જે દેવીઓનું આયુષ્ય ૩૫ પદ્યોપમથી વધતું ૪૫ પદ્યોપમ સુધીનું હોય તેને પ્રાણુત કદપના દેવોને ઉપભોગયોગ્ય ત્યાં રહી સતી જ પ્રવીચારપ્રવૃત્ત મનો-વિષયવાળી જાણવી અને જે દેવીઓ ૪૫ પદ્યોપમથી વધતા ૫૫ પદ્યોપમ સુધીના આયુષ્યવાળી હોય તેને ત્યાં રહી સતી જ અચ્યુત દેવલોકના દેવોને ચિત્તાલંબનભૂત જાણવી. ૧૯૨

હવે દેવોનો અધિકાર જ ચાલતો હોવાથી તેમને લેશ્યાઓ કઈ હોય તે કહે છે:—

किण्हा नीला काऊ, तेऊ लेसा य भवणवंतरिया ।

जोइससोहम्मीसाण, तेऊलेसा मुणैयव्वा ॥ १९३ ॥

ટીકાર્થ:—જેનાવડે જીવ કર્મવડે લેપાય તેને લેશ્યા કહીએ, તેમ જ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સાહચર્યથી આત્માના શુભાશુભ પરિણામ થાય તેને પણ લેશ્યા કહીએ. કહ્યું છે કે—કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિવ્યાત્, પરિણામો ય આત્મનઃ । સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાયં, લેશ્યાશબ્દઃ પ્રવર્તતે ॥ ૧ ॥ અર્થ ઉપર આવેલો છે. લવનપતિ ને વ્યંતરમાં યથાસંભવ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત ને તેજલેશ્યાવાળા દેવો હોય. તેમાં પરમાધર્મિકો તો કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જ હોય.

જ્યોતિષ્ક ને સૌધર્મેશાન દેવલોકના દેવોમાં તેજેલેશ્યા જ હોય. આ તેજે-લેશ્યા ઉપર ઉપરના દેવોમાં વિશુદ્ધિવાળી જાણવી. આ હકીકત પ્રાયુર્યને આશ્રીને સમજવી. બાકી તો છએ લેશ્યા દરેક નિકાયમાં યથાસંભવ હોય એમ જાણવું. તત્ત્વાર્થટીકાકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ કહે છે કે—‘દેવોને પ્રતિનિકાયમાં છએ ભાવલેશ્યાઓ હોય છે.’ ૧૯૩

કપ્પે સળંકુમારે, માહિંદે ચેવ બંમલોણ અ ।

एणसु पम्हलेसा, तेण परं सुक्कलेसा उ ॥ ૧૯૪ ॥

ટીકાર્થ:—સનતકુમાર, માહિંદ્ર ને બ્રહ્મલોક—એ ત્રણે દેવલોકમાં દેવો પદ્મ-લેશ્યાવાળા હોય છે. કેવળ ઉપર ઉપરમાં વિશુદ્ધમાન લેશ્યાવાળા હોય છે. ત્યારપછી એટલે બ્રહ્મલોકથી ઉપર લાન્તકાદિક દેવલોકમાં, ઐવેયકમાં અને અનુત્તરવિમાનમાં દેવો શુક્લલેશ્યાવાળા જાણવા; પરંતુ ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ-માન લેશ્યાવાળા જાણવા. અહીં કોઈક કહે છે કે—‘આ દેવોની લેશ્યા બાહ્યવર્ણુ રૂપ દ્રવ્યલેશ્યા જાણવી.’ આ કથન અયુક્ત છે. આ ભાવલેશ્યાઓ જ તે તે દેવોની સૂત્રકારે કહી છે. આ લેશ્યા ભાવલેશ્યા છે તે હકીકત નારક જીવોની લેશ્યા કહેવાના પ્રસ્તાવે કહેવામાં આવશે. જો બાહ્યવર્ણુ રૂપ દ્રવ્યલેશ્યા હોય તો અનન્તર જ દેવોના બાહ્ય વર્ણુનું પ્રતિપાદન આચાર્ય કરવાના છે તે નિર્રર્થક ગણાય, તેથી આને ભાવલેશ્યા જ સમજવી. ૧૯૪

હવે વૈમાનિક દેવોનો વર્ણવિભાગ કહે છે—

કળગત્તયરત્તામા, સુરવસમા દોસુ હોંતિ કપ્પેસુ ।

तिसु होंति पम्हगोरा, तेण परं सुक्किला देवा ॥ ૧૯૫ ॥

ટીકાર્થ:—પહેલા બે દેવલોક—સૌધર્મેશાનના દેવ વૃષભો કનકત્વક્ષ જેવા રક્ત છાયાવાળા હોય છે, તથા ત્રણ સનતકુમાર, માહિંદ્ર ને બ્રહ્મલોકને વિષે દેવો પદ્મગૌર એટલે કમળની કેસરા જેવા અવદાત—ઉજ્જવળ વર્ણવાળા હોય છે અને બ્રહ્મલોકથી ઉપર લાન્તકાદિ અનુત્તર વિમાન સુધીના દેવો શુક્લ—ચમ્રોત્તર શુક્લ, શુક્લતર, શુક્લતમ અવદાતવર્ણવાળા હોય છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે—જો આ પ્રમાણે કહેશે તો સૂત્રની સાથે વિરોધ આવશે, કારણ કે શ્રીજીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘સૌધર્મેશાન

દેવલોકના દેવો શરીરે કેવા વર્ણવાળા હોય છે? ગૌતમ ! કનકત્વક્ સરખા રક્ત વર્ણવાળા હોય છે. સનત્કુમાર-માહેન્દ્ર કદ્દપના દેવો કેવા વર્ણવાળા હોય છે? હે ગૌતમ ! પદ્મગૌર હોય છે. બ્રહ્મ-લાંતક કદ્દપના દેવો કેવા વર્ણવાળા હોય ? હે ગૌતમ ! લીલા મહુડાના પુષ્પ જેવા વર્ણવાળા હોય છે. શેષ સર્વ દેવો શુકલ વર્ણવાળા હોય છે.” આમ કહેનારને ટીકાકાર ઉત્તર આપે છે કે-‘ સૂત્ર સાથે વિરોધ આવશે નહીં, કારણ કે બ્રહ્મલોકવાસી દેવો પરિણતર આર્દ્ર મહુડાના પુષ્પ સરખા વર્ણવાળા સતા જરાક ગૌરત્વચાવાળા હોય છે, તે કમળની કેસરાના ગૌરવર્ણમાં અંતર્ભાવ પામે છે. લાંતક કદ્દપના દેવો અપરિણત આર્દ્ર મહુડાના પુષ્પ જેવા વર્ણવાળા હોવાથી પ્રાયે કાંઈક પાંડુ શરીરવાળા હોય છે પણ તેનો શુકલ વર્ણમાં અંતર્ભાવ થાય છે. એટલે આર્દ્ર મધુકપુષ્પના સરખા વર્ણવાળાપણું ઉભયત્ર અવિરોધી છે, તેથી કાંઈ પણ દોષાપત્તિ નથી.’ ૧૯૫

ઉપર પ્રમાણે વર્ણવિભાગ કહ્યો, હવે આહાર ને ઉચ્છવાસનો વિધિ કહે છે—

દસવાસસહસ્સાઈ, જહન્નમાડં ધરંતિ જે દેવા ।

તેસિં ચડત્થાહારો, સત્તહિ થોવેહિ ડસાસો ॥ ૧૯૬ ॥

ટીકાર્થ:—ભવનપતિ ને વ્યંતરનિકાયના જે દેવો જઘન્ય આયુને અર્થાત્ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિને ધારણ કરે છે તેને આહારનો અભિલાષ ચતુર્થ થાય છે. અહીં ચતુર્થ શબ્દ અહોરાત્રવાચક છે, તેથી એક અહોરાત્રને અંતરે અભિલાષ થાય છે એમ સમજવું. આહારનો અભિલાષ થયે સતે મનવડે જ તૃપ્તિને પામે છે. મનુષ્યની જેમ કાવલિકાહાર કરતા નથી. આ હકીકત આગળ સૂત્રકાર પોતે જ સ્પષ્ટ કરશે, તથા એ દશ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દેવોને ઉચ્છવાસ લેવાનું સાત સ્તોકે (નીરોગી મનુષ્યના સાત પ્રાણે^૧ એક સ્તોક) એટલે સાત સાત સ્તોકને આંતરે પ્રવર્તે છે. શ્રીતત્ત્વાર્થભાષ્યકાર ઉચ્છવાસ ને આહારને માટે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ કહે છે. ૧૯૬

અહીં આહારનો વિષય હોવાથી આહાર કેટલા પ્રકારનો છે તે કહે છે:—

સરિરેણોયાહારો, તયા ય ફાસે ય લોમઆહારો ।

પરકેવાહારો પુણ, કાવલિઓ હોઈ નાયવ્વો ॥ ૧૯૭ ॥

૧ શ્વાસોશ્વાસ (પ્રાણ). ૭ પ્રાણે ૧ સ્તોક, ૭ સ્તોકે ૧ લવ, ૭૭ લવે ૧ મુહર્ત.

ટીકાર્થ:—શરીરવડે એટલે તૈજસ કાર્મણાદિવડે ઓજ આહાર હોય છે અર્થાત્ તૈજસ શરીર સહિત કાર્મણશરીરવડે પૂર્વભવના શરીરનો ત્યાગ કરીને વિગ્રહગતિવડે ઉત્પત્તિદેશને પામ્યો સતો જે પ્રથમ સમયે ઔદારિકાદિ શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરે છે (આહારે છે) અને જે બીજા વિગેરે સમયમાં યાવત્ શરીર નિષ્પત્તિ થતાં સુધી ઔદારિકાદિ મિશ્રકાયયોગવડે પુદ્ગળો ગ્રહણ કરે છે (આહારે છે) તે ઓજાહાર જાણવો. જે ત્વચાવડે એટલે સ્પર્શેન્દ્રિયના સ્પર્શવડે શરીરના ઉપદ્ર્લક પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરે છે (આહારે છે) તેને લોમાહાર કહીએ. અર્થાત્ ઓભવડે-લોમના રંધ્રવડે જે આહાર કરવામાં આવે તેને લોમાહાર કહીએ અને પ્રક્ષેપાહાર એટલે કાવલિકાહાર જે મુખમાં કવળના પ્રક્ષેપરૂપ છે તેને કહીએ. ૧૯૭

હવે કંઈ અવસ્થામાં કયો આહાર હોય તે કહે છે:—

ઓયાહારા જીવા, સઘે અપજત્તગા મુણેયઠ્ઠા ।

પજ્જત્તગા ય લોમે, પરકેવે હોંતિ ખઙ્ગઅઠ્ઠા ॥ ૧૯૮ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્પત્તિદેશે આવીને સ્વશરીરયોગ્ય પુદ્ગળસંઘાતને (ઓજને) આહારે-ગ્રહણ કરે તેને ઓજાહાર કહીએ. તે આહાર એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધીના સર્વે જીવ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ગ્રહણ કરે. અહીં અપર્યાપ્તા તે શરીરપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા સમજવા; આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા ન સમજવા. આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા તો અનાહારક હોય છે. કેટલાકના મતે સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા હોય ત્યાં સુધી ઓજ આહારવાળા હોય છે. અને સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા થયા પછી લોમાહારી હોય છે. અને મતાંતરે શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તા હોય છતાં સર્વે જીવ લોમ આહારવાળા નિશ્ચયે હોય છે. પ્રક્ષેપાહાર એટલે કવળાહાર કેટલાક જીવને હોય, કેટલાક જીવને ન હોય અર્થાત્ બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચૌરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્યને હોય. બીજાને (એકેન્દ્રિયાદિકને) ન હોય. બેઈન્દ્રિયાદિકને પણ કદાચિત્ હોય, કદાચિત્ ન હોય. સર્વદા હોય એમ નહીં. ૧૯૮

એ જ વાત કહે છે:—

एगिंदिय देवाणं, नेरइयाणं च नात्थि परकेवो ।

सेसाणं जीवाणं, संसारत्थाण परकेवो ॥ ૧૯૯ ॥

અર્થ—એકેન્દ્રિયોને, ચારે નિકાયના દેવોને અને નારકી જીવોને પ્રક્ષેપાહાર ન હોય. બાકીના સંસારસ્થ સર્વ જીવોને પ્રક્ષેપાહાર હોય. ૧૯૯

ઉપરની વાતને જ વ્યક્ત કરતા સતા એકેન્દ્રિયાદિકનું પૃથક્ આહાર નૈયત્ય કહે છે:—

લોમાહારા ણ્ગિન્દિયા ય નેરઙ્ગ્ય સુરગણા ચેવ ।

સેસાણં આહારો, લોમેપખેવઓ ચેવ ॥ ૨૦૦ ॥

ટીકાર્થ—શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા, મતાન્તરે સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિય, નારકી ને દેવો સર્વે લોમાહારી બાણવા. બાકીના શરીર-પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા અથવા મતાંતરે સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા સર્વ જીવોને લોમાહાર ને પ્રક્ષેપાહાર હોય. લોમાહાર સતત હોય ને પ્રક્ષેપાહાર કદાચિત હોય, કદાચિત ન હોય. ૨૦૦

ઓયાહારા મળભક્ષિણો ય સઠ્ઠેવિ સુરગણા હોંતિ ।

સેસા હવંતિ જીવા, લોમાહારા મુણેયઠ્ઠા ॥ ૨૦૧ ॥

ટીકાર્થ—સર્વે ભવનપત્યાદિ ચારે નિકાયના દેવો અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઓબાહારી હોય અને પર્યાપ્તાવસ્થામાં મનોભક્ષી હોય. મનવડે વિચાર કરવાથી ઉપસ્થિત થયેલા સકેન્દ્રિયને આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરે તેવા મનોજ્ઞ પુદ્ગલોને ભક્ષણ કરતા હોય તેમ ગ્રહણ કરે છે. એટલે વૈક્રિયશરીરવડે આત્મસાત્ કરે છે. એવા હોવાથી તે મનોભક્ષી કહેવાય છે. શેષ દેવો શિવાય બાકીના જીવો એકેન્દ્રિય પૃથિવ્યાદિ અપર્યાપ્તાવસ્થામાં ઓબાહારી હોય છે અને પર્યાપ્તા થયા પછી લોમાહારી હોય છે. ૨૦૧

અપજત્તાણ સુરાણમણાભોગનિવત્તિઓ ડ આહારો ।

પજ્જત્તાણં મળભક્ષણેણ આભોગનિમ્માઓ ॥ ૨૦૨ ॥

ટીકાર્થ—અપર્યાપ્તાવસ્થામાં દેવોને અનાભોગનિવર્તિત—અનાભોગ સંપાદિત આહાર હોય છે, મનપર્યાપ્તિનો તે વખત અભાવ હોવાથી આભોગનો અસંભવ છે. પર્યાપ્તા થયા પછી મનોભક્ષણવડે મનમાં ચિંતવવાથી મળતા વિશિષ્ટ પુદ્ગલના અભ્યવહારણુ(ગ્રહણ)વડે આહાર હોય છે તે આભોગનિર્મિત—આભોગસંપાદિત આહાર કહેવાય છે. ૨૦૨

સચિત્તાચિત્તોભયરૂવો આહાર સવ્વતિરિયાણં ।

સવ્વનરાણં ચ તહા, સુરનેરઙ્ગઆણ અચ્ચિત્તો ॥ ૨૦૩ ॥

અર્થ—સર્વ તિર્યંચોને સચિત્ત, અચિત્ત ને ઉભય રૂપ આહાર હોય છે. કદાચિત્ત સચિત્ત, કદાચિત્ત અચિત્ત અને કદાચિત્ત ઉભયરૂપ (મિશ્ર) આહાર હોય છે, તથા સર્વ મનુષ્યોને પણ તે જ પ્રમાણે ત્રણે જાતિનો આહાર હોય છે. દેવ અને નારકીઓને સર્વદા અચિત્ત આહાર હોય છે. ૨૦૩

અણાભોગાભોગા, સવેસિં હોઙ્ગ લોમ આહારો ।

નેરઙ્ગયાણઽમણુત્તો, પરિણમઙ્ગ સુરાણ સુમણુત્તો ॥ ૨૦૪ ॥

ટીકાર્થ—સર્વે પર્યાપ્તાઓને લોમાહાર આલોગથી ને અનાલોગથી હોય છે. તે આહાર કરતા સત્તા કદાચિત્ત જાણે છે; કદાચિત્ત જાણતા નથી. તેમાં નારકીઓને ઉપલબ્ધમાન લોમાહાર અમનોજ્ઞપણે પરિણમે છે, કારણ કે તેમને તથાવિધ અશુભ કર્મના ઉદય હોય છે. દેવોને સુમનોજ્ઞપણે પરિણમે છે કારણ કે તેઓ ભવસ્વભાવે તથાવિધ શુભ કર્મના ઉદયવાળા હોય છે. ૨૦૪

ઇગવિગલિંદિયનારયજીવાણંતોમુહુત્તમુક્કોસો ।

પંચિંદિયતિરિયાણં, છટ્ટુઽ મણુઆણ અટ્ટમઓ ॥ ૨૦૫ ॥

ટીકાર્થ—એકેન્દ્રિય, વિકળેન્દ્રિય અને નારક જીવોને આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે સતે અત્યંત આહારની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય. તેને ઉત્કૃષ્ટ અંત-મુહૂર્ત્ત પછી જરૂર ઇચ્છા થાય. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચને ઉત્કૃષ્ટ બે અહોરાત્રે આહારની ઇચ્છા થાય, મનુષ્યને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ અહોરાત્રે આહારની ઇચ્છા થાય. તિર્યંચને મનુષ્ય આશ્રી આ હકીકત ત્રણ પદ્યોપમના ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા યુગ-લિકને અંગે જાણવી, બીજાને માટે ન જાણવી. તિર્યંચ અને મનુષ્યને આ આહારના અભિલાષરૂપ અંતરપરિણામ તપોવિધિ વિના સ્વભાવસિદ્ધ જાણવા. તપ આચરવાની વાંચ્છાવડે તો મહીના બે મહીના સુધી પણ આહારની ઇચ્છા ન થાય એમ સમજવું. ૨૦૫

આહારો દેવાણં, સાયરમજ્જામ્મિ દિણપુહુત્તંતો ।

સાયરસંઘાણ પુણ, વાસસહસ્સેહિં મણિઓ અ ॥ ૨૦૬ ॥

ટીકાર્થ:—જે દેવાનું આયુ પદ્યોપમથી માંડીને કાંઈક ન્યૂન સાગરોપમ સુધીનું હોય તેમને એક વાર આહાર ગ્રહણ કર્યા પછી ફરીને આહારની ઇચ્છા અહોરાત્ર પૃથક્ત્વે થાય. પૃથક્ત્વ શબ્દે એથી નવ અહોરાત્ર સમજવા. ત્યારપછી સાગરોપમની સંખ્યા પ્રમાણે હજાર વર્ષે આહાર કહેલ છે. તેનો સાર એ છે કે—જેનું જેટલા સાગરોપમનું આયુષ્ય હોય તેને તેટલા હજાર વર્ષે આહારની ઇચ્છા હોય. આ વાત આગળ અંથકાર પોતે જ પ્રગટ કરશે. ૨૦૬

ઉપર સાત સ્તોકે દેવાને ઉચ્ચવાસ કહ્યો છે તેથી સ્તોકનું પરિમાણ ને પ્રસંગે મુહૂર્ત્તાદિનું પરિમાણ પણ કહે છે—

હટ્વસ્સ અણવગલ્લસ્સ, નિરુવકિટ્વસ્સ જંતુણો ।

એગે ઝસાસનીસાસે, એસ પાણુત્તિ વુચ્ચઈ ॥ ૨૦૭ ॥

ટીકાર્થ:—જે જન્મે તેને જંતુ કહીએ, પ્રાણી કહીએ. તેમાં જે હૃષ્ટ-વિષાદ રહિત હોય તેને, એટલે જે વિષણુ હોય, ખેદવાળો હોય તેને, અન્યથા પણ શ્વાસ લેવાપણું હોય. તેથી તેવો નહીં પણ હૃષ્ટ એવો, તથા અનપકલ્પને એટલે કલ્પ જે રોગ તેથી રહિત થયેલા નીરોગીને, જે રોગી હોય તેને તો અન્યથા પણ શ્વાસ લેવાપણું હોય તેથી રોગ વિનાનો હોય તે નીરોગી પણ શ્રમ કે બુભુક્ષાદિવડે કૃષ્ટ-દુર્બળ થયેલ હોય તેવો નહીં, કારણ કે દુર્બળને તો અન્યથા પણ શ્વાસ લેવાપણું હોય તેથી તેનો નિરાસ કરવા માટે ત્રીજું વિશેષણ નિરૂપકૃષ્ટ એવું આપ્યું છે, તેથી શ્રમબુભુક્ષાજનિત ઉપકલેશ રહિત હોય તેવાનો ઊર્ધ્વશ્વસન એટલે ઉચ્ચવાસ અને અધસ્તનશ્વસન તે નિઃશ્વાસ, તદુલ્લયરૂપ જે હોય તે પ્રાણુ કહીએ. વિશેષે કહીએ તો આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સ્વરૂપવાળાને એમ સમજવું. ૨૦૭

સત્તપાણૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાણિ સે લવે ।

લવાણં સત્તહત્તરીણ, એસ મુહુત્તે વિયાહિણ ॥ ૨૦૮ ॥

ટીકાર્થ:—પૂર્વનિર્દિષ્ટ સ્વરૂપવાળા જીવ સંબંધી સાત પ્રાણુનો એક સ્તોક કહીએ, તે જંતુ સંબંધી સાત સ્તોકનો એક લવ કહીએ, તેવા સત્તોતેર લવે એક મુહૂર્ત્ત કહેલ છે. ૨૦૮

આ મુહૂર્ત્તમાં એક કોડ સડસઠ લાખ સત્તોતેર હજાર બશે ને સોળ આવળીઓ હોય છે. અહીં તે અર્થસૂચક ગાથા કહેલી છે.

હવે એક મુદૂર્ત્તમાં કેટલા પ્રાણ હોય તે કહે છે—

તિન્નિ સહસ્સા સત્ત ય, સયાઈં તેવત્તરિં ચ ડસાસા ।
 ઇસ મુદુત્તો ભણિઓ, સવ્વેહિં અણંતનાણીહિં ॥ ૨૦૯ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વ અનંત જ્ઞાનીઓએ—સર્વજ્ઞોએ ત્રણ હજાર સાત સો ને તહોંતેર ઉચ્છ્વાસનો એક મુદૂર્ત્ત કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે—સાત પ્રાણનો એક સ્તોક અને સાત સ્તોકનો એક લવ હોવાથી સાતને સાતે ગુણતાં ૪૯ થાય. તેવા સત્તોતેર લવે એક મુદૂર્ત્ત હોવાથી ૪૯ને ૭૭ વડે ગુણતાં ૩૭૭૩ આવે. ૨૦૯

હવે એક અહોરાત્રમાં, એક માસમાં, એક વર્ષમાં, સો વર્ષમાં જેટલા પ્રાણ એટલે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાય—થાય તેની સંખ્યા કહે છે:—

एगं च सयसहस्सं, उसासाणं तु तेरससहस्सा ।
 नउअसएणं अहिआ, दिवसनिसिं हुंति विन्नेया ॥ २१० ॥
 માસે વિ ય ડસાસા, લક્કા તેત્તીસસહસ પળનડઈં ।
 સત્ત ય સયાઈં જાણસુ, કહિઆઈં પુવ્વસૂરીહિં ॥ ૨૧૧ ॥
 ચત્તારિ ય કોડીઓ, લક્કા સત્તેવ હુંતિ નાયવ્વા ।
 અડયાલીસસહસ્સા, ચારિસયા હોંતિ વરિસાણં ॥ ૨૧૨ ॥
 ચત્તારિ ડ કોડિસયા, કોડીઓ સત્ત લક્ક અડયાલા ।
 ચત્તાલીસસહસ્સા, વાસસણ હોંતિ ડસાસા ॥ ૨૧૩ ॥

આ ગાથાઓનો અર્થ સહજ સમજાઈ શકે તેવો હોવાથી ટીકાકારે લખ્યો નથી, કારણ કે એક મુદૂર્ત્તના ૩૭૭૩ શ્વાસોચ્છ્વાસને એક અહોરાત્રના ૩૦ મુદૂર્ત્તો હોવાથી ત્રીશવડે ગુણીએ એટલે એક અહોરાત્રના પ્રાણનું પરિમાણ આવે. એ પ્રમાણે માસાદિકની લાવના પણ કરી તેવી. ૨૧૦-૨૧૩.

વાંચક બંધુઓની સરલતા માટે અમે તે સંખ્યા આપીએ છીએ.

૧ એક અહોરાત્રમાં ૧૧૩૧૬૦ શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય. તેને ૩૦ વડે ગુણતાં

૨ એક માસમાં ૩૩૬૫૭૦૦ શ્વાસોશ્વાસ થાય. તેને ૧૨ વડે ગુણતાં
૩ એક વર્ષમાં ૪૦૭૪૮૪૦૦ શ્વાસોશ્વાસ થાય. તેને ૧૦૦ વડે ગુણતાં
૪ સો વર્ષમાં ૪૦૭૪૮૪૦૦૦૦ શ્વાસોશ્વાસ થાય.

હવે પ્રતિસાગરોપમે ઉચ્છ્વાસનું પરિમાણ ને આહારનું પરિમાણ કહે છે.

**જસ્સ જઙ્ સાગરાઈં, ટિઈ તસ્સ તત્તિણ્હિં પરકેહિં ।
ઝસાસો દેવાણં, વાસસહસ્સેહિં આહારો ॥ ૨૧૪ ॥**

ટીકાર્થ;—વૈમાનિક દેવોમાં જે દેવોનું જેટલા સાગરોપમનું આયુ હોય તેટલા પક્ષે તેને શ્વાસોશ્વાસ લેવાનો સમજવો અને તેટલા હજાર વર્ષે આહાર સમજવો. તે જ કહે છે—જે દેવોનું એક સાગરોપમનું આયુ હોય તેને એક પક્ષે ઉચ્છ્વાસ ને એક હજાર વર્ષે આહાર જાણવો, જેનું બે સાગરોપમનું આયુ હોય તેને બે પક્ષે ઉચ્છ્વાસ ને બે હજાર વર્ષે આહાર જાણવો. યાવત્ જેનું આયુ ૩૩ સાગરોપમનું છે તેને ૩૩ પક્ષે ઉચ્છ્વાસ ને ૩૩૦૦૦ વર્ષે આહાર સમજવો. ૨૧૪

દશ હજાર વર્ષથી માંડીને જ્યાંસુધી સાગરોપમ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધીના અપાંતરાળ આયુવાળા માટે આહાર ને ઉચ્છ્વાસનું કાળપ્રમાણ કહે છે—

**દસવાસસહસ્સાઈં, સમયાઈં જાવ સાગરં ઝણં ।
દિવસમુહુત્તપુહુત્તા, આહારૂસાસ સેસાણં ॥૨૧૫॥**

ટીકાર્થ;—જે દેવોનું આયુ દશ હજાર વર્ષથી એક, બે, ત્રણ સમયાધિક યાવત્ કાંઈક ઊણુ સાગરોપમ સુધીનું હોય તેને દિવસ પૃથક્ત્વે આહાર અને મુહૂર્ત્ત પૃથક્ત્વે ઉચ્છ્વાસ જાણવો. આનો સાર એ છે કે—દશ હજાર વર્ષના આયુવાળાને સાત સ્તોકે ઉચ્છ્વાસ અને ચતુર્થ ભકતે આહાર હોય ત્યાંથી સમય, મુહૂર્ત્ત, દિવસાદિની વૃદ્ધિવડે ઉચ્છ્વાસકાળ પ્રમાણ ને આહારકાળ પ્રમાણ થોડું થોડું વધતું જાય, યાવત્ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળાને મુહૂર્ત્ત પૃથક્ત્વે ઉચ્છ્વાસ અને દિવસ પૃથક્ત્વે આહાર હોય. ત્યારપછી તેથી વધતા આયુવાળાને પદ્યોપમાદિની વૃદ્ધિએ મુહૂર્ત્ત પૃથક્ત્વે અને દિવસ પૃથક્ત્વે વધારતા જવા. યાવત્ એક સાગરોપમના આયુવાળાને એક પક્ષે ઉચ્છ્વાસ ને એક હજાર વર્ષે આહાર હોય. કેવળ તેમાં દિવસમુહુત્તપુહુત્તા એ વાક્યની ળહુવચનવડે વ્યાખ્યા કરવી. ૨૧૫

હવે પ્રસંગથી દેવોના શરીરનું સ્વરૂપ કહે છે:—

કળગમિવ નિરુવલેવા, નિમ્મલગત્તા સુગંધિ નિસ્સાસા ।
સઠ્ઠંગમ્ભૂસણધરા, સમચરસા ય સંઠાણા ॥ ૨૧૬ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વે દેવતાઓ બાત્યવંત સ્વર્ણની જેવા—રજ પ્રસ્વેદાદિ ઉપલેપ રહિત તથા નિર્મળ ગાત્રવાળા—અવદાત શરીરપરમાણુવાળા, સુગંધી નિશ્વાસ-વાળા—વિશેષ સુગંધી મુખપવનવાળા, તથા શરીરના સર્વ અવયવોમાં—કાન ડોક વિગેરેમાં આભૂષણને ધારણ કરનારા અને સમચરસા સંસ્થાનવાળા હોય છે. ૨૧૬

કેસનહમંસરોમે, ચમ્મવસારુહિરમુત્તપુરિસં વા ।
નેવટ્ટી નેવ સિરા, દેવાણ સરીરસંઠાણે ॥ ૨૧૭ ॥

ટીકાર્થ:—દેવોના શરીર સંસ્થાનમાં—શરીરાકૃતિમાં કેશ, નખ, શ્મશ્રુ (દાઢી—મૂછ), રોમ (રૂંવાડા), ચર્મ, વસા (ચરખી), રૂધિર, મૂત્ર, પુરીષ હોતા નથી. તેમ જ અસ્થિ (હાડકાં) ને શિરા—સ્નાયુરૂપ હોતા નથી; કેમકે તેમનું શરીર વૈક્રિય પુદ્ગલમય છે અને કેશ—નખાદિ તો ઔદારિક શરીરભાવી છે. ૨૧૭

ત્યારે દેવોના શરીર કેવા છે ? તે કહે છે:—

વન્નરસરૂવગંધે, ઉત્તમદઠ્ઠં ગુણેહિ સંજુત્તં ।
ગિણહૃદેવો વોંદીં, સુચરિયકમ્માણુભાવેણં ॥ ૨૧૮ ॥

ટીકાર્થ:—દેવો પૂર્વભવ ઉપાર્જિત શોભન કમોદયના પ્રભાવથી શરીરને ગ્રહણ કરે છે. કેવા શરીરને ગ્રહણ કરે છે ? ઉત્તમ વૈક્રિય શરીર પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે જેમાં એવા. તે દ્રવ્યો કેવા હોય છે ? સર્વોત્તમ વર્ણાદિ—વર્ણ, રસ, રૂપ (આકૃતિ) ને ગંધથી ઉત્પન્ન થયેલા એવા. આવા દ્રવ્યોવાળું તેમ જ સૌભાગ્યાદિ ગુણોવાળું શરીર ગ્રહણ કરે છે. ૨૧૮

નવા ઉત્પન્ન થતા દેવોને કેટલા કાળે પર્યાપ્તિની નિષ્પત્તિ થાય છે તે કહે છે:—

પજ્જત્તીપજ્જત્તો, ભિન્નમુહુત્તેણ હોઙ્ગ નાયવ્વો ।
અણુસમયં પજ્જત્તિં, ગિણહૃદિ દિવ્વેણ રૂવેણં ॥ ૨૧૯ ॥

ટીકાર્થ:—દેવતા અંતર્મુદૂર્તે શરીર પર્યાસિએ પર્યાસ થાય છે, અને એકેક સમયે બાકીની આહાર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોચ્છવાસ, ભાષા તથા મનપર્યાસિને દિવ્યરૂપે-દિવ્યપ્રભાવે પરિકલિત થયો સતો ગ્રંહણ કરે છે. અહીં આ સાર છે કે-સર્વ જીવોને આહારપર્યાસિ એક સમયે જ નિષ્પત્તિને પામે છે. આ હકીકત પંચસંગ્રહ ટીકા વિગેરેમાં ચર્ચેલી હોવાથી અહીં ફરીને ચર્ચતા નથી. વૈક્રિય ને આહારક શરીરીને આહાર, ઇંદ્રિય, આનપ્રાણ, ભાષા ને મન એ પાંચે પર્યાસિ એકેક સમયે સમાસ થાય છે અને શરીરપર્યાસિ અંતર્મુદૂર્તે થાય છે. ઔદારિક શરીરીને આહાર પર્યાસિ શિવાયની પાંચે પર્યાસિઓ અંતર્મુદૂર્તે સમાસિ પામે છે ને આહાર પર્યાસિ એક સમયે સમાસિ પામે છે. ૨૧૯

દેવો જન્મસહભાવી અવધિજ્ઞાનવડે પરિકલિત જ ઉત્પન્ન થાય છે, કારણ કે દેવનારકોને ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન હોય એમ કહેલું છે; તો કયા દેવો અવધિજ્ઞાનવડે કેટલું ક્ષેત્ર જોઈ શકે છે તે કહે છે:—

સક્ત્રીસાણા પદમં, દુચ્ચં ચ સળંકુમારમાહિંદા ।

તચ્ચં ચ બંમલંતગ, સુક્સહસ્સાર ય ચઊર્થિ ॥ ૨૨૦ ॥

ટીકાર્થ:—શક ને ઇશાન ઇંદ્ર ઉપલક્ષણથી ઇંદ્રના સામાનિક દેવો વિગેરે જે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા હોય તે (ઉપલક્ષણથી બધે ઉત્કૃષ્ટ આયુવાળા શબ્દ જોડી લેવો.) પહેલી રત્નપ્રભા પૃથિવીના નીચેના ભાગ સુધી અવધિજ્ઞાનવડે દેખે. સનત્કુમાર ને માર્દેન્દ્ર દેવલોકના દેવો બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથિવીના નીચેના તળ સુધી દેખે. બ્રહ્મા ને લાંતક દેવલોકના દેવો ત્રીજી વાલુકાપ્રભાના નીચેના તળ સુધી દેખે અને શુક્ર-સહસ્રારના દેવો ચોથી પંકપ્રભા નરકના નીચેના ભાગ સુધી દેખે. ૨૨૦

આણયપાણયકપ્પે, દેવા પાસંતિ પંચમિં પુઢવિં ।

તં ચેવ આરણચ્ચુય, ઓહીનાણેણ પાસંતિ ॥ ૨૨૧ ॥

અર્થ:—આનત-પ્રાણુત (નવમા-દશમા) કલ્પના દેવો ધૂમપ્રભા પૃથ્વી સુધી દેખે અને આરણુચ્યુત (અગ્યારમા, બારમા) કલ્પના દેવો પણ પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વી સુધી જ અવધિજ્ઞાનવડે દેખે. ૨૨૧

છટ્ઠિં હિટ્ઠિમમજ્ઞિમગેવિજ્ઞા સત્તમિં ચ ઉવરિહ્ણં ।

સંમિન્નલોકનાલિં, પાસંતિ અણુત્તરા દેવા ॥ ૨૨૨ ॥

ટીકાર્થ:—અધસ્તન ને મધ્યમ ત્રણ ત્રણ ઐવેયકના દેવો છઠ્ઠી તમઃ-પ્રભા પૃથ્વીના તળ સુધી અવધિજ્ઞાનવડે દેખે અને ઉપરિતન ત્રણ ઐવેયકના દેવો સાતમી તમસ્તમઃપ્રભા પૃથ્વીના અધસ્તન ભાગ સુધી દેખે. અનુત્તર વિમાનના દેવો સંલિન્ન એટલે કાંઈક ન્યૂન^૧ લોકનાલિ દેખે. ૨૨૨

આ પ્રમાણે અધોભાગનો અવધિ વિષય કહ્યો, હવે તિર્યગ્ ને ઊર્ધ્વ કેટલું કેટલું દેખે ? તે કહે છે—

एएसिमसंखेज्जा, तिरियं दीवा य सागरा चैव ।

बहुययरं उवरिमगा, उद्वं च सकप्पथूभाई ॥ २२३ ॥

ટીકાર્થ:—એ શકેશાનાદિ કલ્પના દેવોનો તિર્યગ્ અવધિ વિષય અસં-ખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્રોનો છે. કેવળ ઉપર ઉપરના કલ્પવાસી દેવો બહુ, બહુતર, બહુતમ તિર્યગ્ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનવડે દેખે. ઊર્ધ્વ ભાગે બધા સૌધર્માદિ કલ્પના દેવો પોતપોતાના વિમાનની ચૂલા-ધ્વજાદિ પર્યંત દેખે. ૨૨૩.

આ પ્રમાણે તિર્યગ્ ને ઊર્ધ્વ અવધિવિષયભૂત ક્ષેત્રનું પરિમાણ કહ્યું, હવે સ્થિતિવિશેષે તે ક્ષેત્રનું વિશેષપણું બતાવે છે:—

संखेज्ज जोयणा खलु, देवाणं अद्धसागरे ऊणे ।

तेण परमसंखेज्जा, जहन्नयं पन्नवीसं तु ॥ २२४ ॥

ટીકાર્થ:—ભવનપત્યાદિ દેવો કે જેનું આયુ અર્ધ સાગરોપમથી કિંચિત્ જાણ હોય તેનું અવધિક્ષેત્ર સંખ્યાતા યોજનનું જાણવું. તે કરતાં વૃદ્ધિ પામતા આયુવાળા દેવોનું અવધિક્ષેત્ર અસંખ્યાતા યોજનનું જાણવું. કેવળ જેમ જેમ આયુની વૃદ્ધિ તેમ તેમ અસંખ્યેયની પણ વૃદ્ધિ જાણવી. અને જે ભવનપત્યાદિ દેવોનું આયુ જઘન્ય દશ હજાર વર્ષનું હોય તેનું અવધિક્ષેત્ર ૨૫ યોજન પ્રમાણ જાણવું. ૨૨૪

હવે પ્રસંગોપાત નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવોના અવધિક્ષેત્રના સંસ્થાન-વિષયને કહે છે—

૧ પોતાના વિમાનની ધ્વજા ઉપરનો ભાગ ન દેખે. (સિદ્ધશિલા ન દેખે)

નેરદ્યભવંનવળયરજોદ્ધસકપ્પાલયાળમોહિસસ ।

ગેવિજ્જણુત્તરાણ ય, હંતાગારા જહાસંખં ॥ ૨૨૫ ॥

તપ્પાગારે પહ્લગપહગણ્ણરિમુદ્ધંગપુપ્ફજવે ।

તિરિયમણુણસુ ઓહિ, નાળાવિહસંઠિઓ ભણિઓ ॥૨૨૬॥

ટીકાર્થ:—નારકી, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક, કદ્દપવાસી દેવો, ઐવે-
યક દેવો ને અનુત્તર વિમાનના દેવોના અવધિ વિષયના ક્ષેત્રના આકાર યથાસંખ્ય
આ પ્રમાણે બાણવા, તે કહે છે—નારકીનું અવધિ તપ્રાકાર હોય છે. તપ્ર એટલે
કાષ્ઠસમુદાયવિશેષ કે જેનાવડે નદીના પ્રવાહમાં દ્વરથી વસ્તુ લાવી શકાય
છે. તે લાંબું, ત્રિખૂણું ને ચોખૂણું હોય છે. (લોકો તેને ત્રાપો કહે છે) એવા
આકારનું અવધિ નારકી જીવોનું હોય છે. ભવનપતિનું પદ્મકાકાર હોય છે.
પદ્મક એવું લાટ દેશમાં ધાન્યાધારવિશેષ હોય છે. (લોકો તેને પાલો કહે છે)
તે ઉંચું હોય છે ને નીચે પહોળું, ઉપર જરા સાંકડું હોય છે. વ્યંતરોનું
અવધિ પટકાકાર હોય છે. પટક એક જાતનું વાજિત્ર વિશેષ છે. તે લાંબું,
ગોળ અને ઉપર નીચે સમપ્રમાણવાળું હોય છે. જ્યોતિષ્કનું અવધિ ઝલ્લરીના
આકારનું હોય છે. ઝલ્લરી ચર્માવનદ્ધ (ચામડાવડે મઢેલી) વિસ્તીર્ણ વલયાકાર
વાદિત્ર વિશેષ છે. તે દેશવિશેષે ઝાલરના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.^૧ કદ્દપાલય
એટલે દેવલોક સૌધર્મથી માંડીને અચ્યુત સુધીના દેવોનું અવધિ મૃદંગના
આકારનું હોય છે. મૃદંગ વાદ્યવિશેષ છે. તે નીચે વિસ્તીર્ણ અને ઉપર તનુક
(કાંઈક પાતળું) ગોળ આકારનું હોય છે. તે પ્રસિદ્ધ છે. ઐવેયક દેવોનું અવધિ
શુંથેલા કુલોની શિખાપર્યંત ભરેલી ચંગેરીના આકારનું હોય છે. અનુત્તરવાસીનું
કન્યાચોલક અપરપર્યાય જવનાલક (સ્ત્રીના ઘાઘરાના) આકારનું હોય છે. આ
તપ્રાદિ શબ્દોનું વ્યાખ્યાન આચાર્યે^૨ શ્રી વિશેષાવશ્યકમાં ઉપર પ્રમાણે જ ત્રણ
ચાર ગાથાઓમાં કહેલું છે. (તે ગાથાઓ આ પ્રમાણેના ભાવવાળી જ હોવાથી
અહીં લખેલ નથી) તિર્યંચ અને મનુષ્યોનું અવધિ અનેક પ્રકારના આકારવાળું
હોય છે. જેમ સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં અનેક આકારના મત્સ્યો હોય છે તેમ
આનો આકાર પણ સમજવો. તેમાં એટલું વિશેષ છે કે વલયાકાર સંસ્થાનવાળા
મત્સ્યો હોતા નથી. આ અવધિ તો તેવા આકારનું પણ હોય છે. (આ ભાવા-
ર્થવાળી અહીં એક ગાથા આપી છે તે અમે જરૂર ન જણાવાથી લખી નથી.)

ભવનપતિ ને વ્યંતર દેવોનું અવધિ ભર્ષ્વ વિશેષ હોય છે, વૈમાનિક દેવોનું અધો (નીચે) વિશેષ હોય છે અને જ્યોતિષક તથા નારકીનું તિર્યગ્ વિશેષ હોય છે. મનુષ્ય ને તિર્યચનું વિચિત્ર હોય છે. (અહીં પણ આ જ મતલબની એક ગાથા છે તે અમે લીધી નથી.) ૨૨૫-૨૬

હજી દેવોનું જ કાંઈક વિશેષ સ્વરૂપ કહે છે.

**અણિમિસનયણા મળકજ્જસાહણા પુપ્ફદામ અમિલાણા ।
ચતુરંગુલેણ મૂમિં, ન છિવંતિ સુરા જિણા વિંતિ ॥ ૨૨૭ ॥**

ટીકાર્થ:—સર્વે દેવો સ્વભાવથી જ નિમેષ રહિત નેત્રવાળા, મનઃસ્થિત કાર્યને સાધવાવાળા, અપરિમિત સામર્થ્યવાળા, પુષ્પની માળા જેની મ્લાન થતી નથી (કરમાતી નથી) એવા-મ્લાન થયા વિનાની લાંબી પુષ્પમાળાને હૃદય પર ધારણ કરનારા અને પૃથ્વીતળ ઉપર આવે ત્યારે પણ સ્વભાવથી જ ચાર અંગુળ જમીનથી ઉંચે રહેનારા હોય છે, એમ જિનેશ્વરે કહે છે. ૨૨૭

હવે જે કારણે વૈમાનિક દેવો અહીં આવે છે તે કારણ કહે છે:—

**જિણપંચસુ કલ્લાણેસુ, ચેવ મહરિસિતવાણુભાવાઓ ।
જમ્મંતરનેહેણ ય, આગચ્છંતિ સુરા ઇહં ॥ ૨૨૮ ॥**

ટીકાર્થ:—તીર્થંકરના જન્માદિ પાંચ કલ્યાણકને વિષે તથા મહર્ષિઓના તપના પ્રભાવથી આકર્ષિત થયેલા ચિત્તથી અને અહીંના કોઈ પ્રાણીવિશેષના-શાળિભદ્રાદિક ઉપર જેમ તેના દેવ થયેલા પિતાનો સ્નેહ હતો તેમ જન્માંતરના સ્નેહથી-જન્માંતરાનુગત સ્નેહના પ્રતિબંધથી દેવો અહીં આવે છે. ૨૨૮

આજ હકીકત બીજી ગાથાવડે દૃઢ કરે છે.

**અવયરણજમ્મનિસ્કમણનાણનિઠ્ઠાણપંચકલ્લાણે ।
તિત્થયરાણં નિયમા, કરંતિ સેસેસુ સિત્તેસુ ॥ ૨૨૯ ॥**

અર્થ:—જિનેશ્વરના (તીર્થંકરના) અવતરણ, જન્મ, નિષ્ક્રમણ (દીક્ષા) કેવળજ્ઞાન ને નિર્વાણ રૂપ પાંચ કલ્યાણકોએ અહીં તેમ જ શેષ ક્ષેત્રમાં એટલે કુલ પંદરે ક્ષેત્રમાં દેવો અવશ્ય મહોત્સવ કરે છે. ૨૨૯

ઉક્ત નિમિત્ત વિના અન્યદા દેવો અહીં કેમ આવતા નથી ? તે કહે છે:-

સંક્રંતદિવ્વપેમા, વિસયપસત્તાસમત્તકત્તવ્વા ।

અળહીણમણુઅકજ્ઞા, નરભવમસુહં ન ઇંતિ સુરા ॥૨૩૦॥

ટીકાર્થ:-જ્યારે દેવલોકમાં દેવો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેમને દેવલોક સંબંધી દેવાંગનાદિ વિષયમાં પરમ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે (સંક્રમે છે) કારણ કે તે અતિ મનોહર હોય છે, તથા દેવલોક સંબંધી વિષયો ઉપસ્થિત થયે સતે તેના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અતિ મનોહર હોવાથી ઉત્પત્તિ થતાં જ દેવો તેમાં અત્યંત આસક્ત થઈ જાય છે, તે કારણ માટે તેમ જ કાર્યની સમાપ્તિ થયા વિના કેમ જઈ ? એટલે આ સ્નાનાદિ કરીને, આ નાટક-પ્રેક્ષણાદિ જોઈને પછી જઈશ એમ ધારે પણ કાર્યની સમાપ્તિ જ ન થાય તે કારણથી અને તેનું કોઈ પણ કાર્ય મનુષ્યને આધીન ન હોવાથી એટલે કે જે કાર્ય માટે તેને મનુષ્ય સમીપે આવવું પડે તેવું ન હોવાથી અને તેઓ અનુપમ સામર્થ્યવાળા હોવાને લીધે સ્વતંત્ર જ પોતાનું કાર્ય કરી શકે તેવા હોવાથી નરભવમાં એટલે જ્યાં મનુષ્યો જન્મે છે એવા મનુષ્યલોકમાં-અશુભ ગંધોપેત સ્થાનમાં દેવો આવતા નથી.

મનુષ્યલોકનું અશુભ ગંધોપેતપણું શી રીતે છે ? તે જણાવે છે:-

ચત્તારિ પંચ જોયણસયાઈ ગંધો ય મણુઅલોઅસ્સ ।

ઉઠ્ઠં વચ્ચઈ જેણં, ન હુ દેવા તેણ આવાંતિ ॥ ૨૩૧ ॥

અર્થ:-આ મનુષ્ય લોકનો દુર્ગંધ ચારશે-પાંચશે યોજન સુધી ઉંચે જાય છે તેથી દેવો અહીં આવતા નથી. ૨૩૧

ટીકાર્થ:-જે કારણે ચારશે અથવા પાંચશે યોજન સુધી મનુષ્યલોક સંબંધી મૃતકલેવર, મૂત્ર, પુરીષાદિથી ઉત્પન્ન થયેલો અશુભ ગંધ ઉંચે જાય છે તેથી દેવો-વૈમાનિકો મનુષ્યલોકમાં આવતા નથી. તીર્થંકરાદિના કલ્યાણકાદિ સમયે તો તીર્થંકરાદિના પુણ્યપ્રભાવથી આવે છે. અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે-ગંધના પુણ્યગણો નવ યોજન પછી દ્રાણુદ્રિયના વિષયભૂત થતા નથી તો એમ કેમ કહે છે કે ચારશે અથવા પાંચશે યોજન સુધી મનુષ્યલોકનો અશુભ ગંધ ઉંચે જાય છે તેથી દેવો આવતા નથી ? તેને ઉત્તર આપે છે કે-તાઈ કહેવું સત્ય છે; પરંતુ અહીંથી ઊર્ધ્વ ગંધના પુણ્યગણો તો જાય છે પણ તે નવ યોજનથી

આગળ ગયા સતા દ્રાણે દ્રિયના વિષયભૂત થતા નથી. અહીંથી જે ગન્ધપુદ્ગળો ઉપર જાય છે તે અપાન્તરાજે રહેલા અન્ય પુદ્ગળોને વાસિત કરે છે. તે વાસિત પુદ્ગળો ઉંચે જઈને વળી ત્યાં રહેલા પુદ્ગળોને વાસિત કરે છે. એમ નિરન્તર ઉપર જતા ગન્ધપુદ્ગળો બીજા પુદ્ગળોને વાસિત કરે છે. આ પ્રમાણે અન્યાન્ય વાસિત પુદ્ગળોમાં ચારશે-પાંચશે યોજન સુધી ગંધનો સંલવ છે. તેમાં પણ જ્યારે મનુષ્યક્ષેત્રમાં મનુષ્યો વધારે હોય છે ત્યારે મૃત કલેવરો મનુષ્ય ને તિર્યચોના ઘણા હોય છે ત્યારે પાંચશે યોજન સુધી ગંધનો સંલવ સમજવો અને અન્ય કાળે ચારશે યોજન સુધી સમજવો.

इति बृहत्संग्रहिण्यां देवाधिकारः





હવે દેવાધિકારની પરિસમાપ્તિ સૂચવવા અને નરકાધિકારની વક્તવ્યતા પ્રદર્શિત કરવા માટે કહે છે:—

एवं देवोगाहणभवणाऊ वन्निआ समासेणं ।

ठिइपुढवीओगाहण, नरएसु अओ परं वुच्छं ॥ २३२ ॥

ટીકાર્થ:—ઉક્ત પ્રકારવડે દેવોની અવગાહના, ભવન, આયુ-ઉપલક્ષણથી ઉપપાત ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ, ઉપપાત ઉદ્ધર્તના સંજ્યા, ગત્યાગતિ અને પ્રસંગથી વર્ણાદિ અનેક બાબતો કહી, હવે પછી નારકોની સ્થિતિ એટલે આયુષ્ય, રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીના નામો અને શરીરની અવગાહના કહેશું. ૨૩૨

યથા ઉદ્દેશ તથા નિર્દેશ, એ ન્યાયે પ્રથમ સ્થિતિ કહેવી જોઈએ, તે સ્થિતિ બે પ્રકારે છે. જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ. તેમાં પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે:—

सागरमेगं तिअ सत्त, दस य सत्तरस तह य बावीसा ।

तित्तीसं चेव ठिई, सत्तसु पुढवीसु उक्कोसा ॥ २३३ ॥

ટીકાર્થ:—સાત પૃથિવીમાં આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે—રત્નપ્રભા પૃથિવીમાં એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, શર્કરાપ્રભામાં ત્રણ સાગરોપમની, વાલુકાપ્રભામાં સાતની, પંકપ્રભામાં દશની, ધૂમપ્રભામાં સત્તરની, તમ:પ્રભામાં બાવીશની અને તમસ્તમ:પ્રભામાં તેત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિ છે. ૨૩૩

હવે સાત નરકપૃથિવીમાં જઘન્ય સ્થિતિ કહે છે:—

जा पढमाए जिट्ठा, सा बीआए कणिट्ठिआ भणिआ ।

तरतमजोगो एसो, दसवाससहस्स रयणाए ॥ २३४ ॥

ટીકાર્થ:—જે પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથિવીની એક સાગરોપમ પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથિવીમાં જઘન્ય જાણુવી. આ પ્રમાણે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો તરતમયોગ સર્વ પૃથિવીમાં જાણુવો. તે આ પ્રમાણે—જે બીજીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ત્રીજીની જઘન્ય, જે ત્રીજીની ઉત્કૃષ્ટ તે ચોથીની જઘન્ય, જે ચોથીની ઉત્કૃષ્ટ તે પાંચમીની જઘન્ય, જે પાંચમીની ઉત્કૃષ્ટ તે છઠ્ઠીની જઘન્ય અને જે છઠ્ઠીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે સાતમીની જઘન્ય જાણુવી અને રત્નપ્રભામાં દશ હજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ જાણુવી. બીજીમાં એક સાગરોપમની, ત્રીજીમાં ત્રણનો, ચોથીમાં સાતની, પાંચમીમાં દશની, છઠ્ઠીમાં સત્તરની અને સાતમીમાં બાવીશ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ જાણુવી. ૨૩૪

હવે દરેક નરકમાં પ્રસ્તટ કેટલા છે તે કહે છે—પહેલી રત્નપ્રભામાં ૧૩, શર્કરાપ્રભામાં ૧૧, વાલુકાપ્રભામાં ૯, પંકપ્રભામાં ૭, ધૂમપ્રભામાં ૫, તમઃપ્રભામાં ૩ અને તમસ્તમઃપ્રભામાં ૧ એમ કુલ ૪૯ પ્રતર છે. એક સ્થાને કહ્યું છે કે—“નરકપટલાન્યધોઽધો દ્વાભ્યાં દ્વાભ્યાં હીનાનિ—નરકના પ્રસ્તટો નીચે નીચેની નરકમાં બે બે ઓછા ઓછા છે.”

હવે પ્રતિપ્રસ્તટે જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહેવાને ઈચ્છતા પ્રથમ રત્નપ્રભા માટે કહે છે:—

દસ નડૈં ય સહસ્તા, પઢમે પયરમ્મિ ઠિર્ઈ જહન્નિયરા ।
 સા સયગુણિઆ વિઙ્ણ, તઙ્ગયમ્મિ પુણો ઇમા હોઙ્ણ ॥૨૩૫॥
 નડૈં લક્ક જહન્ના, ઉક્કોસા પુવ્વકોઢિ નિહિટ્ઠા ।
 આઙ્ણ પુવ્વકોઢી, દસભાગો સાયરસ્સિયરા ॥ ૨૩૬ ॥
 દસભાગો પંચમણ, દો દસભાગા ય હોઙ્ણ ઉક્કોસા ।
 ણ્ણુત્તરવુટ્ઠીણ, દસેવ ભાગા ભવે જાવ ॥ ૨૩૭ ॥

ટીકાર્થ—રત્નપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટમાં દશ હજાર વર્ષની જઘન્ય સ્થિતિ છે અને ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦૦૦ વર્ષની છે. આ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટને સોગુણી કરીએ તેટલી બીજા પ્રસ્તટની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણુવી. એટલે જઘન્ય દશ લાખ વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટ નેતું લાખ વર્ષની જાણુવી. ત્રીજા પ્રસ્તટમાં ૯૦ લાખ વર્ષની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કોડપૂર્વની જાણુવી. આ પ્રમાણે તીર્થંકર ગણધરોએ કહેલ છે.

હવે ચોથા પ્રસ્તટમાં જઘન્ય કોડ પૂર્વની અને ઉત્કૃષ્ટ સાગરોપમના દશ ભાગ કરીએ તેવા એક ભાગની જાણવી. એની પછી દરેક પ્રસ્તટે એકેક ભાગ વધારતા જવું એટલે તેરમે પ્રસ્તટે એક સાગરોપમની પૂર્ણ સ્થિતિ થાય. તે આ પ્રમાણે—પાંચમે પ્રસ્તટે જઘન્ય એક ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ બે ભાગ. છઠ્ઠે પ્રસ્તટે જઘન્ય બે ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ ભાગ. સાતમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૩ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૪ ભાગ. આઠમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૪ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ પાંચ ભાગ. નવમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૫ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૬ ભાગ. દશમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૬ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૭ ભાગ. અગ્યારમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૭ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૮ ભાગ, બારમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૮ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ ૯ ભાગ, તેરમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૯ ભાગ, ઉત્કૃષ્ટ પૂરું સાગરોપમ. ૨૩૫-૬-૭

રત્નપ્રભાના નારકોના આયુ સંબંધી યંત્ર. (૧૫)

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩
જઘન્ય	૧૦૦૦૦	૧૦ ભાગ	૯૦ ભાગ	કોડ પૂર્વ	$\frac{૧}{૧૦}$	$\frac{૨}{૧૦}$	$\frac{૩}{૧૦}$	$\frac{૪}{૧૦}$	$\frac{૫}{૧૦}$	$\frac{૬}{૧૦}$	$\frac{૭}{૧૦}$	$\frac{૮}{૧૦}$	$\frac{૯}{૧૦}$
ઉત્કૃષ્ટ	૯૦૦૦૦	૯૦ ભાગ	કોડ પૂર્વ	$\frac{૧}{૧૦}$ સાગરોપમ	$\frac{૨}{૧૦}$	$\frac{૩}{૧૦}$	$\frac{૪}{૧૦}$	$\frac{૫}{૧૦}$	$\frac{૬}{૧૦}$	$\frac{૭}{૧૦}$	$\frac{૮}{૧૦}$	$\frac{૯}{૧૦}$	એક સાગરોપમ

ઉપર પ્રમાણે પહેલી નરક પૃથ્વીમાં દરેક પ્રસ્તટની જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી. હવે શેષ નરક પૃથ્વીમાં પ્રત્યેક પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવાનું કરણ કહે છે:—

ઉવરિલિઙ્ઠિઙ્ઠિવિસેસો, સગપયરવિભાગ इत्थ संगुणिओ ।

उवरिमलिङ्गिङ्गिसहिओ, इच्छियपयरम्मि उक्कोसा ॥૨૩૮॥

અર્થ:—ઉપરલી પૃથ્વીની સ્થિતિને વિવક્ષિત પૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી વિશ્લેષ કરવો—આદળાકી કરવી. એમ કરતાં જે આવે તેને પોતાના પ્રતરોવડે ભાંગવા, ભાંગાકાર કરતાં જે આવે તેને ઇષ્ટ પ્રતરની સંખ્યાવડે ગુણવા અને તેમાં ઉપરલી પૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેળવવી એટલે ઇચ્છિત પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. ૨૩૮

ટીકાર્થ:—આ હકીકતને ટીકાકાર સ્પષ્ટ કરે છે. બીજી શર્કરાપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની છે તેમાંથી રત્નપ્રભાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એક સાગરોપમની છે, તે બાદ કરતાં બે સાગરોપમ આવે. તેને બીજી નરકના ૧૧ ભાગવડે ભાંગતા અગ્યારીઆ બે ભાગ $\frac{૨}{૧૧}$ આવે તેને ઉપરલી સ્થિતિના એક

સાગરોપમ સહિત કરતાં પહેલે પ્રસ્તટે એક સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$ આવે કારણ કે એકે ગુણતાં તે જ અંક આવે. બીજે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ જાણવા માટે અગ્યારને બેવડે ગુણતાં ૪ લાગ આવે તેને પ્રથમ સ્થિતિ સહિત કરતાં બીજે પ્રસ્તટે ૧ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$ આવે, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૧ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, ચોથે પ્રસ્તટે ૧ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, પાંચમે પ્રસ્તટે ૧ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે બાર લાગ આવે તેનું ૧ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$ પ્રથમ સ્થિતિમાં ભેળવતાં ૨ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, સાતમે પ્રસ્તટે ૨ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, આઠમે પ્રસ્તટે ૨ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, નવમે પ્રસ્તટે ૨ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, દશમે પ્રસ્તટે ૨ સાગરોપમ ને $\frac{૧}{૧૬}$, અગ્યારમે પ્રસ્તટે પૂરા ત્રણ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. આ બધા પ્રસ્તટમાં જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી તે તેની પછીના પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. પ્રથમ પ્રસ્તટે એક સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી.

શર્કરાપ્રભાની પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવાનું યંત્ર. (૧૬)

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧
જઘન્ય	૧ સા.	$\frac{૧૨૧}{૧૬}$	$\frac{૧૪૪}{૧૬}$	$\frac{૧૬૯}{૧૬}$	$\frac{૧૯૬}{૧૬}$	$\frac{૨૨૫}{૧૬}$	$\frac{૨૫૬}{૧૬}$	$\frac{૨૮૯}{૧૬}$	$\frac{૩૨૪}{૧૬}$	$\frac{૩૬૧}{૧૬}$	$\frac{૪૦૦}{૧૬}$
ઉત્કૃષ્ટ	$\frac{૧૨૧}{૧૬}$	$\frac{૧૪૪}{૧૬}$	$\frac{૧૬૯}{૧૬}$	$\frac{૧૯૬}{૧૬}$	$\frac{૨૨૫}{૧૬}$	$\frac{૨૫૬}{૧૬}$	$\frac{૨૮૯}{૧૬}$	$\frac{૩૨૪}{૧૬}$	$\frac{૩૬૧}{૧૬}$	$\frac{૪૦૦}{૧૬}$	૩ સા.

હવે ત્રીજી વાલુકાપ્રભાની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ માટે કહે છે:—

વાલુકાપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાત સાગરોપમની છે. તેમાંથી શર્કરાપ્રભાની ૩ સાગરોપમની સ્થિતિ બાદ કરતાં ૪ વધે, તેને વાલુકાપ્રભાના ૬ પ્રસ્તટવડે લાગ દેતા $\frac{૪}{૬}$ આવે, તેને પ્રથમની શર્કરાપ્રભાની ૩ સાગરોપમની સ્થિતિ સહિત કરતાં વાલુકાપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. ત્યારપછી પ્રત્યેક પ્રસ્તટે $\frac{૪}{૬}$ વધારતાં જવું, જેથી છેલ્લા નવમા પ્રસ્તટે ૭ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય. પૂર્વ પૂર્વ પ્રસ્તટની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્તર ઉત્તર પ્રસ્તટની જઘન્ય સ્થિતિ જાણવી. તે દરેક પ્રસ્તટ માટે આ પ્રમાણે—વાલુકાપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૩ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, બીજે પ્રસ્તટે જઘન્ય $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, ત્રીજે પ્રસ્તટે જઘન્ય $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, ચોથે પ્રસ્તટે જઘન્ય $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, પાંચમે પ્રસ્તટે જઘન્ય $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે જઘન્ય $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની, સાતમે પ્રસ્તટે જઘન્ય $\frac{૪}{૬}$ સાગરોપમની,

ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમની, આઠમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૬૬ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ ૬૬ સાગરોપમની, નવમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૬૬ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ ૭ સાગરોપમની સંપૂર્ણ સ્થિતિ જાણવી.

ત્રીજી વાલુકાપ્રભાનું સ્થિતિ સંબંધી યંત્ર. (૧૭)

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
જઘન્ય	૩ સા.	૩૪	૩૬	૪૩	૪૭	૫૨	૫૬	૬૬	૬૫
ઉત્કૃષ્ટ	૩૪	૨૬	૪૩	૪૬	૫૨	૫૬	૬૬	૬૫	૭ સા.

હવે ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વી માટે કહે છે—

પંકપ્રભાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દશ સાગરોપમની છે તેમાંથી વાલુકાપ્રભાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના ૭ સાગરોપમ બાદ કરતાં ત્રણ સાગરોપમ વધે, તેને પંકપ્રભાના ૭ પ્રતરવડે ભાગ આપતાં ૩ આવે. તેને પ્રથમની સાત સાગરોપમની સ્થિતિ યુક્ત કરતાં પ્રથમ પ્રસ્તટે ૭૩ ની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રસ્તટે ત્રણ ત્રણ ભાગ વધારવા. ચાવત્ સાતમે પ્રસ્તટે દશ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. પ્રથમ પ્રથમ પ્રસ્તટની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તે ઉત્તર ઉત્તર પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી. એ પ્રમાણે સાતે પ્રસ્તટની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહે છે.

પંકપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે ૭ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિ અને ૭૩ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જાણવી. બીજે પ્રસ્તટે ૩૩ સાં ની જઘન્ય સ્થિતિ ને ૭૬ ની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ત્રીજે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૭૬ સાંની અને ઉત્કૃષ્ટ ૮૩ સાંની, ચોથે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૮૩ સાંની અને ઉત્કૃષ્ટ ૮૫ સાંની, પાંચમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૮૫ સાંની ને ઉત્કૃષ્ટ ૮૬ સાંની, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૮૬ સાંની ને ઉત્કૃષ્ટ ૮૪ સાંની, સાતમે પ્રસ્તટે જઘન્ય ૮૪ ની અને ઉત્કૃષ્ટ દશ સાગરોપમની સંપૂર્ણ જાણવી.

પંકપ્રભાનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સંબંધી યંત્ર. (૧૮)

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
જઘન્ય	૭ સા.	૭૩	૭૬	૮૩	૮૫	૮૬	૮૪
ઉત્કૃષ્ટ	૭૩	૭૬	૮૩	૮૫	૮૬	૮૪	૧૦ સા.

હવે પાંચમી ધૂમપ્રભાની સ્થિતિ માટે કહે છે—

પાંચમી ધૂમપ્રભાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમની છે. તેમાંથી પંક. પ્રભાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમની છે તે બાદ કરતાં સાત રહે, તેને ધૂમ-પ્રભાના પાંચ પ્રતરવડે ભાંગતાં એક સાગરોપમ ને રૂં આવે, તેને પંકપ્રભાની સ્થિતિયુક્ત કરતાં ૧૧રૂં સાગરોપમ થાય, તેટલી પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણવી. એ પ્રમાણે દરેક પ્રસ્તટે ૧રૂં વધારતાં જવું, જેથી પાંચમે પ્રસ્તટે ૧૭ સાગરો-પમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થાય. પાંચમી પૃથ્વીની જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે—પ્રથમ પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૦ સાગરોપમની, ઉત્કૃષ્ટ ૧૧રૂં સાંની, બીજે પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૧રૂં સાંની, ઉત્કૃષ્ટ ૧૨રૂં સાંની, ત્રીજે પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૨રૂં સાંની, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૪રૂં સાંની, ચોથે પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૪રૂં સાંની, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૫રૂં સાંની, પાંચમે પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૧૫રૂં સાંની, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમ પૂર્ણની બાણવી. પૂર્વપૂર્વની ઉત્કૃષ્ટ તે ઉત્તર ઉત્તર પ્રસ્તટમાં જઘન્ય સમજવી.

હવે છઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વી માટે કહે છે—

છઠી પૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમની છે. તેમાંથી પાંચમી પૃથ્વીની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સાગરોપમની છે તે બાદ કરતાં ૫ સાગરોપમ રહે, તેને એ પૃથ્વીના ૩ પ્રસ્તટવડે ભાંગતાં ૧રૂં આવે તેને ધૂમપ્રભાની ૧૭ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તે સહિત કરતાં પ્રથમ પ્રસ્તટે ૧૮રૂં સાંની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે, બીજે પ્રસ્તટે ૧રૂં ઉમેરતાં ૨૦રૂં સાંની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે, ત્રીજે પ્રસ્તટે તેમાં ૧રૂં ઉમેરતાં ૨૨ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવે. આમાં પૂર્વ પૂર્વની ઉત્કૃષ્ટ તે ઉત્તર ઉત્તરની જઘન્ય સ્થિતિ સમજવી. પહેલે પ્રસ્તટે જઘન્ય સ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમની સમજવી.

સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વીમાં જઘન્ય સ્થિતિ ૨૨ સાગરોપમની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૩ સાગરોપમની સમજવી. ત્યાં એક જ પ્રસ્તટ છે.

પાંચમી, છઠી, સાતમી પૃથ્વીના આયુ સંબંધી યંત્ર. (૧૯)

પાંચમી પૃથ્વીનું યંત્ર.						છઠી પૃથ્વીનું યંત્ર			સાતમી
પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૧	૨	૩	૧
જઘન્ય	૧૦સા.	૧૧રૂં	૧૨રૂં	૧૪રૂં	૧૫રૂં	૧૭સા.	૧૮રૂં	૨૦રૂં	૨૨સા.
ઉત્કૃષ્ટ	૧૧રૂં	૧૨રૂં	૧૪રૂં	૧૫રૂં	૧૭સા.	૧૮રૂં	૨૦રૂં	૨૨સા.	૩૩સા.

હવે નરક સંખંધી વેદનાની હકીકત કહે છે:—

સાતે નરકમાં જે નારકી જીવોની જેટલી સ્થિતિ હોય તેટલો કાળ નિરંતર અનુબદ્ધ એવી દુઃખ વેદનાને તેઓ અનુભવે છે. આંખ મીંચીને ઉઘાડીએ તેટલો વખત પણ સુખ નથી. શ્રી જીવાલિગમ સૂત્રમાં આ જ પ્રમાણે કહેલ છે. હવે એ દુઃખવેદના નરકમાં ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ ક્ષેત્રના પ્રભાવથી થયેલી, ૨ પરસ્પર ઉદ્દીરેલી અને ૩ સંકિલ્પ અધ્યવસાયવાળા પરમાધામી દેવોએ ઉદ્દીરેલી. ક્ષેત્ર-સ્વભાવથી થયેલી વેદના નીચે નીચે અશુભ, અશુભતર, અશુભતમ હોય છે.

તેમાં પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉજ્જી વેદના અતિ તીવ્ર છે. તેનું સ્વરૂપ પ્રવચનવેદી પુરૂષોએ આ પ્રમાણે પ્રદર્શિત કરેલ છે—જેમ કોઈ પુરૂષને ગ્રીષ્મ-ઋતુના ચરમ કાળે, પિત્તવ્યાધિના પ્રકોપવાળાને, ચોતરફથી પ્રદીપ્ત અગ્નિવડે પરવરેલાને, વાદળા વિનાના આકાશ વખતે, મધ્યાન્હે, માથે છત્ર વિનાનાને જેવું ઉજ્જીવેદના રૂપ દુઃખ થાય તેથી અનંતગણું રત્નપ્રભા નરકમાં ઉજ્જીવેદના સંખંધી દુઃખ છે. જે કદી તેવી સ્થિતિવાળા નારકીને ત્યાંથી ઉપાડીને સારી રીતે ભરેલા ખેરના પ્રદીપ્ત અંગારા ઉપર મૂકીએ તો તે સારી રીતે ઠંડા ને મૃદુ પવનવાળી શીતળ છાયાને પામેલાની જેમ અનુપમ સુખને વેદે અને નિદ્રાવશ થાય. રત્નપ્રભા કરતાં શર્કરાપ્રભામાં ઉજ્જીવેદના તીવ્રતર છે. તે કરતાં વાલુકાપ્રભામાં તીવ્રતમ છે. ચોથી પંકપ્રભા નરકમાં ઘણા ઉપરના નરકાવાસામાં ઉજ્જીવેદના છે અને થોડા નીચેના નરકાવાસામાં શીતવેદના છે. તે શીતવેદનાનું સ્વરૂપ પ્રવચન-વેદી પુરૂષોએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

પોષ અથવા માહ મહીનામાં રાત્રે તુષારવડે લેપાયેલા શરીરવાળાને અને હૃદય, હાથ, પગ, દાંત ને હોઠ જેના કંપી રહ્યા છે એવાને, પ્રતિસમય પ્રવૃદ્ધમાન શીત પવન સતે, અગ્નિ વિગેરેના આશ્રય વિનાનાને તેમજ વસ્ત્ર રહિતને જે શીતવેદનાથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ થાય તે કરતાં અનંતગણું શીત-વેદનાવાળા નરકાવાસામાં નારકી જીવોને શીતવેદનાજન્ય દુઃખ છે. હવે સંભાવના કહે છે કે—કદિ કોઈ તે નારકી જીવને શીતવેદનાવાળા નરકાવાસા-માંથી ઉપાડીને માઘ મહીનાની રાત્રીએ આકાશમાંથી તુષાર વરસતો હોય તેવે વખતે સર્વ શરીર જ્યાં કંપી રહેલ હોય તેવા સ્થાનમાં લાવીને મૂકે તો તે અનુપમ સુખને વેદે અને નિદ્રાવશ થાય.

પાંચમી ધૂમપ્રભા નરકમાં ઘણા નરકાવાસામાં શીતવેદના છે, થોડામાં જ ઉજ્જી વેદના છે. એ બંને વેદના ચોથી પૃથ્વી કરતાં અનંતગુણી છે, છઠી

તમઃપ્રભામાં કેવળ શીત વેદના જ છે; પરંતુ તે પાંચમી પૃથ્વીની અપેક્ષાએ અતિતીવ્રતર છે. તે કરતાં પણ સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વીમાં શીત વેદના છે તે અતિતીવ્રતમ છે.

ત્યાં જે પુદ્ગલોનું બંધન, ગતિ, સંસ્થાન, ભેદ, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અશુદ્ધિયુ ને શબ્દરૂપ દશ પ્રકારનું પરિણામ છે તે પણ નરકમાં ક્ષેત્રસ્વભાવથી જ અતિ પીડાજનક છે. તે આ પ્રમાણે—જે જે પુદ્ગલો પ્રતિક્ષણે આહારની સાથે બંધલક્ષણ બંધનપરિણામને પામે છે તે મહાગ્નિ વિગેરેના સંબંધથી પણ અધિક વેદના આપે છે. જે ઉંટ વિગેરેની જેવું ગતિપરિણામ છે તે પણ તમ્ભોહાદિ ઉપર પગ મૂકવાથી થાય તે કરતાં અધિકતર પીડા આપે છે. સંસ્થાનપરિણામ પણ અત્યંત જઘન્ય હુંડરૂપ છે. તે પોતાને પણ દેખતાં મહાઉદ્વેગજનક છે. નારકીનું સંસ્થાન જેની પાંખો છેદી નાખી છે એવા અંડજ પક્ષીની જેવું પૂર્વાચાર્યો કહે છે. ભેદ એટલે કુંભી વિગેરેમાંથી નારકીના શરીરોના પુદ્ગલોનું જે વિચટન કરવું તે શસ્ત્રોવડે ખેંચવા કરતાં પણ અતિ પીડાકારી છે. વર્ણપરિણામ પરમ નિકૃષ્ટ અને ભયંકર છે. તે આ પ્રમાણે—નરકાવાસા દ્વાર વિનાના, સર્વ દિશા અને વિદિશા તથા ઊર્ધ્વ ને અર્ધા ઉપમાતીત ભયાનક, અદૃષ્ટ પર્યંત એવા તમવડે નિત્ય અંધકારવાળા, શ્લેષ્મ, મૂત્ર, પુરિષ, શ્રોત, મળ, રૂધિર, વસા, મેદ અને પડ વિગેરેથી અનુલિપ્ત ભૂતળ-પ્રદેશવાળા અને સ્મશાનની જેમ પૂતિ, માંસ, કેશ, અસ્થિ, ચર્મ, દંત, તેમ જ નખવડે આસ્તીર્ણુ ભૂમિવાળા છે. (એટલા ઉપરથી તેના વર્ણનું નિકૃષ્ટપણું સમજી લેવું.) ગન્ધપરિણામ શયાળ, માર્જાર, નકુળ, સર્પ, ઉંદર, હસ્તી, અશ્વ, ગાય અને મનુષ્યોના જીવ રહિત કલેવરો કે જે કોહી ગયેલા હોય તેના ગંધથી પણ અધિક અશુભતર છે. રસપરિણામ ઘોષાતકીના રસ કરતાં પણ અતિ કટુક છે. સ્પર્શપરિણામ પણ વીંછી અને કૌચાના સ્પર્શ કરતાં પણ અત્યંત દુઃખાવહ હોય છે. અશુદ્ધિયુપરિણામ અતિ તીવ્ર એવા અનેક દુઃખના આશ્રયભૂત હોય છે. શબ્દપરિણામ પણ તેને અત્યંત અશુભ હોય છે, કારણ કે તેઓ સદૈવ પીડાવડે આકાંત મનવાળા હોવાથી કરૂણા ઉપજે તેવા આર્તસ્વરવડે વિલાપ કરતા અને આરડતા હોય છે. ક્ષુધા ને તૃષ્ણા પણ નારકી જીવોને અતિ કષ્ટકારી હોય છે. કોઈ પ્રકારે શાંત થતી જ નથી. નારકો વારંવાર નખાતા સૂકા કાષ્ઠવડે પ્રજ્વલિત રહેતા અગ્નિની જેમ અતિ તીક્ષ્ણ ને વિસ્તૃત ક્ષુધાગ્નિવડે સદા દહ્યમાન શરીરવાળા હોય છે. તેની ક્ષુધા એવી

તીવ્ર હોય છે કે-આખા જગતવર્તી ઘૃતાદિ પુણ્યલોભો તે આહાર કરે તો પણ તૃપ્તિ પામે નહીં. તૃષાવડે પણ તીવ્ર જળપાનની ઉત્કંઠાથી સદૈવ સૂકાઈ ગયેલ કંઠ, ઓષ્ઠ, તાળુ અને જીભવાળા રહે છે. તેઓ કદી સર્વ સમુદ્રોનું પાણી પી જાય તો પણ તેમની તૃષા શાંત થાય તેવી નથી; પરંતુ ખાનપાનવડે ક્ષુધા ને તૃષા ઉલટી અધિક અધિકતર વૃદ્ધિ પામે છે. જે નારકી જીવોને અવધિજ્ઞાન અથવા વિભંગજ્ઞાન છે તે પણ તેમને દુઃખનું કારણ છે, કેમકે તેઓ દૂરથી ઊર્ધ્વ, અધો કે તિર્યગ્થી આવતા નિરંતર દુઃખના હેતુઓને જીએ છે અને તેને દેખીને લયથી કંપાયમાન થયા સતા રહે છે. આ બધી દશે પ્રકારની ક્ષેત્રસ્વભાવની વેદના જાણવી.

હવે પરસ્પર ઉદ્દીરિત વેદનાનું સ્વરૂપ કહે છે-નારકી બે પ્રકારના છે. સમ્યગ્દષ્ટિ ને મિથ્યાદષ્ટિ. તેમાં જે મિથ્યાદષ્ટિઓ છે તે મિથ્યાજ્ઞાનથી અવલિપ્ત ચિત્તવાળા હોઈને પરમાર્થને નહીં જાણતા સતા પરસ્પર દુઃખોને ઉદ્દીરે છે. અને સમ્યગ્દષ્ટિ છે તો વિચારે છે કે-અમે પરભવમાં પ્રાણીહિંસાદિ રૂપ અનેક પાપો કરેલાં છે તેથી અહીં પરમ દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પડેલા છીએ. આમ વિચારીને પર ઉદ્દીરિત વેદનાને-દુઃખોને સમ્યગ્ પ્રકારે સહન કરે છે. પોતે પાપના ફળરૂપ વિપાકને અનુભવતા હોવાથી બીજાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરતા નથી. આ કારણથી તે મિથ્યાદષ્ટિઓ કરતાં અધિકતર દુઃખવાળા હોય છે. એમ શાસ્ત્રમાં કહેલ છે. તેઓ અત્યંત માનસિક દુઃખોને અનુભવે છે. જે મિથ્યાદષ્ટિઓ છે તે પરસ્પરને દુઃખ ઉદ્દીરે છે તે પણ જેમ આ દુનિયામાં આમાન્તરથી આવતા શ્વાનને જોઈને તે આમનો શ્વાન અત્યંત ક્રોધાયમાન થાય છે અને પરસ્પર પ્રહારો કરે છે તેમ તે નારકી જીવો પણ વિભંગજ્ઞાનના બળથી દૂરથી જ એક-બીજાને જોઈને તીવ્ર અનુશયથી મહાક્રોધાવિષ્ટ થાય છે. પછી ક્રોધરૂપ અગ્નિથી ઉદ્દીપિત મનવાળા થઈને દુઃખરૂપ સમુદ્રમાં પડ્યા સતા વિચાર્યા વિના શ્વાનની જેમ વૈકિય સમુદ્ઘાતવડે મહા લયાનક રૂપ વિકુર્વીને પોતપોતાના નરકાવાસમાં ક્ષેત્રાનુભાવજનિત પૃથ્વીપરિણામરૂપ ને લોહમય શૂલ, શિલા, મુદ્ગર, ભાલા, તોમર, અસિપટ્ટ, ખડ્ગ, ચઘ્રિ, પરશુ વિગેરે વૈકિય શસ્ત્રો ગ્રહણ કરીને તેનાવડે તેમ જ હાથ-પગ ને દાંતવડે પરસ્પર પ્રહારો કરે છે. તેવા પરસ્પરના અભિઘાતથી વિકૃત અંગવાળા થઈને કસાઈખાનામાં રહેલા પાડા વિગેરેની જેમ ગાઢ વેદનાવડે નિઃશ્વાસ લેતા સતા રૂધિરના કાદવમાં આળોટે છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર ઉદ્દીરિત દુઃખ વેદના જાણવી.

હવે સંકિલ્પ અધ્યવસાયવાળા પરમાધાર્મિક દેવો ઉદ્ધરિત વેદનાનું સ્વરૂપ કહે છે—તે પરમાધાર્મિકો પંદર પ્રકારના છે. ૧ અમ્મ, ૨ અમ્મરીષ, ૩ શ્યામ, ૪ શબલ, ૫ રૂદ્ર, ૬ ઉપરૂદ્ર, ૭ કાળ, ૮ મહાકાળ, ૯ અસિ, ૧૦ ધનુ, ૧૧ કુમ્ભી, ૧૨ વાલુકા, ૧૩ વૈતરણી, ૧૪ ખરસ્વર અને ૧૫ મહાઘોષ. એ દેવો અનેક પ્રકારની વેદનાઓ ઉદ્ધરીને નારકીને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. તે આ પ્રમાણે—કોઈ વખત તપાવેલા લોઢાનાં રસનું પાન કરાવે છે. કદાચિત્ તપાવેલાં લોઢાના સ્તંભનું આલિંગન કરાવે છે. કોઈ વખત કૂટશાદ્ધમલિ વૃક્ષ પર ચડાવે છે. કોઈ વખત લોઢાના ઘણવડે પ્રહાર કરે છે. કોઈ વખત વાંસલા ને છરીવડે છેદીને તેના પર ક્ષારવાળું તપાવેલું તેલ સીંચે છે. કોઈ વખત લોઢાના ભાલા પર પરાવે છે. કોઈ વખત અગ્નિની ભઠ્ઠીમાં ભુંજે છે. તલની જેમ ઘાણીમાં પીલે છે. કરવતવડે છેદે છે. સિંહ, વાઘ, દીપડા, શિયાળ, ગીધપક્ષી, કંકપક્ષી, ઘુવડ અને શ્યેન વિગેરે પશુ-પક્ષી વિકુર્વાને તેનાવડે અનેક પ્રકારની કદર્થનાઓ કરાવે છે. તપાવેલી રેતીમાં ચલાવે છે. અસિપત્રવનમાં પ્રવેશ કરાવે છે. વૈતરણી નદીમાં ઉતારે છે. પરસ્પર યુદ્ધ કરાવે છે. વળી તેઓ કુમ્ભીમાં પણ તેમને પચાવે છે, તેમાં પચતા સતા અસહ્ય વેદના ચવાથી નૈરયિકો પાંચશેં યોજન સુધી ઉંચા ઉછળે છે. ત્યાંથી પડતાં વચ્ચે દ્રોણ, કાક વિગેરે પક્ષીઓની વજ્ર સરખી કઠોર ચંચુવડે ત્રોડાતા સતા કાંઈક શેષ ભાગ ભૂમિ પર પડે છે અને ત્યાં પડતાં જ વિકુર્વેલા વ્યાઘ્રાદિ પશુઓવડે ખવાય-ચવાય છે. શ્રી સૂત્રકૃતાંગની ચૂર્ણિમાં આ જ ભાવાર્થ કહેલો છે.

આવી પીડા તે પરમાધાર્મી દેવો તેઓને શા માટે કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—પાછલા ભવમાં તેઓ કૂરકર્મી, સંકિલ્પ અધ્યવસાયવાળા, પાપકાર્યમાં જ આનંદ માનનારા હોઈને પંચાગ્નિરૂપ મિથ્યા કષ્ટવાળા તપને કરીને રૌદ્રી આસુરી ગતિને પામીને ત્યાં તેમનો તેવો જ આચાર હોવાથી તેઓ તેવા પ્રકારની વેદનાઓ ઉદ્ધરે છે. જેમ અહીં મનુષ્યલોકમાં સાપ, કુકડા, વર્તક, લાવક વિગેરે પક્ષીઓ અને સુષ્ટિમદ્ધોને યુદ્ધ કરતા સતા પરસ્પરને પ્રહાર કરતા જોઈને રાગ-દ્રેષથી પરાભવ પામેલા પાપાનુબંધી પુણ્યવાળા મનુષ્યોને બહુ આનંદ થાય છે તેમ તે પરમાધાર્મિકોને પણ નારકી જીવોને એક બીજા પર પડતા ને પ્રહાર કરતા જોઈને પરમ પ્રીતિ ઉપજે છે અને તેવા પ્રમોદના વશથી તેઓ અદૃહાસ કરે છે, વસ્ત્ર ઉડાડે છે, પૃથ્વી પર હાથ પછાડે છે, એવી પ્રીતિ તેમને સારા નાટકાદિ જોવામાં પણ ઉપજતી નથી કે જેવી નારકી જીવોને કદર્થતા ઉત્પન્ન કરતાં તેમને થાય છે. તથાપ્રકારના કમોદયના વશથી કદર્થમાન નારક

જીવોને અસાધારણ દુઃખ અનુભવતા સતા ઇચ્છતાં પણ તેમને મરણ અકાળે એટલે આયુષ્ય પૂર્ણ થયા સિવાય પ્રાપ્ત થતું નથી; કેમકે તેમને તથાગ્નિ આયુકર્મ વિપાકોદયે વર્તે છે.

ત્રણ પ્રકારની વેદનાઓ પૈકી હોત્રસ્વભાવની વેદના સાતે નરકમાં હોય છે. પરસ્પરોદીરિત વેદના છ નરક સુધી હોય છે અને પરમાધામીકૃત વેદના ત્રણ નરક સુધી હોય છે. અહીં પરસ્પર ઉદીરિત વેદના છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી કહી છે તે વિચિત્ર પ્રકારના અસિ, કુન્તાદિ વિકુર્વેલા શસ્ત્રોના અભિઘાતરૂપ સમજવી. જ્યાં સાતમી નરક પૃથ્વી સુધી કહી છે ત્યાં લોહિત કુન્થુના અનેક રૂપો વિકુર્વીને તેનાવડે પરસ્પર ઉદીરિત સમજવી. તેઓ તેવા કુન્થુઓવડે પરસ્પરને દુઃખ ઉપજાવે છે. શ્રી જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-છઠ્ઠી ને સાતમી નરક પૃથ્વીમાં નારકીઓ વજ્રમય તુંડ (મુખ) વાળા લાલ વર્ણના કુન્થુઓ અને ગોમયક્રીડાઓ વિકુર્વીને એકબીજાના શરીરને તેનાવડે કોતરાવતા કોતરાવતા અને શેરડીના કૃમીની જેમ શરીરને ચાળણી જેવું કરતા તેમ જ શરીરની અંદર પ્રવેશ કરતા પ્રવેશ કરતા ગાઢ વેદનાને ઉદીરે છે. ૨૩૮

હવે નરક પૃથિવીના નામ અને ગોત્ર પ્રતિપાદન કરે છે:—

**ઘમ્મા વંસા સેલા, અંજણ રિટ્ઠા મઘા ય માઘવર્ઘ ।
પુઢવીણં નામાઈં, રયણાઈં હુંતિ ગોત્તાઈં ॥ ૨૩૯ ॥**

ટીકાર્થ:—અહીં જે નિરન્વય^૧ અભિધાન તે નામ કહીએ અને રસાન્વય હોય તે ગોત્ર કહીએ. તે સાતે પૃથ્વીના નામ આ પ્રમાણે—પહેલી ઘર્મા ૧, બીજી વંશા ૨, ત્રીજી શૈલા ૩, ચોથી અંજના ૪, પાંચમી રિટ્ઠા ૫, છઠ્ઠી મઘા ૬ ને સાતમી માઘવતી ૭. આ શિવાય રત્નપ્રભાદિ સાન્વય નામો છે તે ગોત્ર કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે—રત્ન એટલે વજ્રાદિ અને પ્રભા શબ્દ અહીં બધે ઠેકાણે રૂપવાચી સમજવો. રત્ન છે પ્રભા એટલે રૂપ-સ્વભાવ જેનો તે રત્નપ્રભા. રત્નસ્વભાવા, રત્નમયી, રત્નબહુલા જાણવી. શર્કરાપ્રભાદિ નામોના અર્થ પણ આ પ્રમાણે સમજવા. ૨૩૯

હવે ઘર્માદિ પૃથ્વીના પ્રતિષ્ઠાન વિધિ અને સંસ્થાન વિધિ કહે છે:—

ઉદહીઘણતણુવાયા, આગાસપદ્મિયા ઉ સઠ્ઠાઓ ।

ઘમ્માઈ પુઢવીઓ, છત્તાઈછત્તસંઠાણા ॥ ૨૪૦ ॥

અર્થ:—ઘર્માદિ સર્વે પૃથ્વીઓ ઘનોદ્દાધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને આકાશપ્રતિષ્ઠિત છે અને છત્રાતિછત્ર સંસ્થાનવાળી છે. ૨૪૦

ટીકાર્થ:—સર્વે ઘર્માદિ પૃથ્વીઓ ઘનોદ્દાધિ, ઘનવાત, તનુવાત ને આકાશ-પ્રતિષ્ઠિત એટલે અનુક્રમે તેની ઉપર રહેલી છે. ગાથામાં ઘન શબ્દ છે તે ઉદ્દાધિ ને વાત બંને સાથે જોડવાનો છે. તે પૃથ્વીઓ જે રીતે રહેલી છે તે બતાવે છે—પ્રથમ ઘર્માપૃથ્વી અનંતર ઘનોદ્દાધિ ઉપર રહેલી છે. ઘનોદ્દાધિ ઘનવાત ઉપર રહેલ છે. ઘનવાત તનુવાત ઉપર રહેલ છે. તનુવાત આકાશ ઉપર રહેલ છે. આકાશ સ્વપ્રતિષ્ઠિત છે. તેમાં ઘનોદ્દાધિ કઠિન-ઠરી ગયેલા ઉદ્દકરૂપ છે. તે તેવા પ્રકારનો તેનો સ્વભાવ જ હોવાથી પરિસ્પંદન-હલવું ચલવું કરતો નથી, તેમ તેના પર રહેલી પૃથ્વી તેમાં ખૂડતી પણ નથી. ઘનવાત ઘન એટલે અપરિસ્પંદ વાયુરૂપ છે, તે તથારૂપ-તથાવિધ અનાદિ પારિણામિક સ્વભાવવાળો છે. તનુવાત ને આકાશ તો સુપ્રતીત છે.

આ જ પ્રમાણે વંશાદિ પૃથ્વી પણ પ્રત્યેકે ચાર ચાર વસ્તુ ઉપર રહેલ છે એમ સમજવું. તે સાતે પૃથ્વીનું સમુદાયે સંસ્થાન છત્રાતિછત્ર જેવું છે. એક છત્રને અતિક્રમીને બીજું છત્ર હોય તે છત્રાતિછત્ર કહેવાય, તેવું છે સંસ્થાન જેનું તે છત્રાતિછત્ર સંસ્થાનવાળી કહેવાય. તેમાં ઉપરનું છત્ર નાનું, તેનાથી નીચેનું તે કરતાં મોટું, તેનાથી નીચેનું તે કરતાં મોટું, એમ ઉત્તરોત્તર મોટા વિસ્તારવાળું છત્ર હોય તેવો સાતે પૃથ્વી વિસ્તારમાં વધતી વધતી સમજવી. ૨૪૦

હવે ઘર્માદિ પૃથ્વીની ઉંચાઈ (જાડાઈ) કહે છે:—

પઢમા અસીઙ્ગ સહસ્સા, વત્તીસા અટ્ટવીસ વીસા ય ।

અટ્ટારસોલસટ્ટ ય, સહસ્સ લક્કોવરિં કુજ્જા ॥ ૨૪૧ ॥

અર્થ:—પહેલી પૃથ્વી એક લાખ ને એંશી હજાર, બીજી એક લાખ ને બત્રીશ હજાર, ત્રીજી એક લાખ ને અઠાવીશ હજાર, ચોથી એક લાખ ને વીશ હજાર, પાંચમી એક લાખ ને અઠાર હજાર, છઠ્ઠી એક લાખ ને સોળ હજાર અને સાતમી એક લાખ ને આઠ હજાર યોજન જાણવી.

ટીકાર્થ:—પહેલી ધર્મા નામની પૃથ્વીની ઉંચાઇનું પરિમાણ ભાવતા સતા એક લાખ ઉપર એંશી હજાર કરવા. એટલે કે પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જડાઈ એક લાખ ને એંશી હજાર યોજનની જાણવી. એમ બીજી વિગેરે પૃથ્વીમાં પ્રજ્ઞ બાહ્યના પરિમાણમાં બત્રીશ હજાર વિગેરે યોજન એક લાખ ઉપર સમજવા. એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—બીજી પૃથ્વીના બાહ્યનું માન એક લાખ ને બત્રીશ હજાર યોજન પ્રમાણ જાણવું. ત્રીજી પૃથ્વીનું એક લાખ ને અઠાવીશ હજાર યોજનનું જાણવું. ચોથી પૃથ્વીનું એક લાખ ને વીશ હજાર યોજનનું જાણવું. પાંચમી પૃથ્વીનું એક લાખ ને અઠાર હજાર યોજનનું જાણવું. છઠ્ઠી પૃથ્વીનું એક લાખ ને સોળ હજારનું જાણવું અને સાતમીનું એક લાખ અને આઠ હજાર યોજનનું જાણવું. આ યોજનો પ્રમાણગુણના સમજવા.

પહેલી પૃથ્વીનું બાહ્ય ૧૮૦૦૦૦ યોજનનું છે, તે આ પ્રમાણે—તેનો પહેલો ખરકાંડ સોળ હજાર યોજનનો, બીજો પંચબદ્ધ કાંડ ૮૪૦૦૦ યોજનનો અને ત્રીજો જળબદ્ધ કાંડ ૮૦૦૦૦ યોજનનો જાણવો. બાકીની બધી પૃથ્વી પૃથ્વીરૂપ જ સમજવી, તેમાં શર્કરાપ્રભામાં શર્કરા (કાંકરા) બહુ જાણવા. વાલુકાપ્રભામાં વાલુકા (રેતી) વિશેષ જાણવી. એમ સાતેના નામ અનુસાર વિશેષ સ્વરૂપ સમજવું. (આ સંજંઘની ટીકામાં બે ગાથા છે પણ તેમાં આ અર્થ જ હોવાથી અહીં લખી નથી). ૨૪૧

હવે બધી પૃથ્વી નીચે ઘનોદધિ વિગેરે છે તેની જડાઇનું માન કહે છે:—

सव्वे वीस सहस्सा, बाहल्लेणं घणोदही नेया ।

सेसाणं तु असंखा, अहो अहो जाव सत्तमिया ॥ २४२ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વ પૃથ્વીની નીચે અનંતર ઘનોદધિ છે તે મધ્ય ભાગે બાહ્યે એટલે જડાઈમાં વીશ હજાર યોજન પ્રમાણ જાણવો. શેષ ઘનવાત, તનુવાત ને આકાશની અસંખ્યાતા યોજન મધ્ય ભાગે જડાઈ સમજવી. તેમાં એટલું વિશેષ કે ઘનવાતના અસંખ્યાત કરતાં અસંખ્યાતગણું તનુવાતનું અસંખ્યાતું જાણવું. તનુવાત કરતાં અસંખ્યાતગણું આકાશનું અસંખ્યાતું જાણવું. આ ઘનવાતાદિકનું અસંખ્યાત યોજનાત્મક બાહ્ય પરિમાણ નીચે નીચે ત્યાં સુધી જાણવું કે યાવત સાતમી પૃથ્વી આવે. ૨૪૨

અહીં કોઈ પૂછે છે કે—આ રત્નપ્રભાદિ પૃથ્વીઓ આયામ ને વિષ્કંભવડે અલોકને સ્પર્શે છે કે નહીં? તેને જવાબ આપે છે કે:—

ન વિ અ ફુસંતિ અલોગં, ચડસુંપિ દિસાસુ સવ્વપુઢવીઓ ।
સંગહિયા વલણહિં, વિસ્કંભં તેસિ વુચ્છામિ ॥ ૨૪૩ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વે પૃથ્વીઓ ચારે દિશાએ અલોકને સ્પર્શતી નથી; પરંતુ તે ધનોદધિ, ધનવાત ને તનુવાતના વલયવડે પરિવેષિત છે. તે જ કહે છે—સર્વ પૃથ્વીની નીચે જે ધનોદધિ વિગેરે છે તે મધ્ય ભાગે તો ઉપર કહી ગયા પ્રમાણે બાહ્યવાળા છે; પરંતુ ત્યારપછી પ્રદેશહાનિવડે ઘટતા ઘટતા પોતપોતાની પૃથ્વીના પર્યંત ભાગે બહુ પાતળા થઇને પોતપોતાની પૃથ્વીને વલયાકારે વીંટીને રહેલા છે. ત્યાં તે ધનોદધિ વિગેરેના વલયનું બહારપણું સર્વત્ર પોતપોતાની પૃથ્વી અનુસારે સમજી લેવું. તે વલયના વિષ્કંભનું પરિમાણ હવે કહે છે. ૨૪૩

પ્રતિજ્ઞાતનો નિર્વાહ કરવા માટે કહે છે:—

છચ્ચેવ અદ્ધપંચમ, જોયણમદ્ધં ચ હોઈ રયણાણ ।
ઉદહીઘણતણુવાયા, જહાસંખેણ નિદિટ્ઠા ॥ ૨૪૪ ॥

ટીકાર્થ:—રત્નપ્રભા પૃથ્વીની ફરતા ધનોદધિ, ધનવાત ને તનુવાતના વલયો છે. તેમાં પ્રથમ ધનોદધિનું વલય ઉપરલે ભાગે છ યોજન પ્રમાણ, ધનવાતનું વલય સાડાચાર યોજન પ્રમાણ અને તનુવાતનું વલય દોઢ યોજન પ્રમાણ—એમ કુલ બાર યોજન પ્રમાણ ત્રણ વલય કહેલા છે. તેની પછી અલોક છે. ૨૪૪

હવે બાકીની પૃથ્વીના ધનોદધિ વિગેરેના વલયનો વિષ્કંભ કહે છે:—

તિભાગો ગાઉઅં ચેવ, તિભાગો ગાઉઅસ્સ ય ।
આઇધુવે પરકેવો, અહો અહો જાવ સત્તમિયા ॥૨૪૫॥

ટીકાર્થ:—આઇધુવે એટલે પ્રથમ પૃથ્વીવિગત ધનોદધ્યાદિ વલયના પરિમાણમાં યથાસંખ્ય યોજનનો ત્રીજો ભાગ, એક ગાઉ ને એક ગાઉનો ત્રીજો ભાગ ઉમેરવો. એટલે ધનોદધિમાં યોજનનો ત્રીજો ભાગ, ધનવાતમાં એક ગાઉ ને તનુવાતમાં એક ગાઉનો ત્રીજો ભાગ એમ દરેક પૃથ્વીના વલયમાં યાવત સાતમી નરક પૃથ્વી સુધી ઉમેરવું. ૨૪૫

હવે ઉપર પ્રમાણે પ્રક્ષેપ કરવાથી ઘનોદધિના વલયનું પરિમાણ દરેક પૃથ્વીએ જે થાય તે કહે છે:—

છત્તિભાગા પડના, ચ પંચ વલયાણ જોઅણપમાણં ।

एगं बारस भागा, सत्त कमा बीयपुढवीए ॥ २४६ ॥

ટીકાર્થ:—બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથિવીમાં ઘનોદધિ વિગેરે વલયનું પરિમાણ ઉપર પ્રમાણે પ્રક્ષેપ કરવાથી આ પ્રમાણે થાય—ઘનોદધિના વલયનું પરિમાણ ૬૩ યોજન, ઘનવાતના વલયનું પરિમાણ પોણા પાંચ યોજન અને તનુવાતના વલયનું પરિમાણ એક યોજન ને $\frac{1}{2}$ યોજન થાય. અર્થાત્ એકંદરે બે ગાઉ અને એક ગાઉના બે ત્રીજા ભાગ વધે. કુલ ૧૨ યોજન ૨૩ ગાઉ થાય. ૨૪૬

जोअणसत्ततिभागूण पंच एगं च वलयपरिमाणं ।

बारस भागा अट्टउ, तइआए जहकमं नेयं ॥ २४७ ॥

ટીકાર્થ:—ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથિવીમાં ત્રણ વલયનું પરિમાણ આ પ્રમાણે સમજવું. ઘનોદધિનું વલય ૬૩ યોજન, ઘનવાતનું વલય પાંચ યોજન અને તનુવાતનું વલય એક યોજન ને $\frac{1}{2}$ યોજન સમજવું. કુલ ૧૩ યોજન $\frac{1}{2}$ ગાઉ બાણવું. ૨૪૭

सत्त सवाया पंच उ, पडणा दो जोयणा चउत्थीए ।

घणउदहिमाइआणं, वलयाणमाणमेयं तु ॥ २४८ ॥

ટીકાર્થ:—ચોથી પંકપ્રભા પૃથિવીએ ઘનોદધિ વિગેરેના વલયનું પરિમાણ આ પ્રમાણે સમજવું—ઘનોદધિના વલયનું વિષ્કંભ પરિમાણ પરિપૂર્ણ સાત યોજનનું, ઘનવાતના વલયનું સવાપાંચ યોજન અને તનુવાતનું પોણાબે યોજન કુલ ચૌદ યોજન બાણવું. ૨૪૮

सतिभाग सत्त तह, अद्धछट्टवलयाण माणमेयं तु ।

जोअणमेगं बारस, भागा दस पंचमाए तहा ॥ २४९ ॥

ટીકાર્થ:—પાંચમી ધૂમપ્રભા સંબંધી ત્રણ વલયનું પરિમાણ અર્થાત્ વિષ્કંભનું માન આ પ્રમાણે—ઘનોદધિના વલયનું માન સાત યોજન ને $\frac{1}{2}$ યો-

જનનું, ધનવાતના વલયનું પરિમાણ સાડાપાંચ યોજનનું અને તનુવાતના વલયનું પરિમાણ ૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજનનું કુલ ૧૪ યોજન ને ૨૩ ગાઉનું જાણવું. ૨૪૬

અટ્ટ તિમાગૂણાઈ, પડુણાઈ છઞ્ચ વલયમાણં તુ ।

છટ્ટીય જોયણં તહ, બારસ ભાગા ય ફક્કારા ॥ ૨૫૦ ॥

ટીકાર્થ:—છટ્ટી તમઃપ્રભા પૃથિવીના ત્રણ વલયનું વિષ્કંભ પરિમાણ કહે છે—ધનોદધિના વલયનું ૭૩ યોજનનું, ધનવાતનું પરિમાણ પોણા છ યોજનનું ને તનુવાતનું પરિમાણ ૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજનનું કુલ ૧૫ યોજન ૧૬ ગાઉનું જાણવું. ૨૫૦

અટ્ટ ય છપ્પિ ય દુન્નિ ય, ઘણોદહીમાઈયાણ માણં તુ ।

સત્તમમહિય નેયં, જહાસંખેણ તિણહં પિ ॥ ૨૫૧ ॥

ટીકાર્થ:—સાતમી તમસ્તમા પૃથિવીએ ધનોદધિ વિગેરે ત્રણ વલયના વિષ્કંભનું પરિમાણ કહે છે. ધનોદધિનું વલય પરિપૂર્ણ આઠ યોજનનું, ધનવાતનું વલય પરિપૂર્ણ છ યોજનનું અને તનુવાતનું વલય પરિપૂર્ણ બે યોજનનું એકંદર સોળ યોજનના ત્રણ વલય જાણવા. ૨૫૧

આ પ્રમાણે ત્રણ વલયો હોવાથી રત્નપ્રભાથી તિર્થુ સર્વે દિશાઓએ બાર યોજને અલોક છે, શર્કરાપ્રભાથી ૧૨૩ યોજન, વાલુકાપ્રભાથી ૧૩૩ યોજન, પંકપ્રભાથી ૧૪ યોજન, ધૂમપ્રભાથી ૧૪૩ યોજન, તમઃપ્રભાથી ૧૫૩ યોજન અને તમસ્તમપ્રભાથી ૧૬ યોજન દૂર અલોક છે. ૨૫૧

સાતે નરક પૃથિવી ફરતા ત્રણ વલયના પરિમાણનું યંત્ર. (૨૦)

પૃથિવીનામ.	ધનોદધિવલય.	ધનવાતવલય.	તનુવાતવલય.	એકંદર.
૧ રત્નપ્રભા	૬ યોજન	૪૮ યોજન	૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજન	૧૨ યોજન
૨ શર્કરાપ્રભા	૬૩ યોજન	૪૮૮ યોજન	૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજન	૧૨૩ યો.
૩ વાલુકાપ્રભા	૬૩ યોજન	૫ યોજન	૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજન	૧૩૩ યો.
૪ પંકપ્રભા	૭ યોજન	૫૮ યોજન	૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજન	૧૪ યોજન
૫ ધૂમપ્રભા	૭૩ યોજન	૫૮૮ યોજન	૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજન	૧૪૩ યો.
૬ તમઃપ્રભા	૭૩ યોજન	૫૮૮ યોજન	૧૬ $\frac{૨}{૩}$ યોજન	૧૫૩ યો.
૭ તમસ્તમપ્રભા	૮ યોજન	૬ યોજન	૨ યોજન	૧૬ યોજન

કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે-શું એ ધર્માદિ પૃથિવીમાં સર્વત્ર નરકાવાસા છે કે સર્વત્ર નથી ? ઉત્તર-સર્વત્ર નથી. ત્યારે ક્યાં છે ? તેના ઉત્તરમાં ગાથા કહે છે:—

હિટ્ટોવરિ સહસ્સં, સદ્ધા બાવન્ન સત્તમમહીણ ।

અયં નિરયવિહૂળં, સેસેસુ નિરંતરા નિરયા ॥ ૨૫૨ ॥

ટીકાર્થ:—છઠ્ઠી પૃથિવી સુધી ઉપર ને હેઠળ એકેક હજાર યોજન અને સાતમી પૃથ્વીમાં સાડી બાવન હજાર યોજન મૂકીને બાકીના ભાગમાં પ્રાયે નિરંતર નરકાવાસા છે. એટલામાં તો નરકાવાસા બીલકુલ નથી. ૨૫૨

તે નરકાવાસા પ્રસ્તટમાં છે. પ્રસ્તટ એટલે મકાનના માળ સમાન બાણવા. તે પ્રસ્તટની અંદર નરકાવાસા છે, તેથી દરેક નરકમાં પ્રસ્તટ કેટલા છે ? તે કહે છે:—

તેરિક્કારસ નવ સત્ત પંચ તિન્નેવ હુંતિ ઇક્કો ય ।

પત્થડસંઘા એસા, સત્તસુ વિ કમેણ પુઢવીસુ ॥ ૨૫૩ ॥

ટીકાર્થ:—સાત પૃથ્વીમાં અનુક્રમે આ પ્રમાણે પ્રસ્તટની સંખ્યા છે—પહેલી પૃથ્વીમાં તેર, બીજી પૃથ્વીમાં અગ્યાર, ત્રીજી પૃથ્વીમાં નવ, ચોથી પૃથ્વીમાં સાત, પાંચમી પૃથ્વીમાં પાંચ, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં ત્રણ અને સાતમી પૃથ્વીમાં એક-એમ એકંદર ૪૯ પ્રસ્તટ છે. તે દરેક પ્રસ્તટ ત્રણ હજાર યોજન ઉંચા એટલે જડા છે. તેમાં પ્રથમ નીચે એક હજાર યોજનનું પીઠ છે, મધ્યે એક હજાર યોજન પોતાણુ છે અને ઉપર એક હજાર યોજન સંકુચિત ચૂલિકા છે. એ પ્રમાણે ત્રણ હજાર યોજનની જડાઈ છે. ૨૫૩

(અહીં આવા ભાવવાળી એક ગાથા છે તે જરૂર ન જણાવાથી લખી નથી.)

હવે સર્વ પૃથ્વીમાં પ્રસ્તટ પ્રસ્તટ વચ્ચે અંતર કેટલું છે તે કહે છે:—

વિસહસ્સૂળા પુઢવી, સગપયરેહિં તિસહસ્સગુણિણિં ।

ઝુળા રૂવૂળ ણિયપયરમાઙ્ગા પત્થડંતરયં ॥ ૨૫૪ ॥

શબ્દાર્થ:—પહેલાં દરેક પૃથ્વીના પરિમાણમાંથી એ હજાર બાદ કરવા પછી પોતપોતાના પ્રતરોને ત્રણ હજારે ગુણીને તેટલા બાદ કરવા, પછી બાકી રહે તેને પોતપોતાના પ્રતરની સંખ્યામાંથી એક ન્યૂન કરતાં બાકી રહે તેટલાએ

ભાંગવા. ભાંગતાં જે આવે તેટલું દરેક નરક પૃથ્વીમાં પ્રસ્તટ પ્રસ્તટનું અંતર જાણવું. ૨૫૪

ટીકાર્થ:—દરેક પૃથ્વીના બાહ્યનું જે પરિમાણ કહેલ છે તેમાંથી ઉપર ને નીચે એક હજાર યોજન નરકવિહીન હોવાથી કુલ બે હજાર યોજન બાદ કરવા. પછી પ્રત્યેક પૃથ્વીમાં જેટલા પ્રસ્તટ હોય તેની સંખ્યાને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં જે સંખ્યા આવે એટલા યોજન બાદ કરવા. બાદ કરતાં જે રહે તેને પોતાના પ્રસ્તટની સંખ્યામાં એક ઊણુ કરતાં જે આવે તેટલાવડે ભાંગવા. ભાંગતાં જે આવે તેટલું પ્રસ્તટ પ્રસ્તટ વચ્ચે અંતર સમજવું. કોઈ પૂછે કે—પ્રસ્તટની સંખ્યામાં એક ઊણુ કરીને શામાટે ભાગ ચલાવવો, પૂરી સંખ્યાવડે કેમ ન ચલાવવો ? તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘અહીં પ્રસ્તટનું અંતર જાણવાનું છે. અંતર બધે રૂપોન જ થાય છે. ચાર આંગળીના આંતરા ત્રણ જ થાય છે, તેથી આંતરા જાણવા માટે પ્રસ્તટની સંખ્યામાં એક ઊણુ કરીને ભાંગાકાર કરવાનું કહેલું છે.’ હવે એ કરણ દરેક પૃથ્વીમાં કરી બતાવે છે.

પ્રથમ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું બાહ્ય ૧૮૦૦૦૦ યોજનનું કહેલું છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના હજાર હજાર યોજન બાદ કરતાં ૧૭૮૦૦૦ યોજન રહ્યા. તેમાંથી પ્રથમ પૃથ્વીના ૧૩ પ્રસ્તટને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં ૩૯૦૦૦ આવ્યા, તે બાદ કરતાં ૧૩૯૦૦૦ રહ્યા. તેને પ્રસ્તટની સંખ્યા ૧૩માંથી એક બાદ કરી બારવડે ભાંગતાં ૧૧૫૮૩ આવ્યા ને ૪ વધ્યા તેને બારવડે ભાંગતાં ૬ આવ્યા. એટલે રત્નપ્રભાના પ્રત્યેક પ્રસ્તટનું અંતર ૧૧૫૮૩૬ યોજનનું જાણવું. (આ જ ભાવાર્થની અહીં એક ગાથા છે તે અમે લખી નથી)

બીજી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીનું બાહ્ય ૧૩૨૦૦૦ યોજનનું છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના મળી બે હજાર યોજન બાદ કરતાં ૧૩૦૦૦૦ યોજન રહે. તેમાંથી બીજી પૃથ્વીના ૧૧ પ્રતરોને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં આવેલા ૩૩૦૦૦ યોજન બાદ કરીએ એટલે ૯૭૦૦૦ યોજન રહે. તેને બીજી પૃથ્વીના ૧૧ પ્રસ્તટમાંથી એક ઊણુ કરી દશવડે ભાંગતાં ૯૭૦૦ યોજન આવે. એટલું બીજી પૃથ્વીમાં દરેક પ્રસ્તટનું આંતર જાણવું.

ત્રીજી વાલુકાપ્રભાનું બાહ્ય ૧૨૮૦૦૦ યોજનનું છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના મળી બે હજાર યોજન બાદ કરતાં ૧૨૬૦૦૦ યોજન રહે. તેમાંથી ત્રીજી પૃથ્વીના નવ પ્રતરને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં ૨૭૦૦૦ આવે તેટલા બાદ કરતાં બાકી

૯૯૦૦૦ રહે તેને ત્રીજી પૃથ્વીના ૬ પ્રસ્તટમાંથી એક ઊણુ કરી આઠવડે ભાંગતાં ૧૨૩૭૫ યોજન આવે તેટલું ત્રીજી પૃથ્વીએ દરેક પ્રસ્તટનું આંતરું સમજવું.

ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વીનું બાહ્ય ૧૨૦૦૦૦ યોજન છે, તેમાંથી ઉપર નીચેના મળી બે હજાર યોજન બાદ કરતાં ૧૧૮૦૦૦ રહે. તેમાંથી એ પૃથ્વીના ૭ પ્રતર છે તેને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં ૨૧૦૦૦ આવે તેટલા બાદ કરતાં ૯૭૦૦૦ યોજન રહે, તેને એ પૃથ્વીના સાત પ્રસ્તટમાંથી એક ઊણુ કરી છવડે ભાંગતાં ૧૬૧૬૬૩૩ યોજન આવે તેટલું ચોથી પૃથ્વીમાં દરેક પ્રસ્તટનું અંતર જાણવું.

પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીનું બાહ્ય ૧૧૮૦૦૦ યોજન છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના મળી બે હજાર બાદ કરતાં ૧૧૬૦૦૦ રહે તેમાંથી એ પૃથ્વીના પાંચ પ્રસ્તટ હોવાથી તેને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં ૧૫૦૦૦ આવે, તે બાદ કરતાં ૧૦૧૦૦૦ રહે તેને એ પૃથ્વીના પાંચ પ્રસ્તટમાંથી એક ઊણુ કરી ચારવડે ભાંગતા ૨૫૨૫૦ યોજન આવે. એટલું ધૂમપ્રભામાં પ્રત્યેક પ્રસ્તટનું અંતર સમજવું.

છઠ્ઠી તમઃપ્રભા પૃથ્વીનું બાહ્ય ૧૧૬૦૦૦ યોજનનું છે. તેમાંથી ઉપર નીચેના મળી બે હજાર યોજન બાદ કરતાં ૧૧૪૦૦૦ યોજન રહે. તેમાંથી એ પૃથ્વીના ત્રણ પ્રસ્તટને ત્રણ હજારવડે ગુણતાં નવ હજાર આવે તેટલા બાદ કરતાં ૧૦૫૦૦૦ રહે. તેને એ પૃથ્વીમાં ત્રણ પ્રસ્તટમાંથી એક ઊણુ કરતાં બે રહે તે વડે ભાંગતાં ૫૨૫૦૦ યોજન આવે એટલું એ પૃથ્વીના પ્રત્યેક પ્રસ્તટનું આંતરું સમજવું.

સાતમી પૃથ્વીમાં એક જ પ્રસ્તટ હોવાથી ત્યાં પ્રસ્તટનું અંતર સંભવતું નથી.

હવે દરેક પૃથ્વીમાં કેટલા નરકાવાસા છે તેની સંખ્યા કહે છે—

ત્રીસા ય પન્નવીસા, પનરસ દસ ચેવ તિન્નિ ય હવંતિ ।

પંચૂણસયસહસ્સં, પંચેવ અણુત્તરા નિરયા ॥ ૨૫૫ ॥

શબ્દાર્થ—ત્રીશ, પચવીશ, પંદર, દસ, ત્રણ અને પાંચે ઊણુ એક લાખ એટલા પહેલીથી છઠ્ઠી પૃથિવી સુધીમાં નરકાવાસા સમજવા અને સાતમી પૃથ્વીમાં પાંચ નરકાવાસા સમજવા. (કુલ ૮૪ લાખ નરકાવાસા જાણવા.)

ટીકાર્થ—પહેલી રત્નપ્રભા પૃથિવીમાં ત્રીશ લાખ, બીજીમાં પચવીશ લાખ, ત્રીજીમાં પંદર લાખ, ચોથીમાં દસ લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ અને

છઠ્ઠીમાં પાંચે જાણી એક લાખ ૯૯૯૯૫, સાતમીમાં પાંચ સર્વ અધોવર્તી નરકાવાસા તે આ પ્રમાણે—પૂર્વ દિશામાં કાળ નામે, પશ્ચિમમાં મહાકાળ નામે, દક્ષિણમાં રૌદ્ર નામે, ઉત્તરમાં મહારૌદ્ર નામે અને મધ્યમાં અપ્રતિષ્ઠાન નામે. એ પ્રમાણે સાતે નરકમાં મળીને કુલ ૮૪ લાખ નરકાવાસા સમજવા. ૨૫૫

હવે આ નરકાવાસામાં કેટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ અને કેટલા પુષ્પાવકીર્ણ છે તે કહેવાને માટે પ્રતરે પ્રતરે કેટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા છે તેનું નિરૂપણ કરે છે—

રચનાય પદમપયરે, દિસિ દિસિ ઇગૂણવન્ન નરયાઓ ।

વિદિસાસેઢીય પુણો, અડયાલા ઇંદઓ મજ્જે ॥ ૨૫૬ ॥

વિઝ્યાઇસુ પયરેસું, દિસાસુ વિદિસાસુ હીયમાણેનં ।

ઇક્કિક્કેનં પયરે, અડનાવન્ને દિસાસુ ચડરો ॥ ૨૫૭ ॥

શબ્દાર્થ:—રત્નપ્રભાના પ્રથમ પ્રતરમાં ચારે દિશાએ ૪૯-૪૯ નરકાવાસા અને ચાર વિદિશામાં ૪૮-૪૮ શ્રેણિગત નરકાવાસા જાણવા અને એક ઈંદ્રક નરકાવાસો સર્વના મધ્યમાં જાણવો. ૨૫૬

બીજા વિગેરે પ્રતરમાં દિશામાં ને વિદિશામાં એકેક ઓછા કરવો. એટલે બીજા પ્રતરની ચારે દિશામાં ૪૯ માં એક જાણી એટલે ૪૮-૪૮ નરકાવાસા સમજવા. (વિદિશામાં ૪૭-૪૭ સમજવા) ૨૫૭.

ટીકાર્થ:—રત્નપ્રભા પહેલી પૃથિવીના પહેલા પ્રસ્તટમાં એકેક દિશાએ ૪૯-૪૯ નરકાવાસા જાણવા અને ચારે વિદિશાની એકેક શ્રેણિમાં ૪૮-૪૮ નરકાવાસા જાણવા. તે દિશા વિદિશાલાવી શ્રેણિનાં મધ્યમાં એક ઈંદ્રક નરકાવાસો જાણવો. બીજા વિગેરે પ્રતરમાં દિશા-વિદિશાની શ્રેણિ એકેક નરકાવાસાએ હીન સમજવી. તે આ પ્રમાણે—બીજા પ્રસ્તટમાં ચારે દિશામાં પ્રત્યેકે ૪૮-૪૮ અને ચાર વિદિશામાં ૪૭-૪૭, ત્રીજા પ્રસ્તટમાં ચારે દિશામાં ૪૭-૪૭ અને ચારે વિદિશામાં ૪૬-૪૬ એ પ્રમાણે ત્યાં સુધી સમજવું કે યાવત ૪૯ મા પ્રસ્તટમાં દિશામાં એકેક નરકાવાસો સમજવો. ત્યાં વિદિશામાં એકેક નરકાવાસો નથી. ત્યાં મધ્યમાં તો અપ્રતિષ્ઠાન નામનો ઈંદ્રક નરકાવાસો છે. સર્વ સંખ્યાએ ત્યાં પાંચ નરકાવાસા છે.

સર્વે પ્રસ્તટમાં મધ્યમાં એકેક ઈંદ્રક નરકાવાસો છે, તેના નામ આ પ્રમાણે—
રત્નપ્રભા પહેલી પૃથિવીના પ્રથમ પ્રસ્તટમાં મધ્યમાં નરકેંદ્રક સીમન્તક, બીજામાં
રોઝક, ત્રીજામાં બ્રાન્ત, ચોથામાં ઉદ્બ્રાન્ત, પાંચમામાં સંબ્રાન્ત, છઠ્ઠામાં અસંબ્રાન્ત,
સાતમામાં વિબ્રાન્ત, આઠમામાં તપ્ત, નવમામાં શીત, દશમામાં વક્રાન્ત, અગ્યારમામાં
અવક્રાન્ત, બારમામાં વિક્રાન્ત અને, તેરમામાં રોઝક જાણવો.

બીજી શર્કરાપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે મધ્યમાં સ્તનિત, બીજે સ્તનક, ત્રીજે
મનક, ચોથે વનક, પાંચમે ઘટ, છઠ્ઠે સંઘટ્ટ, સાતમે જિહ્વ, આઠમે અપજિહ્વ,
નવમે લોલ, દશમે લોલાવર્ત અને અગ્યારમે સ્તનલોલુપ જાણવો.

ત્રીજી વાલુકાપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે મધ્યમાં તપ્ત, બીજે તપિત, ત્રીજે
તપન, ચોથે તાપન, પાંચમે નિદાઘ, છઠ્ઠે પ્રજ્વલિત, સાતમે ઉજ્જ્વલિત,
આઠમે સંજ્વલિત અને નવમે સંપ્રજ્વલિત જાણવો.

ચોથી પંક્રમપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે મધ્યમાં આર, બીજે સાર, ત્રીજે માર,
ચોથે વર્ચ, પાંચમે તમક, છઠ્ઠે ખાટખટ ને સાતમે ખટખટ જાણવો.

પાંચમી ધૂમપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે મધ્યમાં ખાટ, બીજે તમક, ત્રીજે અપ,
ચોથે અન્ધ અને પાંચમે તિમિશ્ર જાણવો.

છઠ્ઠી તમઃપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે મધ્યમાં હીન, બીજે વાર્દલ અને ત્રીજે
લલ્લક જાણવો. સાતમીના મધ્યમાં અપ્રતિષ્ઠાન જાણવો.

(ઉપર પ્રમાણે સાતે નરકના ઈંદ્રક નરકાવાસાના નામનો સંગ્રહ કરનારી
દશ ગાથા ટીકામાં મૂકી છે તેમાં કાંઈપણ વિશેષ ન હોવાથી અહીં લખવામાં
આવી નથી.)

હવે ઉપર પ્રમાણે પ્રતિપ્રસ્તટે એકેક દિશા ને વિદિશામાં નરકાવાસાની
શ્રેણિનું પરિમાણ પશ્ચાતુર્પૂર્વીએ કહે છે:—

સત્તમમહીષ્ ઇક્ષો, પયરો તત્તો ડ ડવરિ પુઢવીસું ।

ઇગદુગતિગાઙ્ગુઢ્ઠી, જા રયણાઞ્ અડળવન્ના ॥ ૨૫૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સાતમી પૃથ્વીએ એક પ્રતર એટલે ત્યાં દિશામાં એકેક
નરકાવાસો, (વિદિશામાં એકે નહીં) ત્યારપછી ઉપરલી પૃથ્વીમાં એક, બે, ત્રણ
એમ વૃદ્ધિ ત્યાં સુધી કરવી, યાવત્ રત્નપ્રભાએ ૪૯-૪૯ દરેક દિશામાં આવે.

ટીકાર્થ:—સાતમી પૃથ્વીમાં એક પ્રતર, તે પશ્ચાનુપૂર્વીએ ગણુતાં પહેલું, તેમાં પ્રત્યેક દિશાએ એકેક નરકાવાસો, ચારે વિદિશામાં એકે નહીં. કહ્યું છે કે—‘ચારે દિશામાં એકેક અને મધ્યમાં અપ્રતિષ્ઠાન, વિદિશા નરકાવાસા-વિહુણી (રહિત) એ રીતે પ્રથમ પ્રસ્તટે પાંચ નરકાવાસા બાણુવા. ’ ત્યારપછી તેની ઉપરની પૃથ્વીમાં દરેક પ્રસ્તટમાં દિશા ને વિદિશામાં એકેકની, પછી બળ્બેની, પછી ત્રણ ત્રણની, એમ ત્યાં સુધી વૃદ્ધિ કરવી કે યાવત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સર્વાંતિમ પ્રસ્તટે પૂર્વાનુપૂર્વીએ વિચારતાં પ્રથમ પ્રસ્તટે એકેક દિશામાં ૪૯—૪૯ નરકાવાસા આવે. ઉપલક્ષણથી દરેક વિદિશામાં ૪૮-૪૮ આવે એમ સમજવું. અહીં આ પ્રમાણે ભાવના (વિચારણા) કરવી કે—પશ્ચાનુપૂર્વીએ પ્રથમ પ્રસ્તટથી ઉપર બીજે પ્રસ્તટે વિદિશામાં એકેક ને દિશામાં બે બે, ત્રીજે પ્રસ્તટે વિદિશામાં બે બે ને દિશામાં ત્રણ ત્રણ, ચોથે પ્રસ્તટે વિદિશામાં ત્રણ ત્રણ ને દિશામાં ચાર ચાર—એમ દિશામાં ને વિદિશામાં દરેક પ્રસ્તટે એકેકની વૃદ્ધિ કરતાં ત્યાં સુધી જવું કે યાવત્ ૪૯ મે પ્રસ્તટે પ્રત્યેક દિશામાં ૪૯-૪૯ અને પ્રત્યેક વિદિશામાં ૪૮-૪૮ આવે. ઇતિ. ૨૫૮

હવે દરેક પ્રસ્તટે સર્વ દિશા ને વિદિશામાં મળીને આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા ગણુવા માટે કરણ કહે છે:—

इट्टपयरस्स संखा, अट्टगुणा तिरहिआ भवे संखा ।

અર્થ:—ઇષ્ટ પ્રતરની સંખ્યાને આઠગુણી કરી તેમાંથી ત્રણ બાદ કરતાં જે સંખ્યા રહે તેટલા તે પ્રસ્તટે આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા બાણુવા.

ટીકાર્થ:—ઇષ્ટ એટલે વિવક્ષિત પ્રસ્તટની એક દિશાએ જેટલા નરકાવાસા હોય તેને આઠવડે ગુણુવા. ગુણુતાં જે સંખ્યા આવે તેમાંથી ત્રણ બાદ કરવા. બાદ કરતાં જે રહે તેટલી તે પ્રસ્તટે દિશા-વિદિશાના મળીને આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાની સંખ્યા બાણુવી. જેમકે રત્નપ્રભાના પહેલે પ્રસ્તટે એક દિશાએ નરકાવાસાની સંખ્યા ૪૯ ની છે. તેને આઠવડે ગુણુતાં ૩૬૨ આવે. તેમાંથી ત્રણ બાદ કરીએ એટલે ૩૫૯ રહે. એટલી રત્નપ્રભાના પહેલે પ્રસ્તટે સર્વ દિશાવિદિશાના મળીને આવલિકાપ્રવિષ્ટની સંખ્યા બાણુવી. બીજે પ્રસ્તટે એક દિશામાં ૪૮ ની સંખ્યા છે. તેને આઠવડે ગુણુતાં ૩૮૪ આવે. તેમાંથી ત્રણ બાદ કરતાં ૩૮૧ રહે. એટલા બીજે પ્રસ્તટે આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા બાણુવા. એ પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રસ્તટે કરવું. યાવત્ ૪૯ મે પ્રસ્તટે દરેક દિશામાં

એકેક છે તેને આકંચુણ કરી ત્રણ બાદ કરતાં પાંચ રહે એટલા તે પ્રસ્તટે આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા બાણવા.

હવે સમસ્ત પૃથિવીગત આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાની સંખ્યા બાણવા માટે કરણ કહેવાને ઈચ્છતા સતા પ્રથમથી મુખ ને ભૂમિનું પ્રતિપાદન કહે છે—

પદ્મો મુહમંતિમઓ, ભૂર્મિ તેસિં મુણસુ સંખં ॥ ૨૫૧ ॥

ટીકાર્થ:—પ્રથમ પ્રતરગત નરકાવાસાનો સમુદાય તે મુખ-પશ્ચાનુપૂર્વીએ તેનું મુખસ્થાનવર્તીપણું હોવાથી અને સર્વાંતિમ પ્રતરગત નરકાવાસાનો સમુદાય તે ભૂમિ કહીએ. પશ્ચાનુપૂર્વીએ તેનું આદિપણું હોવાથી. હવે તે મુખ ને ભૂમિની સંખ્યાનું પરિમાણ સાંભળો. ૨૫૬

સીમંતય નરહંદય, પદમે પયરમ્મિ હોહ સંઘાઓ ।

તિન્નિ સય અડગનડયા, નિરયા તહ અંતિમે પંચ ॥૨૬૦॥

ટીકાર્થ:—સીમન્તક નરકેંદ્રકના નામથી ઓળખાતા પહેલા પ્રસ્તટમાં ત્રણ સો નેઆશી નરકાવાસા છે અને સર્વાંતિમ ઓગણપચાસમા પ્રસ્તટે પાંચ નરકાવાસા છે. (એટલે ૩૮૬ને મુખ ને પાંચને ભૂમિ સમજવી.) ૨૬૦

એ પ્રમાણે મુખ ને ભૂમિ કહી, હવે તેનાથી કરવાનું કરણ કહે છે—

મુહભૂમિસમાસદ્ધં, પયરોહિં ગુણં તુ હોહ સઘ્વધણં ।

તેવન્નહિયા છસ્સય, નવ ચેવ સહસ્સ સઘ્વધણં ॥ ૨૬૧ ॥

અર્થ:—મુખ ને ભૂમિની સંખ્યાને એકત્ર કરી તેનું અર્ધ કરવું. પછી પ્રતરની સંખ્યાવડે ગુણાકાર કરવો તેથી જે સંખ્યા આવે તે સર્વધન કહીએ. તે રીતે સર્વ સંખ્યા નવ હજાર છસો ને ત્રેપનની થાય છે. ૨૬૧

ટીકાર્થ:—મુખ ને ભૂમિનો સમાસ એટલે એકત્ર મીલન-એકત્ર કરવા પછી તેનું અર્ધ કરવું. પછી સમસ્ત પ્રતરની સંખ્યાવડે તેને ગુણવા. તેમ કરવાથી સર્વધન એટલે સમસ્ત પ્રતરગત આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાનું સંખ્યાપરિમાણ આવે. તે આ પ્રમાણે—મુખ ૩૮૬ ને ભૂમિ પાંચ-કુલ ૩૯૪ તેનું અર્ધ કરતાં ૧૯૭ આવે, તેને સમસ્ત પ્રતરની સંખ્યા ૪૬ ની છે તેટલાએ ગુણીએ. એટલે ૯૧૫૩ આવે. એટલા સમસ્ત પૃથ્વીઓમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા

જાણુવા અને તે શિવાયના બાકી રહ્યા તે પુષ્પાવકીર્ણ સમજવા. તે જ વાત ગાથાવડે કહે છે—

આવલિયાગયનરયા, ઇત્તિયમિત્તા ડ સઠ્ઠવપુઢવીસુ ।

તેહિં વિઢૂળા સઢ્ઠે, સેસા પુપ્પાવકિન્નાઓ ॥ ૨૬૨ ॥

(‘આ ગાથાનો અર્થ ઉપર આવી ગયેલ હોવાથી ફરીને લખ્યો નથી.)

હવે શેષ પુષ્પાવકીર્ણ નરકાવાસાની સંખ્યા કહે છે:—

एवं पइन्नगाणं, तेसीइ हवंति सयसहस्साइं ।

नउइ तहा य सहस्सा, तिन्नि सया चेव सीयाला ॥ ૨૬૩ ॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રમાણે શેષ પ્રકીર્ણક નરકાવાસાની સંખ્યા ત્રાશી લાખ, નેવું હજાર, ત્રણ સો ને સુડતાળીશની જાણવી. ૨૬૩

ટીકાર્થ:—અહીં સર્વ સાતે નરક પૃથ્વીને વિષે નરકાવાસાની સંખ્યા ચોરાશી લાખની છે, તેમાંથી આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા ૯૬૫૩ છે, તેને જો જુદા કરીએ અર્થાત્ તેમાંથી બાદ કરીએ તો પ્રકીર્ણક નરકાવાસાની સંખ્યા ૮૩ લાખ, નેવું હજાર, ત્રણ સો ને ૪૭ ની રહે. ૨૬૩

હવે પૂર્વે કહેલું કરણ દરેક પૃથ્વીમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસાની સંખ્યા કાઢવા માટે કરવું. તેમાં પ્રથમ મુખ ને ભૂમિ કહે છે. પ્રથમ રત્નપ્રભા નરકમાં મુખ ૩૮૯ ને ભૂમિ ૨૯૩. શર્કરાપ્રભામાં મુખ ૨૮૫ અને ભૂમિ ૨૦૫, વાલુકાપ્રભામાં મુખ ૧૯૭ અને ભૂમિ ૧૩૩, પંકપ્રભામાં મુખ ૧૨૫ અને ભૂમિ ૭૭, ધૂમપ્રભામાં મુખ ૬૯ અને ભૂમિ ૩૭, તમ:પ્રભામાં મુખ ૨૯ અને ભૂમિ ૧૩, સાતમી તમસ્તમપ્રભામાં તો મુખ ને ભૂમિ પાંચ જ છે. (અહીં આ સંખ્યા-સૂચક ત્રણ ગાથાઓ છે તે અમે લખી નથી.)

હવે દરેક નરક માટે કરણની લાવના કરે છે. પ્રથમ રત્નપ્રભામાં મુખ ૩૮૯ ને ભૂમિ ૨૯૩ કુલ મળીને ૬૮૨, તેનું અર્ધ કરતાં ૩૪૧, તેને તેર પ્રતરવડે ગુણતાં ૪૪૩૩ આવે એટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા સમજવા અને બાકી રહેલા ૨૯૯૫૫૬૭ પુષ્પાવકીર્ણ—કુલ ૩૦ લાખ સમજવા.

બીજી શર્કરાપ્રભામાં મુખ ૨૮૫ અને ભૂમિ ૨૦૫ કુલ ૪૯૦, તેનું અર્ધ કરતાં ૨૪૫ તેને તેના ૧૧ પ્રતરવડે ગુણતાં ૨૬૯૫ આવે એટલા આવલિકા-પ્રવિષ્ટ નરકાવાસા સમજવા, બાકી ૨૪૯૭૩૦૫ પુષ્પાવકીર્ણ—કુલ ૨૫ લાખ જાણવા.

ત્રીજી વાલુકાપ્રભામાં મુખ ૧૯૭ અને ભૂમિ ૧૩૩ કુલ ૩૩૦, તેનું અર્ધ

કરતાં ૧૬૫ તેને એ નરકના નવ પ્રતરવડે ગુણતાં ૧૪૮૫ આવે એટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ અને બાકીના ૧૪૯૮૫૧૫ પુષ્પાવકીર્ણ-કુલ ૧૫ લાખ સમજવા.

ચોથી પંકપ્રભામાં મુખ ૧૨૫ અને ભૂમિ ૭૭ કુલ ૨૦૨, તેનું અર્ધ કરતાં ૧૦૧ તેને એ નરકના સાત પ્રતરવડે ગુણતાં ૭૦૭ આવે એટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા સમજવા. બાકી ૯૯૯૨૯૩ પુષ્પાવકીર્ણ-કુલ ૬૩ લાખ સમજવા.

પાંચમી ધૂમપ્રભામાં મુખ ૬૯ અને ભૂમિ ૩૭ કુલ ૧૦૬, તેનું અર્ધ કરતાં ૫૩ તેને એ નરકના પાંચ પ્રતરવડે ગુણતાં ૨૬૫ આવે એટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા જાણવા. બાકી ૨૯૯૭૩૫ પુષ્પાવકીર્ણ-કુલ ત્રણ લાખ સમજવા.

છઠ્ઠી તમઃપ્રભામાં મુખ ૨૯ ભૂમિ ૧૩ કુલ ૪૨, તેનું અર્ધ કરતાં ૨૧ તેને એ નરકના ત્રણ પ્રતરવડે ગુણતાં ૬૩ આવે એટલા આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા જાણવા. બાકી ૯૯૯૩૨ પુષ્પાવકીર્ણ-કુલ ૯૯૯૯૫ નરકાવાસા જાણવા.

સાતમી નરકે તો પાંચ નરકાવાસા છે તે આવલિકાપ્રવિષ્ટ જ જાણવા.

એ આવલિકાપ્રવિષ્ટ નરકાવાસા વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર(તિષ્ણુ) અને ચતુરસ્ર (ચોખંડા) એમ ત્રણ સંસ્થાન (આકૃતિ) વાળા જાણવા અને પુષ્પાવકીર્ણ તો અનેક પ્રકારના સંસ્થાનવાળા જાણવા. આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં મધ્યના ૪૯ ઈંદ્રક નરકાવાસા છે તે તો વૃત્ત જ જાણવા. તેનાથી અનંતર ત્ર્યસ્ર, પછી ચતુરસ્ર, પછી વૃત્ત એમ ત્યાંસુધી આવૃત્તિ કર્યા કરવી કે જ્યાં સુધી તે તે પ્રતરના આવલિકાપ્રવિષ્ટનો અંત આવે. વૃત્તાદિ નરકાવાસાનું દરેક પૃથ્વીમાં પરિમાણ (સંખ્યા) દેવેદ્રનરકેદ્ર પ્રકરણમાં વિસ્તારથી કહેલ છે તેથી અહીં ફરીને કહેતા નથી.

સાતે નરક પૃથ્વી સંખ્યાથી મુખ ભૂમિ સમાસ વિગેરેનું યંત્ર. (૨૧)

	મુખ	ભૂમિ	સમાસ	અર્ધ	પ્રતર	પંક્તિખંદ	પુષ્પાવકીર્ણ	એકંદર
સાતે નરકના	૩૮૯	૫	૩૯૪	૧૯૭	૪૯	૯૬૫૩	૮૩૯૦૩૪૭	૮૪ લાખ
રત્નપ્રભાના	૩૮૯	૨૯૩	૬૮૨	૩૪૧	૧૩	૪૪૩૩	૨૯૯૫૫૬૭	૩૦ લાખ
શર્કરાપ્રભાના	૨૮૫	૨૦૫	૪૯૦	૨૪૫	૧૧	૨૬૯૫	૨૪૯૭૩૦૫	૨૫ લાખ
વાલુકાપ્રભાના	૧૯૭	૧૩૩	૩૩૦	૧૬૫	૯	૧૪૮૫	૧૪૯૮૫૧૫	૧૫ લાખ
પંકપ્રભાના	૧૨૫	૭૭	૨૦૨	૧૦૧	૭	૭૦૭	૯૯૯૨૯૩	૧૦ લાખ
ધૂમપ્રભાના	૬૯	૩૭	૧૦૬	૫૩	૫	૨૬૫	૨૯૯૭૩૫	૩ લાખ
તમઃપ્રભાના	૨૯	૧૩	૪૨	૨૧	૩	૬૩	૯૯૯૩૨	૯૯૯૯૫
તમસ્તમપ્રભાના	૦	૦	૦	૦	૧	૫	૦	૫

ટીકાકારે દરેક પ્રતરમાં અને દરેક પૃથ્વીમાં આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં વૃત્ત, ત્ર્યસ ને ચતુરસ્રની સંખ્યાવાળી હકીકત દેવેન્દ્રનરકેન્દ્ર પ્રકરણમાં લખેલ હોવાથી અહીં ન લખવાનું કહ્યું છે, પરંતુ અમે અમારા વાચક બંધુઓ માટે દરેક નારક પૃથ્વી-આશ્રી તેની સંખ્યાનું યંત્ર આ નીચે આપેલ છે. યંત્ર ૨૨ મું.

આકૃતિ	પહેલી	બીજી	ત્રીજી	ચોથી	પાંચમી	છઠ્ઠી	સાતમી	એકંદર
વૃત્ત	૧૪૫૩	૮૭૫	૪૭૭	૨૨૩	૭૭	૧૫	૧	૩૧૨૧
ત્ર્યસ્ર	૧૫૦૮	૯૨૪	૫૧૬	૨૫૨	૧૦૦	૨૮	૪	૩૩૩૨
ચતુસ્ર	૧૪૭૨	૮૯૬	૪૯૨	૨૩૨	૮૮	૨૦	૦	૩૨૦૦
કુલ ...	૪૪૩૩	૨૬૯૫	૧૪૮૫	૭૦૭	૨૬૫	૬૩	૫	૯૬૫૩

(સાતે નરકના દરેક પ્રતરે પણ ત્રણે પ્રકારની આકૃતિના કેટલા કેટલા નરકાવાસા છે તેના યંત્ર કરેલા છે તે યંત્રની જુદી જુદી જગ્યામાં આપવામાં આવશે.)

હવે નરકાવાસાનો આયામ, વિષ્કંભ ને ઉચ્ચત્વ કહે છે:—

અપદ્વિદ્વાણો લક્ષં, સેસા સંખા વ દુજ્જ સંખા વા ।

વિસ્કંભાયમેણં, ઉચ્ચતં તિન્નિ ઉ સહસ્સા ॥ ૨૬૪ ॥

ટીકાર્થ:—અપ્રતિષ્ઠાન નામનો સાતમી નરકનો મધ્યવર્તી પાંચમો નરકાવાસો પ્રમાણાંગુળનિષ્પન્ન એક લાખ યોજન પ્રમાણ લાંબો-પહોળો છે અને બાકીના નરકાવાસા સંખ્યાતા યોજનના તેમ જ અસંખ્યાતા યોજનના છે. ઉચ્ચ-પણામાં તો બધા ત્રણ ત્રણ હજાર યોજનના જ છે. તેમાં એક હજાર યોજનની પીઠ, એક હજાર યોજન પોલાણ અને એક હજાર યોજન ઉપરની સ્તૂપિકા જાણવી. ૨૬૪

એ પ્રમાણે નરક પૃથ્વીનું પ્રમાણાદિ કહ્યું. હવે નારકી જીવોની અવગાહના કહેવાની છે, તેના બે પ્રકાર છે. ૧ ભવધારણીય અને ૨ ઉત્તરવૈકિય. તે દરેકના પણ બે બે પ્રકાર છે. ૧ જઘન્ય ને ૨ ઉત્કૃષ્ટ. પ્રથમ ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહે છે:—

ભવધારણિજ્ઞહે સત્તમાણ પંચેવ ધણુસ ઉક્કોસા ।

અદ્ધદ્ધહીણ તદુવરિ, નેયદ્વા જાવ રયણાણ ॥ ૨૬૫ ॥

અર્થ:—ભવધારણીય શરીર નીચે સાતમી નરકે પાંચ સો ધનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ છે, ત્યારપછી યાવત્ ઉપરની પ્રથમ રત્નપ્રભા સુધી અર્ધ અર્ધ હીણ બાણવું. ૨૬૫

ટીકાર્થ:—નીચે સાતમી નરકપૃથિવીમાં વર્તતા નારકી જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય એટલે નારકીના ભવમાં ધારણ કરવા યોગ્ય સ્વાભાવિક શરીરની અવગાહના પાંચ સો ધનુષ્યની છે. ત્યારપછી સાતમીની ઉપર છઠ્ઠી વિગેરે પૃથ્વીમાં અર્ધ અર્ધ હીન એવી ભવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના યાવત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વી સુધી કહેવી. તે આ પ્રમાણે—છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીર ૨૫૦ ધનુષ્યનું, પાંચમીમાં ૧૨૫ ધનુષ્યનું, ચોથીમાં ૬૨૫ ધનુષ્યનું, ત્રીજીમાં ૩૧૨ ધનુષ્યનું, બીજીમાં ૧૫ ધનુષ્ય ને ૨૫ હાથનું. ૨૬૫

પહેલી નરકમાં કેટલું? તે અંથકાર પોતે જ કહે છે:—

પદમાણ પુઢવીણ, નેરઙ્ગયાણં તુ હોઙ્ગ ઉચ્ચત્તં ।

સત્તધનુ તિન્નિ રયણી, છચ્ચેવ ય અંગુલાઙ્ગં તુ ॥ ૨૬૬ ॥

ટીકાર્થ:—પહેલી રત્નપ્રભા પૃથિવીના નારકીનું ભવધારણીય શરીર ઉત્કૃષ્ટ સાત ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ ને છ અંગુળનું બાણવું. ૨૬૬

આ પ્રમાણે સામાન્યથી સાતે પૃથિવીના જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી, હવે તે દરેક પ્રસ્તટે કહેવા માટે પ્રથમ પહેલી પૃથિવીનું કહે છે—

રયણાણ પદમપયરે, હત્થતિગં દેહઉસ્સયં મણિયં ।

છપ્પન્નંગુલસદ્ધા, પયરે પયરે હવઙ્ગ વુઢ્ઘી ॥ ૨૬૭ ॥

જા તેરસમે પયરે, દેહપમાણેણ હોઙ્ગ ઇયં તુ ।

સત્ત ધણુ તિન્નિ રયણી, છચ્ચેવ ય અંગુલા પુન્ના ॥ ૨૬૮ ॥

શબ્દાર્થ:—રત્નપ્રભાના પહેલે પ્રતરે ત્રણ હાથની દેહની ઉચ્ચાઈ કહી છે. ત્યારપછી દરેક પ્રતરે ૫૬૫ અંગુળની વૃદ્ધિ કરવી કે જેથી તેરમે પ્રતરે દેહપ્રમાણ સાત ધનુ, ત્રણ હાથ અને છ આંગળ પૂર્ણ આવે. ૨૬૭-૨૬૮

ટીકાર્થ:—રત્નપ્રભાના પહેલે પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટ દેહની ઉંચાઈ એટલે ભવ-ધારણીય શરીરનું ઉંચાપણું તીર્થ કર ગણધરોએ ત્રણ હાથનું કહ્યું છે. ત્યાર-પછી પ્રતરે પ્રતરે ૫૬૥ અંગુળની એટલે એ હાથ ને સાડીઆઠ અંગુળની વૃદ્ધિ કરવી. એ વૃદ્ધિ તેરમા પ્રસ્તટ સુધી કરવી જેથી તેરમે પ્રસ્તટે ભવ-ધારણીય શરીરનું પ્રમાણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે આવે તે કહે છે—તેરમે પ્રસ્તટે દેહપ્રમાણ સાત ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ ને છ અંગુળ પરિપૂર્ણ હોય. એમાં આ ભાવાર્થ સમજવો કે—બીજે પ્રસ્તટે ૧ ધનુષ્ય ૧ હાથ ને ૮૥ અંગુળ, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૧ ધનુષ્ય ૩ હાથ ને ૧૭ અંગુળ, ચોથે પ્રસ્તટે એ ધનુષ્ય એ હાથ ને ૧૥ અંગુળ, પાંચમે પ્રસ્તટે ત્રણ ધનુષ્ય ને દશ આંગળ, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે ત્રણ ધનુષ્ય એ હાથ ને ૧૮૥ આંગળ, સાતમે પ્રસ્તટે ચાર ધનુષ્ય ૧ હાથ ને ૩ અંગુળ, આઠમે પ્રસ્તટે ચાર ધનુષ્ય ૩ હાથ ને ૧૧૥ આંગળ, નવમે પ્રસ્તટે ૫ ધનુષ્ય ૧ હાથ ને ૨૦ અંગુળ, દશમે પ્રસ્તટે ૬ ધનુષ્ય ને ૪૥ અંગુળ, અગ્યારમે પ્રસ્તટે ૬ ધનુષ્ય ૨ હાથ ને ૧૩ અંગુળ, બારમે પ્રસ્તટે ૭ ધનુષ્ય ને ૨૧૥ અંગુળ અને તેરમે પ્રસ્તટે ૭ ધનુષ્ય ૩ હાથ ને ૬ અંગુળનું દેહપ્રમાણ જાણવું. ૨૬૭-૬૮

હવે શર્કરાપ્રભામાં દરેક પ્રસ્તટે દેહપ્રમાણ કહે છે—

સો ચેવ ય બીયાણ, પઢમે પયરમ્મિ હોઈ ઉસ્સેહો ।

હત્થતિઅ તિન્નિ અંગુલ, પયરે પયરે ય વુઢ્ઠીઓ ॥૨૬૯॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રથમ પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ માન કહ્યું તે જ બીજી પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રતરમાં ઉત્કૃષ્ટ સમજવું અને પછી તેના દરેક પ્રતરે ત્રણ હાથ ને ત્રણ અંગુળની દેહમાનમાં વૃદ્ધિ કરવી. ૨૬૯

ટીકાર્થ:—જે પહેલી પૃથ્વીના તેરમે પ્રસ્તટે સાત ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ ને છ અંગુળ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સેધમાન કહ્યું તે જ બીજી શર્કરાપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન જાણવું. ત્યારપછી દરેક પ્રસ્તટે ત્રણ હાથ ને ત્રણ અંગુળની વૃદ્ધિ કરવી, તે આ પ્રમાણે—બીજે પ્રસ્તટે ભવધારણીય શરીરનું ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સેધ આઠ ધનુષ્ય એ હાથ ને નવ અંગુળ, ત્રીજે પ્રસ્તટે નવ ધનુષ્ય એક હાથ ને બાર અંગુળ, ચોથે પ્રસ્તટે દશ ધનુષ્ય ને પંદર અંગુળ, પાંચમે પ્રસ્તટે દશ ધનુષ્ય ત્રણ હાથ ને અઠાર અંગુળ, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે અગ્યાર ધનુષ્ય એ હાથ ને ૨૧ અંગુળ, સાતમે પ્રસ્તટે બાર ધનુષ્ય ને એ હાથ,

આઠમે પ્રસ્તટે તેર ધનુષ્ય એક હાથ ને ત્રણ અંગુળ, નવમે પ્રસ્તટે ૧૪ ધનુષ્ય ને છ અંગુળ, દશમે પ્રસ્તટે ૧૪ ધનુષ્ય ત્રણ હાથ ને નવ અંગુળ અને અગ્યારમે પ્રસ્તટે પંદર ધનુષ્ય બે હાથ ને બાર અંગુળ ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન બાણવું.

અગ્યારમા પ્રસ્તટનું પરિમાણ ગાથાવડે કહે છે—

इकारसमे पयरे, पन्नरस धणुयाइं दुन्नि रयणी उ ।

बारस य अंगुलाइं, देहपमाणं तु विन्नेयं ॥ २७० ॥

(અર્થ ઉપર લખાઈ ગયો છે તેથી ફરીને લખ્યો નથી.)

હવે ત્રીજી વાલુકાપ્રભાના નારકજીવોનું દેહમાન કહે છે—

सो चेव य तइयाए, पढमे पयरम्मि होइ उस्सेहो ।

सत्त रयणी उ अंगुल, उणवीसं सङ्खुवुह्णीए ॥ २७१ ॥

पयरे पयरे य तहा, नवमे पयरम्मि होइ उस्सेहो ।

धणुआणि एगतीसं, इक्का रयणी य नायव्वा ॥ २७२ ॥

શબ્દાર્થ:—બીજી પૃથ્વીના છેલ્લા પ્રસ્તટનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન તે ત્રીજી પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રસ્તટમાં પણ સમજવું. ત્યારપછી દરેક પ્રસ્તટે સાત હાથ ને સાડીઓગણીશ અંગુળનો ઉમેરો કરવો, જેથી નવમે પ્રસ્તટે એકત્રીશ ધનુષ્ય ને એક હાથનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન આવે. ૨૭૧-૨.

ટીકાર્થ:—જે બીજી શર્કરાપ્રભાના અગ્યારમા પ્રસ્તટે ભવધારણીય શરીરનું ઉત્કૃષ્ટ માન પંદર ધનુષ્ય બે હાથ ને બાર અંગુળનું કહ્યું છે તે જ ત્રીજી વાલુકાપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ શરીરમાન બાણવું. ત્યારપછી પ્રતરે પ્રતરે સાત હાથ ને ૧૬|| અંગુળની વૃદ્ધિ કરવી તે આ પ્રમાણે—બીજે પ્રસ્તટે સતર ધનુષ્ય, બે હાથ ને સાડાસાત અંગુળ, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૧૬ ધનુષ્ય, બે હાથ ને ત્રણ અંગુળ, ચોથે પ્રસ્તટે ૨૧ ધનુષ્ય, એક હાથ ને ૨૨|| અંગુળ, પાંચમે પ્રસ્તટે ૨૩ ધનુષ્ય, એક હાથ ને ૧૮ અંગુળ, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે ૨૫ ધનુષ્ય, એક હાથ ને ૧૩|| અંગુળ, સાતમે પ્રસ્તટે ૨૭ ધનુષ્ય, એક હાથ ને નવ અંગુળ, આઠમે પ્રસ્તટે ૨૯ ધનુષ્ય, એક હાથ ને સાડા ચાર અંગુળ અને નવમે પ્રસ્તટે યથોક્ત વૃદ્ધિએ કરીને જે થાય છે તે ૨૭૨મી ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં સાક્ષાત્ કહેલ છે. અર્થાત્ નવમે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીર ૩૧ ધનુષ્ય ને એક હાથ પ્રમાણ બાણવું.

હવે ચોથી પંકપ્રભા પૃથ્વી માટે કહે છે:—

સો ચેવ ચઉત્થીણ, પઢમે પયરમ્મિ હોઈ ઉસ્સેહો ।

પંચ ધણુ વીસઅંગુલ, પયરે પયરે ચ વુઢ્ઠી અ ॥ ૨૭૩ ॥

જા સત્તમણ પયરે, નેરહયાણં તુ હોઈ ઉસ્સેહો ।

વાસઢ્ઠી ધણુઆઈ, દુન્નિ અ રયણી અ બોધઢ્ઠવા ॥ ૨૭૪ ॥

ટીકાર્થ:—જે ત્રીજી વાલુકાપ્રભાના નવમે પ્રસ્તટે ભવધારણીય શરીરનું ઉત્કૃષ્ટ માન ૩૧ ધનુષ્ય ને એક હાથનું કહ્યું તે જ ચોથી પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન જાણવું. ત્યારપછી પ્રસ્તટે પ્રસ્તટે પાંચ ધનુષ્ય ને વીશ અંગુળની વૃદ્ધિ યાવત્ સાતમા પ્રસ્તટ સુધી કરવી; તેમ કરતાં આ પ્રમાણે આવે—બીજે પ્રસ્તટે છત્રીશ ધનુષ્ય, એક હાથ ને વીશ અંગુળ, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૪૧ ધનુષ્ય, બે હાથ ને ૧૬ અંગુળ, ચોથે પ્રસ્તટે ૪૬ ધનુષ્ય, ત્રણ હાથ ને બાર અંગુળ, પાંચમે પ્રસ્તટે ૫૨ ધનુષ્ય ને આઠ અંગુળ, છઠ્ઠે પ્રસ્તટે ૫૭ ધનુષ્ય, એક હાથ ને ચાર અંગુળ, સાતમે પ્રસ્તટે યથોક્ત વૃદ્ધિ કરતાં જે આવે તે સાક્ષાત્ ગાથાવડે જ કહે છે કે—સાતમે પ્રતરે નારકી જીવોનું ભવધારણીય ઉત્કૃષ્ટ શરીરમાન બાસઢ ધનુષ્ય ને બે હાથનું જાણવું. ૨૭૩-૭૪

હવે પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વી માટે કહે છે:—

સો ચેવ પંચમીણ, પઢમે પયરમ્મિ હોઈ ઉસ્સેહો ।

પનરસ ધણૂણિ દો હત્થ, સઢ્ઠ પયરે ચ વુઢ્ઠી અ ॥ ૨૭૫ ॥

ટીકાર્થ:—જે પંકપ્રભામાં ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરનું માન ૬૨ ધનુષ્ય ને બે હાથનું કહ્યું છે તે પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન સમજવું. ત્યારપછીના દરેક પ્રતરમાં ૧૬ ધનુષ્ય ને અઢી હાથની વૃદ્ધિ કરવી. તે આ પ્રમાણે—બીજે પ્રસ્તટે ૭૮ ધનુષ્ય ને અર્ધ હાથ (એક વેંત) નું, ત્રીજે પ્રસ્તટે ૯૩ ધનુષ્ય ને ત્રણ હાથનું, ચોથે પ્રસ્તટે ૧૦૮ ધનુષ્ય ને દોઢ હાથનું, પાંચમે પ્રસ્તટે યથોક્ત વૃદ્ધિવડે કેટલું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન આવે તે અર્ધ ગાથાવડે કહે છે.

તહ પંચમણ પયરે, ઉસ્સેહો ધણુસયં તુ પળવીસં ।

અર્થ:—પાંચમે પ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીર ૧૨૫ ધનુષ્યનું સમજવું.

હવે છઠ્ઠી નરક પૃથ્વીનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન કહે છે.

સો ચેવ ચ છઢ્ઠીણ, પઢમે પયરમ્મિ હોઈ ઉસ્સેહો ॥ ૨૭૬ ॥

વાસદ્વિધણુહસદ્વા, પયરે પયરે ય હોઈ વુઢી અ ।

છટ્ટીઐ તદ્વયપયરે, દો સય પન્નાસયા હ્નતિ ॥ ૨૭૭ ॥

ટીકાર્થ:—જે પાંચમી ધૂમપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરનું માન ૧૨૫ ધનુષ્યનું કહ્યું છે તે છઠી તમ:પ્રભા પૃથ્વીના પ્રથમ પ્રતરે ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન સમજવું. ત્યારપછી પ્રતરે પ્રતરે ૬૨૥ ધનુષ્યની વૃદ્ધિ કરવી. એટલે બીજે પ્રતરે ૧૮૭૥ ધનુષ્યનું દેહમાન સમજવું અને ત્રીજા પ્રતરે અઢીસો ધનુષ્યનું સમજવું, એ ગાથામાં જ કહ્યું છે. ૨૭૬-૭૭

હવે સાતમી નરક પૃથ્વી માટે કહે છે:—

સત્તમિયાઐ પયરે, ઉસ્સેહો ધણુસયાઈં પંચેવ ।

ભવધારણીજ્ઞ ઇસા, ઉક્કોસા હોઈ નાયવ્વા ॥ ૨૭૮ ॥

ટીકાર્થ:—સાતમી નરક પૃથ્વીમાં એક જ પ્રતર છે. તેમાં ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીર પાંચસો ધનુષ્ય પ્રમાણ સમજવું. આ પ્રમાણે પ્રતિપૃથ્વીએ પ્રતિપ્રસ્તટે ઉત્કૃષ્ટ ભવધારણીય શરીરનું માન સમજવું. ૨૭૮

સાતે પૃથ્વીના દેહમાનના યંત્ર. (૨૩)

૧ રત્નપ્રભાના દેહમાનનું યંત્ર										૨ શર્કરાપ્રભાના દેહમાનનું યંત્ર									
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯
ધનુષ	૦	૧	૧	૨	૩	૩	૪	૪	૫	૬	૬	૭	૭	૮	૯	૧૦	૧૦	૧૧	૧૧
હસ્ત	૩	૧	૩	૨	૦	૨	૧	૩	૧	૦	૨	૦	૩	૩	૨	૧	૦	૩	૨
અંગુળ	૦	૮	૧૭	૧૧	૧૦	૧૮	૧૩	૧૧	૨૦	૪	૧૩	૨૧	૬	૬	૧૨	૧૫	૧૮	૨૧	૦

૩ વાલુકાપ્રભાનું દેહમાન										૪ પંકપ્રભાનું દેહમાન									
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭		
ધનુષ	૧૫	૧૭	૧૬	૨૧	૨૩	૨૫	૨૭	૨૯	૩૧	ધનુષ	૩૧	૩૬	૪૧	૪૬	૫૨	૫૭	૬૨		
હાથ	૨	૨	૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	હાથ	૧	૧	૨	૩	૦	૧	૨		
અંગુળ	૧૨	૭	૩	૨૨	૧૮	૧૩	૯	૪	૦	અંગુળ	૦	૨૦	૧૬	૧૨	૮	૪	૦		

૫ ધૂમપ્રભાનું દેહમાન						૬ તમઃપ્રભાનું દેહમાન				તમસ્તમપ્રભાનું	
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	પ્રતર	૧	૨	૩	પ્રતર	૧
ધનુષ	૬૨	૭૮	૯૩	૧૦૮	૧૨૫	ધનુષ	૧૨૫	૧૮૭	૨૫૦	ધનુષ	૫૦૦
હાથ	૨	૦	૩	૧	૦	હાથ	૦	૨	૦	હાથ	૦
અંગુળ	૦	૧૨	૦	૧૨	૦	અંગુલ	૦	૦	૦	અંગુલ	૦

હવે દરેક પૃથ્વીએ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તરવૈક્રિય શરીરનું પ્રમાણ કહે છે:—

**જા જમ્મિ હોઝ ભવધારણિજ્ઞ ઓગાહના ય નરણસુ ।
સા દુગુણા બોધઠ્ઠા, ઉત્તરવેડવિ ઉક્કોસા ॥ ૨૭૧ ॥**

ટીકાર્થ:—સાત નરક પૃથિવીને વિષે જે નરક પૃથ્વીમાં જેટલી લવધારણીય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી છે તેને યમણી કરવાથી જે પરિમાણ આવે તેટલી તે નરકપૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના જાણવી. તે આ પ્રમાણે—રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્કૃષ્ટ ઉત્તરવૈક્રિય પંદર ધનુષ્ય, બે હાથ ને ૧૨ અંગુળનું, શર્કરાપ્રભામાં ૩૧ ધનુષ્ય ને એક હાથનું, વાલુકાપ્રભામાં ૬૨ ધનુષ્ય ને બે હાથનું, પંક્રપ્રભામાં ૧૨૫ ધનુષ્યનું, ધૂમપ્રભામાં ૨૫૦ ધનુષ્યનું, તમઃપ્રભામાં ૫૦૦ ધનુષ્યનું અને તમસ્તમપ્રભામાં એક હજાર ધનુષ્યનું જાણવું. ૨૭૬

હવે લવધારણીય ને ઉત્તરવૈક્રિયની જઘન્ય અવગાહના કહે છે:—

**ભવધારણિજ્ઞ રૂઠા, ઉત્તરવેડવિઆ ય નરણસુ ।
ઓગાહના જહન્ના, અંગુલ અસ્સંખ સંખે ઉ ॥ ૨૮૦ ॥**

ટીકાર્થ:—સર્વ નરકપૃથિવીને વિષે નારકી જીવોની લવધારણીય શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુળના અસંખ્યાતમા લાગની કહી છે તે ઉત્પત્તિ સમયે જાણવી અને ઉત્તરવૈક્રિયની જઘન્ય અવગાહના અંગુળના સંખ્યાતમા લાગની કહી છે તે પણ આરંભકાળે સમજવી. કેવળ તે પ્રથમ સમયે પણ તથાવિધ પ્રયત્ન છતાં અંગુળના સંખ્યેય લાગની જ હોય છે. શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રના મૂળ ટીકાકાર શ્રીહરિભદ્રસૂરિ પણ એ જ પ્રમાણે કહે છે. ૨૮૦

નારકીને આશ્રયીને અવગાહના દ્વાર કહ્યું, હવે તેમનો જ ઉપપાતવિરહ-કાળ અને ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ ઉત્કૃષ્ટ ને જઘન્ય તથા ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનાની એક સમયની સંખ્યા બે ગાથાવડે કહે છે:—

ચતુર્વીસયં મુહુત્તા, સત્ત અહોરત્ત તહ ય પન્નરસ ।

માસો અ દો અ ચરો, છમ્માસા વિરહકાલો ડ ॥૨૮૧॥

ઉક્કોસો રયણાઇસુ, સવ્વાસુ જહન્નઓ ભવે સમઓ ।

એમેવ ય ઉવ્વટ્ટણ, સંખા પુણ સુરવરુ તુલ્લા ॥ ૨૮૨ ॥

ટીકાર્થ:—અહીં નરકને વિષે નારકો પ્રાપ્તે સતત ઉત્પન્ન થાય છે, કેવળ કદાચિત્ જ અંતર પડે છે. તે અંતર જઘન્ય સર્વ પૃથિવીમાં પ્રત્યેકે એક સમયનું હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ રત્નપ્રભા પૃથિવીમાં ૨૪ મુહૂર્તનું, શર્કરાપ્રભામાં સાત અહોરાત્રનું, વાલુકાપ્રભામાં પંદર અહોરાત્રનું, પંકપ્રભામાં એક માસનું, ધૂમપ્રભામાં બે માસનું, તમઃપ્રભામાં ચાર માસનું અને તમસ્તમપ્રભામાં છ માસનું જાણવું, એ ઉપપાતવિરહકાળ કહ્યો. તે જ પ્રમાણે ઉદ્ધર્તના(ચ્યવન)વિરહકાળ પણ જાણવો. અર્થાત્ જઘન્ય એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટ રત્નપ્રભામાં ૨૪ મુહૂર્ત, શર્કરાપ્રભામાં ૭ અહોરાત્ર, વાલુકાપ્રભામાં ૧૫ અહોરાત્ર, પંકપ્રભામાં ૧ માસ, ધૂમપ્રભામાં બે માસ, તમઃપ્રભામાં ૪ માસ અને તમસ્તમપ્રભામાં છ માસ જાણવો.

ઉપપાત ઉદ્ધર્તનાની સંખ્યા એક સમયની દેવ પ્રમાણે જાણવી. તે આ પ્રમાણે—જઘન્યપદે એક સમયે નારકો એક, બે અને ઉત્કૃષ્ટ પદે સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા ઉપજે. ઉદ્ધર્તના પણ તે જ પ્રમાણે જાણવી. ૨૮૧-૨

એ પ્રમાણે ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનાનો વિરહકાળ અને સંખ્યા કહી, હવે કયા જીવો મરણ પામીને નરકમાં ઉત્પન્ન થાય તદ્રૂપ ગતિદ્વાર કહે છે:—

નરતિરિય સંખજીવી, નરણ ગચ્છંતિ કે વિ પંચિંદિ ।

અફૂરજ્ઞવસાયા, અહો અહો જાવ સત્તમિયા ॥ ૨૮૩ ॥

ટીકાર્થ:—મનુષ્યો અને તિર્યંચો સંખ્યાત આયુષ્યવાળા—આમ કહેવાથી અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા (યુગલિક) ને વર્ન્યા, કેમકે તેમના અતિફૂર અધ્યવસાય ન હોવાથી તેઓને નરકયોગ્ય કર્મબંધનો અભાવ છે. હવે

શિષ્ય પૂછે છે કે-ઉપર કહ્યા તે સર્વે શું નરકમાં જાય છે? ઉત્તરમાં કહે છે કે-ના, પંચેન્દ્રિયો-આમ કહેવાથી એકેન્દ્રિયાદિ તિર્યચનો વ્યવચ્છેદ કર્યો. જે પંચેન્દ્રિયો તે પણ મનુષ્ય ને તિર્યચો (દેવ-નારકી નહીં), તે પણ બધા નહીં, જેમનું અતિ કૂર શૈદ્ધ્યાનોપગત અધ્યવસાય-ચિત્ત હોય તે. આમ કહેવાથી નરકગતિ-ગમનના હેતુમાં મનોયોગની પ્રાધાન્યતા જણાવી. અન્યથા મહારંભાદિ યુક્ત પણ નરકે જાય છે. આ સંબંધમાં શ્રીસ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘ચાર કારણે જીવો નરકમાં જાય છે. તે આ પ્રમાણે-મહાઆરંભથી, મહાપરિગ્રહથી, માંસના આહારથી અને પંચેન્દ્રિયના વધથી.’ એવા જીવો નરકે જાય છે. તેમાં પણ તીવ્ર, અતિતીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ અધ્યવસાયવાળા નીચે નીચે નરકમાં જાય છે. યાવત્ અતિતીવ્રતમ અધ્યવસાયવાળા સાતમી નરકે જાય છે. ૨૮૩

આ પ્રમાણે સામાન્યે જે જીવો નરકે જાય છે તે કહ્યા, હવે નરકના-રત્ન-પ્રભાદિકના લેદને લઇને જે જ્યાં ઉપજે છે તે વિશેષથી કહે છે:—

અસ્સન્નીં સ્વલુ પદમં, દુચ્ચં ચ સરીસવા તદ્વય પરક્વી ।
 સિંહા જંતિ ચઙ્ગિ, ઉરગા પુણ પંચમિં પુઢવિં ॥ ૨૮૪ ॥
 છાટ્ઠિં ચ ઇત્થિઆઓ, મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઢવિં ।
 ઇસો પરમુવવાઓ, બોધવ્વો નરયપુઢવીસુ ॥ ૨૮૫ ॥

ટીકાર્થ:—અસંજી-સંમૂર્છિમ (તિર્યચ) પંચેન્દ્રિય પહેલી નરક પૃથ્વીમાં જાય છે. અહીં ખલુ શબ્દ ગાથામાં છે તે અવધારણાર્થે છે અર્થાત્ સંમૂર્છિમ પંચેન્દ્રિય પહેલી નરકમાં જ જાય છે, તેથી આગળ ઉત્પન્ન થતા નથી. હવે તે જીવો જ પહેલી નરકમાં જાય છે એમ નહીં પણ ગર્ભજ ભુજપરિસર્પાદિ જેઓ ત્યારપછીની છ નરકમાં જાય છે તેઓ પણ અહીં જાય છે. આ પ્રમાણે હવે પછી માટે પણ લાવના કરવી. બીજી નરકપૃથ્વી સુધી ગર્ભજ ઘો, નોળીયા વિગેરે ભુજપરિસર્પો જાય છે, તેથી આગળ જતા નથી. ત્રીજી નરકપૃથ્વી સુધી ગીધ પ્રમુખ ગર્ભજ પક્ષીઓ જાય છે, તેથી આગળ જતા નથી. ચોથી નરક પૃથ્વી સુધી ગર્ભજ સિંહ વિગેરે ચતુષ્પદો જાય છે, તેથી આગળ જતા નથી. પાંચમી નરકપૃથ્વી સુધી ગર્ભજ સર્પાદિ (ઉરપરિસર્પ) જાય છે, તેથી આગળ જતા નથી. છઠ્ઠી નરકપૃથ્વી સુધી મહારંભાદિ યુક્ત સ્ત્રીરત્નાદિ સ્ત્રીઓ જાય છે, તેથી આગળ જતી નથી. સાતમી નરકપૃથ્વી સુધી ગર્ભજ મત્સ્યાદિ જળ-

ચરો અને મનુષ્યો અતિ કૂર અધ્યવસાયવાળા—મહાપાપના કરનારા જાય છે. આ પ્રમાણે ધર્માદિ પૃથ્વીમાં જીવવિશેષને અનુસરીને તેની ઉત્કૃષ્ટ ગતિ કહી. જઘન્ય અને મધ્યમથી તો જીવોની તે કરતાં અન્યથા પણ ગતિ સમજવી. જઘન્યથી સર્વે જીવો રત્નપ્રભાના પ્રથમ પ્રસ્તટે ઉપજે અને મધ્યમથી તેની આગળ અને પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ ગતિ કહી છે તેથી અર્વાક્ષ ઉત્પન્ન થાય. ૨૮૪-૮૫

હવે કેટલાક તિર્યગ્યોનિવાળા માટે બાહુલ્યકૃત વિશેષ કહે છે:—

**વાલેસુ અ દાઢીસુ અ, પરકીસુ અ જલયરેસુ ઉવવન્ના ।
સંઘિજ્ઞાઉઠિઈઆ, પુળોવિ નરયાઉઆ હુંતિ ॥ ૨૮૬ ॥**

ટીકાર્થ:—નરકમાંથી નીકળીને વ્યાલ એટલે સર્પાદિકને વિષે, દાઢવાળા સિંહ, વ્યાદ્રાદિને વિષે, પક્ષી ગીધ વિગેરેને વિષે, જળચરમાં મત્સ્યાદિને વિષે—તેમાં પણ સંજ્યાતા આયુવાળાપણે ઉત્પન્ન થઈને ફરીને પણ કૂર અધ્યવસાયના વશથી પંચેન્દ્રિય જીવોનો વધ વિગેરે કરીને નરકતું આયુષ્ય ખાંધે છે. આ હકીકત બહોળતાએ સમજવી. અન્યથા તો કેટલાક જીવો નરકમાંથી નીકળીને સમ્યક્ત્વાદિની પ્રાપ્તિ કરી સદ્ગતિને પણ પામે છે. ૨૮૬

હવે કયા સંહનનવાળા ઉત્કૃષ્ટ કયાં સુધી જઈ શકે છે તે નિરૂપણ કરે છે:—

**છેવદ્દેણ ઉ ગમ્મઈ, પુઠવીઓ રયણસક્કરામાઓ ।
ઈક્કિપુઢવિવુઢ્ઠી, સંઘયણે કીલિયાઈણ ॥ ૨૮૭ ॥**

ટીકાર્થ:—સેવાર્ત સંહનના બળથી જીવ ઉત્કૃષ્ટ રત્નપ્રભા ને શર્કરાપ્રભા સુધી જાય છે, તેની ઉપર જતો નથી. ત્યારપછી કીલિકાદિ સંઘયણમાં એકેક પૃથ્વીની વૃદ્ધિ કરવી. તે આ પ્રમાણે—કીલિકા સંઘયણથી ઉત્કૃષ્ટ ત્રીજી પૃથ્વી સુધી, અર્ધનારાય સંઘયણથી ચોથી પૃથ્વી સુધી, નારાયણસંઘયણથી પાંચમી પૃથ્વી સુધી, ઋષભનારાયથી છઠી પૃથ્વી સુધી અને વજ્રઋષભનારાયથી સાતમી પૃથ્વી સુધી જાય છે. આ હકીકત ઉત્કૃષ્ટ માટે સમજવી. જઘન્યથી તો સર્વ સંઘયણવડે અધ્યવસાયના મંદાનુભાવથી રત્નપ્રભાના પહેલા પ્રસ્તટે પણ ઉપજે છે. મધ્યમ અધ્યવસાયથી જઘન્યથી આગળ અને ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતથી અર્વાક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. ૨૮૭

હવે પ્રસંગથી ધર્માદિ પૃથ્વીમાં નારકોની લેશ્યા કહે છે:—

કાઝ નીલા કિણહા, લેસાઓ તિન્નિ હુંતિ નરયેસુ ।

તડ્યાણ કાઝ નીલા, કિણહા નીલા ય રિદ્ધાણ ॥૨૮૮॥

ટીકાર્થ:—કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા ને કાપોતલેશ્યા-એ ત્રણ લેશ્યા નરકમાં હોય છે. તેમાં પ્રથમ ધર્મા નરકમાં કાપોતલેશ્યા, બીજીમાં પણ કાપોતલેશ્યા, પરંતુ તે કિલષ્ટતર જાણવી. ત્રીજી પૃથ્વીમાં કાપોતલેશ્યા ને નીલલેશ્યા હોય છે. કેટલાક ઉપરના પ્રસ્તટમાં કાપોતલેશ્યા હોય છે પણ તે બીજી નરકપૃથ્વી કરતાં અતિ સંકિલષ્ટતર જાણવી અને તેના નીચેના પ્રતરોમાં નીલલેશ્યા જાણવી. ત્યારપછી ચોથી અંજના પૃથ્વીમાં કેવળ નીલલેશ્યા જાણવી, પરંતુ તે પૂર્વની નીલલેશ્યા કરતાં અવિશુદ્ધતર જાણવી. પાંચમી રિદ્ધાપૃથ્વીમાં નીલલેશ્યા ને કૃષ્ણલેશ્યા જાણવી. એટલે કેટલાક ઉપરના પ્રસ્તટમાં નીલલેશ્યા જાણવી પણ તે અતિ સંકિલષ્ટતર જાણવી, અઘસ્તન પ્રસ્તટોમાં કૃષ્ણ લેશ્યા જાણવી. છઠ્ઠી મઘાપૃથ્વીમાં કેવળ કૃષ્ણલેશ્યા જાણવી. પણ તે પાંચમી પૃથ્વીની કૃષ્ણલેશ્યા કરતાં અવિશુદ્ધતર સમજવી. સાતમી માઘવતી પૃથ્વીમાં અતિ સંકિલષ્ટતમ કૃષ્ણલેશ્યા જાણવી. શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં આ પ્રમાણે જ કહેલ છે. (તેમાં કાંઈ વિશેષ નં હોવાથી તે ગાથા અમે અહીં લખી નથી). ૨૮૮

આ જ હકીકતને સ્પષ્ટ કરતા સતા કહે છે:—

કાઝ કાઝ તહ કાઝ, નીલ નીલા ય નીલકિણહા ય ।

કિણહા કિણહા ય તહા, સત્તસુ પુઢવીસુ લેસાઓ ॥૨૮૯॥

ટીકાર્થ:—આ ગાથાનું વ્યાખ્યાન ઉપર કરી ગયેલ હોવાથી અહીં ફરીને કરવામાં આવતું નથી.

અહીં કેટલાક કહે છે કે—“ આ નારકીઓની અને પૂર્વે કહી ગયેલ દેવોની બાહ્યવર્ણરૂપ જ દ્રવ્યલેશ્યા જાણવી, અન્યથા નીચે સાતમી નરકપૃથ્વી વાસી નારકી જીવોને સમ્યગ્દર્શનની અવાસિ જે ગ્રંથાન્તરમાં કહેલી છે તે યુક્તિયુક્ત નહીં કહેવાય, કેમકે ઉપરની તેજોલેશ્યા વિગેરે ત્રણ લેશ્યામાં જ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે, પ્રથમની ત્રણ લેશ્યામાં થતી નથી. શ્રી આવશ્યકસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘ પ્રતિપદ્ધમાન સમકિત ત્રણ ઉરિમ લેશ્યામાં જ હોય, પૂર્વપ્રતિપદ્ધ અન્ય લેશ્યામાં પણ હોય. ’ ઉપલી તેજોલેશ્યા વિગેરે ત્રણ લેશ્યા સાતમી નરકપૃથ્વીના નારકીઓને હોતી નથી તેઓને તો કૃષ્ણલેશ્યા જ કહેલી છે. તેમ જ

સૌધર્મદેવલોકમાં કેવળ તેજોલેશ્યા જ પૂર્વે કહેલી છે, છતાં ભુવનગુરુ-તીર્થંકર શ્રી વીરપરમાત્માને અત્યંત ઉપસર્ગ કરનાર સંગમકાદિકને તે લેશ્યા ઘટશે નહીં, કેમકે તેજોલેશ્યાનો સદ્ભાવ સતે પ્રશસ્ત પરિણામની ઉપપત્તિ થતી હોવાથી ભુવનગુરુ-તીર્થંકરને ઉપસર્ગ કરવાપણું ઘટી શકશે નહીં. અન્યત્ર પ્રદેશાન્તરમાં એમ કહ્યું છે કે-‘ દેવો અને નારકીઓને આ (ઉપર કહી તે) દ્રવ્યલેશ્યા હોય છે અને ભાવના પરાવર્તનપણાથી દેવો અને નારકીઓને છએ લેશ્યા હોય છે. ’ તેથી ઉપરની ગાથામાં જે લેશ્યા સંગ્રામી નિયમ કહેલો છે તેને વિરોધ આવશે, માટે નારકીઓને અને પૂર્વે કહી ગયા પ્રમાણે દેવોને બાહ્યવર્ણરૂપ દ્રવ્યલેશ્યા જ સ્વીકારવી. ” આ બધું જે કહ્યું છે તે સર્વ અચુક્ત છે. તેમણે પ્રથમ જે સાતમી નરકપૃથ્વીવાસી નારકોને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કહી છે વિગેરે કહ્યું છે તે તેમને આગમોનું અપરિજ્ઞાન સૂચવે છે. જે કારણ માટે શ્રી પ્રજ્ઞાપના વિગેરે આગમોમાં કહ્યું છે કે—

સે નૂળં મંતે ! કિંહલેસા નીલલેસં પપ્પ નો તારૂવત્તાણ નો તાવન્નત્તાણ નો તાગંધત્તાણ નો તારસત્તાણ નો તાફાસત્તાણ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમહ ? હંતા ગોયમા ! કિંહલેસા નીલલેસં પપ્પ નો તારૂવત્તાણ નો તાવન્નત્તાણ નો તાગંધત્તાણ નો તારસત્તાણ નો તાફાસત્તાણ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમહ । સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્છઈ કિંહલેસા નીલલેસં પપ્પ નો તારૂવત્તાણ જાવ પરિણમેહ ? ગોયમા ! આગારભાવમાયાણ વા સે સિયા પલિભાગમાયાણ વા સે સિયા કિંહલેસાણં સા નો સ્વલુ નીલલેસં તત્થગયા ઉસ્સકકહ । સે એણટ્ટેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છઈ કિંહા લેસા નીલલેસં પપ્પ નો તારૂવત્તાણ જાવ પરિણમહિત્તિ ।

આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—સે શબ્દ અથ શબ્દના અર્થમાં છે, અને તે પ્રશ્નને માટે લખ્યો છે. તથા ભદ્રંત શબ્દ શ્રી વર્ધમાનસ્વામીના સંબોધનમાં છે, તેથી આ પ્રમાણે અર્થ કરવો—“ હે ભગવન્ ! આ પ્રમાણે નિશ્ચયે છે કે કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યો નીલલેશ્યાના દ્રવ્યને પામીને તે રૂપપણાએ એટલે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યનું જે રૂપ છે તે રૂપપણાએ નથી પરિણમતા ? તથા તેના વર્ણપણાએ એટલે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યનો જે વર્ણ છે તે વર્ણપણાએ નથી પરિણમતા ? તથા તેના ગંધપણાએ એટલે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યનો જે ગંધ છે તે ગંધપણાએ નથી પરિણમતા ? તથા તેના રસપણાએ એટલે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યનો જે રસ છે તે રસપણાએ નથી પરિણમતા ? તથા તેના

સ્પર્શપણાએ એટલે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યનો જે સ્પર્શ છે તે સ્પર્શપણાએ વારં-
 વાર નથી પરિણમતા ? આનો ભાવાર્થ એ છે કે-નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોના જે
 વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ છે તેની સાથે કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યોનો સંબંધ થયા
 છતાં પણ કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યો તેપણે-નીલલેશ્યાના વર્ણાદિપણે નથી પરિણામ
 પામતા ?” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે-“ હે ગૌતમ ! તેમ જ છે.
 એટલે કે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યનો સંબંધ થયા છતાં પણ કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યો નીલ-
 લેશ્યાના દ્રવ્યોના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શપણે પરિણામ પામતા નથી.” તે
 સાંભળી તેરૂપપણે નહીં પારણમવાનું કારણ જાણવાની ઈચ્છાથી ગૌતમસ્વામી ફરી
 પ્રશ્ન કરે છે કે-“ હે ભગવાન ! તેરૂપે નહીં પરિણમવાનું શું કારણ ?” તેનો જવાબ
 ભગવાન આપે છે કે-“ આગારભાવમાયા-આકારભાવમાત્રયા ” આકાર એવો
 ભાવ તે આકારભાવ; જે આકારભાવ તે જ આકારભાવમાત્રા, અહીં માત્રા
 શબ્દનો અર્થ નિશ્ચયવાળો છે, તેથી આકારભાવ વિનાના પ્રતિબિંબ વિગેરે
 બીજા ધર્મ (ભાવ) નો નિષેધ થાય છે. આનો અર્થ એ છે કે- માત્ર આકાર-
 રૂપણાએ કરીને જ આ કૃષ્ણલેશ્યા નીલલેશ્યારૂપ (નીલલેશ્યા જેવી) થાય છે.
 (બને છે) આ કૃષ્ણલેશ્યા સાક્ષાત્ નીલલેશ્યાના સ્વરૂપને પામતી નથી. અથવા
 તો પ્રતિભાગમાત્રયા-પ્રતિરૂપ (સરખો) એવો ભાગ તે પ્રતિભાગ એટલે પ્રતિ-
 બિંબ, જે પ્રતિભાગ તે જ પ્રતિભાગમાત્રા. અહીં પણ નિશ્ચયના અર્થવાળો માત્રા
 શબ્દ છે, તેથી પ્રતિભાગ (પ્રતિબિંબ) વિનાના સાક્ષાત્ તે જ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ-
 રૂપ બીજા ધર્મનો નિષેધ થાય છે. આનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-આ કૃષ્ણલેશ્યા
 માત્ર પ્રતિબિંબપણાએ કરીને જ નીલલેશ્યારૂપ (નીલલેશ્યા જેવી) થાય છે; પરંતુ
 સાક્ષાત્ તેના સ્વરૂપને પામતી નથી. આ બન્નેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેમ
 વૈદૂર્યવિગેરે મણિને વિષે કાળો દોરો, નીલ દોરો, રાતો દોરો, પીળો દોરો કે
 ઘોળો દોરો પડેલીએ, તો તે તે કૃષ્ણાદિ રંગના દોરાના સંબંધથી વૈદૂર્યાદિક
 મણિનો માત્ર આકાર જ અસ્પષ્ટપણે કાંઈક તે તે રંગ જેવો થાય છે. અથવા તો
 સ્ફટિકમણિની પાસે જપાપુષ્પાદિક મૂકવાથી તે (સ્ફટિકમણિ) માં સ્પષ્ટ રીતે તે
 પુષ્પનું માત્ર પ્રતિબિંબ જ પડશે. પરંતુ પુષ્પના સ્વરૂપને તે સ્ફટિકમણિ પામશે
 નહીં. એટલે કે પહેલા ઉઠાડરણમાં વૈદૂર્યમણિનો રંગ બદલાતો નથી અને
 બીજા ઉઠાડરણમાં સ્ફટિકમણિ જપાપુષ્પના સ્વરૂપને પામતો નથી. બન્ને દૃષ્ટાંતમાં
 તદ્રૂપપણાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તે જ પ્રમાણે અહીં પણ કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યોનો
 સમૂહ નીલલેશ્યાના દ્રવ્યોના સમૂહને પામીને કોઈક વખત અસ્પષ્ટપણે માત્ર
 તેના (નીલલેશ્યાના) આકારપણાને જ પામે છે અને કોઈ વખત સ્પષ્ટ રીતે

માત્ર પ્રતિગ્નિપણાને જ પામે છે, પરંતુ તે કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યો સર્વથા પ્રકારે નીલલેશ્યાના દ્રવ્યપણાને પામતા નથી. તે વિષે કહ્યું છે કે—“કિણ્હલેસા ણં સા નો સ્વલુ નીલલેસા” (તે કૃષ્ણલેશ્યા જ છે પણ નીલલેશ્યા નથી) તે (કૃષ્ણલેશ્યા) સ્વરૂપથી તો કૃષ્ણલેશ્યા જ છે. જેમ વૈદ્યુદ્ધિક મણિ કાળા વિગેરે દોરાનો સંબંધ છતાં પણ વૈદ્યુદ્ધિક મણિ જ છે. અથવા તો જેમ સ્ફટિકમણિ જ પાપુખાદિકનું સમીપપણું છતાં પણ સ્ફટિકમણિ જ છે. (તે બન્ને સ્વરૂપથી બદલાતા નથી) તે જ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યા તે કૃષ્ણલેશ્યા જ છે, પરંતુ તે નીલલેશ્યા નથી જ. માત્ર તે કૃષ્ણલેશ્યા પોતાના સ્વરૂપમાં રહી છતી જ નીલલેશ્યાદિકને પામીને કેવળ તેના આકારપણાને અથવા તો પ્રતિગ્નિપણાને પામે છે; પરંતુ તેના (નીલલેશ્યાના) સ્વરૂપને પામતી નથી.

તથા—“હે ભગવન્ ! નિશ્ચે નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાને પામીને તે રૂપપણાને નથી પામતી?” વિગેરે સૂત્ર પણ તે જ પ્રમાણે જાણવું. તેમાં વિશેષ આ પ્રમાણે.—તે નીલલેશ્યા પોતાના સ્વરૂપમાં રહી સતી ‘ઉત્પ્લવ્વક્તે’ એટલે કાપોતલેશ્યાની જેવા આકારપણાને જ માત્ર પામે છે, અથવા માત્ર પ્રતિગ્નિપણાને જ પામે છે, પરંતુ તે નીલલેશ્યા કાપોતલેશ્યાના સ્વરૂપને પામતી નથી. તથા તે જ નીલલેશ્યા કૃષ્ણલેશ્યાને પામીને ‘અવ્વ્વક્તે’ એટલે કૃષ્ણલેશ્યાસંબંધી માત્ર આકારપણાને જ અથવા માત્ર પ્રતિગ્નિપણાને જ પામે છે. પરંતુ તદ્રૂપપણાને પામતી નથી. અહીં નીલલેશ્યાથી કૃષ્ણલેશ્યા વર્ણુ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ કરીને અતિ નિકૃષ્ટ (અધમ) છે, તેથી તેના આકારપણાને અથવા પ્રતિગ્નિપણાને પામે તે અવ્વ્વ્વક્તે કહેવાય છે.

તથા—“હે ભગવન્ ! કાપોતલેશ્યા તેજ્જલેશ્યાને પામીને, તથા તેજ્જલેશ્યા પન્નલેશ્યાને પામીને, તથા પન્નલેશ્યા શુક્લલેશ્યાને પામીને ” ઇત્યાદિક સૂત્રના આદાવા ભાવાર્થથી પૂર્વની જેમ જાણવા. વળી જેમ કૃષ્ણલેશ્યાનો નીલલેશ્યા પ્રત્યે આદાવો કહ્યો છે તેમ જ કાપોતલેશ્યા પ્રત્યે પણ જાણવો. તથા કૃષ્ણલેશ્યાના તેજ્જલેશ્યા વિગેરે પ્રત્યે આદાવા જે છે, તે અહીં પ્રકૃતમાં ઉપયોગી છે તેથી તે દેખાડે છે.—“હે ભગવન્ ! કૃષ્ણલેશ્યા તેજ્જલેશ્યાને પામીને શું તે રૂપપણાએ કરીને પરિણામ નથી પામતી ? તે વર્ણુપણાએ કરીને પરિણામ નથી પામતી ? તે ગંધપણાએ કરીને પરિણામ નથી પામતી ? તે રસપણાએ પરિણામ નથી પામતી ? તથા તે સ્પર્શપણાએ પરિણામ નથી પામતી ?” ભગવાન કહે છે કે—“હે ગૌતમ ! એમ જ છે. કૃષ્ણલેશ્યા તેજ્જલેશ્યાને પામીને તે રૂપપણાએ કરીને પરિણામ નથી. ઇત્યાદિ.” ફરી

ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે—“હે ભગવન્ ! તે કયા અર્થે કરીને-હેતુવડે કરીને એમ કહો છો કે કૃષ્ણલેશ્યા તેજોલેશ્યાને પામીને તે રૂપપણે નથી પરિણમતી ? ઈત્યાદિ.” ભગવાન ઉત્તર આપે છે કે—“હે ગૌતમ ! આકાર-ભાવ માત્રને જ અથવા પ્રતિબિંબભાવ માત્રને જ પામે છે પરંતુ કૃષ્ણલેશ્યા તે કૃષ્ણલેશ્યા જ છે, તે તેજોલેશ્યારૂપ થતી નથી. માત્ર તે ત્યાં રહી છતી ઉત્કર્ષને કે અપકર્ષને પામે છે.” આ જ પ્રમાણે કૃષ્ણલેશ્યાના પદ્મલેશ્યા પ્રત્યે અને શુકલલેશ્યા પ્રત્યે આલાવા કહેવા. તેથી કરીને જ્યારે સાતમી નરક-પૃથ્વીમાં પણ કૃષ્ણલેશ્યા છે તે તેજોલેશ્યાના દ્રવ્યને પામીને માત્ર તેના આકારપણાએ કરીને સહિત થાય છે, અથવા માત્ર તેના પ્રતિબિંબે કરીને સહિત થાય છે ત્યારે કૃષ્ણ દ્વારા વિગેરે દ્રવ્યનું સમીપપણું થવાથી ઉપધાનથી ઉપરક્ત (રંગાયેલા) સ્ફટિકનો જેમ અન્ય આકાર થઈ જાય છે તેમ સાક્ષાત્ ઉચ્ચ હૃદવાળી તેજોલેશ્યાના દ્રવ્યના સમીપપણાથી જીવનો શુભ પરિણામ થાય છે, તેથી કરીને તથાપ્રકારની શુભ તેજોલેશ્યાના પરિણામને પામેલા તે સાતમી નરકપૃથ્વીમાં વસનારા નારકીને સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય, તેમાં કાંઈ વિરોધ નથી.

અહીં કોઈ શંકા કરે છે કે—“આ પ્રમાણે છતાં સાતમી નરક-પૃથ્વીમાં પણ પરમાર્થથી તેજોલેશ્યાનો સંભવ કહ્યો પણ તે આ ચાલતા સૂત્રમાં તો ખતાવ્યો નથી, તેથી અસંગતપણું તો તે જ અવસ્થાવાળું રહ્યું.” આવી શંકા થાય તો તે ખોટી છે, કેમકે તેના ભાવાર્થ સમ્યક્ પ્રકારે સમજાયો નથી. તે ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—‘સાતમી નરકપૃથ્વીમાં રહેલા નરકના જીવને સર્વદા કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્ય પાસે જ રહેલા હોવાથી કૃષ્ણલેશ્યા સદાવસ્થાયિની છે અને જે તેજોલેશ્યા કહી, તે તો માત્ર આકારપણે અથવા પ્રતિબિંબપણે કોઈક જ વખત પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ઘણો કાળ રહેતી નથી. તેજોલેશ્યા રહે છે તેટલો વખત પણ કૃષ્ણલેશ્યાના દ્રવ્યો પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરતા નથી, તેથી આ ચાલતા સૂત્રમાં સાતમી નરકપૃથ્વીને વિષે કૃષ્ણલેશ્યા જ કહી છે પણ તેજોલેશ્યા વિગેરે કોઈ પણ અન્ય લેશ્યા કહી નથી.’ એ પ્રમાણે સર્વ નરકપૃથ્વીની લેશ્યા માટે જાણી લેવું.

આ કારણથી જ સંગમકાદિક દેવને પણ માત્ર આકાર વિગેરેપણાએ કરીને જ કૃષ્ણલેશ્યાનો સંભવ હોવાથી ત્રણ જીવનના ગુરૂ શ્રી તીર્થંકરને ઉપ-સર્ગો કર્યાનું સંભવે છે, તેમાં કાંઈ પણ અઘટિત નથી.

વળી પૂર્વે જે કહ્યું કે—“દેવોને અને નારકીઓને પોતપોતાની કહેલી લેશ્યા જ હોય વિગેરે.” તે પણ ઉપર કહેલી યુક્તિ પ્રમાણે ઘટે જ છે. તે આ પ્રમાણે—જો કે માત્ર આકારપણાએ કરીને અથવા માત્ર પ્રતિબિંબપણાએ કરીને બીજી લેશ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો પણ આ ચાલતા સૂત્રમાં ગ્રહણ કરેલા લેશ્યાના દ્રવ્યો પોતાના સ્વરૂપને તજતા નથી અને ફરીથી બીજી આવેલી લેશ્યાનો નાશ થાય (જતી રહે) ત્યારે પાછી તે જ ચાલતા સૂત્રમાં કહેલી લેશ્યાઓ જ પ્રવર્તે છે. આ પ્રમાણે પ્રાયે સદા અવસ્થિતપણું હોવાથી બીજી લેશ્યા પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ પોતાના દ્રવ્યના સ્વરૂપનો ત્યાગ સંભવતો ન હોવાથી ચાલતા સૂત્રમાં કહેલી જે લેશ્યા તે દ્રવ્યલેશ્યા છે એમ કહ્યું છે; પરંતુ તેવું કહેવાથી કાંઈ તે બાહ્ય વર્ણરૂપ નથી. તેમ જ વળી આ ચાલતા સૂત્રમાં ગ્રહણ કરેલી નારકીની લેશ્યાઓ ભગવતી અને પ્રજ્ઞાપના વિગેરે સૂત્રમાં પણ કહેલી છે, તેથી જો આ બાહ્ય વર્ણરૂપ હોય તો ભગવતી વિગેરેમાં વર્ણને કહેનારું સૂત્ર કહીને પછી લેશ્યાને કહેનારું સૂત્ર આ પ્રમાણે કહ્યું છે.—“હે ભગવન્ ! સર્વે નારકીઓ સમાન વર્ણવાળા છે ?” ઉત્તર—“હે ગૌતમ ! આ તું કહે છે તે અર્થ યોગ્ય નથી.” પ્રશ્ન—“હે ભગવન્ ! એમ કેમ કહો છો ?” ઉત્તર—“હે ગૌતમ ! નારકીઓ બે પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે ૧ પૂર્વોપપન્ન, ૨ પશ્ચાદુપપન્ન. તેમાં જેઓ પૂર્વોપપન્ન છે તેઓ વિશુદ્ધ (ગાઠ) વર્ણવાળા છે, અને જેઓ પશ્ચાદુપપન્ન છે તેઓ અવિશુદ્ધ (મંદ) વર્ણવાળા છે; માટે હે ગૌતમ ! આ અર્થવડે કરીને સર્વે નારકીઓ સમાન વર્ણવાળા નથી એમ કહેવાય છે.” પ્રશ્ન—“હવે હે ભગવન્ ! સર્વે નારકીઓ શું સમાન લેશ્યાવાળા છે ?” ઉત્તર—“હે ગૌતમ ! તું કહે છે તે અર્થ સત્ય નથી.” પ્રશ્ન—“હે ભગવન્ ! શા માટે એમ કહો છો ?” ઉત્તર—“હે ગૌતમ ! નારકીઓ બે પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—પૂર્વોપપન્ન અને પશ્ચાદુપપન્ન. તેમાં જેઓ પૂર્વોપપન્ન છે તેઓ વિશુદ્ધ (તીવ્ર) લેશ્યાવાળા છે, અને જેઓ પશ્ચાદુપપન્ન છે તેઓ અવિશુદ્ધ (મંદ) લેશ્યાવાળા છે. હે ગૌતમ ! આ કારણને લીધે એમ કહેવાય છે કે સર્વે નારકીઓ સરખી લેશ્યાવાળા નથી.” જો વર્ણોનું જ લેશ્યાપણું અંગીકાર કરીએ તો આ સૂત્રમાં વિરોધ આવે છે, કેમકે વર્ણોને માટે તો પહેલું સૂત્ર જ કહ્યું છે. વળી ભાવ (મનના અધ્યવસાય) ના પરાવર્તન (ફેરફાર) પણાએ કરીને દેવોને અને નારકીઓને છએ લેશ્યાઓ કહી છે, તે પણ અમે ઉપર કહેલા

માત્ર આકારપણુદિક પ્રકારે કરીને ઘટે છે. બીજી રીતે ઘટી શકતી નથી, તેથી કાંઈ પણ દોષ નથી.

વળી શંકાકારે પ્રથમ જે કહ્યું કે— “કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ લેશ્યાઓ નારકીઓમાં હોય છે, એ નિયમનો વિરોધ આવશે.” આ શંકા પણ અસંગત (અઘટિત) છે, કેમકે આ જે નિયમ કહ્યો છે તે અવસ્થિત લેશ્યાની અપેક્ષાએ કહ્યો છે, પરાવર્તિત ભાવલેશ્યા માટે કહેલ નથી. વળી જો કદાચ આ દેવ અને નારકીની દ્રવ્યલેશ્યાઓ બાહ્ય વર્ણરૂપ હોય તો—“કૃષ્ણ નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા ભવનપતિ અને વ્યંતરોને હોય” ઇત્યાદિક શબ્દોથી ભવનપતિને પહેલી ચાર લેશ્યાઓ કહીને પછી—“અસુરકુમાર કાલા-અસુરકુમાર કૃષ્ણવર્ણવાળા હોય.” ઇત્યાદિક બાહ્ય વર્ણ સંબંધી જે કહેલું છે તે નિરર્થક થઈ જાય. ઇતિ. વિશેષ પ્રસંગે કરીને સર્યું.

સાર:—દ્રવ્યલેશ્યા શરીરના વર્ણરૂપ નથી અને પરાવર્ત પામે છે તે ભાવલેશ્યા છે પણ તે અદ્વકાલીન હોય છે.

ઉપર પ્રમાણે પ્રાસંગિક હકીકત સાથે નરકને અંગે ગતિદ્વાર કહ્યું, હવે નરકમાંથી નીકળીને જીવો ક્યાં આવે છે ? તે રૂપ આગતિદ્વાર કહે છે:—

નરયાઓ ઉવદ્વા, ગમ્મે પજ્જત્ત સંખજીવીસુ ।

નિયમેણ હોઈ વાસો, લક્ષીણ ઉ સંભવં વોચ્છં ॥૨૧૦॥

ટીકાર્થ:—નરકમાંથી ઉદ્ધરેલા અર્થાત પ્રચ્યુત થયેલા-ચ્યવેલા જીવોનો અનંતર ભવે નિશ્ચયે ગર્ભજપર્યાપ્ત સંજ્યાત આયુવાળા મનુષ્ય ને તિર્યંચમાં ભવાસ થાય, શેષમાં ન થાય. આમાં ગર્ભજ કહેવાથી સંભૂતિમનો તેમ જ દેવ અને નારકનો વ્યવચ્છેદ કર્યો, પર્યાપ્તના ગ્રહણથી અપર્યાપ્તનો વ્યવચ્છેદ કર્યો. સંજ્યાત શબ્દના ગ્રહણથી અસંજ્યાતાયુવાળા (યુગલિક) નો નિષેધ કર્યો. એટલે ગર્ભજપર્યાપ્ત સંજ્યાતાયુવાળા તિર્યંચ ને મનુષ્યમાં જ ઉપજે એમ સમજવું. હવે નરકમાંથી નીકળેલા જીવોને કઈ કઈ લક્ષિઓની પ્રાપ્તિનો સંભવ છે તે કહે છે. ૨૬૦

તિસુ તિત્થ ચઉત્થીણ ઉ, કેવલં પંચમીણ સામન્નં ।

છટ્ઠીઈ વિરયાવિરઈ, સત્તમપુઢવીણ સમ્મત્તં ॥ ૨૧૧ ॥

ટીકાર્થ:—પહેલી ત્રણ નરકના નીકળ્યા જીવ તીર્થંકર થાય. આ હકીકત સંભવ માત્ર સમજવી, નિયમ સમજવો નહિ; તેથી જેણે પૂર્વે નરકનું આયુ ખાંધ્યું હોય, ત્યારપછી જે સમ્યગ્દર્શનવિશુદ્ધિવિગેરે કારણોવડે તીર્થંકર નામ-કર્મ ઉપાર્જન કરે અને શ્રેણિકાદિકની જેમ પછી જે નરકે જાય. તેવા જીવો જ નરકમાંથી ઉદ્ધરીને અનંતર ભવે તીર્થંકર થાય—બીજા ન થાય એમ સમજવું. ચોથી નરકમાંથી ઉદ્ધરેલા સામાન્ય કેવળી થાય—તીર્થંકર તો નિશ્ચયે ન જ થાય. પાંચમીથી ઉદ્ધરેલા સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર પામી શકે, કેવળજ્ઞાન ન જ પામે. છઠ્ઠીમાંથી ઉદ્ધરેલા વિરતાવિરત એટલે શ્રાવકપણું પામે, મુનિપણું ન જ પામે. સાતમીમાંથી ઉદ્ધરેલા સમક્તિ દર્શન પામે, અન્ય ગુણ ન જ પામે. અહીં આ તાત્પર્યાર્થ જાણવો કે પહેલી ત્રણ નરકના નીકળ્યા તીર્થંકર થાય, ચારના નીકળ્યા સામાન્ય કેવળી થાય, પાંચના નીકળ્યા સર્વવિરતિ પામે, છના નીકળ્યા દેશવિરતિપણું પામે અને સાતે નરકના નીકળ્યા સમ્યગ્દષ્ટિ થાય. ઇતિ. ૨૬૧

વળી લઙ્ગિધવિશેષનો સંભવ બતાવે છે:—

પદમાઓ ચક્કવટ્ટી, વિઙ્ગયાઓ રામકેસવા હંતિ ।

તચ્ચાઓ અરિહંતા, તહંતકિરિયા ચઉત્થીઓ ॥ ૨૧૨ ॥

ટીકાર્થ:—પહેલી રત્નપ્રભાના નીકળેલા જ ચક્રવર્તી થાય, બાકીની પૃથ્વીથી નીકળેલા ન થાય. બીજાના નીકળ્યા એટલે પહેલી બીજાના નીકળ્યા બળદેવ વાસુદેવ થાય. ત્રીજાના એટલે પ્રથમની ત્રણ નરકના નીકળ્યા તીર્થંકર થાય. ચોથીના એટલે પ્રથમની ચાર નરકના નીકળ્યા અંતક્રિયાના સાધક એટલે નિર્વાણસાધક (કેવળી) થાય. ઇત્યર્થ: ૨૬૨ તથા—

ઉવ્વટ્ટિયા ય સંતા, નેરઙ્ગયા તમતમાઓ પુઢવીઓ ।

ન લહંતિ માણુસત્તં, તિરિચ્ચજોણિં ઉવળમંતિ ॥ ૨૧૩ ॥

છટ્ટિઓ પુઢવીઓ, ઉવ્વટ્ટા ઇહ અણંતરભવમ્મિ ।

મજ્ઞા માણુસજમ્મે, સંજમલંભેણ ઉ વિહીણા ॥ ૨૧૪ ॥

ટીકાર્થ:—તમસ્તમા નામની સાતમી પૃથ્વીમાંથી ઉદ્ધરેલા નૈરચિકો નિશ્ચયે મનુષ્યપણું પામતા નથી, કિંતુ તિર્યચ્યોનિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા છઠ્ઠી તમ:પ્રભામાંથી ઉદ્ધરેલા જીવોને અનંતર ભવે મનુષ્ય થવાની ભજના જાણવી.

એટલે કે કોઈક મનુષ્ય થાય છે, ઘણા થતા નથી. જે મનુષ્ય થાય છે તે પણ નિશ્ચયે સંયમના લાભથી—સર્વવિરતિથી તો વિહીન જ રહે છે. સંયમભાવને પામતા નથી. (દેશવિરતિપણું પામી શકે છે) ૨૯૩-૯૪.

હવે પ્રસંગે બીજામાંથી ઉદ્ધરેલા પણ બળદેવાદિક થાય છે તે બતાવે છે—

બલદેવ ચક્કવટ્ટી, દેવદ્વાણેસુ હુંતિ સઘ્વેસુ ।

અરિહંતા વાસુદેવા, વિમાણવાસીસુ બોધઘ્વા ॥ ૨૯૫ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વ દેવસ્થાનમાંથી એટલે ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક ને વૈમાનિકમાંથી ઉદ્ધરેલા બળદેવ તથા ષટ્પાંડભરતના ભોક્તા ચક્રવર્તી થાય છે. અને અરિહંત ને વાસુદેવ વૈમાનિકમાંથી ઉદ્ધરેલા જ થાય છે, શેષ સ્થાનકથી ઉદ્ધરેલા થતા નથી. ૨૯૫ વળી—

અરિહંત ચક્કવટ્ટી, બલદેવા તહ ય વાસુદેવા ।

ન મણુયતિરિણ્હિંતો, અણંતરં ચેવ જાયંતિ ॥ ૨૯૬ ॥

ટીકાર્થ:—અરિહંત, ચક્રવર્તી, બળદેવ અને વાસુદેવ મનુષ્ય ને તિર્યંચ-માંથી ઉદ્ધરીને—નીકળીને અનંતર ભવે થતા નથી, પરંતુ દેવગતિમાંથી ને નરક-માંથી ઉદ્ધરીને જ અનંતર થાય છે તે પણ યથોક્ત થકી ઉદ્ધરેલા જ થાય છે. ૨૯૬

હવે પ્રસંગોપાત અન્યથી ઉદ્ધરેલા માટે પણ લબ્ધિનું પ્રતિપાદન કરે છે—

મૂદગપંકપ્પભવા, ચરો હરિઆઝ છચ્ચ સિજ્ઞંતિ ।

વિગલા લભિજ્ઞ વિરિં, ન હુ કિંચિ લભિજ્ઞ સુહુમતસા ॥ ૨૯૭ ॥

ટીકાર્થ:—પૃથ્વીકાય, અપ્કાય ને પંકપ્રભા (ચોથી) પૃથ્વીથી ઉદ્ધરેલા મનુષ્યો એક સમયે ચાર સિદ્ધિપદને પામે છે. તેનો સાર એ છે કે પૃથ્વી-કાયમાંથી અથવા અપ્કાયમાંથી અથવા પંકપ્રભા પૃથ્વીમાંથી ઉદ્ધરીને અનંતર ભવે મનુષ્ય થયેલા જો એક ભવે સિદ્ધિપદને પામે તો પ્રત્યેકે ચાર ચાર સિદ્ધિ, વનસ્પતિકાયમાંથી ઉદ્ધરેલા છ સિદ્ધિ, વિકળેદ્રિયમાંથી ઉદ્ધરેલા અનંતર ભવે મનુષ્ય થાય તો સર્વસાવધની વિરતિ પામી શકે, પણ સિદ્ધ થાય નહીં. સૂક્ષ્મ ત્રસમાંથી એટલે તેઉકાય ને વાઉકાયમાંથી અનંતર ભવે

મનુષ્ય તો થાય જ નહીં, પરંતુ તિર્યંચ થયા છતાં પણ સમ્યક્ત્વાદિ કોઈ પણ ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકે નહીં. તેવો જ સ્વભાવ હોવાથી. ૨૯૭ વળી—

મંડલિઅમણુઅરયણાહેસત્તમતેઝવાઝજેહિં ।

વસુદેવમણુઅરયણા, અણુત્તરવિમાણવજ્જેહિં ॥ ૨૯૮ ॥

ટીકાર્થ:—મંડળિક એટલે મુકુટબદ્ધ રાજા અથવા શેષ રાજા અથવા મનુષ્યરત્નો એટલે ચક્રવર્તીના સેનાપતિ, ગૃહપતિ, પુરોહિત, વર્ધકિ અને સ્ત્રીરત્ન—એ પાંચ હોય છે તે સાતમી નરકપૃથિવી, તેઉકાય ને વાયુકાયને વર્ણને શેષ જીવનિકાયમાંથી સર્વમાંથી ઉદ્ધરેલા થઈ શકે છે. સાતમી નરકમાંથી નીકળેલાને તો અનંતર ભવે મનુષ્ય થવાનો જ સંભવ નથી. તથા વાસુદેવ અને મનુષ્ય-રત્નો બે દેવમાંથી ઉદ્ધરીને અનંતર ભવે થાય તો અનુત્તરવિમાનવાસી દેવો વર્ણને બીજા દેવોમાંથી આવેલા થાય. તેવો સ્વભાવ જ હોવાથી. ૨૯૮

તેરિચ્છમણુઅસંઘાઝહિં કપ્પાઓ જા સહસ્સારો ।

હયગયરયણુવવાઓ, નેરઙ્ગયેહિં ચ સઙ્ગેહિં ॥ ૨૯૯ ॥

ટીકાર્થ:—ગજરત્ન અને અશ્વરત્નપણે ઉપપાત સંખ્યાત આયુવાળા તિર્યંચ અને મનુષ્યમાંથી, સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોમાંથી અને સાતે પૃથ્વી-માંથી આવેલનો થાય, શેષસ્થાનથી આવેલનો ન થાય. ૨૯૯.

એગિંદિઅરયણાઈં, અસુરકુમારેહિં જાવ ઈસાણો ।

ઝવવજ્જંતિ અ નિયમા, સેસટ્ટાણેહિં પડિસેહો ॥ ૩૦૦ ॥

ટીકાર્થ:—ચક્રવર્તીના જે એકેંદ્રિયરૂપ ચક્ર વિગેરે સાત રત્નો છે તે બે દેવમાંથી ઉદ્ધરીને આવેલ થાય તો નિશ્ચય અસુરકુમારથી માંડીને બીજા ઈશાન દેવલોકસુધીમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય. એનો સાર એ કે ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યેષ્ઠિય ને સૌધર્મેશાનના દેવથી ઉદ્ધરીને આવેલા જ થાય, શેષ ઉપરના દેવોમાંથી આવેલ ન થાય. ૩૦૦

હવે પ્રસંગે ચક્રાદિ રત્નોનું પ્રમાણ કહે છે:—

ચક્કં છત્તં દંડં, તિન્નિ વિ ઇયાઈં વામમિત્તાઈં ।

ચમ્મં દુહત્થદીહં, વત્તીસં અંગુલાઈં અસિ ॥ ૩૦૧ ॥

ટીકાર્થ:—ચક્ર, છત્ર ને દંડ એ ત્રણ રત્નો એક વામપ્રમાણ હોય છે, વામ એટલે પ્રસારિત કરેલા બાહુવાળા પુરૂષના એ હાથની અંગુળીના છેડા સુધીનો વચ્ચેનો ભાગ (૪ હાથ પ્રમાણ) બાણવો. ચર્મરત્ન એ હાથ દીર્ઘ-લાંબું હોય છે અને ખડ્ગરત્ન બત્રીશ અંગુળ પ્રમાણ હોય છે. ૩૦૧

ચરંગુલો મળી પુળ, તસ્સદ્ધં ચેવ હોઝ વિચ્છિણ્ણો ।

ચરંગુલપ્પમાણા, સુવણ્ણવરકાગિણી નેયા ॥ ૩૦૨ ॥

ટીકાર્થ:—દીર્ઘતાને આશ્રીને મણિરત્ન ચાર અંગુળ પ્રમાણ અને તેનાથી અર્ધ એટલે એ અંગુળ પ્રમાણ વિસ્તૃત હોય. તથા ચાર અંગુળ પ્રમાણ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણમય કાકિની નામનું રત્ન હોય. અહીં અંગુળ પ્રમાણાંગુળ બાણવા.^૧ બધા ચક્રવર્તીના કાકિન્યાદિરત્ન તુલ્ય પ્રમાણવાળા છે. ૩૦૨

હવે ચક્રવર્તીના ચૌદે રત્ન નામગ્રહણપૂર્વક કહે છે—

સેનાવઙ્ ગાહાવઙ્, પુરોહિ ગય તુરય વઙ્ઙૈ ઇત્થિ ।

ચક્કં છત્તં ચમ્મં, મણિ કાગિણિ સ્વગ્ગ દંડો ય ॥ ૩૦૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સેનાપતિ, ગાથાપતિ, પુરોહિત, હાથી, અશ્વ, વર્ધકિ ને સ્ત્રી આ સાત પચ્ચેદ્રિય રત્ન અને ચક્ર, છત્ર, ચર્મ, મણિ, કાકિણી, ખડ્ગ ને દંડ—આ સાત એકેદ્રિય—કુલ ૧૪ રત્નો બાણવા.

ટીકાર્થ:—સેનાપતિ—દળનાયક ગંગા—સિંધુના બીજા કાંઠે જઈને વિજય મેળવે તેવો બલિષ્ઠ ૧. ગૃહપતિ—ચક્રવર્તીના ઘરને યોગ્ય સર્વ કર્તવ્યમાં તત્પર, વળી ચક્રવર્તી ન્યારે તમિસ્રાશુકા ને ખંડપ્રપાતા શુક્રામાં બળ ત્યારે ચક્રવર્તીના સમસ્ત લશ્કરને સુખે ઉતરવા માટે ઉન્મગ્નજળા અને નિમગ્નજળા નદી ઉપર કાષ્ઠમય પુલ રબાંધનાર ૨. પુરોહિત—શાંતિકર્માદિનો કર્તા ૩. ગજ ને અશ્વ—પ્રકૃષ્ઠ વેગ અને મહાપરાક્રમાદિ ગુણવાળા હોય છે. ૪—૫. વર્ધકિ—ગૃહનિવેશાદિ સૂત્રોનો કરનાર ૬. અને સ્ત્રીરત્ન અદ્ભુત કામસુખનું નિધાન હોય છે. ૭. ચક્રરત્ન—સમસ્ત આયુધ અતિશાયી અને દુર્જય રિપુનો વિજય કરનાર. ૮. છત્રરત્ન—ચક્રવર્તીના

૧ આ પ્રમાણ આત્માંગુળે હોવા સંભવ છે, પ્રમાણાંગુળનું પ્રમાણ ૧૨મા ચક્રીને અતિ મોટું થઈ પડે.

૨ આ હકીકત વર્ધકિરત્ન માટે છે આવશ્યક ચૂર્ણી વિગેરેમાં તેમજ કહેલ છે.

હાથના સ્પર્શના પ્રભાવથી બાર યોજન આયામ વિસ્તારવાળું થયું સતું વૈતાલ્યના ઉત્તરવિભાગવર્તી મ્લેચ્છોએ આરાધેલા મેઘકુમાર દેવોએ કરેલ જળવૃષ્ટિને સહન કરવાને સમર્થ ન. ચર્મરત્ન-ચક્રવર્તીના હસ્તસ્પર્શના પ્રભાવથી બાર યોજન આયામ વિસ્તારવાળું થનાર અને પ્રભાતે વાવેલ શાલ્યાદિ ધાન્યને બપોરે ઉગાડી આપનાર ૧૦. મણિરત્ન-યથાક્રમ ઉપર નીચે રહેલા ચર્મ ને છત્રરત્નના અપાંતરાણે છત્રના તુમ્બ ઉપર રાખ્યું સતું બાર યોજન વિસ્તૃત સમસ્ત ચક્રવર્તી-કટકમાં પ્રકાશ કરનાર તેમજ તમિસ્તા શુક્ર તથા ખંડપ્રપાતા શુક્રમાં પ્રવેશ કરતા ચક્રવર્તી હસ્તિના કુંભસ્થળ ઉપર રાખે ત્યારે બાર યોજન સુધી પૂર્વ, પશ્ચિમ ને આગળ-ત્રણે દિશામાં અતિ નિવિડ એવા અંધકારની જાળને દૂર કરનાર તેમ જ હાથે અથવા મસ્તકે બાંધ્યું સતું સમસ્ત ઉપદ્રવ અને સમસ્ત રોગને દૂર કરનાર ૧૧. કાકિણીરત્ન-વૈતાલ્યપર્વતની બંને શુક્રમાં ૪૯ માંડલા કરવામાં ઉપયોગી ૧૨. ખડ્ગરત્ન-સંગ્રામભૂમિમાં અપ્રતિહત શક્તિવાળું ૧૩. દંડરત્ન-વિષમોત્તત ભૂમિવિભાગમાં સમત્વ કરનાર અને ચત્તવિશેષથી વાપર્યું સતું એક હજાર યોજન અઘોભૂમિમાં પ્રવેશ કરી શકે તેવું ૧૪.

આ ચક્રવર્તીના ચૌદ રત્નો પ્રત્યેક એકેક હજાર યજ્ઞોથી અધિષ્ઠિત હોય છે. એમાં સાત એકેંદ્રિયરૂપ છે અને સાત પંચેંદ્રિયરૂપ છે. તે એકેંદ્રિયરૂપ ને પંચેંદ્રિયરૂપ રત્નો જઘન્યપદે જંબૂદ્વીપમાં પ્રત્યેક જાતિના ૨૮-૨૮ હોય અને ઉત્કૃષ્ટપદે ૨૧૦-૨૧૦ પરિભાગમાં આવે. તે જ બતાવે છે-જઘન્યપદે ચાર ચક્રવર્તીઓ હોય. તે એકેક ચક્રવર્તીને સાત પંચેંદ્રિય ને સાત એકેંદ્રિય રત્નો હોય તેથી સાતને ચાર વડે ગુણુતાં ૨૮ થાય. ઉત્કૃષ્ટપદે ત્રીશ ચક્રવર્તીઓ હોય તે આવી રીતે-૨૮ મહા-વિદેહમાં ને એક ભરતક્ષેત્રમાં ને એક ઐરવતક્ષેત્રમાં-કુલ ૩૦ ને સાતવડે ગુણુતાં ૨૧૦ થાય. (શ્રી જંબૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિમાં આ પ્રમાણેની મતલબનો જ પાઠ છે તે અમે અહીં લખ્યો નથી.) ૩૦૩.

હવે પ્રસંગોપાત વાસુદેવનાં રત્નો કહે છે:—

चक्रं खगं च धनुः, मणी य माला तदेव गय संखो ।

एष उ सत्तरयणा, सव्वेसिं वासुदेवानं

॥ ૩૦૪ ॥

ટીકાર્થ:—ચક્ર, ખડ્ગ, ધનુષ્ય, મણિ, અમ્લાન ગુણુવાળી માળા, દેવ-સમર્પિત ગદા (શસ્ત્રવિશેષ) અને શંખ-પાંચજન્ય નામનો બાર યોજન સુધી જેનો સ્વર વિસ્તાર પામે છે તેવો-આ સાત રત્નો વાસુદેવોને હોય છે. ૩૦૪

પ્રસંગાનુપ્રસંગ અનેક વાતો કહી, હવે પ્રસ્તુત કહે છે. તેમાં નારકી જીવોને કેટલા ક્ષેત્રપ્રમાણ અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે તે કહે છે:—

રયણપ્પહાણ જોયણમેગં વિસઓ હવિજ્ઞ અવહીણ ।

પુઢવીણ પુઢવીણ, ગાઉઅમદ્ધં પરિહરિજ્ઞા ॥ ૩૦૫ ॥

શબ્દાર્થ:—રત્નપ્રભા પહેલી પૃથ્વીમાં અવધિજ્ઞાનનો વિષય એક યોજનનો છે, ત્યારપછી પૃથ્વીએ પૃથ્વીએ અર્ધ ગાઉ ઘટાડવો.

ટીકાર્થ:—રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને અવધિજ્ઞાનનો વિષય એક યોજનનો-આર ગાઉનો છે, ત્યારપછી પૃથ્વીપૃથ્વીમાં એટલે એકેક પૃથ્વીમાં અર્ધ ગાઉ પરિહરવો-કમી કરવો. તે આ પ્રમાણે-બીજી પૃથ્વીમાં સાડા ત્રણ ગાઉનો અવધિજ્ઞાનનો વિષય જાણવો, ત્રીજી પૃથ્વીમાં ત્રણ ગાઉનો, ચોથીમાં અઢી ગાઉનો, પાંચમીમાં બે ગાઉનો, છઠ્ઠીમાં દોઢ ગાઉનો અને સાતમીમાં એક ગાઉનો જાણવો. (અહીં આ મતલબની જ એક ગાથા કહેલી છે.) આ અવધિજ્ઞાનના વિષયનું પરિમાણ ઉત્કૃષ્ટ જાણવું. જઘન્ય દરેક પૃથ્વીમાં અર્ધ ગાઉ ઓછું જાણવું. તે આ પ્રમાણે-રત્નપ્રભામાં સાડા ત્રણ ગાઉનો, બીજી પૃથ્વીમાં ત્રણ ગાઉનો, ત્રીજી પૃથ્વીમાં અઢી ગાઉનો, ચોથી પૃથ્વીમાં બે ગાઉનો, પાંચમી પૃથ્વીમાં દોઢ ગાઉનો, છઠ્ઠી પૃથ્વીમાં એક ગાઉનો અને સાતમી પૃથ્વીમાં અર્ધગાઉનો અવધિજ્ઞાનનો જઘન્ય વિષય જાણવો. ૩૦૫

આ પ્રમાણે પ્રસંગ સહિત નારકીનું આગતિદ્વાર કહ્યું, હવે નારકવક્તવ્યતાનો ઉપસંહાર કરતા અને ઉત્તર વક્તવ્યતાની શરૂઆત કરતા સતા કહે છે—

નિરણ સંખેવેસો, રૂત્તો ણર્ગિંદિયાણ તિરિયાણં ।

ગપ્પમ્ભુયજલચરોભયપંચિંદિયઆઝમાણં ચ ॥ ૩૦૬ ॥

શબ્દાર્થ:—નારક વિષયે નારક જીવોની-સ્થિતિ અવગાહનાદિનું પ્રતિપાદન સંક્ષેપથી કર્યું, હવે એની પછી એકેન્દ્રિય વિગેરે તિર્યંચો, ગર્ભજ અને સંભૂચ્છિંમ બંને પ્રકારના ભુજપરી, જગચર વિગેરે પંચેન્દ્રિયોનું આયુમાન વિગેરે કહેશે. ૩૦૬



३ तिर्यच-मनुष्य अधिकार.

ટીકાર્થ:—નારકી જીવોની સ્થિતિ-અવગાહનાદિનું પ્રતિપાદન સંક્ષેપથી કર્યું; હવે આગળ એકેન્દ્રિયોનું, વિક્ષેપદ્રિયો-બેધદ્રિય, તેધદ્રિય, ચૌરિન્દ્રિયોનું અને સાક્ષાત્ ઉપાદાન કરેલ હોવાથી પંચેન્દ્રિયોનું પણ અહીં બાકી રહેતા હોવાથી તિર્યચ શબ્દે વિક્ષેપદ્રિયનું પણ ગ્રહણ કર્યું છે. તથા ગર્ભથી જન્મ થવાથી એાગખાતા ગર્ભજ એવા ચતુષ્પદ અને પક્ષીઓ, ભુયશબ્દથી ભુજપરિસર્પ, ઉપલક્ષણથી ઉરપરિસર્પો તથા જળચર-મત્સ્યાદિ અને ઉભય શબ્દે ગર્ભજ ને સંમૂર્છિમ બંને પ્રકારના એ વિશેષણ ભુજપરિસર્પ, ઉરપરિસર્પ અને જળચરો માટે પણ સમજવું. વળી ચતુષ્પદ ને પક્ષીઓ સંમૂર્છિમ હોય છે તેને પણ ઉપલક્ષણથી ગ્રહણ કરવા. એ બધા કેવા? પંચેન્દ્રિયો. આ વિશેષણથી ઉપલક્ષણપદે સંમૂર્છિમ ને ગર્ભજ મનુષ્યો પણ ગ્રહણ કરવા. તે બધાનું આયુ પ્રમાણ અને ચ શબ્દથી દેહપ્રમાણ પણ કહેવામાં આવશે.

હવે પ્રથમ એકેન્દ્રિય જીવોના શરીરની અવગાહના કહે છે:—

જોયણસહસ્સમહિયં, ઓહેણ ઇગિંદિણ તરુગણેસુ ।

મચ્છજુઅલે સહસ્સં, ડરગેસુ ય ગમ્મજાઈસુ ॥ ૩૦૭ ॥

ટીકાર્થ:—ઓઘે એટલે સામાન્યે એકેન્દ્રિયોની અને વિશેષે વિચારણા કરતાં વનસ્પતિકાયની કાંઈક અધિક હજાર યોજનની અવગાહના જાણવી, પરંતુ તે સમુદ્રાદિગત કમળનાળની જાણવી. અહીં શંકા કરે છે કે-શરીર-પ્રમાણ તો ઉત્સેધાગુણે માપવાનું છે અને સમુદ્રનું પરિમાણ તો પ્રમાણાગુણે માપવાનું છે. સમુદ્રોની ઉંડાઈ એક હજાર યોજનની છે તો તેમાં રહેલા કમળોની નાળની ઉંચાઈ વધી પડે તેથી વિરોધ કેમ નહીં આવે? તેને ઉત્તર આપે છે કે-એ દોષ નહીં આવે; કારણ કે પ્રમાણાગુણથી હજાર યોજન ઉંડા સમુદ્રમાં જે પક્ષો હોય છે તે તો પૃથ્વીપરિભ્રમનરૂપ હોય છે. જેમ પદ્મરૂપમાં શ્રીદેવીના સ્થાનરૂપ પદ્મ છે તે પૃથ્વીકાયમય છે તેમ. તે શિવાય શેષ ગોત્રીયાદિ સ્થાનમાં જે પક્ષો છે તે વનસ્પતિકાયમય છે તેમ જ શેષ જળા-

શયો કે જે ઉત્સેધાગુણે હજાર યોજન ઉંડા છે તેમાં જે વહી વિગેરે હોય છે તેના શરીરનું પ્રમાણ કાંઈક અધિક એક હજાર યોજનનું હોય છે એટલે આ વિરોધ આવશે નહીં. આ જ મતલબનું કથન શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણે વિશેષણવતી ગ્રંથમાં કરેલ છે. (અહીં તેની ચાર ગાથા છે તેમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણે જ મતલબ હોવાથી અમે લખી નથી.)

તથા મત્સ્યયુગલે એટલે ગર્ભજ ને સંમૂર્છિમ મત્સ્યોમાં અને સર્વ જાતિના ગર્ભજ ઉરપરિસર્પમાં દેહપ્રમાણ એક હજાર યોજન પરિપૂર્ણ કહ્યું છે.

અત્રાંતરે પ્રાગુક્ત વનસ્પતિ શરીરપ્રમાણના વિષયમાં આશ્લેષ પરિહાર સંવાદક અન્ય કર્તાની કરેલી ત્રણ ગાથાઓ છે. એ ત્રણ ગાથામાં પણ ઉપર જણાવેલ લાવાર્થ જ હોવાથી અમે અહીં લખેલ નથી. ૩૦૭ તથા—

ગમ્મચઉપ્પય છગ્ગાઉઆઈં, મુઅગેસુ ગાઉઅપુહુત્તં ।

પરિક્કસુ ધણુઅપુહુત્તં, મણુણસુ અ ગાઉઆ તિન્નિ ॥ ૩૦૮ ॥

ટીકાર્થ:—ગર્ભજ હસ્તી વિગેરે ચતુષ્પદોનું શરીરપ્રમાણ છ ગાઉનું અને ઘો, નકુળ વિગેરે ભુજગનું શરીરપ્રમાણ ગાઉ પૃથક્ત્વ અને પક્ષીનું શરીરપ્રમાણ ધનુષ્ય પૃથક્ત્વ જાણવું. અહીં પૃથક્ત્વ શબ્દે એથી નવ સુધી સમજવું. મનુષ્યનું ઉત્કૃષ્ટ શરીરપ્રમાણ ત્રણ ગાઉનું જાણવું. ૩૦૮.

હવે એમનું સંમૂર્છિમનું શરીરપ્રમાણ કહે છે:—

ધણુઅપુહુત્તં પરિક્કસુ, મુઅગે ડરગે અ જોયણપુહુત્તં ।

હોઈ ચઉપ્પય સંમુચ્છિમાણ તહ ગાઉઅપુહુત્તં ॥ ૩૦૯ ॥

ટીકાર્થ:—સંમૂર્છિમ પક્ષીનું શરીરપ્રમાણ ધનુષ્યપૃથક્ત્વ, ગોધા, નકુળ વિગેરે ભુજગ અને સર્પાદિ ઉરગ સંમૂર્છિમનું શરીરપ્રમાણ યોજન-પૃથક્ત્વ તથા સંમૂર્છિમ ચતુષ્પદનું શરીરપ્રમાણ ગાઉ પૃથક્ત્વ જાણવું. અત્રાંતરે આ સંબંધમાં જ વિશેષ પ્રતિપાદક અન્યકર્તૃક ગાથા છે તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—‘શંખ બાર યોજનનો, ગોમી (કાનખનુરો) ત્રણ ગાઉનો, ભમરો એક યોજનનો અને મત્સ્ય ને ઉરપરિ એક હજાર યોજનનો હોય છે.’ ૩૦૯

હવે વિકલેંદ્રિયોનું, પ્રત્યેક વનસ્પતિ વિનાના એકેંદ્રિયોનું અને સંમૂર્છિમ મનુષ્યોનું શરીરપ્રમાણ કહે છે:—

વિગલિંદિયાણ ચારસ, ડ જોયણા તિન્નિ ચડર કોસા ય ।

સેસાણોગાહણયા, અંગુલમાગો અસંઘતમો ॥ ૩૧૦ ॥

ટીકાર્થ:—વિકલેંદ્રિયોનું એટલે બે, ત્રણ ને ચાર ઇન્દ્રિયવાળાઓનું શરીરમાન અનુક્રમે બાર યોજન, ત્રણ ગાઉ ને ચાર ગાઉનું બાણુવું. આનો સાર એ કે—એન્દ્રિય શંખાદિકનું ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન બાર યોજનનું, ત્રીન્દ્રિય મંકોડા વિગેરેનું ત્રણ ગાઉનું અને ચૌરિન્દ્રિય બ્રમરાદિકનું ચાર ગાઉનું સમજવું. બીજા પૃથિવી, અપ્, તેજો, વાયુ અને સાધારણ વનસ્પતિકાયનું તથા સંમૂર્ધિમ મનુષ્યનું દેહમાન અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગનું બાણુવું. ૩૧૦.

હવે વનસ્પતિકાય વિગેરે એન્દ્રિયોના દેહમાનમાં તારતમ્ય કહે છે:—

વળણંતસરીરાણં, ઇગં નિલસરીરગં પમાણેણં ।

અનલોદગપુઢવીણં, અસંઘગુણિઆ મવે વુઢ્ઢી ॥ ૩૧૧ ॥

ટીકાર્થ:—સાધારણ વનસ્પતિકાયના શરીરનું પ્રમાણ એક વાયુકાય જીવના શરીર પ્રમાણે બાણુવું. ત્યારપછી અનલ (તેઉકાય), ઉદક (અપ્કાય) અને પુઢવી (પૃથ્વીકાય) ના શરીરમાં અસંખ્યાત અસંખ્યાતગુણી વૃદ્ધિ સમજવી. એનો સાર એ કે—જેટલા પ્રમાણવાળું એક વાયુકાયનું શરીર છે તે કરતાં અસંખ્યાતગુણ એક અગ્નિકાયિક જીવોનું શરીર બાણુવું. તે કરતાં અસંખ્યાતગુણ એક અપ્કાયિકનું શરીર બાણુવું. તેથી અસંખ્યાતગુણ એક પૃથ્વીકાયનું શરીર બાણુવું. આ બધા સાધારણ વનસ્પતિકાયના, વાયુકાયના, અગ્નિકાયના અને પૃથ્વીકાયના શરીરો સ્વસ્વસ્થાને અંગુળના અસંખ્યાતમા ભાગના બાણુવા. મૂળ ટીકામાં પણ આ પ્રમાણે જ કહ્યું છે. (અસંખ્યાતાના અસંખ્યાતા ભેદ થતા હોવાથી એમાં વિરોધ સમજવો નહીં.) ૩૧૧.

તિર્યચો ને મનુષ્યોનું દેહમાન કહ્યું, હવે તેમના આયુનું પ્રમાણ કહે છે—

વાવીસ સહસ્સાઈં, સત્ત સહસ્સાઈં તિન્નિ હોરત્તા ।

વાણ તિન્નિ સહસ્સા, દસવાસસહસ્સિયા રુક્કા ॥ ૩૧૨ ॥

સંવચ્છરાણિ બારસ, રાંદિય હુંતિ અડળપન્નાસા ।

છમ્માસ તિન્નિ પલિયા, પુઢવાઈણં ટિઙ્ગ ઉક્કોસા ॥ ૩૧૩ ॥

ટીકાર્થ:—એકેંદ્રિયાદિ મનુષ્ય પર્યંતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આ પ્રમાણે—
પૃથ્વીકાયની ૨૨૦૦૦ વર્ષની, અપ્કાયની ૭૦૦૦ વર્ષની, તેઉકાયની ત્રણ રાત્રી-
દિવસની, વાઉકાયની ત્રણ હજાર વર્ષની અને વૃક્ષની એટલે વનસ્પતિકાયની
દશ હજાર વર્ષની જાણવી. ૩૧૨.

એકેંદ્રિય જીવોની બાર વર્ષની, ત્રીન્દ્રિયોની ૪૯ દિવસની અને ચતુરિંદ્રિ-
યોની છ માસની તથા પંચેંદ્રિય તિર્યંચ મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પચ્ચો-
પમની જાણવી. ૩૧૩

ઉપર પ્રમાણે સામાન્યે પૃથ્વીકાયાદિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહીને હવે પૃથ્વી-
કાયના ભેદોમાં પ્રતિભેદનું આયુ કહે છે:—

સળ્હા ય સુદ્ધવાલુઅ, મળોસિલા સક્કરા ય ચરપુઢવી ।

एगं बारस चउदस, सोलस अट्टार बावीसा ॥ ૩૧૪ ॥

ટીકાર્થ:—આ ગાથાના અર્થમાં પૂર્વાર્ધના પદોની ઉત્તરાર્ધના પદો સાથે
યથાક્રમ યોજના કરવી. તે આ પ્રમાણે—સ્ત્રીકાય એટલે મરુસ્થિત્યાદિગત સ્થાનમાં
રહેલી નિરૂપદ્રવસ્થાનસ્થિત પૃથ્વીકાયનું આયુ ઉત્કૃષ્ટ એક હજાર વર્ષનું,
શુદ્ધ-કુમારમૃત્તિકાનું ઉપદ્રવના અભાવે બાર હજાર વર્ષનું, વાલુકા-સિકતા-રેતીનું
ચૌદ હજાર વર્ષનું, મનઃશિલા-પ્રસિદ્ધ છે તેનું સોળ હજાર વર્ષનું, શર્કરા-
પથ્થરના કાંકરાનું અઠાર હજાર વર્ષનું અને ખરપૃથ્વી-પાષાણરૂપ શિલાઓનું
બાવીસ હજાર વર્ષનું જાણવું. ૩૧૪.

હવે તિર્યંચપચેંદ્રિયો ગર્ભજનું આયુષ્ય વિશેષ કહે છે—

गण्भमुअजलचरोभयउरगेसु अ पुव्वकोडि उक्कोसा ।

मणुअ चउप्पय तिपलिअ, पलिआसंखिज्ज परकीसु ॥ ૩૧૫ ॥

ટીકાર્થ:—પ્રારંભમાં ગણ્મ એટલે ગર્ભજ શબ્દ છે તે ઉભય શબ્દોપાધિ-
વાળા જળચર શબ્દને મૂકીને ધીજા સર્વે પદમાં જોડવો. ભુજપરિસર્પ ગોધા, નકુળ
વિગેરે ગર્ભજનું, જળચર મત્સ્યાદિનું ગર્ભજ ને સંમૂર્ચિષ્ઠમ બંનેનું અને ઉરગ

મનુષ્ય કયાં ઉપજે છે ? ' ઉત્તર—'હે ગૌતમ ! ૪૫ લાખ યોજનપ્રમાણુ મનુષ્ય-ક્ષેત્રમાં, અઢી દ્વીપ સમુદ્રમાં, પંદર કર્મભૂમિમાં, ૩૦ અકર્મભૂમિમાં, ૫૬ અંતરદ્વીપમાં, ગર્ભજ મનુષ્યના ૧ ઉચ્ચારમાં, ૨ પ્રશ્નવણમાં, ૩૨ લેખમાં, ૪ જલમાં, ૫ સિંધાણમાં, ઉલટીમાં, પિત્તમાં, શુક્ર(વીર્ય)માં, શોણિત (રૂધિર)માં, શુક્રપુદ્ગળના પરિશાટનમાં, જીવવિનાના કલેવરમાં, સ્ત્રી-પુરૂષના સંયોગમાં, નગરની ખાળમાં અને સર્વ અશુચિસ્થાનમાં^૬ સંમૂર્છિમ મનુષ્યો ઉપજે છે'. તેની અવગાહના અંશુળના અસંખ્યાતમા લાગની અને આયુ અંતર્મુદૂર્ત્તનું હોય છે. ૩૧૮.

હવે પૂર્વોક્ત સર્વ સંમૂર્છિમોનું જઘન્ય આયુ પ્રમાણ કહે છે:—

સઠ્ઠેસિં અમણાણં, ભિન્નમુહુત્તો ભવે જહણ્ણેણં ।

સોવક્કમાડઆણં, સંત્તીણં ચેવ એમેવ ॥ ૩૧૯ ॥

ટીકાર્થ:—સર્વ એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધીના મનવિનાના સંમૂર્છિમ જીવોનું જઘન્ય આયુ અંતર્મુદૂર્ત્તનું હોય છે તથા સોપક્રમ આયુવાળા સંત્તી ગર્ભજ પંચેન્દ્રિયોનું પણ એ જ પ્રમાણે જઘન્ય આયુ અંતર્મુદૂર્ત્તનું જાણવું. ૩૧૯.

હવે આયુષ્યના સંબંધમાં કાંઈક વિશેષ કહે છે:—

આડસ્સ બંધકાલો, અવાહકાલો ડ અંતસમઓ ય ।

અપવત્તણપવત્તણડવક્કમાણુવક્કમા ભણિયા ॥ ૩૨૦ ॥

ટીકાર્થ:—આયુને અંગે સાત પદાર્થો યથાયોગ્ય પ્રવર્તે છે. તે આ પ્રમાણે—૧ જાંઘકાળ તે જેટલું આયુષ્ય હોય તેના ત્રીજે ભાગે પરલવનું આયુ જાંઘે તે જાણવો. ૨ અખાધાકાળ તે પરલવનું આયુ જાંઘ્યું સતું જેટલો કાળ ઉદય ન આવે તે કાળવિશેષ જાણવો. ૩ અંતસમય તે અનુભૂયમાન લવાયુ જે સમયે નિષ્ઠા પામે-પૂર્ણ થાય તે. ૪ અપવર્તન તે દીર્ઘ કાળ વેદવાપણે વ્યવસ્થિત કરેલું (જાંઘેલું) આયુ સ્વદેય કાળમાં વેદી તાળવું તે. ૫ અનપવર્તન તે જેટલું આયુ પૂર્વે જાંઘ્યું હોય તેટલું પૂરેપૂરું ભોગવવું, સ્થિતિનો હાસ ન થાય તે. ૬ ઉપક્રમ તે જે કારણોવડે કરીને આયુનું અપવર્તન થાય (ઘટે) તેવા કારણોનો સમૂહ તે અને ૭ અનુપક્રમ તે ઉપક્રમનો અભાવ. ૩૨૦.

એ આયુ સંબંધી સાત પદાર્થ જે જીવોને જે રીતે પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે—

દેવા નેરઙ્ગયા વા, અસંખવાસાડઆ ય તિરિમણુઆ ।

છમ્માસવસેસાડ, પરભવિઅં આડં બંધંતિ ॥ ૩૨૧ ॥

एगिंदिअ तह विगला, पणिंदिआ जे य अणपवत्ताड ।

ते जीविअत्तिभागे, सेसे बंधंति परमाडं ॥ ३२२ ॥

सेसा पुणो तिभागे, नवभाए सत्तवीसभाए वा ।

बंधंति परभवाडं, अंतमुहुत्तंतिमे वाऽवि ॥ ३२३ ॥

ટીકાર્થ:—દેવો, નારકીઓ અને અસંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચો છ માસ શેષ આયુ રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે, તથા એકેન્દ્રિયો, વિકલેન્દ્રિયો તે એકદ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ને ચૌરિન્દ્રિય તથા પંચેન્દ્રિયો-તિર્યંચ ને મનુષ્યો જેઓ અનપવર્તનાયુવાળા હોય તે નિશ્ચયે પોતાના જીવિતનો ત્રીજો ભાગ બાકી રહે ત્યારે પરભવનું આયુ બાંધે છે. તે શિવાયના અપવર્તનીય આયુવાળા એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ને મનુષ્યો પોતાના જીવિતનો ત્રીજો ભાગ શેષ રહે ત્યારે પરભવાયુ બાંધે છે અથવા ત્રિભાગ ત્રિભાગે એટલે નવમે ભાગે અથવા ત્રિભાગ ત્રિભાગ ત્રિભાગે એટલે ૨૭ મે ભાગે બાંધે છે. તેથી જ સિદ્ધાંતમાં સ્યાત્ ત્રિભાગે, સ્યાત્ ત્રિભાગત્રિભાગે, સ્યાત્ ત્રિભાગત્રિભાગત્રિભાગે કહ્યું છે તેની સાથે અવિસંવાદીપણું બાળવું. તેવા બંધથી રચૂત થયેલા એટલે આયુ બાંધ્યા વિનાના હોય છે તે-આયુને અંતે અંતર્મુહૂર્ત્ત બાકી રહે ત્યારે આયુ બાંધે છે. ૩૨૧-૨૨-૨૩.

આ પ્રમાણે બંધકાળ કહ્યો, હવે અબાધાનું કાળમાન કહે છે:—

જે જાવઙ્ગમે ભાગે, જીવા બંધંતિ પરભવસ્સાડં ।

તેસિમબાહાકાલો, અણુદયકાલુત્તિ સો મણિઓ ॥ ૩૨૪ ॥

ટીકાર્થ:—જે જીવો જેટલામે ભાગે અર્થાત્ છ માસાવશેષે અથવા સ્વજીવિત ત્રિભાગાદિરૂપે પરભવને યોગ્ય આયુ બાંધે છે તેને માટે તેટલો બન્ધ ને ઉદયનો અપાંતરાળ લક્ષણ કાળ તે અબાધાકાળ સમજવો. એ જ વાત પર્યાયે કરીને કહે છે. તેને અબાધાકાળ અથવા અનુદયકાળ તીર્થંકર ગણધરોએ કહેલો છે. ૩૨૪

તથા અન્તસમય એટલે આયુષ્યનો નિષ્ઠાસમય કે જેનાથી અનંતર પરલવનું આયુ ઉદયમાં આવે છે. એ રીતે પરલવાયુ ઉદય પામે સતે પરલવ સંબંધી જીવેની ગતિ બે પ્રકારે પ્રવર્તે છે તે કહે છે:—

દુવિહા ગઈ જિઆણં, ઉજ્જૂ વક્રા ય પરમવગ્ગહણે ।

ફગસામફયા ઉજ્જૂ, વક્રા ચઉપંચસમયંતા ॥ ૩૨૫ ॥

ટીકાર્થ:—જીવેની પરલવગ્રહણે—પરલવમાં જતાં બે પ્રકારની ગતિ પ્રવર્તે છે. તદ્વત્થા—ઋણવી અને વક્રા. તેમાં જે ઋણવી છે તે એક સમયની છે એટલે એક સમય નિર્વૃત્ત છે. ઉત્પત્તિપ્રદેશ સમશ્રેણિએ વ્યવસ્થિત હોવાથી પ્રથમ સમયે જ તેને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ ન થાય તો ઋણુગતિ જ કહેવાય નહીં. વક્રા ચાર-પાંચ સમય સુધીની જાણવી. ચતુ:પંચ શબ્દ ગ્રહણ કરવાની મતલબ આ પ્રમાણે છે—બાહ્યે ઉત્કૃષ્ટ ચાર સમય પર્યંતની જ વક્રગતિ હોય છે; ક્વચિત્ કદાચિત્ જ પાંચ સમય પર્યંતની હોય છે. એ વાત અનંતર જ કહેશે. ઋણુગતિ ને વક્રગતિમાં નયમતના ભેદવડે પરલવાયુના ઉદયને ચિંતવતા સત્તા કહે છે કે—‘ઋણુગતિમાં પ્રથમ સમયે જ પારલવિક આયુનો ઉદય અને આહાર હોય છે. વક્રામાં બીજે સમયે પરલવાયુનો ઉદય હોય છે.’ ઋણુગતિમાં પ્રથમ સમયે જ પારલવિક આયુ ઉદયમાં આવે છે અને પ્રથમ સમયે જ પરલવ સંબંધી આહાર ગ્રહણ કરે છે. તે જ કહે છે—નિશ્ચયનયમતે પરલવના પ્રથમ સમયે જ પૂર્વશરીરનો પરિસાટ થાય છે. જે સમયે પૂર્વશરીરનો સર્વથા પરિસાટ થાય તે જ સમયે ગતિ થાય તેથી ગતિના પ્રથમ સમયે જ પરલવના આયુનો ઉદય થાય. ઋણુગતિવડે પ્રથમ સમયે જ ઉત્પત્તિદેશને પામે છે અને ત્યાં રહેલા સ્વશરીરયોગ્ય પુફ્ફગોને ગ્રહણ કરે છે તેથી પ્રથમ સમયે જ પરલવ સંબંધી આહાર કહેલ છે. વક્રગતિમાં પણ ઉક્ત પ્રકારે નિશ્ચયનયને આશ્રીને પ્રથમ સમયે જ પરલવાયુનો ઉદય થાય, તે વિના સર્વથા પૂર્વશરીરનો પરિસાટ ન થાય અને તેથી ગતિ (ગમન) પણ સંભવે નહીં. પરંતુ કેટલાક પરિસ્થૂલ ન્યાયને આશ્રયીને વક્રગતિમાં બીજે સમયે પરલવાયુનો ઉદય થાય છે એમ કહે છે. તેથી તે વાત કહેવાને ઇચ્છતા સત્તા કહે છે કે—‘વક્રગતિમાં બીજે સમયે પરલવાયુ ઉદયને પામે છે.’ અહીં આ પ્રમાણે ભાવના કરવી—કિલ ઇતિ નિશ્ચયે પૂર્વલવના પર્યન્ત સમયે જ વક્રગતિનો પ્રારંભ કરે છે, તત્પરિણામને અભિમુખ થયેલ હોવાથી. તેથી તે સમય

પણ વક્રગતિ સંબંધી ગણવો. ત્યારપછી બીજે સમયે પરભવાયુનો ઉદય થાય છે. તેથી કહ્યું છે કે—પરભવાયુનો ઉદય વક્રગતિમાં બીજે સમયે થાય છે. આ ગાથા અન્યકર્તૃક જાણવી, સૂત્રકારની કરેલી જાણવી નહીં; કારણ કે મૂળ ટીકાં શ્રી હરિભદ્રસૂરિકૃત છે તેમાં એનું વ્યાખ્યાન કરેલ નથી.

હવે વક્રગતિમાં સ્થિત જીવ કોઈ વખત એકવક્રાએ ઉત્પત્તિદેશને પામે છે, કોઈ વખત બેવક્રાએ, કોઈ વખત ત્રણવક્રાએ અને કોઈ વખત ચાર-વક્રાએ ઉત્પત્તિ દેશને પામે છે. તેમાં જે એકવક્રાએ ઉત્પત્તિદેશને પામે છે તે તો નિયમા આહારક જ છે. તે આ રીતે—પ્રથમ સમયે પ્રથમ શરીર મૂક્યું તે વખત આહારક છે અને બીજે સમયે અન્યભવાશ્રયી તેના શરીરને યોગ્ય કેટલાક પુદ્ગળો જીવયોગ (કાર્મણકાયયોગ) થી ઓજાહારપણે સંબંધને પામે છે. ઔદારિક, વૈક્રિય કે આહારક પુદ્ગલોનું જે ગ્રહણ કરવું તે આહાર કહીએ. તેથી પ્રથમ સમયે આહારક હોતો તે બીજે સમયે ઉત્પત્તિદેશને પામ્યો સતો તદ્ભવયોગ્ય શરીરપુદ્ગલને ગ્રહણ કરે તેથી તે સમયે પણ આહારક છે.

દ્વિવક્રગતિમાં ત્રણ સમય થાય છે. તેમાં પહેલા ને ત્રીજા સમયે પૂર્વોક્ત રીતે આહારક અને મધ્યના એક સમયે અનાહારક જાણવો.

ત્રિવક્રગતિમાં ચાર સમય થાય છે તે આવી રીતે—ત્રસનાડીની બહાર રહેલો જીવ અધસ્તન ભાગથી ઉપરિતન ભાગે અથવા ઉપરિતન ભાગથી અધસ્તન ભાગે અને વિદિશામાંથી દિશામાં અથવા દિશામાંથી વિદિશામાં જ્યારે ઉપજવાનો હોય ત્યારે પ્રથમ સમયે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે, બીજે સમયે ઉપર અથવા અધો જાય, ત્રીજે સમયે ત્રસનાડીની બહાર નીકળે અને ચોથે સમયે વિદિશામાં ઉત્પત્તિદેશને પામે. તે જીવ પહેલે ને છેલ્લે (ચોથે) સમયે પૂર્વે કહેલ યુક્તિ પ્રમાણે આહારક અને મધ્યના બે સમયે અનાહારક જાણવો.

ચતુર્વક્ર ગતિમાં પાંચ સમય થાય છે. તે ત્રસનાડીની બહાર જ વિદિશામાંથી વિદિશામાં જ ઉત્પન્ન થવાનો હોય ત્યારે લાભે છે. તે આ પ્રમાણે—પહેલે સમયે ત્રસનાડીની બહાર જ વિદિશામાંથી દિશામાં આવે, બીજે સમયે ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે, ત્રીજે સમયે ઉપર અથવા નીચે ગમન કરે, ચોથે સમયે ત્રસનાડીની બહાર નીકળે અને પાંચમે સમયે વિદિશામાં રહેલા ઉત્પત્તિદેશને પામે. આમાં પણ પહેલા ને છેલ્લા (પાંચમા) સમયે આહારક અને શેષ રહેલા મધ્યના ત્રણ સમયે અનાહારક જાણવો. અહીં ઉત્કૃષ્ટી બહોળતાએ ચાર સમય-વાળી વક્રગતિ જ પ્રવર્તે છે, પાંચ સમયવાળી તો સ્વદૃષ્ટ જીવાશ્રિત હોવાથી તેની

વિવક્ષા કરવામાં આવતી નથી. વળી ત્યાં ત્યાં સિદ્ધાંતપ્રદેશમાં વક્રગતિના અનાહારકપણાની ચિંતા (વિચાર) માં એક અથવા બે સમય અનાહારક હોય એમ કહેલું છે. અહીં વા શબ્દનું ગ્રહણ કરેલ છે તેથી કોઈ વખત ત્રણ સમય પણ અનાહારક હોય એમ સમજવું. એટલે એ હકીકતમાં વિરોધ રહેશે નહીં. ૩૨૫

ઉપરની હકીકત જ ગાથાવડે કહે છે:—

ઇગદુગતિગવક્ષાઇસુ, દુગાઇસમણસુ પરમવાહારો ।

દુગવક્ષાઇસુ સમયા, ઇગદોતિન્નિ ય અળાહારા ॥ ૩૨૬ ॥

ટીકાર્થ:—એક, બે, ત્રણ વક્રાદિમાં—આ શબ્દથી ચતુર્વક્રાગતિમાં દ્વિતીયાદિ સમયે પરલવનો આહાર જાણવો. તે આ પ્રમાણે—એકવક્રા ગતિમાં બીજે સમયે પરલવનો આહાર, દ્વિવક્રામાં ત્રીજે સમયે, ત્રિવક્રામાં ચોથે સમયે અને ચતુર્વક્રામાં પાંચમે સમયે પરલવનો આહાર જાણવો. તથા એકવક્રામાં સર્વથા આહારક, એ હકીકત પૂર્વે સમજાવેલ છે. દ્વિવક્રાદિ ગતિમાં યથાક્રમ એક, બે, ત્રણ સમય અનાહારક જાણવો. તે આ પ્રમાણે—દ્વિવક્રા ગતિમાં એક સમય, ત્રિવક્રામાં બે સમય, ચતુર્વક્રામાં ત્રણ સમય અનાહારક જાણવો. ૩૨૬.

હવે અપવર્તન અનપવર્તન રૂપ બે દ્વાર કહે છે:—

બહુકાલવેઅણિજં, કમ્મં અપ્પેણ જમિહ કાલેણ ।

વેઙ્ગજ્ઞ જુગવં ચિઅ, ઉઙ્ગણસઠ્ઠવ્વપ્પણસગ્ગં ॥ ૩૨૭ ॥

અપવત્તણિજ્ઞમેયં, આડં અહવા અસેસકમ્મંપિ ।

બંધસમણવિ બદ્ધં, સિઢિલં ચિય તં જહાજુગ્ગં ॥ ૩૨૮ ॥

ટીકાર્થ:—જે આયુરૂપ કર્મ બહુકાળવેદનીય—પ્રભૂતકાળવેદ હોય તે આ જગતમાં તિર્યંચ—મનુષ્યો અપવર્તના કરણના વશથી સમકાળે સર્વપ્રદેશાત્રને સ્વદેપકાળવડે વેદે—અનુભવીને નિર્જરે એ આયુને અપવર્તનીય આયુ સમજવું. આ પ્રમાણે આયુકર્મ જ એક અપવર્તનીય હોય છે એમ નહીં, પણ બાકીના કર્મો પણ અપવર્તનવાળા છે. તે જ વાત કહે છે કે—બાકીના સમસ્ત કર્મો પણ પ્રભૂતકાળવેદ હોય તે અપવર્તના કરણના યોગથી સમકાળે સર્વ પ્રદેશાત્રને ઉદ્દીર્ણ કરીને અદેપકાળે વેદી નાખે છે તેને અપવર્તનીય કર્મ કહીએ.

અહીં શંકા કરે છે કે—‘જે બંધકાળે પ્રભૂતકાળે વેદવા યોગ્ય કર્મ બાંધ્યું’ હોય તે અપવર્તના કરણના વશથી અદ્યકાળે વેદાદ્ય બંધ તો કૃતનાશ ને અકૃતાગમનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. યથાબદ્ધ ન વેદવાથી અને વેદવા પ્રમાણે બાંધેલ ન હોવાથી.’ આના ઉત્તરમાં કહે છે કે—‘બંધકાળે જ તે અપવર્તનીય આયુ અને શેષ કર્મ પણ શિથિળ જ યથાયોગ્ય અપવર્તનીયતા યોગ્ય દેશકાળના અનતિક્રમપણે બાંધેલ હોય છે.’ આ અહીં સાર છે કે—બંધકાળે પણ તથાવિધ અધ્યવસાયના યોગથી તથારૂપ જ કર્મ બાંધેલ હોય છે કે જે દેશકાળ ને પુરૂષને અપેક્ષીને અપવર્તના પામે છે, તેથી એમાં કાંઈપણ દોષનો સંભવ નથી. ૩૨૭-૨૮

જં પુળ ગાઢ નિકાયણબંધેણં પુન્નમેવ કિલ વદ્ધં ।

તં હોઝ અણપવત્તણ—જોગં કમવેઅણિજ્જફલં ॥ ૩૨૯ ॥

ટીકાર્થ:—જે આયુ અથવા બીજાં કર્મ ગાઢ નિકાયન બંધવડે કરીને એટલે અવશ્ય વેદપણે વ્યવસ્થાપન કરેલ હોય તે કર્મનો બંધ પૂર્વે જ ગાઢ નિકાયનબંધે કરીને બાંધેલ હોવાથી તે અનપવર્તન યોગ્ય છે; તેની અપવર્તના થતી નથી. તે કર્મ ક્રમે કરીને એટલે પરિપાટીએ વેદવારૂપ ફળવાળું છે. આનો સાર એ છે કે—જે કર્મ તથારૂપ પરિણામના યોગથી અવશ્ય વેદપણે નિકાચિત કરેલું હોય છે તે અનપવર્તનીય સ્વરૂપવાળું હોય છે અને અનપર્વતીય સ્વરૂપવાળું હોવાથી ક્રમવેદનીય ફળવાળું હોય છે. તેમાં આયુકર્મ સંબંધી વિચાર કરતાં દેવો, નારકી જીવો, ઉત્તમ પુરૂષો (શલાકા પુરૂષો વિગેરે), ચરમ-શરીરી અને અસંજ્યાત વર્ષાયુવાળા (યુગલિકો) અનપવર્તનીય આયુવાળા હોય છે. તે શિવાયના જીવો અપવર્તનીય અને અનપવર્તનીય આયુવાળા હોય છે. ૩૨૯.

હવે ઉપક્રમ અને અનુપક્રમરૂપ બે દ્વાર કહે છે.—

જેનાઉમુવક્કમિજ્ઞઈ, અપ્પસમુત્થેણ ઇયરગેનાવિ ।

અજ્ઞવસાનાઈઓ, ઉવક્કમો સો ઇહં નેઓ ॥ ૩૩૦ ॥

ટીકાર્થ:—જે આત્મસમુત્થ અધ્યવસાયવિશેષાદિવડે અથવા ઇતર બાહ્ય વિષ, અગ્નિ, શસ્ત્રાદિવડે આયુ ઉપક્રમ પામે એટલે કે દીર્ઘકાળવેદ્ય હોય તે સ્વદ્યકાળવેદ્યપણે વ્યવસ્થાપન કરાય તે અપવર્તનના હેતુભૂત અધ્યવસાયાદિ અહીં ઉપક્રમ કહેવાય છે. ૩૩૦.

તે ઉપક્રમ સાતપ્રકારનો હોય છે તે કહે છે.—

અજ્ઞવસાણનિમિત્તે, આહારે વેયણા પરાઘાણ ।

ફાસે આણાપાણૂ, સત્તવિહં મિજ્જણ આં ॥ ૩૩૧ ॥

ટીકાર્થ:—જેનાવડે આયુ ભેદ પામે એટલે કે શીઘ્રમેવ વિધ્વંસને પામે તેવા પ્રકાર આ પ્રમાણે કહેલા છે—અધ્યવસાને—અધ્યવસાયને લઈને. તે અધ્યવસાય ત્રણ પ્રકારના છે—રાગરૂપ, સ્નેહરૂપ ને ભયરૂપ. તેની મતલબ એ છે કે અત્યંત રાગાદિના અધ્યવસાયથી આયુ ભેદ પામે છે. જેમ એક પરખવાળી કોઈ તરણ પુરૂષ પરના અનુરાગથી તેને જોતી જોતી, કોઈ સ્ત્રી પુત્રવિયોગ થવાથી તેના પરના સ્નેહથી અને કૃષ્ણ વાસુદેવને જોવાવડે ગજસુકુમારના સાસરા સોમીલને ઉત્પન્ન થયેલા ભયથી તેઓના પ્રાણ ગયા તેમ આયુ ભેદ પામે છે. બીજું કારણ—નિમિત્તથી એટલે દંડ, આગુક, શસ્ત્ર અને દોરડાદિકના પ્રહારના નિમિત્તથી. ત્રીજું કારણ—આહાર—પ્રચુર આહાર ખાવાથી. ચોથું કારણ—વેદના એટલે શૂળાદિકની ગાઢ વેદનાથી. પાંચમું કારણ—પરાઘાત તે ખાડામાં પડી જવા વિગેરેથી થતા તીવ્ર આઘાતથી. છઠું કારણ—સ્પર્શ તે સર્પાદિ ઝેરી પ્રાણીના સ્પર્શથી, સાતમું કારણ—પ્રાણાપાન એટલે શ્વાસોર્ચ્છાસના રૂંધાઈ જવાથી—એ રીતે કુલ સાત પ્રકારે આયુ ભેદાય છે. આ ઉપક્રમે અપવર્તનયોગ્ય આયુનું અપવર્તન કરે છે; અનપવર્તનયોગ્યનું અપવર્તન કરી શકતા નથી.

આવા નિમિત્તો ચરમશરીરી વિગેરેને પણ કદાચિત્ સંભવે છે અને પીડા ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ તે આયુની અપવર્તના કરી શકતા નથી. કેવળ ઉપક્રમના હેતુના સંપર્કવાળું આયુ તે સોપક્રમાયુ કહેવાય છે. તે શિવાયના ઉપક્રમના હેતુ વિનાના આયુ તે નિરૂપક્રમાયુ કહેવાય છે. ઇતિ—આ પ્રસંગે સર્ચુ. ૩૩૧.

હવે પ્રસ્તુત કહેવું છે તેમાં પ્રકૃતનો ઉપસંહાર કરતા અને ઉત્તર હકીકતનો સંબંધ જોડતા સતા કહે છે:—

પુઢવાઈણ ભવઠિઈ, એસા મે વણિણઆ સમાસેણં ।

એણસિં કાયઠિઈ, ઉઢં તુ અઓ પરં વુચ્છં ॥ ૩૩૨ ॥

ટીકાર્થ:—ઉપર પ્રમાણે અનંતર કહેલી પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોની ભવસ્થિતિ મેં સંક્ષેપથી વર્ણવી, હવે એની પછી તે પૃથ્વીકાયાદિ જીવોની જ

કાયસ્થિતિ એટલે તે પૃથિવીકાય વિગેરે કાયને નહીં તજતા અવસ્થાન રૂપે કેટલો કાળ રહે છે તે કહું છું. ૩૩૨.

પ્રતિજ્ઞાતનો નિર્વાહ કરે છે:—

અસંખોસપ્પિગિસપ્પિણી ડ ણિંદિયાણ ય ચડણં ।

તા ચેવ ડ અણંતા, વણસ્સઈણ ડ બોધવ્વા ॥ ૩૩૩ ॥

ટીકાર્થ:—ચાર એકેન્દ્રિયો-પૃથ્વી, અપ્, તેડ ને વાયુરૂપ પ્રત્યેકની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણી કાળની સમજવી. એ જ કાળપરિમાણનો ક્ષેત્રથી વિચાર કરીએ તો તે આ પ્રમાણે જાણવું. અસંખ્યાતા લોકાકાશના પ્રદેશોનો એકેક સમયે અપહાર કરીએ તો તે પ્રમાણે અપહાર કરતાં જેટલો કાળ લાગે તેટલા કાળપરિમાણ રૂપ અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી જાણવી. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે ભગવંત ! પૃથ્વીકાય જીવો પૃથ્વીકાયપણે કેટલો કાળ રહે ?’ ઉત્તર-‘હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતો કાળ-અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળથી, ક્ષેત્રથી અસંખ્યાતા લોક. એ જ પ્રમાણે અપ્, તેજે ને વાયુકાય માટે પણ સમજવું.’ તે જ રીતે વનસ્પતિકાય માટે તેવી અનંતી ઉત્સર્પિણી ને અવસર્પિણીની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ જાણવી. આ પણ કાળથી પરિમાણ સમજવું. ક્ષેત્રથી પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે અનંતા લોક અથવા અસંખ્યાતા પુદ્ગલ પરાવર્ત. તે પુદ્ગલ પરાવર્તો એક આવલીના અસંખ્યાતમા ભાગે જેટલા સમય તેટલા જાણવા. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે-‘હે ભગવંત ! વનસ્પતિકાય જીવો વનસ્પતિકાયપણે કેટલો કાળ રહે ?’ ઉત્તર-‘હે ગૌતમ ! જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંત કાળ-અનંતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળથી. ક્ષેત્રથી અનંતા લોક અથવા અસંખ્યાતા પુદ્ગલપરાવર્ત. તે પુદ્ગલપરાવર્તો આવળીના અસંખ્યાતમે ભાગે જેટલા સમય આવે તેટલા જાણવા.’ ૩૩૩. તથા:—

વાસસહસ્સા સંખા, વિગલાણ ઠિઈ ડ હોઈ બોધવ્વા ।

સત્તટ્ઠમ્ભવા ડ ભવે, પણિંદિતિરિમણુઅ ડક્કોસા ॥ ૩૩૪ ॥

ટીકાર્થ:—વિકલેન્દ્રિયોની એટલે બેઠંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચૌરેન્દ્રિયની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ પ્રત્યેકની સંખ્યાતા હજાર વર્ષની જાણવી. અહીં ગાથામાં તુ શબ્દ છે તે લેદ અથવા અવધારણમાં આવે છે. અહીં લેદાર્થમાં સમજવો.

એટલે પ્રથમ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીમાં કાયસ્થિતિ કહી. અહીં વર્ષમાં કહે છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ પ્રમાણ છે. તેમાં જ્યારે આઠ ભવ પામીએ ત્યારે પ્રથમના સાત ભવ સંજ્યાતા વર્ષના આયુવાળા અને આઠમો ભવ નિશ્ચયે અસંજ્યાતા વર્ષના આયુવાળા (યુગલિકો) નો જ હોય. તે કારણથી સાત આઠ ભવ-એમ કહેલ છે, તેમ ન હોત તો આઠ ભવ જ કહેત. જઘન્ય તો બધે અંતર્મુહૂર્તની કાયસ્થિતિ સમજવી. ૩૩૪

ઉપર પ્રમાણે તિર્યંચ ને મનુષ્યનું દેહમાન અને આયુષ્યપ્રમાણ કહ્યું, હવે તેમનો ઉપપાત ઉદ્વર્તના વિરહકાળ અને ઉત્પદમાન તથા ઉદ્વર્તમાનની સંજ્યા અને ગતિ-આગતિ કહેવાનો અવસર છે. તેમાં પ્રથમ તિર્યંચોનું કહેતાં એકેન્દ્રિય જીવોની ઉપપાત સંજ્યા કહે છે:—

અણુસમયમસંખિજ્ઞા, સંખિજ્ઞાઊ અ તિરિમણુઆ ય ।

एगिंदिएसु गच्छे, आरा ईसाणदेवा य ॥ ३३५ ॥

શબ્દાર્થ:—પ્રત્યેક સમયે અસંજ્યાતા અને સંજ્યાતા તિર્યંચ અને મનુષ્યો તેમ જ ઇશાનદેવલોક સુધીના દેવો એકેન્દ્રિયમાં જાય છે.

ટીકાર્થ:—ઉપપાતવિરહકાળ અને ઉદ્વર્તનાવિરહકાળ એકેન્દ્રિયમાં નથી કારણ કે તેમાં પ્રતિસમય ઉપપાત ને ઉદ્વર્તનાનો સદ્ભાવ છે; તેથી તે બે દ્વારનો તેમાં અવતાર નથી. કેવળ પ્રતિસમય તેમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તે વિચારવાનું છે. તેમાં પ્રતિસમય એકેન્દ્રિયો અને એકેન્દ્રિય શિવાયના બીજા જીવો અસંજ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો સાર એ છે કે—પ્રતિસમય એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થનારા જીવો અસંજ્યાતા લભ્ય થાય છે. તે આ પ્રમાણે—પૃથ્વી-કાયિક, અપૂકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવો તેમાં ઉપજે છે. તેમાં પ્રથમના પૃથ્વીકાયિક ચાર પ્રકારના જીવો સ્વસ્થાન કે પરસ્થાનની વિવક્ષા વિના સામાન્યે પ્રત્યેક જાતિના પ્રત્યેક સમયે અસંજ્યાતા ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘હે ભગવંત ! પૃથ્વીકાયિક જીવો પ્રતિસમય કેટલા ઉપજે ?’ ઉત્તર—‘હે ગૌતમ ! પ્રતિસમય અવિરહિતપણે અસંજ્યાતા ઉપજે. એ રીતે વાયુકાય સુધી સમજવું.’ વનસ્પતિકાયિક સ્વસ્થાનથી આવેલા ઉત્પદમાન પ્રતિ સમયે અનંતા અને પરસ્થાનથી આવેલા પ્રતિસમય ઉત્પદમાન જીવો સર્વ કાળે અસંજ્યાતા સમજવા. શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પ્રમાણે જ કહેલ છે. સ્વસ્થાન ઉપપાતને માટે આ પ્રશ્ન પાઠ્ય છે—

એગો અસંખ્યામગો, વદ્વદ્વણોવવાયમ્મિ ।

એગનિગોએ નિચ્ચં, એવં સેસેસુ વિ સ એવ ॥ ૧ ॥

“ એક નિગોદમાંથી નિત્ય સર્વકાળ એક અસંખ્યાતમો ભાગ ઉદ્ધર્તનામાં વર્તે છે અર્થાત્ તેમાંથી ચ્યવે છે અને એક અસંખ્યાતો ભાગ ઉપજે છે. એ જ પ્રમાણે બાકીની સર્વ સૂક્ષ્મ-બાહર નિગોદ પ્રત્યેકમાંથી એક અસંખ્યાતમો ભાગ ઉદ્ધર્તનામાં ને ઉપપાતમાં સમજવો. ” એનો સાર એ છે કે-સૂક્ષ્મ ને બાહર એકેક નિગોદ કે જે અનંત જીવાત્મક છે તેમાંથી એક અસંખ્યાતમો ભાગ સતત ઉદ્ધર્તના પામે છે (નીકળે છે) અને એક અસંખ્યાતમો ભાગ તેમાં ઉપજે છે. તે અસંખ્યાતમો ભાગ પણ અનંતજીવાત્મક સમજવો, તેથી એકેક નિગોદમાં પ્રતિસમય ઉત્પદ્યમાન જીવો અનંતા સમજવા. એ રીતે સર્વ નિગોદ-માંથી મળીને અનંતા નીકળે એમાં તો શું કહેવું ?

(દરેક નિગોદમાંથી અસંખ્યાત સમયે સર્વ જીવો પલટાઈ જાય છે) હવે નિગોદ એટલે શું ? તે કહે છે-અનંત જીવોનું સાધારણ એક શરીર. તે પણ સ્તિબુકાકાર એટલે પાણીના પરપોટાના આકારનું. એવી રીતની અસંખ્ય નિગોદનો જે સમુદાય ગોલકના આકારનો તેને ગોળો કહીએ. એવા ગોળા અસંખ્યાતા છે. એ અર્થને કહેનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે—

ગોલા ય અસંખિજ્ઞા, અસ્સંખનિગોયગોલઓ મણિઓ ।

ઇક્કિક્કમ્મિ નિગોએ, અણંતજીવા મુણેયવ્વા ॥ ૧ ॥

“ ગોળા લોકમાં અસંખ્યાતા છે. ગોળો અસંખ્ય નિગોદાત્મક તીર્થંકર ગણધરોએ કહેલો છે. એકેક નિગોદમાં અનંતા જીવો જાણવા. ” એ નિગોદમાં વર્તતા જીવો બે પ્રકારના છે-સાંવ્યવહારિક ને અસાંવ્યવહારિક. તેમાં સાંવ્યવહારિક તે નિગોદમાંથી નીકળીને શેષ જીવરાશિમાં જે ઉત્પન્ન થયા હોય તે સમજવા. તેમાંથી નીકળીને કોઈ જીવ પાછા પણ નિગોદમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ત્યાં ઉત્કૃષ્ટા આવળીના અસંખ્યાતમો ભાગના સમય જેટલા પુદ્ગળપરાવર્ત કરે છે અને પાછા તેમાંથી નીકળીને શેષ સર્વ જીવોમાં આવે છે. આ પ્રમાણે વારંવાર સાંવ્યવહારિક જીવો ગત્યાગતિ કરે છે. જે અસાંવ્યવહારિક છે તે તો સર્વદા નિગોદમાં જ રહેલા છે તે કદાચિત્ પણ ત્રસલાવને પામેલા નથી. તે સંબંધની ગાથા આ પ્રમાણે—

અત્થિ અણંતા જીવા, જેહિ ન પત્તો તસત્તપરિણામો ।

ઉપ્પજંતિ ચયંતિ ય, પુણો વિ તત્થેવ તત્થેવ ॥ ૧ ॥

“અનંતા જીવો એવા છે કે જેઓ ક્યારે પણ ત્રસાદિ ભાવને પામ્યા નથી. કેવળ ત્યાં નિગોદને વિષે જ ફરી ફરીને ઉપજે છે અને રચવે છે.”

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે—પ્રત્યેકશરીરી વનસ્પતિને વિષે પણ અનંત-કાયિક જીવોનો સંભવ છે કે નહીં? ઉત્તર—છે. તે સંબંધી ગાથા આ પ્રમાણે—

सर्वो वि किसलओ खलु, उगममाणो अणंतओ भणिओ ।

सो चेव विवद्धतो, होइ परिचो अणंतो वा ॥ १ ॥

“અહીં સર્વ શબ્દ અપરિશેષવાચી છે એટલે સર્વ—કોઈ બાકી નહીં એવા વનસ્પતિકાય પ્રત્યેકશરીરી અથવા સાધારણશરીરી તે કિસલયાવસ્થાને પામ્યા સતા અનંતકાય જ હોય છે એમ તીર્થંકર ગણધરોએ કહ્યું છે. તે કિસલયરૂપ અનંતકાયિક વૃદ્ધિ પામ્યો સતો અનંતકાય રહે છે અથવા પ્રત્યેક થાય છે.” આમ કેમ થાય છે? તેને ઉત્તર આપે છે કે—જો સાધારણ શરીર નીપજવે તો સાધારણ થાય અને પ્રત્યેક શરીર નીપજવે તો પ્રત્યેક થાય. કોઈ પૂછે કે—કેટલા કાળ પછી પ્રત્યેક થાય? તેને ઉત્તર આપે છે કે—અંતર્મુદૂર્તમાં. તે જ વાત કહે છે કે—નિગોદ જીવોની ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુદૂર્તની જ સ્થિતિ કહી છે તેથી અંતર્મુદૂર્ત પછી વૃદ્ધિ પામતો સતો પ્રત્યેક થાય છે એમ સમજવું. (જો પ્રત્યેક થાય તો બીજા જીવો રચવી જાય છે.)

આ રીતે ઉપપાત સંજ્યાદાર કહ્યું, હવે ક્યા જીવો એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે.—સંજ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચ—એક, બે, ત્રણ, ચાર ને પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા અને મનુષ્યો પણ સંજ્યાત વર્ષના આયુવાળા એકેન્દ્રિય નામ-ગોત્ર-આયુકર્મનો ઉપચય કરીને એકેન્દ્રિયમાં આવે છે. આમ કહેવાવડે કરીને અસંજ્ય વર્ષના આયુવાળાનો વ્યુદાસ કર્યો. તદુપરાંત ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક ને ઇશાન દેવલોક સુધીના વૈમાનિક દેવો પણ એકેન્દ્રિયમાં—પૃથ્વી, અપ્ ને વનસ્પતિમાં ઉપજે છે; તેજો-વાયુનો તેવો ભવસ્વભાવ હોવાથી દેવો તેમાં ઉપજતા નથી. ૩૩૫

હવે જીવોને એકેન્દ્રિયપણાની પ્રાપ્તિ ક્યારે થાય છે? તે કહે છે:—

जया मोहोदओ तिब्बो, अन्नाणं सुमहप्भयं ।

पेलवं वेयणीयं च, तया एगिंदिओ भवे ॥ ३३६ ॥

ટીકાર્થ:—જ્યારે-જે કાળે મોહોદય-મૈથુન આસેવન અભિલાષ રૂપ તીવ્ર-ગાઢ સ્વરૂપવાળો હોય છે ત્યારે તેમ જ અજ્ઞાન-અનાલોગ રૂપ તેમ જ સુમહાભય રૂપ-અતીવ ભયાનક, અતિ ભયાનક હોવાથી અજ્ઞાનથી કોણ ખીતું નથી ? સર્વ ખીડે છે; કારણ કે અજ્ઞાનના વશથી જીવ સચેતન છતાં પણ અચેતન રૂપ થઈ જાય છે, તેવા અજ્ઞાનથી તેમ જ અસાતાવેદનીય રૂપ અત્યંત અસાર વેદનીય કર્મના ઉદયથી જીવ એકેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૩૬

હવે એકેન્દ્રિયનું આગતિદ્વાર કહેવાનો અવસર છે. એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવો સ્વસ્થાનથી ઉદ્ધર્યા સતા ક્યાં ઉપજે છે ? તે વાત આગળ ઉપર કહેશે. હમણા તો વિકલેન્દ્રિયોનો ઉપપાત ને વિરહકાળ જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ કહે છે:—

ભિન્નમુહુત્તો વિગલિંદિયાણ સંમુચ્છિમાણ ય તહેવ ।

વારસમુહુત્તગમ્ભે, ઉક્રોસ જહન્નઓ સમઓ ॥ ૩૩૭ ॥

ટીકાર્થ:—વિકલેન્દ્રિયો એટલે બેઈન્દ્રિય, ત્રીંદ્રિય અને ચૌરિંદ્રિય જીવોનો તેમ જ સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિયોનો અંતર્મુદૂર્તપ્રમાણ ઉપપાતવિરહકાળ જાણવો. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ને મનુષ્યને આશ્રીને ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ બાર મુદૂર્તનો જાણવો. જઘન્ય તો સર્વત્ર વિકલેન્દ્રિયોનો પણ ઉપપાતવિરહકાળ એક સમયનો જાણવો. ૩૩૭

હવે વિકલેન્દ્રિયોનો અને સંમૂર્ચ્છિમ ગર્ભજ તિર્યંચોનો ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ, એમની જ ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનની સંખ્યા તથા સામાન્યે નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવોની ગતિનાં દ્વારનું પ્રતિપાદન કરે છે:—

ઉઠ્ઠવદ્વણા વિ एवं, સંખા સમણ સુરવરતુલ્લા ।

નરતિરિય સંખ સવેસુ, જંતિ સુરનારયા ગમ્ભે ॥૩૩૮॥

ટીકાર્થ:—વિકલેન્દ્રિયોનો અને સંમૂર્ચ્છિમ તેમ જ ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોનો ઉપપાતવિરહકાળની સરખો જ ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ જાણવો. (અહીં એક ગાથા કહી છે તેનો સાર ઉપર આવી ગયેલો છે. ફક્ત ઉપર ઉપપાતવિરહકાળ કહેલ છે, અહીં ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ સમજવો.) આમ કહેવાથી ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળનું દ્વાર કહ્યું, હવે તે જ બેઈન્દ્રિયાદિક જીવોની ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનાની સંખ્યા એક સમય આશ્રી કહેવાની છે, તે દેવો પ્રમાણે

સમજવી. તે આ પ્રમાણે—એક સમયે એક, બે, ત્રણ અથવા સંખ્યાતા, અસંખ્યાતા ચ્યવે છે અને ઉપજે છે. એ રીતે ઉપપાત ને ઉદ્ધર્તનાની સંખ્યા કહી.

હવે ગતિદ્રાર કહે છે—સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય ને તિર્યંચો સર્વે વિકલેંદ્રિયોમાં જાય છે, અને દેવો તથા નારકી જીવો ગર્ભજ એવા તિર્યંચ ને મનુષ્યમાં જાય છે. અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે—પૂર્વે ઇશાનદેવલોક સુધીના દેવો એકેંદ્રિયમાં જાય છે એમ કહ્યું છે અને અહીં ગર્ભજ તિર્યંચ-મનુષ્યમાં જાય છે એમ કહ્યો છે તો તેથી શું વિરોધ આવતો નથી? તેને ઉત્તર આપે છે કે—આ ઉક્તવડે વ્યતિરેકપણે કહેલ હોવાથી તેમાં દોષ આવશે નહીં. આમ કહેવાથી એ કહ્યું કે—એકેંદ્રિયમાં જાય છે અને ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્યમાં પણ જાય છે. ૩૩૮

હવે પ્રકાંતોના જ ગતિદ્રારને અવસરે સામાન્યે આગતિદ્રાર કહે છે:—

उव्वट्ठा तिरियाओ, चउसुं पि गईसु जंति पंचिंदी ।

थावर विगला दोसुं, नियमा पुण संखजीवीसु ॥ ३३९ ॥

ટીકાર્થ:—સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચ પંચેંદ્રિયો સ્વસ્થાનથી ઉદ્ધર્યા સતા ચારે ગતિમાં—નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય ને દેવતામાં જાય છે. સ્થાવર—એકેંદ્રિય ને વિકલેંદ્રિય—જેઠંદ્રિયાદિ તિર્યંચ ને મનુષ્યરૂપ બે ગતિમાં જ જાય છે. અને તે પણ કેવળ નિશ્ચયે સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળામાં જ જાય છે. અસંખ્યાતાયુવાળામાં જતા નથી. ૩૩૯

હવે ગર્ભજ ને સંમૂર્દ્ધિમ મનુષ્યોનો ઉપપાતવિરહકાળ જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ ભેદે કહે છે:—

वारसमुहुत्तगप्पे, मुहुत्तसमुच्छिमेसु चउवीसं ।

उक्कोसविरहकालो, दोसु वि य जहन्नओ समओ ॥ ३४० ॥

ટીકાર્થ:—ગર્ભજ મનુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપપાતવિરહકાળ બાર મહૂર્તનો છે અને સંમૂર્દ્ધિમનો ચોવીશ મહૂર્તનો છે. જઘન્યથી બંનેનો—સંમૂર્દ્ધિમ ને ગર્ભજનો ઉપપાતવિરહકાળ એક સમયનો છે. ૩૪૦

હવે મનુષ્યોના જ ઉદ્ધર્તનાદ્રાર, સંખ્યાદ્રાર ને ગતિદ્રાર કહે છે:—

એમેવ ય ઉવવટ્ટણ, સંઘા સમણ સુરવરતુલ્લા ।

મણુણ્ણુ ઉવવજ્ઞેઽસંઘાઉય મુત્તુ સેસાઓ ॥ ૩૪૧ ॥

ટીકાર્થ:—ગર્ભજ મનુષ્યને અને સંમૂર્ઝિછમ મનુષ્યને ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ પણુ ઉપપાતવિરહકાળ પ્રમાણે જ જાણવો. તે આ પ્રમાણે—ઉદ્ધર્તનાવિરહકાળ ગર્ભજમનુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ ખાર મુહૂર્તનો અને સંમૂર્ઝિછમ મનુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ ચોવીશ મુહૂર્તનો જાણવો. જઘન્યથી ખાને પ્રકારનો વિરહકાળ એક સમયનો જાણવો. એ રીતે ઉદ્ધર્તનાવિરહદ્વાર કહ્યું.

હવે એક સમયે ઉત્પદ્યમાન અને ઉદ્ધર્તમાન જીવોની સંખ્યા કહે છે. તે સુરવર તુલ્ય એટલે દેવ સમાન જાણવી. તે આ પ્રમાણે—‘ એક, બે, ત્રણ, સંખ્યાતા અથવા અસંખ્યાતા એક સમયે ઉપજે છે અને તેટલા એક સમયે ચ્યવે છે.’ તેમાં એટલું વિશેષ કે—આ હકીકત સામાન્યે ગર્ભજ સંમૂર્ઝિછમની મળીને સમજવી; એકલા ગર્ભજ માટે સમજવી નહીં. આ પ્રમાણે સંખ્યાદ્વાર કહ્યું.

હવે ગતિદ્વાર કહે છે. મનુષ્યમાં અસંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય ને તિર્યંચોને મૂકીને બાકીના સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા મનુષ્યો અને તિર્યંચો તથા દેવો અને નારકો જીવો ઉપજે છે. ૩૪૧

હવે મનુષ્યનું આગતિદ્વાર કહેવાનો અવસર છે, છતાં પ્રથમ પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોની લેશ્યાનું પ્રતિપાદન કરે છે:—

પુઢવી આઝ વણસ્સઙ્ગ, બાયર પરિણ્ણુ લેસ ચત્તારિ ।

ગમ્મે તિરિયનરેણ્ણુ, છલ્હેસા તિન્નિ સેસાણં ॥ ૩૪૨ ॥

શબ્દાર્થ:—બાહર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અને (પ્રત્યેક) વનસ્પતિ-કાયને વિષે ચાર લેશ્યા હોય છે. ગર્ભજ તિર્યંચ ને મનુષ્યમાં છ લેશ્યા હોય છે અને શેષ જીવોમાં ત્રણ લેશ્યા હોય છે.

ટીકાર્થ:—બાહર શબ્દ પ્રત્યેક સાથે જોડવો અને પર્યાપ્ત વિશેષણ પણુ સામર્થ્યથી સમજી લેવું. અન્યથા તેજોલેશ્યા સંભવી શકે નહીં. બાહરપર્યાપ્ત એવા પૃથ્વીકાયમાં, બાહરપર્યાપ્ત અપ્કાયમાં અને બાહરપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિ-કાયમાં આઘની ચાર—કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત ને તેજોલેશ્યા હોય છે. તેજોલેશ્યા શી રીતે પામીએ ? તે કહે છે. એ ત્રણ પ્રકારમાં લવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષી

અને સૌધર્મેશાન કલ્પના દેવો ઉત્પન્ન થાય છે તે તેજ્ઞેલેશ્યાવાળા હોય છે. દેવો જે લેશ્યામાં મરણ પામે છે તે લેશ્યાએ જ આગળ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આગમમાં કહ્યું છે કે—આગામી ભવના આદ્ય સમયે જીવોને અન્ય લેશ્યાના પરિણામ હોતા નથી, તેમ જ પાશ્ચાત્ય ભવના ચરમ સમયે પણ તેથી જુદા લેશ્યાપરિણામ હોતા નથી; પરંતુ તિર્યંચ મનુષ્યોને આગામી ભવ સંબંધી લેશ્યાનું અંતર્મુદૂર્ત ગયા પછી અને દેવનારકોને સ્વભવની લેશ્યા હજી અંતર્મુદૂર્ત રહેનારી હોય ત્યારે પરલોક-ગમન થાય છે. તે બાબતમાં કહ્યું છે કે—અહીં ત્રણ ગાથા છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે—

સર્વ લેશ્યા નવી પરિણમે ત્યારે તેના પ્રથમ સમયે કોઈપણ જીવનો પર-ભવમાં ઉપપાત થતો નથી. સર્વ લેશ્યા જે પરિણમેલી હોય તેને ચરમ સમયે પણ કોઈ જીવનો પરભવમાં ઉપપાત થતો નથી. એટલે કે—કોઈપણ લેશ્યા પરિણમ્યા પછી અંતર્મુદૂર્ત જાય ત્યારપછી અથવા પરિણમેલી લેશ્યા અંતર્મુદૂર્ત બાકી હોય ત્યારે જીવ પરભવમાં જાય છે.’ આ પ્રમાણે હોવાથી તે દેવો જે પૃથ્વ્યા-દિમાં ઉત્પન્ન થાય તેને કેટલા કાળ સુધી તેજ્ઞેલેશ્યા પામી શકાય છે.

ગર્ભજ તિર્યંચ ને મનુષ્યોમાં છએ લેશ્યાઓ હોય છે. કારણ કે તે જીવો અનવસ્થિત લેશ્યાવાળા હોય છે. તે જ વાત કહે છે. શુકલલેશ્યાને વર્ણને બાકીની પાંચે લેશ્યા ગર્ભજ તિર્યંચ મનુષ્યોને જઘન્યથી ને ઉત્કર્ષથી અંતર્મુદૂર્ત સુધી જ અવસ્થિત હોય છે. શુકલલેશ્યા જઘન્યથી અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કર્ષથી કાંઈક ન્યૂન નવ વર્ષે જીવ પૂર્વ કોટી સુધી રહે છે. આ ઉત્કર્ષપ્રમાણનું અવસ્થિતપણું પૂર્વકો-ટીના આયુષ્યવાળા મનુષ્ય કે જેમણે કાંઈક અધિક આઠ વર્ષે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેને માટે સમજવું, તે શિવાયના જીવોને માટે તો ઉત્કર્ષથી પણ અંતર્મુ-દૂર્તનું અવસ્થાન જ સમજવું. કહ્યું છે કે—“ શુકલલેશ્યાને વર્ણને મનુષ્ય અને તિર્યંચોને બાકીની પાંચ લેશ્યા જ્યારે જ્યારે થાય ત્યારે ત્યારે તેની સ્થિતિ અંત-ર્મુદૂર્તની હોય. શુકલલેશ્યાની સ્થિતિ જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ નવ વર્ષે જીવ પૂર્વકોટી વર્ષની હોય.” આ ગાથામાં જહિં જહિં જાઉં ત્તિ કહ્યું છે એનો અર્થ એ સમજવો કે—જે લેશ્યા જે કાળવિશેષે જે ગર્ભજ તિર્યંચ કે મનુષ્યમાં ઉપજે ત્યારે તેની સ્થિતિ અંતર્મુદૂર્તની બાણવી. બીજો અર્થ સુગમ છે.

શેષ તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત પૃથ્વ્યાદિ, સાધારણ વન-સ્પતિ, વિકલ્પેન્દ્રિય અને સંમૂર્જિત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ને મનુષ્યોને ત્રણ પ્રથમની લેશ્યા—કૃષ્ણ, નીલ ને કાપોત હોય. ૩૪૨

હવે થાવરવિગલા દોસું ઈત્યાદિ શબ્દથી અતિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે સતે અપવાદ કહે છે:—

સત્તમમહિનેરહયા,તેઝવાઝ અણંતરુદ્ધા ।

નાવિ પાવે માણુસસં, તહા અસંઘાઝઆ સવે ॥ ૩૪૩ ॥

ટીકાર્થ:—સાતમી પૃથ્વીના નારકી, તેઉકાય ને વાઉકાય જીવો તથા અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા મનુષ્ય ને તિર્યંચો અનન્તર તેમાંથી નીકળ્યા સતા મનુષ્યપણાને પામતા નથી. ૩૪૩

હવે મનુષ્યોનું આગતિદ્વાર કહે છે:—

મુત્તૂળ મણુયદેહં, પંચસુ વિ ગર્હસુ જંતિ અવિરુદ્ધા ।

પરિણામવિસેસેણં, સંઘાઝય પદમસંઘયણા ॥ ૩૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—મનુષ્યદેહને છોડીને સંખ્યાતા આયુવાળા ને પ્રથમ સંઘયણુવાળા મનુષ્યો પરિણામવિશેષે કરીને પાંચે ગતિમાં અવિરુદ્ધપણે જાય છે:—

ટીકાર્થ:—સંખ્યાતા વર્ષના આયુવાળા આમ કહેવાથી અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા યુગલિકોનો નિષેધ કર્યો, વળી પ્રથમ સંહનનવાળા એમ કહેવાથી શેષ સંહનનવાળાનો નિષેધ કર્યો, એવા મનુષ્યો પાંચે ગતિમાં નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ અને મોક્ષ લક્ષણમાં અવિરુદ્ધપણે જાય છે. અવિરુદ્ધ કેમ ? તે કહે છે. મનોવ્યાપાર રૂપ પરિણામ વિશેષના અવિરોધે કરીને જાય. તે સ્પષ્ટ કરે છે— જ્યારે હિંસા પરિણામવાળો જીવ સંકલિષ્ટ હોય ત્યારે તે પરિણામવિશેષે કરીને નારકલવયોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરીને તેવા પરિણામથી અવિરુદ્ધ એવી નરકગતિને પામે છે. જ્યારે માયાદિ પરિણામમાં તત્પર, વ્યસનોમાં એક નિષ્ઠાવાળો જીવ હોય ત્યારે તેવા પરિણામ વિશેષે કરીને તિર્યંચ લવને યોગ્ય કર્મ ગ્રહણ કરીને તિર્યંચમાં જાય છે. જ્યારે માર્દવ, આર્જવાદિ શુભ પરિણામ વર્તે છે ત્યારે તે પરિણામ વિશેષે કરીને મનુષ્યલવયોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરી મનુષ્યપણામાં આવે છે. જ્યારે હિંસાદિની વિરતિના પરિણામ વર્તતા હોય છે ત્યારે તેવા પરિણામ વિશેષે કરીને દેવલવ યોગ્ય કર્મ ઉપાર્જન કરી દેવગતિમાં જાય છે. જ્યારે પ્રશમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિક્યની અભિવ્યક્તિ રૂપ સમ્યક્ત્વ પરિણામ તથા સમ્યક્જ્ઞાન પરિણામ તથા પ્રાણાતિ-

પાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન ને પરિગ્રહની નિવૃત્તિરૂપ ચારિત્ર પરિણામ વર્તતા હોય ત્યારે તે ત્રણેથી મિશ્ર પરિણામ વિશેષે કરીને અનંત ભવજનિત અને શરીર ને મન સંબંધી જ્વર, કુષ્ઠ, લગંદરાદિ તથા ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટ-સંયોગાદિ દુઃખોના બીજભૂત પ્રાયે અસાતાવેદનીય તથા જ્ઞાનાવરણીયાદિ ઘાતિ કર્મચતુષ્ટયને દૂર કરીને—ખપાવીને પ્રાપ્ત કર્યું છે અખિલ લોકલોકાવ-લાસી કેવળજ્ઞાન જેમણે એવા અને અનિયતપણે અંતર્મુદૂર્ત્તાદિકે દેશોનપૂર્વ-કોટી પર્યંત કાળે કરીને અશેષ ભવોપગ્રાહી કર્મભળના કલંકથી રહિત થઈને નિરતિશય સુખના ભાજન થયા સતા નિશ્ચયે એક સમયે સિદ્ધિગતિને પામે છે.

અહીં કોઈ પ્રશ્ન કરે છે કે—“શું અન્ય કોઈ વિશિષ્ટ સિદ્ધિક્ષેત્ર છે કે જ્યાં મુક્તાત્માઓ જાય છે અને ત્યાં જઈને અનંત કાળ પર્યંત રહે છે? સાં-ખ્યાદિ દર્શન તો શુશુ, પુરૂષાંતર અને જ્ઞાનાદિવડે પ્રકૃતિવિયોગાદિ રૂપ મુક્તિને પામીને મુક્તાત્માઓ સર્વગત હોવાથી ત્રૈલોક્યમાં રહે છે એમ માને છે એવું નથી?” તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘હા, એવું વિશિષ્ટ સિદ્ધિક્ષેત્ર છે કે જે પંચમી ગતિ કહેવાય છે. ત્યાં પીસ્તાળીશ લાખ યોજન પ્રમાણુ શુભ્ર પૃથિવી છે. કહ્યું છે કે—નિર્મળ પાણીના કણીયા સમાન ઉજ્જવળ વર્ણવાળી તેમ જ તુષાર, ગોક્ષીર અને મુક્તાહાર સમાન વર્ણવાળી ઉત્તાન કરેલા છત્રના સંસ્થાનવાળી સિદ્ધશિલા છે એમ જિનેશ્વરોએ કહ્યું છે.” અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે—‘ત્યાં મનોરૂઝ, સુગંધી, પ્રાગ્ભારા નામની, પૂર્ણ ચંદ્ર સરખી (ઉજ્જવળ), છત્રના આકારવાળી પૃથ્વી છે કે જે મનુષ્યલોકના અંત પર્યંત અર્થાત્ મનુષ્યલોકપ્રમાણુ ૪૫ લાખ યોજન લાંબી—પહોળી છે, તે ઉજ્જવળ શંખ, મચકુન્દના પુષ્પ, મૌક્રિક, ગોક્ષીર, તુષાર અને હાર સદૃશ અર્જુન જાતિના (ઉજ્જવળ) સુવર્ણમય, સ્વચ્છ અને અત્યંત મનોરૂઝ છે. ત્યાં જન્મ નથી, મૃત્યુ નથી, જરા નથી, વ્યાધિઓ નથી, ઇષ્ટવિયોગ નથી, અનિષ્ટસંયોગ નથી, ક્ષુધા નથી, તૃષ્ણા નથી, કામ નથી, ક્રોધ નથી, ભય નથી, માત્ર ત્યાં અવ્યાબાધ સુખ જ છે. સર્વજ્ઞોનું તે ત્રિલોકના મસ્તકને સ્થાનકે આવેલું આત્યંતિક ને એકાંતિક સાંસારિક સુખથી અતીત સુખવાળું સિદ્ધસ્થાન છે. ’આ પ્રસંગથી સર્ચું.

હવે સિદ્ધિગતિ આશ્રીને ઉપપાતવિરહકાળ કહે છે:—

જહન્નેગેગસમઓ, ઉક્કોસેણં તુ હંતિ છમ્માસા ।

વિરહો સિદ્ધિગર્હણ, ઉવટ્ટણવજ્જિઆ નિયમા ॥ ૩૪૫ ॥

ટીકાર્થ:—સિદ્ધિગતિમાં વિરહ જઘન્ય એક સમયનો અને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનો છે, તે સિદ્ધિગતિ નિશ્ચયે ઉદ્વર્તન રહિત છે. નિયમા જે જીવો સિદ્ધ થયા તે કદાપિ પણ ત્યાંથી ચ્યવતા નથી, કેમકે ઉદ્વર્તનના હેતુભૂત કર્મોને નિર્મૂળ કરી નાખ્યા છે. કહ્યું છે કે—

દગ્ધે બીજે યથાસ્ટ્યન્તં, પ્રાદુર્ભવતિ નાંકુરઃ ।

કર્મબીજે તથા દગ્ધે, ન રોહતિ ભવાંકુરઃ ॥ ૧ ॥

“ બીજ અત્યંત બળી ગયે સતે તેને નવા અંકુર આવતા નથી તેમ કર્મ-રૂપી બીજ અત્યંત દગ્ધ થયે સતે ભવરૂપી અંકુર ઉત્પન્ન થતા નથી. ” ૩૪૫

હવે એક સમયે કેટલા સિદ્ધિગતિને પામે ? તે કહે છે:—

एकौ व दो व तिन्नि व, अट्टसयं जाव एगसमएणं ।

मणुअगईओ गच्छे, संखाउअ वीअरागा उ ॥ ૩૪૬ ॥

ટીકાર્થ:—એક સમયે જઘન્યથી એક, બે અથવા ત્રણ સિદ્ધે, ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધે, તે મનુષ્યગતિમાંથી જ સિદ્ધે; બીજી ગતિમાંથી નહીં. મનુષ્યમાંથી પણ સંખ્યાતા આયુવાળા જ સિદ્ધે (યુગલિકો નહીં.) તેમાં પણ વીતરાગ થયેલા-રાગ રહિત થયેલા ઉપલક્ષણથી સર્વ કર્મકલંકથી રહિત થયેલા સિદ્ધે. અન્યમતવાળાની જેમ સત્કર્મા પણ સિદ્ધે નહીં. ૩૪૬.

આ સંબંધમાં વિશેષ રીતે સંખ્યા પ્રદર્શિત કરે છે:—

वत्तीसा अडयाला, सट्टी बावत्तरी य बोधव्वा ।

चुलसीई छण्णउई, दुरहिअमटुत्तरसयं च ॥ ૩૪૭ ॥

શબ્દાર્થ:—બત્તીશ, અડતાળીશ, સાઠ, બહોંતેર, ચોરાશી, છન્તુ, એક સો બે ને એક સો આઠની સંખ્યા (સમયસિદ્ધની) જાણવી.

ટીકાર્થ:—એકથી માંડીને બત્તીશ સુધી નિરંતર સિદ્ધે તો આઠ સમય સુધી સિદ્ધે. અહીં આ સાર સમજાવે કે—પહેલે સમયે જઘન્યથી એક, બે, ત્રણ ઉત્કૃષ્ટા બત્તીશ સિદ્ધે, બીજે સમયે પણ જઘન્યથી એક, બે, ત્રણ, ઉત્કૃષ્ટ બત્તીશ સિદ્ધે, એમ ત્રીજે, ચોથે, પાંચમી આઠમે સમયે જઘન્યથી એક, બે, ઉત્કૃષ્ટ ૩૨ સુધી સિદ્ધે તો ત્યારપછી જરૂર સમયાદિનું અંતર પડે.

તથા પ્રત્યેક સમયે તેત્રીશથી માંડીને યાવત્ ૪૮ સુધી સિદ્ધિ તેો નિરંતર સાત સમય સુધી સિદ્ધિ પછી જરૂર એક સમયાદિ અંતર પડે.

તથા પ્રત્યેક સમયે ૪૯ થી માંડીને ૬૦ સુધી નિરંતર સિદ્ધિ તેો છ સમય સુધી સિદ્ધિ પછી અવશ્ય સમયાદિનું અંતર પડે.

તથા પ્રત્યેક સમયે ૬૧ થી માંડીને ૭૨ સુધી નિરંતર સિદ્ધિ તેો પાંચ સમય સુધી સિદ્ધિ પછી જરૂર સમયાદિનું અંતર પડે.

તથા પ્રત્યેક સમયે ૭૩ થી માંડીને ૮૦ સુધી નિરંતર સિદ્ધિ તેો ચાર સમય સુધી સિદ્ધિ પછી અવશ્ય સમયાદિનું અંતર પડે.

તથા પ્રત્યેક સમયે ૮૧ થી માંડીને ૯૬ સુધી નિરંતર સિદ્ધિ તેો ત્રણ સમય સુધી સિદ્ધિ પછી અવશ્ય સમયાદિનું અંતર પડે.

તથા પ્રત્યેક સમયે ૯૭ થી માંડીને ૧૦૨ સુધી નિરંતર સિદ્ધિ તેો બે સમય સિદ્ધિ પછી જરૂર સમયાદિનું અંતર પડે.

તથા એક સમયે ૧૦૩ થી માંડીને ૧૦૮ સુધી સિદ્ધિ તેો એક સમય જ સિદ્ધિ પછી જરૂર સમયાદિનું અંતર પડે. (આ અર્થનો સંગ્રહ કરનારી એક ગાથા અહીં છે તેમાં વિશેષાર્થ ન હોવાથી અમે લખી નથી.)

આ સંબંધમાં વિશેષાર્થ પ્રતિપાદક પ્રદ્વેપ ગાથાઓ ૪ છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.—એક સમયે સ્ત્રીઓ ઉત્કૃષ્ટ ૨૦ સિદ્ધિ, પુરૂષો ૧૦૮ સિદ્ધિ અને નપુંસકવેદી ૧૦ સિદ્ધિ. એ સંખ્યાથી વધારે કદાપિ સિદ્ધિ નહીં. ઉત્કૃષ્ટા ગૃહિલિંગે એક સમયે ૪ સિદ્ધિ. અન્ય લિંગે ૧૦ સિદ્ધિ અને સ્વલિંગે ઉત્કૃષ્ટા એક સમયે ૧૦૮ સિદ્ધિ. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા ઉત્કૃષ્ટા એક સમયે બે સિદ્ધિ, જઘન્ય અવગાહનાવાળા ચાર સિદ્ધિ અને મધ્યમ અવગાહનાવાળા એક સમયે ૧૦૮ સિદ્ધિ. તેમાં જઘન્ય અવગાહના બે હાથપ્રમાણ બાણવી. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પરપ ધનુષ્ય પ્રમાણ બાણવી અને તે મરૂદેવી માતાના સમય માટે સમજવી. મરૂદેવી માતાનું શરીરપ્રમાણ આદેશાન્તરે નાભિકુલકર તુલ્ય પરપ ધનુષ્યપ્રમાણ સમજવું. શ્રીસિદ્ધપ્રાભૂત ટીકામાં એ જ પ્રમાણે કહેલ છે. સિદ્ધપ્રાભૂત સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—‘જઘન્ય અવગાહના બે હાથની બાણવી. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પાંચસો ધનુષ્યપ્રમાણ—ધનુષ્યપૃથક્ત્વે અધિક બાણવી.’ અહિં પૃથક્ત્વ શબ્દ બહુત્વ વાચી છે. અહિં બહુત્વ રપ ધનુષ્ય રૂપ સમજવું. સિદ્ધપ્રાભૂતની ટીકામાં તે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરેલ છે.

ઉર્ધ્વલોકે એક સમયે ઉત્કૃષ્ટા ચાર સિદ્ધે, સમુદ્રમાં બે, સામાન્ય જળમાં ત્રણ, આ પ્રક્ષેપ ગાથા પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરેલા છે. બાકી સિદ્ધપ્રાભુતાનુસારે તો જળમાં ચાર જાણવા. અધોલોકે ઉત્કૃષ્ટા એક સમયે ૨૨ સિદ્ધે. તે પણ એ પ્રક્ષેપ ગાથાનુસાર જાણવું. સિદ્ધપ્રાભુત સૂત્રાનુસારે તો વીશ પૃથક્ત્વ સમજવા. કેવળ વીશ પૃથક્ત્વ શબ્દે ત્યાં ૨૨ ગ્રહણ કરેલા છે, કેમકે પૃથક્ત્વ શબ્દે બેથી નવ સુધી ગમે તે આંક ગ્રહણ કરાય છે.

તેથી અહિં દોવીસમગ્ગોલોપ એમ કહેવાય તો તે સમીચીન જાણાય છે. તિર્યક્લોકે ઉત્કૃષ્ટ ૧૦૮ સિદ્ધે છે. આજ અર્થ કહેનાર અહીં એક ગાથા છે. ૩૪૭

હવે સમસ્ત અંત્યાર્થ ઉપસંહાર રૂપ વક્તવ્યતારોપનો ઉપક્ષેપ કરતા સતા અંત્યકાર કહે છે:—

ઠિઠ્ઠમવળાણોગાહણવક્તી વણિઆ સમાસેણં ।

રિત્તો તિવિહપમાણં, જોણી પજ્જત્તી વુચ્છામિ ॥૩૪૮॥

ટીકાર્થ:—સ્થિતિ (આયુ), ભવન (રહેવાના સ્થાન), અવગાહના (શરીરપ્રમાણ) અને વ્યુત્કાંતિ એટલે ગતિ-આગતિ દેવ અને નારકાદિ જીવોની સક્ષેપે કહી હવે ત્રિવિધ પ્રમાણ, યોગિ ને પર્યાપ્તિ કહું છું. ૩૪૮

તેમાં ત્રિવિધ પ્રમાણ આ પ્રમાણે-આત્માંગુળ, ઉત્સેધાંગુળ અને પ્રમાણાંગુળ. તેમાં જે અંગુળવડે જે માપીએ તે કહે છે:—

આયંગુલેણ વત્થું, ઉસ્સેહપમાણઓ મિણસુ દેહં ।

નગપુઢવિવિમાણાઈં, મિણસુ પમાણાંગુલેણં તુ ॥૩૪૯॥

શબ્દાર્થ:—આત્માંગુળવડે વસ્તુ માપવી, ઉત્સેધાંગુળવડે જીવોના શરીર માપવા અને પ્રમાણાંગુળવડે પર્વત, પૃથ્વી અને વિમાનાદિ માપવા.

ટીકાર્થ:—આત્માંગુળવડે વસ્તુ માપવી. તે વસ્તુ ત્રિવિધ છે. ખાત, ઉચ્છિન્ન અને ઉભય. તેમાં ખાત તે કુવા, તળાવ અને ભૂમિગૃહ (ભોંયરા) વિગેરે, ઉચ્છિન્ન એટલે ધવળગૃહાદિ-રહેવાના મકાન વિગેરે અને ઉભય એટલે ભૂમિગૃહ યુક્ત ધવળગૃહાદિ માપવા.

ઉત્સેધાંગુળવડે દેવ વિગેરેનું શરીર માપવું. પ્રમાણાંગુળવડે પર્વત, પૃથિવી

ને વિમાનાદિક માપવા. તેમાં પર્વત તે મેરૂ વિગેરે, પૃથિવી ધર્મા વિગેરે અને વિમાનો સૌધર્માવતંસકાદિ. વિમાનનું ગ્રહણ કરવાથી ઉપલક્ષણવડે લવન, નર-કાવાસાદિ પણ સમજવા. એટલે તે પણ પ્રમાણાંગુણવડે માપવા.

હવે અંગુળની લાવના કહે છે અર્થાત્ તે સમજાવે છે.—જે કાળે જેવડા પુરૂષો હોય તેની પોતાની જે અંગુલ તે આત્માંગુણ સમજવી. ઉત્સેધાંગુણનું પ્રમાણ પરમાણુ વિગેરેથી કરવું. તે પરમાણુ બે પ્રકારના છે. સૂક્ષ્મ ને વ્યવહારિક. તેમાં અનંતા સૂક્ષ્મ પરમાણુવડે વિશ્વસા પરિણામે સંઘાતવિશેષને પામે તે એક વ્યવહારિક પરમાણુ જાણવો. તેનું પરિમાણ પૂર્વાચાર્યે આ પ્રમાણે કહે છે— ‘ખડ્ગાદિ અતિ તીક્ષ્ણ શસ્ત્રવડે જે પુદ્ગળવિશેષને પુરૂષ છેદી ન શકે—અર્થાત્ બે લાગ કરી ન શકે, તેમ જ ભેદી ન શકે—અર્થાત્ તેમાં છિદ્ર પાડી ન શકે તેને પરમ આણુ-ઘટાદિની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ આણુ, સિદ્ધાંતના જાણનાર તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા તે સિદ્ધો કહે છે. તે અંગુળ હસ્તાદિનું પ્રમાણ કરવામાં આદિ-મૂળભૂત છે.’ એવા આઠ પરમાણુવડે એક ઉત્કલક્ષણુ કલક્ષણુકા, આઠ ઉત્કલક્ષણુ કલક્ષણુકાવડે એક કલક્ષણુ કલક્ષણુકા, આઠ કલક્ષણુ કલક્ષણુકાએ એક રથરેણુ, આઠ રથરેણુએ એક ત્રસરેણુ, આઠ ત્રસરેણુએ એક વાળાગ્ર, આઠ વાળાગ્રે એક લિખ, આઠ લિખે એક યૂકા (જુ), આઠ યૂકાએ એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યે એક ઉચ્છ્ર્યાંગુળ, છ અંગુળે એક પાદ, બે પાદે એક વિતસ્તિ(વેંત), બે વિતસ્તિએ એક હાથ, ચાર હાથે એક ધનુષ્ય, બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ, ચાર ગાઉએ એક યોજન. આ અર્થને કહેનારી અહિં ત્રણ ગાથાઓ છે તેમાં જે હકીકત છે તે ઉપર પ્રમાણે જ છે તેથી તે અહીં આપેલ નથી. આ ગાથામાં ઉત્કલક્ષણુ કલક્ષણુકા ને કલક્ષણુ કલક્ષણુકા આપેલ નથી. શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રમાં પણ એ જ પ્રમાણે (ગાથા પ્રમાણે) કહેલ છે. ૩૪૯

હવે પ્રમાણાંગુળ પ્રતિપાદન કરવા માટે કહે છે:—

ઉસ્સેહંગુલમેકં, હવઈ પમાણંગુલં સહસ્સગુણં ।

ઉસ્સેહંગુલદુગુણં, વીરસ્સાયંગુલં મણિયં ॥ ૩૫૦ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉત્સેધાંગુળથી એક હજાર ગુણી પ્રમાણાંગુળ જાણવી અને ઉત્સેધાંગુળથી બમણી વીર પરમાત્માની આત્માંગુળ જાણવી. ૩૫૦

ટીકાર્થ:—ઉત્સેધાંગુળ કે જેની અનંતર વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે

તે કરતા હજારગુણ એક પ્રમાણાંગુળ થાય છે. તથા તે જ ઉત્સેધાંગુળથી બમણું એક વીર પરમાત્મા અપશ્ચિમ (છેલ્લા) તીર્થ કરનું આત્માંગુળ ગણુધર વિગેરે પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે. અહિં કોઈ શંકા કરે છે કે-જો ઉત્સેધાંગુળથી હજારગુણ પ્રમાણાંગુળ કહો છો અને પ્રમાણાંગુળ તે ભરતચક્રીનું આત્માંગુળ છે તો ભરત ચક્રવર્તી ભગવંત શ્રીવર્ધમાનસ્વામીથી પાંચશે ગુણા શરીરવાળા થશે. ‘ આમ કેમ કહો છો ? ’ એમ પૂછશે તો કહું છું કે-ભરત ચક્રી પોતાની આત્માંગુળવડે ૧૦૮ અંગુળના હતા. કહ્યું છે કે-‘ શ્રેષ્ઠ પુરૂષો પોતાની અંગુળે ૧૦૮ અંગુળ ઉંચા હોય છે. ’ ભરતનું આત્માંગુળ ઉત્સેધાંગુળની અપેક્ષાએ હજારગુણ હોવાથી તેને ૧૦૮ વડે ગુણીએ એટલે એક લાખને આઠ હજાર (૧૦૮૦૦૦) થાય. ભગવાન વર્ધમાનસ્વામી ઉત્સેધાંગુળની અપેક્ષાએ ૨૧૬ અંગુળ હતા, એમ કહેલું પણ છે. એટલે એક લાખ આઠ હજાર ને ૨૧૬ વડે ભાંગતાં ૫૦૦ લભ્ય થશે. એટલે ભરતચક્રીથી વર્ધમાનસ્વામી પાંચશેમે ભાગે થયા. કહ્યું છે કે-ભરતનું એક અંગુળ જો પ્રમાણાંગુળ પ્રમાણુ કહ્યું છે તો ભરતચક્રી વધ માનસ્વામીથી ૫૦૦ ગુણા શરીરવાળા ઠરશે એમાં સંદેહ નથી. તથા જો ઉત્સેધાંગુળથી બમણું વીરપરમાત્માનું આત્માંગુળ છે તો ભગવાન વીરપ્રભુ આત્માંગુળે ૧૦૮ અંગુળપ્રમાણુ કેમ થશે ? એમ થવાથી તો ૮૪ અંગુળપ્રમાણુ ઠરશે. તે વાત જ સમજાવે છે. વીરપ્રભુ ઉત્સેધાંગુળે સાત હાથપ્રમાણુ હતા. એક હાથમાં અંગુળ ૨૪ હોય છે, તેથી સાતવડે ચોવીશને ગુણુતાં ૧૬૮ અંગુળ આવે. જો ઉત્સેધાંગુળે એક વીરપ્રભુનું આત્માંગુળ છે તેથી ૧૬૮ને અર્ધ કરવા (ખેવડે ભાંગવા) એટલે ૮૪ આવે. એ રીતે વીરપ્રભુનું શરીર ૮૪ અંગુળપ્રમાણુ થાય છે તો ૧૦૮ અંગુળપ્રમાણુ કેમ કહેવાય છે ? વળી જો ૧૦૮ અંગુળપ્રમાણુ જ આત્માંગુળથી હોય તો ‘ દ્વિગુણ ઉત્સેધાંગુળે વીરપ્રભુનું એક આત્માંગુળ બાણુવું ’ એમ કહેલ હોવાથી ઉત્સેધાંગુળવડે ૨૧૬ અંગુળપ્રમાણુ થશે. અને જો એમ થાય તો ૨૧૬ ને ચોવીશવડે ભાંગવાથી નવ આવશે એટલે ઉત્સેધાંગુળે નવ હસ્તપ્રમાણુ તેમનું શરીર થશે અને તે વાત તો સમ્મત નથી, કેમકે તે યથોક્ત અંગુળથી વિસંવાદી થાય છે. વળી એજ વાત અન્યત્ર પણ કહેલ છે કે- ‘ એ પ્રમાણુ ગુણુતાં આત્માંગુળથી ૧૦૮ અંગુળપ્રમાણુ વીરપ્રભુનું શરીર કેમ થશે ? કેમકે ઉત્સેધાંગુળે તેમનું શરીર તો ૧૬૮ અંગુળનું છે. ૧૦૮ આત્માંગુળથી બમણા ઉત્સેધાંગુળ પ્રમાણુ ગુણુતાં તો ૨૧૬ ઉત્સેધાંગુળ આવશે અને બીજી રીતે ૧૬૮ ઉત્સેધાંગુળપ્રમાણુ ગણુતાં ૮૪ આત્માંગુળની ઉંચાઈ આવશે. ’

આ પ્રમાણેની શંકાના ઉત્તરમાં કહે છે કે—‘અમે જે પૂર્વે એક હજાર ઉત્સેધાંગુળે એક પ્રમાણાંગુળ કહ્યું છે તે ભરતનું આત્માંગુળ જ છે. તેમાં આ કારણ છે. ભરત આત્માંગુળે ૧૨૦ અંગુળપ્રમાણ હતા. સર્વ તીર્થંકરો, ચક્રવર્તી અને વાસુદેવો આત્માંગુળે ૧૨૦ અંગુળપ્રમાણ હોય છે. શ્રી અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં જે કહ્યું છે કે—‘અધિક (પ્રધાન) પુરૂષો ૧૦૮ અંગુળપ્રમાણ ઉંચા હોય છે.’ તે શેષ બાકીના (તીર્થંકરાદિ વિનાના) ઉત્તમ પુરૂષ માટે જાણવું. ૧૨૦ અંગુળના પાંચ હાથને સવા ધનુષ્ય થાય છે. ભરત ઉત્સેધાંગુળે ૫૦૦ ધનુષ્ય ઉંચા હતા. અહિં આ પ્રમાણે ત્રૈરાશિ કરવી. જો સવા ધનુષ્યે ૫૦૦ પામીએ તો એક ધનુષ્યે કેટલા પામીએ? પ્રથમ રાશિ સવા છે તેને સરખાઈ લાવવા માટે ૪ હાથવડે ગુણીએ એટલે પાંચ આવે, મધ્ય રાશિ ૫૦૦ છે તેને પણ ચારવડે ગુણતાં ૨૦૦૦ આવે, અંત્યરાશિ એક છે તેને ચાર વડે ગુણતાં ચાર આવે. તે ચાર વડે બે હજારને ગુણતાં ૮૦૦૦ આવે તેને આઘરાશિના પાંચવડે ભાંગતાં ૧૬૦૦ આવે તેને ધનુષ્ય લાવવા માટે ચારવડે ભાંગતાં ૪૦૦ આવે. એ રીતે એક ધનુષ્યવડે ૪૦૦ ધનુષ્ય આવે, એક હાથવડે ૪૦૦ હાથ આવે, એક અંગુળવડે ૪૦૦ અંગુળ આવે અને એક યોજને ૪૦૦ યોજન આવે. તેથી આ પ્રમાણે આન્યું કે—એક શ્રેણિપ્રમાણાંગુળે ૪૦૦ ઉત્સેધાંગુળ સમજવા. તે શ્રેણિપ્રમાણાંગુળ અઢી ઉત્સેધાંગુળપ્રમાણ બાહ્ય (જડી) હોય છે તેથી શ્રેણિમાં જે પ્રમાણાંગુળની ૪૦૦ ની સંખ્યા આવી છે તેને અઢીવડે ગુણતાં એક હજાર ઉત્સેધાંગુળે એક પ્રમાણાંગુળ આવે. આ પ્રમાણેના પ્રમાણાંગુળવડે પૃથિવ્યાદિકનું પ્રમાણ લાવવું (કરવું), શુચિ અંગુળે નહીં.

તથા જે કહ્યું કે—‘બમણી ઉત્સેધાંગુળે વર્ધમાનસ્વામીની એક આત્માંગુળ જાણવી. ઇત્યાદિ’ તે પણ અચુક્ત છે; કેમકે વસ્તુતત્ત્વ સમજાયું નથી ભગવાન વર્ધમાનસ્વામી આદેશાંતરે આત્માંગુળે ૮૪ અંગુળ અને ઉત્સેધાંગુળે ૧૬૮ અંગુળપ્રમાણ છે. શ્રી અનુયોગદ્વારસૂત્રનાચૂર્ણિકાર કહે છે કે—વીરો આપસંતરઓ આયંગુલેણ ચુલસીદ્ધ અંગુલમુવિદ્ધો ડસ્સેહંગુલઓ સયમદ્વસદ્વિ હવદ્વિતિ । આમ કહેલ હોવાથી બે ઉત્સેધાંગુળે વીરપ્રભુનું એક આત્માંગુળ થાય છે. જેમના મતે ભગવાન વીરપ્રભુ આત્માંગુળે ૧૨૦ અંગુળપ્રમાણ છે તેમના મતે પણ સમ ચતુરસ્ત્ર બાહ્યપ્રતિબાહ્યાના ગણિત પ્રમાણે દ્વિગુણ ઉત્સેધાંગુળે વીરપ્રભુનું એક આત્માંગુળ થાય છે. તે શી રીતે? તેના ઉત્તરમાં કહે છે કે—જે ભગવાન વીરપ્રભુ આત્માંગુળે ૧૨૦ અંગુળપ્રમાણ છે તો તેને ચોવીશે ભાંગતા પાંચ હાથ થાય. તેને સમચતુરસ્ત્ર બાહ્યપ્રતિબાહ્યા૩૫ ક્ષેત્રગણિતવડે ગુણતાં પચવીશ થાય.

ઉત્સેધાંગુળે પ્રભુ સાત હાથપ્રમાણ છે. તે સાત હાથને સમચતુરસ્ર બાહ્યાપ્રતિ-
બાહ્યારૂપ ગણિતવડે ગુણતાં અનુક્રમે ૪૬ થાય. એક હાથ પાની અને કેશા-
દિની અપેક્ષાએ વધારે પામીએ તે ઉમેરતાં પચાસ થાય, પચાસનું અર્ધ કરતાં
પચ્ચીશ આવે એટલે એ રીતે ભગવંત વીરપ્રભુના એક આત્માંગુળથી બમણી
ઉત્સેધાંગુળ આવી. જો બાહ્યાગણિતની અપેક્ષા ન કરીએ તો એક ઉત્સેધાંગુળે
એક ઉત્સેધાંગુળ અને બીજા ઉત્સેધાંગુળના રૂ આવે. તે આવી રીતે—જો ૧૨૦
આત્માંગુળે ૧૬૮ ઉત્સેધાંગુળ પામીએ તો એક આત્માંગુળે શું પામીએ ? ત્રણ
રાશિ આ પ્રમાણે સ્થાપવી. ૧૨૦-૧૬૮-૧ પછી અંત્યની એકડાની રાશિવડે
મધ્યની ૧૬૮ રાશિને ગુણતાં તેટલા (૧૬૮) જ આવે. તેને પ્રથમની રાશિ
૧૨૦ વડે ભાગતાં એક આત્માંગુળ આવ્યો ને ૪૮ વધ્યા. પછી ૧૨૦ ને ૪૮
બંને રાશિને ૨૪ વડે અપવર્તના કરવાથી રૂ આવ્યા.

જેમના મતે વીરપ્રભુનું શરીર ૧૦૮ અંગુળપ્રમાણ છે તેમને મતે ભગ-
વંતના એક આત્માંગુળમાં એક ઉત્સેધાંગુળને બીજા અંગુળના રૂ આવે. અહીં
પણ ત્રૈરાશિ ઉપર પ્રમાણે જ કરવી. ઇતિ. ૩૫૦

હવે સર્વે જીવોની યોનિસંજ્યા કહે છે—યોનિઓ એટલે ઉત્પત્તિ સ્થાનો.
તે પ્રત્યેક જીવરાશિમાં વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના ભેદથી અનેક પ્રકારની
હોય છે. તે પ્રમાણે વ્યક્તિરૂપ ગ્રહણ ન કરવી, કારણ કે વ્યક્તિના અનંતપણાથી
તેની ગણના કરવી અશક્ય થાય તેથી ભતિરૂપ લેવી. તેમાં અનંત પણ એક
સરખા (સમાન) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શવાળી તે એક યોનિભતિ કહીએ.
કહ્યું છે કે—‘ સમાન વર્ણાદિવાળી ઘણી પણ યોનિને એક યોનિપણે ગ્રહણ કર-
વાથી યોનિના ભેદ લાખની સંજ્યામાં આવી શકે છે.’ એ પ્રમાણે ભતિભેદવાળી
યોનિઓની સંજ્યા પ્રતિજીવરાશિએ જે પ્રમાણમાં છે તે બતાવવામાં આવે છે:—

પુઢવિદગઅગણિમારુય, ઇક્ષિક્કે સત્ત જોણિલસ્કાઓ ।

વળપત્તેયઅણંતે, દસચડદસજોણિલસ્કાઓ ॥૩૫૧॥

વિગલિંદિણસુ દો દો, ચરો ચરો ય નારયસુરેસુ ।

તિરિણસુ હુંતિ ચરો, ચડદસલસ્કા ડ મણુણસુ ॥૩૫૨॥

ટીકાર્થ:—પૃથિવી, ઉદક, અગ્નિ અને મરૂત (વાયુ) એના એકેક સમૂ-
હમાં સાત સાત લાખ યોનિઓ છે. તે આ પ્રમાણે—સાત પૃથિવી નિકાયમાં.

સાત ઉદક નિકાયમાં, સાત અગ્નિ નિકાયમાં ને સાત વાયુ નિકાયમાં. વનસ્પતિ નિકાયના બે પ્રકાર છે. પ્રત્યેક ને અનંતકાય. તેમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિ નિકાયમાં દશ લાખ અને અનંતકાયરૂપ વનસ્પતિ નિકાયમાં ચૌદ લાખ, વિકલેદ્રિયમાં એટલે બે ઇંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય ને ચૌરિંદ્રિયમાં પ્રત્યેક બે બે લાખ તે આ પ્રમાણે—બે લાખ બે-ઇંદ્રિયમાં, બે લાખ ત્રીંદ્રિયમાં ને બે લાખ ચૌરિંદ્રિયમાં તથા ચાર લાખ યોનિ નારકમાં, ચાર લાખ દેવમાં અને તિર્યંચ પંચેદ્રિયમાં ચાર લાખ. તથા મનુષ્યમાં ચૌદ લાખ યોનિ સમજવી. સર્વ મળીને ૮૪ લાખ જાણવી. (અહીં બે-સંસ્કૃત શ્લોક ઉપરના ભાવાર્થવાળા જ છે.) ૩૫૧-૫૨

હવે કુળ સંખ્યા કહેવાની છે. કુળ યોનિપ્રભવ યોનિમાંથી થતા કહેવાય છે. તે આ પ્રમાણે—એક યોનિમાં અનેક કુળ હોય છે. જેમ છાણરૂપ યોનિમાં કૃમિકુળ, કોટકુળ અને વૃશ્ચિકકુળ વગેરે હોય છે. એકેક જીવરાશિમાં કેટલી કુળકોટિ છે તે કહે છે:—

બારસ સત્ત ય તિન્નિ ય, સત્ત ય કુલકોડિસયસહસ્સાઈ ।

નેયા પુઢવિદગાગણિવાઝ્ઞનં ચેવ પરિસંખા ॥ ૩૫૩ ॥

કુલકોડિસયસહસ્સા. સત્તટ્ટ ય નવ ય અટ્ટવીસં ચ ।

બેઈંદિયતેઈંદિયચઊરિંદિઅહરિયકાયાણં ॥ ૩૫૪ ॥

અદ્ધતેરસ બારસ, દસ દસ નવ ચેવ સયસહસ્સાઈ ।

જલયરપરિકચઊપ્પયઊરમુઅસપ્પાણ કુલસંખા ॥ ૩૫૫ ॥

છઠ્ઠીસા પળવીસા, સુરનેરઈઆણ સયસહસ્સાઈ ।

બારસ ય સહસ્સાઈ, કુલકોડીણં મણુસ્સાણં ॥ ૩૫૬ ॥

एगा कोडाकोडी सत्ताणउइ भवे सयसहस्साई ।

पन्नासं च सहस्सा, कूलकोडीणं मुणेयव्वा ॥ ३५७ ॥

ટીકાર્થ:—પૃથિવી, ઉદક, અગ્નિ ને વાયુના કુલોની સંખ્યા યથાક્રમ આ પ્રમાણે જાણવી. પૃથિવી નિકાયમાં બાર લાખ, ઉદક નિકાયમાં સાત લાખ, અગ્નિ નિકાયમાં ત્રણ લાખ અને વાયુ નિકાયમાં સાત લાખ.

ત્રીજી ગાથામાં પણ યથાસંખ્ય યોજના કરવી. એકદ્રિયની સાત લાખ, ત્રીંદ્રિયની આઠ લાખ, ચતુરિંદ્રિયની નવ લાખ અને વનસ્પતિકાયની અઠ્ઠાવીશ લાખ.

ત્રીજી ગાથામાં યથાસંખ્ય ૫૬ યોજના કરવી. જળચરની ૧૨૧ લાખ, પક્ષીની ૧૨ લાખ, ચતુષ્પદની ૧૦ લાખ, ઉરપરિસર્પની ૧૦ લાખ અને ભુજપરિસર્પની ૬ લાખ.

ચોથી ગાથામાં ૨૬ લાખ દેવોની, ૨૫ લાખ નારકોની અને ૧૨ લાખ મનુષ્યોની જાણવી. ૩૫૨ થી ૩૫૬

સર્વ સંખ્યાએ કુલકોટી એક કોટ ૬૭ લાખ ને પચાસ હજાર જાણવી. ૩૫૭.

(૧૨-૭-૩-૭-૭-૮-૬-૨૮-૧૨૧-૧૨-૧૦-૧૦-૬-૨૬-૨૫-૧૨=૧૬૭૧૧)

હવે યોનિનો પ્રસ્તાવ આલેખો હોવાથી સંવૃતાદિ યોનિભેદો કહે છે:—

एगिंदिय नेरइया, संवुडजोणी हवंति देवा य ।

विगलिंदियाण वियडा, संवुडवियडा य गप्मम्मि ॥૩૫૮॥

ટીકાર્થ:—એકેંદ્રિયો—પૃથિવી, અપ્, તેજો, વાયુ, વનસ્પતિ, રત્નપ્રભા વિગેરે સાત નારકીમાં ઉત્પન્ન થતા નારકી, ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક ને વૈમાનિક ૩૫ દેવો સંવૃત યોનિવાળા છે. વિકલેંદ્રિય—એકેંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિયની વિવૃત યોનિ છે. ગર્ભજ પંચેંદ્રિય તિર્યચો ને મનુષ્યોની સંવૃતવિવૃત યોનિ છે. ૩૫૮.

તથા—

अचित्ता खलु जोणी, नेरइयाणं तहेव देवाणं ।

मीसा य गप्मवसही, तिविहा जोणी उ सेसाणं ॥૩૫૯॥

ટીકાર્થ:—અચિત્ત—અચેતન જ યોનિ નારકી અને દેવોની છે. મિશ્ર એટલે સચિત્તાચિત્ત ૩૫ યોનિ ગર્ભમાં વસનારાઓની છે. તે આ પ્રમાણે—જે શુક્રથી મિશ્ર થયેલા રૂધિરના પુદ્ગલો યોનિએ આત્મસાત્ કર્યા હોય તે સચિત્ત અને જે આત્મસાત્ કરેલા ન હોય તે અચિત્ત—એવી રીતે મિશ્ર યોનિ ગર્ભજોની જાણવી. શેષ એટલે દેવ, નારક અને ગર્ભજતિર્યચ-મનુષ્ય સિવાયના એકેંદ્રિય, દ્વીંદ્રિય, ત્રીંદ્રિય, ચતુરિંદ્રિય, સંમૂર્ચિષ્ઠ તિર્યચ-મનુષ્ય પંચેંદ્રિયોની ત્રણ પ્રકારની એટલે સચિત્ત, અચિત્ત ને મિશ્ર જાણવી. તે આ રીતે—જીવતી ગાય વિગેરેના શરીરમાં પડતા કૃમિ વિગેરેની સચિત્ત, અચિત્ત કાષ્ઠમાં

ઉપજતા ધુણા વિગેરેની અચિત્ત અને સચિત્તાચિત્ત એવા કાષ્ઠમાં ઉપજતા ધુણાદિની સચિત્તાચિત્ત (મિશ્ર) જાણવી. આ પ્રમાણે અન્ય જીવો માટે પણ ભાવના કરવી. ૩૫૬

તથા—

સીડસિણજોળીઆ, સઠ્ઠે દેવા ય ગમ્ભવક્રંતી ।

ડસિણા ય તેડકાણ, દુહ નરણ તિવિહ સેસાણં ॥૩૬૦॥

ટીકાર્થ:—સર્વ દેવો ભવનપત્યાદિ અને ગર્ભવ્યુત્કાંતિવાળા તિર્થંચ ને મનુષ્યો શીતોષ્ણ યોનિવાળા હોય છે. તેમની ભવસ્વભાવથી જ શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે. તેઉકાયની ઉષ્ણ યોનિ છે. નારકીમાં બે પ્રકારની યોનિ છે. તે આ પ્રમાણે—પ્રથમની ત્રણ નરકમાં નારકી શીત યોનિવાળા છે, ચોથી નરકમાં કેટલાક નરકાવાસામાં શીત યોનિ છે અને કેટલાકમાં ઉષ્ણ યોનિ છે. પાંચમી પૃથિવીમાં ઘણામાં ઉષ્ણ યોનિ છે ને થોડામાં શીત યોનિ છે. છેલ્લી બે પૃથ્વીમાં ઉષ્ણ યોનિ જ છે. શીતયોનિવાળાને ઉષ્ણવેદના અધિક હોય છે અને ઉષ્ણ-યોનિવાળાને શીત વેદના અધિક હોય છે એટલે વેદનાના ક્રમથી પ્રતિકૂળપણે યોનિનો ક્રમ જાણવો. અન્ય એમ કહે છે કે—આદ્યની ત્રણ પૃથિવીમાં ઉષ્ણયોનિ છે, ચોથીમાં કેટલાક ઉષ્ણયોનિવાળા છે અને કેટલાક શીતયોનિવાળા છે. છેલ્લી ત્રણે પૃથિવીમાં શીતયોનિ જ છે. આ હકીકત અતિ સ્પષ્ટ (બહુ ફેરવાળી) હોવાથી ઉપેક્ષણીય છે. શેષ નારકી, દેવ, તેઉકાય ને ગર્ભજતિર્થંચ મનુષ્યથી અન્ય જીવોની ત્રિપ્રકારા એટલે ત્રણે પ્રકારની—કેટલાકની શીત, કેટલાકની ઉષ્ણ અને કેટલાકની મિશ્રયોનિ છે. ૩૬૦

તથા—

સંઘાવત્તા જોળી, કુમ્મુન્નય વંસપત્ત જોળી અ ।

સંઘાવત્તાઈ તહિં, નિયમાડ વિણસ્સણ ગમ્મો ॥૩૬૧॥

કુમ્મુન્નયજોળીણ, તિત્થયરા દુવિહચક્કવટ્ટી ય ।

રામા વિ ય જાયંતે, સેસાણ સેસગજળો ય ॥ ૩૬૨ ॥

ટીકાર્થ:—મનુષ્યોની યોનિ ત્રણ પ્રકારે છે—૧ શંખાવત્તા. ૨ કુર્મોન્નતા અને ૩ વંશીપત્રાકારા. તેમાં શંખાવત્તામાં ગર્ભ વિનાશ જ પામે છે, નિષ્પત્તિ પામતો જ નથી. કુર્મોન્નતાયોનિમાં તીર્થંકર અને બે પ્રકારના ચક્રવર્તી—છ

ખંડના ભોક્તા ને ત્રણ ખંડના ભોક્તા (વાસુદેવ) તથા રામ એટલે બળદેવ ઉત્પન્ન થાય છે. શેષ રહેલી વંશીપત્રાકારા યોનિમાં શેષ-ધર્તર જનો ઉત્પન્ન થાય છે. ૩૬૧-૬૨ (શંખાવર્તા યોનિ સ્ત્રીરત્નને જ હોય છે.)

હવે પર્યાસિ કેટલી છે અને તેમાંથી એકે દ્રિયાદિને કેટલી છે ? તે કહે છે—

આહારસરીરિંદિયપજ્જતી આણપાણભાસમણે ।

ચત્તારિ પંચ છપ્પિઅ, ણ્ગિંદિઅવિગલસન્નીણં ॥ ૩૬૩ ॥

શબ્દાર્થ:—આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, આણપાણ (શ્વાસોચ્છવાસ), ભાષા ને મન એ છ પર્યાસિ છે; તેમાં એકે દ્રિયને ચાર, વિગલે દ્રિયને પાંચ અને સંજ્ઞી પંચે દ્રિયને છ પર્યાસિઓ હોય છે.

ટીકાર્થ:—પર્યાસિ એટલે શક્તિ-સામર્થ્યવિશેષ. તે શક્તિ પુદ્ગળ દ્રવ્યના ઉપયયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનો સાર એ છે કે—ઉત્પત્તિદેશને પ્રાપ્ત થયેલા જીવે જે પુદ્ગળો પ્રથમ ગ્રહણ કરેલા તેની તેમ જ ત્યારપછીના અન્ય સમયોએ ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગળોની-તેના સંપર્કથી તદ્દ્રૂપ થઈ ગયેલાઓની જે શક્તિ-વિશેષ-આહારાદિક પુદ્ગળોને બળ-રસાદિપણે પરિણુમાવવાના હેતુભૂત-જેમ ઉદરાંતર્ગત પુદ્ગળવિશેષ પૈકી આહારના પુદ્ગળોનું ગ્રહણ કરવું અને તેને બળરસપણે પરિણુમાવવું તેના હેતુભૂત શક્તિવિશેષ તે આહારપર્યાસિ કહેવાય છે. તેવી પર્યાસિઓ છ છે. તે આ પ્રમાણે—આહારપર્યાસિ, શરીરપર્યાસિ, ઇંદ્રિયપર્યાસિ, પ્રાણાપાનપર્યાસિ, ભાષાપર્યાસિ અને મનપર્યાસિ. તેમાં જે કરણ-ભૂત શક્તિવડે કરીને ખાધેલો (ગ્રહણ કરેલો) આહાર બળરસપણે પરિણુમાવવાને સમર્થ થાય છે તે આહારપર્યાસિ ૧, રસીભૂત થયેલા આહારને જે રસ, રૂધિર, માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને શુક લક્ષણ સાત ધાતુપણે પરિણુમાવે છે તે શરીરપર્યાસિ ૨, ધાતુપણે પરિણુમેલા આહારમાંથી જે એક, બે, ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ ઇંદ્રિયપ્રાયોગ્ય દ્રવ્યો ગ્રહણ કરીને એક-બે-ત્રણ વિગેરે ઇંદ્રિયોપણે પરિણુમાવીને પોતપોતાના વિષયમાં પરિજ્ઞાનસમર્થ બનાવે તે ઇંદ્રિયપર્યાસિ ૩, જે ઉચ્છ્વાસપ્રાયોગ્ય વર્ગણાદલિકને ગ્રહણ કરી, ઉચ્છ્વાસ-પણે પરિણુમાવી, અવલંબીને મૂકી દે તે ઉચ્છ્વાસપર્યાસિ ૪, જે ભાષા-પ્રાયોગ્ય વર્ગણાદલિકને ગ્રહણ કરી ભાષાપણે પરિણુમાવી અવલંબીને મૂકે તે ભાષાપર્યાસિ ૫ અને જે મનોયોગ્ય વર્ગણાદલિકને ગ્રહણ કરી મનપણે પરિણુમાવી અવલંબીને મૂકે તે મનપર્યાસિ ૬.

આ પર્યાપ્તિઓ અનુક્રમે એકેન્દ્રિયને, સંજ્ઞી સિવાયના બેઈન્દ્રિયાદિને અને સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયને ચાર, પાંચ ને છ હોય છે. તે પર્યાપ્તિ બધી યથાયોગ્યપણે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ સમકાળે નિષ્પાદન કરવાનું શરૂ કરે છે, પછી અનુક્રમે નિષ્ઠાને પામે છે (સમાપ્ત થાય છે), તે આ પ્રમાણે—

પ્રથમ આહારપર્યાપ્તિ, પછી શરીરપર્યાપ્તિ, પછી ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ઇત્યાદિ. આહારપર્યાપ્તિ લવના પ્રથમ સમયે જ શરૂ કરવામાં આવે છે અને તે પ્રથમ સમયે જ સમાપ્ત થાય છે. બાકીની પર્યાપ્તિઓ બધી અંતર્મુદૂર્ત્ત અંતર્મુદૂર્ત્ત પૂર્ણ થાય છે. આહારપર્યાપ્તિ પ્રથમ સમયે જ નિષ્પન્ન થાય છે એમ શા આધારે કહે છે? તેને ઉત્તર આપે છે કે—લગવંત આર્ય શ્યામાચાર્ય શ્રી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના આહારપદમાં બીજા ઉદ્દેશમાં આ પ્રમાણે કહે છે કે—
“આહારપજ્જત્તીણ અપજ્જત્તણં મંતે ! કિં આહારણ અણાહારણ ? ગોચમા ! નો આહારણ, અણાહારણ” इति. તે આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તો વિગ્રહગતિમાં રહે ત્યાં સુધી જ પામીએ, ઉપપાત ક્ષેત્રમાં આવેલો ન પામીએ, ઉપપાત ક્ષેત્રમાં આવેલાને તો પ્રથમ સમયે જ આહારકપણું પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એક સામયિકી આહારપર્યાપ્તિની નિષ્પત્તિ થાય છે; જો ઉપપાત ક્ષેત્રને પામ્યો સતો પણ આહારપર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્ત રહેતો હોય તો ઉપરના સૂત્રમાં એમ કહેત કે—“સિય આહારણ સિય અણાહારણ” इति, સર્વે પર્યાપ્તિઓનો પરિ-સમાપ્તિ કાળ અંતર્મુદૂર્ત્ત પ્રમાણ છે. અહિં યથોક્ત પર્યાપ્તિસ્વરૂપપ્રતિપાદક એક પ્રશ્નેષ ગાથા છે તેમાં વિશેષ ન હોવાથી અમે લખી નથી. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—‘આહાર, શરીર, ઈન્દ્રિય, ઉચ્છ્વાસ, ભાષા ને મનની અભિ-નિષ્પત્તિ દલિકથકી—પુદ્ગલસમૂહથી થાય છે એટલે તેના તેના દલિકનું સ્વસ્વવિષયમાં પરિણમન થવામાં શક્તિરૂપ જે કરણ તે પર્યાપ્તિ બાણવી.’ ઉક્ત પર્યાપ્તિની સંખ્યા વિગેરેની પ્રતિપાદક ત્રણ પ્રશ્નેષ ગાથા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—‘આહાર, શરીર, ઈન્દ્રિય, આણુપાણુ, ભાષા ને મન. આ પ્રમાણે અનુક્રમે છ પર્યાપ્તિઓ જિનેશ્વરે કહી છે. તેમાં પ્રથમની ચાર એકેન્દ્રિયોને હોય છે, પ્રથમની પાંચ બેઈન્દ્રિય વિગેરે અસંજ્ઞી જીવોને હોય છે અને સંજ્ઞી જીવોને છએ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. એ પ્રમાણે પર્યાપ્તિઓ જેને ન હોય તેને તે તે જાતિના અપર્યાપ્ત બાણવા.” इति. ૩૬૩

હવે સકળ શાસ્ત્રનો ઉપસંહાર કરતા સતા કહે છે:—

एसा संखेवत्था, भव्वाण हियट्ठयाइ समयओ ।

कहिया भे संघयणी, संखित्तयरी इमावन्ना ॥ ३६४ ॥

ટીકાર્થ:—આ અનંતરૌક્ત સ્વરૂપવાળી સંગ્રહણિ સંક્ષેપ અર્થવાળી તમારા ભગ્યોના હિતને અર્થે આગમમાંથી—પ્રજ્ઞાપનાદિમાંથી ઉદ્ધરીને કહી છે. આનાથી અન્ય સંક્ષિપ્તતર સંઘયણી આગળ કહું છું તે આ પ્રમાણે છે. ૩૬૪.

હવે તે સંક્ષિપ્તતર સંઘયણિ જ કહે છે:—

સરીરોગાહણસંઘયણસંઠાણકસાય હુંતિ સળ્ળાઓ ।

લેસિંદિયસમુઘાણ, સન્ની વેણ અ પજ્જતી ॥ ૩૬૫ ॥

દિટ્ઠી દંસળનાળે, જોગુવઓગે તહા કિમાહારે ।

ઉવવાય ઠિઈ સમુઘાય, ચવળં ગઢરાગઈ ચેવ ॥ ૩૬૬ ॥

શબ્દાર્થ:—૧ શરીર, ૨ અવગાહના, ૩ સંઘયણ, ૪ સંસ્થાન, ૫ કષાય, ૬ સંજ્ઞા, ૭ લેશ્યા, ૮ ઇન્દ્રિય, ૯ સમુદ્ધાત, ૧૦ સંજ્ઞી, ૧૧ વેદ, ૧૨ પર્યાપ્તિ, ૧૩ દષ્ટિ, ૧૪ દર્શન, ૧૫ જ્ઞાન, ૧૬ યોગ, ૧૭ ઉપયોગ, ૧૮ કિમાહાર, ૧૯ ઉપપાત, ૨૦ સ્થિતિ (આયુ), ૨૧ સમુદ્ધાત, ૨૨ ચ્યવન, ૨૩ ગતિ ને ૨૪ આગતિ—આ પ્રમાણે ૨૪ દ્વાર સમજવા.

ટીકાર્થ:—(અહીં પ્રથમ ગાથામાં આઘના અર્ધમાં પ્રથમ ને તૃતીય ગણ પાંચમાત્રાના છે તે ગાથાંતર હોવાથી છે.) એ શરીરાદિ ચોવીશ સંખ્યાવાળા દ્વારો તે સંક્ષિપ્તતર સંગ્રહણિ જાણવી.

પ્રથમ જે શીર્ષવિશીર્ણુ થાય તેને શરીર કહીએ. તે પાંચ પ્રકારે છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ ને કાર્મણુ. આ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અન્યત્ર અનેક વખત કરેલી છે ત્યાંથી જાણી લેવી. કેવળ તેના સ્વામી, વિષય, પ્રયોજન, પ્રમાણ, અવગાહના, સ્થિતિ ને અદ્યપબહુત્વથી થતો ભેદ જે શાસ્ત્રાંતરમાં કહેલ છે તે શિષ્યજનના અનુગ્રહ માટે અહિં પણ કહેવામાં આવે છે. પ્રથમ સ્વામીકૃત ભેદ આ પ્રમાણે—તિર્યંચ ને મનુષ્યને ઔદારિક શરીર અને દેવ તથા નારકીને વૈક્રિય શરીર હોય. મનુષ્ય ને તિર્યંચમાં કોઈ વૈક્રિયલબ્ધિવાળા હોય તેને વૈક્રિય શરીર હોય. આહારક શરીર ચૌદ પૂર્વના જ્ઞાનવાળાને હોય, તૈજસ-કાર્મણુ સર્વ સંસારી જીવોને હોય. વિષયકૃત ભેદ આ પ્રમાણે—વિદ્યાધરોને આશ્રીને નંદીશ્વર દ્વીપ સુધી ઔદારિક શરીર હોય, જંઘાચારણોને આશ્રીને રચકદ્વીપમાં આવેલા રચકપર્વત સુધી હોય. ઊર્ધ્વ જાનેને આશ્રીને પાંડુક વન-

પર્યંત હોય. વૈક્રિયનો અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્ર સુધી વિષય છે. આહારકનો મહાવિદેહક્ષેત્રપર્યંત વિષય છે. તૈજસ કાર્મણનો સર્વલોક વિષય છે. પ્રયોજન-કૃત ભેદ આ પ્રમાણે—

ઔદારિકનું ધર્માધર્મ, સુખદુઃખ, કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિગેરે પ્રયોજન છે. વૈક્રિયનું સ્વૂળ-સૂક્ષ્મ, એક-અનેકત્વ, ઓમગમન-ક્ષિતિગમન વિગેરે અનેક લક્ષણવાળી વિભૂતિરૂપ પ્રયોજન છે. આહારકનું સૂક્ષ્માર્થ સંશયના વિચ્છેદ રૂપ પ્રયોજન છે, તૈજસનું આહારપાક, શાપાનુગ્રહપ્રદાન સામર્થ્યરૂપ પ્રયોજન છે. કાર્મણનું ભવાંતરગમનરૂપ પ્રયોજન છે. હવે પ્રમાણકૃત ભેદ કહે છે—ઔદારિક ઉત્કૃષ્ટ સાતિરેક એક હજાર યોજનપ્રમાણ હોય છે, વૈક્રિય લક્ષ-યોજનપ્રમાણ હોય છે, આહારક એક હાથપ્રમાણ હોય છે, તૈજસકાર્મણ ઉત્કૃષ્ટ ઔદ રાજલોક પ્રમાણ હોય છે. સ્થિતિકૃત ભેદ આ પ્રમાણે—ઔદારિક જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ પદ્યોપમની સ્થિતિવાળું છે, આહારક જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ અંતર્મુદૂર્તની સ્થિતિવાળું છે. વૈક્રિય જઘન્ય અંતર્મુદૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળું છે, તૈજસ કાર્મણ પ્રવાહથી સર્વ જીવો માટે અનાદિ અને લઘ્યો માટે સપર્યવસાન તેમ જ અલઘ્યો માટે અપર્ય-વસાન સ્થિતિવાળું છે. અદ્યપળહુત્વકૃત ભેદ આ પ્રમાણે—સર્વથી થોડા આહારક શરીર હોય છે, તે પણ કદાચિત્ હોય ને કદાચિત્ ન પણ હોય. તેનું અંતર કેટલું છે તે કહે છે. જઘન્ય એક સમયનું ને ઉત્કૃષ્ટ છ માસનું અંતર પડે છે. જ્યારે હોય ત્યારે પણ જઘન્ય એક, બે અને ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦૦ હોય છે. આહારક શરીર કરતાં વૈક્રિય શરીરો અસંખ્યાતગુણ હોય છે. નારક ને દેવો અસંખ્યાત હોવાથી, તેમ જ તેમને અવશ્ય વૈક્રિય શરીર જ હોવાથી. વૈક્રિય કરતાં ઔદારિક શરીરો અસંખ્યાતગુણ હોય છે. સર્વ તિર્યચ મનુષ્યોને તે જ શરીર હોવાથી અહીં પ્રશ્ન કરે છે કે—‘તિર્યચ ગતિના જીવો તો (નિગોદને લઇને) અનંતા છે તો તેમના શરીરો અસંખ્ય કેમ થાય ?’ તેને ઉત્તર આપે છે કે—‘તિર્યચ ગતિના જીવો બે પ્રકારના છે. પ્રત્યેકશરીરી ને સાધારણશરીરી. જે પ્રત્યેક-શરીરી છે તેને દરેક જીવોને એકેક શરીર હોય છે અને જે સાધારણશરીરી છે તેને અનંત જીવોને એક શરીર હોય છે. તેથી જો કે તિર્યચો અનંતા છે તથાપિ તેમના શરીરો અસંખ્યાત જ છે, તેમાં કાંઇ દોષ નથી. ઔદારિક કરતાં અનંતગુણ તૈજસકાર્મણ શરીર હોય છે. સ્વસ્થાને તે બંને શરીરો સરખા છે. દરેક સંસારી જીવોને તે અવશ્યભાવી હોવાથી. ૧

૨ હવે અવગાહના નામનું બીજું દ્વાર કહે છે. તે શરીરના પ્રમાણ રૂપ

હોય છે, તે નારકાદિકની ઉપરના દ્વારમાં કહેલી છે. ૩ સંહનન-વજ્રઋષભ-
નારાચાદિ છ પ્રકારે છે. તે પૂર્વે કહેલ છે. ૪ સંસ્થાન-જેવા આકારવડે સંસ્થિત
થવાય તે સંસ્થાન. તેના બે પ્રકાર છે. ૧ જીવોનું ને અજીવોનું. જીવોનું સમ-
ચતુરસ્રાદિ છ પ્રકારે છે તે પૂર્વે કહેલ છે, અજીવોનું પાંચ પ્રકારે છે. પરિમંડળ,
વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર ને આયત. તેમાં પરિમંડળ તે બહાર વૃત્તપણે અવસ્થિત હોય
અને અંદર વલયની જેમ સુષિર (પોલું) હોય, વૃત્ત પણ તેનું જ હોય પરંતુ
અંદર પોલું ન હોય. આદર્શમંડળની જેવું હોય. ત્ર્યસ્ર તે ત્રિખૂણું, ચતુરસ્ર
તે ચોખંડું અને આયત તે લાંબું. એ પાંચે ઘન ને પ્રતરના ભેદથી બે પ્રકારે છે.
અને પરિમંડળ સિવાયના બાકીના ચાર ઓજ પ્રદેશજનિત (એકી પ્રદેશવાળા)-
ને યુગ્મ પ્રદેશજનિત (બેકી પ્રદેશવાળા) એમ બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં
ઓજ પ્રદેશ પ્રતર વૃત્ત તે પાંચ પ્રદેશી પાંચ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. તે આ
પ્રમાણે હોય છે. એક પરમાણુ મધ્યે ને ચાર પ્રદેશ અનુક્રમે પૂર્વાદિ ચાર દિશામાં
સમજવા. યુગ્મપ્રદેશ પ્રતર વૃત્ત બાર પ્રદેશી અને બાર પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.
તેમાં અંતર વિના ચાર આકાશપ્રદેશમાં ચાર પરમાણુ અને તેની ફરતા ચારે
બાબુએ બેબે પરમાણુ. કુલ બાર પરમાણુ બાણવા. ઓજપ્રદેશ ઘન વૃત્ત સાત
પ્રદેશી અને સાત પ્રદેશાવગાઠ બાણવું. તે આ પ્રમાણે-પાંચપ્રદેશી પ્રતરવૃત્તમાં
મધ્યમાં રહેલા પરમાણુની ઉપર ને નીચે એક એક પરમાણુ સ્થાપવાથી સાત
પ્રદેશી થાય છે. યુગ્મપ્રદેશ ઘન વૃત્ત તે બત્રીશ પ્રદેશી હોય છે. તે આ પ્રમાણે.
પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે પ્રતર વૃત્ત જે બાર પ્રદેશી છે તેની ઉપર બીજા બાર પ્રદેશો
મૂકી ઉપર ને નીચે ચાર ચાર મૂકવા એટલે બત્રીશ પ્રદેશી થશે. ઓજપ્રદેશી
પ્રતર ત્ર્યસ્ર તે ત્રણ પ્રદેશી અને ત્રણ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે. તે આ પ્રમાણે-
તિર્છા બે આણુ મૂકવા ને પછી પ્રથમના આણુની નીચે એક આણુ મૂકવો એટલે
ત્રિપ્રદેશ થશે. યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર-ત્ર્યસ્ર છ પ્રદેશી અને છ પ્રદેશાવગાઠ હોય છે.
તે આ પ્રમાણે-તેમાં તિર્છા અંતર વિના ત્રણ આણુ સ્થાપવા, પછી પેલા બેની
નીચે એક એક આણુ મૂકવો ને પછી પહેલાની નીચે એક વધારે મૂકવો એટલે
છ પ્રદેશી પ્રતર ત્ર્યસ્ર થશે. ઓજપ્રદેશ ઘન ત્ર્યસ્ર ૩૫ પ્રદેશી ૩૫ પ્રદેશાવગાઠ
હોય. તે આ પ્રમાણે-પ્રથમ તિર્છા પાંચ પરમાણુ સ્થાપીએ પછી તેની નીચે નીચે
તિર્છા જ અનુક્રમે ચાર, ત્રણ, બે ને એક પરમાણુ મૂકીએ, એટલે કુલ પંદર પ્રદેશ
થયા. પછી તેની ઉપર દરેક પાંક્તિમાંથી એક એક છોડીને દશ મૂકવા, પછી તે જ
રીતે છ મૂકવા, પછી તે જ રીતે ત્રણ મૂકવા ને પછી એક મૂકવો એટલે એકંદર ૩૫
પ્રદેશાત્મક થશે. યુગ્મપ્રદેશ ઘન ત્ર્યસ્ર ચાર પ્રદેશી થશે. તે આ પ્રમાણે-પૂર્વે કહેલા
ત્રિપ્રદેશાત્મક ત્ર્યસ્ર સંબંધી એક આણુ ઉપર એક આણુ સ્થાપવો. એટલે ચૌદ

પ્રદેશી ઘન ચતુરસ્ર થશે. ઓજપ્રદેશ પ્રતર ચતુરસ્ર નવ પ્રદેશી ને નવ પ્રદેશાવગાઠ થાય છે. તેમાં તિરુઈ અનંતર ત્રણ ત્રણ પરમાણુ ત્રણ વાર મૂકવા. એટલે નવ પ્રદેશી થશે. યુગ્મપ્રદેશી પ્રતર ચતુરસ્ર ચાર પ્રદેશી ને ચાર પ્રદેશાવગાઠ થાય છે. તેમાં તિરુઈ બે બે પ્રદેશની બે પંક્તિ કરવી. એટલે ચતુઃપ્રદેશી થશે. ઓજ-પ્રદેશ ઘન ચતુરસ્ર ૨૭ પ્રદેશી ૨૭ પ્રદેશાવગાઠ થાય છે. તેમાં પૂર્વોક્ત નવ પ્રદેશા-ત્મક પ્રતરની ઉપર ને નીચે નવ નવ પ્રદેશ સ્થાપીએ. એટલે ૨૭ પ્રદેશી જ પ્રદેશ ઘન ચતુરસ્ર થશે. યુગ્મ પ્રદેશ ઘન ચતુરસ્ર આઠ પ્રદેશી આઠ પ્રદેશાવગાઠ થાય છે તે પૂર્વોક્ત ચતુઃપ્રદેશાત્મક પ્રતરની ઉપર બીજા ચાર પરમાણુ મૂકવાથી થશે. ઓજ પ્રદેશ શ્રેણિ આયત ત્રિપ્રદેશી ત્રિપ્રદેશાવગાઠ થાય છે. તેમાં તિરુઈ આંતરા વિના ત્રણ પ્રદેશો મૂકવા. યુગ્મપ્રદેશ શ્રેણિ આયત બે પ્રદેશી હોય છે. તેમાં બે પ્રદેશ તિરુઈ મૂકવા. ઓજપ્રદેશ પ્રતર આયત પંદર પ્રદેશી ને પંદર પ્રદેશાવગાઠ હોય છે તેમાં પાંચ પાંચ પ્રદેશની ત્રણ પંક્તિઓ તિરુઈ કરવી. યુગ્મપ્રદેશ પ્રતરાયત છ પ્રદેશી હોય છે તેમાં ત્રણ ત્રણ પ્રદેશની બે પંક્તિ તિરુઈ કરવી. ઓજપ્રદેશ ઘન આયત ૪૫ પ્રદેશી થાય છે. તેમાં પૂર્વોક્ત પંદર પ્રદેશી પ્રતર આયતમાં ઉપર ને નીચે બીજા પંદર પ્રદેશો મૂકવા એટલે ૪૫ પ્રદેશી થશે. યુગ્મપ્રદેશ ઘનાયત બાર પ્રદેશી થાય છે. તેમાં પૂર્વે કહેલા ૫૮ પ્રદેશી પ્રતરાયતની ઉપર તેટલા જ પરમાણુ સ્થાપવા એટલે બાર પ્રદેશી થશે. પ્રતર પરિમંડળ વીશ પ્રદેશી થાય છે તે આ પ્રમાણે—પૂર્વાદિ ચારે દિશામાં ચાર ચાર પરમાણુ સ્થાપવા. અને વિદિશામાં એકેક સ્થાપવો એટલે વીશ પ્રદેશી પરિમંડળ થશે. ઘનપરિમંડળ ચાળીશ પ્રદેશી થશે તેમાં પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે વીશની ઉપર બીજા વીશ મૂકવા. એટલે ચાળીશ પ્રદેશી થશે.

આ પ્રમાણે અણ્વના સંસ્થાનની પ્રરૂપણા કરી. એમાં કહ્યા કરતાં ન્યૂન પ્રદેશવડે તે તે સંસ્થાન થઈ શકતા નથી. આ અર્થનો સંગ્રહ કરનારી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન નિર્યુક્તિમાં ચાર ગાથા છે તે અહિં ટીકામાં આપી છે; પરંતુ તેમાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેના સંસ્થાનોમાં આવતા પરમાણુઓની સંખ્યા જ ખતાવેલી હોવાથી તે અમે અહિં લખી નથી.

(આ સંસ્થાનોની આકૃતિઓ આ સાથેના યંત્રસંગ્રહમાં આપવામાં આવશે.)

૫ હવે કષાય-જેમાં પ્રાણીઓ દુઃખી થાય તે કષાય. અથવા કષ જે સંસાર તેનો આય જે લાલ-પ્રાપ્તિ તેને કષાય કહીએ. તે ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ એમ ચાર પ્રકારે છે. તે પ્રત્યેકના અનંતાનુબંધી, અપ્રત્યાખ્યાની,

પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્ઞવલન એવા ચાર ચાર લેદ છે. તેનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—જળ, રેણુ, પૃથ્વી ને પર્વતની રેખા સમાન ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે, નેતરની લતા, કાષ્ઠ, અસ્થિ ને પથ્થરના સ્થંભ સમાન ચાર પ્રકારનું માન છે, અવલેખિકા, ગોમૂત્ર, મેંઢાના સિંગ અને ઘણુવંશના મૂળ સમાન ચાર પ્રકારની માયા છે અને હળદર, ખંજન, કર્દમ ને કીરમજના રંગ સમાન ચાર પ્રકારનો લોભ છે. તેની સ્થિતિ પક્ષ, ચાર માસ, વર્ષ ને જાવજીવની અનુક્રમે છે અને તે ચારે દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ ને નરક ગતિમાં જવાના હેતુભૂત કહ્યા છે.

૬ સંજ્ઞા—સંજ્ઞાન તે સંજ્ઞા. તેના ચાર પ્રકાર છે. આહાર સંજ્ઞા, લય સંજ્ઞા મૈથુન સંજ્ઞા ને પરિગ્રહ સંજ્ઞા. ૭ લેશ્યા—જેના વડે કરીને આત્મા કર્મથી લેપાય તેને લેશ્યા કહીએ. કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સમીપપણથી થતા આત્માના શુભા-શુભરૂપ પરિણામ વિશેષ તે લેશ્યા કહીએ. કહ્યું છે કે—*કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિ-વ્યાત્ પરિણામોઽયમાત્મનઃ । સ્ફટિકસ્યેવ તત્રાયં લેશ્યાશબ્દઃ પ્રવર્તેતે ॥ ૧ ॥* ‘સ્ફટિકની જેમ કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યના સામીપ્યપણથી આત્માના જે (શુભાશુભ) પરિણામ થાય તે અર્થમાં લેશ્યા શબ્દ પ્રવર્તે છે.’ તે લેશ્યા છ પ્રકારની છે. ૧ કૃષ્ણ લેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોત લેશ્યા, ૪ તેજો લેશ્યા, ૫ પદ્મ લેશ્યા, ૬ શુકલ લેશ્યા. એનું સ્વરૂપ જંબૂવૃક્ષના ફળ ખાનાર છ પુરૂષના તથા આમ-ઘાતક છ પુરૂષના દૃષ્ટાંતથી જાણવું. અહિં જે દૃષ્ટાંતની મળીને ૧૧ ગાથાઓ છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે—એક અત્યંત પાકેલા જાંબુના ફળોથી જેની શાખાઓ નમી ગયેલી છે એવો જંબૂવૃક્ષ છ પુરૂષોએ દીઠો, એટલે તેમણે તેના ફળો ખાવાની ઇચ્છા જણાવી. એક બોલ્યો કે—આ વૃક્ષ પર ફળ ખાવા માટે ચડવાથી હવવાનો સંદેહ થઈ પડે માટે ઉપર ન ચડતાં તેને મૂળમાંથી છેદીને પાડી નાખીએ, બીજો બોલ્યો કે—આખા વૃક્ષને છેદવાનું આપણે શું કામ છે તેની મોટી શાખા છેદીએ, ત્રીજો બોલ્યો કે—પ્રશાખાઓ છેદીએ, ચોથો બોલ્યો કે—ફળવાળા ગુચ્છ છેદીએ, પાંચમો બોલ્યો કે—ફળો જ પાડીએ, છઠ્ઠો બોલ્યો કે આ પુષ્કળ જાંબુ જમીન પર પડેલા છે તે જ લઈને ખાઈએ.” આ દૃષ્ટાંતનો ઉપનય આ પ્રમાણે છે—જેણે આખા વૃક્ષને છેદવાનું કહ્યું તેને કૃષ્ણ-લેશ્યાએ વર્તેતો જાણવો. બીજો મોટી શાખા છેદવાનું કહેનારો નીલ લેશ્યા-વાળો જાણવો, પ્રશાખા છેદવાનું કહેનારો કાપોત લેશ્યાવાળો જાણવો, ગુચ્છ છેદવાનું કહેનારો તેજો લેશ્યાવાળો જાણવો, ફળો ત્રોડવાનું કહેનારો પદ્મ લેશ્યા-વાળો જાણવો અને પડેલા ફળો ખાવાનું કહેનારો શુકલ લેશ્યાવાળો જાણવો.’

બીજું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે બાણુવું. છ ચોર કોઈ ગામનો ઘાત કરવા નીકળ્યા. તેમાં એક કહે કે-દ્વિપદ-ચતુષ્પદ જે સામે આવે તેને મારવા, બીજાએ કહ્યું કે મનુષ્યને જ મારવા, ત્રીજો કહે કે-મનુષ્યમાં પણ પુરુષને જ મારવા, ચોથો કહે કે-આયુધવાળાને મારવા, પાંચમો કહે કે-જે સામે થાય-યુદ્ધ કરવા ઇચ્છે તેને મારવો, છઠ્ઠો કહે કે-તમે કેવળ ધન ગ્રહણ કરો, તમારે મારવાનું શું કામ છે ? આનો ઉપનય આ પ્રમાણે સમજવો—સર્વને મારવાનું કહેનાર કૃષ્ણ લેશ્યાવાળો, એ પ્રમાણે બધા ઉતરતા ઉતરતા બાણુવા. છેવટ ધન જ લેવાનું કહેનાર શુકલ લેશ્યાવાળો બાણુવો. આમાં પ્રથમની ત્રણ લેશ્યા અપ્રશસ્ત છે અને ઉપરની ત્રણ પ્રશસ્ત છે. તેથી પ્રથમની ત્રણને પરિહરી ઉપરની ત્રણ માટે પ્રયત્ન કરવો.

૮ હવે ઇંદ્રિયો-સ્પર્શનાદિ પાંચ-સ્પર્શન, રસન, દ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર રૂપ બાણુવી. તે ઇંદ્રિયો પૃથિવી, કૃમિ, કીડી, ભ્રમર અને મનુષ્યાદિમાં એકેક વધતી બાણુવી. એ ઇંદ્રિયોનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય-ભાવ ભેદે કરીને નંદી અધ્યયનની ટીકાથી બાણુવું. ૯ સમુદ્ધાત-સાત પ્રકારે છે. વેદના, કષાય, મરણ, વૈકલ્ય, તૈજસ, આહારક ને કેવળી. આનું સ્વરૂપ શ્રીપત્રવણા સૂત્રની ટીકાથી બાણુવું. ૧૦ સંજ્ઞી-સંજ્ઞા-મન જેને હોય તે સંજ્ઞી. મનપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત પચેન્દ્રિય તે સંજ્ઞી અને બીજા અસંજ્ઞી પૃથિવીકાયથી માંડીને સંમૂર્ચિષ્મ પચેન્દ્રિય સુધીના જીવો બાણુવા. અથવા સંજ્ઞી ત્રણ પ્રકારના છે. ૧ દીર્ઘકાલિકી ઉપદેશવડે, ૨ હેતુવાદ ઉપદેશવડે, અને ૩ દષ્ટિવાદ ઉપદેશવડે તેમાં દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા તેને કહીએ કે જે ‘હું આ કરું છું, મેં આ કર્યું છે, હું આ કરીશ.’ એમ ત્રિકાળ વિષયક સંજ્ઞાવાળા હોય; તે સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય બાણુવા. તે સિવાયનાને અસંજ્ઞી (મન વિનાના) કહીએ. હેતુવાદોપદેશવડે સંજ્ઞી તે કે જે કારણને લઈને પ્રવર્તે-જેમ કૃમિ વિગેરે તડાકા વિગેરેથી પરાભવ પામ્યા સતા તેના નિવારણ માટે પ્રયત્ન કરે (છાયામાં આવે) તે અપેક્ષાએ તેને પણ સંજ્ઞી કહીએ, કેવળ તેને (વિકળેન્દ્રિયોને) દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોતી નથી. આ સંબંધમાં કહ્યું છે કે-જે ઇષ્ટાનિષ્ઠ વસ્તુ સંબંધી વિચાર કરીને ઇષ્ટમાં પ્રવર્તે અને અનિષ્ઠથી નિવર્તે, તેને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાવાળા બાણુવા. પોતાના શરીરની પરિપાલનાને માટે પ્રાયે કરીને જેની પ્રવૃત્તિ સાંપ્રતકાળને આશ્રીને હોય તેને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાવાળા કહીએ. દીર્ઘકાળને આશ્રીને તેમની પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. તે સંજ્ઞા વિનાના નિશ્ચેષ્ટ જીવો (એકેન્દ્રિય) ને તેની અપેક્ષાએ અસંજ્ઞી કહીએ. દષ્ટિવાદોપદેશ સંજ્ઞાવડે સમકિતદષ્ટિ-

જીવોને જ સંજી કહીએ, બાકીના જીવો હિતાહિતની પ્રાપ્તિ ને પરિવર્જન રૂપ સંજીસાધ્ય જે પ્રયોજન તે કરી શકતા ન હોવાથી તેને અસંજી કહીએ. કહ્યું છે કે-સમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન (સમકિત) હોતે સતે સંજી કહીએ. દષ્ટિવાદોપદેશની અપેક્ષાએ મિથ્યાત્વ સતે અસંજી કહીએ.

૧૧ વેદ-ત્રણ પ્રકારે છે. સ્ત્રીવેદ, પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ. ૧૨ પર્યાપ્તિ-છ છે તે પૂર્વે કહેલ છે. ૧૩ દષ્ટિના ત્રણ પ્રકાર છે. સમ્યગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ અને સમ્યગ્મિથ્યા(મિશ્ર)દષ્ટિ. ૧૪ દર્શન ચાર પ્રકારે-ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુ-દર્શન, અવધિદર્શન અને કેવળદર્શન, ૧૫ જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન. ૧૬ યોગ ત્રણ પ્રકારે-મનયોગ, વચનયોગ ને કાયયોગ. ૧૭ ઉપયોગના બે પ્રકાર છે-સાકાર ને અનાકાર.

૧૮ કિમાહાર-એટલે જીવ આહારક છે કે અનાહારક છે ? તે હકીકત ઉપર કહી આવ્યા છીએ કે વિગ્રહગતિમાં અનાહારક છે, સિવાય આહારક છે.

૧૯ ઉપપાત-ઉપપતન તે ઉપપાત. દેવનારકાદિપણે ઉપપત્તિ તે પૂર્વે કહેલ છે. ૨૦ સ્થિતિ-આયુષ્ય-દેવ નારક વિગેરેનું પૂર્વે કહેલ છે. ૨૧ સમુદ્ધાત-આ અચિત્ત મહાસ્કંધના સમુદ્ધાતને કેવળી સમુદ્ધાત પ્રમાણે-તેના ક્રમથી આઠ સમ-યનો જાણવો. ૨૨ ચ્યુતિ તે ચ્યવન-તે દેવો વિગેરેનું પૂર્વે કહેલ છે. ૨૩ ગતિ તે ગમન-મનુષ્યાદિનું દેવાદિક ગતિમાં જવું તે. ૨૪ આગતિ તે આગમન-દેવાદિકનું મનુષ્યાદિકમાં આવવું તે. આ બંને દ્વારનું સ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ રીતે ઉપર જ કહી આવ્યા છીએ. આ પ્રમાણે ચતુર્વિંશતિ દ્વારનું સ્વરૂપ સંક્ષિપ્ત કહ્યું. ઇતિ. ૩૬૫-૬૬.

આ પ્રમાણે સંક્ષિપ્ત-સંક્ષિપ્તતર સંગ્રહણિ કહીને હવે આચાર્ય પોતાના અનુદ્ધતપણાને બતાવતા સતા કહે છે. અથવા આ પ્રકરણમાં કેટલોક અર્થ વિશિષ્ટ શ્રમણપર્યાયવાળાને જાણવા લાયક છે તે મેં ગુરૂકૃપાવડે જાણીને સર્વની સમીપે રજુ કર્યો છે, એમ કરવામાં પોતાનો કાંઈ અપરાધ થયો હોય તેવી શંકા કરીને કહે છે:—

જં ઉદ્ધિયં સુયાઓ, પુઠ્વાયરિયકયમહવ સમર્ણ .
સ્વમિયઠ્ઠં સુયહરેહિં, તહેવ સુયદેવયાણ ય ॥૩૬૭॥

વ્યાખ્યા:—પૂર્વાચાર્યોએ જે શ્રુતમાંથી ઉદ્ધરિત કરેલ હોય (તેમાંથી લીધું હોય) અથવા મારી મતિથી મેં જે કાંઈ ઉદ્ધર્યું હોય (તેમાં જે કાંઈ

ભૂલ થઈ હોય) તેને શ્રુતધરે તેમ જ શ્રુતદેવતા ખમજો. (મારા અપરાધની ક્ષમા કરજો.) ૩૬૭.

સંઙ્રહણ્યાં મતેર્દોષાદ્યાख्याતં ઓ યદન્યથા ।

શ્રુતજ્ઞૈર્નઃ સમસ્તં તત્, ક્ષંતવ્યં બાલબોધવત્ ॥ ૧ ॥

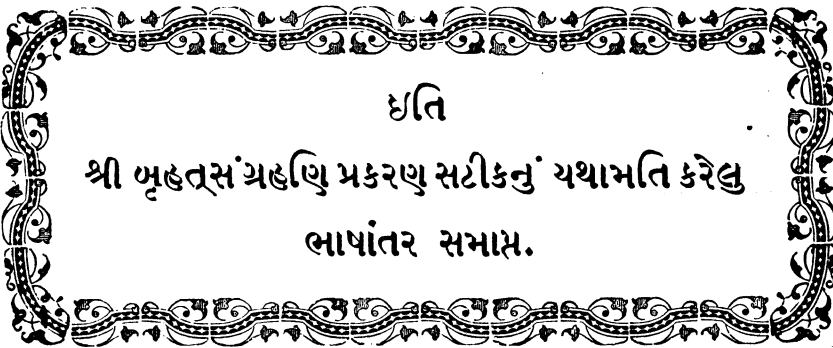
આ સંગ્રહણિમાં મતિના દોષથી મેં જે કંઈ અન્યથા કહ્યું હોય તે મારે સમસ્ત (અપરાધ) વૃદ્ધો બાળકના બોધની ક્ષમા આપે તેમ શ્રુતજ્ઞોએ ક્ષમા કરવો (ખમવો.) ૧.

સંઙ્રહણેર્વિવૃત્તિમિમાં, કૃત્વા યદવાપિ મલયગિરિણેહ ।

કુશલં તેન લભન્તાં, શ્રુત્વા સર્વેઽપિ જિનવચનમ્ ॥ ૨ ॥

આ સંગ્રહણિ પ્રકરણની ટીકા રચવાવડે મેં મલયગિરિએ જે પુણ્ય ઉપાર્જન કર્યું હોય, તે પુણ્યવડે સર્વે જનો જિનવચનશ્રવણના લાભને પામે અથવા જિનવચન સાંભળીને પરમપદને પામે. ૨.

ઇતિ બૃહત્ સંગ્રહણિ સટીક સમાપ્ત.



શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ.

પચાસ વર્ષથી એક સરખી રીતે વચની સાથે કદમાં વધતું વધતું અવિચ્છિન્ન પ્રયાણ કરી રહેલું આ માસિક જૈન વર્ગમાં પ્રથમ પદ ધરાવે છે. આહકો ૧૫૦૦ લગલગ છે. કદમાં વધ્યા છતાં લવાજમમાં વધારો કર્યો નથી. વાર્ષિક લવાજમ માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ બહારગામ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૧-૧૨-૦ જૈન પંચાંગ ને એક બુક ભેટ તરીકે મળે છે. આહક થાઓ, લાલ દ્યો ને જૈનત્વને ઓળખો.

ધૃષ્ટા થાય તો નીચેને શિરનામે તુરત જ લખો:—

શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા

લાવનગર.

જૈન ધર્મ સંબંધી તમામ પ્રકારની બુકો ને પ્રતો લાવનગર, અમદાવાદ, મુંબઈ, સુરત, રતલામ અને પુના વિગેરેમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી આ સભામાં મળી શકે છે. લીસ્ટ મંગાવો ને બુકો મંગાવી લાલ દ્યો.

શ્રીબૃહત્સંગ્રહણિને અંગે કરવામાં આવેલા અનેક

યંત્રોનો સંગ્રહ.



ગુરુણીજી લાલશ્રીજીની પ્રેરણાથી તૈયાર કરનાર

શાસ્ત્રી જેઠાલાલ હરિભાઈ.



સુધારાવધારા સાથે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

શા. કુંવરજી આણંદજી.

ભાવનગર.

વિક્રમ સં. ૧૯૯૧]

: :

[વીર સં. ૨૪૬૧

મળવાનું ઠેકાણું:—શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા—ભાવનગર.

મુદ્રક:—શાહ ગુલાબચંદ લલ્લુભાઈ—શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ. દાણાપીઠ—ભાવનગર.

નિવેદન.

શ્રી બૃહત્સંગ્રહણિ સટીકના ભાષાંતર સાથે છપાવતાં તેની અંદર જરૂરી સ્થળે કેટલાએક યંત્રો આપેલા છે, છતાં ગુરુણીજી લાલશ્રીજીની ધારણા જેમ અને તેમ વધારે યંત્રો ખાસ જુદા છપાવવાની થવાથી તેમની પાસેની લખેલી પ્રતને આધારે તેમણે કેટલાક યંત્રો શાસ્ત્રી જેઠાલાલ પાસે તૈયાર કરાવ્યા. તે ઉપરથી આ યંત્ર સંગ્રહ ખાસ જુદો છપાવવામાં આવ્યો છે. આમાં એકંદર ૪૧ યંત્રો આવેલા છે, પરંતુ તેમાં કેટલાક યંત્રો તો એકથી વધારે પૃષ્ઠમાં સમાયેલા છે. ખાસ કરીને જંબૂદ્રીપના બે સૂર્યનું દરેક માંડલે અંતર (આયામ ને વિષ્કંભ), દરેક માંડલાની પરિધિ અને દરેક મંડળ બે સૂર્ય મળીને એક અહોરાત્રે (૩૦ મુહૂર્ત) પૂર્ણ કરતા હોવાથી દરેક મંડળે મુહૂર્તગતિ એક સો ને ચોરાશીએ મંડળ માટે બતાવનાર યંત્ર આ બુકના પૃષ્ઠ ૧૧ થી ૧૭ સુધીમાં મૂકેલ છે તે પ્રાયે અન્યત્ર લખ્ય થાય તેમ નથી. ચંદ્રને માટે પણ એ જ પ્રમાણે દરેક મંડળનો આયામ વિષ્કંભ (અંતર), પરિધિ ને મુહૂર્તગતિ બતાવવામાં આવી છે; પરંતુ તેના મંડળ ૧૫ જ હોવાથી તેનો એકલા દશમા પૃષ્ઠમાં જ સમાવેશ થયેલો છે.

પ્રથમના ૨૭ યંત્રો ચારે ગતિના દેવો સંબંધી છે, પરંતુ તેમાં ત્રણ યંત્ર (૧૨-૧૩-૨૫) પ્રાસંગિક છે. ત્યારપછીના ૮ (૨૮ થી ૩૫) યંત્રો નારકી સંબંધી છે, પરંતુ તેમાં ૩૧મા યંત્રે ચાર પૃષ્ઠ રોક્યા છે. ત્યારપછીના છેલ્લા ૬ યંત્રો જુદા જુદા વિષયના છે, પરંતુ બહુ જ ઉપયોગી છે. ૨૪ દંડકે ૨૪ કારતુ યંત્ર, સિદ્ધાધિકાર અને ત્રણે લોકના શાશ્વત ચૈત્યો ને જિનજિઓની સંખ્યાનું યંત્ર સમજૂતી સાથે આપેલ છે તે ખાસ ધ્યાન જેએ તેમ છે.

આ યંત્રના સંગ્રહની બુક બૃહત્સંગ્રહણિના ભાષાંતર સાથે પણ જોડવાનું ધાર્યું છે. જો કે આમાંના કેટલાક યંત્રો તે બુકમાં આપેલા છે પરંતુ આ સંગ્રહ ખાસ તૈયાર કરવામાં આવેલ હોવાથી વધારે ઉપયોગી છે. એને વધારે ઉપયોગી બનાવવા માટે મેં મારાથી બનતો પ્રયાસ કર્યો છે, તેમાં સ્ખલના રહી ગઈ હોય તો તે સૂચવવા માટે વિદ્રઢર્ગને વિનંતિ કરી આ ટૂંક નિવેદન સમાપ્ત કરું છું.

સં. ૧૯૯૧
ફાલ્ગુન શુદ્ધ ૧

કુંવરજી આણંદજી.
ભાવનગર.

યંત્રોની અનુક્રમણિકા.

યંત્રાંક.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	ભવનપતિ, વ્યંતર અને વાણવ્યંતર દેવ તથા દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય આયુ.	૧
૨	જ્યોતિષી દેવ-દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય આયુ.	૧
૩	ભવનપતિની ૧૦ નિકાયનાં નામ, ઇંદ્રોનાં નામ તથા દક્ષિણોત્તર ભવનની સંખ્યા વિગેરેનું યંત્ર.	૨
૪	ભવનપત્યાદિકના ઇંદ્રોની અગ્રમહિષીઓની સંખ્યાનું યંત્ર ...	૩
૫	વ્યંતરની ૮ નિકાયના નામ, વ્યંતરેંદ્રોના નામ, ચિહ્ન, વર્ણ વિગેરેનું યંત્ર.	૩
૬	૭૬૦ થી ૯૦૦ સુધીના ૧૧૦ યોજનમાં જ્યોતિષી કેવી રીતે રહેલા છે તેનું યંત્ર.	૪
૭	જ્યોતિષીના વિમાનોનું પ્રમાણ.	૪
૮	સૌધર્મ-ઇશાનની દેવીનું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ આયુ.	૪
૯	વૈમાનિક દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય આયુ	૫
૧૦	સ્વર્ગના દરેક પ્રતરે જુદું જુદું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જાણવાનું યંત્ર. ...	૬
૧૧	મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં એક તારાથી બીજા તારાનું વ્યાધાતે ને અવ્યાધાતે આંતરે.	૭
૧૨	સમુદ્રોના જળ તથા મત્સ્યનું પ્રમાણ.	૭
૧૩	દ્વીપ-સમુદ્રોનાં નામ તથા પ્રમાણ.	૮
*	ચંદ્ર ને સૂર્યના માંડલા સંબંધી સમજૂતી.	૮
૧૪	બે ચંદ્રનું સર્વથી અંદરના મંડળથી બહારના મંડળ સુધી દરેક મંડળે અંતર કેટલું હોય તે, દરેક મંડળની પરિધિ અને મુહૂર્તગતિ જાણવાનું યંત્ર.	૧૦
૧૫	સૂર્યના ૧૮૪ માંડલા સંબંધી વિષ્કંભ, પરિધિ અને મુહૂર્તગતિ જાણવાનું વિસ્તૃત યંત્ર.	૧૧
૧૬	અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રના સૂર્ય-ચંદ્રાદિકની સંખ્યાનું યંત્ર ...	૧૮
૧૭	ઉર્ધ્વદેવલોકે વિમાનોના મુખ-ભૂમિ વિગેરેની સંખ્યાનું યંત્ર ... (તથા) દરેક દેવલોકે શ્રેણિગત વિમાનોની સંખ્યા લાવવા માટે કરણ.	૧૮
૧૮	આવલિકાપ્રવિષ્ટમાં વૃત્ત, ત્ર્યસ, ચતુરસ્ર વિમાનોની સંખ્યાનું યંત્ર.	૧૯
૧૯	દેવલોકના દેવોના ચિહ્ન અને સામાનિક, આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા વિગેરે.	૨૧
૨૦	છ સંઘયણને આશ્રયીને ગતિનું યંત્ર.	૨૧

- ૨૧ દરેક દેવલોકના ત્રણે પ્રકારની આકૃતિના, પુષ્પાવકીર્ણ અને કુલ વિમા-
નોની સંખ્યા જાણવાનું યંત્ર. ... ૨૨
- ૨૨ વૈમાનિક દેવોના શરીરનું પ્રમાણ આયુષ્યના સાગરોપમ ઉપર હોવાથી
૧ થી ૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળા દેવોના શરીરપ્રમાણનું યંત્ર. ૨૩
- ૨૩ ચારે નિકાયના દેવોના ઉપપાતવિરહકાળ તથા ચ્યવનવિરહકાળનું યંત્ર. ૨૩
- ૨૪ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકમાં અપરિગૃહીતા દેવીઓના વિમાનોની સંખ્યા
દેવીઓનું આયુષ્ય અને કયા વિમાનવાસી દેવોને કઈ દેવીઓ લોગ્ય હોય ? ૨૪
- ૨૫ અઢી દ્વીપમાં એક વખતે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ કેટલા હોય ? ૨૪
- ૨૬ દેવના આયુષ્યના પ્રતિસાગરોપમે ઉચ્છૈસ તથા આહારનું પરિમાણ. ૨૫
- ૨૭ ભવનપલ્યાદિ દરેક દેવોના ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર. ... ૨૬
- ૨૮ રત્નપ્રભા વિગેરેના નારકોની સ્થિતિ (આયુ) સંખ્યા યંત્ર. ... ૨૭
- ૨૯ સાતે નરક પૃથ્વીના ગોત્ર, નામ, પ્રતર, નરકાવાસા, પૃથ્વીપિંડ, વલય
અને અધોભાગે રહેલા ધનોદધિના પ્રમાણ વિગેરેનું યંત્ર. ... ૨૮
- ૩૦ દરેક પૃથ્વીએ દરેક પ્રતરે દિશા વિદિશામાં આવેલ આવલિકાપ્રવિષ્ટ
નરકાવાસાની સંખ્યાનું યંત્ર.... ... ૨૯
- ૩૧ સાતે નરકમાં દિશા-વિદિશામાં ત્રણે આકૃતિના દરેક પ્રતરે કેટલા કેટલા
નરકાવાસા છે તેની સંખ્યા જાણવાનું યંત્ર. ... ૩૦
- ૩૨ સાતે નરક પૃથ્વી સંખ્યા મુખ, ભૂમિ, સમાસ વિગેરેનું યંત્ર. ... ૩૪
- ૩૩ દરેક નરકનો પૃથ્વીપિંડ અને પ્રતરે પ્રતર વચ્ચે કેટલું અંતર છે તેનું યંત્ર. ૩૪
- ૩૪ સાતે નરકના પ્રતરે પ્રતરે નારકી જીવોના શરીરનું માન. ... ૩૫
- ૩૫ નારકીના જીવોને અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ તથા લગ્નિધપ્રાપ્તિનું યંત્ર. ૩૫
- ૩૬ ચોવીશ દંડકને વિષે ચોવીશ દ્વારનો વિસ્તાર બતાવનારું યંત્ર. ... ૩૬
- ૩૭ ત્રણે લોકના શાશ્વત ચૈત્યો અને જિનગિઓનું યંત્ર. ... ૩૮
- * દરેક સિદ્ધાયતનોમાં જિનગિઓની સંખ્યા માટે સમજુતી. ... ૪૦
- ૩૮ સિદ્ધાધિકાર-સ્રીવેદાદિકે એક સમયે ઉત્કૃષ્ટ કેટલા સિદ્ધે તે વિગેરે
જાણવાનું યંત્ર. ... ૪૧
- ૩૯ તિર્યચગતિના પેટાભેદોનું ઉત્કૃષ્ટાયુ અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના. ... ૪૨
- ૪૦ કુલકોટીની સંખ્યા. ... ૪૩
- ૪૧ વિમાનના આયામ, વિષ્કંભ, પરિધિ વિગેરેનું પ્રમાણ માપવા માટે કદપના
કરેલી દેવોની ચાર પ્રકારની ગતિનું યંત્ર. ... ૪૪



શ્રી બૃહત્સંગ્રહણિ સટીકના ભાષાંતરને અંગે કરેલો ચંત્રોનો સંગ્રહ.

ભવનપતિ, વ્યંતર અને વાણુવ્યંતર દેવ તથા દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય આયુ. (૧)

ભવનપતિનિકાય	ઉત્કૃષ્ટાયુ	જઘન્યાયુ		ઉત્કૃષ્ટાયુ	જઘન્યાયુ
દક્ષિણ શ્રેણિ ચમરેંદ્ર	એક સાગરોપમ	દશ હજાર વર્ષ	દેવી	૩૥ પદ્યોપમ	દશ હજાર વર્ષ
ઉત્તર શ્રેણિ બલીંદ્ર	એક સાગરોપમ અધિક	દશ હજાર વર્ષ	દેવી	૪૥ પદ્યોપમ	„
દક્ષિણશ્રેણિ નવનિકાય	૧૥ પદ્યોપમ	દશ હજાર વર્ષ	દેવી	૧૥ પદ્યોપમ	„
ઉત્તરશ્રેણિ નવનિકાય	દેશોન એ પદ્યોપમ	દશ હજાર વર્ષ	દેવી	દેશોન એક પદ્યોપમ	„
વ્યંતર નિકાય ૮	એક પદ્યોપમ	દશ હજાર વર્ષ	દેવી	અર્ધ પદ્યોપમ	„
વાણુવ્યંતર નિકાય ૮	એક પદ્યોપમ	દશ હજાર વર્ષ	દેવી	અર્ધ પદ્યોપમ	„

જ્યોતિષી દેવ-દેવીનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય આયુ. (૨)

જ્યોતિષક દેવ	ઉત્કૃષ્ટાયુ	જઘન્યાયુ	દેવી	ઉત્કૃષ્ટાયુ	જઘન્યાયુ
ચંદ્ર	૧ પદ્યોપમ ને ૧ લાખ વર્ષ	૧ પદ્યોપમ	દેવી	અર્ધ પદ્યોપમ પચાસ હજાર વર્ષ	૧ પદ્યોપમ
સૂર્ય	૧ પદ્યોપમ ને ૧ હજાર વર્ષ	૧ પદ્યોપમ	દેવી	અર્ધ પદ્યોપમ પાંચસો વર્ષ	૧ પદ્યોપમ
ગ્રહ	૧ પદ્યોપમ	૧ પદ્યોપમ	દેવી	અર્ધ પદ્યોપમ	૧ પદ્યોપમ
નક્ષત્ર	અર્ધ પદ્યોપમ	૧ પદ્યોપમ	દેવી	૧ પદ્ય.સાધિક	૧ પદ્યોપમ
તારા	૧ પદ્યોપમ	પદ્યોપમનો આઠમો ભાગ	દેવી	પદ્યોપમનો ૧ સાધિક	પદ્યોપમનો આઠમો ભાગ

ભવનપત્યાદિકના દંદ્રાની અગ્રમહિષીઓની સંખ્યાનું યંત્ર. (૪)

ભવનપતિ અસુરકુમારના ચમરેંદ્ર ખલોદ્રને	અગ્રમહિષીઓ ૫-૫
ભવનપતિ નાગકુમારાદિ નવનિકાયના ધરણેંદ્ર અને ભૂતાનેંદ્ર વિગેરે ૧૮ દંદ્રોને	અગ્રમહિષીઓ ૬-૬
વ્યંતરેંદ્ર ને વાણવ્યતરેંદ્ર મળી ભોળનિકાયના ૩૨ દંદ્રોને	અગ્રમહિષીઓ ૪-૪
જ્યોતિષીના સૂર્ય ચંદ્ર બે દંદ્રોને	અગ્રમહિષીઓ ૪-૪
સૌધર્મ અને ઇશાન બે દંદ્રોને	અગ્રમહિષીઓ ૮-૮

વ્યંતરની નિહાયના નામ, વ્યંતરેંદ્રાના નામ, ચિન્હ, વર્ણ વિગેરે બાણવાનું યંત્ર. (૫)

વ્યંતર નિકા- યના નામ	દક્ષિણેંદ્ર નામ	ઉત્તરેંદ્ર નામ	ચિન્હ	વર્ણ	૮ વાજી વ્યંતર	દક્ષિણેંદ્ર	ઉત્તરેંદ્ર	સામા- નિક	આત્મ- રક્ષક	પર્વદા	કટક
૧ પિશાચ	કાળ	મહાકાળ	કદંબવૃક્ષ	સ્થાપ	અણપત્રી	સંતિહિત	સામાન્ય	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૨ ભૂત	સરૂપ	પ્રતિરૂપ	સિદ્ધસ વૃક્ષ	સ્થામ	પણપત્રી	ધાતા	વિધાતા	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૩ યક્ષ	પૂર્ણભદ્ર	માણિભદ્ર	વડ વૃક્ષ	સ્થામ	ઋષિવાદી	ઋષિ	ઋષિપાળ	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૪ રાક્ષસ	ભીમ	મહાભીમ	ખટ્વેવાંગ	સ્ત્રવેત	ભૂતવાદી	દુશ્વર	મહેશ્વર	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૫ કિન્નર	કિન્નર	કિંપુરૂષ	અંશોકવૃક્ષ	નીલ	કંદીત	સુવત્સ	વિશાળ	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૬ કિંપુરૂષ	સત્પુરૂષ	મહાપુરૂષ	ચંપક વૃક્ષ	સ્ત્રવેત	મહાકંદીત	હાસ્ય	હાસ્યરતિ	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૭ મહોરગ	અતિકાય	મહાકાય	નાગ વૃક્ષ	સ્થામ	ક્રાહંડ	સ્ત્રવેત	મહાસ્ત્રવેત	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭
૮ ગંધર્વ	ગીતરતિ	ગીતયશ	દીપાંશુ વૃક્ષ	સ્થામ	પતંગ	પતંગ	પતંગપતિ	૪૦૦૦	૧૬૦૦૦	૩	૭

(૪)

૧૧૦ યોજનમાં જ્યોતિષી દેવો કેવી રીતે રહેલા છે તેનો યંત્ર. (૬)

જ્યોતિષીનાં નામ	યોજન જલુ	કુલ યોજન	આ જ્યોતિષી આવે છે.
સમભૂતલા થકી	૭૬૦	૭૬૦	તારા
તારા થકી	૧૦	૮૦૦	સૂર્ય
સૂર્ય થકી	૮૦	૮૮૦	ચંદ્ર
ચંદ્ર થકી	૪	૮૮૪	નક્ષત્ર
નક્ષત્ર થકી	૪	૮૮૮	બુધ
બુધ થકી	૩	૮૯૧	શુક્ર
શુક્ર થકી	૩	૮૯૪	ગુરુ
ગુરુ થકી	૩	૮૯૭	મંગળ
મંગળ થકી	૩	૯૦૦	શનિ

જ્યોતિષીના વિમાનોનું પ્રમાણ. (૭)

જ્યોતિષીના નામ	ચંદ્ર ૧	સૂર્ય ૨	ગ્રહ ૩	નક્ષત્ર ૪	તારા ૫
વિમાન વિષ્કંભાયામ	૫૬૬ યોજન	૪૬૬ યોજન	૨ ગાઉ	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ
વિમાન ઉચ્ચત્વ	૩૬૬ યોજન	૨૬૬ યોજન	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ
મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહારનાનું વિષ્કંભાયામ	૩૬૬ યોજન	૨૬૬ યોજન	૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ
મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહારનાનું ઉચ્ચત્વ	૧૪૪ યોજન	૧૩૩ યોજન	૦૧ ગાઉ	૦૧ ગાઉ	૧૪ ગાઉ
વિમાનને વહન કરનાર દેવો	૧૬ હજાર	૧૬ હજાર	૮ હજાર	૪ હજાર	૨ હજાર

સૌધર્મ-ઇશાનની દેવીનું જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ આયુ. (૮)

સૌધર્મ	પરિગૃહીતા દેવી	જઘન્યાયુ ૧ પદ્યોપમ	ઉત્કૃષ્ટાયુ ૭ પદ્યોપમ
સૌધર્મ	અપરિગૃહીતા દેવી	જઘન્યાયુ ૧ પદ્યોપમ	ઉત્કૃષ્ટાયુ ૫૦ પદ્યોપમ
ઇશાન	પરિગૃહીતા દેવી	જઘન્યાયુ ૧ „ અધિક	ઉત્કૃષ્ટાયુ ૬ પદ્યોપમ
ઇશાન	અપરિગૃહીતા દેવી	જઘન્યાયુ ૧ „ અધિક	ઉત્કૃષ્ટાયુ ૫૫ પદ્યોપમ

(૫)

વૈમાનિક દેવોનું ઉત્કૃષ્ટ-જઘન્ય આયુ. (૯)

વૈમાનિક દેવો	ઉત્કૃષ્ટાયુ	જઘન્યાયુ
૧ સૌધર્મ દેવલોક	બે સાગરોપમ	એક પદ્યોપમ
૨ ઇશાન ,,	બે સાગરોપમ સાધિક	એક પદ્યોપમ સાધિક
૩ સનત્કુમાર ,,	સાત સાગરોપમ	બે સાગરોપમ
૪ માહેન્દ્ર ,,	સાત સાગરોપમ સાધિક	બે સાગરોપમ સાધિક
૫ બ્રહ્મલોક ,,	દશ સાગરોપમ	સાત સાગરોપમ
૬ લાંતક ,,	ચૌદ સાગરોપમ	દશ સાગરોપમ
૭ શુક ,,	સતર સાગરોપમ	ચૌદ સાગરોપમ
૮ સહસ્રાર ,,	અઠાર સાગરોપમ	સતર સાગરોપમ
૯ આનત ,,	ઓગણીશ સાગરોપમ	અઠાર સાગરોપમ
૧૦ પ્રાણુત ,,	વીશ સાગરોપમ	ઓગણીશ સાગરોપમ
૧૧ આરણુ ,,	એકવીશ સાગરોપમ	વીશ સાગરોપમ
૧૨ અચ્યુત ,,	બાવીશ સાગરોપમ	એકવીશ સાગરોપમ
૧૩ સુદર્શન ઐવેયક ૧	ત્રેવીશ સાગરોપમ	બાવીશ સાગરોપમ
૧૪ સુપ્રતિષ્ઠ ઐ ૨	ચોવીશ સાગરોપમ	ત્રેવીશ સાગરોપમ
૧૫ મનોરમ ઐ ૩	પચીશ સાગરોપમ	ચોવીશ સાગરોપમ
૧૬ સર્વતોભદ્ર ઐ ૪	છવીશ સાગરોપમ	પચીશ સાગરોપમ
૧૭ સુવિશાળ ઐ ૫	સતાવીશ સાગરોપમ	છવીશ સાગરોપમ
૧૮ સૌમનસ ઐ ૬	અઠ્યાવીશ સાગરોપમ	સતાવીશ સાગરોપમ
૧૯ સુમનસ ઐ ૭	ઓગણત્રીશ સાગરોપમ	અઠ્યાવીશ સાગરોપમ
૨૦ પ્રિયંકર ઐ ૮	ત્રીશ સાગરોપમ	ઓગણત્રીશ સાગરોપમ
૨૧ આદિત્ય ઐ ૯	એકત્રીશ સાગરોપમ	ત્રીશ સાગરોપમ
૨૨ વિજય અનુત્તર ૧	તેત્રીશ સાગરોપમ	એકત્રીશ સાગરોપમ
૨૩ વૈજયંત , ૨	તેત્રીશ સાગરોપમ	એકત્રીશ સાગરોપમ
૨૪ જયંત , ૩	તેત્રીશ સાગરોપમ	એકત્રીશ સાગરોપમ
૨૫ અપરાજિત , ૪	તેત્રીશ સાગરોપમ	એકત્રીશ સાગરોપમ
૨૬ સર્વાર્થસિદ્ધ , ૫	તેત્રીશ સાગરોપમ	તેત્રીશ સાગરોપમ

(૬)

સ્વર્ગના દરેક પ્રતરે જીદું જીદું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય

જાણવાનો યંત્ર. (૧૦)

સૌધર્મ-ઈશાન દેવલોકમાં													વિશ્લેષ ૩ સાગરોપમ					
પ્રતર ૧૩	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	શુકદેવલોક પ્રતર ૪	૧	૨	૩	૪
સાગરોપમ	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨	સાગરોપમ	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭
તેરીયા બંધે ભાગ વધે	૨	૪	૬	૮	૧૦	૧૨	૧	૩	૫	૭	૯	૧૧	૦	ચારીયા ત્રણ ત્રણ ભાગ વધે	૩	૨	૧	૦
સનતકુમાર માહેંદ્રમાં વિશ્લેષ ૫ સાગરોપમ													વિશ્લેષ ૧ સાગરોપમ					
પ્રતર ૧૨	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	સહસ્રાર પ્રતર ૪	૧	૨	૩	૪	
સાગરોપમ	૨	૨	૩	૩	૪	૪	૪	૫	૫	૬	૬	૭	સાગરોપમ	૧૭	૧૭	૧૭	૧૮	
બારીયા પાંચ પાંચ ભાગ વધે	૫	૧૦	૩	૮	૧	૬	૧૧	૪	૯	૨	૭	૦	ચારીયો એક એક ભાગ વધે	૧	૨	૩	૦	
પ્રહ્મલોકમાં વિશ્લેષ ૩ સાગરો							વિશ્લેષ ૧ સાગરોપમ											
પ્રતર ૬	૧	૨	૩	૪	૫	૬	આનત પ્રતર ૪	૧	૨	૩	૪	પ્રાણુત	૧	૨	૩	૪		
સાગરોપમ	૭	૮	૮	૮	૧૦		સાગરોપમ	૧૮	૧૮	૧૮	૧૯	સાગરો	૧૯	૧૯	૧૯	૨૦		
છકીયા ૩-૩ભા.વધે	૩	૦	૩	૦	૩	૦	$\frac{૧}{૪}$ ભાગ વધે	૧	૨	૩	૦	$\frac{૧}{૪}$ ભાગ	૧	૨	૩	૦		
લાંતકમાં વિશ્લેષ ૪ સાગરો							વિશ્લેષ ૧ સાગરોપમ											
પ્રતર ૫	૧	૨	૩	૪	૫		આરણ્ય પ્રતર ૪	૧	૨	૩	૪	અન્યુત	૧	૨	૩	૪		
સાગરોપમ	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪		સાગરોપમ	૨૦	૨૦	૨૦	૨૧	સાગરો	૨૧	૨૧	૨૧	૨૨		
$\frac{૧}{૪}$ ભાગ વધે	૪	૩	૨	૧	૦		$\frac{૧}{૪}$ ભાગ વધે	૧	૨	૩	૦	$\frac{૧}{૪}$ ભાગ	૧	૨	૩	૦		
નવગ્રૈવેયક પ્રતર ૯							૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯			
જથ્થન્ય સાગરોપમ							૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦			
ઉત્કૃષ્ટ સાગરોપમ							૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦	૩૧			

દ્રીપ-સમુદ્રોનાં નામ તથા પ્રમાણ. (૧૩)

દ્રીપનું નામ ને પ્રમાણ.	સમુદ્રનું નામ ને પ્રમાણ.
૧ જંબુદ્રીપ. ૧ લાખ યોજન.	લવણસમુદ્ર ૭ લાખ યોજન
૨ ધાતકીખંડ. ૪ લાખ „	કાલોદધિ ૮ લાખ „
૩ પુષ્કવરદ્રીપ. ૧૬ લાખ „	પુષ્કવરસમુદ્ર ૩૨ લાખ „
૪ વાણ્ણીવરદ્રીપ. ૬૪ લાખ „	વાણ્ણીવરસમુદ્ર ૧ કરોડ ૨૮ લાખ
૫ ક્ષીરવરદ્રીપ. ૨ કરોડ ૫૬ લાખ	ક્ષીરવરસમુદ્ર ૫ કરોડ ૧૨ લાખ
૬ ઘૃતવરદ્રીપ. ૧૦ કરોડ ૨૪ લાખ	ઘૃતવરસમુદ્ર ૨૦ કરોડ ૪૮ લાખ
૭ ઈશ્વરસદ્રીપ. ૪૦ કરોડ ૯૬ લાખ	ઈશ્વરસસમુદ્ર ૮૧ કરોડ ૯૨ લાખ
૮ નંદીશ્વરદ્રીપ. ૧ અબજ ૬૩ કરોડ ૮૪ લાખ	નંદીશ્વરસમુદ્ર ૩ અબજ ૨૭ કરોડ ૬૮ લાખ
૯ અરણ્યદ્રીપ. ૬ અબજ ૫૫ કરોડ ૩૬ લાખ	અરણ્યસમુદ્ર ૧૩ અબજ ૧૦ કરોડ ૭૨ લાખ
૧૦ અરણ્યવરદ્રીપ. ૨૬ અબજ ૨૧ કરોડ ૪૪ લાખ યોજન.	અરણ્યવરસમુદ્ર ૫૨ અબજ ૪૨ કરોડ ૮૮ લાખ
૧૧ અરણ્યોપપાતદ્રીપ. ૧૦૪ અબજ ૮૫ કરોડ ૭૬ લાખ	અરણ્યોપપાતસમુદ્ર ૨૦૯ અબજ ૭૧ કરોડ ૫૨ લાખ
૧૨ કુંડલદ્રીપ. ઉપરથી બમણો.	કુંડલસમુદ્ર દ્રીપથી બમણો.
૧૩ શંખદ્રીપ. ઉપરથી બમણો.	શંખસમુદ્ર દ્રીપથી બમણો.
૧૪ રચકદ્રીપ. ઉપરથી બમણો.	રચકસમુદ્ર દ્રીપથી બમણો.
૧૫ ભુજગદ્રીપ. ઉપરથી બમણો.	ભુજગસમુદ્ર દ્રીપથી બમણો.
૧૬ કુસદ્રીપ. ઉપરથી બમણો.	કુસસમુદ્ર દ્રીપથી બમણો.
૧૭ કૌંચદ્રીપ ઉપરથી બમણો.	કૌંચસમુદ્ર દ્રીપથી બમણો.

એ ચંદ્ર અને એ સૂર્યને સર્વથી અંદરના માંડલે અને બહારના માંડલે અંતર કેટલું હોય ? તે જાણવાની રીત તથા યંત્ર.

એક સૂર્ય નિષધ પર્વત ઉપર ૧૮૦ યોજન જંબુદ્રીપમાં આવે ત્યારે બીજો સૂર્ય નીલવંત પર્વત ઉપર ૧૮૦ યોજન જંબુદ્રીપમાં આવે છે. એ જ રીતે ચંદ્ર સંખંધી પણ જાણવું. બન્ને જાણના મળીને ૩૬૦ યોજન જંબુદ્રીપના એકલાખ યોજનના વિષ્કંભમાંથી બાદ કરીએ. ત્યારે ૯૯૬૪૦ યોજન અંદરના માંડલે આભ્યંતર આંતર જાણવું. તે જ પ્રમાણે ચંદ્રનું પણ ૯૯૬૪૦ યોજન અંદરના માંડલે આભ્યંતર આંતર જાણવું. તે જ પ્રમાણે પૂર્વ દિશાએ લવણ

સમુદ્રમાં સર્વ બાહ્ય મંડળે ૩૩૦ યોજન જાય છે અને પશ્ચિમ બાજુએ પણ લવણ-સમુદ્રમાં તે જ પ્રમાણે ૩૩૦ યોજન જાય છે. બન્ને બાજુના મળી ૬૬૦ યોજન થાય તે લાખ યોજનમાં ભેળવવાથી ૧૦૦૬૬૦ યોજન પરસ્પર બે સૂર્યનું તેમજ બે ચંદ્રનું આભ્યંતર આંતરૂં થાય છે.

ચંદ્રના ૧૫ માંડલા છે, તેને માંડલાના પ્રમાણભૂત ૫૬ લાગે ગુણીએ ત્યારે ૮૪૦ આવે. તેને ૬૧ વડે ભાગતાં ભાગમાં ૧૩ આવે. બાકી એકસઠીયા ૪૭ અંશ શેષ રહે. હવે ચારક્ષેત્રમાંથી એટલે ૫૧૦ યોજન $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગમાંથી ૧૩ યોજન $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ બાદ કરીએ ત્યારે ૪૬૭ યોજન $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ બાકી વધે. તેને ૧૪ આંતરાવડે ભાગીએ ત્યારે ૩૫ યોજન આવે, ઉપરાંત $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ રહે. તેના અંશ કરવા માટે ૬૧ વડે ગુણતાં ૪૨૭ થાય. તેમાં ઉપરનો વધેલો ૧ અંશ ભેળવવાથી ૪૨૮ થાય. તેને ૧૪ વડે ભાગતાં ૩૦ અંશ આવે બાકી ૮ વધે. તેને ૭ વડે ગુણતાં ૫૬ થાય. તેને ૧૪ વડે ભાગીએ તો ભાગમાં સાતીયા ચાર ભાગ આવે. આટલું ચંદ્રના દરેક માંડલાનું અંતર એક બાજુનું છે, તેને બમણું કરતાં યોજન ૭૦-૬૦ ભાગ અને ૮ અંશ થાય, હવે ૮ અંશમાંથી ૭ અંશનો ૧ ભાગ ૬૦ ભાગમાં નાંખવાથી ૬૧ ભાગ થાય તે એક યોજન રૂપ હોવાથી ૭૧ યોજન થાય અને ઉપર સાતીયો ૧ અંશ રહે. એક ચંદ્રનું ૫૬ ભાગનું માંડલાનું પ્રમાણ બીજા ચંદ્રનું પણ ૫૬ ભાગનું બન્ને ભેળવતાં ૧૧૨ ભાગ થાય. તેને ૬૧ વડે ભાગતાં ૧ યોજન ને ૫૧ ભાગ વધે. તે ૧ યોજન ઉપરના ૭૧માં નાંખવાથી ૭૨ યોજન અને $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ તથા $\frac{૧૩}{૬૧}$ અંશ. આટલી ચંદ્રના માંડલે માંડલે વિષ્કંભમાં વૃદ્ધિ બાજુવી.

સૂર્યના માંડલા ૧૮૪ છે. એક સૂર્યના માંડલાનું પ્રમાણ $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગનું છે તેમ જ બીજા સૂર્યના મંડળનું પણ પ્રમાણ $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગનું છે. હવે ૧૮૪ ને ૪૮ વડે ગુણવા તો ૮૮૩૨ આવે તેને ૬૧ વડે ભાગતાં ૧૪૪ યોજન $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ વધે. હવે ચારક્ષેત્રના ૫૧૦ યોજન $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ છે તેમાંથી ૧૪૪ યોજનને $\frac{૫૬}{૬૧}$ ભાગ બાદ કરીએ ત્યારે ૩૬૬ યોજન રહે. તેને ૧૮૩ આંતરાવડે ભાગ દેતાં ભાગમાં ૨ યોજન આવે. તેમ જ બીજી દિશાના તે જ પ્રમાણે ૨ યોજન આવે. કુલ ૪ યોજન થાય. હવે બે સૂર્યનું જે ૪૮-૪૮ ભાગનું માંડલું છે તે બન્ને ભેળવતાં ૯૬ થાય તેને ૬૧ વડે ભાગ દેતાં ૧ યોજન $\frac{૩૫}{૬૧}$ ભાગ આવે. તે ઉપરના ૪ યોજનમાં ભેળવતાં ૫ યોજન $\frac{૩૫}{૬૧}$ ભાગની સૂર્યના માંડલે માંડલે વિષ્કંભમાં વૃદ્ધિ કરવી. અને તે ૫ યોજન અને ૩૫ ભાગની પરિધિ ૧૭ યોજન અને $\frac{૩૬}{૬૧}$ ભાગ થાય. એટલો દરેક માંડલાની પરિધિમાં વધારો કરવો.

સૂર્ય અને ચંદ્રના મંડળની પરિધિના ચંત્રમાં અમે જે આંક મૂક્યા છે તે પહેલેથી છેલ્લા મંડળ સુધીની આભ્યંતર પરિધિના સમજવા. એટલે કે છેલ્લા મંડળના વિષ્કંભમાં સૂર્યની બે બાજુના મળીને ૯૬ ભાગ અને ચંદ્રના ૧૧૨ ભાગ વધારવા. તે પ્રમાણમાં પરિધિ પણ વધારવી.

(૧૦)

ચંદ્રના ૧૫ મંડળ છે. તેના દરેક માંડલાની પરિધિમાં ૨૩૦ યોજન અને સાતીયા ત્રણુ ભાગ વધારવા, અને માંડલે માંડલે વિષ્કંભમાં ૭૨ યોજન અને એકસડીયા એકાવન ભાગ અને સાતીયો એક અંશ એટલી વૃદ્ધિ કરવી. યંત્ર (૧૪) મું.

ચંદ્રના ૧૫ માંડલા	ચંદ્રના માંડલાનું અંતર	ભાગ પ્ર૦	યોજન છેદ	પ્રતિ ભાગ માન	માંડલે મંડળે પારાધ	ભાગની સંખ્યા	મંડળે મંડળે મુદૂર્તગતિ
૧	૯૯૬૪૦	૦	૦	૦	૩૧૫૦૮૯	૦	સાધિક ૫૦૭૩ યો.
૨	૯૯૭૧૨	૫૧	૬૧	૭	૩૧૫૩૧૯	૭	૫૦૭૬૧૧૧
૩	૯૯૭૮૫	૪૧	૬૧	૭	૩૧૫૫૪૯	૭	૫૦૮૦૧૧
૪	૯૯૮૫૮	૩૧	૬૧	૭	૩૧૫૭૮૦	૭	૫૦૮૪૧
૫	૯૯૯૩૧	૨૧	૬૧	૭	૩૧૬૦૧૦	૭	૫૦૮૮
૬	૧૦૦૦૦૪	૧૧	૬૧	૭	૩૧૬૨૪૧	૭	૫૦૯૧૧૧૧
૭	૧૦૦૦૭૭	૧	૬૧	૭	૩૧૬૪૭૧	૭	૫૦૯૫૧૧
૮	૧૦૦૧૪૯	૫૩	૬૧	૭	૩૧૬૭૦૨	૭	૫૦૯૯૧
૯	૧૦૦૨૨૨	૪૩	૬૧	૭	૩૧૬૯૩૨	૭	૫૧૦૩
૧૦	૧૦૦૨૯૫	૩૩	૬૧	૭	૩૧૭૧૬૨	૭	૫૧૦૬૧૧૧
૧૧	૧૦૦૩૬૮	૨૩	૬૧	૭	૩૧૭૩૯૩	૭	૫૧૧૦૧૧
૧૨	૧૦૦૪૪૧	૧૩	૬૧	૭	૩૧૭૬૨૩	૭	૫૧૧૪૧
૧૩	૧૦૦૫૧૪	૩	૬૧	૭	૩૧૭૮૫૪	૭	૫૧૧૮
૧૪	૧૦૦૫૮૬	૫૪	૬૧	૭	૩૧૮૦૮૪	૭	૫૧૨૧૧૧૧
૧૫	૧૦૦૬૫૯	૪૫	૬૧	૭	૩૧૮૩૧૫	૦	સાધિક ૫૧૨૫ યો.

ઉપર પ્રમાણેના વિષ્કંભમાં બે બાજુના બે ચંદ્ર મંડળનું પ્રમાણ ૫૬-૫૬ ભાગ હોવાથી ૧ યોજન $\frac{૫૬}{૬૬}$ ભાગ વધારતાં કુલ ૧૦૦૬૬૦ યોજન ૯૬ ભાગ થાય છે તે બરાબર છે.

દરેક મંડળ બે ચંદ્ર મળીને સાધિક અહોરાત્રે પૂર્ણ કરે છે. એક મંડળ-પૂર્તિનો કાળ બે અહોરાત્ર ૨ મુદૂર્ત ને $\frac{૨૩}{૨૨૧}$ જેટલો છે.

દરેક મંડળે મુદૂર્તગતિમાં યો. ૩ $\frac{૯૬૫૫}{૧૩૭૨૫}$ ની વૃદ્ધિ થાય, એવી રીતે ૧૪ વખત વૃદ્ધિ કરતાં ૫૨ યોજનની વૃદ્ધિ થાય.

(૧૧)

સૂર્યના મંડળ ૧૮૪ છે. તે દરેક માંડલાની પરિધિમાં ૧૭ યોજન ને એકસડીયા ૩૮ ભાગ તથા તરીઓ એક ભાગ વધારવો. માંડલે માંડલે પાંચ યોજન અને ૩૫ વધારવા. યંત્ર (૧૫) મું.

સૂર્યના માંડલા ૧૮૪	૧૮૪ માંડલા આંતરં	માંડલે ભાગ પ્ર.	યોજન છેદ	માંડલે માંડલે પરિધિ	એક સડીયા ભાગ	યોજન છેદ ૬૧	એક સડીયા ભાગ પ્ર.	દરેક મંડળ એ સૂર્ય મળી- ને ૬૦ મુહૂર્તે પૂર્ણ કરે છે તેથી પરિધિની વૃદ્ધિને સાઠે ભાગતાં મુહૂર્તગતિ કિંચિત ન્યૂન ૧૮ અંશ વધે.
૧	૯૯૬૪૦	૦	૦	૩૧૫૦૮૯	૦	૬૧	૦	૫૨૫૧ યો. ૨૯
૨	૯૯૬૪૫	૩૫	૬૧	૩૧૫૧૦૬	૩૮	૬૧	જાં	૫૨૫૧ „ ૪૭
૩	૯૯૬૫૧	૯	૬૧	૩૧૫૧૨૪	૧૫	૬૧	જાં	૫૨૫૨ „ ૫૦
૪	૯૯૬૫૬	૪૪	૬૧	૩૧૫૧૪૧	૫૪	૬૧	જાં	૫૨૫૨ „ ૨૩
૫	૯૯૬૬૨	૧૮	૬૧	૩૧૫૧૫૯	૩૧	૬૧	જાં	૫૨૫૨ „ ૪૧
૬	૯૯૬૬૭	૫૩	૬૧	૩૧૫૧૭૭	૮	૬૧	જાં	૫૨૫૨ „ ૫૯
૭	૯૯૬૬૩	૨૭	૬૧	૩૧૫૧૯૪	૪૭	૬૧	જાં	૫૨૫૩ „ ૧૭
૮	૯૯૬૭૯	૧	૬૧	૩૧૫૨૧૨	૨૪	૬૧	જાં	૫૨૫૩ „ ૩૫
૯	૯૯૬૮૪	૩૬	૬૧	૩૧૫૨૩૦	૧	૬૧	જાં	૫૨૫૩ „ ૫૩
૧૦	૯૯૬૯૦	૧૦	૬૧	૩૧૫૨૪૭	૪૦	૬૧	જાં	૫૨૫૪ „ ૧૧
૧૧	૯૯૬૯૫	૪૫	૬૧	૩૧૫૨૬૫	૧૭	૬૧	જાં	૫૨૫૪ „ ૨૯
૧૨	૯૯૭૦૧	૧૯	૬૧	૩૧૫૨૮૨	૫૫	૬૧	જાં	૫૨૫૪ „ ૪૭
૧૩	૯૯૭૦૬	૫૪	૬૧	૩૧૫૩૦૦	૩૩	૬૧	જાં	૫૨૫૫ „ ૫૦
૧૪	૯૯૭૧૨	૨૮	૬૧	૩૧૫૩૧૮	૧૦	૬૧	જાં	૫૨૫૫ „ ૨૩
૧૫	૯૯૭૧૮	૨	૬૧	૩૧૫૩૩૫	૪૮	૬૧	જાં	૫૨૫૫ „ ૪૧
૧૬	૯૯૭૨૩	૩૭	૬૧	૩૧૫૩૫૩	૨૬	૬૧	જાં	૫૨૫૫ „ ૫૯
૧૭	૯૯૭૨૯	૧૧	૬૧	૩૧૫૩૭૧	૩	૬૧	જાં	૫૨૫૬ „ ૧૭
૧૮	૯૯૭૩૪	૪૬	૬૧	૩૧૫૩૮૮	૪૧	૬૧	જાં	૫૨૫૬ „ ૩૫
૧૯	૯૯૭૪૦	૨૦	૬૧	૩૧૫૪૦૬	૧૯	૬૧	જાં	૫૨૫૬ „ ૫૩
૨૦	૯૯૭૪૫	૫૫	૬૧	૩૧૫૪૨૩	૫૭	૬૧	જાં	૫૨૫૭ „ ૧૧
૨૧	૯૯૭૫૧	૨૯	૬૧	૩૧૫૪૪૧	૩૪	૬૧	જાં	૫૨૫૭ „ ૨૯
૨૨	૯૯૭૫૭	૩	૬૧	૩૧૫૪૫૯	૧૨	૬૧	જાં	૫૨૫૭ „ ૪૭

୨୩	୧୧୭୫୨	୩୮	୫୭	୩୭୪୪୭୫	୪୦	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୮	୩୧୦	୫୭
୨୪	୧୧୭୫୮	୩୨	୫୭	୩୭୪୪୧୪	୨୭	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୮	"	୫୭
୨୫	୧୧୭୭୩	୪୭	୫୭	୩୭୪୪୨୨	୪	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୮	"	୫୭
୨୬	୧୧୭୭୧	୨୭	୫୭	୩୭୪୪୨୧	୪୩	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୮	"	୫୭
୨୭	୧୧୭୮୪	୪୫	୫୭	୩୭୪୪୪୭	୨୦	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୧	"	୫୭
୨୮	୧୧୭୧୦	୩୦	୫୭	୩୭୪୪୫୪	୪୧	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୧	"	୫୭
୨୯	୧୧୭୧୫	୪	୫୭	୩୭୪୪୮୨	୩୫	୫୭	୧୦୦	୪୨୪୧	"	୫୭
୩୦	୧୧୮୦୭	୩୧	୫୭	୩୭୪୫୦୦	୭୩	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୦	"	୫୭
୩୧	୧୧୮୦୭	୭୩	୫୭	୩୭୪୫୧୭	୪୨	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୦	"	୫୭
୩୨	୧୧୮୧୨	୪୮	୫୭	୩୭୪୫୩୪	୨୧	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୦	"	୫୭
୩୩	୧୧୮୧୮	୨୨	୫୭	୩୭୪୫୪୩	୫	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୧	"	୫୭
୩୪	୧୧୮୨୩	୪୭	୫୭	୩୭୪୫୭୦	୪୪	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୧	"	୫୭
୩୫	୧୧୮୨୧	୩୭	୫୭	୩୭୪୫୮୮	୨୨	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୧	"	୫୭
୩୬	୧୧୮୩୪	୪	୫୭	୩୭୪୭୦୪	୫୦	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୧	"	୫୭
୩୭	୧୧୮୪୦	୪୦	୫୭	୩୭୪୭୨୩	୩୮	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୨	"	୫୭
୩୮	୧୧୮୪୫	୭୪	୫୭	୩୭୪୭୪୭	୭୪	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୨	"	୫୭
୩୯	୧୧୮୪୭	୪୧	୫୭	୩୭୪୭୪୮	୪୩	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୨	"	୫୭
୪୦	୧୧୮୪୭	୨୩	୫୭	୩୭୪୭୭୫	୩୭	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୩	"	୫୭
୪୧	୧୧୮୫୨	୪୮	୫୭	୩୭୪୭୧୪	୮	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୩	"	୫୭
୪୨	୧୧୮୫୮	୩୨	୫୭	୩୭୪୮୧୭	୪୫	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୩	"	୫୭
୪୩	୧୧୮୭୪	୫	୫୭	୩୭୪୮୨୧	୨୪	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୪୪	୧୧୮୭୧	୪୭	୫୭	୩୭୪୮୪୭	୭	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୪୫	୧୧୮୮୪	୭୪	୫୭	୩୭୪୮୫୪	୩୧	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୪୬	୧୧୮୧୦	୪୦	୫୭	୩୭୪୮୮୨	୭୭	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୪୭	୧୧୮୧୫	୨୪	୫୭	୩୭୪୮୧୧	୪୪	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୪୮	୧୧୧୦୭	୪୧	୫୭	୩୭୪୧୧୭	୩୨	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୪୯	୧୧୧୦୭	୩୩	୫୭	୩୭୪୧୩୪	୭୦	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୪	"	୫୭
୫୦	୧୧୧୧୩	୭	୫୭	୩୭୪୧୪୨	୪୮	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୫	"	୫୭
୫୧	୧୧୧୧୮	୪୨	୫୭	୩୭୪୧୭୦	୨୪	୫୭	୧୦୦	୪୨୫୫	"	୫୭

୩୨	୯୯୯୨୪	୧୫	୫୧	୩୧୩୯୮୮	୩	୫୧	୩୦	୩୨୫୫	୧୧୦	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୩୩	୯୯୯୨୯	୩୧	୫୧	୩୧୫୦୦୩	୪୧	୫୧	୩୦	୩୨୫୭	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୩୪	୯୯୯୩୩	୨୩	୫୧	୩୧୫୦୨୩	୧୮	୫୧	୩୦	୩୨୫୭	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୩୩	୯୯୯୪୦	୫୦	୫୧	୩୧୫୦୪୦	୩୭	୫୧	୩୦	୩୨୫୭	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୩୫	୯୯୯୪୫	୩୪	୫୧	୩୧୫୦୩୮	୩୪	୫୧	୩୦	୩୨୫୭	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୩୭	୯୯୯୩୨	୮	୫୧	୩୧୫୦୭୫	୧୧	୫୧	୩୦	୩୨୫୮	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୩୮	୯୯୯୩୭	୪୩	୫୧	୩୧୫୦୯୩	୩୦	୫୧	୩୦	୩୨୫୮	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୩୯	୯୯୯୫୩	୧୭	୫୧	୩୧୫୧୧୧	୨୭	୫୧	୩୦	୩୨୫୮	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୦	୯୯୯୫୮	୩୨	୫୧	୩୧୫୧୨୯	୪	୫୧	୩୦	୩୨୫୯	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୧	୯୯୯୭୪	୨୫	୫୧	୩୧୫୧୪୫	୪୩	୫୧	୩୦	୩୨୫୯	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୨	୯୯୯୮୦	୦	୫୧	୩୧୫୧୫୪	୨୦	୫୧	୩୦	୩୨୫୯	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୩	୯୯୯୮୩	୩୩	୫୧	୩୧୫୧୮୧	୩୮	୫୧	୩୦	୩୨୭୦	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୫୪	୯୯୯୯୧	୯	୫୧	୩୧୫୧୯୯	୩୫	୫୧	୩୦	୩୨୭୦	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୩	୯୯୯୯୫	୪୪	୫୧	୩୧୫୨୧୭	୧୩	୫୧	୩୦	୩୨୭୦	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୫	୧୦୦୦୦୨	୧୮	୫୧	୩୧୫୨୩୪	୩୧	୫୧	୩୦	୩୨୭୦	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୫୭	୧୦୦୦୦୭	୩୩	୫୧	୩୧୫୨୩୨	୨୯	୫୧	୩୦	୩୨୭୧	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୫୮	୧୦୦୦୧୩	୨୭	୫୧	୩୧୫୨୭୦	୫	୫୧	୩୦	୩୩୭୧	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୫୯	୧୦୦୦୧୯	୧	୫୧	୩୧୫୨୮୭	୪୪	୫୧	୩୦	୩୩୭୧	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୦	୧୦୦୦୨୪	୩୫	୫୧	୩୧୫୩୦୩	୨୨	୫୧	୩୦	୩୩୭୨	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୧	୧୦୦୦୩୦	୧୦	୫୧	୩୧୫୩୨୨	୫୦	୫୧	୩୦	୩୩୭୨	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୨	୧୦୦୦୩୩	୪୩	୫୧	୩୧୫୩୪୦	୩୭	୫୧	୩୦	୩୩୭୨	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୩	୧୦୦୦୪୧	୧୯	୫୧	୩୧୫୩୩୮	୧୩	୫୧	୩୦	୩୩୭୩	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୭୪	୧୦୦୦୪୫	୩୪	୫୧	୩୧୫୩୭୩	୩୩	୫୧	୩୦	୩୩୭୩	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୩	୧୦୦୦୩୨	୨୮	୫୧	୩୧୫୩୯୩	୩୦	୫୧	୩୦	୩୩୭୩	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୫	୧୦୦୦୩୮	୨	୫୧	୩୧୫୪୧୧	୮	୫୧	୩୦	୩୩୭୩	୧୧	$\frac{୪୮}{୫୦}$
୭୭	୧୦୦୦୫୩	୩୭	୫୧	୩୧୫୪୨୮	୪୫	୫୧	୩୦	୩୩୭୪	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୮	୧୦୦୦୫୯	୧୧	୫୧	୩୧୫୪୪୫	୨୩	୫୧	୩୦	୩୩୭୪	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୭୯	୧୦୦୦୭୪	୪୫	୫୧	୩୧୫୪୫୪	୧	୫୧	୩୦	୩୩୭୪	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୮୦	୧୦୦୦୮୦	୨୦	୫୧	୩୧୫୪୮୧	୩୯	୫୧	୩୦	୩୩୭୩	୧୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$

୧୧୦	୧୦୦୨୪୭	୩୩	୫୧	୩୧୭୦୧୦	୩୦	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୧୦	$\frac{୧୧୦}{୫୦}$
୧୧୧	୧୦୦୨୪୩	୭	୫୧	୩୧୭୦୨୮	୭	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୨	୧୦୦୨୪୮	୪୨	୫୧	୩୧୭୦୪୪	୪୫	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୦	$\frac{୪୫୦}{୫୦}$
୧୧୩	୧୦୦୨୫୪	୧୫	୫୧	୩୧୭୦୫୩	୨୩	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୪	୧୦୦୨୫୯	୪୧	୫୧	୩୧୭୦୮୧	୦	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୫	୧୦୦୨୭୪	୨୪	୫୧	୩୧୭୦୯୮	୩୯	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୬	୧୦୦୨୮୦	୫୦	୫୧	୩୧୭୧୧୫	୧୫	୫୧	୩୦	୪୨୮୪	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୭	୧୦୦୨୮୫	୩୪	୫୧	୩୧୭୧୩୩	୪୪	୫୧	୩୦	୪୨୮୫	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୮	୧୦୦୨୯୨	୮	୫୧	୩୧୭୧୪୧	୩୨	୫୧	୩୦	୪୨୮୫	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୧୯	୧୦୦୨୯୭	୪୩	୫୧	୩୧୭୧୫୯	୯	୫୧	୩୦	୪୨୮୫	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୦	୧୦୦୩୦୩	୧୭	୫୧	୩୧୭୧୮୫	୪୭	୫୧	୩୦	୪୨୮୭	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୧	୧୦୦୩୦୮	୪୨	୫୧	୩୧୭୨୦୪	୨୪	୫୧	୩୦	୪୨୮୭	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୨	୧୦୦୩୧୪	୨୫	୫୧	୩୧୭୨୨୨	୨	୫୧	୩୦	୪୨୮୭	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୩	୧୦୦୩୨୦	୦	୫୧	୩୧୭୨୩୯	୪୦	୫୧	୩୦	୪୨୮୮	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୪	୧୦୦୩୨୪	୩୪	୫୧	୩୧୭୨୪୭	୧୮	୫୧	୩୦	୪୨୮୮	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୫	୧୦୦୩୩୧	୯	୫୧	୩୧୭୨୭୪	୪୫	୫୧	୩୦	୪୨୮୮	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୬	୧୦୦୩୩୫	୪୪	୫୧	୩୧୭୨୯୨	୩୩	୫୧	୩୦	୪୨୮୮	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୭	୧୦୦୩୪୨	୧୮	୫୧	୩୧୭୩୧୦	୧୧	୫୧	୩୦	୪୨୮୯	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୮	୧୦୦୩୪୭	୪୩	୫୧	୩୧୭୩୨୭	୪୯	୫୧	୩୦	୪୨୮୯	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୨୯	୧୦୦୩୪୩	୨୭	୫୧	୩୧୭୩୪୪	୨୫	୫୧	୩୦	୪୨୮୯	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୦	୧୦୦୩୪୯	୧	୫୧	୩୧୭୩୫୩	୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୦	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୧	୧୦୦୩୫୪	୩୫	୫୧	୩୧୭୩୮୦	୪୨	୫୧	୩୦	୪୨୯୦	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୨	୧୦୦୩୭୦	୧୦	୫୧	୩୧୭୩୯୮	୧୯	୫୧	୩୦	୪୨୯୦	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୩	୧୦୦୩୭୪	୪୪	୫୧	୩୧୭୪୧୪	୪୮	୫୧	୩୦	୪୨୯୧	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୪	୧୦୦୩୮୧	୧୯	୫୧	୩୧୭୪୩୩	୩୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୧	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୫	୧୦୦୩୮୫	୪୪	୫୧	୩୧୭୪୪୧	୧୨	୫୧	୩୦	୪୨୯୧	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୬	୧୦୦୩୯୨	୨୮	୫୧	୩୧୭୪୫୮	୪୧	୫୧	୩୦	୪୨୯୧	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୭	୧୦୦୩୯୮	୨	୫୧	୩୧୭୪୮୫	୨୮	୫୧	୩୦	୪୨୯୨	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$
୧୩୮	୧୦୦୪୦୩	୩୭	୫୧	୩୧୭୪୦୪	୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୨	୩୦	$\frac{୩୦}{୫୦}$

୧୩୯	୧୦୦୪୦୯	୧୧	୫୧	୩୧୭୪୨୧	୪୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୨	୩୧୦	$\frac{୪୩}{୫୦}$
୧୪୦	୧୦୦୪୧୪	୪୫	୫୧	୩୧୫୪୩୯	୨୧	୫୧	୩୦	୪୨୯୩	୨୧	$\frac{୧୧}{୫୦}$
୧୪୧	୧୦୦୪୨୦	୨୦	୫୧	୩୧୭୪୪୫	୪୯	୫୧	୩୦	୪୨୯୩	୨୧	$\frac{୨୯}{୫୦}$
୧୪୨	୧୦୦୪୨୪	୪୪	୫୧	୩୧୭୪୭୪	୩୭	୫୧	୩୦	୪୨୯୩	୨୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୧୪୩	୧୦୦୪୩୧	୨୯	୫୧	୩୧୭୪୯୨	୧୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୪	୨୧	$\frac{୪୧}{୫୦}$
୧୪୪	୧୦୦୪୩୭	୩	୫୧	୩୧୭୫୦୯	୪୨	୫୧	୩୦	୪୨୯୪	୨୧	$\frac{୨୩}{୫୦}$
୧୪୫	୧୦୦୪୪୨	୩୮	୫୧	୩୧୭୫୨୭	୩୦	୫୧	୩୦	୪୨୯୪	୨୧	$\frac{୪୧}{୫୦}$
୧୪୬	୧୦୦୪୪୮	୧୨	୫୧	୩୧୭୫୪୪	୭	୫୧	୩୦	୪୨୯୪	୨୧	$\frac{୪୯}{୫୦}$
୧୪୭	୧୦୦୪୪୩	୪୭	୫୧	୩୧୭୫୫୨	୪୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୫	୨୧	$\frac{୧୭}{୫୦}$
୧୪୮	୧୦୦୪୪୯	୨୧	୫୧	୭୧୭୫୮୦	୨୩	୫୧	୩୦	୪୨୯୫	୨୧	$\frac{୩୪}{୫୦}$
୧୪୯	୧୦୦୪୫୪	୪୫	୫୧	୭୧୭୫୯୮	୦	୫୧	୩୦	୪୨୯୫	୨୧	$\frac{୪୩}{୫୦}$
୧୫୦	୧୦୦୪୭୦	୩୦	୫୧	୩୧୭୭୧୪	୩୮	୫୧	୩୦	୪୨୯୫	୨୧	$\frac{୧୧}{୫୦}$
୧୫୧	୧୦୦୪୭୫	୪	୫୧	୩୧୭୭୩୩	୧୫	୫୧	୩୦	୪୨୯୫	୨୧	$\frac{୨୯}{୫୦}$
୧୫୨	୧୦୦୪୮୧	୩୯	୫୧	୩୧୭୭୪୦	୪୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୫	୨୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୧୫୩	୧୦୦୪୮୭	୧୩	୫୧	୩୧୭୭୫୮	୩୧	୫୧	୩୦	୪୨୯୭	୨୧	$\frac{୪୧}{୫୦}$
୧୫୪	୧୦୦୪୯୨	୪୮	୫୧	୩୧୭୭୮୫	୯	୫୧	୩୦	୪୨୯୭	୨୧	$\frac{୨୩}{୫୦}$
୧୫୫	୧୦୦୪୯୮	୨୨	୫୧	୩୧୭୮୦୩	୪୭	୫୧	୩୦	୪୨୯୭	୨୧	$\frac{୪୧}{୫୦}$
୧୫୬	୧୦୦୫୦୩	୪୭	୫୧	୩୧୭୮୨୧	୨୪	୫୧	୩୦	୪୨୯୭	୨୧	$\frac{୪୯}{୫୦}$
୧୫୭	୧୦୦୫୦୯	୩୧	୫୧	୩୧୭୮୩୯	୨	୫୧	୩୦	୪୨୯୮	୨୧	$\frac{୧୭}{୫୦}$
୧୫୮	୧୦୦୫୧୪	୪	୫୧	୩୧୭୮୪୫	୪୦	୫୧	୩୦	୪୨୯୮	୨୧	$\frac{୩୪}{୫୦}$
୧୫୯	୧୦୦୫୨୦	୪୦	୫୧	୩୧୭୮୭୪	୧୭	୫୧	୩୦	୪୨୯୮	୨୧	$\frac{୪୩}{୫୦}$
୧୬୦	୧୦୦୫୨୫	୧୪	୫୧	୩୧୭୮୯୧	୪୫	୫୧	୩୦	୪୨୯୯	୨୧	$\frac{୧୧}{୫୦}$
୧୬୧	୧୦୦୫୩୧	୪୯	୫୧	୩୧୭୯୦୯	୩୩	୫୧	୩୦	୪୨୯୯	୨୧	$\frac{୨୯}{୫୦}$
୧୬୨	୧୦୦୫୩୭	୨୩	୫୧	୩୧୭୯୨୭	୧୦	୫୧	୩୦	୪୨୯୯	୨୧	$\frac{୪୭}{୫୦}$
୧୬୩	୧୦୦୫୪୨	୪୮	୫୧	୩୧୭୯୪୪	୪୯	୫୧	୩୦	୪୩୦୦	୨୧	$\frac{୪୧}{୫୦}$
୧୬୪	୧୦୦୫୪୮	୩୨	୫୧	୩୧୭୯୫୨	୨୫	୫୧	୩୦	୪୩୦୦	୨୧	$\frac{୨୩}{୫୦}$
୧୬୫	୧୦୦୫୪୪	୫	୫୧	୩୧୭୯୮୦	୩	୫୧	୩୦	୪୩୦୦	୨୧	$\frac{୪୧}{୫୦}$
୧୬୬	୧୦୦୫୪୯	୪୧	୫୧	୩୧୭୯୯୭	୪୨	୫୧	୩୦	୪୩୦୦	୨୧	$\frac{୪୯}{୫୦}$
୧୬୭	୧୦୦୫୫୪	୧୪	୫୧	୩୧୮୦୧୪	୧୯	୫୧	୩୦	୪୩୦୧	୨୧	$\frac{୧୭}{୫୦}$

૧૬૮	૧૦૦૫૭૦	૫૦	૬૧	૩૧૮૦૩૨	૫૭	૬૧	૬૨	૫૩૦૧	યો ૩૫
૧૬૯	૧૦૦૫૭૬	૨૪	૬૧	૩૧૮૦૫૦	૩૫	૬૧	૬૦	૫૩૦૧	„ ૪૩
૧૭૦	૧૦૦૫૮૧	૫૯	૬૧	૩૧૮૦૬૮	૧૨	૬૧	૬૦	૫૩૦૨	„ ૪૦
૧૭૧	૧૦૦૫૮૭	૩૩	૬૧	૩૧૮૦૮૫	૫૦	૬૧	૬૨	૫૩૦૨	„ ૨૯
૧૭૨	૧૦૦૫૯૩	૭	૬૧	૩૧૮૧૦૩	૨૮	૬૧	૬૦	૫૩૦૨	„ ૪૭
૧૭૩	૧૦૦૫૯૮	૪૨	૬૧	૩૧૮૧૨૧	૫	૬૧	૬૦	૫૩૦૩	„ ૫
૧૭૪	૧૦૦૬૦૪	૧૬	૬૧	૩૧૮૧૩૮	૪૩	૬૧	૬૨	૫૩૦૩	„ ૨૩
૧૭૫	૧૦૦૬૦૯	૫૧	૬૧	૩૧૮૧૫૬	૨૧	૬૧	૬૦	૫૩૦૩	„ ૪૧
૧૭૬	૧૦૦૬૧૫	૨૫	૬૧	૩૧૮૧૭૩	૫૯	૬૧	૬૦	૫૩૦૩	„ ૫૯
૧૭૭	૧૦૦૬૨૦	૬૦	૬૧	૩૧૮૧૯૧	૩૬	૬૧	૬૨	૫૩૦૪	„ ૧૭
૧૭૮	૧૦૦૬૨૬	૩૪	૬૧	૩૧૮૨૦૯	૧૪	૬૧	૬૦	૫૩૦૪	„ ૩૫
૧૭૯	૧૦૦૬૩૨	૮	૬૧	૩૧૮૨૨૬	૫૨	૬૧	૬૦	૫૩૦૪	„ ૫૩
૧૮૦	૧૦૦૬૩૭	૪૩	૬૧	૩૧૮૨૪૪	૨૯	૬૧	૬૨	૫૩૦૫	„ ૧૧
૧૮૧	૧૦૦૬૪૩	૧૭	૬૧	૩૧૮૨૬૨	૭	૬૧	૬૦	૫૩૦૫	„ ૨૯
૧૮૨	૧૦૦૬૪૮	૫૨	૬૧	૩૧૮૨૭૯	૪૫	૬૧	૬૦	૫૩૦૫	„ ૪૭
૧૮૩	૧૦૦૬૫૪	૨૬	૬૧	૩૧૮૨૯૭	૨૨	૬૧	૬૨	૫૩૦૫	„ ૬૫
૧૮૪	૧૦૦૬૬૦	૦	૬૧	૩૧૮૩૧૫	૦	૬૧	૬૦	૫૩૦૫	„ ૮૩*

ઉપર પ્રમાણેના વિષ્કંભમાં સૂર્યના એ બાબુના મળીને એ મંડળમાં એ આંતરા સહિત ૪૬૬૬ લાગ વધારતાં કુલે ૧૦૦૬૬૦ યોજન અને ૯૬ લાગ આવે છે તે બરાબર છે તે પ્રમાણે પરિધિમાં વધારો કરી લેવો. દરેક મંડળના વિષ્કંભમાં પૃથ્વી વધારવાથી તેની પરિધિમાં કાંઈક ઊણુ ૧૮ યોજન થાય તેટલો મૂળ પરિધિમાં વધારો થવાથી ૬૦ મુહૂર્ત પૂરી કરવાની પરિધિમાં દર મુહૂર્તે જે ગતિ પ્રથમ મંડળે કહી છે તેમાં દરેક મંડળે કાંઈક ન્યૂન ૬૬ યોજન વધે. એ પ્રમાણે ૧૮૩ મંડળમાં વૃદ્ધિ થાય. તે વિષ્કંભ, પરિધિ ને મુહૂર્તગતિ સાથે ઉપર બતાવેલ છે.

* એ પ્રમાણે આવે પણ કાંઈક ન્યૂન ૧૮ લાગ વધતા હોવાથી એકંદરે ૬૫ આજી કરવા એટલે ખરી રીતે ૫૩૦૫૬૬ મુહૂર્તગતિ છેલ્લે મંડળે બાણવી.

(૧૮)

અઢીઢીપ અને ઢે સમુદ્રના સૂર્ય-ચંદ્રાદિકની સંખ્યાનું યત્ર ૧૬ મું.

ઢીપ-સમુદ્ર	જંબૂઢીપ	લવણસમુદ્ર	ઢાતકીખંડ	કાલોદધિ	પુષ્કરાર્ધ
ચંદ્ર-સૂર્ય	૨-૨	૪-૪	૧૨-૧૨	૪૨-૪૨	૭૨-૭૨=૧૩૨
નક્ષત્ર ૨૮ ને ઢેએ ગુણુવાથી	૫૬	ચારને ૨૮ ગુણુ કરવાથી ૧૧૨	બારને ૨૮ ગુણુ કરવાથી ૩૩૬	૪૨ ને ૨૮ ગુણુ કરવાથી ૧૧૭૬	૭૨ ને ૨૮ ગુણુ કરવાથી ૨૦૧૬
અહ ૮૮ ને ઢેએ ગુણુવાથી	૧૭૬	ચારને ૮૮ ગુણુ કરવાથી ૩૫૨	બારને ૮૮ ગુણુ કરવાથી ૧૦૫૬	૪૨ ને ૮૮ ગુણુ કરવાથી ૩૬૯૬	૭૨ ને ૮૮ ગુણુ કરવાથી ૬૩૩૬
તારાની કોડા- કોડી ૬૬૯૭૫ ઢેએગુણુવાથી	૧૩૩૯૫૦ કોડાકોડી	આ તારાના અંકને ૪ ગુણુ કર- વાથી ૨૬૭૯૦૦	આ તારાના અંક- ને ૧૨ ગુણુ કર- વાથી ૮૦૩૭૦૦	આ તારાના અંક- ને ૪૨ ગુણુ કર- વાથી ૮૧૨૯૫૦	આ તારાના અંક- ને ૭૨ ગુણુ કર- વાથી ૪૮૨૨૨૦૦

ઊર્ધ્વ દેવલોકે વિમાનોના મુખ-ભૂમિ વિગેરે નીસંખ્યાનું યત્ર ૧૭ મું.

દરેક દેવલોકે શ્રેણિગત વિમાનની સંખ્યા લાવવા માટે ઉપાય.

દેવલોક	પ્રતર	પ્રતર પહેલે	પ્રતર બીજે	મુખ	ભૂમિ	સંસાર	અંધ	ગુણ્યાંક	આવલિકા પ્રણિત	પુષ્પાવ- કીર્ણ	કલ
સૌધર્મ ઇશાને	૧૩	૬૨	૫૦	૨૪૯	૨૦૧	૪૫૦	૨૨૫	૧૩	૨૯૨૫	૫૯૯૭૦૭૫	૬૦૦૦૦૦૦
સનતકુમાર-માહેન્દ્ર	૧૨	૪૯	૩૮	૧૯૭	૧૫૩	૩૫૦	૧૭૫	૧૨	૨૧૦૦	૬૯૯૭૯૦૦	૨૦૦૦૦૦૦
બ્રહ્મ દેવલોકે	૬	૩૭	૩૨	૧૪૯	૧૨૯	૨૭૮	૧૩૯	૬	૮૩૪	૩૯૯૧૬૬	૪૦૦૦૦૦
લાંતક દેવલોકે	૫	૩૧	૨૭	૧૨૫	૧૦૯	૨૩૪	૧૧૭	૫	૫૮૫	૪૯૪૧૫	૫૦૦૦૦
શુક દેવલોકે	૪	૨૬	૨૩	૧૦૫	૯૩	૧૯૮	૯૯	૪	૩૯૬	૩૯૬૦૪	૪૦૦૦૦
સહસ્રાર દેવલોકે	૪	૨૨	૧૯	૮૯	૭૭	૧૬૬	૮૩	૪	૩૩૨	૫૬૬૮	૬૦૦૦
આનત-પ્રાણુતે	૪	૧૮	૧૫	૭૩	૬૧	૧૩૪	૬૭	૪	૨૬૮	૧૩૨	૪૦૦
આરણુ-અચુતે	૪	૧૪	૧૧	૫૭	૪૫	૧૦૨	૫૧	૪	૨૦૪	૯૬	૩૦૦
અધો-ઐવેયકત્રિકે	૩	૧૦	૮	૪૧	૩૩	૭૪	૩૭	૩	૧૧૧	૦	૧૧૧
મધ્ય-ઐવેયકત્રિકે	૩	૭	૫	૨૯	૨૧	૫૦	૨૫	૩	૭૫	૩૨	૧૦૭
ઉપરિ-ઐવેયકત્રિકે	૩	૪	૨	૧૭	૯	૨૬	૧૩	૩	૩૯	૬૧	૧૦૦
પાંચ અનુતરે	૧	૫	૦	૫	૦	૦	૦	૦	૫	૦	૫
એકંદર	૬૨	૬૨	૫૨	૪૯	૫	૨૫૪	૧૨૭	૬૨	૭૮૭૪	૮૪૮૯૧૪૯	૮૪૯૭૦૨૩

૬૨ ને યોગુણુ કરી એક ભેળવતાં ૨૪૯ થાય એમ દરેક અંક માટે કરવું.

(૧૬)

આવલિકા પ્રવિષ્ટમાં વૃત્ત, ચ્યસ, ચતુરસ્રતું યંત્ર ૧૮ મું.

સૌધર્મ-દશાન.

પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	કુલવિ.
આ.પ્ર.વિમાન	૬૨	૬૧	૬૦	૫૯	૫૮	૫૭	૫૬	૫૫	૫૪	૫૩	૫૨	૫૧	૫૦	૭૨૮
ત્રિખુણીયા	૮૪	૮૪	૮૦	૮૦	૮૦	૭૬	૭૬	૭૬	૭૨	૭૨	૭૨	૬૮	૬૮	૯૮૮
ચાર ખુણીયા	૮૪	૮૦	૮૦	૮૦	૭૬	૭૬	૭૬	૭૨	૭૨	૭૨	૬૮	૬૮	૬૮	૯૭૨
વાટલા	૮૧	૮૧	૮૧	૭૭	૭૭	૭૭	૭૩	૭૩	૭૩	૬૯	૬૯	૬૯	૬૫	૯૬૫
સર્વ સંખ્યા	૨૪૯	૨૪૫	૨૪૧	૨૩૭	૨૩૩	૨૨૯	૨૨૫	૨૨૧	૨૧૭	૨૧૩	૨૦૯	૨૦૫	૨૦૧	૨૬૨૫

દરેક દિશાના કુલ ૭૨૮ ને ચારે ગુણી મધ્યના ૧૩ ભેગવતાં ૨૬૨૫ થાય.

સનતકુમાર-માહેંદ્ર.

પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	કુલવિ.
આ.પ્ર.વિમાન	૪૯	૪૮	૪૭	૪૬	૪૫	૪૪	૪૩	૪૨	૪૧	૪૦	૩૯	૩૮	૫૨૨
ત્રિખુણીયા	૬૮	૬૪	૬૪	૬૪	૬૦	૬૦	૬૦	૫૬	૫૬	૫૬	૫૨	૫૨	૭૧૨
ચાર ખુણીયા	૬૪	૬૪	૬૪	૬૦	૬૦	૬૦	૫૬	૫૬	૫૬	૫૨	૫૨	૫૨	૬૯૬
વાટલા	૬૫	૬૫	૬૧	૬૧	૬૧	૫૭	૫૭	૫૭	૫૩	૫૩	૫૩	૪૯	૬૯૨
સર્વ સંખ્યા	૧૯૭	૧૯૩	૧૮૯	૧૮૫	૧૮૧	૧૭૭	૧૭૩	૧૬૯	૧૬૫	૧૬૧	૧૫૭	૧૫૩	૨૧૦૦

દરેક દિશાના આ. પ્ર. કુલ ૫૨૨ ને ચારે ગુણી ૧૨ ભેગવતાં ૨૧૦૦ થાય.

૫ પ્રહ્મ દેવલોક.								૬ લાંતક દેવલોક.							
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	કુલ	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	કુલ	
આ. પ્ર. વિ.	૩૭	૩૬	૩૫	૩૪	૩૩	૩૨	૨૦૭	આ. પ્ર. વિ.	૩૧	૩૦	૨૯	૨૮	૨૭	૧૪૫	
ત્રિખુણીયા	૫૨	૪૮	૪૮	૪૮	૪૪	૪૪	૨૮૪	ત્રિખુણીયા	૪૪	૪૦	૪૦	૪૦	૩૬	૨૦૦	
ચાર ખુણીયા	૪૮	૪૮	૪૮	૪૪	૪૪	૪૪	૨૭૬	ચાર ખુણીયા	૪૦	૪૦	૪૦	૩૬	૩૬	૧૬૨	
વાટલા	૪૯	૪૯	૪૫	૪૫	૪૫	૪૧	૨૭૪	વાટલા	૪૧	૪૧	૩૭	૩૭	૩૭	૧૬૩	
સર્વ સંખ્યા	૧૪૯	૧૪૫	૧૪૧	૧૩૭	૧૩૩	૧૨૯	૮૩૪	સર્વ સંખ્યા	૧૨૫	૧૨૧	૧૧૭	૧૧૩	૧૦૯	૫૮૫	

કુલ ૨૦૭ ને ચારે ગુણી ૬ ભેગવતાં ૮૩૪ થાય. કુલ ૧૪૫ ને ચારે ગુણી ૫ ભેગવતાં ૫૮૫

૭ શુક દેવલોક.						૮ સહસ્રાર દેવલોક.							
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	કુલ	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	કુલ		
આ. પ્ર.વિમાન	૨૬	૨૫	૨૪	૨૩	૯૮	આ.પ્ર.વિમાન	૨૨	૨૧	૨૦	૧૯	૮૨		
ત્રિખુણીયા	૩૬	૩૬	૩૨	૩૨	૧૩૬	ત્રિખુણીયા	૩૨	૨૮	૨૮	૨૮	૧૧૬		
ચાર ખુણીયા	૩૬	૩૨	૩૨	૩૨	૧૩૨	ચાર ખુણીયા	૨૮	૨૮	૨૮	૨૪	૧૦૮		
વાટલા	૩૩	૩૩	૩૩	૨૯	૧૨૮	વાટલા	૨૯	૨૯	૨૫	૨૫	૧૦૮		
સર્વ સંખ્યા	૧૦૫	૧૦૧	૯૭	૯૩	૩૯૬	સર્વ સંખ્યા	૮૯	૮૫	૮૧	૭૭	૩૩૨		
૯ આનત. ૧૦ પ્રાણુત.						૧૧ આરણ. ૧૨ અચ્યુત.							
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	કુલ	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	કુલ		
આ.પ્ર. વિમાન	૧૮	૧૭	૧૬	૧૫	૬૬	આ.પ્ર.વિમાન	૧૪	૧૩	૧૨	૧૧	૫૦		
ત્રિખુણીયા	૨૪	૨૪	૨૪	૨૦	૯૨	ત્રિખુણીયા	૨૦	૨૦	૧૬	૧૬	૭૨		
ચાર ખુણીયા	૨૪	૨૪	૨૦	૨૦	૮૮	ચાર ખુણીયા	૨૦	૧૬	૧૬	૧૬	૬૮		
વાટલા	૨૫	૨૧	૨૧	૨૧	૮૮	વાટલા	૧૭	૧૭	૧૭	૧૩	૬૪		
સર્વ સંખ્યા	૭૭	૬૯	૬૫	૬૧	૨૬૮	સર્વ સંખ્યા	૫૭	૫૩	૪૯	૪૫	૨૦૪		
નવ ઐવેયક ૯.										અનુત્તર		કુલ.	
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	કુલ	પ્રતર	૧	
આ.પ્ર.વિમાન	૧૦	૯	૮	૭	૬	૫	૪	૩	૨	૫૪	આ.પ્ર.વિમાન	૧	
ત્રિખુણીયા	૧૬	૧૨	૧૨	૧૨	૮	૮	૮	૪	૪	૮૪	ત્રિખુણીયા	૪	૨૬૮૮
ચાર ખુણીયા	૧૨	૧૨	૧૨	૮	૮	૮	૪	૪	૪	૭૨	ચાર ખુણીયા	૦	૨૬૦૪
વાટલા	૧૩	૧૩	૯	૯	૯	૫	૫	૫	૧	૬૯	વાટલા	૧	૨૫૮૨
સર્વ સંખ્યા	૪૧	૩૭	૩૩	૨૯	૨૫	૨૧	૧૭	૧૩	૯	૨૨૫	સર્વ સંખ્યા	૫	૭૮૭૪

(૨૧)

દેવલોકના ચિહ્ન, સામાનિક, આત્મરક્ષક દેવોની સંખ્યા વિગેરે. (૧૯)

	દેવોનાં ચિહ્ન	સામાનિક દેવો	આત્મરક્ષક	આધાર	પૃથ્વીપિંડ યોજન	વિમાન ઉચ્ચત્વ
૧ સૌધર્મદ્ર	મૃગ	૮૪૦૦૦	૩૩૬૦૦૦	ધનોદધિ	૨૭૦૦	૫૦૦૫૦.
૨ ધર્શાનેદ્ર	મહિષ	૮૦૦૦૦	૩૨૦૦૦૦	ધનોદધિ	૨૭૦૦	૫૦૦
૩ સનતકુમારેદ્ર	વરાહ	૭૨૦૦૦	૨૮૮૦૦૦	ધનવાત	૨૬૦૦	૬૦૦
૪ માહોદ્રેદ્ર	સિંહ	૭૦૦૦૦	૨૮૦૦૦૦	ધનવાત	૨૬૦૦	૬૦૦
૫ પ્રહ્લેદ્ર	અકરે	૬૦૦૦૦	૨૪૦૦૦૦	ધનવાત	૨૫૦૦	૭૦૦
૬ લાંતકેદ્ર	દર્દુર	૫૦૦૦૦	૨૦૦૦૦૦	ધનોદધિ ધનવાત	૨૫૦૦	૭૦૦
૭ શુક્રેદ્ર	હય	૪૦૦૦૦	૧૬૦૦૦૦	ધનોદધિ ધનવાત	૨૪૦૦	૮૦૦
૮ સહસ્રારેદ્ર	ગજ	૩૦૦૦૦	૧૨૦૦૦૦	ધનોદધિ ધનવાત	૨૪૦૦	૮૦૦
૯ આનતેદ્ર	ભુજંગ	<div style="display: flex; align-items: center;"> <div style="font-size: 3em; margin-right: 5px;">}</div> <div>૨૦૦૦૦</div> </div>	૮૦૦૦૦	આકાશ	૨૩૦૦	૯૦૦
૧૦ પ્રાણુતેદ્ર	ગેડો					
૧૧ આરણુદ્ર	વૃષભ		૪૦૦૦૦	આકાશ	૨૩૦૦	૯૦૦
૧૨ અચ્યુતેદ્ર	મૃગ					
		૫૧૬૦૦૦	૨૦૬૪૦૦૦			
નવઐવેયક		નથી	નથી	આકાશ	૨૨૦૦	૧૦૦૦
પાંચ અનુત્તર વિ.		નથી	નથી	આકાશ	૨૧૦૦	૧૧૦૦
						કુલ ૩૨૦૦

સંઘયણને આશ્રી ગતિનું યંત્ર ૨૦ મું.

સંઘયણ	ગતિ
છેવદ્દું	ભવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ, સૌધર્માદિક ચાર દેવલોક સુધી
કીલિકા	પ્રહ્લદેવલોક-લાંતકદેવલોક સુધી જાય. [જાય.
અર્ધનારાય	શુકદેવલોક-સહસ્રાર દેવલોક સુધી જાય.
નારાય	આનત-પ્રાણુત દેવલોક સુધી જાય.
ઋષભનારાય	આરણુ-અચ્યુત દેવલોક સુધી જાય.
વજ્રર્ષભનારાય	ભવનપતિથી યાવત્ મોક્ષે જાય.

દરેક દેવલોકના વિમાનોની સંખ્યા જાણવાનું યંત્ર ૨૧ મું.

નામ	ત્રિકોણ વિમાન	ચોખ્ખા વિમાન	વાટલા વિમાન	ત્રણેના મળી કુલ	પુખ્તાવક્રીર્ણ વિમાન	સર્વ મળીને વિમાન
૧ સૌધર્મ	૪૯૪	૪૮૬	૭૨૭	૧૭૦૭	૩૧૯૮૨૬૩	૩૨૦૦૦૦૦
૨ ઇશાન	૪૯૪	૪૮૬	૨૩૮	૧૨૧૮	૨૭૯૮૭૮૨	૨૮૦૦૦૦૦
જેના મળીને	૯૮૮	૯૭૨	૯૬૫	૨૯૨૫	૫૯૯૭૦૭૫	૬૦૦૦૦૦૦
૩ સનતકુમાર	૩૫૬	૩૪૮	૫૨૨	૧૨૨૬	૧૧૯૮૭૭૪	૧૨૦૦૦૦૦
૪ માહેન્દ્ર	૩૫૬	૩૪૮	૧૭૦	૮૭૪	૭૯૯૧૨૬	૮૦૦૦૦૦
જેના મળીને	૭૧૨	૬૯૬	૬૯૨	૨૧૦૦	૧૯૯૭૯૦૦	૨૦૦૦૦૦૦
૫ પ્રહ્મલોક	૨૮૪	૨૭૬	૨૭૪	૮૩૪	૩૯૯૧૬૬	૪૦૦૦૦૦
૬ લાંતક	૨૦૦	૧૯૨	૧૯૩	૫૮૫	૪૯૪૧૫	૫૦૦૦૦
૭ શુકદેવલોક	૧૩૬	૧૩૨	૧૨૮	૩૯૬	૩૯૬૦૪	૪૦૦૦૦
૮ સહસ્રાર	૧૧૬	૧૦૮	૧૦૮	૩૩૨	૫૬૬૮	૬૦૦૦
૯ આનત	}	૮૨	૮૮	૨૬૮	૧૩૨	૪૦૦
૧૦ પ્રાણત						
૧૧ આરણ						
૧૨ અચ્યુત	}	૭૨	૬૮	૨૦૪	૯૬	૩૦૦
૧-૨-૩ અધોઐવેયક						
૪-૫-૬ મધ્યઐવેયક	૨૮	૨૪	૨૩	૭૫	૩૨	૧૦૭
૭-૮-૯ ઉપરિઐવેયક	૧૬	૧૨	૧૧	૩૯	૬૧	૧૦૦
પાંચ અનુત્તર વિમાન	૪	૦	૧	૫	૦	૫
એકંદર	૨૬૮૮	૨૬૦૪	૨૫૮૨	૭૮૭૪	૮૪૮૯૧૪૯	૮૪૯૭૦૨૩

(૨૩)

વૈમાનિક દેવોના શરીરનું પ્રમાણ આયુષ્યના સાગરોપમ ઉપર
હોવાથી આ સાથે ૧ થી ૩૩ સાગરોપમના આયુષ્યવાળાના
શરીરપ્રમાણનું યંત્ર (૨૨) મું.

કયા દેવલોકે	પ્રથમ	દ્વિતીય	ત્રીજો-ચોથો					પાંચમે			છઠ્ઠે			સાતમે			
સાગરોપમ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭
હાથ	૭	૭	૬	૬	૬	૬	૬	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૫	૪	૪	૪
વિભાગ	૦	૦	$\frac{૪}{૧૧}$	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૬}{૧૧}$	$\frac{૫}{૧૧}$	$\frac{૪}{૧૧}$	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$

કયા દેવલોકે	૮ મે	૯ મે	૧૦ મે	૧૧ મે	૧૨ મે	નવ ઐવેયકે								૪ અ-નુત્તરે	પાંચમે	
સાગરોપમ	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	૨૫	૨૬	૨૭	૨૮	૨૯	૩૦	૩૧	૩૨	૩૩
હાથ	૪	૩	૩	૩	૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૧	૧
વિભાગ	૦	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૮}{૧૧}$	$\frac{૭}{૧૧}$	$\frac{૬}{૧૧}$	$\frac{૫}{૧૧}$	$\frac{૪}{૧૧}$	$\frac{૩}{૧૧}$	$\frac{૨}{૧૧}$	$\frac{૧}{૧૧}$	૦	$\frac{૧}{૧૧}$	૦

દેવલોકના ઉપપાતવિરહકાળ તથા ચ્યવનવિરહકાળનું યંત્ર (૨૩) મું.

નામ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	નામ	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
ભુવનપતિ	૧ સમય	૨૪ મુહૂર્ત	૯ આનત	૧ સમય	સંખ્યાતા માંસ
વ્યંતર	"	"	૧૦ પ્રાણુત	"	"
જ્યોતિષ	"	"	૧૧ આરણુ	"	સંખ્યાતા વર્ષ
૧ સૌધર્મ	"	"	૧૨ અચ્યુત	"	"
૨ ઇશાન	"	"	૫હેલું ત્રિક	"	સંખ્યાતા સો વર્ષ
૩ સનતકુમાર	"	૬ દિવસ	બીજું ત્રિક	"	સંખ્યાતા હજાર વર્ષ
૪ મહિંદ્ર	"	૨૦ મુહૂર્ત	ત્રીજું ત્રિક	"	સંખ્યાતા લાખ વર્ષ
૫ પ્રહ્લ	"	૧૨ દિવસ	૪ વિજયાદિક	"	અદ્વાપલોપમનો અસં- ખ્યાતમો ભાગ
૬ લાંતક	"	૧૦ મુહૂર્ત	સર્વાર્થસિદ્ધ	"	અદ્વાપલોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ
૭ શુક	"	૨૨ દિવસ			
૮ સહસ્રાર	"	૧૫ મુહૂર્ત			
		૪૫ દિવસ			
		૮૦ દિવસ	સામાન્ય રીતે ચારે પ્રકારના દેવોને ઉપજવામાં તથા		
		૧૦૦ દિવસ	ચવવામાં ચાર મુહૂર્તનો ઉત્કૃષ્ટ વિરહકાળ છે.		

સૌધર્મ અને ઇશાન દેવલોકમાં અપરિગૃહીતા દેવીઓના વિમાનની સંખ્યા,
દેવીઓનું આયુષ્ય, કયા વિમાનવાસી દેવોને કઈ દેવીઓ ભોગ્ય હોય ? (૨૪)

દેવીઓ	આયુષ્ય	કયા દેવને ભોગ્ય
અપરિગૃહીતાના વિમાન ૭ લાખ	૧ પદ્યોપમ	સૌધર્મ દેવને ભોગ્ય-કાયાવડે
અપરિગૃહીતાના વિમાન ૪ લાખ	૧ પદ્યોપમ અધિક	ઇશાન દેવને ભોગ્ય-કાયાવડે
અપરિગૃહીતા	૧૦ પદ્યોપમ	સનતકુમાર દેવલોકવાસીને ભોગ્ય-સ્પર્શથી
”	૧૫ પદ્યોપમ	માહેન્દ્ર દેવલોકને ભોગ્ય-સ્પર્શથી
”	૨૦ પદ્યોપમ	બ્રહ્મ દેવલોકને ભોગ્ય-સ્પર્શથી
”	૨૫ પદ્યોપમ	લાંતક દેવલોકને ભોગ્ય-સ્પર્શથી
”	૩૦ પદ્યોપમ	શુક દેવલોકને ભોગ્ય-શબ્દથી
”	૩૫ પદ્યોપમ	સહસ્રાર દેવલોકને ભોગ્ય-શબ્દથી
”	૪૦ પદ્યોપમ	આનંત દેવલોકને ભોગ્ય-મનથી
”	૪૫ પદ્યોપમ	પ્રાણુત દેવલોકને ભોગ્ય-મનથી
”	૫૦ પદ્યોપમ	આરણુ દેવલોકને ભોગ્ય-મનથી
”	૫૫ પદ્યોપમ	અન્યુત દેવલોકને ભોગ્ય-મનથી
૧ કિલવિષિયા દેવ	૩ પદ્યોપમ	પહેલા અને બીજા દેવલોકની નીચે છે.
૨ કિલવિષિયા દેવ	૩ સાગરોપમ	સનતકુમાર દેવલોકની નીચે છે
૩ કિલવિષિયા દેવ	૧૩ સાગરોપમ	લાંતક દેવલોકની નીચે છે

અઢીક્રીપમાં એક વખતે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વાસુદેવ કેટલા હોય ? (૨૫)

ઉત્તમ પુરૂષ	જંબુક્રી- પમાં જંબુ	જંબુક્રી- પમાં ઉં	ધાં ખં- ડમાં જંબુ	ધાં ખં- ડમાં ઉં	પુષ્કરા- ધમાં જંબુ	પુષ્કરા- ધમાં ઉં	કુલ જંબુ- ન્યથી	કુલ ઉંથી
તીર્થંકર	૪	૩૪	૮	૬૮	૮	૬૮	૨૦	૧૭૦
ચક્રવર્તી	૪	૩૦	૮	૬૦	૮	૬૦	૨૦	૧૫૦
વાસુદેવ	૪	૩૦	૮	૬૦	૮	૬૦	૨૦	૧૫૦
બળદેવ	૪	૩૦	૮	૬૦	૮	૬૦	૨૦	૧૫૦
ચક્રીનાં રત્નો	૫૬	૪૨૦	૧૧૨	૮૪૦	૧૧૨	૮૪૦	૨૮૦	૨૧૦૦
પંચે દ્રિય રત્નો	સેનાપતિ	ગૃહપતિ	વાર્ધકિ	પુરોહિત	સ્ત્રી	અશ્વ	હરિત	
એકે દ્રિય રત્નો	ચક્ર	છત્ર	દંડ	ચર્મ	ખડ્ગ	કાકિણી	મણિ	
એ. રત્નોનું પ્રં	૨ હાથ	૨ હાથ	૨ હાથ	૨ હાથ	૩૨અંગુલ	૪અંગુલ	૨અંગુલ	
વાસુદેવનાં રત્નો	૨૮	૨૧૦	૫૬	૪૨૦	૫૬	૪૨૦	૨૧૦	૧૦૫૦

દેવના આયુષ્યના પ્રતિસાગરોપમે ઉચ્ચૈશ તથા આહાર પરિભાણ. (૨૬)

દેવલોકના નામ	આયુ સાગરોપ	ઉચ્ચૈશ	આહાર	કાળમાન	
૧ સૌધર્મ	૨ સાગરોપમ	૨ પક્ષે	૨ હજાર વર્ષ	૧	૭ પ્રાણે ૧ સ્તોક
૨ ઇશાન	૨ સાગરોપમ	૨ પક્ષે	૨ હજાર વર્ષ	૨	૭ સ્તોકે ૧ લવ
૩ સનતકુમાર	૭ સાગરોપમ	૭ પક્ષે	૭ હજાર વર્ષ	૩	૭૭ લવે ૧ મુહૂર્ત
૪ માર્હિંદ્ર	૭ સાગરોપમ	૭ પક્ષે	૭ હજાર વર્ષ	૪	૩૦ મુહૂર્તે ૧ દિવસ
૫ બ્રહ્મલોક	૧૦ સાગરોપમ	૧૦ પક્ષે	૧૦ હજાર વર્ષ	૫	૩૦ દિવસે ૧ માસ
૬ લાંતક	૧૪ સાગરોપમ	૧૪ પક્ષે	૧૪ હજાર વર્ષ	૬	૧૨ માસે ૧ વર્ષ
૭ શુક	૧૭ સાગરોપમ	૧૭ પક્ષે	૧૭ હજાર વર્ષ	૭	૮૪ લાખ વર્ષે ૧ પૂર્વાંગ
૮ સહસ્રાર	૧૮ સાગરોપમ	૧૮ પક્ષે	૧૮ હજાર વર્ષ	૮	૮૪ લાખ પૂર્વાંગે ૧ પૂર્વ
૯ આનત	૧૯ સાગરોપમ	૧૯ પક્ષે	૧૯ હજાર વર્ષ	<p>દશ હજાર વર્ષના જઘન્ય આયુવાળાને એક અહોરાત્રિએ આહારની ઇચ્છા હોય અને સાત સ્તોકે એક શ્વાસો-ચ્ચૈશ હોય.</p> <p>એક સાગરોપમથી કાંઈક ઓછું આયુ હોય તેને દિવસ પૃથક્ત્વે આહારની ઇચ્છા હોય અને મુહૂર્ત પૃથક્ત્વે શ્વાસો-ચ્ચૈશ હોય.</p> <p>એક સાગરોપમના આયુ-વાળાને એક હજાર વર્ષે આ-હારની ઇચ્છા હોય અને એક પક્ષે શ્વાસોચ્ચૈશ હોય.</p>	
૧૦ પ્રાણુત	૨૦ સાગરોપમ	૨૦ પક્ષે	૨૦ હજાર વર્ષ		
૧૧ આરણુ	૨૧ સાગરોપમ	૨૧ પક્ષે	૨૧ હજાર વર્ષ		
૧૨ અચ્યુત	૨૨ સાગરોપમ	૨૨ પક્ષે	૨૨ હજાર વર્ષ		
૧ સુદર્શન ઐવે	૨૩ સાગરોપમ	૨૩ પક્ષે	૨૩ હજાર વર્ષ		
૨ સુપ્રતિબુદ્ધ	૨૪ સાગરોપમ	૨૪ પક્ષે	૨૪ હજાર વર્ષ		
૩ મનોરમ	૨૫ સાગરોપમ	૨૫ પક્ષે	૨૫ હજાર વર્ષ		
૪ સર્વતોભદ્ર	૨૬ સાગરોપમ	૨૬ પક્ષે	૨૬ હજાર વર્ષ		
૫ સુવિશાલ	૨૭ સાગરોપમ	૨૭ પક્ષે	૨૭ હજાર વર્ષ		
૬ સુમનસ	૨૮ સાગરોપમ	૨૮ પક્ષે	૨૮ હજાર વર્ષ		
૭ સૌમનસ	૨૯ સાગરોપમ	૨૯ પક્ષે	૨૯ હજાર વર્ષ		
૮ પ્રીતિકર	૩૦ સાગરોપમ	૩૦ પક્ષે	૩૦ હજાર વર્ષ		
૯ આદિત્ય	૩૧ સાગરોપમ	૩૧ પક્ષે	૩૧ હજાર વર્ષ		
૧ વિજય	૩૩ સાગરોપમ	૩૩ પક્ષે	૩૩ હજાર વર્ષ		
૨ વૈજયંત	૩૩ સાગરોપમ	૩૩ પક્ષે	૩૩ હજાર વર્ષ		
૩ જયંત	૩૩ સાગરોપમ	૩૩ પક્ષે	૩૩ હજાર વર્ષ		
૪ અપરાજિત	૩૩ સાગરોપમ	૩૩ પક્ષે	૩૩ હજાર વર્ષ		
૫ સર્વાર્થસિદ્ધ	૩૩ સાગરોપમ	૩૩ પક્ષે	૩૩ હજાર વર્ષ		

ભવનપત્યાદિ દરેક દેવોના ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર. યંત્ર ૨૭ મું.

નામ	ઉર્ધ્વ ઉત્કૃષ્ટ અવધિ વિષય	અધો ઉત્કૃષ્ટ અવધિ વિષય	તિર્ય્ઞો ઉત્કૃષ્ટ અવધિ વિષય	જઘન્ય અવધિ વિષય
ભવનપતિ	સૌધર્મ	ત્રીજી નારકી	સંખ્યાત, અસં- ખ્યાત યોજન	૨૫ યો.
અસુરનિકાય	સૌધર્મ	ત્રીજી નારકી	સંખ્યાતા યોજન	૨૫ યો.
નવનિકાય			દ્વીપસમુદ્ર	
વ્યંતર	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	સંખ્યાત યોજન	૨૫ યો.
જ્યોતિષ	સંખ્યાતા યોજન	સંખ્યાતા યોજન	સંખ્યાતા યોજન	૨૫ યો.
૧ સૌધર્મ	સ્વવિમાનની ધ્વજ સુધી	પહેલી નારકીના તળીયા સુધી	અસંખ્યાતા દ્વીપ સમુદ્ર	૨૫ યો.
૨ ઇશાન	"	"	"	૨૫ યો.
૩ સનતકુમાર	}	બીજી નારકીના તળીયા સુધી	બીજી દેવલોક કરતાં વિશેષ	૨૫ યો.
૪ માહેન્દ્ર				
૫ બ્રહ્મલોક	}	ત્રીજી નારકીના તળીયા સુધી	ત્રીજી ચોથા કરતાં વિશેષ અસં.	૨૫ યો.
૬ લાંતક				
૭ શુક	}	ચોથી નારકીના તળીયા સુધી	પાંચમા ને છઠ્ઠા કરતાં વિશેષ અસં.	૨૫ યો.
૮ સહસ્રાર				
૯ આનત	}	પાંચમી નારકીના તળીયા સુધી	સાતમા ને આઠમા કરતાં વિશેષ અસં.	૨૫ યો.
૧૦ પ્રાણુત				
૧૧ આરણુ	}	"	નવમા ને દશમા કરતાં વિશેષ અસં.	૨૫ યો.
૧૨ અરથુત				
૧ ત્રિક	}	છઠ્ઠી નારકીના તળીયા સુધી	અગ્યારમા ને બારમા કરતાં વિશેષ અસં.	
૨ ત્રિક				
૩ ત્રિક	"	સાતમી નારકીના તળીયા સુધી	પહેલા બીજા ત્રિક કરતાં વધારે	
પાંચ અનુત્તર વિમાન	કાંધક ન્યૂન લોક- નાલિકા સુધી	અધોલોક લોકના- લિકાના પ્રાંત સુધી	સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર સુધી	

(૨૭)

રત્નપ્રભા વિગેરેના નારકોની સ્થિતિ સંબંધી યંત્ર. (૨૮) મું.

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩
જઘન્ય	૧૦૦૦૦	૯૦ હાખ	૯૦ હાખ	કોડ પૂર્વ	૧૦	૨૦	૩૦	૪૦	૫૦	૬૦	૭૦	૮૦	૯૦
ઉત્કૃષ્ટ	૯૦૦૦૦	૯૦ હાખ	કોડ પૂર્વ	૧૦ સાગરોપમ	૨૦	૩૦	૪૦	૫૦	૬૦	૭૦	૮૦	૯૦	૧ સાગરોપમ

બીજી શર્કરાપ્રભાના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧
જઘન્ય	૧ સા.	૧૨૬	૧૪૬	૧૬૬	૧૮૬	૨૦૬	૨૨૬	૨૪૬	૨૬૬	૨૮૬	૨૯૬
ઉત્કૃષ્ટ	૧૨૬	૧૪૬	૧૬૬	૧૮૬	૨૦૬	૨૨૬	૨૪૬	૨૬૬	૨૮૬	૨૯૬	૩ સા.

ત્રીજી વાલુકાપ્રભાના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯
જઘન્ય	૩ સા.	૩૬	૩૬	૪૬	૪૬	૫૬	૫૬	૬૬	૬૬
ઉત્કૃષ્ટ	૩૬	૩૬	૪૬	૪૬	૫૬	૫૬	૬૬	૬૬	૭ સા.

ચોથી પંકપ્રભામાં પ્રત્યેક પ્રસ્તટે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ.

પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭
જઘન્ય	૭ સા.	૭૬	૭૬	૮૬	૮૬	૯૬	૯૬
ઉત્કૃષ્ટ	૭૬	૭૬	૮૬	૮૬	૯૬	૯૬	૧૦ સા.

પાંચમી, છઠ્ઠી, સાતમી પૃથ્વીના પ્રત્યેક પ્રસ્તટે સ્થિતિ.

પાંચમી પૃથ્વીનું યંત્ર						છઠ્ઠી પૃથ્વીનું યંત્ર			સાતમી
પ્રસ્તટ	૧	૨	૩	૪	૫	૧	૨	૩	૧
જઘન્ય	૧૦ સા.	૧૧૬	૧૨૬	૧૪૬	૧૫૬	૧૭ સા.	૧૮૬	૨૦૬	૨૨ સા.
ઉત્કૃષ્ટ	૧૧૬	૧૨૬	૧૪૬	૧૫૬	૧૭ સા.	૧૮૬	૨૦૬	૨૨ સા.	૩૩ સા.

સાતે નરક પૃથ્વીના ગોત્ર, નામ, પ્રતર, નરકાવાસા, પૃથ્વીપિંડ વલય અને
અધોભાગે રહેલા ધનોહધિ વિગેરેનું યંત્ર રદ મું.

નારકી ગોત્ર ના નામ	પૃથ્વીના નામ	પ્રતર	નરકા- વાસા	પૃથ્વી- પિંડ	ધનોહધિ વલય	ધનવાત વલય	તનવાત વલય	કુલ	પૃથ્વી નીચે ધનોહધિ	ધનવાત	તનવાત	આકાશ
૧ રત્ન પ્રભા	ધમા	૧૩	૩૦ લાખ	૧૮૦૦૦૦	૬ યોજન	૪૮૦ યો	૧૮૦ યો	૧૨ યોજન	૨૦ હજાર યોજન	અસંખ્ય યોજન	અસંખ્ય યોજન	અસંખ્ય યોજન
૨ શર્કરા	વંશા	૧૧	૨૫ લાખ	૧૩૨૦૦૦	૬ યો. ૧ ગા. કુ ભાગ	૪૮૦ યો	૧૮૦ યો કુ ગાઉ	૧૨૮ યોજન કુ ભાગ	"	"	"	"
૩ વાલુકા	શેલા	૯	૧૫ લાખ	૧૨૮૦૦૦	૬ યો. ૨ ગા. કુ ભાગ	૫ યો	૧૮૦ યો કુ ગાઉ	૧ ગા. કુ ભાગ	"	"	"	"
૪ પંક	અંજના	૭	૧૦ લાખ	૧૨૦૦૦૦	૭ યોજન	૫૦ યો	૧૮૦ યો	૧૪ યોજન	"	"	"	"
૫ ધૂમ	રિક્ષા	૫	૩ લાખ	૧૧૮૦૦૦	૭ યો. ૧ ગા. કુ ભાગ	૫૦ યો	૧૮૦ યો કુ ગાઉ	૧૪ યો. ૨ ગા. કુ ભાગ	"	"	"	"
૬ તમ	મથા	૩	૧ લાખમાં ૫ ઓછા	૧૧૬૦૦૦	૭ યો. કુ ભાગ	૫૦ યો	૧૮૦ યો કુ ગાઉ	૧૫ યો. ૧ ગા. કુ ભાગ	"	"	"	"
૭ તમતમ	માધવતી	૧	૫ ૮૪ લાખ	૧૦૮૦૦૦	૮ યોજન	૬ યો	૨ યો	૧૬ યોજન પછી ફરતો અલોક છે.	"	"	"	"

ધનોહધિમાં યોજનનો ત્રીજો ભાગ, ધનવાતમાં એક ગાઉ અને તનવાતમાં એક ગાઉનો ત્રીજો ભાગ દરેક પૃથ્વીએ વધારેવો.

હરેક નારકીના દિશા-વિદિશાના નરકાવાસાને ત્રણ ત્રણ ભાગ કરી પ્રતરે પ્રતરે ગોળ, ત્રિખુણીયા અંને ચાર ખુણીયા કરી પછી હરેકને ચાર ગુણા કરીને ગોળમાં એક દંદ્રિક નરકાવાસો નાંખવો તેની વિગતનું ચંત્ર (૩૧) મું.

પહેલી નારકી.

૧ પ્રતર	૨ પ્રતર	૩ પ્રતર	૪ પ્રતર	૫ પ્રતર	૬ પ્રતર	૭ પ્રતર
૪૯-૪૮ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૬-૧૭-૧૬ ૧૬-૧૬-૧૬ ૩૨-૩૩-૩૨ ૧૨૯-૧૩૨-૧૨૮	૪૮-૪૭ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૬-૧૬-૧૬ ૧૫-૧૬-૧૬ ૩૧-૩૨-૩૨ ૧૨૫-૧૨૮-૧૨૮	૪૭-૪૬ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૫-૧૬-૧૬ ૧૫-૧૬-૧૫ ૩૦-૩૨-૩૧ ૧૨૧-૧૨૮-૧૨૪	૪૬-૪૫ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૫-૧૬-૧૫ ૧૫-૧૫-૧૫ ૩૦-૩૧-૩૦ ૧૨૧-૧૨૪-૧૨૦	૪૫-૪૪ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૫-૧૫-૧૫ ૧૪-૧૫-૧૫ ૨૯-૩૦-૩૦ ૧૧૭-૧૨૦-૧૨૦	૪૪-૪૩ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૪-૧૫-૧૫ ૧૪-૧૫-૧૪ ૨૮-૩૦-૨૯ ૧૧૩-૧૨૦-૧૧૬	૪૩-૪૨ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૪-૧૫-૧૪ ૧૪-૧૪-૧૪ ૨૮-૨૯-૨૮ ૧૧૩-૧૧૬-૧૧૨
૮ પ્રતર	૯ પ્રતર	૧૦ પ્રતર	૧૧ પ્રતર	૧૨ પ્રતર	૧૩ પ્રતર	
૪૨-૪૧ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૪-૧૪-૧૪ ૧૩-૧૪-૧૪ ૧૩-૧૪-૧૪ ૨૭-૨૮-૨૮ ૧૦૯-૧૧૨-૧૧૨	૪૧-૪૦ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૩-૧૪-૧૪ ૧૩-૧૪-૧૩ ૨૬-૨૮-૨૭ ૧૦૫-૧૧૨-૧૦૮	૪૦-૩૯ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૩-૧૪-૧૩ ૧૩-૧૩-૧૩ ૨૬-૨૭-૨૬ ૧૦૫-૧૦૮-૧૦૪	૩૯-૩૮ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૩-૧૩-૧૩ ૧૨-૧૩-૧૩ ૨૫-૨૬-૨૬ ૧૦૧-૧૦૪-૧૦૪	૩૮-૩૭ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૨-૧૩-૧૩ ૧૨-૧૩-૧૨ ૨૪-૨૬-૨૫ ૯૭-૧૦૪-૧૦૦	૩૭-૩૬ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૨-૧૩-૧૨ ૧૨-૧૨-૧૨ ૨૪-૨૫-૨૪ ૯૭-૧૦૦-૯૬	પહેલી નારકીએ ૧૩ પ્રતર ગોળ. ત્રિકોણ ચૌકોણ ૧૪૫૩-૧૫૦૮-૧૪૭૨ ત્રણે પંક્તિનામણીને ૪૪૩૩ યુગ્માવકીર્ણ ૨૯૯૫૫૬૭

બીજી નારકી	૧ પ્રતર	૨ પ્રતર	૩ પ્રતર	૪ પ્રતર	૫ પ્રતર	૬ પ્રતર	૭ પ્રતર	
દિશા વિદિશાના નરકવાસાના ત્રણ ભાગ કરવાથી ગો. ત્રિ. ચ. અન્નેનો સરવાળો ચારે ગુણી ગોળમાં છંદ્રક લેખવાથી	૩૬—૩૫ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૨-૧૨-૧૨ ૧૧-૧૨-૧૨ ૨૩-૨૪-૨૪ ૯૩-૯૬-૯૬	૩૫—૩૪ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૧-૧૨-૧૨ ૧૧-૧૨-૧૧ ૨૨-૨૪-૨૩ ૮૯-૩૬-૯૨	૩૪—૩૩ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૧-૧૨-૧૧ ૧૧-૧૧-૧૧ ૨૨-૨૩-૨૨ ૮૯-૯૨-૮૮	૩૩—૩૨ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૧-૧૧-૧૧ ૧૦-૧૧-૧૧ ૨૧-૨૨-૨૨ ૮૫-૮૮-૮૮	૩૨—૩૧ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૦-૧૧-૧૧ ૧૦-૧૧-૧૦ ૨૦-૨૨-૨૧ ૮૧-૮૮-૮૪	૩૧—૩૦ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૦-૧૧-૧૦ ૧૦-૧૦-૧૦ ૨૦-૨૧-૨૦ ૮૧-૮૪-૮૦	૩૦—૨૯ ગો. ત્રિ. ચ. ૧૦-૧૦-૧૦ ૯-૧૦-૧૦ ૧૯-૨૦-૨૦ ૭૭-૮૦-૮૦	
બીજી નારકી પ્રતર	૮ પ્રતર	૯ પ્રતર	૧૦ પ્રતર	૧૧ પ્રતર				
દિશા વિદિશાના નરકવાસાના ત્રણ ભાગ કરવાથી ગો. ત્રિ. ચ. અન્નેનો સરવાળો ચારે ગુણી ગોળમાં છંદ્રક લેખવાથી	૨૯—૨૮ ગો. ત્રિ. ચ. ૯-૧૦-૧૦ ૯-૧૦—૯ ૧૮-૨૦-૧૯ ૭૩-૮૦-૭૬	૨૮—૨૭ ગો. ત્રિ. ચ. ૯-૧૦—૯ ૯—૯—૯ ૧૮-૧૯-૧૮ ૭૩-૭૬-૭૨	૨૭—૨૬ ગો. ત્રિ. ચ. ૯—૯—૯ ૮—૯-૯ ૧૭-૧૮-૧૮ ૬૯-૭૨-૭૨	૨૬—૨૫ ગો. ત્રિ. ચ. ૮—૯—૯ ૮—૯—૮ ૧૬-૧૮-૧૭ ૬૫-૭૨-૬૮	બીજી નારકીએ ૧૧ પ્રતરના થયેને ગો. ત્રિ. ચ. ૮૭૫ ૯૨૪ ૮૯૬ પક્તિઅંધ ત્રણેનો સરવાળો ૨૬૯૫ પુષ્પાવકીર્ણ-૨૪૯૭૩૦૫ કુલ ૨૫ લાખ.			

મીઠા નારકી.

પ્રતર ૧	પ્રતર ૨	પ્રતર ૩	પ્રતર ૪	પ્રતર ૫	પ્રતર ૬	પ્રતર ૭	પ્રતર ૮	પ્રતર ૯	સરવાળો
૨૫-૨૪	૨૪-૨૩	૨૩-૨૨	૨૨-૨૧	૨૧-૨૦	૨૦-૧૯	૧૯-૧૮	૧૮-૧૭	૧૭-૧૬	ગોળ ૪૭૭
ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ત્રિખુણીયા ૫૧૬
૮-૯-૮	૮-૮-૮	૭-૮-૮	૭-૮-૭	૭-૭-૭	૬-૭-૭	૬-૭-૬	૬-૬-૬	૫-૬-૬	ચારખુણા ૪૯૨
૮-૮-૮	૭-૮-૮	૭-૮-૭	૭-૭-૭	૬-૭-૭	૬-૭-૬	૬-૬-૬	૫-૬-૬	૫-૬-૫	કુલ પંક્તિઓ ૧૪૮૫
૧૬-૧૭-૧૬	૧૫-૧૬-૧૬	૧૪-૧૬-૧૫	૧૪-૧૫-૧૪	૧૩-૧૪-૧૩	૧૨-૧૪-૧૩	૧૨-૧૩-૧૨	૧૧-૧૨-૧૧	૧૦-૧૨-૧૧	પુષ્પાવકીર્ણ
૬૫-૬૮-૬૪	૬૧-૬૪-૬૪	૫૭-૬૪-૬૦	૫૭-૬૦-૫૬	૫૩-૫૬-૫૬	૪૯-૫૬-૫૨	૪૯-૫૨-૪૮	૪૫-૪૮-૪૮	૪૧-૪૮-૪૪	૧૪૯૮૫૧૫
									કુલ ૧૫ લાખ
ચોથી નારકી									
દિશા વિદિશાના નરકા-	૧૬-૧૫	૧૫-૧૪	૧૪-૧૩	૧૩-૧૨	૧૨-૧૧	૧૧-૧૦	૧૦-૯	ગોળ ૨૨૩	
વાસાના ત્રણે ભાગ કર-	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ત્રિખુણીયા ૨૫૨
વાથી ગો. ત્રિ. ચ.	૫-૬-૫	૫-૫-૫	૪-૫-૫	૪-૫-૪	૪-૪-૪	૩-૪-૪	૩-૪-૩	૩-૪-૩	ચારખુણીયા ૨૩૨
અન્તેનો સરવાળો	૫-૫-૫	૪-૫-૫	૪-૫-૪	૪-૪-૪	૩-૪-૪	૩-૪-૩	૩-૪-૩	૩-૩-૩	કુલ પંક્તિઓ ૭૦૭
ચારે ગુણી ગોળમાં ઇંટક	૧૦-૧૧-૧૦	૯-૧૦-૧૦	૮-૧૦-૯	૮-૯-૮	૭-૮-૮	૬-૮-૭	૬-૭-૬	૬-૭-૬	પુષ્પાવકીર્ણ
લેખવાથી	૪૧-૪૪-૪૦	૩૭-૪૦-૪૦	૩૩-૪૦-૩૬	૩૩-૩૬-૩૨	૨૯-૩૨-૩૨	૨૫-૩૨-૨૮	૨૫-૨૮-૨૪	૨૪-૨૮-૨૪	૯૯૯૨૯૩
									કુલ ૧૦ લાખ.

(૩૩)

પાંચમી નારકીના દિશા-વિદિશાના ત્રણે પ્રકારના નરકાવાસા.

૧ પ્રતર	૨ પ્રતર	૩ પ્રતર	૪ પ્રતર	૫ પ્રતર	સરવાળો
૯-૮	૮-૭	૭-૬	૬-૫	૫-૪	ગોળ ૭૭
ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ત્રિ. ૧૦૦
૩-૩-૩	૨-૩-૩	૨-૩-૨	૨-૨-૨	૧-૨-૨	ચ. ૮૮
૨-૩-૩	૨-૩-૨	૨-૨-૨	૧-૨-૨	૧-૨-૧	પંક્તિઅંધ કુલ ૨૬૫
૫-૬-૬	૪-૬-૫	૪-૫-૪	૩-૪-૪	૨-૪-૩	પુષ્પાવકીર્ણ ૨૯૯૭૩૫
૨૧-૨૪-૨૪	૧૭-૨૪-૨૦	૧૭-૨૦-૧૬	૧૩-૧૬-૧૬	૯-૧૬-૧૨	કુલ ત્રણ લાખ

છઠ્ઠી નારકી	૧ પ્રતર	૨ પ્રતર	૩ પ્રતર	સરવાળો	સાતમી નારકી
દિશાવિદિશાના	૪-૩	૩-૨	૨-૧	ગોળ ૧૫	પ્રતર ૧
નરકાવાસાના	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ગો. ત્રિ. ચ.	ત્રિ. ૨૮	પંક્તિઅંધ ૪
ત્રણ લાગ કરવાથી	૧-૨-૧	૧-૧-૧	૦-૧-૧	ચ. ૨૦	ઈંદ્રક ૧
ગો. ત્રિ. ચ.	૧-૧-૧	૦-૧-૧	૦-૧-૦	પંક્તિઅંધ ૬૩	સમગ્ર ૫
અંનેનો સરવાળો	૨-૩-૨	૧-૨-૨	૦-૨-૧		નરકાવાસા
ચારેગુણી ગોળમાં	૯-૧૨-૮	૫-૮-૮	૧-૮-૪	પુષ્પાવકીર્ણ	
ઈંદ્રક ભેળવવાથી				૯૯૯૩૨	
				કુલ ૯૯૯૯૫	

સાતે નરકના નરકાવાસાની કુલ સંખ્યા.

નારકી	ગોળ	ત્રિ.	ચ.	પંક્તિઅંધ	પુષ્પાવકીર્ણ	અંને મળીને કુલ
પહેલી	૧૪૫૩	૧૫૦૮	૧૪૭૨	૪૪૩૩	૨૯૯૫૫૬૭	૩૦૦૦૦૦૦
બીજી	૮૭૫	૯૨૪	૮૯૬	૨૬૯૫	૨૪૯૭૩૦૫	૨૫૦૦૦૦૦
ત્રીજી	૪૭૭	૫૧૬	૪૯૨	૧૪૮૫	૧૪૯૮૫૧૫	૧૫૦૦૦૦૦
ચોથી	૨૨૩	૨૫૨	૨૩૨	૭૦૭	૯૯૯૨૯૩	૧૦૦૦૦૦૦
પાંચમી	૭૭	૧૦૦	૮૮	૨૬૫	૨૯૯૭૩૫	૩૦૦૦૦૦
છઠ્ઠી	૧૫	૨૮	૨૦	૬૩	૯૯૯૩૨	૯૯૯૯૫
સાતમી	૧	૪	૦	૫	૦	૫
કુલ	૩૧૨૧	૩૩૩૨	૩૨૦૦	૯૬૫૩	૮૩૯૦૩૪૭	૮૪૦૦૦૦૦

(૩૪)

સાતે નરક પૃથ્વી સંબંધી મુખ ભૂમિ સમાસ વિગેરેનું યંત્ર. (૩૨) મું

	મુખ	ભૂમિ	સમાસ	અર્ધ	પ્રતર	પંક્તિબદ્ધ	પુખ્પાવકીર્ણ	એકંદર
રત્નપ્રભાના	૩૮૯	૨૯૩	૬૮૨	૩૪૧	૧૩	૪૪૩૩	૨૯૯૫૫૬૭	૩૦ લાખ
શર્કરાપ્રભાના	૨૮૫	૨૦૫	૪૯૦	૨૪૫	૧૧	૨૬૯૫	૨૪૯૭૩૦૫	૨૫ લાખ
વાલુકાપ્રભાના	૧૯૭	૧૩૩	૩૩૦	૧૬૫	૯	૧૪૮૫	૧૪૯૮૫૧૫	૧૫ લાખ
પંકપ્રભાના	૧૨૫	૭૭	૨૦૨	૧૦૧	૭	૭૦૭	૯૯૯૨૯૩	૧૦ લાખ
ધૂમપ્રભાના	૬૯	૩૭	૧૦૬	૫૩	૫	૨૬૫	૨૯૯૭૩૫	૩ લાખ
તમ:પ્રભાના	૨૯	૧૩	૪૨	૨૧	૩	૬૩	૯૯૯૩૨	૯૯૯૯૫
તમસ્તમપ્રભાના	૫	૦	૦	૦	૧	૧	૦	૫
સાતે નરકના	૩૮૯	૫	૩૯૪	૧૯૭	૪૯	૯૬૫૩	૮૩૯૦૩૪૭	૮૪ લાખ

દરેક નરકનો પૃથ્વીપિંડ અને પ્રતરે પ્રતરે કેટલું અંતર છે
તેનું યંત્ર ૩૩ મું.

નરકાવાસા	રત્નપ્રભા	શર્કરા-પ્રભા	વાલુકા-પ્રભા	પંકપ્રભા	ધૂમપ્રભા	તમ:પ્રભા	તમ:તમ:પ્રભા
પૃથ્વીમાન	૧૮૦૦૦૦	૧૩૨૦૦૦	૧૨૮૦૦૦	૧૨૦૦૦૦	૧૧૮૦૦૦	૧૧૬૦૦૦	૧૦૮૦૦૦
બે હબ્બર ઊણા	૧૭૮૦૦૦	૧૩૦૦૦૦	૧૨૬૦૦૦	૧૧૮૦૦૦	૧૧૬૦૦૦	૧૧૪૦૦૦	૧૦૬૦૦૦
દરેક નરકાવાસાની ૩૦૦૦યો.ઉંચાઈના	૩૯૦૦૦	૩૩૦૦૦	૨૭૦૦૦	૨૧૦૦૦	૧૫૦૦૦	૯૦૦૦	૩૦૦૦
	આદ કરવા	આદ કરવા	આદ કરવા	આદ કરવા	આદ કરવા	આદ કરવા	આદ કરવા.
પ્રતર ઊણુમાન	૧૩૯૦૦૦	૯૭૦૦૦	૯૯૦૦૦	૯૭૦૦૦	૧૦૧૦૦૦	૧૦૫૦૦૦	૧૦૩૦૦૦
પ્રતર સંખ્યામાં એક ઊણુ કરીને ભાગ દેતાં	આરે ભાગ દેવો	દસે ભાગ દેવો	આઠે ભાગ દેવો	છએ ભાગ દેવો	ચારે ભાગ દેવો	બેએ ભાગ દેવો	૧ પ્રતર ઉપર નીચે
પ્રતરે પ્રતરે અંતર આવે તે યોજન	૧૧૫૮૩ કુ ભાગ	૯૭૦૦ યોજન	૧૨૩૭૫ યોજન	૧૬૧૬૬ કુ ભાગ	૨૫૨૫૦ યોજન	૫૨૫૦૦ યોજન	૫૧૫૦૦૦ યોજન
પ્રતર	૧૩	૧૧	૯	૭	૫	૩	૧ કુલ ૪૯

(૩૫)

નારકીના પ્રતરે પ્રતરે નારકી જીવોના શરીરનું માન. ચંત્ર ૩૪ મું.

૧ રત્નપ્રભાના દેહમાનનું ચંત્ર													૨ શર્કરાપ્રભાના દેહમાનનું ચંત્ર												
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯	૨૦	૨૧	૨૨	૨૩	૨૪	
ધનુષ	૦	૧	૧	૨	૩	૩	૪	૪	૫	૬	૬	૭	૭	૮	૯	૧૦	૧૦	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૧૪	૧૫	૧૫	
હાથ	૩	૧	૩	૨	૦	૨	૧	૩	૧	૦	૨	૦	૩	૩	૨	૧	૦	૩	૨	૨	૧	૦	૩	૨	
અંગુળ	૦	૮	૧	૭	૧	૧	૦	૧	૮	૧	૩	૧	૧	૧	૧	૨	૦	૪	૧	૧	૧	૧	૧	૧	

વાલુકાપ્રભાના દેહમાનનું ચંત્ર										૪ પંકપ્રભાના દેહમાનનું ચંત્ર									
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭		
ધનુષ	૧૫	૧૭	૧૮	૨૧	૨૩	૨૫	૨૭	૨૮	૩૧	ધનુષ	૩૧	૩૬	૪૧	૪૬	૫૨	૫૭	૬૨		
હાથ	૨	૨	૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	હાથ	૧	૧	૨	૩	૦	૧	૨		
અંગુલ	૧૨	૭	૩	૨	૨	૧	૧	૩	૬	અંગુળ	૦	૨	૦	૧	૧	૮	૪		

ધૂમપ્રભાના દેહમાનનું ચંત્ર										૬ તમઃપ્રભાના દેહમાનનું ચંત્ર										૭ તમસ્તમઃપ્રભાનું ચંત્ર									
પ્રતર	૧	૨	૩	૪	૫					પ્રતર	૧	૨	૩					પ્રતર											
ધનુષ	૬૨	૭૮	૮૩	૧૦૬	૧૨૫					ધનુષ	૧૨૫	૧૮૭	૨૫૦					ધનુષ											
હાથ	૨	૦	૩	૧	૦					હાથ	૦	૨	૦					હાથ											
અંગુલ	૦	૧૨	૦	૧૨	૦					અંગુલ	૦	૦	૦					અંગુલ											

નારકીના જીવોને અવધિજ્ઞાનનું પ્રમાણ તથા લબ્ધિપ્રાપ્તિનું ચંત્ર ૩૫ મું.

નરક પૃથ્વી	રત્નપ્રભા	શર્કરા-પ્રભા	વાલુકા-પ્રભા	પંકપ્રભા	ધૂમપ્રભા	તમઃ-પ્રભા	તમઃતમઃ-પ્રભા
જઘન્ય ગાઉ	૩૧	૩	૨૧	૨	૧૧	૧	૦૧
ઉત્કૃષ્ટ ગાઉ	૪	૩૧	૩	૨૧	૨	૧૧	૧
નરકમાંથી ની-કુળી મનુષ્ય	અરિ. ચક્રી. હરિ. યજ્ઞ.	અરિહંત. હરિ. યજ્ઞ.	અરિહંત. કેવળી.	કેવળી. યતિ.	દેશવિરતિ	સમકિત	
અને તિર્યચ્ચમાં	કેવળી યતિ	કેવળી.યતિ.	યતિ. દેશ	યતિ. દેશ	દેશવિરતિ	સમકિત	
કઈ લબ્ધિ પામે	દેશ. સમ.	દેશ. સમ.	વિ. સમ.	વિ. સમ.	સમકિત		

સાતમીથી નીકળેલો જીવ તિર્યચ્ચમાં જ જાય છે એમ જાણવું.

ચોવીશ હંડકને વિષે ચોવીશ કારનો વિસ્તાર. પંત્ર ૩૬ મું.

૨૪ હંડક	નારકી ૧	ભવન- પતિ ૧૧	પૃથ્વી ૧૨	અપ્ ૧૩	અગ્નિ ૧૪	વાયુ ૧૫	વન- સ્પતિ ૧૬	કીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિય ૧૭	ચતુરિન્દ્રિય ૧૮	પચોન્દ્રિય તિર્થિય ૨૦	મનુષ્ય ૨૧	વ્યંતર ૨૨	જ્યો- તિષા ૨૩	વૈમાનિક ૨૪
શરીર ૫	૩	૩	૩	૩	૩	૪	૩	૩	૩	૪	૫	૩	૩	૩
અવગાહના ઉદ્દેશ	૫૦૦ ધનુષ	૭ હાથ	અંગુલ અસં.	અંગુલ અસં.	અંગુલ અસં.	અંગુલ અસં.	૧૦૦૦ યોજન	૧૨ યોજન	૩ ગાંઠિ છિવકું	૧ યોજન	૩ ગાંઠિ	૭ હાથ	૭ હાથ	૭ હાથ
સંઘયજ્ઞ ૬	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	છિવકું	છિવકું	૬	૬	૦	૦	૦
સંસા ૪-૧૦-૧૬	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦	૪-૧૦
સંસ્થાન ૬	૧ હુંડક	૧ સમં	૧ મસુર	૧ પરપોટા	૧ સોય	૧ ધ્વજ	૧ વિવિધ	૧ હુંડક	૧ હુંડક	૬	૬	૧ સમં	૧ સમં	૧ સમં
કષાય ૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
લેશ્યા ૬	૩	૪	૪	૪	૩	૩	૪	૩	૩	૬	૬	૪	૧	૩
દ્રિય ૫	૫	૫	૧	૧	૧	૧	૧	૨	૪	૫	૫	૫	૫	૫
સમિદ્ધાત ૭	૪	૫	૩	૩	૩	૪	૩	૩	૩	૫	૭	૫	૫	૫
દષ્ટિ ૩ સમં	૩	૩	૧	૧	૧	૧	૧	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
મિશ્ર. મિં														
દર્શન ૪	૩	૩	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૩	૪	૩	૩	૩
જ્ઞાન ૫	૩	૩	૦	૦	૦	૦	૦	૨	૨	૩	૫	૩	૩	૩

અજ્ઞાન ૩	૩	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૩	૩	૩	૩	૩
યોગ ૧૫	૧૧	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૧૧	૧૧	૧૧	૧૧	૧૧
ઉપયોગ ૧૨	૯	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૩	૯	૯	૯	૯	૯
ઉત્પાદ } વ્યવન }	સંખ્યાત અસંખ્ય	સંખ્યાત અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	અસંખ્ય	સંખ્યાત અસંખ્ય	સંખ્યાત અસંખ્ય	સંખ્યાત અસંખ્ય	સંખ્યાત અસંખ્ય	સંખ્યાત અસંખ્ય
સ્થિતિ (આસુ)	ઉદ્ભવ ૩૩ સાં	૧ સાં આધિ.	૨૨૦૦૦ વર્ષ	૭૦૦૦ વર્ષ	૩૦૦૦ વર્ષ	૧૦૦૦ વર્ષ	૧૦૦૦ વર્ષ	૧૨ વર્ષ	૪૬ દિવસ	૬ માસ	૩ પલ્લો.	૩ પલ્લો.	૩ પલ્લો.	૩ પલ્લો.	૩ પલ્લો.	૩ પલ્લો.	૩ પલ્લો.
પર્યાસિ ૬	૬	૬	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪	૪
આહાર કેટલી દિગ્.	૬	૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬	૩-૪ ૫-૬
સંજ્ઞા ૩	૧ દીર્ઘ	૧ દીર્ઘ	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૧ દીર્ઘ	૧ દીર્ઘ	૧ દીર્ઘ	૧ દીર્ઘ	૧ દીર્ઘ
ગતિ ૨૪૬૩૬	૨	૫	૧૦	૧૦	૬	૬	૬	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૨૪	૨૪	૨૪	૨૪	૨૪
આગતિ	૨	૨	૨૩	૨૩	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૧૦	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨	૨૨
વેદ ૩	૧	૨	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૩	૩	૩	૩	૩
અદ્યપચ્છેદ	સાધિક ૫	સાધિક ૪	સાધિક ૧૨	સાધિક ૧૩	સાધિક ૧૪	સાધિક ૧૫	સાધિક ૧૬	સાધિક ૧૭	સાધિક ૧૮	સાધિક ૧૯	સાધિક ૨૦	સાધિક ૨૧	સાધિક ૨૨	સાધિક ૨૩	સાધિક ૨૪	સાધિક ૨૫	સાધિક ૨૬

પૃથ્વી, અપ્ તે વનસ્પતિમાં જ્ઞાન તેમ જ નારક અને દેવોમાં દષ્ટિવાદોપદેશિની સંજ્ઞા સ્વસ્થતા વિગેરે કારણથી ગણેલ નથી.
અદ્યપચ્છેદમાં સાધિક સાધકમાં ધણું તરતમપણું છે તે પણ સ્થળભંજનના કારણથી અત્યંત શક્ય નથી.

ત્રણે લોકના શાશ્વત ચૈત્યોનું યંત્ર. ૩૭ મું.

ઉર્ધ્વલોક	જિનલવન સંખ્યા	ગિંખ સંખ્યા	કુલ જિનગિંખ સંખ્યા
૧ સૌધર્મ	૩૨૦૦૦૦૦	૧૮૦	૫૭૬૦૦૦૦૦૦
૨ ઈશાન	૨૮૦૦૦૦૦	૧૮૦	૫૦૪૦૦૦૦૦૦
૩ સનતકુમાર	૧૨૦૦૦૦૦	૧૮૦	૨૧૬૦૦૦૦૦૦
૪ માહિંદ્ર	૮૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૪૪૦૦૦૦૦૦
૫ બ્રહ્મલોક	૪૦૦૦૦૦	૧૮૦	૭૨૦૦૦૦૦૦૦
૬ લાંતક	૫૦૦૦૦	૧૮૦	૯૦૦૦૦૦૦૦
૭ શુક	૪૦૦૦૦	૧૮૦	૭૨૦૦૦૦૦૦
૮ સહસ્રાર	૬૦૦૦	૧૮૦	૧૦૮૦૦૦૦૦
૯ આનત	}	૪૦૦	૭૨૦૦૦
૧૦ પ્રાણુત			
૧૧ આરણુ	}	૩૦૦	૫૪૦૦૦
૧૨ અચ્યુત			
પ્રથમ ત્રિક	૧૧૧	૧૨૦	૧૩૩૨૦
બીજી ત્રિક	૧૦૭	૧૨૦	૧૨૮૪૦
ત્રીજી ત્રિક	૧૦૦	૧૨૦	૧૨૦૦૦
અનુત્તર	૫	૧૨૦	૬૦૦
	૮૪૯૭૦૨૩		કુ.ગિ. ૧૫૨૯૪૪૭૬૦
અધોલોક	જિનલવન સંખ્યા	ગિંખ સંખ્યા	કુલ જિનગિંખ સંખ્યા
૧ અસુરકુમાર	૬૪૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૧૫૨૦૦૦૦૦૦
૨ નાગકુમાર	૮૪૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૫૧૨૦૦૦૦૦૦
૩ સુવર્ણકુમાર	૭૨૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૨૯૬૦૦૦૦૦૦
૪ વિદ્યુતકુમાર	૭૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૩૬૮૦૦૦૦૦૦
૫ અગ્નિકુમાર	૭૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૩૬૮૦૦૦૦૦૦
૬ ક્ષીપકુમાર	૭૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૩૬૮૦૦૦૦૦૦
૭ ઉદધિકુમાર	૭૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૩૬૮૦૦૦૦૦૦
૮ દિશ્કુમાર	૭૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૩૬૮૦૦૦૦૦૦
૯ વાયુકુમાર	૯૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૭૨૮૦૦૦૦૦૦
૧૦ સ્તનિતકુમાર	૭૬૦૦૦૦૦	૧૮૦	૧૩૬૮૦૦૦૦૦૦
	૭૭૨૦૦૦૦૦	દરેકમાં ૧૮૦	ગિંખ ૧૩૮૯૬૦૦૦૦૦૦

તિર્થલોક	જિનભવન સંખ્યા	જિનસંખ્યા	કુલ જિન જિનસંખ્યા
૧ વ્યંતર	અસંખ્યાતા		અસંખ્યાતા
૨ જ્યોતિષ	અસંખ્યાતા		અસંખ્યાતા
૩ નંદીશ્વર દ્વીપે	૫૨	૧૨૪	૬૪૪૮
૪ કુંડલ દ્વીપે	૪	૧૨૪	૪૯૬
૫ રૂચક દ્વીપે	૪	૧૨૪	૪૯૬
૬ કુલગિરિ (વર્ષધર પર્વત) ૩૦ ઉપર	૩૦	૧૨૦	૩૬૦૦
૭ દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્ર ૧૦ માં	૧૦	૧૨૦	૧૨૦૦
૮ પાંચ મેરૂના વન ૨૦ માં	૮૦	૧૨૦	૯૬૦૦
૯ ગજહંતા પર્વત ૨૦ ઉપર	૨૦	૧૨૦	૨૪૦૦
૧૦ વક્ષસ્કાર પર્વત ૮૦ ઉપર	૮૦	૧૨૦	૯૬૦૦
૧૧ ઈષુકાર પર્વત ૪ ઉપર	૪	૧૨૦	૪૮૦
૧૨ માનુષોત્તર પર્વતે	૪	૧૨૦	૪૮૦
૧૩ દ્વિગુજકૂટ ૪૦ ઉપર	૪૦	૧૨૦	૪૮૦૦
૧૪ દ્રહ ૩૦ મોટા ને ૫૦ નાના કુલ ૮૦ માં	૮૦	૧૨૦	૯૬૦૦
૧૫ કંચનગિરિ ૧૦૦૦ ઉપર	૧૦૦૦	૧૨૦	૧૨૦૦૦૦
૧૬ મહાનદીઓ ૭૦ ને ક્રીનારે	૭૦	૧૨૦	૮૪૦૦
૧૭ દીર્ઘવૈતાલ્ય પર્વત ૧૭૦ ઉપર	૧૭૦	૧૨૦	૨૦૪૦૦
૧૮ કુંડ ૩૨૦ વિજય ૧૬૦ ની ઝે ઝે નદીના ને કુંડ ૬૦ અંતરનદીના	૩૮૦	૧૨૦	૪૫૬૦૦
૧૯ ચમકગિરિ ૨૦ ઉપર	૨૦	૧૨૦	૨૪૦૦
૨૦ મેરૂપર્વતની ૫ ચૂલિકા ઉપર	૫	૧૨૦	૬૦૦
૨૧ જંબૂપ્રમુખ ૧૦ વૃક્ષે પરિવારના મળીને	૧૧૭૦	૧૨૦	૧૪૦૪૦૦
૨૨ વૃત્તવૈતાલ્યગિરિ ૨૦ ઉપર	૨૦	૧૨૦	૨૪૦૦
૨૩ ૧૬ રાજધાની શહેર અને ઈશાનેંદ્રની આઠ આઠ અગ્રમહિષીની નંદીશ્વરદ્વીપમાં	૧૬	૧૨૦	૧૯૨૦
	૩૨૫૯		૩૯૧૩૨૦

દરેક સિદ્ધાયતનમાં પૂર્વ સન્મુખ ૨૭ ઋષભાનન. દક્ષિણદિશે ૨૭ ચંદ્રાનન, પશ્ચિમ દિશાએ ૨૭ વારિષેણ ને ઉત્તર સન્મુખ ૨૭ વર્ધમાનસ્વામી જાણવા. એકેક ચૌમુખમાં પણ એ પ્રમાણે ચાર નામો જાણવા.

ઉર્ધ્વલોક	જિનભવન	જિનગિળ
અધોલોક	૮૪૯૭૦૨૩	૧૫૨૯૪૪૭૬૦
તિર્છાલોક	૭૭૨૦૦૦૦૦	૧૩૮૯૬૦૦૦૦૦૦
ત્રણે લોકમાં શાશ્વત જિનભવન તથા	૩૨૫૯	૩૯૧૩૨૦
જિનગિળની કુલ સંખ્યા	૮૫૭૦૦૨૮૨	૧૫૪૨૫૮૩૬૦૮૦

ઉર્ધ્વ અધો અને તિર્છાલોકના જિન ચૈત્યના જિનગિળની સંખ્યાની વિગત—

ઉર્ધ્વલોકમાં દરેક વિમાને એકેક સિદ્ધાયતન ૧૦૮ ગિળવાળું છે. ઉપરાંત ઉપ-પાત સભા, અભિષેક સભા, અલંકાર સભા, વ્યવસાય સભા, સુધર્મા સભા અને મુખ મંડપ આ છ વાના દરેક ચૈત્યમાં બાર દેવલોક સુધી છે. અધોલોકમાં દરેક ભુવન-પતિમાં પણ એ જ પ્રમાણે છે. ઉર્ધ્વ અધોમાં બધા જિનચૈત્યો ત્રણ ત્રણ દ્વાર-વાળા છે. દરેક દ્વારે એક એક ચોમુખ છે. એક એક ચોમુખે ચાર ચાર પ્રતિમાજી છે. એકેક સભામાં ૩ ચોમુખના મળીને ૧૨ પ્રતિમાજી છે. એ રીતે બાર છકે બાંતેર જિનપ્રતિમાજી છે. અને મૂળ ચૈત્યમાં ૧૦૮ છે. બંને મળીને ૧૮૦ જિનગિળ છે. તેથી તેવા ૮૪૯૬૭૦૦ બાર દેવલોકના જિનભવનની સંખ્યાને ૧૮૦ ગુણા કરીને નીચેની સંખ્યા ભેગવતાં જિનગિળની સંખ્યા ઉપર લખ્યા પ્રમાણે આવે છે. અધોલોકના ચૈત્યોને પણ ૧૮૦ વડે જ ગુણવાના છે.

નવ ઐવેયકમાં અને પાંચ અનુત્તરમાં દેવો કલ્પાતીત છે તેથી ત્યાં ઉપરોક્ત પાંચ સભા નથી. એટલે પાંચ સભાના ૬૦ જિનગિળ ૧૮૦માંથી બાદ કરતાં ૧૨૦ જિનગિળો દરેક ચૈત્યમાં છે. તેથી તેના ૩૨૩ જિનચૈત્યની સંખ્યાને ૧૨૦ ગુણા કરતાં તેના જિનગિળની સંખ્યા ૩૮૭૬૦ આવે છે. તેને ઉપરની સંખ્યામાં ભેગવવાના છે.

તીર્છાલોકમાં નંદીશ્વર દ્વીપ, કુંડલ દ્વીપ અને રૂચક દ્વીપમાં જિનચૈત્ય અને જિન-ગિળની વિગત:—તેમાં નંદીશ્વર દ્વીપમાં ચાર ચાર દ્વારવાળા જિનચૈત્યો છે. એકેક દિશાએ તેર તેર જિનચૈત્યો છે. ચારે દિશાના થકને (૫૨) જિનચૈત્યો ચાર દ્વારવાળા છે. અને મૂળ જિનચૈત્યમાં ૧૦૮ જિનગિળ છે. તેની ચારે દિશાએ મુખ મંડપમાં ચાર ચોમુખ છે તેમાં ૧૬ જિનગિળ છે. બંને મળીને ૧૨૪ જિનગિળો છે, તેથી ૬૦ જિનચૈત્યની સંખ્યાને ૧૨૪ ગુણા કરતાં જિનગિળની સંખ્યા ૭૪૪૦ ની થાય છે. શેષ બીજા ૩૧૯૯ ચૈત્યો ત્રણ દ્વારવાળા છે. તેમાં મૂળ ચૈત્યના ૧૦૮ જિનગિળ અને ત્રણ દ્વારવાળાં જિનચૈત્ય હોવાથી ત્રણ ચોમુખમાં ૧૨ જિનગિળ છે. બંને મળીને ૧૨૦ જિનગિળ છે. તેથી શેષ ૩૧૯૯ જિનચૈત્યોની સંખ્યાને ૧૨૦ ગુણી કરતાં જિનગિળની સંખ્યા ૩૮૩૮૮૦ આવે તેમાં ૭૪૪૦ ભેગવતાં કુલ ૩૯૧૩૨૦ જિનગિળો થાય.

તિર્છાલોકમાં ૬૮ નંદીશ્વરદ્વીપે, ૪ રૂચક, ૪ કુંડલે, ૪ માનુષોત્તરે, ૪ ઇન્દ્રકારે કુલ ૮૪ બાદ કરતાં બાકીના ૩૧૭૫ માંથી ૬૩૫ જન્મદ્વીપમાં, ૧૨૭૦ ધાતકીખંડમાં ને ૧૨૭૦ પુષ્કરાર્ધમાં સમજવા.

સિધ્ધાધિકાર.

સ્ત્રીવેદાદિકે એકસમયે ઉત્કૃષ્ટ કેટલા સિધ્ધે તે જાણવાનું યત્ર ૩૮ સું.

- ૧ સ્ત્રી વેદે ૨૦
- ૨ નપુંસક વેદે ૧૦
- ૩ પુરૂષ વેદે ૧૦૮
- ૪ ગૃહસ્થલિંગે ૪
- ૫ અન્ય લિંગે તાપસાદિ ૧૦
- ૬ સ્વલિંગે સાધુ ૧૦૮
- ૭ જઘન્ય અવગાહનાએ ૪
- ૮ મધ્યમ અવગાહનાએ ૧૦૮
- ૯ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાએ ૨
- ૧૦ ઊર્ધ્વલોકે નંદનવનમાં ૪
- ૧૧ ભદ્રશાલ વનમાં ૪
- ૧૨ સૌમનસ વનમાં ૪
- ૧૩ પાંડુક વનમાં ૨
- ૧૪ અધોલોકે અધોગ્રામમાં ૨૨
- ૧૫ તિર્યગ્લોકમાં ૧૦૮
- ૧૬ સમુદ્રમાં ૨
- ૧૭ શેષ જલે ૩
- ૧૮ નરકગતિથી આવેલા મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૧૯ તિર્યગ્ગતિથી આવેલા મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૨૦ મનુષ્યગતિથી આવેલા મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૨૧ દેવગતિથી આવેલા મનુષ્ય થઈ ૧૦૮
- ૨૨ પહેલી ત્રણ નરકથી દરેકમાંથી આવેલા મનુષ્ય થઈને ૧૦
- ૨૩ ચોથી નરકમાંથી આવેલા મનુષ્ય થઈને ૪
- ૨૪ ભવનપતિના આવેલા મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૨૫ વ્યંતરના નીકળ્યા મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૨૬ જ્યોતિષના નીકળ્યા મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૨૭ વૈમાનિકમાંથી મનુષ્ય થઈ ૧૦૮
- ૨૮ મનુષ્ય સ્ત્રીથી આવી મનુષ્ય થઈ ૨૦

- ૨૯ તિર્યગ્ચની સ્ત્રીથી મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૩૦ વૈમાનિક દેવીથી મનુષ્ય થઈ ૨૦
- ૩૧ ભવનપતિની દેવીથી મનુષ્ય થઈ ૫
- ૩૨ વ્યંતર દેવીથી મનુષ્ય થઈ ૫
- ૩૩ જ્યોતિષ દેવીથી મનુષ્ય થઈ ૧૦
- ૩૪ બાહર પૃથ્વીકાયથી નીકળી મનુષ્ય થઈ ૪
- ૩૫ બાહર અપ્કાયથી મનુષ્ય થઈ ૪
- ૩૬ પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના નીકળેલા મનુષ્ય થઈ ૬
- ૩૭ પુરૂષથી બીજે ભવે પુરૂષ થઈને ૧૦૮
- ૩૮ પુરૂષથી બીજે ભવે સ્ત્રી થઈને ૧૦
- ૩૯ પુરૂષથી બીજે ભવે નપુંસક થઈને ૧૦
- ૪૦ સ્ત્રી જાતિથી બીજે ભવે પુરૂષ થઈ ૧૦
- ૪૧ સ્ત્રી જાતિથી બીજે ભવે સ્ત્રી થઈ ૧૦
- ૪૨ સ્ત્રી જાતિથી બીજે ભવે નપુંસક થઈ ૧૦
- ૪૩ નપુંસક થકી બીજે ભવે નપુંસક થઈ ૧૦
- ૪૪ નપુંસક થકી બીજે ભવે સ્ત્રી થઈ ૧૦
- ૪૫ નપુંસક થકી બીજે ભવે પુરૂષ થઈ ૧૦
- ૪૬ તીર્થ પ્રવર્ત્યા પછી ૧૦૮
- ૪૭ તીર્થ પ્રવર્ત્યા અગાઉ ૧૦૮
- ૪૮ તીર્થંકર ૨૦
- ૪૯ અતીર્થંકર (સામાન્ય કેવળી) ૧૦૮
- ૫૦ સ્વયંબુદ્ધ ૪
- ૫૧ પ્રત્યેકબુદ્ધ ૧૦
- ૫૨ બુદ્ધબોધિત ૧૦૮
- ૫૩ એક સિદ્ધ ૧
- ૫૪ અનેક સિદ્ધ ૧૦૮
- ૫૫ પ્રત્યેક વિજયે ૨૦
- ૫૬ અકર્મભૂમિમાં સંહરણુ થકી ૧૦
- ૫૭ કર્મભૂમિમાં પ્રત્યેકમાં ૧૦૮

- ૫૮ ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રત્યેકમાં ત્રીજે ચોથે આરે ૧૦૮
 ૫૯ પહેલે, બીજે, પાંચમે, છઠ્ઠે આરે અપહરણથી ૧૦
 ૬૦ અવસર્પિણીને પાંચમે આરે પાંચ ભરત પાંચ ઐરવત દરેકમાં ૨૦
 ૬૧ નો ઉત્સર્પિણી નો અવસર્પિણી (મહાવિદેહ)માં ૧૦૮

૧ એકથી ૩૨ સુધી સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૮ સમય સુધી સિદ્ધે પછી એકાદિ સમ-
 યનું અંતર પડે.

૨ ૩૩ થી ૪૮ સુધી સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૭ સમય સુધી સિદ્ધે પછી એકાદિ
 સમયનું અંતર પડે.

૩ ૪૯ થી ૬૦ સુધી સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૬ સમય સુધી પછી અંતર પડે
 ૪ ૬૧ થી ૭૨ સુધી સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૫ સમય સુધી પછી અંતર પડે
 ૫ ૭૩ થી ૮૪ સુધી સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૪ સમય સુધી પછી અંતર પડે
 ૬ ૮૫ થી ૯૬ સુધી સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૩ સમય સુધી પછી અંતર પડે
 ૭ ૯૭ થી ૧૦૨ સુધી નિરંતર સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૨ સમય સુધી પછી અંતર પડે
 ૮ ૧૦૩ થી ૧૦૮ સુધી નિરંતર સિદ્ધે તો ઉત્કૃષ્ટથી ૧ સમય જ સિદ્ધે
 પછી સમયાદિકનું અંતર પડે

તિર્યંચગતિના પેટાભેદનું ઉત્કૃષ્ટાયુ. (૩૯)

આદર પૃથ્વીકાયનું બાવીશ હજાર વર્ષ
 સુકુમાળ પૃથ્વીનું એક હજાર વર્ષ
 શુદ્ધ પૃથ્વીનું ૧૨૦૦૦ વર્ષ
 વાલુકારૂપ પૃથ્વીનું ૧૪૦૦૦ વર્ષ
 મણ્ડલીલરૂપ પૃથ્વીનું ૧૬૦૦૦ વર્ષ
 શર્કરા પૃથ્વીનું ૧૮૦૦૦ વર્ષ
 ખરપૃથ્વી (પાષાણ, રત્નવિગેરેનું) ૨૨૦૦૦
 આદર અપ્કાયનું સાત હજાર વર્ષ
 આદર તેજસ્કાયનું ત્રણ અહોરાત્ર
 આદર વાયુકાયનું ત્રણ હજાર વર્ષ
 પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું દશ હજાર વર્ષ
 દ્વીદ્રિયનું બાર વર્ષ. ત્રીદ્રિયનું ૪૯ દિવસ
 ચતુર્દ્રિયનું છ માસ.

સમૂર્ણિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનું આયુ
 ચતુષ્પદનું ૮૪૦૦૦ વર્ષ
 ખેચરનું ૭૨૦૦૦ વર્ષ
 ઉરપરિસર્પનું ૫૩૦૦૦ વર્ષ
 ભુજપરિસર્પનું ૪૨૦૦૦ વર્ષ
 જળચરનું પૂર્વકોડનું
 ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયનું આયુ
 ભુજપરિસર્પનું પૂર્વકોડ વર્ષનું
 જલચર ગર્ભજનું પૂર્વકોડ વર્ષનું
 ઉરપરિસર્પનું પૂર્વકોડ વર્ષનું.
 ચતુષ્પદનું ત્રણ પદ્યોપમનું.
 ખેચરનું પદ્યોપમના અસંખ્યાતમા
 ભાગનું.

તિર્યંચગતિના જીવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના.

એકેન્દ્રિયને વિકલેન્દ્રિયની અવગાહના.	ગર્ભજ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની
પૃથિવ્યાદિ ચારની અંગુલનો	ચતુષ્પદની ૬ ગાઉ
અસંખ્યાતમો ભાગ	ભુજપરિસર્પની ગાઉ પૃથક્ત્વ
સાધારણ અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયની	ઉરપરિસર્પની એક હજાર યોજન
અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	જલચરની એક હજાર યોજન
પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની એક હજાર	ખેચરની ધનુષ પૃથક્ત્વ
યોજનથી અધિક	સમૂર્ષિષ્ઠમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયની
દ્વીન્દ્રિયની ૧૨ યોજન	ચતુષ્પદની ગાઉ પૃથક્ત્વ
ત્રીન્દ્રિયની ૩ ગાઉ	ભુજપરિસર્પની ધનુષ પૃથક્ત્વ
ચતુર્વિન્દ્રિયની ૪ ગાઉ	ઉરપરિસર્પની યોજન પૃથક્ત્વ
	જળચરની એક હજાર યોજન
	ખેચરની ધનુષ પૃથક્ત્વ

કુળ કોટી. (૪૦)

૧૨૦૦૦૦૦૦ પૃથ્વીકાય	૧૦૦૦૦૦૦૦ સ્થળચર
૭૦૦૦૦૦૦ અપ્કાય	૧૨૦૦૦૦૦૦ ખેચર
૩૦૦૦૦૦૦ તેજસ્કાય	૧૦૦૦૦૦૦૦ ઉરપરિસર્પ
૭૦૦૦૦૦૦ વાયુકાય	૬૦૦૦૦૦૦ ભુજપરિસર્પ
૨૮૦૦૦૦૦૦ વનસ્પતિકાય	૧૨૦૦૦૦૦૦ મનુષ્ય
૭૦૦૦૦૦૦ દ્વીન્દ્રિય	૨૬૦૦૦૦૦૦ દેવતા
૮૦૦૦૦૦૦ ત્રીન્દ્રિય	૨૫૦૦૦૦૦૦ નારકી
૬૦૦૦૦૦૦ ચતુર્વિન્દ્રિય	
૧૨૫૦૦૦૦૦ જળચર	કુલ ૧૬૭૫૦૦૦૦૦

કાળપ્રમાણ વિગેરે.

એક કલાકની ૬૦ મીનીટ, એક મીનીટની ૬૦ સેકન્ડ.
 એક ઘડીની ૬૦ પળ, એક પળની ૬૦ વિપળ.
 એક ઘડીની ૨૪ મીનીટ. એક મુહૂર્તની ૪૮ મીનીટ.
 એક મુહૂર્ત (ખે ઘડી) ના સામાયિકની સ્થિતિ ૪૮ મીનીટની.
 નમુઝારસહીના પચ્ચગ્ગાણની સ્થિતિ ૪૮ મીનીટની.

સર્વ અભ્યંતર માંડલે ઉદય પામતો સૂર્ય જેટલા ક્ષેત્રમાં ઉપલબ્ધમાન થાય તે ક્ષેત્રનું પરિમાણ કહે છે:—કર્કટસંક્રાંતિના પ્રારંભમાં ઉદય કોણે સૂર્યને મનુષ્યો ૪૭૨૬૩ ચોજન અને એક ચોજનના ૬૬૦ ભાગ એટલા દૂર રહેલાને જોઈ શકે છે. અસ્ત સમયે પણ તેટલા જ ચોજન દૂર રહેલાને જોઈ શકે છે.

વિમાનનું પ્રમાણ માપવા માટે કલ્પના કરેલી દેવોની ગતિનું યંત્ર. ૪૧ મું.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સૂર્યને જોઈ શકવાના ચાજનને અમણા કરતાં ૯૪૫૨૬૬૦ ચોજન થાય.				
ચો. ૯૪૫૨૬૬૦ ને ૩ વડે ગુણતાં	ચંડાગતિવાળા	દેવોનું પગલું	ચો. ૨૮૩૫૮૦૬૬૦ ભાગ થાય	ચંડાગતિવડે વિમાનનો વિષ્કંભ માપવો
ચો. ૯૪૫૨૬૬૦ ને ૫ વડે ગુણતાં	અપજાગતિવાળા	દેવોનું પગલું	ચો. ૪૭૨૬૩૩૬૬૦ ભાગ થાય	અપજાગતિવડે વિમાનનો આયામ માપવો
ચો. ૯૪૫૨૬૬૦ ને ૭ વડે ગુણતાં	જવનાગતિવાળા	દેવોનું પગલું	ચો. ૬૬૧૬૮૬૬૬૦ ભાગ થાય	જવનાગતિવડે વિમાનની આલ્યંતર પરિધિ માપવી
ચો. ૯૪૫૨૬૬૦ ને ૯ વડે ગુણતાં	વેગાગતિવાળા	દેવોનું પગલું	ચો. ૮૫૦૭૪૦૬૬૦ ભાગ થાય	વેગાગતિવડે વિમાનની બાહ્ય પરિધિ માપવી

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે ચારે પ્રકારની ગતિવડે ચાલનારા ચારે દેવો એકી સાથે વિષ્કંભાદિનું પરિમાણ મુકરર કરવા માટે ચંડાદિ ગતિવડે પોતાના ત્રણ, પાંચ, સાત અને નવ ગુણા પગલાવડે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધી અવિચ્છિન્ન છ માસ સુધી ચાલે તો પણ તે વિમાનોના વિષ્કંભાદિના પાર પામી શકે નહીં; કારણ કે ગતિના ચોજન સંખ્યાતા થાય અને વિમાનોના આયામ વિષ્કંભાદિ અસંખ્યાતા ચોજનના છે.

